

ЗАПІСЫ

БЕЛАРУСКІ ІНСТЫТУТ НАВУКІ І МАСТАЦТВА

BELARUSAN INSTITUTE OF ARTS AND SCIENCES

ZAPISY 35

NEW YORK — MIENSK

2012

ЗАПІСЫ

БЕЛАРУСКІ ІНСТЫТУТ НАВУКІ Й МАСТАЦТВА

BELARUSAN INSTITUTE OF ARTS AND SCIENCES

ZAPISY 35

NEW YORK — MIENSK

2012

РЭДАКЦЫЙНАЯ КАЛЕГІЯ

Наталья Гардзіенка (рэдактар нумару),
Ціхан Чарнякевіч (рэдактар нумару),
Алег Гардзіенка, Лявон Юрэвіч;
Томас Э. Бэрд (галоўны рэдактар),
Янка Запруднік, Вітаўт Кіпель,
Генадзь Сагановіч, Сяргей Шупа

Выдаецца пры фінансавай дапамозе Фундацыі
імя Пётры Крэчэўскага

УВАГА: Гэты том працягвае сэрыйнае выданьне ЗАПІСЫ, запачаткаванае ў 1952 г. Першыя 6 тамоў у 1952—1954 гг. выйшлі ў Нью-Ёрку; 5 наступных у 1962—1970 гг. друкаваліся ў Мюнхэне. З 12-га (1974) да 24-га (1999) тому ЗАПІСЫ друкаваліся ў Нью-Ёрку. З 2002 г. ЗАПІСЫ — сумесны нью-ёрска-менскі праект.

ADDRESS

Belarusan Institute of Arts and Sciences
166-34 Gothic Drive, Jamaica, NY. 11432, U.S.A.
zapisybinim@gmail.com

© 2012 by the Belarusan Institute of Arts and Sciences in the U.S.A.

ЗЬМЕСТ

Ад рэдакцыі 6

Тэма нумару: літаратура

- Макс ШЧУР* Адзін лёс і „дзье“ літаратуры
(Міхась Кавыль) 8
- Ціхан ЧАРНЯКЕВІЧ* Вакол цвёрдае формы (ліставаньне Антона
Адамовіча й Міхася Кавыля) 49

Будучыя кнігі

- Тамаш ГРЫБ* Два артыкулы *Падрыхтоўка да друку*
Л. Юрэвіча 104

Архіваліі

- Н. НЕДАСЕК*
[Антон АДАМОВІЧ] Палітыка правакацыі й разгону ў Крывіі
(Беларусі) *Падрыхтоўка да друку*
й камэнтары Ц. Чарнякевіча 181
- Юрка ВІЦЬБІЧ* Цьвілікае шэранькі верабейчык
Падрыхтоўка да друку й камэнтары
Ц. Чарнякевіча 194
- Віктар ЖЫБУЛЬ* „І ўвесь падцягнуты і стройны...“: Уладзі-
мер Сядура ў згадцы Зьмітра Віталіна ... 204
- Антыбальшавіцкія паўстаньні: тэма, якая
не адпускала *Падрыхтоўка да друку*
Л. Юрэвіча 212
- З спадчыны Францішка Кушала, вайскоўцы
й мэмуарыста *Падрыхтоўка да друку*
Л. Юрэвіча 223
- Ларыса ГЕНІЮШ* Лісты да Натальлі Арсеньневай
Падрыхтоўка да друку Н. Гардзіенкі 231

<i>Алесь КАРПОВІЧ</i>	Гісторыя музыкі <i>Падрыхтоўка да друку</i> <i>М. Чарнякевіч</i> 240
<i>Васіль БЫКАЎ</i>	Лісты да Вітаўта й Зоры Кіпеляў <i>Падрыхтоўка да друку Ц. Чарнякевіча</i> .. 255

Архівы

<i>Ціхан ЧАРНЯКЕВІЧ</i>	Эпістальны архіў Масея Сяднёва 258
-------------------------	--

Пераклады

<i>Мікалай ГОГАЛЬ</i>	Рэвізор (пераклад Антона Адамовіча) <i>Падрыхтоўка да друку В. Кавалёвай</i> ... 266
-----------------------	---

Бібліяграфіі

<i>Норбэрт РАНДАЎ</i>	Багдановіч па-нямецку (бібліяграфія) <i>Падрыхтоўка да друку С. Шахоўскай</i> і <i>Н. Гардзіенкі</i> 341
	Максім Багдановіч на старонках газэтаў „Бацькаўшчына“ й „Беларус“ <i>Падрыхтоўка да друку Л. Юрэвіча</i> 352

Выданьні

<i>Лявон ЮРЭВІЧ</i>	„Шыпшына“ 358
---------------------	---------------------

Музэй

	Эгадакумэнты Антона Адамовіча 389
	Фотаархіў Юркі Віцьбіча 397

Публікацыі

<i>Макс ШЧУР</i>	Беларусь у праскім часопісе „Slovanský přehled“ (1925—1938) 401
<i>Юры БАБІЧ</i>	Калярыстычная лексыка як вобразны сродак у мове твораў Натальлі Арсеньневай 442
<i>Arnold McMILLIN</i>	Вукau and Baradulin: A Creative Literary Friendship 471

Кніжная паліца

Вітаўт КИПЕЛЬ,
Наталья ГАРДЗІЕНКА,
Яна СЛАВІНА

Кніжны агляд 488

Звесткі пра аўтараў 536

АД РЭДАКЦЫІ

Беларуская літаратура на эміграцыі стала бадай што першай тэмай, якой зацікавілася мэтраполія ў часе „адкрыцця“ для сябе прысутнасці суайчыньнікаў на Захадзе. Публікацыяў на гэтую тэму багата, але дасёння фэномэн літаратурнай творчасці па-за бацькаўшчынай, літаратурны працэс і творцы на чужыне, а таксама іх сувязі з Беларуссю застаюцца даследаванымі даволі фрагмэтарна. Многія эміграцыйныя літаратары пачыналі творчы шлях на радзіме, былі звязаныя з мэтрапольнай літаратурай, а ў іх архіўных зборах і творчасці ёсць шмат цікавага для беларускай культуры наогул.

Менавіта таму тэмай сёлетніх „Запісаў“ стала ўласна літаратура, ня толькі эміграцыйная, а беларуская цалкам. Тэксты літаратурнай тэматыкі публікуюцца ў розных разьдзелах нумару. Так, Макс Шчур і Ціхан Чарнякевіч у грунтоўных артыкулах з розных бакоў разглядаюць і рэпрэзэнтуюць творчасць эміграцыйнага дзеяча Міхася Кавыля. Юрась Бабіч засяроджваецца на калярыстычнай лексыцы ў творах Натальлі Арсеньневай, Арнольд Макмілін вывучае літаратурныя дачыненні Васіля Быкава й Рыгора Барадуліна.

Звязаныя з літаратурай і публікацыі архіваліяў, сярод якіх — тэксты Антона Адамовіча й Юркі Віцьбіча, прысьвечаныя знішчэнню пісьменьнікаў у міжваеннай Беларусі, датычны гэтай жа праблемы верш Зьмітра Віталіна ў публікацыі Віктара Жыбуля. Цікавыя таксама лісты Ларысы Геніюш да Натальлі Арсеньневай за 1944 г., якія прыадкрываюць нам асаблівасці дачыненняў дзвюх паэтак, а таксама лісты Васіля Быкава да Зоры й Вітаўта Кіпеляў. Працягвае літаратурную тэму апісаньне Ціханам Чарнякевічам эпістальнай спадчыны вядомага эміграцыйнага пісьменьніка Масея Сяднёва, частка архіву якога захоўваецца ў менскім БДАМЛіМе.

Асобна варта адзначыць публікацыю беларускага перакладу знакамітай камедыі Мікалая Гоголя „Рэвізор“. Пераклад быў зроблены Ан-

тонам Адамовічам яшчэ ў 1943 г., але дагэтуль не друкаваўся й захоўваўся ў рукапісе ў архіве БНІМу. Падрыхтаваны да друку Вялетаі Кавалёвай, гэты тэкст публікуецца ўпершыню.

У разьдзеле бібліяграфіяў — тэксты, таксама зьвязаныя зь беларускай літаратурай, а дакладней, адным зь яе клясыкаў Максімам Багдановічам, чый юбілей шырока адзначаўся сёлета. Своеасаблівым унёскам ва ўшанаваньне памяці паэта сталі бібліяграфія перакладаў ды прысьвечаных яму публікацыяў на нямецкай мове, зробленая беларусістам Норбэртам Рандавам, а таксама пералік прысьвечаных паэту тэкстаў на старонках эміграцыйных газэтаў „Бацькаўшчына“ й „Беларус“, складзены Лявонам Юрэвічам. Апошняя належыць і публікацыя ў разьдзеле „Выданьні“, датычная літаратурнага часопіса „Шыпшына“, што выходзіў у 1947—1950 гг. У тэксьце прадстаўленае калярэдакцыйнае ліставаньне ды пададзены зьмест усіх выдадзеных і апошняга ня выдадзенага нумару пэрыёдыка.

Літаратурная тэматыка вызначыла й зьмест разьдзелу „Музэй“. Тут публікуюцца здымкі з архіваў Антона Адамовіча ды Юркі Віцьбіча, што датычаць беларускіх пісьменьнікаў даваеннага часу. Праўда, некаторыя здымкі са згаданых збораў выкарыстаныя ў гэтым нумары і як ілюстрацыі ўнутры асобных тэкстаў.

Традыцыйна на старонках „Запісаў“ публікуюцца тэксты, непасрэдна не зьвязаныя з тэмай нумару. Тут варта адзначыць своеасаблівы „праскі блёк“, які складае публіцыстыка Тамаша Грыба, што плянуецца ў будучыні для выданьня асобнай кнігаю, а таксама публікацыя Макса Шчура, прысьвечаная прысутнасьці беларусікі на старонках праскага часопіса „Slovanský přehled“ у 1925—1938 гг. Зь іншых пазыцыяў зьместу сёлетніх „Запісаў“ варта адзначыць тэксты да гісторыі музыкі эміграцыйнага кампазытара й музыказнаўцы Алеся Карповіча, ліставаньне Юркі Віцьбіча адносна антыбальшавіцкіх паўстаньняў у Беларусі, а таксама дадаткі да ўспамінаў Франца Кушала.

Надзвычай багатым атрымаўся сёлетні кніжны агляд, у якім згадваюцца больш за два дзясяткі выданьняў, зьвязаных з замежжам тэматыкай або паходжаньнем.

Сабраныя ў гэтым нумары „Запісаў“ публікацыі дэманструюць цікавыя падыходы ў дасьледаваньні літаратуры, рэпрэзэнтуюць новыя, раней не друкаваныя крыніцы, даюць зацікаўленым і навукоўцам новыя карысныя звесткі (бібліяграфіі, апісаньні архіваў) для вывучэньня беларускай літаратуры.

Макс Шчур

Прага

АДЗІН ЛЁС І „ДЗЬВЕ“ ЛІТАРАТУРЫ

1

Пісаць пра паэзію, бадай, найлягчэй тады, калі пішаш пра паэзію ўласную — аднак у прынцыпе сур’ёзна пісаць пра паэзію азначае пісаць не пра сябе і нават не пра абстрактныя хвалі, кірункі ці тэорыі (гэта ўжо „літаратуразнаўства“ ў вузкім сэнсе слова), а пра асобна ўзятых паэтаў. Гэта зусім ня проста ўжо таму, што пытаньне густаў назаўжды застанецца ў сфэры суб’ектыўнага, і ўсеагульна прыдатных крытэраў для ўпадабаньня ці неўпадабаньня таго ці іншага аўтара можа ў прынцыпе не існаваць; да таго ж, калі паэт для цябе асабліва дарагі (а на іншых у прынцыпе ня варта марнаваць часу), то боязь быць незразуметым яшчэ большая: не зразумеўшы цябе, могуць не зразумець і яго... Але я наважуся пераадолець гэтую боязь дзеля таго, каб падзяліцца з чытачом сваёй любоўю да твораў аднаго з найвыбітнейшых, як на маю думку, прадстаўнікоў беларускай паэзіі мінулага стагодзьдзя — Міхася Кавыля (нар. 1915).

У паэзіі наогул няшмат аўтараў, любоў зь якімі ўзьнікала ў мяне зь першага погляду, да таго ж мімалётнага: у выпадку Міхася Кавыля гэты мой погляд быў адрасаваны вершу „Ідзі, ідзі“ ў анталёгіі эмігранцкай паэзіі „Туга па Радзіме“, якая выйшла ў 1992 г. у Менску. Адчуваньне было незабыўным: нягледзячы на тое, што ў Кавыля ёсьць і лепшыя вершы, я адразу адчуў у ім почырк паэтычна роднага па крыві, то бок паводле спосабу мысленьня, аўтара. Аказалася, што ў беларускай літаратуры існуе ня проста паэт, які мне даспадобы (такіх ня так ужо й мала), а асабіста блізкі мне паэт. Думаю, іншым літаратарам гэтага адчуваньня тлумачыць ня трэба: яно параўнальнае з радасьцю... не, не адшукаць далёкага сваяка, а сустрэць у шумным, нязмоўчным натоўпе галасістых чужых людзей, насельнікаў малавядомага яшчэ гораду, найлепшага сябра, шэпт якога чуваць гучней за крыкі астатніх — зьява

Міхась Кавуль

настолькі рэдкая, што здаецца звышнатуральнай, нібы запазычанай з сну. Блізкасьць паэтычная — гэта яшчэ й такая „белая“, радасная зайздасьць: ня проста канстатацыя „і я так магу“, дарэчная ў дачыненні да ўсіх паэтаў-аднадумцаў, а хутчэй — „і я б так хацеў“...

Невыпадкова, што згаданы верш — першы з (ці адзін зь першых) напісаных Кавулём за мяжой: не за мяжой Беларусі (бо пісаў ён і ў высыльцы на Далёкім Усходзе), а менавіта на Захадзе, у Эўропе. Пад ім стаіць дата, „1944—1952“: менавіта на гэтыя гады, калі меркаваць паводле храналёгіі твораў, прыпадае фармаваньне адметнага лірычнага голасу Міхася Кавуля як паэта ў маім разуменьні „заможнага“ — „несавецкага“ (гэта значыць ня школьнага, не праграмавага, не патэтычна-зануднага) ня толькі паводле месца знаходжаньня, тэматыкі ці ідэалёгіі, але й паводле самой апыронай, адметнай інтанацыі ягонай паэзіі. То бок „Ідзі, ідзі“ як паводле акалічнасьцяў, так паводле духу — першы сапраўды „эўрапейскі“ верш паэта, а таксама адзін зь першых „эўрапейскіх“ вершаў у беларускай літаратуры, зь якімі я ў свой час пазнаёміўся — і дасёньня гэтаму ўдзячны.

Раней я меў схільнасьць супрацьпастаўляць паэзію эміграцыі й паэзію мэтраполіі паводле далёка не літаратурнага крытэру: „свабодная“/„паднявольная“. Спачатку першая здавалася мне цікавейшай і „лепшай“, потым — больш аўтэнтычнай і больш блізкай да клясычных адраджэнскіх вытокаў, пазьней — больш ідэялягічна „слушнай“ і паграмадзянску „мужнай“, яшчэ пазьней — папросту іншай, — і вось цяпер я, пасья няўдалых спробаў даказаць самому сабе перавагі эмігранцкай беларускай паэзіі над айчынай, прыходжу да высновы, што апрача геаграфічнага крытэру ніякіх асаблівых „лёсавызначальных“ адрозьненняў, пагатоў довадаў на карысьць „якаснай перавагі“ аднаго крыла беларускай паэзіі мінулага стагодзьдзя над другім мы папросту ня знойдзем. Ідэялягічны фактар для мяне асабіста страціў вызначальнасьць, калі я пераканаўся, што палітычна афарбаваныя вершы на абодвух бакох ёсьць аднолькава слабымі (хаця не абавязкова няшчырымі) — яны як быццам кампэнсацыйна анулююць адны адных, гэтаксама як і завочныя ідэялягічныя палемікі часу „халоднай вайны“, узамжныя абвінавачаньні, эпіграмы... І там, і там беларусы змагаліся адны з аднымі не на перадавой, а ў глыбокім тыле, як быццам „панарошку“, — і з аднолькавай палымянасьцю, хай сабе не пад прымусам, пісалі тое, што ад іх чакалася. І там, і там у якасьці цэнзара выступала, бадай, сама гісторыя, сама „халодная вайна“. Пры гэтым рамантычны нацыяналізм і ня менш рамантычны (прынамсі, у 1960-х; а ў гады вайны — ня менш патрыятычны) камунізм былі ідэалёгіямі, аднолькава далёкімі ад маіх уласных палітычных поглядаў — іхняя актуальнасьць, як мне здаецца, для сёньняшніх творцаў роўнавялікая, то бок роўнамалая. Да таго ж я не настолькі добра ведаю тагачасны літаратурны працэс на Захадзе, каб з пэўнасьцю сьцьвярджаць, што быць „беларусам-антысаветчыкам“ у эміграцыі ў тых часы было чымсьці больш пачэсным, чым быць „саветчыкам“ — былі й сярод апошніх сумленныя людзі, якія павойнаму супрацьстаялі русыфікацыі й г. д. Працэнт таленавітых аўтараў і там, і там прыблізна аднолькавы. Апрача таго, маё ранейшае спачуваньне да эмігрантаў грунтавалася ў тым ліку на тым, што яны былі ў больш нявыгадных матэрыяльных умовах у параўнаньні з падсавецкімі літаратарамі, якія за дзяржаўныя грошы рэгулярна выдаваліся шматтысячнымі тыражамі й такім чынам жылі ў пацёмкінскай вёсцы штучна ўтрымліванага літпрацэсу — але цяпер такое становішча мне зусім не здаецца выгадай (магчыма, лепей выдаць за жыцьцё адну выніковую кнігу, як той жа Міхась Каваль, чым штампаваць з году ў год адна-

стайныя нікім не чытаныя кніжачкі й па выслуге гадоў — зборы твораў). З другога боку, у пацёмкінскай вёсцы жылі па-свойму й эмігранты, нават у чымсьці больш пацёмкінскай — у палоне ілюзіяў сваёй маладосці (што нам сёння, у век інтэрнэту, нават цяжка сабе ўявіць). Адным словам, для мяне цяпер нашмат больш важна тое, што творчасць найлепшых паэтаў як эміграцыі, так і мэтраполіі бярэ пачатак у адным вытоку — жыццядайнай крыніцы 1920-х—1930-х гг., пары беларусізацыі, на якія, як у выпадку Міхася Кавыля, прыпадае іхняя маладосць. Пры гэтым я магу, калі заўгодна, — цяпер ужо без асаблівых эмоцыяў — пагадзіцца, што эміграцыйная (так бы мовіць, „старэйшая“ — а праз гэта, можа, і вонкава больш „састарэлая“) галіна беларускай паэзіі мае на згаданую спадчыну хай не выключнае, але ў чымсьці больш абгрунтаванае „дынастычнае“ права, чым афіцыйная падсавецкая — але „судовая спрэчка“ ў гэтым пытанні ў варунках сучаснага беларускага літпрацэсу (што пасьпеў ад яе дыстанцыявацца, асабліва ў яе й не заглыбляючыся) ня будзе нікім працягнутая ўсур’ёз, бо ейны тэрмін даўніны ўжо незваротна выцек. Аднак шанец на пераадкрыццё, ці гэткую запозьненую рэабілітацыю эмігранцкай літаратуры па-ранейшаму застаецца — у залежнасці ад цікавасці (калі ня з боку саміх творцаў, то прынамсі з боку даследнікаў) да рэпрэсаванае літаратуры мінулага стагоддзя як такой. Толькі вось у тым, што гэтая цікавасць будзе менавіта літаратурнай, я маю вялікія сумневы...

3

*Расказаць хацеў паэму,
глядзь, крычаць: „Дзяржы нацдэма!“*

„Паэта“

Пра пачатак сваёй літаратурнай дзейнасці сам Міхась Кавыль (сапраўднае імя Язэп Лешчанка) у прадмове да зборніка „Міжагнёўе“ піша гэтак: „*Будучы яшчэ дома* [то бок ня ў Менску, а на Случчыне — **М. Шч.**], *пад уплывам якогась маладнякоўца, а можа ўзвышэнца, напісаў першы верш „Лён“, а недзе ў 1929 годзе зьявіўся ў друку мой верш „Гудкі“ — хваласьлеў „раньню новых дзён“*“¹. У гэтай згадцы мяне асабіста ўраджае ня тое, што паэт пісаў у тыповым тады маладнякоўс-

¹ Кавыль, Міхась. Мой шлях // Кавыль, Міхась. Міжагнёўе: Выбраныя творы. Нью-Ёрк, 1990. С. XII.

ка-ўзвышэнскім ключы, а тое, што пачаў друкавацца ўжо ў 14 гадоў, пісаць — яшчэ раней (падобна рана пачаў пісаць, напрыклад, Аркадзь Куляшоў). То бок у асобе Міхася Кавыля мы маем дачыненне перадусім з надзвычай доўгім жыццём у літаратуры: з сучаснікам і ўдзельнікам тагачаснага літаратурнага руху, толькі нешматлікія прадстаўнікі якога перажылі сталінскія рэпрэсіі, каб стаць афіцыйнымі, падручнікавымі паэтамі — Броўка, Глебка, Куляшоў... Іншымі словамі — з жывой легендай беларускай паэзіі. Спадзяюся, у маёй рацыі вас пераканае далейшы змест артыкулу, што грунтуецца на параўнанні творчасці Міхася Кавыля і даступных аўтару фактаў ягонай біяграфіі.

Найстарэйшы верш Міхася Кавыля ў „Міжагнёўі“ — „З прастораў“, датаваны 1932 г. (у бібліяграфіі згадваецца таксама верш „Расцьвітуйце сады“, апублікаваны ў „Маладняку“ ў 1931 г. пад псеўданімам Язэп Маёвы, але тэксту верша не прыводзіцца). Напісаны ён 17-гадовым юнаком, тады ўжо — студэнтам Менскага пэдагагічнага тэхнікуму імя Ігнатаўскага.

Белья, белья

вішняў плялёткі,

ціха апалі,

упалі на хвалі.

Пенна усыпенены

срэбныя ўсплёскі,

далі хапалі,

хвалі імчалі.

Трактамі трактары

такты адточваюць,

топалі тонкія

стогнам утораць ім;

пахкімі пасмамі кужалю

кружыць дым,

з топатам сопкім

коньніца гоніцца.

Ціха, панадна

мятнуўся вятрыска,

ў вуха дзьмухнулі мне

песьні.

Прынеслі іх

ветры суладна з прастораў,

дзе пырскаюць
сьмешкі уцешныя
пышнай машыны.
Тонкімі цэнямі
тэнар цягнуў,
голас ягоны
увесь узьвіваўся,
альтамі сталь там
у далі прапела,
сьвежая сьвежасьць
у бязьмежжа лілася...

І так далей — тыповы для тагачаснага беларускага авангарду верш, напісаны, калі аўтара хрэстаматыйнага сёння „Лілею млявы плёс люляе“ яшчэ на сьвеце не было. Пазьней Міхась Кавыль згадвае (у прыватнасьці, у вершы „Помнік“ і ў паэме „Непакорныя“) тых, хто меў на яго найбольшы ўплыў з твораў старэйшай генэрацыі — гэта Дубоўка, Хадыка, Пушча, Жылка, Маракоў. Нягледзячы на пэўныя бясспрэчныя вартасьці тэксту, відавочна, што гэта ўсяго толькі „насьледаваньне“, а не самастойны сфармаваны голас (бадай, у 17 гадоў іначай і быць ня можа).

„Паводле іроніі няўмольнага лёсу“, увосень таго ж 1932 г. да маладога паэта ў першы раз прыходзяць з ГПУ (так бы мовіць, у рамках прафіляктычнай працы зь ненадзейнымі элемэнтамі: падставай для падазрэньня ў ненадзейнасьці стала ўсяго толькі тое, што Язэп у ліку іншых „сачкануў“ са збору бульбы ў падшэфным калгасе ў Сяляпінцы). Сьледчая Надзея Навіцкая распытвае ў яго пра ягоных сяброў — сярод іх пра Сяргея Астрэйку, Лукаша Калюгу, Уладзімера Гуцьку (Дудзіцкага), шукаючы ў калектыўным прагуле нейкі ідэалягічны грунт (!). Язэп адмаўляе, што блізка знаёмы з названымі студэнтамі, а сам пазьней употайкі паведамляе ім пра тое, што імі цікавяцца „ворганы“. Зь сьпісу „ворагаў народу“ яго да часу выкрэсьліваюць, аднак сустрэча адбіваецца на ягонай псыхіцы: „Я намагаўся не паказваць, што мне сьвет стаў ня любы, але ня думаю, што гэта мне ўдалося. У галаву лезьлі ўсякія дурныя думкі. Хадзіў, як прыбіты“², — адчуваньні й досьвед цудоўна знаёмыя й сённяшняй беларускай моладзі. У кожным разе, настрой не для паэтычных хваласьпеваў — паэт піша, што ў той час „ча-

² Кавыль, Міхась. Мой шлях // Кавыль, Міхась. Міжагнёё... С. XII.

ста хадзіў у Ленінскую бібліятэку, прасіў у паэтэсы Пфляўмбаўм [выбітная, калі не найлепшая, беларуская паэтка, жонка Максіма Лужаніна — **М. ШЧ.**], якая там працавала, вершы Сяргея Ясеніна³. Кнігі расейскага паэта, што скончыў самагубствам у 1925 г., былі ўжо тады пад негалоснай забаронай, таму Пфляўмбаўм хоць і пазычыла Язэпу вершы Ясеніна, але „*прасіла, каб нікому не казаў аб гэтым*“... Невыпадкова, што далей паэзія Кавыля будзе разьвівацца ў ключы, бліжэйшым да ясенінскага, чым да маладнякоўска-ўзвышэнскага — але выявіцца гэта ўжо пасля ягонага арышту...

Выглядае, што бурлівае літаратурнае жыццё пары беларусізацы мела форму, не зусім непадобную да пазьнейшай „культурнай рэвалюцыі“ ў Кітаі — моладзь вяла змаганьне з старымі „буржуазнымі перажыткамі“, нападала нават на Якуба Коласа за „дробнаўласніцкія матывы“ ў паэме „Новая зямля“, вяла ідэйныя спрэчкі й размахвала наганамі... На адным баку ўяўнай барыкады стаялі „шчырыя пралетары“ (якіх іхная шчырасьць, трэба сказаць, не ўратавала ад рэпрэсіяў), на другім — юныя „дысыдэнты“, што трымаліся патрыятычных поглядаў: „*Былі гэта мройнікі, мелі тую самую „свярблячку“, якую меў і я, былі неспрактываваныя ў палітыцы, прыімалі за чыстую манэту ленінскую „свабоду слова“ і дзела гэтага былі часам нястрыманыя ды неаглядныя ў сваіх учынках. Больш асьцярожнымі з нас былі хіба Сядура ды Агняцьвет. Самым неаглядным быў Сяргей Астрэйка. Ён напісаў паэму „Бэнгалія“⁴, у якой апісаў цяжкое жыццё бэнгалцаў пад ангельскай акупацыяй. Здаецца, нічога контррэвалюцыйнага ў гэтым не было. Трэба было паціху, як Русаковіч свайго „Крумкача“, прапіхаць у друк. Дык не, ён запрасіў Сядуру, Гуцьку, Русаковіча, Гайку, Гінтаўта ды мяне да Лукаша Калюгі і, папярэдзіўшы, „каб гэта засталася між намі“, прачытаў паэму. Нехта з прысутных зазначыў: „Дык гэта толькі трэба замяніць слова „Бэнгалія“ на „Беларусь“ і...“ ...На сваю бяду, Астрэйка не запырэчыў. Яму ж, калі не памыляюся, належыць і такая безагляднасьць: амаль усе, вышэй пералічаныя, наслілі на штрыфэльх значкі СВБ (Саюз ваяўнічых бязбожнікаў), а Сяргей пры спатканьні ці раз ткну пальцам у значок дыў скажа: „Саюз вызвалення Беларусі...“ І засьмяецца. Пасля гэтага шмат хто з нас схававу свой значок пад штрыфэль. Гэта была дурніна, нейкая гульня ў „дзекабрыстаў“. А гульню гэтую „нядрэмлючае вока“*

³ Кавыль, Міхась. Мой шлях // Кавыль, Міхась. Міжагнёўе... С. XII.

⁴ Гл. аднайменны верш Міхася Кавыля: Кавыль, Міхась. Міжагнёўе... С. 121.

сачыла ды рабіла „оргвывады“⁵. За сваю „неагляднасьць“ паэт Сяргей Астрэйка ў 1937 г., у 25 гадоў, паплаціўся жыцьцём. Тады ж, калі „дзекабрыстам“ было ўсяго па 17-20 гадоў, бальшыню зь іх пасяля групавага арышту 23 і 24 лютага 1933 г. асудзілі да высылкі як нацдэмаў.

У сувязі зь сьледзтвам паэт згадвае цікавы эпізод: сьледчая паказвае яму на допыце паштоўку з „Пагоняю“, якой маладзён дагэтуль у вочы ня бачыў, аднак тая паштоўка з надпісам „*Няхай жыве БНР!*“ і гербамі беларускіх гарадоў выклікае ў яго такое захапленне, што ён сам прызнаецца, што сапраўды „змагаецца за яе“:

*Першы раз мне паштоўку з „Пагоняю“, —
Вянок, БНР... —
паказала сьледчая... Зь гіроніей
сказала: „Цяпер*

*ты ня будзеш мне болей адбрыквацца:
„Ня знаю, ня я...“
Прызнавайся, буржуйскі прыхвасьцень:
„Пагоня“ твая?...“ [...]*

*Я „паздравіў“ яе зь перамогаю.
Ці сон быў, ці яў?..
Адказаў я ёй словамі строгімі:
„Пагоня“ мая...*

*Расьсьмяляся: „Цябе мы вылечым
ад уяў, праяў...“
Перад сьледчай тады нехта велічны,
а ня я стаяў... („Пагоня“, 1963)*

Як бачым, тады юнак ня быў перакананым „дысыдэнтам“, пагадоў „змагаром“ — ён сам называе ўсю тую гульню ў дзекабрыстаў „дурніной“. Аднак вельмі паказальна, што менавіта эстэтычнае захапленне малюнкам беларускага герба змусіла яго, фактычна, прызнаць віну, якой не было — стаць на бок ідэі, увасобленай у гербе, але найперш стаць на яго пачуцьцёва, сэрцам, а ня розумам. З таго часу, паводле словаў самога Міхася Кавыля, паштоўка з Пагоняю стала ягонай „выйгрышной картай“ у жыцьці — але ж тады яшчэ нічога не прадвяшчала, што яна будзе насамрэч „выйгрышной“:

⁵ Кавыль, Міхась. Мой шлях // Кавыль, Міхась. Міжагнёўе... С. XIII.

Быццам вус адцяў я Джугашвілі,
быў актыўным сябрам СВБ...
Гэты „грэх“ мне следчыя прышылі.
Не маю, матуля, я табе. („Ліст маме“, 1968)

У менскай „амэрыканцы“ 18-гадовы Язэп Лешчанка абвясчае галадоўку, якая працягваецца чатыры дні, а пасля, на раду старэйшых вязняў, ён робіць спробу самагубства — праразае кавалкам шкла вену на левай руцэ, аднак яго адпраўляюць не ў лязарэт, а ў карцар... У верасні яго ўжо выпраўляюць (у адным цягніку з Лужаніным, Сядурам, Гінтаўтам і Гайкам) у Сьбір — ён трапляе на Далёкі Ўсход, дзе „ішачыць“ разам з мужам Канстанцыі Буйлы Віталём Калечыцам.

І ў турме, і ў высылцы паэт працягвае пісаць („Адзін, адзін“, „Пра-лескі“, „Абэль“, „Сьбір“) — толькі гэтым разам зусім па-іншаму, не памаладнякоўску:

Сам я ведаю, што ў лесе, ля гары,
мне капаюць ужо яму грабары.
Хай капаюць. Не баюся я нічуць.
Я хачу на век забыцца і заснуць,
каб ня бачыць гэтых чорных пун і крат,
каб ня слухаць, як людзей катуе кат. („Не кувай“, 1933)

Найбольш „сталым“, нечакана „нелірычным“ астрожным вершам мне здаецца, бадай, „Абэль (Падслуханае)“ (1933):

Бедны Абэль, родны браце,
лёс адзін мы маем:
ты жьцьцьцё даўно ўжо страціў,
сьмерць мяне чакае.

Што-ж? Змаганьне дык змаганьне —
разламаю краты,
покуль сонца зь неба гляне,
замардую брата...

У маёй жыве ён хаце,
ўсё маё ён мае...
Закалю, спалю багацьце...
Кайн хай-жа знае“.

Да найлепшых з „ссылных“ вершаў належыць „Помніш, мама?“ (1934), у якім — бадай, у самым першым з твораў паэта — ужо выразна чуецца ўласны, сталы, аўтарскі голас пазьнейшага Міхася Кавыля, аўтара многіх удалых аўтабіяграфічных вершаў-успамінаў:

*Помніш, мама, той горад вялікі?
Белы дом з вартавымі... вастрог?
Па пабачаньні ты чаравікі
мне зьняла з сваіх змучаных ног... [...]*

*Шмат нас тут і малых, і вялікіх,
шмат хто холад падуржаць ня змог...
І, калі б не твае чаравікі,
я таксама... застаўся б бяз ног...*

Застаецца толькі здагадацца, наколькі цяжка было 19-гадоваму юнаку пераносіць усе выпрабаваньні высылкі. Пасьля адбыцьця пакараньня паэт трапляе ў 1936 г. у Варонеж, дзе працуе на заводзе „Камінтэрн“ і паступае на вячэрняе аддзяленьне пэдаггэгічнага інстытуту. У 1938 г. там выдаецца альманах „Непобедимая“, які пачынаецца вершам Кавыля (невядома, ці падпісанага ўсё яшчэ як Маёвы) „Поле, поле“. У зборнік „Ростань“ (1947) ім уключаны верш „Поле, поле...“, які можа быць перапрацаваным варыянтам таго ж верша: у ім чуюцца ноткі асуджэньня мінуўшчыны, прыгону й ухваленьня „новага стану рэчаў“:

*Ці ня тут ад сонца і да зораў
гнулі сьпіны бацька і браты
і пялі песьні болю, гора?..
Поле, поле, чуеш гэта ты?..
Не пазнаць вас, нівы, сенажаці, —
залаты бязьмежны акіян..
Вырывае згорбленая маці
колькі раз аплаканы бур'ян. [...]
І чамусьці косьці не скіголяць,
б'ецца сэрца радасьцю маё,
бо найкол раскінулася поле,
не чужое, ўласнае, сваё.*

Наўрад ці, вядома, калгаснае поле назваў бы „сваім“ сам беларускі селянін, і наўрад ці б у яго ў той час „білася радасьцю сэрца“: паэт хут-

чэй імкнецца хоць неяк „апраўдацца“ перад дзейным ладам — першы, але не апошні раз у жыцці... Але пры гэтым у вершы захоўваюцца й сумныя інтанацыі, якія з’явіліся ў паэта ў выгнанні. Такое адчуванне, што паэт вельмі мала піша пасля высылкі, ад безвыходнасці: няшчыра п’яць па-маладнякоўску ў яго болей не атрымліваецца...

*Парвай я струны свайго сэрца,
закінуў ліру ў забыцьцё, —*

напіша ён пазьней, згадваючы гэты пэрыяд свайго жыцця. Зрэшты, калі верш і быў спробай апраўдання, то яна яму ня надта дапамагае: у тым жа 1938 г. Язэп трапляе „пад чыстку ненадзейных элемэнтаў“, і яго высыляюць з Варонежу — куды ён, аднак, зноўку вяртаецца праз нейкі час і праўдамі-няпраўдамі ўладкоўваецца настаўнікам. Адтуль яго ў 1941 г., „калі немцы прыблізіліся да Варонежу“, забіраюць у войска — ён зноў едзе на Далёкі Ўсход, толькі не на катаргу, а „вучыцца ваяваць“ — пасля чаго цягам няўдалага савецкага наступу пад Харкавам у траўні 1942 г. трапляе ў палон. Свой ваенны досвед паэт згадвае ў вершах надзвычай рэдка:

*Бараніў і я Радзіму тую,
дзе мяне ніхто не бараніў. („Ліст маме“, 1968)*

Верш „Франтавое“, які непасрэдна датычыцца тых падзей, ворагодна, напісаны пазьней, бо ў ім пазнаецца стыль Кавыля пачатку 1950-х (верш выйшаў у 1954 г. у зборніку „Пад зорамі белымі“), і ніякай асаблівай гераічнасці ў ім ня чуецца:

*Мне падушкай — сталёвая каска.
З боку туліцца „жонка“ із Тулы...
У вакопе сьцюдзёна і гразка.
Добра тым, што на векі паснулі.*

Вось такое „негераічнае“ бачаньне вайны з асабістай пэрспэктывы „галоднага воя“, вядомае дагэтуль з Гарэцкага й пазьней уласьцівае Быкаву. Ваенны досвед здаецца паэту толькі чарговым эпізодам у бясконцай, здавалася б, чарадзе пакутаў ягонай маладосці. Але ўсе гэтыя жыцьцёвыя пэрыпэтыі ёсьць, насамрэч, толькі перадгісторыяй: як паэт Міхась Кавыль яшчэ не нарадзіўся.

4

*Я карэньне гладаў, я ратунку шукаў —
маладым не хацеў у магілу.
„За востражнай сьцяной“, 1943*

Не нарадзіўся ён ані пасля вызвалення зь нямецкага палону беларускімі дзеячамі зь Менску, якія дапамаглі яму вярнуцца на радзіму ў сакавіку 1943 г. Пра гэты пэрыяд жыцця ў сваім аўтабіяграфічным нарысе „Мой шлях“ паэт згадвае адным радком: „У Менску жыцьцё было неспакойнае. Хутка ізноў давялося ўцякаць“⁶. Цікава, чаму „ізноў“ уцякаць — здаецца ж, дагэтуль Кавыль ніадкуль асабліва не ўцякаў, наадварот, быў — калі не лічыць шматлікіх хітрыкаў з мэтай абдурчыць пільны адміністрацыйны нагляд — паслухмяны „волі лёсу“... Магчыма, гэта значыць, што ўвесь гэты час ён уцякаў, так бы мовіць, у думках — не ад сябе, а ад рэчаіснасьці, у сны і ўспаміны дзяцінства?

За вызваленьне з палону, відаць, трэба было неяк аддзячыць: у часе акупацыі Міхась Кавыль друкуе два вершы ў „Беларускай газэце“ („За што?“, „Веяў вецер буйны“) і тры — у „Голасе вёскі“, рэдагаванай Яўхімам Кіпелем („Я — беларус“, „Пагона“, „Я нікуды не хаджу“). Тэкстаў іх Міхась Кавыль у „Міжагнёўі“ не перавыдаў, але зь іншых вершаў, напісаных у 1943—1944 гг., можна стварыць сабе ўяву пра тое, якімі яны маглі быць:

*Расьцьвіталі ў полі васілёчкі,
васілёчкі ўсюды, дзе ні кінь... („Васілёчкі“, 1943)*

*Ой, ты край мой залаты,
край мой васільковы!.. (1944)*

Можа скласьціся адчуваньне, што гэтымі „васілёчкамі“ паэт наўмысна загаворвае зубы акупантам, кпіць, прыкідваецца гэткім „юродзівым“ — але наўрад ці гэта так: у мяне, прынамсі, няма падставаў падазраваць яго ў няшчырасьці. Хутчэй, можна сказаць, што ў яго пачынаецца пэрыяд „клясычна-народнай“, „патрыятычна-песеннай“ лірыкі, кульмінацыйнай якой стаецца паэма „Пад небам Случчыны каханай“, напісаная ў 1943 г. (аднак апублікаваная толькі ў 1947 г. у „Ростані“): у гэтай першай сваёй паэме аўтар вельмі недвухсэнсоўна й палымана „зводзіць рахункі“ з бальшавікамі, прыгадвае ім як уласны лёс, так і

⁶ Кавыль, Міхась. Мой шлях // Кавыль, Міхась. Міжагнёўе... С. XIII.

Слуцкае паўстаньне, аповеды пра якое чуў зь дзяцінства. Урэшце, пакуты маладосьці недзе павінны былі знайсці сабе выйсьце. Паэма кідае новае сьвятло й на літаратурныя пачаткі таго, хто нібыта яшчэ нядаўна быў Язэпам Маёвым:

Хоць я тады яшчэ ня ведаў,
за што крывавяць мой прасьцяг,
ды словы-клічы Лістапада
мяне вялі кудысь, як сьцяг.
І я пайшоў. Я лез на скалы
сьлядамі сьвежае крыві...
А прыпарнаскія шакалы
крамалі дум маіх узьвіў.
А ў гэтых думках, гэтых мроях
хацеў хоць раз я там пабыць,
дзе Чарадзеевы героі
ў вагні згаралі барацьбы...
Дык дзе там: „Тэма архаічна...
Вы ў правы хіліцеся ўхл...
Сьляпы вы — сёньня гераічнай...“ —
пісаў якісь мне Самуіл.
А я „сьляпы“ глядзеў, як маці
сьлязамі змочвала палі...
Хацеў крычаць, хацеў я плакаць,
ня дытырамбы ім піліць. (1943)

Вядома, з гледзішча камуністаў (пагатоў калі зьвярнуць увагу на згадку пра „якогась Самуіла“ — хаця Кавыль у пазьнейшых творах нідзе не выяўляе антысэмітызму, наадварот, спачувае перасьледаваным у СССР габрэям, зь любоўю згадвае пра вясковага гандляра Янкеля Ёськіна й сам сябе параўноўвае зь Вечным Жыдам) гэтая патрыятычная па сутнасьці паэма здаецца зусім не нявіннай, а ўсьвядомлена „зрадніцкай“, то бок антысавецкай, антысталінскай, антырасейскай — тым часам як з гледзішча паззі яна ёсьць, мякка кажучы, малацікавай. Гэта чысты ўвасоблены гнеў — паэту, які дагэтуль умеў толькі паціху па-ясенінску плакаць, цяпер урэшце дазволена й крычаць. Відавочна, што з такімі поглядамі й з такой мінуўшчынай нічога добрага чакаць ад вяртаньня бальшавікоў яму не выпадае. Кавыль, як і шмат ягоных калегаў па пярэ, пастанаўляе ўчычы разам зь немцамі — кінучца, паводле назвы аднаго з апошніх напісаных на радзіме вершаў, „У вір галавою“:

*Перанёс я прыгодаў ці мала,
упіваўся рамантыкай бою,
а цяпер, як казаў Купала,
засталося — у вір галавою. (1944)*

І сапраўды, яму „няма чаго траціць“ — у 1944 г. Язэп Лешчанка апынаецца ў Баварыі. І там ён перажывае нялёгкае часы ды працягвае пісаць патрыятычна-лірычныя вершы ў „клясычным“, традыцыйным, „васільковым“ ключы. Чаго варты толькі пералік іхных назваў: „Ой, далёка“, „Ой, чаму я спаткаўся з табою?“, „Ой, пайду“, „Ой, ты край мой“... Сапраўды, і ў ваенныя гады „войкаць“ яму давялося ня меней, чым у папярэднія.

5

*Турынгія — царыца!
Зялёныя лясы...
Ніяк мне не упіцца
віном твае красы.*

1946

І вось — недзе ў Турынгіі ці яшчэ ў Баварыі, калі 28-гадовы паэт апынаецца сам-насам з альпійскай прыродай, — здараецца сапраўдны цуд. Гэтым цудам і ёсць згаданы мною ў самым пачатку верш „Ідзі, ідзі“. Магчыма, ён ня быў напісаны ў 1944 г., а толькі задуманы, „запачаты“ тады, тым часам як дароблены праз колькі гадоў, у пэрыяд росквіту ягонага таленту — але важны тут ня факт рэгістрацыі думак на паперы, а факт самога нараджэння гэтых думак — іншага, не абстрактна-вэрбальнага, а канкрэтна-вобразнага спосабу мыслення, які ў беларускай паэзіі й сёння яшчэ застаецца дэфіцытным.

*Упала ноч.
Як эдэльвэйсы, зоры
цьвітуць над Альпамі.
Аскепак-маладзík
у неба ўрэзаўся.
Блакітнае на горы
імжыць сьвятло.
А ты ідзі, ідзі...
Якая ноч!*

Як у сьвятыні, ціха
і урачыста.
На калені упадзі.
Вунь там агонь міргае...
Шчасьце зь ліхам
кладуцца спаць...
А ты ідзі, ідзі...
Трывожыць ноч,
як сьмерці жах мінулы,
і прышласьць мроіцца,
як недабіты дзік.
Нібы агонь,
няўсподзеў шуганула
жаданьне жыць.
Каб жыць,
ідзі, ідзі...
Канае ноч,
і зазьвінелі зоры.
Прамень, як штых, бліснуў,
і маладзік
збляднеў,
самлеў.
Ружовае на горы
імжыць сьвятло.
А ты ідзі, ідзі...

У чым палягае для мяне асаблівая магія гэтага верша? Па-першае, у тым, што гэта ня крык, ня плач і ня песня, як дагэтуль: верш напісаны „шэптам“, які адзіна пасуе ў сьвятыні, дзе ўзвышаць голас — недарэчна. Дый у паэта няма іншага суразмоўцы, да якога ільга было б зьвярнуцца на „ты“, апроч сябе самога. Толькі ў гэтай цішыні ён упершыню, мне здаецца, здольны пачуць уласны голас, у тым ліку паэтычны — сябе, ува ўсіх сэнсах слова. Па-другое, хаця ніводны з вобразаў верша паасобку ня ёсьць ужо такім арыгінальным ці нязвычайным, але паэту ўдаецца стварыць зь іх надзвычайна арганічную цэласнасьць. Гэтаму спрыяе ў тым ліку абраная форма: кароткія выказваньні, што нагадваюць абрыўкі фразы ці думак, якіх не заглушае „акустычны шум“ вэрбальных асацыяцый-перамычак, як у юначым вершы „З прастораў“. Ад верша вее — упершыню — надзвычайнай гармоніяй, так бы

мовіць, між аб'ектам і суб'ектам, што пераплаўляецца ва ўзаемную гарманічную адпаведнасць зместу й формы (ці, наадварот, паходзіць з гэтае ўпершыню дасягнутае адпаведнасці).

І ўсё-ткі карані гэтага верша, паводле пазьнейшага сьведчаньня паэта, — недзе там, дзе й карані нашмат меней спакойнага й па-юначы неўраўнаважанага верша „З прастораў“. У паэме „Непакорныя“ праз шмат гадоў Кавыль напіша:

*У вольны час ад працы хатняй
сьпяшаў Алесь у пушчу вершаў.
А там „Пялёсткі“, „Віта“, „Крэдо“
і „Дзіва“, „Раніца рыкае“...
Якая сьвежасьць. Колькі ведаў.
Мэтафар вычурнасьць якая.
Нібы цымбалаў, рыфмаў граньне,
суквецці ўобразай цудоўных... (1982)*

Тут паэт зноў аддае даніну ўплывам сваёй маладосці — аўтарам пералічаных кніг Маракову, Пушчу, Дубоўку, Чарнушэвічу — і ўпершыню прызнаецца, чым яны, уласна, яго захаплялі: вобразамі, мэтафарамі, „граньнем рыфмаў“. Чаму ж тады, каб наблізіцца да гэтых „суквеццяў“, да гэтай „вычурнасьці мэтафараў“, яму спатрэбілася столькі гадоў? Рэч у тым, што позьняя паэма „Непакорныя“ ёсьць настолькі ж аўтабіяграфічнай, наколькі шмат у чым анахранічнай — як і кожны ўспамін, яна ўпрыгожвае й падфарбоўвае сапраўднасьць. Насамрэч паэт дайшоў да сутнасьці паэтычнай магіі сваіх папярэднікаў не адразу, не ў 15-17 гадоў, а нашмат пазьней, пасля таго, як сам для сябе „пераадкрыў“ ці „перавынайшаў“ іхнае мастацтва — каб у нечым іх нават пераўзысці. На маю думку, першым сьведчаньнем гэтага пераадкрыцьця й зьяўляецца верш „Ідзі, ідзі“.

Чаму адбываецца гэты „цуд“? Я ўжо фактычна прапанаваў сваё ўласнае, спэкуляцыйнае тлумачэньне: мне здаецца, што менавіта ў той момант паэт урэшце застаецца АДЗІН — але ня ў карцары, сам-насам з сваім горам і нярадаснымі ўспамінамі, а сам-насам зь сьветам і яго характарам — не з сабою, а зь „ІНШЫМ“. Гэта тая падставовая, так бы мовіць, ня толькі фізычная, але й мэтафізычная адзінота, якая ёсьць перадумовай узьнікненьня сапраўднай паэзіі. Яна й ёсьць сапраўднай мэтаю тых „уцёкаў“ углыб сябе, якія паэт зьдзяйсняе на працягу ўсяго папярэдняга жыцьця.

Вокладка зборніка „Ростань“ (Рэгенсбург, 1947)

Яшчэ адным важным фактарам мне здаецца тое, што сама рэчаіснасьць, твар да твару зь якой апынаецца аўтар, — новая, іншая, і праз гэта „магічная“. Гэта не азначае, што яна ёсьць такой ужо радаснай: часьцяком свае найлепшыя вершы Кавыль стварае ў вельмі, мякка кажучы, „нерамантычных“ абставінах. Але галоўнае, што абставіны тыя — не падобныя да ранейшых айчынных краявідаў (у тым ліку й духовых), ужо „зрыфмаваных“ і сэміятызаваных ягонымі папярэднікамі.

У 1944—1947 гг., да выданьня сваёй першай кнігі „Ростань“, паэт працуе на авіязаводзе ў Цытаў, пасля — у Турынгіі, у 1945 г. трапляе ў лягер для перамешчаных асобаў, і ўрэшце — у Бэльгію, на працу ў вугальнай шахце. „У гэтым нязручным і невыразным часе апанавала мяне туга й роспач. Сябра мой Іван Кір’янаў⁷, якому я прысьвяціў першы свой зборнічак вершаў „Ростань“, накончыў самагубствам у Рэгензбургу. Я пастанавіў шукаць ратунку ў працы... Прамучыўся ў

⁷ Маецца на ўвазе **Іван Кір’янаў**, рэжысэр групы „Жыве Беларусь“ у Нямеччыне. Прычынаю ягонага самагубства было тое, што пры канцы Другой сусветнай вайны яны з жонкай згубілі сваіх дваіх дзяцей і не змоглі іх знайсці. — *Рэд.*

шахтах у Ля-Лювэры шэсьць месяцаў, дзе страціў на левай руцэ па-лец⁸. Такія вось „рамантычныя“ абставіны, у якіх ствараюцца вершы кшталту гэтага:

Наліліся сокам сонца зоры.
Маўкліня. Ня шэпчуць чараты.
Туманоў блакітныя убory
паразьвешваў вецер на кусты.

За сялом зялёныя дубровы
шэры падпярэзваюць хвартух.
Малаком цяжарныя каровы
праганяе выганам пастух.

Парасьселася ў гальлі на веча
вараньнё у чорных лахманах.
На спатканьне з ноччу выйшаў вечар,
малады замроены манах. („Вечар“, 1945)

Як відаць зь іншага верша, „Падзямельная песня“, супакой і натхненньне можна знайсці й пад зямлёю, пагатоў калі яго няма на зямлі:

На зямлі мне і душна, і цесна;
пад зямлёю душней, ды прасторней.
Падзямельная ціхая песня
супакоем мне сэрца агорне.

Лямпы-зьнічкі, падземныя зоры
ў сутарэньні пablіскваюць здрадна.
Далямітныя рушацца горы,
мне насустрач ідзе непрагляднасьць.

Не праспэктны суворыя штрэкі,
не на йгрышча іду я у ручу —
нада мною азёры і рэкі,
пада мною агонь нейміручы... (1947)

Тым ня менш, да часу такія ўдалыя знаходкі застаюцца ў Кавыля выключэньнямі („Вясёлка“, „Нам сэрца асьвяжае подых новы“, „Турын-гія — царыца!“): паралельна зь вершамі новага, „вобразнага“ стылю ў

⁸ Кавыль, Міхась. Мой шлях // Кавыль, Міхась. Міжагнёўе... С. XIV.

1940-х гг. ім надалей пішуцца вершы „старога ўзору“, дыктаваныя збольшага пачуцьцём настальгіі па бацькаўшчыне („Беларусь“, „Пра-роцтва“, „На новы год“). Бальшыня раньняй „лесенна-народнай“, а таксама любоўнай (хацелася б сказаць інтымнай, але акурат праўдзівай інтымнасці там, здаецца, і не стае, яна зьявіцца пазьней) лірыкі паэта лёгка пазнаецца паводле адной, з майго гледзішча, фармальнай за-ганы, якая, відаць, мела быць прыёмам, а стала ці ня вымушаным вый-сьцем: паводле паўтору напрыканцы верша яго першай строфы, рад-зей — першых двух радкоў. За рэдкімі выключэньнямі гэтыя вершы належаць у Кавыля да найслабейшых; яны пераважна і складаюць пер-шую кніжку паэта, „Ростань“, выдадзеную ў 1947 г. у Рэгенсбургу, куды ён уключае й паэму „Пад небам Случчыны каханай“, найлепшыя вер-шы 1930-х гг. ды некаторыя з найноўшых — пераважна з грамадзкай тэматыкай. Пільнай увагі зь іх заслугоўваюць „лягерны“ верш-успамін „Іграе Жорж“, іранічнае прысьвячэньне „Музе“, а таксама — верш „Вэ-нэра“, якому ўласцівая тая ж ёмістасьць вобразу, што й пазьнейшым творам Кавыля:

*...Забытая,
дзе сьліўні і вужы,
аплёвана, разьбітая
на сьметніку ляжы...*

*У садзе каля явару —
кравіва і трава...
Зіхціць з кравівы мармурам
багіня хараства... (1945)*

Рэшту сваіх „новых“ вершаў паэт уключыць толькі ў наступную кнігу — „Пад зорамі белымі“ (Нью-Ёрк, 1954). Адразу зьявярну ўвагу на тое, што вялікая частка й пазьнейшых аўтаравых чыста лірычных кам-пазыцый у зборнікі 1940—1960-х гг. не ўвайшла, ці ўвайшла не адразу, са спазьненьнем — перавага заўжды аддавалася вершам „свядомым“, патрыятычным, „народным“... Ці гэта сам паэт быў настолькі няўпэў-нены ў якасці сваёй лірыкі, што лічыў яе нявартай публікацыі, ці гэта палітычныя й жыцьцёвыя абставіны прымушалі яго сьпяваць на часам досыць аднастайнай настальгічна-грамадзкай струне? Варта было б спраўдзіць у яго самога. Магчыма, свой уплыў меў той факт, што ў 1948 г. ён „перабраўся ў беларускі лягер Бакнанг. Тут крыху прыйшоў да сябе. Рэдагаваў газэту „Беларускае слова“, а пасья „Беларускую

трыбуну“, аж пакуль нябожчык протапрэсвітэр Мікола Лапіцкі не нагаварыў мяне ехаць у Амэрыку. Прызнацца, неяк не хацелася мне ехаць так далёка... Але ўсё ж паслухай а. Лапіцкага...“⁹.

У 1949 г. у Кавылі, здаецца, яшчэ на нейкі момант абуджаецца Язэп Маёвы, ці хутчэй Маякоўскі (толькі, так бы мовіць, са знакам „плюс“, несавецкі — гл. верш „Паэту“) — я маю на ўвазе пачатак працы над прысьвечанай акупацыі й вайне паэмай „Міжагнёўе“, якая ёсьць у яго хаця й наймацнейшай, ды, так бы мовіць, не зусім „ягонай“ — аднак тая будзе скончаная толькі ў 1961 г. ужо ў Новым сьвеце.

6

Амэрыка, мая другая Случчына...

„Дзякую, Амэрыка“, 1951

Амаль 90 працэнтаў маіх твораў напісаныя ў Амэрыцы“.

„Мой шлях“

Спадзяюся, сам Міхась Кавыль пагадзіўся б з тым, што канчатковым прабуджэньнем (ці ўсьведамленьнем) свайго таленту ён абавязаны дзьвюм стыхіям: Аглянтычнаму акіяну й Нью-Ёрку. Пісаць пра гэты пэрыяд ягонаў творчасьці надзвычай лёгка, бо Кавылёвы вершы таго часу камэнтараў і не патрабуюць — таму пагатоў была б шкада ўстрымацца тут ад іх цытаваньня.

Вецер-смык на струнах-тросах

грае дзікія факстроты,

як дазоры, альбатросы,

нібы здані, шчооглы-гроты. [...]

Паўтараць меш безупынна,

як вар'ят той загайданы —

ўсе пяскі зьбяру з пустыняў

і засыплю акіяны... („У акіяне“, 1950)¹⁰

Ботам каменным упёрся ў воду,

у зямлю другім, стаіць і марыць,

голаў узняўшы за хмары,

места нягодаў, места прыгодаў.

⁹ Кавыль, Міхась. Мой шлях // Кавыль, Міхась. Міжагнёўе... С. XV.

¹⁰ Верш насамрэч напісаны ў часе падарожжа.

*Прыстань вятроў, акіяну хваляў,
сымфонія фарбай, бэтону, сталі...
Горад мільённагаловы, мільённавокі
грудзі падставіў вятром шырокім. („Нью-Ёрк“, 1950)*

З фармальнага гледзішча да найбольш эксперыментальных належыць верш „Трымайся, Марыя“, напісаны ў „дыялягічнай“ форме, хаця й ня новай (уласна, яшчэ сярэднявечнай), але ў Кавыля — нетыпова й шызафрэнічна „разарванай“, што толькі падкрэсьлівае адлегласць паміж дзвюма паралельнымі рэальнасцямі, новай — і тамтэйшай, айчыннай:

*Кіпіць акіян.
Па-над Слуцчу
агні маякоў
рэхчуць коні.
Пагасьлі ў тумане,
над кручай
каб зноў загарэцца.
Сасоньнік.
Утросах сталёных
каля гаю
вятры заблудзілі... (1950)*

Сярод вершаў, напісаных Кавылём у Амэрыцы, пад „зорамі белямі“ амэрыканскага сьцягу, ладная частка прысьвечаная самой Амэрыцы — ня толькі яе прыродзе й людзям, але й краіне як такой: гэта той амэрыканскі патрыятызм, які вельмі лёгка збытаць з „антысаветызмам“, але падмурак ягоны — не ў антысаветызме, а перадусім ва ўдзячнасьці той краіне, дзе ён урэшце знайшоў спакой і свабоду — дзье перадумовы пісьма.

*Помнікі. Крыжы. Магільныя пліты.
І мы, жывыя, на цьвінтары.
Сьцюжы зацерлі імёны забітых,
і дух вітае ціха ўгары.*

*Дрэвы шумяць аб бясьсьмерці, вяліччы.
І мне за імі як паўтарыць?
Жбан уздымае Молі Пічэр
вьшэй вяршалін — піце, вятры!.. („Молі Пічэр“, 1952)*

Расчасаўшы белыя грывы

з абрыву

стрымгалоў

як самазабойцы

кідаюцца

белапення

глыбы

вады...

Дым,

дыямэнтавы дым

уздымаецца

ў неба

хмарай,

Каб упасьці назад

Ніягарай... („Ніягара“)

Аднак Кавыль Амэрыку, трэба сказаць, не ідэалізуе: зважае ён і на сацыяльную несправядлівасьць, і на залішнюю „мэханізаванасьць“ капіталістычнага сьвету:

Нібы цясьніны гор — вуліцы.

Дамы — вылуджанья ветрам скалы.

Бакамі размаляванымі туляцца,

у хмары лезуць — месца мала. [...]

Неба шрубуюць верталёты...

Хоць бы другая плянэта упала, —

будуць кідацца самазабойцы ў пралёты:

на зямлі месца мала. („Месца мала“, 1952)

Што пудзіла на агародзе, зашмальцаваны,

капляюх падмасьціўшы пад галаву,

сьпіць на ходніках каля рэстарану,

ногі, рукі раскінуў, бы павук.

Мінаюць яго, як бомбу, дасьціпныя дамы,

паліцэйскі пераступае, бы праз агрызак сухі.

А ён, нашчадак грэшнага Адама,

за чье пакутуе грахі? („Бом“¹¹)

¹¹ Маецца на ўвазе „бомж“, беспрытульны.

Сваю „новую“ паэтыку Міхась Кавыль фармулюе на пачатку 1950-х у вершы, што паводле інтанацыяў гэтак жа нагадвае Маякоўскага (да якога ў Кавыля, трэба сказаць, вельмі амбівалентнае стаўленьне), як і паэма „Міжгагнёўе“ — але каштоўны ён менавіта ўсьведамленьнем разрыву між уласнай ранейшай і новай творчасцю:

Годзе выседжваць
слоў кураняты,
раскалупваць
пачуцьцяў

струп!

Чуеш, рыгаюць
крывёй гарматы?
Бачыш, труп
абдымае труп? [...]

Сьлінай
сьлімачай

раны ня голяць

і ня гасяць пажар
сьлязой.

Музыку волі —
у сэрцы

вояў!

Эскадрыльлі рыфмаў
у бой! („Паэту“, 1952)

Тут уражвае не сама па сабе інтанацыя ці „запазычаны“ стыль, а менавіта кантраст між сучасным размахам паэтавай вобразнасьці й ранейшым „ясенінскім“ лірызмам, між поліфаніяй „новага“ голасу й ягонай ранейшай манатоннасьцю... А вось як гучыць зварот да „Маладога паэта“ ў больш уласьцівым самому Кавылю стылі:

Ты бачыў, як лезуць
альпіністы на скалы?
Ты ведаеш, колькі
іх прадоньне схавала? [...]
Вось так і цябе
на шляху да Парнасу
чакаюць выступы
ды расколіны часу...

Ужо ў 1953 г. паэт з поўным правам канстатуе:

*Дзякуй, слаўны Амэрыга!
На зямлі тваёй ускрос... —*

і сапраўды, Міхасю Кавылю ёсьць шмат за што дзячыць Амэрыцы, але „ўскрос“ ён там (ці, як цяпер кажучь, „адбыўся“) перадусім як паэт, а за гэта ўжо ёй мусіць падзякаваць перадусім беларускі чытач.

7

*А той, хто зьведаў сьцежкі ўсе, дарожкі,
калі пылала Случчына ў агні,
шуміць пахілай, ціхаю валошкай
сярод чужых, неураджайных ніў.*

„Случчакі“

У пачатку 1950-х талент Міхася Кавыля дасягае свайго апагею. Яму, так бы мовіць, удаецца ўсё, за што ён ні возьмецца: ці за „чыстую“ лірыку, ці за рэмінісцэнцыі ўласнага жыцця, ці за вершаваны камэнтар да актуальнай палітычнай сытуацыі („Вугорцам“). Зь вершаў з тыпова эмігранцкай, „настальгічнай“ тэматыкай найбольш удалымі ў Кавыля зьяўляюцца тыя, што звязаныя з канкрэтнымі успамінамі, маюць выразную асабістую пэрспэктыву. Гэта, напрыклад, кранальная „Балюда аб Тані“ ці верш „Маўкліня“:

*Баюся ў моўкны мой пакой заходзіць,
хтось скажа — трус... А я прайшоў агні.
І супакой знаходзіў у прыгодзе,
чакаў, бы вязень волі, маўкліні.*

*Тады, як неба на зямлю йшло ў наступ,
хрысьцілі высь пражэктараў нажы,
я прабіраўся, што вужака, пластам
у тыл варожы... Вось тады я жыў. (1955)*

Геніяльны ў сваёй канкрэтнай вобразнасці й амаль „борхэсаўскі“ паводле ідэі „Нож“ — па-мойму, адзін з найлепшых вершаў у гісторыі беларускай паэзіі, прасьвечаных Янку Купалу (калі дакладней, ягонай спробе самагубства):

№

Да Управы Беларускага Інстытуту
Навукі й Мастацтва.
Нью-Ёрк, ЗША.

Прагу залічыць мяне у лік сябрёў Беларускага Інстытуту Навукі й
мастацтва. Мае персанальныя дадзеныя й дадзеныя пра мой навуковы
/ літаратурны, мастацкі / стаж падаю ніжэй.

4 травень 1955- г. Джым
/подпіс/

Прозьвішча й імя Лешчанскі Язэп

Літаратурны / мастацкі / псеўдонім Міхась Кавыля

Адрэс 64 Armstrong Ave. York River, N. Y.

Дата й месца народжання 1 снежня 1915 г., на Вугорка

Асьвета й зьвестуальны навуковы / мастацкі / стаж Акадэмія Вілензімаў,
друкавальца папай у 1930 годзе

Навуковы ступень / калі ёсьць / Няма

У якой галіне навукі / літаратурна, мастацтва / маеце намер працаваць
у Інстытуце У галіне мастацкай літаратуры

Публікаваны навуковыя / літаратурныя, мастацкія / творы :
Маю зборкі вершаў „Россыя” і „Над зоркамі бліскі”

Гатовы да публікацыі творы : Драма „Недаспіваная песьня”
і паэма „Першая рота”

Анкета-заява Міхаса Кавыля ў БІНІМ

Не зь нягнуткай сталі, зь серабра
ён адліты. Год яму ці мала.
Шмат разоў яго у рукі браў,
над сталом схіліўшыся, Купала.

Разразаў пяшчотна „Кабзара“,
вершы Гётэ, томікі Лангфэло...
За вакном крывавага зара
над зямлёй спалоханай зьрэла. [...]

Зазьвінеў і змоўкнуў на стале.
Шуганулі шэрыя шынэлі...
Як паэт скрываўлены самлеў,
серабра усхліпы патускнелі.

З тэй пары лагодная рука
яго доўга, доўга не кранала.
На ліхую долю наракаў,
над сталом схіліўшыся, Купала. [...]

Шмат чаго ён бачыў. Не прасем —
ні аб чым ня здрадзіць да скананьня;
таямніцы ў неведзь панясе
у сваім сярэбраным маўчаньні. (1953)

Калі раней Кавыль мог папросту напісаць верш у стылі Маякоўска-га, то цяпер ён можа нападобіць хоць бы й Гумілёва:

Шукачы блакітных пэрлаў
на нязьведаных глыбінях...
Караблёў разбойных жэрлы
ноччу чорнай іх ня спыняць. [...]

Напіваліся зь няўдачы,
пахмяляліся з знаходкі;
ім п'ялі „Кукарачу“
чарнавокія какоткі... (найпазьней — 1960 г.)

Такое адчуваньне, што ў паэзіі для Кавыля няма нічога немагчымага — ён піша цяпер вольна, дзеля ўласнага задавальненьня. Якраз тады вядомы крытык Антон Адамовіч дае яму параду (ці хутчэй — „баявое заданьне“), якая зь сённяшняга дня можа нам здацца абсурднай, але

тады, бадай, выглядала неабходнай з гледзішча патрэбы разьвіцьця, „удасканаленьня“ ці большай „эўрапеізацыі“ айчыннага пісьменства: запоўніць „прабел“ у беларускай літаратуры, а менавіта — стварыць не санэт, а вянок санэтаў, паводле клясычнага італійскага ўзору часоў Рэ-нэсансу. Апрача іншага гэтым, відаць, меркавалася давесці, што „пра-фэсійныя здольнасьці“ эміграцыйных аўтараў ня меншыя, калі ня большыя, чым у „падсавецкіх“: вось жа, „мы“ змаглі, а „яны“ — не... З аднаго боку як бы прыкра, што ў беларускай літаратуры дагэтуль та-кой спробы не было, з другога — ня меней прыкра, што гэтае „задань-не“ накірвала Кавыля ў бок, які ніколі ня быў ягоным наймацней-шым — у сфэру „чыстай“ вэрсыфікацыі, пагатоў у час, калі ў той самай Эўропе Раймон Кэно стварае свае знакамiтыя „100 трылёнаў санэтаў“ (вянок санэтаў, у якіх усе радкі ёсьць узаемазамыяльнымі): жарт, які канчаткова адпраўляе гэтуго й без таго антыкварную паэтычную фор-му на, так бы мовіць, ганаровую „маральную пэнсію“. Тым ня менш, Кавыль „прымае выклік“ Адамовіча і ў другой палове 1950-х сумленна працуе над санэтамі, у тым ліку стварае некалькі „вянкоў“. Гэтыя санэ-ты (што выйдучь пад сымптаматычнай назвай „Цяжкія думы“), якія ў 1960-х гг. эмігранцкая крытыка называла „пэрламі“, належаць, па-мой-му, да найслабейшых вершаў аўтара. Працэнт сапраўды ўдалых сярод іх, бадай, найніжэйшы — але гэта ня значыць, што іх там зусім няма (прынамсі, па-за „вянкамі“):

*Усе як людзі: сьпяць, нахлыне змрок,
істужкай сноў ружовых вяжуць зь сьветам
нялёгкай прошласьці і прышласьці прыкметы,
а ў ціхаце зашарахціць ледзь крок*

*цяжкога дня — ў бурлівасьці заток
ідуць лавіць запал, дарунак лета,
і дыхаць водарам духмяных кветак,
плясьці надзей вузорчаты вянок.*

*Ды толькі ты, бядак — палонны ночы.
У тваім сэрцы шасьцярні грукочуць,
бяссоньне нэрвы круціць, бы той дрот.*

*Адна уцеха — дзіўныя прывіды:
удава чорнаму шпурляе ў рот
на золку сонца агнявыя дзіды... (1959)*

Вынікам плённых 1950-х гг. стаюцца дзье кнігі паэта: „Першая рана“ (Манчэстэр, 1960) і „Цяжкія думы“ (санэты, Саўт-Рывэр, 1961). Найлепшае ў іх, як і ў пазьнейшых творах аўтара, — вельмі жывая, „неўнармаваная“, сапраўды народная мова ягонай „дарэформавай“ маладосьці, якая з аўтаравым прафэсійным сталеньнем усё больш „рахмана“ паддаецца вэрсыфікацыі — ён усё больш слухае яе, а яна ўсё больш слухаецца яго... Гэтым, магчыма, і абумоўлены пазьнейшы адыход Кавыля ад якіх заўгодна літаратурных узораў: зь векам ён „заглыбляецца ў сябе“, робіцца калі не „дасканалым“, то безумоўна — самадастатковым. Адчуваньне, што пасья санэтаў рабіць „літаратуру дзеля літаратуры“ яму ўжо болей не цікава.

8

*Жонка, вяжы лахманы!
Годзе „бадзяцца бяз працы“,
звоняць з Парыжу паны,
мушу ў паход сабірацца. [...]
Паўэрс там, кажучь, няўдала
сеў на калгасны загон?
Я-ж мо ня ён? Па сакрэту:
я прафэсійны шпіён.
„Правакатарам“, 1960*

У 1960 г. адбываецца яшчэ адна значная падзея ў паэтавым жыцці, якая зноў па-свойму трагічна (з майго гледзішча) адбываецца на ягонай творчасці. У верасьні таго году ў газэце „Голас Радзімы“ зьяўляецца верш „Грэх на сэрцы цяжкі“ — „напісаны янычарамі Масквы, а напісаны маім псэўданімам“, як адзначае сам Кавыль у камэнтары да ўласнага верша „Правакатарам“, напісанага ў адказ на публікацыю. Ён выказвае здагадку, што „на тэорыі верагоднасьці верш гэны напісаны Максімам Танкам“, — менавіта Танк і раней нібыта клікаў яго працаваць у „Завярталаўку“ (газэту „За вяртаньне на Радзіму“, у 1960 г. перайманаваную ў „Голас Радзімы“), але Кавыль публічна яму адмовіў у вершы „Максіму Танку“ (1957).

Трэба сказаць, што правакацыя, кім бы яна ні была падстроеная, была (ці здавалася яе аўтарам) „прафэсійнай“ — пра гэта можна меркаваць паводле таго, што ў верш былі ўключаныя сапраўдныя радкі Міхася Кавыля. Асобныя ўрыўкі з „Граху“ Кавыль цытуе ў якасьці эпіграфаў

да разьдзелаў свайго верша „Правакатарам“ — надзвычай пераканаўчай „дэканструкцыі“ фальшыўкі, у якой высмейвае й абвяргае ейныя галоўныя тэзы, дзеля прыкладу: „О, прабач мне, Радзіма, прабач... Чую сьмерць у маўчаньні злавесным... Пан Абрамчык пазвоніць з Парыжа: Ты жывы? Сабірайся ў паход... Не дурься, казала мне маці, — Будзь заўсёды з народамі, сыноч. І паслала усюды мне пракляцьце, калі з дому, як злодзея, уцёк...“ і г.д.

Як бачым, тое, што ў фальшыўцы не ад самога Кавыля, напісана досыць бяздарна, шаблённа, „першаплянава“, павярхоўна, „прычасанай“, стандартнай „савецкай“ мовай — гэтага было б дастаткова, каб не паверыць у тое, што аўтарам „пакаяльнага верша“ мог быць сам Кавыль. Аднак паэт, мабыць, каб адвесьці ад сябе лішнія падазрэньні, нібы пачынае з таго часу зноў „апраўдвацца“, гэтым разам — перад сваімі суродзічамі-эмігрантамі; у ягоную паззію зноў вяртаюцца агітацыйныя ноткі „грамадзянскай лірыкі“, якая й дагэтуль не была ягоным моцным бокам...

Апрача таго, ёсьць тут асаблівы нюанс: напісаньне „пакаяльнага верша“ ад імя паэта было, з аднаго боку, помстай за непакіснасьць ягонай грамадзянскай пазыцыі, з другога — своеасаблівым „прызнаньнем“ ягонага таленту з боку мэтраполіі: вось жа, ім „зацікавіліся“, менавіта Кавыль, а ня хто іншы, быў абраны ў якасьці „пакаяльнага голасу“ дыяспары, менавіта на „ягоным матэрыяле“ пастанавілі „зваяць“ прасавецкую агітку, на ўздзеяньне якой, відаць, разьлічвалі — чым іншым ён мог заслужыць такую „пашану“, як не сваімі вершамі? Факт уключэньня радкоў Кавыля ў падробку сьведчыць, што яе рыхтавалі на поўным сур’ёзе, спадзеючыся, відаць, на тое, што эмігранты паверачь у аўтарства Кавыля й адвернуцца ад яго, пасяля чаго можна будзе зноў зрабіць яму прапанову, ад якой будзе немагчыма адмовіцца — але на свой бок не перацягваюць абы каго, а менавіта тых, чыя вартасьць не падлягае сумневу. Аднак дасягнуты правакацыйны эфэкт — наўпрост адваротны, хаця, бадай, зь сёньняшняй пэрспэктывы й ня меней шкодны для аўтара: зь яго робіцца, у камуністычнай тэрміналёгіі, „запісны антысаветчык“, у літаратурнай — „грамадзянскі лірык“. Кавылю — 45 гадоў, ён у росквіце сваіх жыцьцёвых сіл: каму, як не яму, насамрэч, па плячы гэтае чарговае „заданьне“ лёсу — даць адлуп усім паклёпнікам і на яго самога, і на Бацькаўшчыну?

І Кавыль ім адлуп дае. Відаць, ва ўмовах „халоднай вайны“ праігнараваць штосьці падобнае было немагчыма, бо гэта азначала б даць карт-блянш на далейшыя, ужо меней нявінныя правакацыі. Але гэта ў

пэўным сэнсе азначае й тое, што паэт усё-ткі на правакацыю па-свойму паддаецца: палітыка зноў не дае яму жыцця, „прыходзіць па яго“, і ён не выстаўляе яе за дзёверы, а вітае з шырокімі абдымкамі, як доўгачаканую ганаровую госяцю.

Калі раней найлепшыя ўзоры ягонаў патрыятычнай лірыкі грунтаваліся на ўжо згаданай асабістай пэрспектыве, то з 1960-х гг., на маю думку, яна робіцца гэткай дэкларатыўнай, паэт ня грэбуе „моцным слоўцам“, каб паставіць усходніх „калегаў“ на месца. Сапраўды, калі сярод іх няма сумленных людзей, то яны ўжо як быццам і не калегі, а проста паслугачы Масквы — і атрымліваецца, што Кавылю з усіх беларускіх паэтаў як быццам бы „няма роўных“, бо паэтам можа заставацца толькі той, хто „творыць у вольным сьвеще“... Як ні парадаксальна, але можна сказаць, што на гэтым сапраўды „вольная“ творчасць Кавыля амаль заканчваецца: „Я найперш беларус, а пасья паэт“, — заяўляе ён. І сапраўды, у гэтым спадушаньні „беларуса з паэтам“ паэт пачынае з таго часу паціху прайграваць...

*Мы кляліся барадою Маркса —
праслаўляць савецкую турму,
ад Нямігі да „каналаў“ Марса
пашьраць чырвоную чуму
На ўвесь рост ня крочым — ходзім ракам;
не на ўзвышша ідзём — паўзём уніз.
Перажоўваем гнілы сілос бяз смаку:
сталінізм, марксізм ды брэжневізм. [...]
Ня дурнейшыя за Феербаха...
Прападзі ты, немарач, і згінь.
Нашу мужнасьць разбамбілі страхам,
замянілі робатам мазгі.
Для чаго нам галава прышыта,
і прычэплены язык за рот?
Каб жылі мы весела і сыта
і дурылі дарагі народ. (“Марш „філёзафаў“ БССР“,
не раней за 1964)*

Аб’ектамі сатыры Міхася Кавыля стаюцца Фідэль Кастра („Куба ў Менску“, 1963, з эпіграфам з ухвальнага верша А. Вялюгіна, зь якім аўтар палемізуе), Яўген Еўтушэнка („Коміваяжор“, 1975), ня кажучы пра сваіх „калег“ і суайчыньнікаў — вось паасобныя сылюэты беларускіх творцаў з аднайменнага верша:

В. Быкаў

*Трошкі мыкаў, трошкі брыкаў...
Залыгалі грозным крыкам.*

М. Танк

*Верш, ці доўгі, ці кароткі,
трасеца ленинскай бародкай. [...]*

А. Макаёнак

*У пазалочаным карыце
сьпіць зь Лявоніхай на арбіце. [...]*

М. Лужанін

*Калі-б хам Музу ня згнусяў —
Маякоўскі Беларусі.*

П. Броўка

*Вось таму ён і „народны“,
бо народу не прыгодны. („Сылюэты“, 1972)*

Зацемлю, што свайму колішняму суседу па этапным вагоне Лужаніну Кавыль закідае тут тое ж самае, што варта было б закінуць і Маякоўскаму (гэта ён і робіць пазьней, у паэме „Непакорныя“) — але ж тут расейскаму паэту аўтар як быццам „даруе“, магчыма, лічачы яго самога ахвярай сталінізму — а магчыма, папросто зь любові да ягонай паэзіі... Дзеля парадку нагадаю, што з адваротнага боку ў той жа час прыходзілі падобныя, калі не нашмат больш грубыя й рэзкія абвінавачанні, кшталту агульнага ліста „Ня вам беларусамі звацца“ (1967), падпісанага ў тым ліку й пазьнейшымі „народнымі“: Барадзіным, Бураўкіным, Быкавым, Глєвічам.

Да найбольш цікавых вершаў Кавыля гэтага пэрыяду належыць, апрача „Правакатарам“, верш „Усеваладу Краўчанку. Заміж кветак на магілу“, напісаны з нагоды самагабства беларускага пісьменьніка ў Парыжы ў 1961 г.:

Над Канама агні і зоры.

Ты зорку Вэнэру шукаў...

Ці думаў: „Ўва мне ёсьць вораг...

Прыкончу бальшавіка...“ [...]

Збылося тваё жаданьне:

ты — вольны, спакойна сьпіш...

*Ўвакно, праламанае ў Кане,
глядзіць на цябе Парыж...*

Як бачым, лёс Краўчанкі (які, паводле перадсьмяротнага ліста, пабаяўся, што „некаторыя яго словы могуць быць інтэрпрэтаваныя як варожыя“) выкарыстоўваецца аўтарам, каб сказаць, што бальшавік можа быць вольным толькі мёртвы... Ня ведаю, наколькі такую адвольную „інтраспэкцыю“ можна лічыць паэтычнай удачай, але „ідэалыгічнай“ — безумоўна. Сваёй кульмінацыі талент Кавыля-прапагандыста дасягае ў вершы „Сакавіковыя матывы“ (1968), напісаным да 50-х угодкаў БНР, дзе

*...нам віншаваньне са сьвятам —
разарвецца ў джунглях „марына“ граната...*

То бок амэрыканскія жаўнеры ў В'єтнаме (як дагэтуль у Карэі), з гледзішча Кавыля, змагаюцца ў тым ліку „за вольную Беларусь“ — бо змагаюцца супраць камуністаў. Вось такія „чорна-белыя“ погляды дыктаваліся „чорна-белым“ падзелам часоў „халоднай вайны“. Няма дзіва, што ўжо сталы, 55-гадовы паэт ня можа зразумець студэнцкага руху канца 1960-х, які ён апісвае ў вершы „Ад імя свайго двара“:

*Бомбы — ў Нью-Ёрку...
Бомбы — ў Чыкага...
Зь „ветконга“ сьцягам
маршуюць юнакі-барадачы,
як малпы.
Крыгачь:
спыніце ў В'єтнаме залпы.
Ня кідайце бомбы, міны
на сьцежку Хошыміна.
Мао — слава!
Брэжнэву — ура!.. (1970)*

Затое ў іншых аспэктах маладое пакаленьне яму досыць сымпатычнае:

*Ножкі, як бярозкі... „міні-міні“...
Здэцца-б, піў дурман красы нагбом,
ды, каб жонка не разьбіла люстра,
трэба ганіць: „Цьфу, распуста!..“ („Ідуць дзяўчаты“, 1970)*

Калі сур'ёзна, то я зусім не хачу тут палемізаваць з палітычнымі поглядамі аўтара, хачу толькі зацеміць непазьбежную заканамернасць: паэтычная вартасць любых „ангажаваных“ вершаў значна меншая за вартасць тых, якія насамрэч звычайна пішуцца „для сябе й нікога“.

Аднак сапраўдны лірычны талент немагчыма цалкам і да канца паставіць на служэнне ніякай, нават самай „пачэснай“ і справядлівай палітычнай патрэбе. І ў тых часы паэт час ад часу стварае вершы, якія належаць да найлепшых у гісторыі эмігранцкай паэзіі. Працытую ўсяго толькі два зь іх:

*Жуюць шасьцёрні цішу
чыгуннымі зубамі,
маторы цяжка дышуць
гарачымі ілбамі.*

*У грукаце, у шуме,
у тым мажорным маршы,
і я ў бурлівым тлуме
над аўтаматам старшы:*

*націсну гузік — пойдзе,
другі — канец грукоўцю.
Я з тэхнікай у згодзе,
хоць цела мокне ў поце,*

*усіх паджылкаў столкі
дрыжаць у тахт з маторам.
Ня ведаю вось толькі,
з душою з нас каторы... (1961)*

Да сыходу на пэнсію ў 1980 г. Міхась Кавыль працаваў на заводзе, і ў гэтым тэксце (таксама як і ў вершы „Праца“) ён выяўляе не састарэлыя й дасённыя матывы адчужэння чалавека, цалкам сутучныя „Аднавымернаму чалавеку“ Маркузе — аднаму з ідэйных правадыроў тых самых „барадатых, як малты“ маладых людзей, якіх кляў паэт у раней цытаваных радках...

*Яшчэ сьнягоў ня выкіпела пена,
вятры ільдзінак зорных не зьмялі,
а ўжо бруіцца па бярэзін венах
прыглушаная музыка зямлі.*

*Штурнуўшы ў сінь праменьне-камэртоны,
гарыць агнём няўрымсным дырыжор.
Яшчэ часіна — пярэной трамбоны
удараць марш вясновы з рэ-мажор.*

*Лясы спрасонья зашумяць: „Дзе лісьце?“
Зямля нап'ецца сонца і вады.
Паймчацца рэчкі ў эстафэтны высьціг,
у белай радасьці закружацца сады... (1963)*

Кажыце што заўгодна, але, па-мойму, гэта ня проста „добра“ — гэта геніяльна. Таксама да найлепшых належаць аўтабіяграфічныя вершы-ўспаміны, якія й раней удаваліся аўтару — такія як „Бязвусыя гады“, „Прытокаю Случы“, „Ліст маме“, і асабліва — санэт „Сястры“:

*Далёкая каханая сястра!
Ці помніш ты, як зьмеі-бліскавіцы
сэджалі джалы ў жыта ды пшаніцу,
хвастамі росы абсякалі з траў?*

*Як неба ніву гром-пярун араў,
і я ў спалосе долу падаў ніцам?
А ты ня ўмела „Айчанаш“ маліцца,
дык ціхай песьняй адганяла страх?*

*З тае пары колькі разоў грымела.
Мо не паверыш, але стаў я сьмелы:
ўжо не дрыжу, бы ўзімку верабей.*

*Ды вось, як толькі блісьне, загрукоча,
замкнуцца самі нека хутка вочы,
і ўбачу поле, гурт авец, цябе... (1969)*

У паэзіі Кавыля можна знайсці шмат фармальных і іншых грахоў, моўных і рытмічных каструбаватасьцяў, пэўную недапрацаванасьць, што стварае ўражаньне „недасканаласьці“ (зрэшты, такое ж уражаньне стварае ў мяне асабіста й „перапрацаванасьць“ ягоных санэтаў), але чаго нельга знайсці — дык гэта фальшу й пустаслоўя.

Аднак час ідзе, паэт, як выглядае, піша ўсё меней, ягоныя роздумы пра мінуўшчыню й будучыню адбываюцца ва ўсё болей „клясычным“ ключы, усё большую перавагу над лірыкай набывае эпіка — што пры такім доўгім і багатым жыцці зусім не здзіўляе. Ягоныя вочы не ад-

варочваюцца ад зямлі, радзімы й прыроды, але ўсё больш з трывогаю павяртаюцца ў вышыню, у космас („Галактыкаў голас касмічны“, 1966, „Вэнэра“, 1972). У 1970—1980-х гг. мы знойдзем ня так і шмат вершаў, якія маглі б зраўняцца з папярэдняй лірыкай, але яны безумоўна ёсць: „Летні вечар“ („Гамы летняга вечару дзіўныя...“, 1973), „Першы сьнег“ (1973), „Зіма“, „Сон“, „Усё пакіну“ (усе — 1974), „Мой прарок“ („Дні, як сьцёртыя цэнты, звоняць...“, 1983).

Тым ня менш, з часу „Цяжкіх думаў“ на працягу амаль трыццаці гадоў паэт, на жаль, ня выдаў ніводнага зборніка (затое выдаў у 1978 г. пераклад „Роздумаў“ Марка Аўрэлія — невядома, ці з старажытнагрэцкага арыгіналу, ці з лацінскага ці іншага перакладу?) — і толькі ў 1990 г. з’явілася ягонае выніковае „Міжагнёўе“, якое ўключае папярэднія вершаваныя кнігі, паэмы, пераклады зь іншых моў і на іншыя мовы, некалькі апавяданняў, але галоўнае — значную частку неапублікаванай раней лірыкі 1960—1980-х гг. У „Міжагнёўя“, бадай, дзьева ўзаемавыключальныя заганы: нехраналігічнае раз’яшчэньне вершаў (у выпадку, калі кніга мусіла быць гэтакім прыжыцьцёвым зборам твораў) і залішняя колькасць, так бы мовіць, „прахадных“, неабавязковых рэчаў (калі мэтай кнігі было рэпрэзэнтаваць найлепшае з паэтавай спадчыны). Нягледзячы на гэта, „Міжагнёўе“, безумоўна, належыць да „залатога фонду“ беларускай літаратуры, у тым ліку й дзякуючы прозе: чаго вартае ўжо толькі „псыхадэлічнае“ апавяданьне „Бірута“ (што міжволі змусіла мяне прыгадаць не абы-што, а „Голад“ Гамсуна) — унутраны маналёг на мяжы „плыні сьвядомасьці“, які чытаецца на адным дыханьні, як паэма, зацягвае й выклікае такое рэдкае ў выпадку прозы жаданьне перачытаць тэкст ізноў, адразу ж пасля таго, як ён абрываецца...

9

І чалавечыя, і літаратурныя лёсы прадстаўнікоў беларускай эмігранцкай літаратуры ў XX ст. былі ня проста цяжкімі, а трагічнымі. Так, яны ўрэшце дачакаліся развалу Савецкага саюзу — аднак той разваліўся ня ў выніку вайны, на якую ў свой час спадзяваліся ў дзяспары й якую там працягвалі весьці на паперы, у этэры і ў думках, а ў выніку эканамічнага крызісу й ідэйнай трансфармацыі „з сярэдзіны“, роля ў якой прадстаўнікоў беларускай эміграцыі калі й была нейкай, то апасродкаванай, у кожным разе — непараўнальнай з роляй эміграцыі расейскай. Так, яны заклікалі да незалежнасьці Беларусі ад Масквы, і не-

залежнасьць гэтая насамрэч была ўпершыню ў гісторыі здабытая — толькі не са зброяй у руках, а шляхам галасавання ў парламэнце (дзе яе падтрымалі тыя ж ненавісныя камуністы), пад уплывам рэвалюцыйных падзеяў ва ўсё той жа Расеі. Колішнія ідэйныя апанэнты эмігрантаў, што падпісвалі супраць іх гнеўныя лісты й пяялі асанну кампартыі, з дня на дзень ператвараліся ў „прарокаў Адраджэньня“. Да таго ж неўзабаве стала відавочна, што сама па сабе незалежнасьць — далёка не панацэя (калі, вядома, лічыць сучасны стан краіны сапраўды „незалежным“), і што беларускай культуры ад „незалежнасьці“ ня надта каб „па-легчала“, калі не наадварот... Тая „Пагоня“, за якую ў свой час сядзеў у ГУЛАГу Кавыль, на кароткі час зрабілася дзяржаўным гербам — каб неўзабаве быць замененай у выніку „рэфэрэндуму“ на варыяцыю герба камуністычных часоў. Дый „за Пагоняй“ ніхто асабліва не вітаў беларускіх эмігрантаў на Радзіме як „прарокаў незалежнасьці“ ці „змагароў з камунізмам“ — так, выйшла тая ж „Туга па Радзіме“, іншыя выданьні паасобных аўтараў (зь літаратараў у гэтым пашанцавала толькі некаторым, такім як Масей Сяднёў ці Кастусь Акула — у той час як, прыкладам, лінгвіст Янка Станкевіч на пачатку 1990-х ператварыўся амаль у культавую фігуру ў вузкім асяродзьдзі філэлягаў), — аднак, як зазначае Лявон Юрэвіч у кнізе „Беларускі літаратурны рух на эміграцыі“, „сапраўднага ўзьяднаньня эміграцыйнай і падсавецкай літаратур не адбылося... Створанаму эмігрантамі марна шукаць разуменьня, падтрымкі, папулярнасьці ў Беларусі“¹². Да гэтага яшчэ варта з прыкрасьцю дадаць, што фармаваньне найноўшых літаратурных плыняў маладой беларускай літаратуры пералому тысячагодзьдзяў адбылося практычна безь якога-небудзь уплыву багатай спадчыны аўтараў эміграцыі, чья творчасьць за рэдкімі выключэньнямі ўспрымалася і ўспрымаецца сучасным „маладняком“ як безнадзейна архаічная... Калі ўсё гэта несправядліва ў прыныце, то апошнія сьцьверджаньне асабліва несправядлівае ў дачыненьні да такога цікавага аўтара з усімі атрыбутамі клясыка, якім зьяўляецца Міхась Кавыль.

1 сьнежня 2010 г. Міхась Кавылю споўнілася 95 гадоў. Ніякіх асаблівых „урачыстасьцяў“ з нагоды гэтае даты мною не было зарэгістравана. На адным гістарычным сайце ў календары падзеяў 2010 г. (аўтар — нехта Сымон Барыс) пазначана, што нарадзіўся паэт 1 лістапада, і што споўнілася яму 105 гадоў — дай бог яму столькі ў сапраўднасьці! — але як бы аўтар ужо настолькі аўтаматычна лічыцца „належным гісторыі“,

¹² Юрэвіч, Лявон. Літаратурны рух на эміграцыі. Мінск, 2002. С. 95.

што лянота нават як сьлед падлічыць ягоны ўзрост... Насамрэч, наколькі мне вядома, стары паэт дажывае век у адлюдненасці, амаль сьляпы, пазьбягаючы сацыяльных кантактаў. Тым часам з „народнымі паэтамі“ наша „незалежнае грамадства“ носіцца, як зь пісанай торбай; з іншага боку, 100-гадовы юбілей іншай пакутніцы ГУЛАГу, Ларысы Геніюш, досыць шырока адзначаўся ў Беларусі і ў Чэхіі... У гэтым кантэксце лічу вельмі своечасовым і патрэбным перавыдаць найкаштоўнейшыя вершы (а мажліва, і прозу, у тым ліку раман „З агню ды ў полымя“) Міхася Кавыля — найлепш, вядома, на радзіме, — з удакладненнямі ў правапісе (у выданні 1990 г. процьма абдруковак; чаго варта толькі памылка ў першай фразе аповеду „Разводзьдзе“: „Загасьціла ў госьці сонца“ — замест „зачасьціла“), з пашыраным біяграфічным і бібліяграфічным, а таксама крытычным інструмэнтам, прычым — не чакаючы ягонага 100-гадовага юбілею, а як мага хутчэй: няхай прынамсі нехта з паэтаў эміграцыі дажыве да заслужанага, хай сабе й запозьненага „прызнаньня“. Вельмі хацелася б верыць, што такая кніга мела б шанец стаць у Беларусі кнігай году.

Храналёгія асобных вершаў Міхася Кавыля

1930-я гг.

„Расьцьвітуць сады“ (1931, „Маладняк“, пад псэўданімам Язэп Маёвы)

„З прастораў“ (1932, „Пад зорамі белымі“, с. 39)

„Абэль“ (1933, Менская турма, „Ростань“, с. 11)

„Адзін, адзін“ (1933, „Ростань“, с. 10)

„Не кувай“ (1933, „Ростань“, с. 10)

„Помніш, мама?“ (1934, „Ростань“, с. 12)

„Поле, поле...“ (1938?, „Ростань“, с. 5)

1940-я гг.

Зборнік „Ростань“ (Рэгенсбург, 1947)

„Франтавое“ (1942?, найп. 1954, „Пад зорамі белымі“, с. 35)

„Новы год“ (1943, „Міжагнёўе“, с. 182)

„За вастрожнай сыяной“ (1943, „Ростань“, с. 13)

„У вір галавою“ (Менск, 1944, „Ростань“, с. 17)

„Ідзі, ідзі“ (1944—1952, „Пад зорамі белымі“, с. 34)

- „**Вечар**“ („*Наліліся сокам сонца зоры*“, 1945, „*Міжагнёўе*“, с. 183)
 „**Вэнэра**“ („*У садзе каля явару*“, 1945, „*Ростань*“, с. 6)
 „**Беларусь**“ (1945, „*Пад зорамі белымі*“, с. 28)
 „**Турынгія — царыца!**“ (1946, „*Ростань*“, с. 14)
 „**Вясёлка**“ („*Грукацелі грывоты грозна*“, 1947, „*Міжагнёўе*“, с. 186)
 „**Іграе Жорж...**“ („*Царыца мараў*“, 1947, „*Ростань*“, с. 16)
 „**Нам сэрца асвятляе подых новы...**“ (1947, „*Пад зорамі белымі*“, с. 47)
 „**Прароцтва**“ („*Я маю надзею і мрою...*“, 1947, „*Міжагнёўе*“, с. 187)
 „**Музе**“ (1947, „*Міжагнёўе*“, с. 185)
 „**Падзямельная песня**“ (1947, „*Пад зорамі белымі*“, с. 30)
 „**На новы год**“ (санэт, 1947, „*Пад зорамі белымі*“, с. 32)
 „**Міжагнёўе**“, (паэма, 1949—1961, „*Міжагнёўе*“, с. 123)
 „**Пацалункі**“ („*Біруза над садамі белымі...*“, 1949, „*Пад зорамі белымі*“, с. 40)

1950-я гг.

- Зборнік „**Пад зорамі белымі**“ (Нью-Ёрк, 1954)
 Зборнік „**Першая рана**“ (Манчэстэр, 1960)
 „**У акіяне**“ (1950, „*Пад зорамі белымі*“, с. 47)
 „**Прыстань**“ (1950, „*Пад зорамі белымі*“, с. 48)
 „**Нью-Ёрк**“ (1950, „*Пад зорамі белымі*“, с. 48)
 „**Мая малітва**“ (1950, „*Пад зорамі белымі*“, с. 29)
 „**Трымайся, Марыя**“ („*Кіпіць акіян...*“, 1950, „*Пад зорамі белымі*“, с. 43)
 „**Дзякую, Амэрыка**“ (1951, „*Міжагнёўе*“, с. 189)
 „**Бом**“ (каля 1952?, „*Міжагнёўе*“, с. 167)
 „**Гайвэі**“ (1952, „*Міжагнёўе*“, с. 167)
 „**Месца мала**“ (1952, „*Пад зорамі белымі*“, с. 48)
 „**Паэту**“ („*Годзе выседжваць слоў кураняты...*“, 1952, „*Міжагнёўе*“, с. 173)
 „**Паэзія — не табака, малакроўным нюхаць...**“ (найп. 1954, „*Пад зорамі белымі*“, с. 28)
 „**Моллі Пічэр**“ (1952, „*Міжагнёўе*“, с. 190)
 „**Просьба**“ („*Каля Слуцку ёсьць адно сяло...*“, 1952, „*Пад зорамі белымі*“, с. 33)

- „Закаханы я ў сонныя сіні...“ (1953, „Пад зорамі белымі“, с. 30)
- „І мяне ў шчасыя кнігу...“ („Дзякуй, слаўны Амэрыга“, 1953, „Першая рана“, с. 64)
- „Нож“ (1953, „Пад зорамі белымі“, с. 50)
- „Ніягара“ (1953?, „Міжагнёўе“, с. 157)
- „Байдаркі і яхты... Бурлівыя хвалі...“ (1953, „Пад зорамі белымі“, с. 37)
- „Хоць лістам зеляніца“ (1953, „Пад зорамі белымі“, с. 37)
- „Баляда аб Тані“ (найп. 1954, „Пад зорамі белымі“, с. 53)
- „Дзень замкнуў залатую браму...“ (1954, „Першая рана“, с. 59)
- „Хутчэй, хутчэй, сымфонія грымотаў...“ (найп. 1954, „Пад зорамі белымі“, с. 49)
- „Скарпіён“ (найп. 1954, „Пад зорамі белымі“, с. 38)
- „Жыцьцё“ („Люблю жыцьцё. І радасьць, і туга...“, санэт, 1955, „Цяжкія думы“, с. 81)
- „Крытыку“ (санэт, 1955, „Першая рана“, с. 66)
- „Маўклія“ (1955, „Першая рана“, с. 60)
- „Першая рана“ (паэма, 1955, „Першая рана“, с. 71)
- „Вугорцам“ (санэт, 1957, „Цяжкія думы“, с. 86)
- „Мярэжа“ (санэт нумар 2, 1957, „Цяжкія думы“, с. 87)
- „Прайшоў гульлівы лівень...“ (1957, „Міжагнёўе“, с. 192)
- „Смага“ (1957, „Першая рана“, с. 59)
- „Я душу невыгойна параніў“ (1958, „Першая рана“, с. 58)
- „У садзе, у зялёным гальлі...“ (1959, „Міжагнёўе“, с. 166)
- „Варожыць ноч, смуглявая цыганка...“ (1959, „Першая рана“, с. 69)
- „Вясна“ („Сарамліва і нясьмела“, 1959, „Міжагнёўе“, с. 176)
- „Вясну пазносілі пчолы ў вульлі“ (санэт, 1959, „Цяжкія думы“, с. 81)
- „Усе, як людзі: сьпяць, нахлыне змрок...“ (санэт, 1959, „Цяжкія думы“, с. 84)
- „Над Гудзонам“ (найп. 1960, „Першая рана“, с. 63)
- „Шукачы блакітных пэрлаў...“ (найп. 1960, „Першая рана“, с. 65)
- „Ня стыгне война адвага...“ (найп. 1960, „Першая рана“, с. 70)
- „Шчэ ня хутка крылом залапоча...“ (найп. 1960, „Першая рана“, с. 60)

1960-я гг.

- Зборнік санэтаў „**Цяжкія думы**“ (Саўт-Рывэр, 1961)
„**Правакатарам**“ (1960, „Міжагнёўе“, с. 116)
„**Помнік**“ (? „Міжагнёўе“, с. 112)
„**Вясна... А жураўлі, напэўна...**“ (1961, „Міжагнёўе“, с. 166)
„**Не заўважыць у прыцем...**“ (1961, „Міжагнёўе“, с. 180)
„**Жуюць шасьцерні цішу...**“ (1961, „Міжагнёўе“, с. 141)
„**Зоркі смутнай, самотнай сьляза...**“ (1961, „Міжагнёўе“, с. 193)
„**Маладому паэту**“ („Ты бачыў, як лезуць альпіністы на скалы?“ 1961, „Міжагнёўе“, с. 172)
„**Усевалоду Краўчанку**“ (1961, „Міжагнёўе“, с. 106)
„**Яшчэ сьнягоў ня выкіпела пена...**“ (1963, „Міжагнёўе“, с. 169)
„**Бязвусыя гады**“ (1963, „Міжагнёўе“, с. 142)
„**Пагоня**“ (1963, „Міжагнёўе“, с. 194)
„**Праца**“ (санэт, 1963, „Міжагнёўе“, с. 146)
„**Салаўі**“ („Яны старанна кроплі сонца...“, 1963, „Міжагнёўе“, с. 142)
„**Жаваранак**“ (1964, „Міжагнёўе“, с. 179)
„**Галяктыкаў голас касьмічны...**“ (1966, „Міжагнёўе“, с. 164)
„**Лета**“ („Лянтна хмараю мурзатай...“, 1966, „Міжагнёўе“, с. 140)
„**Прытокаю Случы**“ (1966, „Міжагнёўе“, с. 139)
„**Індзейскае лета**“ (1968, „Міжагнёўе“, с. 177)
„**Ліст маме**“ (1968, „Міжагнёўе“, с. 196)
„**Сястры**“ (1969, „Міжагнёўе“, с. 138)

1970-я гг.

- „**Ідуць дзяўчаты...**“ (1970, „Міжагнёўе“, с. 145)
„**Ад імя свайго двара**“ (1970, „Міжагнёўе“, с. 201)
„**Разьвігальнае**“ (Ул. Клішэвічу, 1970, „Міжагнёўе“, с. 200)
„**Вэнэра**“ („Стаю адзін у трапяткой цішы...“, 1972, „Міжагнёўе“, с. 179)
„**Сылюэты**“ (1972, „Міжагнёўе“, с. 202)
„**Летні вечар**“ („Гамы летняяга вечару дзіўныя...“, 1973, „Міжагнёўе“, с. 177)
„**Першы сьнег**“ (1973, „Міжагнёўе“, с. 150)
„**Зіма**“ (1974, „Міжагнёўе“, с. 205)
„**Сон**“ (1974, „Міжагнёўе“, с. 206)
„**Усё пакіну**“ (1974, „Міжагнёўе“, с. 137)

1980-я гг.

„Непакорныя“ (паэма, 1982, „Міжагнёўе“, с. 217)

„Мой прарок“ („Дні, як сьцёртыя цэнтры звоняць...“, 1983,
„Міжагнёўе“, с. 208)

1990-я гг.

Зборнік „Міжагнёўе“ (Нью-Ёрк, 1990)

„Настальгія“ (1990, „Міжагнёўе“, с. 210)

Ціхан Чарнякевіч

Менск

ВАКОЛ ЦЬВЁРДАЕ ФОРМЫ (ліставаньне Антона Адамовіча й Міхася Кавыля)

Усяго таго, што вядома пра Антона Адамовіча (1909—1998), цалкам дастаткова, каб зразумець асноўныя вэктары ягоных зацікаўленасьцяў. Фундаментальныя зборы выбранага („Творы“ й „Да гісторыі беларускае літаратуры“)¹, публікацыі не друкаваных тэкстаў і эпістальнай спадчыны даюць магчымасьць разгледзець здаўна шанаваную літаратураз-

Антон Адамовіч. 1920-я гг.

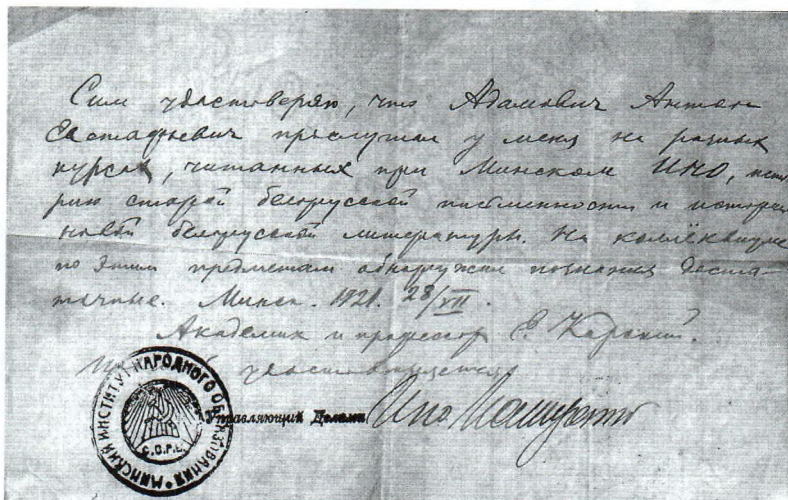
наўцамі „эвалюцыю“ занага дасьледніка. Разам з тым, гартаючы гэтыя выданьні, штораз пераконваецца, што „эвалюцыі“ як такой у Адамовіча не было, а былі сфармаваныя й засвоеныя ў юнацтве прынцыпы, якіх ён прытрымліваўся ўсё астатняе жыцьцё, пастаянна вяртаючыся ды апэлюючы да тых часоў, калі яны, гэтыя прынцыпы, уласна й фармаваліся.

Зусім зразумела, што часамі гэтымі зьяўляюцца 1920-я гг.: вучоба ў Белпэдтэхнікуме імя Ў. Ігнатоўскага, Беларускам дзяржаўным унівэрсытэце (літаратурна-лінгвістычнае аддзяленьне Пэдфаку), у літаратурным згуртаваньні „Узвышша“. Калі гаварыць пра характар дачыненняў навучэнца з вышэйпададзенымі трыма інстытуцы-

¹ Адамовіч, Антон. Творы. Нью-Ёрк, 2003. — XXXIV+764 с.; Адамовіч, Антон. Да гісторыі беларускае літаратуры. Менск, 2005. — 1464 с.

ямі, то ў Белпэдтэхнікуме ён вучыўся нацыянальнай самасьведомасьці, ва „Ўзвышшы“ адчуў сябе суб’ектам літаратурнага працэсу, а ў БДУ спазнаваў мэтадалягічныя асновы дасьледаваньня мастацкага твора. Дакладней, праўда, гаварыць пра тое, што на Адамовіча як на аб’ект былі скіраваныя ўсе гэтыя тры полі прыцягненьня. Нават яшчэ не навучаючыся ў БДУ, ён ведаў і аналізаваў працы новага беларускага літаратуразнаўства — кнігі Івана Замоціна, Аляксандра Вазьнясенскага, Аўгена Барычэўскага, Аляксандра Яўлахава. Пазьней, на эміграцыі, ён яшчэ і яшчэ раз будзе вяртацца да схемаў і мэтадаў, выкладзеных у працах гэтых вучоных. Сам патас 1920-х стымуляваў цікавасьць да тэарэтычных штудыяў, а знаўцаў літаратуры — найперш да спрэчак у галіне формы й тэхнікі вершаваньня.

Пачатак увагі да формы, несумненна, сыходзіць у 1910-я гг. Мэтадалёгія рускай акадэмічнай школы XIX ст. шмат у чым не задавальняла патрэбы літаратурнай навукі мяжы стагоддзяў. Аўтарытэтнымі былі канцэпцыі сымбалістаў (Вячаслава Іванава, Андрэя Беллага, Валерыя Брусава), якія пераводзілі вывучэньне літаратурнага твора ў іншы плян — з аднаго боку, яны разглядалі творчасць у адпаведнасьці з пэўнымі філязофскімі катэгорыямі, з другога боку — выяўлялі ўласна мастацкую спэцыфіку творчасці таго ці іншага пісьменьніка. У выніку пачалося пераасэнсаваньне клясыкі, вызваленьне яе ад навуковых стэрэатыпаў, замацаваных крытыкамі й літаратуразнаўцамі XIX ст. Фармальны мэтад паўстаў як супрацьстаяньне й „старой“ акадэмічнай навуцы (найперш псыхалягічнаму кірунку *вучняў* Аляксандра Патабні), і філязофскаму імпрэсіянізму тэарэтыкаў-сымбалістаў з мэтай дасягненьня дакладнасьці й канкрэтнасьці ў вывучэньні мастацкага твору. У той жа час літаратуразнаўчы мэтад быў спалучаны з патасам новай паэзіі — акмэістаў і футурыстаў. Артыкулы „Зборнікаў па тэорыі паэтычнай мовы“, якія пачалі выдавацца ад 1916 г. суполкай ОПОЯЗ, расчлнялі літаратурны твор і дасьледавалі асобныя яго мікраэлементы. Рабілася гэта наўмысна дэкляратыўна, а часам і эпатажна. З гэтай прычыны спачатку „фармалістаў“ не лічылі сур’ёзнымі супернікамі й абвінавачвалі іх у мэханістычнасьці. Аднак час паказаў, што, узростаючы ў сваім майстэрстве й выкарыстоўваючы сувязі зь лінгвістычнымі мэтадамі, тэарэтыкі „фармальнага“ мэтаду заклалі аснову для структурнага вывучэньня мастацкага тэксту. Адначасова з фармальным разьвіваўся сацыялягічны мэтад. Ён зьявіўся, зразумела, яшчэ да рэвалюцыі, але запатрабаваны ідэалёгіяй стаў толькі пасля перамогі бальшавікоў. Праўда, і ў сацыялягічным мэтадзе вызначылася некалькі кірункаў.

Даведка, выдана Антону Адамовічу Яўхімам Карскім. 1921 г.

Першы адлюстроўваў імкненне акадэмічнай навукі XIX ст. перафармаваць і абгрунтаваць вывучэнне спецыфікі эпохі, у якую ствараецца мастацкі тэкст (гл. працы Паўла Сакуліна, Васіля Кельтуялы, часткова — Івана Пераверзева); то бок стваралася тэарэтычная база для гісторыка-літаратурных даследаванняў, далейшага панавання эмпірызму і літаралізму ў літаратуразнаўстве, супраць чаго змагаліся фармалісты. Другая плынь засноўвалася выключна на марксісцкай эстэтыцы — працах Фрыдрыха Энгельса, Карла Маркса, Уладзімера Леніна, Георгія Пляханова, выводзячы спецыфіку мастацкага тэксту з сацыяльна-эканамічных варункаў эпохі. Пазьней, у час „напастаўскай“ крытыкі і ўтварэння УАПП гэты кірунак вульгарызаваўся, сканцэнтраваліся выключна на паняццях „партыйнасці“, „клясавасці“, „пралетарскасці“. Паступова ім губляўся які-кольвек тэарэтычны падмурак і набываўся выкрывальніцкі патас супраць рознага кшталту „-шчыны“. Першая плынь была абвешчана шкоднай і „эклетычнай“ (апошні ярлык быў ці не найстрашнейшым у той час).

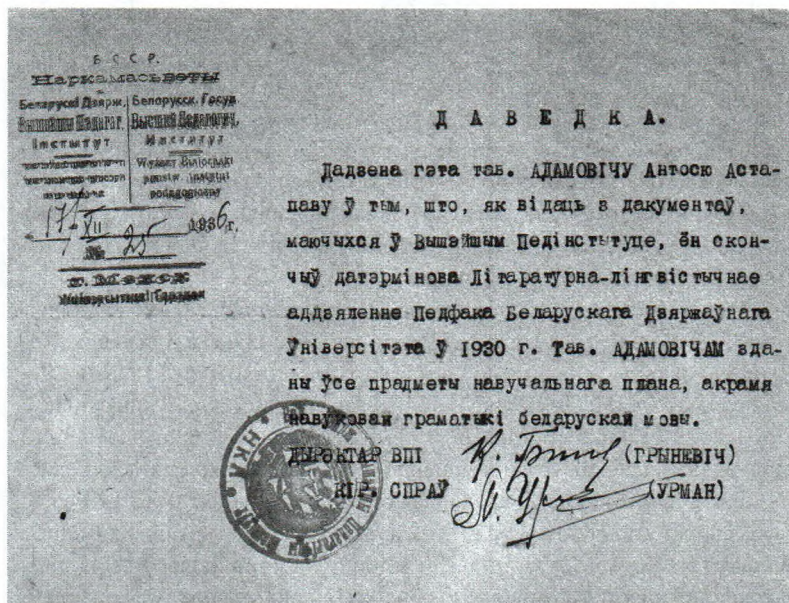
Ва ўсёй гэтай куламесе мэтадаў крытыкам 1920-х гг. даводзілася арыентавацца надзвычай добра. Бо за кожны промах іх чакала як мінімум публічнае грамадзкае абмеркаванне. Паўстанне і інтэрпрэтацыя новых мэтадаў даследавання, палеміка паміж прадстаўнікамі тых ці іншых групавак у Беларусі мелі немалы характар той самай „эк-

лектычнасьці“ ці, прасьцей кажучы, падштурхоўвала крытыкаў да пошукаў літаратуразнаўчага сынтэзу. Гэта найбольш відавочна ў працах адамовічаўскага настаўніка — Адама Бабарэкі. У той жа час іншы „ўзвышэнец“ — Юры Бярозка — вёў выразную прапаганду фармальнага мэтаду хоць і пад выглядам... прававернага марксізму. Падобнай жа раздвоенасьці (калі не растроенасьці ці расчацьвёранасьці) не пазьбегнуў і Антон Адамовіч. Урэшце, ягоны падыход да аналізу ўкарэнены хутчэй у культурна-гістарычным мэтадзе. Асновай для яго заўжды заставаўся факт. Гэта, бясспрэчна, не прыніжае Адамовіча-дасьледніка, аднак і не дадае яму арэолу наватара ці дэміюрга пэўнай літаратуразнаўчай школы.

Факталёгічнасьць Адамовічавых прац была дастаткова роўнай у ягоных гісторыка-літаратурных і крытычных працах. Пачынаючы з „ўзвышэнскай“ манаграфіі пра Максіма Гарэцкага й заканчваючы эмігранцкімі прадмовамі да тамоў клясыкаў і сваіх сучасьнікаў, Адамовіч найперш вызначаў праблемы рэмінісцэнцыяў, запазычанасьцяў, уплываў, алузій, матываў — усяго таго, што так любілі літаратуразнаўцы культурна-гістарычнай школы.

Калі ж справа даходзіла да ўласна аналізу тэкстаў, то крытык абмяжоўваўся досыць павярхоўным аналізам формы, на аснове якога нярэдка рабіў статыстычныя падлікі. Большую ж частку аналізу замянялі ацэначныя суджэньні.

Такі падыход можна зразумець і апраўдаць толькі ў тым выпадку, калі мы скажам, што Антон Адамовіч не быў уласна тэарэтыкам літаратуры, хаця й вельмі хацеў ім стаць. Аналізуючы пераважна сучасную яму літаратуру, ён імкнуўся накіроўваць яе на тое, што лічыў патрэбным і першчарговым. Ацэнкі й паказваньне шляху, безумоўна, належыць да прэрагатывы крытыкі. Тэксты, прысьвечаныя Якубу Коласу, Лукашу Калюгу, Уладзімеру Жылку ці таму ж Максіму Гарэцкаму, трэба лічыць працягам дзяялёгу з сваімі сучасьнікамі — як старэйшымі, так і маладшымі. Паўставаньне часовай адлегласьці паміж зьяўленьнем твора й ягоным вывучэньнем падштурхоўвала Адамовіча не да бесстаронняга аналізу, а да гісторыка-літаратурных нарысаў, ці, паводле ягонага ж аўтарскага жанравага вызначэньня, „*мэмуарна-камэнтарыяўных ды крытычна-тлумачальных нататак*“. То бок адлегласьць, патрэбная для аналізу, крытыкам увесь час нівэлявалася: ён зноў і зноў уваходзіў у час напісаньня твораў і праясьняў маладзейшаму пакаленьню тых нюансы, якія далёка ня ўсе маглі адчуць напоўніцу. Цяпер, праўда, ужо цяжка зразумець, дзе Адамовіч быў аб'ектыўны ў сваіх ус-

Даведка Антона Адамовіча. 1936 г.

памінах, а дзе даваў волю сваёй нястрымнай фантазіі — міты, якія ён стварыў, жывучыя тым больш, што ён у некаторых выпадках зьяўляецца адзіным сьведкам і камэнтатарам падзей.

Гэтыя сьведчаньні прыйдуць пазьней. Але ў 1920-х гг., знаходзячыся ў цені свайго настаўніка Адама Бабарэкі, Адамовіч уваходзіў у смак самое крытычнае працы. Ён бачыў, як пасьля таго ці іншага артыкулу Бабарэкі зьмяняўся літаратурны ландшафт краіны, зьмянялася эстэтыка й расстаноўка літаратурных групавак. Яшчэ адзін „смак“ — праца ў камандзе. Згуртаваньне „Узвышша“ выходзіла ўнутры арганізацыі супольную думку на ўсе літаратурныя зьявы й, урэшце, было даволі замкнёным, што заахочвала да ўнутранай аналітыкі. Цэнтрам гэтай аналітычнасьці быў Адам Бабарэка. Маскоўскі старшыня — Уладзімер Дубоўка — быў арганізатарам і адміністратарам. Абодва яны ішлі нібы паралельна па адных і тых жа сыцэжках: Бабарэка ў мысьленьні, Дубоўка — у паэзіі. Назіраючы за гэтым супольным ходам, і іншыя сябры „Узвышша“ вучыліся ў найлепшым значэньні гэтага слова калектыўнай працы.

„Узвышша“ ад самага пачатку ўносіла ў літаратурнае аблічча Беларусі момант нестандартнасьці. Кампактнае й высока прафэсійнае, гэтае

аб'яднаньне было выклікам тагачаснай літаратуры — як „нашаніўству“, так і „маладнякізму“. На хаатычнае вершаваньне маладнякоўцаў і традыцыйнасьць нашаніўцаў яны адказвалі мадэрнасьцю. Імкненьне сказаць болей, чым можна сказаць (і ў тэматычным, і ў маўленчым пляне) адрозьнівае паэтычныя творы Ўладзімера Дубоўкі, Язэпа Пушчы, Пятра Глебкі, Тодара Кляшторнага таго часу. Перш за ўсё гэта датычыцца, безумоўна, „слупоў“ — Дубоўкі й Пушчы. Мадэрнасьць у іх натуральна спалучалася зь неаклясычнымі тэндэнцыямі, што выявілася ў зацікаўленасьці цвёрдымі формамі верша.

Сьвядома ідучы за Багдановічам, „узвышэнцы“ перанасілі канфлікт Багдановіча з нашаніўцамі ў свой час. Як і Максім Адамавіч, „Узвышша“ зьявілася рэакцыяй на масавую нізкаўзроўневую паэзію. Ясная рэч, што гэтай нізкаўзроўневай яны процістаўлялі клясыцызм: роўнасьць рытмікі, багацьце рыфмаў, кшталтаваньне паэтычнай мовы — вынясеньне ўсяго сьмецця й нестыковак з кожнага верша.

Гэтымі прынцыпамі кіравалася ўсё згуртаваньне. Таксама й творы сваіх сябраў яно крытыкавала абсалютна бязьлітасна. Адно што адбывалася гэта ўнутры „Ўзвышша“ й вонкі фактычна не выходзіла, што дазволіла ў часе пагромных 1929—1930 гг. абвінавачваць „узвышэнцаў“ у „адсутнасьці самакрытыкі“. Лісты Антона Адамавіча да Пятра Глебкі дазваляюць пераканацца ў адваротным. Так, у лісьце ад 3 жніўня 1928 г. ён піша пра новыя вершы Глебкі, дасланыя ў рэдакцыю часопіса:

„Ты просіш сказаць табе пра іх шчыра; я гэта, як бачыш, і зрабіў у пачатку ліста. Праўда, гэта, падкрэсьліваю яшчэ раз, першае ўражаньне, якое я, падобна, як і ты, магу выразіць словам „падабаецца“. Аднак ня думаю, каб паўторныя ўражаньні маглі грунтоўна яго пахіснуць. Изноў-ткі, праўда, што і ў першым уражаньні адчуваюцца некаторыя шурпатасьці, „недаробленасьці“, пра якія я й думаю пагаварыць з табою зараз, падаць свой погляд на запрапанаваныя табою напраўкі й, сваім парадкам, запрапанаваць табе некаторыя проекты з свайго боку.

Перш за ўсё — на дадзенай рэчы адчуваюцца некаторыя чужыя ўплывы. Конкрэтна, адчуваецца ўплыў Дубоўкі, асабліва ягоных „Перакананьняў“ (верш другі, такія строфы, як „Я чую акорды...“, „Стаю заварожаны“), Брусавы (у філёзофічных месцах), М. Багдановіча (верш трэці — „і шапоча ласкава „засьнеце“), Рыльскага (там, дзе гаворыцца пра восень), нават Някрасавы (у матчыных песьнях і казках) і нашага Алеся („Даспяваюць яблыкi...“ — ягонае „Дома“). Але пры

ўсёй вялікай, як бачыш, колькасьці й разнастайнасьці гэтых уплываў яны адчуваюцца ў рэчы, як пераможаныя табою, перапрацаваныя, моцна ўвязаныя, перакрыжованыя, пераплеценыя з тваім уласным. Таму тут бяды вялікай няма, і што можна было-б пажадаць табе ў гэтым кірунку — гэта крыху больш прыхаваць іх, так сказаць, формальную выпукленасьць. Як гэта зрабіць — табе параіць не магу, мяркую сам. Калі нават, паўтараю, пакінуць і гэтак, дык рэч нічога ня згубіць...

Ты прапануеш у першым вершы паправіць „так“ на „і“. Я выказаўся-б проці гэткай папраўкі. Справа ў тым, што ўжо ў папярэднім радку мы маем два анафорычныя памацняльня „і“, а з новым іх было-б у двох радках аж чатыры — дужа загуста й замоцна („страшэнная моц“ — сказаў-бы Сяргей), а, сам ведаеш, што пачнеш вельмі ўмацоўваць — парвеца. Наконт „дыялектыкі“ я мяркую, што „дыялекто“ ўжыць ні ў якім разе нельга; я-б мог прапанаваць з свайго боку лепшыя новатворы — „дыялектыс“, або „-ос“ — яны больш стыльныя й „грэцкія“, т[ак] ск[азаць], але ў гэта дрэнна. Ці ня можна тут абыйсьці вобразна: „і нязьменны закон — „дыялектык жыцьця“, або перабудаваўшы радок: „Дыялектыка жыцьця — нязьменны закон“, тым больш, што рыфма (той радок „халасты“) гэта дазваляе, а націск „жыцьця“ мае поўнае грамадзянства ў нас яшчэ з нашаніўцаў. Ува ўсякім разе „неадменнасьць“ ужо горш і процілежна па сэнсе; крыху лепш „нязынананасьць“, але таксама дрэнна. Мяркуй сам, як тут зрабіць.

У вапошняй строфе першага верша ты, што называецца, „спусьціў“ сваю добрую строфічную кампазыцыю, даўшы заміж халастых рыфмоваў два радкі („і / дум“ — „ідуць“), што яшчэ паўбяды, і што найгорш — здрадзіўшы прыцыпу таўтолёгічных рыфм, праведзеным у гэтым вершы: „калосьсяў“ — „галосцяць“. Ці ня лепш было-б апошні радок заміж „а вятры шалясцьця і галосцяць“ перабудаваць як-небудзь у духу „шалясцьця між калосься“ ці „у калосьсі“?

У другім вершы, па-мойму, лепш не „вялізарных крыл“, і не „вяліззных“, а „вялізманых“, што па-расійску азначае „грандыозных“ і зусім пасуе па сэнсе. У гэтым вершы мне не падабаецца русізм „падзеньні“ ў зварот „у мацеры ў сініх вачах“, бо, па-першае, сама форма „мацеры“ крыху няпрыгожая й нагадуе вядомую лаянку, па другое, пры хуткім чытанні атрымоўваецца як-бы нейкі дзеяслоў „мацерыў“... Ці ня лепш было-б „у матчыных сініх вачах“?

У вершы чацьвертым я ўжо дазволю сабе выправіць русізм „не апайшым лісьцем“ на „не апалым“, а ў пятым — не разумею, нашто

бярэцца ў двукосьсі слова „восем“ у злучэньні: „перажытых год“. Па-мойму, зусім непатрэбна.

У шостым, здаецца, вершы атрымоўваецца крыху забытана й таму як-бы нелёгічна:

У сялянскай закуранай хаце відней;

Дзеці ладзяць сваю ўрачыстасьць.

Лепяць бабу яны... і г.д.

Выходзіць, і можна так падумаць, быццам-бы „бабу“ дзеці лепяць у хаце.

У наступных вершах мне не падабаецца: канцоўка аднаго верша „Калі вочы расплюшчыў — пагасьлі агні“, у другім — вобраз „мяне дакранаюцца ветры“, у трэцім — нейкі штучнаваты й нацяжны ў кантэксьце вобраз „сьцень ад ног“.

Здаецца, у 10-м вершы ў цябе ёсьць радок

„і маладзік у бяскрайнай высі...“

Я раіў-бы зьмяніць на „і месяц у бяскр...“, бо, па-першае, маладзік тут наагул ні пры чым і толькі стварае антызўфонічнае „ў“, якое ў цябе ўва ўсёй рэчы бадай-што няма, а па-другое, „месяц“ больш будзе пасаваць і да наступнага радка:

„расплыўся ў казачную сіль“

У наступным за гэтым вершам няпрыемны дый ня зусім правільны зварот „ня хочацца яму і мухай адганяць“. Лепш і правільней — „мухі адганяць“. Таксама няправільны й зварот далейшага верша: „Дагарае на захадзе дзень, на ўсходзе трывожачы зорак“ — трэба „зоры“, але можа тут — апіска, трэба „золак“ („дзе-дзе“ гэта паміж іншым).

У вершы, дзе апісваецца навальніца, ёсьць слова „ліні“ (з апострафам). Калі гэта не апіска й скарочана ад „ліні“, дык я раіў-бы напісаць: „лінь“.

У нейкім, ня помню якім, вершы маё недаўменьне выклікае ўжываньне слова „засаб“ у такім кантэксьце:

„...мары і казкі і песьні

кінуты засаб нядбайна“

Здаецца-ж, „засаб“ у нас значыць тое, што па-расійску „подряд“, „всплошь“.

Нарэшце, у яшчэ нейкім вершы сустракаецца наступная непатрэбная дубальтовасць: у канцы аднае строфы — „над холодам сініх сьнягоў“, а ўсяго праз радок, у пачатку наступнае — „над холодам вечнай тайгі“. Можна лепш было-б замяніць у каторым-небудзь выпадку „холодам“ на „сьцюжаю“. У першым выпадку гэта лепш з гукавога боку (атрымаецца іграньне на „с“), у другім — з сынтаксычнага (магчыма зьзначаньне сынтаксычнае пабудовы — „Над вечнаю сьцюжай тайгі“, якое больш адцяняе й разрозьніць абодва выпадкі). Вось і ўсе мае заўвагі. Што да тых тваіх, якіх я яшчэ не закрануў, скажу наступнае: па-першае, я ня бачу вялікае сэнсавае патрэбы ў зьмене „цёмнага“ крыла на „цёплае“, тым больш, што, як ты справядліва заўважаеш, тут церпіць тады й гукавы бок. Бачыш, пры першай рэдакцыі мы маем такі гукавы малюнак:

н — н — мн — мн — м — м

(то соң ахінуў мяне цёмным крылом).

— ігра на насавых „м“ і „н“ — у духу фігур „эпіфоры“ (паадзінокія гукі „н“ і „м“) і зэўмы (групы „мн“), а разам атрымоўваецца прыгожае рондо. Пры другой-жа рэдакцыі ўсё гэта прападае, замяняючыся адною слабою эпіфорай санорных — „лм-лм“ („цёплым крылом“). Па другое, ня бачу патрэбы і ў замене „аблічча“ на „абліку“; сказаць то так і можна, але будзе больш непатрэбных асоцыяцый да розных „падлікаў“, „разьлікаў“ і да г.п.

Вось тыя абеглыя заўвагі, якія я магу зрабіць пры першым уражаньні аб тваёй рэчы...⁴²

Кажучы пра „абеглыя заўвагі“ й „першае ўражаньне“, Адамовіч, бяспрэчна, хацеў здавацца вельмі сьціплым. І дарэмна. Вершы разабраныя „па костачках“, аўтар шмат працаваў з тэкстам, аднак тут жа навідавоку не толькі станоўчыя якасьці Адамовіча, энцыкляпэдычнасьць ягоных ведаў³, але й адмоўныя — як, напрыклад, навязваньне

² Цытуецца паводле аўтографу, які захоўваецца ў аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў акадэмічнай бібліятэкі імя Я. Коласа: АРКР ЦНБ НАНБ. Ф. 24. Воп. 1, Спр. 1529. Арк. 8—10 адв.).

³ Энцыкляпэдычнасьць, што праўда, у выпадку з санэтарыем — амаль літаральная. У лесьце да Глебкі ад 2 ліпеня 1926 г. Адамовіч піша:

„Што да „вянку“, дык я справіўся ў „Літаратурнай Энцыклёпэды“ і вось што даведаўся: бываець вянок сонэнтаў і трыолетаў. Вянок сонэнтаў складаецца з 15-х (па ліку радкоў у сонэце) сонэнтаў. 15-ты, апошні сонэт або г[этак] зв[аны] магістрал складаецца з паўтораў усіх першых радкоў усіх сонэнтаў, апошні радок кожнага сонэту агульны з першым радком наступнага, ⇨

ўласнага пункту погляду. Праводзячы сухі рацыянальны аналіз, Адамовіч падпарадкоўвае твор уласнай лёгіцы, аўтарава ж лёгіка застаецца на маргінесе.

Тое самае можна ўбачыць і ў ліставанні Антона Адамовіча з Міхасём Кавылём. Прайшло 30 гадоў. Ці змянілася што? Меркаваць чытачу, перапіска друкуецца ніжэй. Ясна адно, што, будучы ў Амэрыцы, Адамовіч працягваў працаваць гэтак жа, як і ва „Ўзвышшы“, мэтады ягоныя не змяніліся, тая ж жалезная воля імкнулася да ўсталявання ўласнага гледзішча — празь мяккія й ненавязьлівыя, але ўражальныя ў сваёй разгорнутасці й факталягічнасці парады. Розніцы паміж 19-гадовым узвышэнцам і 50-гадовым эмігрантам нібыта й няма. Даволі пасрэдны вянок санэтаў Міхася Кавыля⁴, шмат разоў перарэдагаваны, стаецца такім чынам і ўласным праектам Антона Адамовіча. Нездарма апошні так іранізуе ў лістах з Алеся Салаўя, бо той фактычна выйшаў з-пад ягонай „апекі“, у той час як Кавыль прымае ўсе заўвагі, прагнучы стацца першым аўтарам „вянку“ й не заўважаючы пры гэтым, што ідзе насуперак уласнаму свѣтаадчуванню...

Лісты друкуюцца ўпершыню з захаваннем моўных асаблівасцяў арыгіналу. Аўтографы й машынапісы эпістальярэя Антона Адамовіча й Міхася Кавыля захоўваюцца ў архіве БІНІМу.

⇒ так што 1-ы радок магістралу = 1-му радку 1-га сонэту і апошняму радку 14-га сонэту, 2-і р[адок] магістралу = апошняму р[адку] 1-га сон[эту] і першаму р[адку] 2-га сон[эту], 3-і р[адок] магістралу = апошн[яму] радку 2-га сон[эту] і першаму р[адку] 3-га сон[эту] і г.д.; апошні радок магістралу = апошняму радку 13-га і першаму 14-га сонэтаў.

Вянок трыюлетаў будзеца на тым-жа прынце, але не рэкомэндуецца, бо атрымоўваецца загусты (шмат паўтораў як паасобных радкоў, гэтак і рыфмай, бо трыюлет сам па сабе форма з паўтормі). На мой погляд, вянок сонэтаў будзець цяжкаватым, бо ён патрабуець добрага сюжэту, стройнасці ў разьвіцьці яго, яснасці думак і выбіральныхці, ці што, ня кажучы ўжо аб добрай „набіўцы рукі“ на пісаньні сонэтаў, але калі ты звыканаеш усе гэтыя ўмовы, дык гэта будзіць для цябе вялікім дасягеньнем. Вянок-жа трыюлетаў, апрача вышэйпаказаных хібаў, маець той як-бы дадатны бок, што ім нішто (ці, ва ўсякім выпадку, мала хто), здаецца, не займаўся. Адно слова, усе досьледы, больш-менш закончаныя, у гэтым кірунку прысылай мне, я гэтым дужа цікаўлюся, а таксама якія спраўкі што-да форм магу табе навесцьці“ (АРКР ЦНБ НАНБ. Ф. 24. Воп. 1. Спр. 1529. Арк. 5—6 адв.).

⁴ Тут я салідарызуюся зь меркаваньнем Макса Шчура, выказаным у артыкуле „Адзін лёс і „дзье“ літаратуры“ (гл. вышэй).

Ліставаньне Антона Адамовіча й Міхася Кавыля

Глыбока Паважаны Спадар Адамовіч.

Даруйце за „палітычны“ зявок. Былі і не такія промахі і зяўкі. Некаторыя і да магільны выправіш... А з гэтым можна даць рады. Праўда, зборнік я адсылаю Вам амаль апошні із двух, якія ў мяне яшчэ ўцалелі⁵. Але для Вас, як кажуць, і галава з Вас. Як там ні было, а Вы, як і я, „Хадзілі пад месяцам высокім ды яшчэ пад ГПУ...“⁶

З прывітаньнем і пашанаю, Міхась Кавыль

29/X-54 г.

10.6.55

Шматпаважаны Адамовіч!

Калі ня позна, зрабеце адну напраўку ў вершы „Жыцьцё“⁷. У радку „І я за ім па воінікаў касьцёх“ замест „я“ пастаўце „ты“. Вось і ўсё.

З прывітаньнем Ваш, Міхась Кавыль.

П.С. Яшчэ адно: у вершы „Суворы край пакінуў я даўно“ радкі „На сьвеце шмат нясходжаных краін, І прыгажуньяў маладых дзяўчын“ замянеце наступнымі: „Шляхоў няс[х]оджаных на сьвеце шмат, І прыгажуньяў маладых дзяўчат...“

А слова „прывабны (сьвет)“ на „вялікі (сьвет)“.

М.К.

6.10.55⁸

Даражэнькі Міхасю!

Вялікі й шчыры дзякуй за ўсё прысланае! Усё ўжо ў наборы. Сэнэты пайшлі бязь ніякіх зьменаў. „Ліст Броўку“ запраўды, як я й чуў ды пісаў Табе, вельмі ўдаўся, і „Конадні“, з дадзенага Табою дазволу,

⁵ Цяжка сказаць дакладна, якая менавіта кніга маецца на ўвазе. На той час у Міхася Кавыля выйшлі два зборнікі паэзіі: „Ростань“ (Рэгенсбург, 1947) і „Пад зоркамі белымі“ (Нью-Ёрк, 1954).

⁶ Цытуецца паэма Годара Кляшторнага (1903—1937) „Калі асядае муць“: „Ходзім мы пад месяцам высокім, а яшчэ — пад ГПУ“.

⁷ Санэт Міхася Кавыля „Жыцьцё“ быў апублікаваны ў часопісе „Конадні“ (№3. 1955. С. 9).

⁸ Трэба чытаць як 10.06.1955.

будуць друкаваць яго незалежна ад таго, надрукуе „Бацькаўшчына“ ці не⁹.

Аднак таму, што гэта верш вельмі адказны — напэўна-ж дойдзе і на той бок — рэдакцыя захацела пракарэгаваць яго як найліпшэй. Што праўда, у карэктзе з боку зьместу не было патрэбы й яна не рабілася, але з боку самога гучэньня й стылю зробленьня некаторыя папраўкі, аб якіх і паведамляю Табе ніжэй. Калі-б зь якімі зь іх не згадзіўся — пішы адразу-ж, яшчэ можна было-б адправіць ці пераправіць перад самым друкам, які пачнецца хіба пад канец тыдня.

Дык вось:

1) Урадках

Дайшоў ён так,

як сюды ўсё даходзіць. —¹⁰

выкінена слова „так“, бо яно, стоячы побач зь „ён“ непатрэбна абцяжае і гучэньне, і сынтас.

Радкі выглядаюць так:

Дайшоў ён —

як сюды ўсё даходзіць.

2) паўрадок

слова кажнае лаві

заменены на

кажны гук лаві¹¹

бо, першае, „слова“ ёсць толькі за паўрадок перад тым („слухаць праўды слова“), дык выходзіць загуста й аслабляецца, а другое, гучэньне таксама без патрэбы спавальняецца, тым часам як яно якраз мусіць паскорвацца („лаві“).

3) паўрадок

глыбокія ў нас раны

заменены на

ня выгаяцца раны,¹²

⁹ Верш Міхася Кавыля „Ліст Пятрусю Броўку“ быў апублікаваны ў часопісе „Конадні“ (№3. 1955. С. 7—8). Да верша была дададзена заўвага: „З паводу ягонага верша „Здрадніку“, зьмешчанага ў сёлетнім №21 менскага часопісу „Беларусь“ і скіраванага супраць беларускіх эмігрантаў“.

¹⁰ У друкаваным варыянце: „Ён дайшоў — // як сюды усё даходзіць“.

¹¹ Праўка ўлічана ў друкаваным варыянце.

¹² Праўка ўлічана ў друкаваным варыянце.

бо тут надобры (нецензурны) скрат (сдвиг) пры чытаньні (на-сраны), да чаго сваім часам былі вельмі чулыя, у тым ліку і сам Броў-ка¹³, дык адразу могуць хапіцца.

4) „Яжоў“¹⁴ заменены на „Сяроў“¹⁵, бо й рыфма лепшая (пяро-Сяроў), і „Яжоў“ ужо фігура неактуальная, тым часам як Сяроў — цяперашні галава „Камітэту дзяржаўнай бяспекі СССР“, наступнік Бэры¹⁶, які якраз займецца і „вынюхваньнем“, і вылоўленьнем ня толькі ўнутры, але й за межамі (у тым ліку й сярод эмігрантаў) — будзе тут мацней.

5) Паўрадок

Крамля рыфмуеш страшныя загады

Заменены на

Крамля рыфмуеш чорныя загады,¹⁷

бо эпітэт „страшныя“ тут заслабы, „проходной“.

І гэта ўсё. Як бачыш, выходзілі з таго, каб верш гучэў яшчэ мацней і ня даў повадаў да прычэпак ні на той, ні на гэты бок зялезнае заслоны.

Пэўна-ж, паўтараю яшчэ раз, Тваё права не прыняць гэтых пап-равак, ці некаторых зь іх, калі Табе яны чаму-небудзь не спадабаюць, адно наведам тады аб гэтым адразу-ж.

¹³ **Пятрусь Броўка** (1905—1980), паэт, пісьменьнік-функцыянэр. У 1920-х гг. быў сябрам літаб'яднаньня „Маладняк“. У 1948—1967 гг. — старшыня праў-леньня СП БССР.

¹⁴ **Мікалай Яжоў** (1895—1940), супрацоўнік спэцслужбаў, арганізатар маса-вых рэпрэсій, народны камісар унутраных спраў СССР (1936—1938). Часы дзейнасьці Яжова неўзабаве пачалі называцца „яжоўшчынай“, менавіта пры ім крывавае сталінскі тэрор дасягнуў найбольшага размаху. Расстраляны.

¹⁵ **Іван Сяроў** (1905—1990), супрацоўнік спэцслужбаў. Першы старшыня Камітэту дзяржаўнай бяспекі СССР (1954—1958). Да таго — старшыня Галоўразьвед-дупраўленьня НКУС, наркам унутраных спраў Украінскай ССР, намесьнік наркама ўнутраных спраў СССР. У час вайны — упаўнаважаны НКУС па Першым Беларускам фронце, дарадца Міністэрства грамадзкай бяспекі Польшчы, упаўнаважаны НКУС па Групе савецкіх акупацыйных войскаў у Нямеччыне.

¹⁶ **Лаўрэнцій Бэрыя** (1899—1953), супрацоўнік спэцслужбаў. Наркам унут-раных спраў СССР (1938—1945), намесьнік старшыні Саўміна СССР (1946—1953), міністар унутраных спраў СССР (1953). Адзін з найбліжэйшых дарад-цаў Сталіна, пасля чьёй сьмерці быў арыштаваны ўрадам, абвінавачаны ў шпіянажы й падрыхтоўцы да захопу ўлады й расстраляны.

¹⁷ Праўка ўлічаная ў друкаваным варыянце.

А тым часам — усяго Табе найлепшага
ад усяе рэдакцыі „Конаднй“
і ад мяне найбольш

Твой Антон

Глыбокапаважаны Адамовіч!

З усімі зьменамі згодзен. Толькі паўрадок „Дайшоў ён“ павярнеце канцом на перад — „Ён дайшоў“¹⁸. Так не нарушыцца рытміка.

У мяне ў пачатку было не Яжоў, а Сяроў, але замену я зрабіў па савеце Віцьбіча¹⁹ і Сядуры²⁰. Яжоў бо даўся больш у знак. Сяроў — на месьце.

А наконт „у нас раны“ я і прагледзяў. Дзякую!

Пастарайцеся хутчэй надрукаваць „Конадні“, каб не папярэдзіла „Бацькайшчына“ з „нас...“.

Учора адаслаў Вам адкрытачку з зьменамі ў санэтах.

Жадаю ўсяго найлепшага!

З прывітаньнем, Ваш Міхась

13.6.55 г.

Паважаны Адамовіч!

Калі пайшло на папраўкі, дык будзем папраўляць да апошняга. Учора я адаслаў вам адкрытачку, у якой прасіў у санэце „Люблю жыцьцё“ „я“ замяніць на „ты“. Сягоньня, добра прыслухайшыся і прыгледзеўшыся, знайшоў бязглуздыцу. Атрымліваецца, што жыцьцё гоніцца за коньнікам:

Жыцьцё, жыцьцё, — неразгаданы соньнік.

Ляціць зь мячом і крыжам слаўны коньнік,

І ты за ім...

А таму я рашыў замяніць гэты паўрадок так:

Паміж агнёў па войнікаў касьцёх.²¹

¹⁸ Пажаданьне Кавыля было ўлічанае.

¹⁹ **Юрка Віцьбіч** (1905—1975), літаратар, публіцыст, краязнаўца, грамадзкі дзеяч, жыву ў той час ў Саўт-Рывэры (Нью-Джэрзі, ЗША).

²⁰ **Уладзімер Сядура** (1910—1997), пісьменьнік, літаратуразнаўца, працаваў у той час у Школе гуманітарных навук Рэнсэлерскага політэхнічнага інстытуту ў Троі (Нью-Ёрк, ЗША).

²¹ Праўка ўлічаная ў друкаваным варыянце.

Калі яшчэ ня позна, будзьце добры, зрабеце гэтую замену.

Больш нічога мяняць ня буду.

З прывітаньнем, Міхась Кавыль

14.6.55 г.

10.10.1955

Даражэнькі Міхасю!

Новую рэдакцыю Тваіх „Санэтаў“ атрымаў, дзякую. Яны яшчэ ані не спазьніліся, бо ў друкарню яшчэ наагул для гэтага нумару нічога не пайшло. Дык можаш быць спакойным, і калі-б нат яшчэ нешта захацеў паправіць — ёсьць час і магчымасьць, аж да апошняга мамэнту, а да яго яшчэ ня блізка.

Рады я вельмі, што ў Цябе гэткая строгая Муза. Гэта вельмі добра. Пэўна-ж, „каноны“ не абавязковыя паэту, іх і не датрымваюць, і нат сьведама ламаюць, і часта выходзіць гэта нат не на шкоду. Але, з другога боку, і датрыманыя канонаў на шкоду не выходзіць ніколі, калі яно, як кажучь, „на ўзроўні“, бяз гвалту над сабою. Каноны дысцыплінуюць паэту, і сьведама імкненьне да датрымання іх у Цябе можна толькі вітаць і дзякаваць за гэта Тваю Музу, якую ў дазволь прывітаць у гэтым на гэтым месцы.

Калі ўжо такая ў Цябе Муза, калі ўжо такі гон Яе ў Твой да датрымання канонаў, дык дазволь тады пагутарыць з Табою крыху пра самыя гэтыя каноны, санэтныя ў дадзеным выпадку, каб памагчы Табе крыху больш зарыентавацца ўва ўсім гэтым, каб яшчэ лепш магчы здавальняць тое Музава ў Тваё імкненьне да датрымання кананічнае строгасьці.

Вось-жа, найперш, санэтны канон і дасюль, не зважаючы на ягоную вялікую ў багатую гісторыю, не становіць сабою чагось да канца адназгодна ў абсалютна ўстаноўленага. Найперш, трэба адразьняць канон найстражэйшы ў проста строгі.

Найстражэйшы канон патрабуе: 1) рыфмаваньня катрэнай (чатырохрадак) толькі аднаго тыпу — „апяразанага“ ў двурэфмавага, г.зн. формулы

abba abba

Гэтага-ж патрабуе ў проста строгі канон, і санэты ўсякае іншае формулы вызнаюцца бязумоўна некананічнымі, хоць у некаторых разох (аб чым скажу далей у сваім месцы) яшчэ ў могуць вызнавацца за санэты. З боку гэтага патрабавання Твае апошнія „санэ-

ты“ ў першай рэдакцыі былі некананічныя, а ў прысланай цяпер другой — цалком кананічныя: тут ты датрымаў канон нат сама найстражэйшы, а ня толькі проста строгі.

2) Найстражэйшы канон патрабуе рыфмаваньня ў тэрцэтах (трохрадках) толькі формулы

ccd ede

Проста строгі канон дапушчае тут і ўсякае іншае рыфмаваньне. Дык тутака ты ўжо найстражэйшага канону не датрымаў, а толькі проста строгі (у Цябе ў санэтах „Больш“ і „Камэта“ *cdc cdc*, у „Чад“ — *ccd dee*, у „Крытыку“ — *ccd eed*). Але „найстражэйшы“ канон тут запраўды занадта строгі: сам Багдановіч у нас, хоць і раіў яго датрымваць і сам датрымвай, дапушчай аднак і магчымасьць канону проста строгага²². Запраўды, паводля найстражэйшага канону, канчальна замацаваным французскім паэтам Малербам²³ і пад ягоным імём найчасьцей і знанага, „некананічнымі“ вьходзяць нат санэты гэтых карыфэяў-санэтыстых, як Дантэ²⁴ (у яго звычайна *cdc dcd*, але трапляецца й *cdd dcd*, *cde cde*, *cd cd cd*, *cde ede*) або Пэтрарка²⁵ (у яго звычайна *cde cde*, але здараецца й *cde dce*, *cde dcd*)

3) Найстражэйшы канон дапушчае толькі чародаваньне рыфмаў мужчынскіх і жаночкіх і толькі ў такім парадку (г. зн. а — мужч., б — жан., с — жан., д — мужч., е — жан.); проста строгі канон дапушчае й іншае чародаваньне, і суцэльнае аднастайнае (суцэльн — мужч. ці суцэльн жан.; тэарэтычна магчыма й датрыманьне) рыфмаваньне. Тут ізноў Ты найстражэйшага канону не датрымваеш, толькі строгі (у Цябе ў „Больш“ а — жан., б — мужч., с — жан., д — мужч., тое ж і

²² Тут і далей Адамовіч адсылае да артыкулу Максіма Багдановіча „Санэт (тэарэтыка-гістарычны нарыс)“.

²³ **Франсуа Малерб** (1555—1628), французскі паэт-клясыцыст, вядомы сваім строгім рацыяналісцкім стаўленьнем да тэхнікі вершаваньня.

²⁴ **Дантэ Аліг’еры** (1265—1321), клясык італьянскай літаратуры. Узорам напісаньня санэтаў сталі яго творы з кнігі „Новае жыцьцё“ (*La Vita Nuova*). Найбольш вядомы як аўтар паэмы „Камэдыя“ (*La Commedia*), зь лёгкай рукі Джавані Бакача перайменаванай пазьней у „Боскую камэдыю“.

²⁵ **Франчэска Пэтрарка** (1304—1374), італьянскі паэт. Большую частку паэтычных твораў напісаў на лаціне, да італьянскіх жа вершаў, што прынеслі яму сусьветную славу, ставіўся амаль грэблівва. Тым ня менш, менавіта ягоныя італамоўныя санэты сталі ўзорам для перайманьня многіх рэнэсансавых і клясыцысцкіх аўтараў.

ў „Камэце“, у „Чадзе“ ўжо бліжэй да найстражэйшага: а — мужч., б — жан., але с — мужч., d — мужч., е — жан., а ў „Крытыку“ — суцэльнае жаночае рыфмаваньне). Багдановіч патрабаваў і трымаўся сам найстражэйшага канону, але-ж для некаторых моваў, дзе традыцыйныя (а нат і проста магчымыя часам) толькі рыфмы аднаго роду (як у польскай, французскай, італьянскай, ангельскай і пад.) гэты канон проста неактуальны, а таму і ў нас адных (ды яшчэ расейцаў, украінцаў, немцаў і інш.) выглядае ўжо занадта строгім.

4) Найстражэйшы канон дапушчае толькі пяцістопны ямб, проста строгі — абы-які памер (у Цябе гэта датрымана толькі ў „Чад“, у іншых — ямб шасці- і пяцістопны, а ў „Крытыку“ — зусім анапэст трохстопны). Багдановіч і патрабаваў, і трымаўся гэтак бязумоўна, але ўжо Купала — не²⁶. Ізноў-жа, у некаторых іншых мовах, асабліва з сылябічным верхаскладаньнем (польская, французская, італьянская) гэта неактуальна, дык і для нас занадта строга.

5) Найстражэйшы канон не дапушчае рыфмаў дзяслоўных, а навет і граматычных; строгі прасты канон аб гэтым ужо майчыць, майчыць і наш Багдановіч і ў сябе дапушчае й дзяслоўныя рыфмы²⁷. У Цябе толькі адна дзяслоўная рыфма ў „Чад“ (крыліцьпіць, у „Боль“ ірвецца-абзавецца ўжо нельга ўважаць за дзяслоўную, бо апрача дзяслоўнага канчатку рыфмуецца і карэнны гук в; там жа і магіле-мыле — не граматычная, бо апорныя гукі карэнныя), дык найстражэйшы канон тут Ты, як бачыш датрымаў блізу на 100%.

6) Найстражэйшы канон, бязумоўна, не дапусціў-бы рыфмаў недакладных; строгі канон аб гэтым майчыць, майчыць і Багдановіч, хоць сам і не ўжывае наагул недакладнага рыфмаваньня; але ў нас недакладнае рыфмаваньне запанавала ўжо даўно й сталася проста традыцыйным, дык з гэтым мамэнтам можна й ня лічыцца, як ня лічыцца й Ты.

²⁶ Гл. у санэтах Янкі Купалы „Бацькаўшчына“ (1915): „Яшчэ ў калысцы я наўчыўся зь песень сьніць [...] / Што зоркі роднай ў сэрцы мне іскрынка тліць“, „На суд“ (1915): „Нічым грашыць ад вас грашнейшым я ня ўмеў, [...] / Праступак, судзьдзі, мой: я сэрца, сэрца меў!“; „Сярод магіл“ (1915): „Сярод магіл, на плечы ўзняўшы крыж свой, стану [...] / І скрозь туды, дзе вольнай думкаю дастану“ ды інш.

²⁷ Гл., напрыклад, у вершы „Санэт“ („На цёмнай гладзі сонных луж балота...“): „Смуроднай жывкаю узадавала [...] / Маліся ж, каб зь літоўнасьці стрымала“.

7) Нарэшыце, і найстражэйшы і проста строгі канон не дапушчаюць паўтарэння ў санэце аніводнага слова (проста строгі яшчэ маўжліва дапушчае паўтарэнне словаў службовых — прыймаў, злучоў, адмоўяў, а таксама рытарычнае паўтарэнне — паўтарэнне аднаго і таго-ж слова побач, для памацэння). Тутака і Багдановіч, і ўсе няўмольныя²⁸. У Цябе ў „Больш“ ёсьць паўторы рытарычныя (маўчы, маўчы) і службовыя (як, не), тое-ж і ў „Камэце“ (гучней, гучней; як), і ў „Чадзе“ (ня мне, ня мне; і), і ў „Крытыку“ (вершы, вершы; як, у) — гэта ўсё толькі парушэнні канону найстражэйшага, значыцца, не такая бяда. Але ў вапошніх 2-х санэтах („Чад“ і „Крытыку“) ёсьць і горшае — ужо парушэнні канону проста строгага, што робіць іх некананічнымі, — паўтарэнні аднаго і таго-ж слова, і нат ня толькі ў розных склонах, што яшчэ можна было-б, бадай, нацягнуць на проста строгі канон (зямля-зямлі ў „Чад“, вершы-вершы ў „Крытыку“), але нат і ў той жа склонавай форме, што зусім недапушчальна („край“ у „Чадзе“).

Гэтак у вагульным выглядзе „строгасць“ канонаў і датрыманыя яе ў Цябе. Але санэты могуць быць і некананічныя; сярод гэтых некаторыя нат блізка падходзяць да кананічных, выпрацоўваючы нейкі свой сэпаратны канон. Сярод іх найбольш знаныя гэта: а) Шэкспіраўскі санэт (або „Элізабэтайскі“, ці проста ангельскі) — формулай *abab cdcd efef gg*, або — *abba cddc effe gg*, б) Спэнсраў²⁹ (або „шчэплець“ — „linked“) — *abab bcbs cdc dee*, в) Шэлеўскі³⁰ — *abab acdc ede fef*. Усё гэта — яшчэ санэты, хоць ужо і бязумоўна некананічныя, але абазначаць іх словам „санэт“ яшчэ можна. Твая Муза, хоць і строгая, думаю, магла-б дазволіць Табе паспрабаваць і гэтыя тыпы, тым больш, што ў нашай пазэі яны зусім не прабаваныя.

Затое ўсе іншыя магчымыя, ці нат наяўныя формулы, паколькі яны не замацаваныя за ніякім аўтарытэтам (як гэтыя за Шэкспірам, ці Спэнсрам, ці Шэлі) ужо ня вызначаюцца за санэты, а проста за

²⁸ Гл. у Максіма Багдановіча: „Каб пабольшылася сьвежасць вытваранага такім парадкам санэта, трэба каб ні адна нітка зь яго тканіны, ні адна цагляна зь яго гмаху, ці, прасьцей кажучы, ні адно слова зь яго не ўжывалася болі разу“ („Санэт (тэарэтыка-гістарычны нарыс“).

²⁹ Эдмунд Спэнсэр (каля 1552—1599), ангельскі паэт, сучасьнік Уільяма Шэкспіра, аўтар шматлікіх паэмаў, лірычных вершаў, у тым ліку дзясяткаў санэтаў. Плястычнасьць і музычнасьць верша Спэнсэра дагэтуль уважаецца за прыклад.

³⁰ Пэрсі Бішы Шэлі (1792—1822), ангельскі паэт-рамантык, крытык, філёзаф.

„катарзэны“, г. зн. „чатырнаццаткі“ — чатырнаццацірадкавыя толькі вершы (строгія кананістыя вызнаюць за гэтакія нат „Шэкспіраўскія санэты“). Пісаць іх, пэўна-ж, можна, нат можна стараца сканструяваць зь іх тып свайго — беларускага ці асабістага (чаму ня можа быць „Кавылёў санэт“?), але надпісваць іх санэтамі ўжо ня варта.

Нарэшце, бываюць яшчэ вершы, што збліжаюцца да санэтаў і нат часта абазначаюцца гэтым словам, але ўжо вельмі-ж нацягнута. У Спэнсара ёсьць „санэты“ зусім бяз рыфмаў (белыя), а таксама — усяго з 12 радкоў, а не з 14; у нашага, такога строгага Багдановіча нат ёсьць адзін „санэт“ з 13-х, а не 14-х радкоў („У Вільні“, але гэта баржджэй недагляд, і то не самога паэты, а рэдакцыі)³¹. Усё гэта можа быць, але такія рэчы лепш зваць ужо „санэтоідамі“, а не „санэтамі“.

Цяпер — сёе-тое ўжо канкрэтна да прысланых вершаў:

1. „Боль“. Ці не пазбыцца ўсё-ж пайтораў? „Як“ у параўнаньнях (ня толькі тут, а й наагул) можна-ж падмяняць „бы“ (скажам: „бы апалы плод“) і навет „што“. Цяжэй зь „не“, але й тут „не на добро“, скажам, можна было-б замяніць нейкім пазытыўным выразам тыпу „на бяду“, „на ліха“ (гэтыя то рытмічна не падходзяць, але можна штось падобнае таго-ж тыпу). І „маўчы, маўчы“ лепш было-б „расмактаць“, тым больш, што й яшчэ адно „маўчыць“ ёсьць, дык наагул абодва гэтыя „маўчы“ лепш было-б замяніць чымсь іншым.

2. „Камэта“. Ад пайтораў тут, здаецца, вельмі лёгка пазбавіцца, дык чаму-б і не пазбавіцца? Скажам: „А мы, бы тыя дзеці...“, „мацней, гучней“, — ці нек інакш.

3. „Чад“. Напрамілы Бог трэ было-б пазбавіцца ад пайтору „край“ і „зямля-зямлі“. Добра было-б і „ня мне“ зьліквідаваць (скажам: „О, не, ня мне“ — ужо-б ня так пайторна, хоць і ня зусім добра, але штось у гэтым ці іншым родзе). „Г“ ўжо магло-б і застацца.

³¹ Адамовіч тут фактычна паўтарае думку свайго настаўніка, прафэсара Аўгена Барычэўскага, пра тое, што санэт Максіма Багдановіча „У Вільні“ апублікаваны ў „Вянку“ з памылкай, з пропускам аднаго радка. Нягледзячы на гэтае сьцьверджаньне Барычэўскага, і ў двухтомных „Творах“ Багдановіча (1927—1928), і ў наступных выданьнях санэт друкаваўся паводле „Вянку“. Толькі ў Поўным зборы твораў у 3 т. багдановічазнаўцы наважыліся зьмяніць верш паводле аўтографу, апісаньне якога падавалася Інбелкультам у першым томе „Твораў“ (1927). У выніку санэт атрымаў клясычны 14-радкавы выгляд. Але пытаньне, па чьёй волі верш аказаўся 13-радкавым, застаецца адкрытым і дыскусійным па-ранейшаму.

4. „Крытыку“. Тут, апрача адзначаных ужо мною ў сваім месцы паўтораў, якія варта-б зьліквідаваць, ёсьць яшчэ сёе-тое, папсаванае ў новай рэдакцыі. Проста немагчымая замена „падняць“ на „узбудзіць“: „узбудзіць“ ня вяжацца ані з „глыбамі граніту“, ані з „агнём дынаміту“ і страшна паслабляе, асабліва пасля таго, як пры перастаўленьні радкоў наперад вылез даданы сказ („калі ў сэрцы“ ...) і гэтым дадзены радок з галоўным сказам ужо паслабіўся. Я-б раіў — мінімум! — аднавіць „падняць“ (яно й з гукавога боку сваім „дн“ так добра інструмэнтнае верш на фоне наступных „гнм“ — „днм“). Яшчэ добра было-б памацніць гэты радок устаўкаю якога „і“, але як яго ўставіць? (Хіба нек гэтак: „Не падняць іх і ‘гнём дынаміту“). Добра было-б і „воін“ замяніць на „войнік“, як гэта было ў „Жыцьцё“ ў папярэднім нумары. Наагул, я пабойваюся за гэты верш (дзея ягонага „поснага епіскапа“) і хіба пастараюся прапхнуць усе твае вершы без рэдкалегіі, на сваю рызыку і галаву (Тумаш³² — жа ўжо гартаў, не казаў нічога, дык можна будзе й на яго абаперціся, бо іншыя могуць прычатицца). А мне хацелася-б, каб гэты верш быў. Мо толькі загаловак узяць у двукоссе („Крытыку“ або мо — гора-крытыку?). А мо-б яшчэ — „гэткі посны“ заміж „як той посны“? — але наагул, усё гэта — твая рэч. А я ўжо мо й так „наблудасловіў бязбожна“ зашмат. Дык тым часам досыць. Па атрыманьні адказу ад Цябе буду мець яшчэ некаторыя „сугесты“ ў сувязі з Тваім захапленьнем санэтам і кано-намі, а тым часам — усяго —

Антон

11.24.1955

Даражэнькі Міхасю!

Надочы Арсеньнева³³ перадала мне Твае паштоўку і ліст із Сла-вутычавым³⁴ лістом. Верш „Масею“ тым часам на Тваю просьбу

³² Вігаўт Тумаш (1910—1998), грамадзкі дзеяч, лекар, навуковец (скарыназнаўца), у 1955—1982 гг. — старшыня БІНіМу.

³³ Наталля Арсеньнева (1903—1997), паэтка, грамадзкая дзяячка. У той час яна яшчэ жыла ў Нью-Ёрку, працавала ў нью-ёрскім офісе Радыё „Свабода“.

³⁴ Яр Славутыч (сапр. Рыгор Жучэнка; 1918—2011), украінскі паэт, перакладнік. Падчас нямецкай акупацыі супрацоўнічаў з часопісам „Нова Украіна“, пасля — на эміграцыі ў Нямеччыне й ЗША. Ад 1960 г. стала жыў у Канадзе, выкладаў украінскую мову ў Альбертаўскім унівэрсытэце, ⇨

затрымваецца — але што Ты там у ім такога знайшоў? Хіба што не з мастацкага, а з якога „тактычнага“ боку, ну але гэта Твая справа („мая взшч — куда хочу, ставлю“ — як той армянін казаў). Хацелася-б, у кажным разе, каб гэты верш усё-ж быў у „Конаднях“, як і той „злополучны“ „Крытыку“ — пры тэй папраўцы, аб якой ты ўжо пісаў („гэткі“ зам. „як той“) ужо справа была-б О.К., ну, а чыста мастацкі бок, санэтны канон, — з гэтым жа Ты лёгка даеш рады. І ніякага „падвядзення пад дурнога хату“ ня было-б — баржджэй яно будзе, калі гэткі верш зьявіцца ў нейкім іншым выданні. Дык вельмі прасіў-бы і гэты „Крытыку“ для „Конаднй“.

Сп. Славутычу шчыра падзякуй і ад рэдакцыі, і ад мяне асабіста (ліст ягоны, на тваю просьбу, зварачаю Табе тут назад). Што да ягоных вершаў, дык паспрабую дастаць той ад Юхнаўца³⁵ (хоць, між намі кажучы, ня маю пэўнасьці, каб было штось магчымае — вельмі-ж не конгеніяльны перакладнік аўтару)³⁶, напішу і Сяднёву³⁷ (калі ў яго ёсьць штось недрукаванае, бо перадрукоўваць, хоць сабе і з ратарных выданьняў, як „Шыпына“ — ня ў нашых правілах). Але ў так, апрача Твайго перакладу, маю яшчэ 2 („Замало дня“ — каля таго, што Ты пераклаў, і „Мілка надія“) — дык выйдзе ўжо і так нішто. „Спадчына“ яму напэўне будзе высланая³⁸, калі ўжо ня высланая — прынамся я ўжо бачыў экзэмпляр з поўным надпісам яму, урачыстым і ўдзячным.

Паколькі Ты згубіў нашыя адрасы (і собіла-ж Табе — на аднэй і тэй-жа *Armstrong Ave* перабірайся ўсяго за пару дзесяткоў дамоў і пагубляў), дык маеш іх тут:

Anton Adamovich
323 East 100 St., apt.7
New York 29, n.y.

⇒ рэдагаваў і выдаваў літаратурна-мастацкі альманах „Північне Сяйво“. Сябраваў з многімі дзеячамі беларускай эміграцыі, перакладаў вершы беларускіх паэтаў.

³⁵ Янка Юхнавец (1921—2004), літаратар, мастак. Жыў у Нью-Ёрку.

³⁶ Пры вонкавай павазе стаўленьне да мадэрновай лірыкі Янкі Юхнаўца на эміграцыі было больш чым скептычным.

³⁷ Масей Сяднёў (1915—2001), паэт, празаік.

³⁸ Маецца на ўвазе кніга выбраных вершаў Янкі Купалы: Купала, Янка. Спадчына. Нью-Ёрк—Мюнхэн, 1955. — 496 с.+LXVI

V. Tumash

376 East 138 St., apt. 4E

New York 54, н.у.

Ці не апаў яшчэ ў Цябе пал да санэтаў? Калі не, дык я хацеў-бы загітаваць Цябе на складанья санэтных формы — „вянок“. Ці хоць-бы „карону“ санэтаў. Іх яшчэ няма зусім у нашай паззіі. Яшчэ калісь Глебка мала не ў заклад ішоў, што напіша „вянок“ — дык так і ня даў рады³⁹. Яшчэ будучы ў Аўстрыі, Салавей хваліўся, што напісаў аж з „вянкі санэтаў“, але шле іх мне аж дагэтуль (вось і ў вапошнім лісьце ўспамінае, што робіць „апошнія папраўкі“ і вось-вось вышле...)»⁴⁰. Форма „вянку санэтаў“ вельмі цяжкая (15 санэтаў), у расейцаў даў рады толькі Валеры Брусаў (напісаў іх аж 2)⁴¹, іншыя спрабавалі, але слабата. Форма „кароны санэтаў“ (7 санэтаў) крыху лягчэйшая. І ад яе мо і трэ было-б пачынаць (але наш Салавей адразу хоча на вышэйшую галіну скокнуць — адразу за „вянок“). Калі-б Ты зацікавіўся гэтымі формамі — падам Табе дакладныя іхныя правілы ў лісьце на першае Тваё жаданьне.

Калі бачышся з сп. Віцьбічам, перапрасі яго ад мяне, што даўно не адпісваю яму, але найшла гэтка навала, што не пісаў нікому. І Табе-ж гэты ліст пішу толькі дзеля пільнасьці. За тыдзень-другі ацераблюся крыху, дык „пойдет писать губерния“.

На гэтым тым часам —

Найшчырэйшымі зычэньнямі (і з улазінамі),

Твой Антон

³⁹ Для Пятра Глебкі ў 1920-х гг. Антон Адамовіч рабіў амаль ідэнтычныя прапановы й тэарэтычныя выкладкі да напісанья вянку санэтаў (гл. прадмову да артыкула).

⁴⁰ Параўнай зь лістом Алесь Салаўя да Антона Адамовіча ад 26.10.1955: „Першы і трэці разьдзелы зборніка „Вянкі“ (бал. 1—40 і 89—112) Вы маеце — я іх паслаў Вам яшчэ з Аўстрыі. Балонкі 41—88 — гэта „Вянкі санэтаў“, якіх яшчэ не пасылаў (з дня на дзень даводжу да канца)“ (Цыт. паводле: Салавей, Алесь. Творы: Паззія, проза, лісты. Менск: Лімарыюс, 2010. С. 455)

⁴¹ Першы рускамоўны вянок санэтаў зьявіўся ў 1889 г. і быў перакладны — твор Францэ Прэшэрна ў перакладзе Ф. Корша. Арыгінальныя вянкi санэтаў зьявіліся пазьней, у час росквіту рускага сымбалізму: „Cor ardens“ Вячаслава Іванава, „Роковой ряд“ Валерыя Брусава, „Lucasia“, „Corona Astralis“ Максімільяна Валошына. Працягваліся штудыі ў гэтай галіне і ў савецкі час.

12.20.1955

Даражэнькі Міхасю!

Апошнія два Твае лісты атрымаў. На жаль, не магу адразу выканаць Тваю просьбу — якраз крыху прастудзіўся і мушу колькі дзён пасядзець у хаце. Але за пару дзён, максымум за тыдзень, думаю, што выбяруся і тады зраблю, а можа, калі за гэты час наведзе мяне хто адпаведны — дык таго папрашу. Таксама пастараюся і Табе і Масею „зарганізаваць“ тую „Спадчыну“, хоць яшчэ і не магу напэўна абяцаць выніку; мае-ж собскае цяпер сам ня маю на руках. (Зрэшты, магбы Ты і Стасю⁴² гэтак проста напісаць — ён хлопец свойскі: „Як я магу даць водгук на „Спадчыну“, калі яе ня маю?“ — мо-б у таго сумленьне загаварыла, і загадаў-бы ён Даніловічу⁴³, што недалёкі ад Цябе, адпусьціць экзэмпляр — але мо лепш не чакай, мо я зарганізую).

Бачу я, што зачэпіў Цябе з тым „Вянком“, падражніў — а ў рукі ня дай. Вінаваты, але зраз-жа папраўлю. Справа тут вельмі прастая тэарэтычна, але вельмі цяжкая практычна, бо рэч ня толькі ў „ідэёвым, тэматычным і настраёвым“, як Ты пішаеш, а якраз і галоўна — у тым „кананічным“, у ім уся цяжкасьць (безь яго-ж 15 санэнтаў будуць проста „нізкай“, а не „вянком“). Дык вось: „вянок“ мае 14 санэнтаў плюс 15-ты — г. зьв. „магістрал“ (ён можа быць або першым, або апошнім у „вянку“ — усё роўна будзе і тым і тым, паколькі якраз „змыкае“-ічапляе „вянок“). 14 санэнтаў будууюцца так, што кажны апошні радок папярэдняга санэнта робіцца першым радком наступнага (г. зн. паўтараецца, як першы радок наступнага); „магістрал“ (г. зн. 15-ты, найчасьцей ставіцца ўсё-ж апошнім) складаецца зь першых радкоў усіх санэнтаў па парадку. Бачыш, што за штука. Канкрэтная схема:

1. 11 — 141

2. 12 = 141 — 142

3. 13 = 142 — 143

⁴² Маецца на ўвазе **Станіслаў Станкевіч** (1907—1980), грамадзкі дзеяч, крытык, публіцыст, выдавец. У той час ён быў рэдактарам газеты „Бацькаўшчына“ (Мюнхэн), у выдавецтве якой і выйшаў зборнік Янкі Купалы „Спадчына“.

⁴³ **Антон Даніловіч** (псэўд. **Янка Золак**, 1912—2000), пісьменьнік, журналіст, выдавец, грамадзкі дзеяч. Даніловіч, выдавочна, займаўся распаўсюдам беларускіх кніг у ЗША.

4. 14 = 143 — 144

5. 15 = 144 — 145

6. 16 = 145 — 146

7. 17 = 146 — 147

8. 18 = 147 — 148

9. 19 = 148 — 149

10. 110 = 149 — 1410

11. 111 = 1410 — 1411

12. 112 = 1411 — 1412

13. 113 = 1412 — 1413

14. 114 = 1413 — 11

Магістрал 11 — 114

Усе іншыя правілы канону звычайнага санэту датрымваюцца. „Карона санэтай“ прасьцей: кажны апошні радок папярэдняга таксама робіцца першым радком наступнага, а апошні радок апошнім (сёмага) паўтарае першы радок самага першага, „магістралу“ няма.
Схема:

1. 11 — 141

2. 12 = 141 — 142

3. 13 = 142 — 143

4. 14 = 143 — 144

5. 15 = 144 — 145

6. 16 = 145 — 146

7. 17 = 146 — 11

У гэтых схемах цыфравыя ўнізе значаць парадкавы нумар санэту, знак = — як у матэматыцы, знак — прамежак, у які ўваходзяць тыя радкі кожнага санэту, што ніколі больш не паўтараецца (г.зн. ад 2 па 13 радок кожнага санэту).

Брусава ўзор, калі не знайду ў кнізе, дык перапішу ў бібліятэцы, але, здаецца, што ўжо з гэтым, што я падаў — лёгка разабрацца. Як што няясна, пішы адразу-ж, „не стесняйся“, цяпер, седзячы ў хаце, адпішу адразу-ж.

Справа п'есы пра Слуцкае паўстаньне таксама мне падабаецца, добра, што кансультуешся ў Сэляха⁴⁴, ён, як я пераканайся яшчэ ў

⁴⁴ Вячаслаў Сэлях (на эміграцыі Качанскі; 1885—1976), оперны сьпявак, тэатральны й грамадзкі дзеяч. Скончыў Маладэчанскую настаўніцкую сэмінарыю. У 1910 г. паступіў у оперны клас Пецябургскай кансэrvаторыі. ⇨

Менску, калі пачыналася праца над Лебядовым „Загубленым жыцьцём“⁴⁵ — вялікі спэцыялісты ў гэтай справе. Але раю Табе ўсё-ж даведацца ў „Бацькаўшчыне“ — я быў там і ведаю, што ў іх за балаган, ды баюся, што Тваю п’есу маглі дзесь затэхаціць у паперах нат не чытаўшы, а пасля могуць знайсці, усьцешыцца й жарнуць у друк той тэкст, над перапрацаваньнем якога Ты цяпер сядзіш і які Цябе не здавальняе.

З „Конаднямі“ — Табе пад вялікім сакрэтам (сакрэт за сакрэтам): ледзь наскрэблі грошы, і толькі днямі пойдзе ў друкарню... Бачыш, з грашыма тут ува ўсіх дрэнь, нат калі й „кантралёра“ няма.

Ну, на гэтым тым часам і скончу. Жадаю Табе вясьєлых Калядаў (адпаведная традыцыйная картка ўжо ў дарозе) і — галоўна — удачай у задуманым і твораным!

Пішы, „не стесняйся“!

Твой Антон

1.18.1956

Даражэнькі Міхасю!

Усё ніяк не зьбяруся адпісаць Табе, але цяпер, здаецца, адлішу ткі, бо й набралася сякіх-такіх справай.

⇒ У 1915 г. выбраны з 300 прэтэндэнтаў у Марыінскі імператарскі тэатар. Сьпяваў у „Князю Ігару“, „Рыгалета“, „Дэмане“, „Барысу Гадуновым“, сумесна зь вядомым расейскім сьпеваком Фёдарам Шаляпіным — у „Хаваншчыне“ й „Кармэн“. У 1925 г. пераехаў у Менск, дзе працаваў выкладчыкам у музычным тэхнікуме й кіраваў музычнай сэкцыяй пры Інбелкульце. Паставіў першую оперу па-беларуску — „Русалка“. Ад 1927 г. быў дырэктарам БДТ-1. У 1933 г. рэпрэсаваны. Па вызваленьні жыў у Ленінградзкай вобласці. У 1943 г. вярнуўся ў Беларусь, працаваў кіраўніком аддзелу культуры й мастацтва пры БНС, потым узначальваў адзел культуры ва ўрадзе БЦР. Ад 1944 г. — на эміграцыі. У Нямеччыне стварыў тэатральна-мастацкую групу „Жыве Беларусь“, зь якой гастралюваў па беларускіх асяродках. У 1950 г. выехаў у ЗША. Жыў у Саўт-Рывэры, браў удзел у жыцці мясцовай беларускай грамады.

⁴⁵ Драма „Загубленае жыцьцё“ — твор **Тодара Лебяды** (сапр. **Пятро Шырокаў**; 1914—1970), паэта, драматурга, журналіста. У 1930–я ён быў рэпрэсаваны. У 1943 г. ягоная драма была пастаўлена на сцэне менскага гарадзкага тэатру й карысталася вялікім посьпехам. Ад лета 1944 г. аўтар — у Нямеччыне. У 1945 г. вярнуўся ў Беларусь, быў арыштаваны й асуджаны на 25 гадоў лягераў.

Першае — Славутыч, ліст якога варочаю тут. На жаль, ня ведаю ягонага новага адрыву й прасіў-бы таму Цябе падаць мне гэты адрыв, а адначасна напісаць яму ад мяне, што я хочу выслаць яму асабіста Жылку⁴⁶ з падзякаю за ягоную анацыю. А таксама выслаў-бы й таму амэрыканскаму прафэсару, што зацікавіўся ім — беспасярэдня (найлепш) ці праз Славутыча. Я маю яшчэ колькі аўтарскіх экзэмпляраў, а калі вытисваць іх із „Веды“, дык як выявілася, яны пасылаюць дэфэктыўныя — Янка⁴⁷ павыдзіраў адтуль „бязбожнага альбігойца“, за што я зь ім сварыўся, але-ж гэта бескарысна⁴⁸. Дык каму трэба

Яр Славутыч

⁴⁶ Маецца на ўвазе кніга: Жылка, Уладзімер. Творы. Нью-Ёрк, 1955. — 104 с.

⁴⁷ Маецца на ўвазе **Янка Станкевіч** (1891—1976), грамадзкі дзеяч, мовазнаўца, журналіст.

⁴⁸ У часопісе „Веда“ Янкі Станкевіча быў рэпублікаваны верш Уладзімера Жылкі „Альбігоец“, што выклікала немалы скандал сярод рэлігійна арыентаванай часткі беларускай эміграцыі празь нібыта „блюзьнерскі“ характар верша. Дзеля гэтага рэдактар кнігі Жылкавага выбранага (Антон Адамовіч) быў вымушаны падаць у камэнтарых да верша неабходныя тлумачэньні: „Асобы аўтара ў вершы няма; у канфлікце Альбігойца із „Раскрыжаваным“ аўтар не далучае сябе ні да аднаго, ні да другога, ён — над гэтым канфліктам“. І ў заўвазе да камэнтару: „На магчымых абвінавачаньні ў „блюзьнерсьцье“ („кашчуйсьцье“, „баглайсьцье“) самога Жылкі добрае выясьненьне можа даць сказанае калісь ведамым францускім паэтам і крытыкам Тэфілем Гот’е з поваду падобных абвінавачаньяў, стаўляных Бодлеру (пэўны ўплыў якога, дарэчы, адчуваецца й на Жылкавым „Альбігойцу“): „Блюзьнерства не ў прыродзе Бодлера, які верыць у вышэйшую матэматыку, устаноўленую Богам адвеку, найменшае ўзрушэньне якое караецца найсуравейшымі карамі ня толькі ў нашым, але і ў іншым сьвеце. Калі ён і адмаляваў загал ды паказаў шатана ва ўсім ягоным трыюмфе, дык напэўна без усякае ласкі. У Бодлера грэх заўсёды злучаецца з дакурамі сумленьня, мукаю, агідаю, распачай і караецца сам сабою, што бывае найгоршай караю“ (Цыг. паводле: Жылка, У. Творы... С. 74—75).

Жылку — лепш зварочацца беспасярэдня да мяне. З тым-жа амэрыканцам, што зацікавіўся нашаю літаратураю, добра было-б навязаць і беспасярэдня дачыненні — можна было-б гэтую ягоную цікавасьць больш задаволіць і падтрымаць.

„Спадчыну“ Славутычу, кажуць, ужо выслалі, і кажуць, што на новы адрэс — цікава, ці пісаў ён Табе аб гэтым.

„Спадчына“ Табе ўжо забраніравана й будзе, хоць яшчэ не атрыманая тут.

Пару цэнтаў (літаральна) кошту перасылкі кніжкі не вартыя ўспамінаўнавет.

А цяпер — галоўнае й строга канфідэнцыяльнае — нікому не кажы! На маю прапанову БІНІМ пастанавіў адзначыць сёлета Твой юбілей. Прытарнаваць я думаю да даты зьяўленьня тых вершаў Маёвага ў „Маладняку“, лічачы ад іх пачатак Твае пазьгчнае дзейнасьці⁴⁹. Як Ты на гэта? Мо ўважаеш нейкую іншую дату — ранейшую — за пачатак? І дакладна на які дзень думаў-бы найлепш вызначыць абход? Ён, па-нашаму, складаўся-б зь літаратурнага вечару, у якім — даклад (хіба, мой) і Тваё чытаньне вершаў (добра было-б, каб ужо быў „Вянок санэтаў“ ці мо случкая п’еса — словам, нешта й большае паміж драбнейшае лірыкі), а па вечары — г. зв. „гарбатка“, ці „банкет“. Што Ты на ўсё гэта? Летась мы хацелі зрабіць падобнае Сяднёву, але ён круціўся нек дзіўна, між намі кажучы — то адмаўляўся зусім ад юбілею на той аснове, што быццам-бы час ужо мінуў, то як-бы й згаджаўся — „і хочацца, і колецца“. Таму й выйшла нейк куртата — а калі ўжо ўсякі час мінуў, ён дазволіў гаварыць пра юбілей і адзначаць яго іншым, не літаратурным, а палітычным установам. Ну, ды Бог зь ім — нам хочацца, каб з Табою выйшла гладка, і таму я прашу тут выказаць Тваю думку мне шчыра й дакладна — г. зн. адказаць на пытаньні — ці рабіць і калі рабіць, як рабіць — ды і найбаржджэй. А тым часам прашу ўсё гэта мець у сакрэце, каб канчальны эфект быў большы — рэхт?

Вось гэта, здаецца, і галоўнае, і ўсё.

Як маецца „Вянок“? Цяпер хіба, калі брусавіцкі ўзор перад вачыма⁵⁰, усё ясна Табе што да структуры, таму й не чапаю тых спра-

⁴⁹ Антон Адамовіч, відавочна, адлічыў юбілейнае 25-годзьдзе творчай дзейнасьці Язэпа Лешчанкі ад часу надрукаваньня ў часопісе „Маладняк“ у 1931 г. верша „Расцьвітуць сады“ (тады яшчэ Язэпа Маёвага, а не Міхаса Кавыля).

⁵⁰ Відавочна, Антон Адамовіч пераслаў Кавылю вянок санэтаў Валерыя Брусавы „Роковой ряд“ (1918).

ваў рыфмоўкі, якія Ты парушаў у лісьце, пакуль яшчэ таго Брусава ня меў перад вачыма. Наагул, Брусаў — найбольшы паэта для паэтай, ці літаратараў, і думаю, будзе Табе ў прыгодзе ня толькі дзеля „Вянку“. Шкода адно, што саветы, „выбіраючы“, ня выбралі некаторых добрых рэчаў зь яго (у тым ліку й другога ягонага „Вянку“), заміж таго, каб падаваць усякі тандэт „октябрьско-ленінскі“.

На гэтым і канчаю — чакаю на неўзабайны адказ,

Твой Антон

23/І-56

Даражэнькі Адамовіч!

Шчыра дзякую за, т.ск., прапанову. Я прымаю яе зь вялікай удзячнасьцю. Што датычыць даты, дык я не магу сам вызначыць, бо калі лічыць пачатак маёй літаратурнай дзейнасьці ад першага надрукаванага ў піянерскай газэце верша „Гудкі“ (падражаньне Александровічу⁵¹), дык зараз будзе налічвацца якіх 26 гадоў — ня круглы (для юбілею) лік.

У „Маладняку“ было зьмешчана маіх два вершы: „З прастораў“ і „Дагарае восень у лістве ружовай“, але ў якім дакладна годзе яны былі надрукаваны, я не памятую — ці ў 1931, ці ў 1932? Вось і пачынай, адкуль хочаш. Ад „Гудкоў“ ці ад „З прастораў“? Мэтазгодней было-б пачаць ад „Маладняку“, бо „Гудкі“ — дзяціная спроба п'яра, а ня літаратурная дзейнасьць. Дату вызначайце самі — калі Вам лепш выпадае.

Чытаць я думаю — „Вянок“.

Я ўжо 22-га студзеня г. г. яго закончыў на чарнавое, а зараз „шліфую“.

Вось яго „магістрал“:

Пльвуць наўгад бяз ветразяў чайны.

За што, Тварэц, я цяжка пакараны?

Мяне растлілі Скіфіі сыны —

Пякуць агнём, крываваць мае раны.

⁵¹ Андрэй Александровіч (1906—1963), пралетарскі паэт, перакладнік. Друкаваўся ад 1921 г. Адзін з арганізатараў літаб'яднаньня „Маладняк“. У 1934—1937 гг. — намесьнік старшыні Праўленьня СП БССР. Рэдагаваў часопіс „Малады араты“. Рэпрэсаваны. У 1920—1930-х гг. творчасць Александровіча падавалася як эталён пралетарскай літаратуры, у сувязі з чым зьявілася вялікая колькасць яго эпігонаў.

Абрыдзеў гурт нікчэмнасьці, мань.
Ў маіх грудзёх бушуюць ураганы.
Гарцуе прывід новае вайны —
Ідзе паэт, ад важкіх думаў п'яны.

Хто мае меч вігілія Парнасу,
Аздобіць войных рыцараў сьялды, —
На штурм прадонья кліч нямую масу!

Ці нам штодзень спраўляць сабе хайтуры?
Шумяць у сэрцы родныя сады, —
Блакiтны бераг — пад нагамі буры.

„Вянок“ мне самому падабаецца. Хутка дашлю для азнаямленьня і зайваг Вам. „Вянок“ я думаю назваць „Укрыжаваньне“⁵². Але, каб „тонкадумы“ не прычапіліся, добра было-б даць гэты назоў па-ла-тыні, якой і я, і яны не разумеюць. Што Вы на гэта?

Славутычу я напішу. Яго новы адряс:

687 Lyndon St., Monterey. Calif.

So long!

З прывітаньнем, Ваш М. Кавыль

P.S. Прабач, што пішу алоўкам. Холадна ў хаце, і я пішу лежачы на ложку.

М.К.

2.28.1956

Даражэнькі Міхасю!

Усё атрымай, дзякую шчыра (асабліва за неспадзяваную прысь-
вятку), вінішую з майстроўскай удачай. Праўда, некаторыя мясьцінкі
яшчэ мо й трэба дарабіць, але іх мала, яны нязначныя, і, здаецца, даць
рады будзе зусім лёгка. Аб гэтым больш напішу за які тыдзень, калі
крыху ацераблюся ад некаторых прыкрасьцяў і дробязяў, якія не да-
валі пісаць апошнім часам. Зь юбілеем усё ў парадку — арыентыро-
вачна на красавік, падрабязьней напішу таксама. А тым часам —
яшчэ раз — дзякуй і ўсяго —

Антон

⁵² Канчатковая назва вянку санэтаў — „Цяжкія думы“.

Дарагі Адамовіч!

„Шліфоўка“ заняла болей часу, як само пісаньне.

Дасьлаю апошнюю (Дай, Божа, каб была і астатняю!) рэдакцыю „вянку“. Назоў „Укрыжаваньне“ сам сабою адпаў.

„Няхай ідзе сьвятое правасудзьдзе!..“⁵³ Судзец, як найстражэй, для агульнае карысьці.

А што з маім папярэднім лістом? Адаслаў я яго Вам недзе 25, ці 26 студзеня г. г. Ці атрымалі Вы яго? Мяне гэта вельмі цікавіць, бо там я даў адказ на парушаную Вамі справу наконт юбілею.

Што з „Конаднямі“?

Пішэце!

З прывітаньнем, Ваш Міхась

21/II-56.

4.19.1956

Даражэнькі Міхась!

Ведаю, што Ты ўжо, хіба, ліха ведае што пра мяне думаць можаш. Жартачкі: гэтулькі часу, і я ні гу-гу Табе, і то пасья атрыманыя Твайго вянку санэтаў, пасья пастаўленьня на парадак дзённы справы Твайго юбілею без канчальнага разьвязаньня яе... Пэўна-ж, усё-ўсякае магло думацца. Дык адразу хачу запэўніць: усё ў парадку. Ня мог заняцца гэтымі справамі проста таму, што была іншая, з тэрмінамі зьвязаная, навала. Цяпер яна адваліла, і таму бяруся за Твае справы.

Найперш — Твой „вянок“. Паляжайшы, ён здаўся мне яшчэ лепшым, чымся пры першым чытаньні (адзнака добрая: памятаеш Багдановіча пра віно — „дні ідуць, праходзяць годы, а ўсё мацней, хмяльней усё робіцца яно“⁵⁴). Гэта — Твой здадзены экзамэн на пэнта. І экзамэн ня толькі тэхнічны. Пэўна-ж, тэхнічныя цяжкасьці „вянку“ вялізарныя, і ўдалая перамога іх — вялізная рэч. Але Ты здолеў перамагчы ня толькі тэхнічныя супрацівы матар’ялу, але й самы матар’ял здабыць такі, што ягоныя каштоўнасьці, запраўды зь „мільлёнаў тон прамытае сырое масы“⁵⁵, зіхацяць і надзяць і

⁵³ Кавылёва самацятата — з другога санэту вянку санэтаў „Цяжкія думы“.

⁵⁴ Недакладная цытата зь верша Максіма Багдановіча „Бледны, хілы, ўсё ж люблю я...“: „Верш такі, — як дар прыроды, / Вінаграднае, густое, цёмнае віно: / Дні ідуць, праходзяць годы, — / Але ўсё крапчэй, хмяльнее робіцца яно“.

⁵⁵ Верагодна, адсылка да верша Ўладзімера Маякоўскага „Разговор с фининспектором о поэзии“: „Поэзия — / та же добыча радия. / В грамм добыча, / в год труды. / Изводишь / единого слова ради / тысячи тонн / словесной руды“.

шчырасьцяй, і сьціпласьцяй, і прасьцінѣй, і ўсім гэтым, узвышаным да „пэрліны тварэньня“. І, галоўнае, гэта ўсё так блізка й так сьвежа нам, сынам тае-ж эпохі, прагнаным празь цяжкія выпрабаваньні, таксама, больш ці менш, а „цяжка пакараным“, з большай ці меншай „на лбе крывавай зоркай“, „бацькоў хрышчоных лішніх у сьвеце жыдам“⁵⁶. Мо й не адразу ацэняць Твой „вянок“ — не пераймайся гэтым: мне ясна відаць ягонае месца ў гісторыі й нашае паэтыкі, паэтычнае тэхнікі, і нашае паэзіі, і нашае эпохі, пакаленьня нашага беларускіх ня проста выгнанцаў, а больш — гнаных. Усё гэта я кажу не як нейкія „пахвалы“, якіх, як і „наганаў“, звычайна чакаюць ад крытыкаў „чытачы“ ці „маса“, а нат і самыя „паэты“, кажу як зусім шчырыя свае думкі. Хацеў-бы толькі яшчэ раз прывітаць Цябе з удачаю й падзякаваць за прысьвяту.

Як я ўжо адразу пісаў Табе — пэўна-ж, у такой вялікай і цяжкай працы не абыйшлося без драбніцаў, ня зусім дапрацаваных. Але гэта драбніцы. Цяпер хачу паказаць Табе на іх, як іх бачу. Пакажу толькі драбніцы найбольшыя — усе яны найбольш з галіны выражэньня. Меншыя драбніцы — ужо чыста з галіны напісаньня — ня варта й паказваць, іх проста лёгка паправіць адразу ў парадку звычайнае карэжты перад апублікаваньнем твору.

Дык вось якія драбніцы ў выражэньні я тым часам бачу (падаю паводля нумароў санэтаў):

IV. Яством. Новатвор, узорованы на ўкраінскім „Ество“, што сваім парадкам, узорованае на расейска-царкоўна-славянскім „естество“. Але ня ў гэтым бяда, а ў тым, што ў нашай мове ён можа асацыявацца зь ядою (параўнай расейска-царкоўна-славянскае „яство“), а ня з істотаю. Калі ня знойдзеш чаго іншага, найпрасьцейшы спосаб усьцерагчыся непажаданых асацыяцыяў — яшчэ „перановатворыць“ у іство, — „іством жывы“ — што ўжо асацыявалася-б выразна зь „істота“, „іста“, „існасьць“, і зь нічым больш.

„Лацьвей бальзаму...“ — „лацьвей“ тут ужыта ня зусім дакладна. Яно мае адценьне „лягчэй“, якое тут перашкаджае. Больш падыходзіла-б „мудрэй“, „валеі“ (ці „вялей“).

VII. Разгубленага сьвету. „Разгубленага“ — грубы зьтымалёгічны пераклад расейскага „растерянного“, гучыць „суконна“. І непатрэбна, паколькі ў нашай мове ёсьць „зьбянтэжанага“, якое тут зусім было-б на месцы й сэнсава, і рытмічна.

⁵⁶ Антон Адамовіч цытуе вянок санэтаў Міхася Кавыля.

VIII. Слаўнае нірваны. Эпітэт „слаўнае“ тут ня вяжацца, асабліва пры папярэднім „шукае ў бітвах“. Нірвана — глыбака нутраны стан, чужы ўсякае вонкавасьці зь ейнаю „славаю“, ды і яшчэ „ў бітвах шуканаю“. Трэ было-б нешта паводля „жаданае“, хоць гэтае тут рытмічна ня ўлазіць, але нешта таго-ж ці блізкага сэнсу.

Меч вігілія Парнасу. Вігіліі (у старавечным Рыме ночныя старажы) звычайна ўжываюцца ў множным ліку. Адзіночны лік нядобры тут яшчэ і тым, што тры радкі вышэй успамінаецца Дантэ, імя якога асацыюецца зь імём Віргілія, старога рымскага паэты, што вадзіў яго па „пекле“. Пры гукавой блізіні „вігілія“ — „Віргілія“ гэтыя асацыяцыі крыжуюцца і уносяць заклот. Я раіў-бы ўжыць множны лік: меч вігіліяў Парнасу. Або што сваё знайсці. Дарэчы, „вігіліі“ ў другім значанні — ночная старожка, варта наагул, у трэцім, адсюль, — нашае „конадні“ (па-ангельску мы і перакладаем назой нашага часанісу „Vigils“). Дык мо ўтварыць нешта ад „конадні“ — „канодніка“?

IX. Душаў інжынэры. Занадта тхне Іосіфам Вісарыёнавічам, хоць ён і ўкраў гэта ў нашага Адама Бабарэкі, які ўжыў „інжынэры духу“ яшчэ ў 1926 г. (у 1927 г. Дубоўка перафразавай у „Кругох“ у „мэліяратары духу“)⁵⁷. Але гэтага ніхто ня ведае, а „сталінская фор-

⁵⁷ Антон Адамовіч шчыра лічыў, што Іосіф Сталін пераняў некалькі формулаў „узвышэнцаў“ — аб „сацыялістычнай зьместам, нацыянальнай формай“ культуры і выраз „інжынэры чалавечых душ“. Гл. у працы „Супраціў саветызаваньню ў беларускай літаратуры (1917—1957)“: „Ня менш паказальны і другі выпадак „перахвату“. Паэта Ўладзімер Дубоўка ў паэме „Кругі“ (1927) кінуў, між іншага, крылатую фразу пра „мэліяратарай духу“: Там, дзе балота скалечаных душ, / Мэліяратары духу ідуць... Ягоны сябра крытык Адам Бабарэка адразу-ж падхапіў гэты вобраз і, крыху зьмяніўшы яго, заклікаў паэтаў стаць „інжынэрамі душаў“ (Адам Бабарэка. За культуру мастацтва // Чырвоны сейбіт (літаратурны дадатак да газэты „Беларуская вёска“, Менск). 1926. №1. С. 1—2). Зной афіцыйная крытыка сустрэла гэты вобраз у шыткі, і на працягу доўгага часу Ўл. Дубоўку, Адама Бабарэку і наагул усіх іхных сяброў зь літаратурнага аб’яднаньня „Ўзвышша“ называлі не інакш, як „нашымі інжынэрамі“, „інжынэрыкамі“, практыкуючыся ў вынаходніцтве розных падобных мянушак. Аднак неўзабаве пасля ліквідацыі гэтых „інжынэрыкаў“ органамі ГПУ ніхто нішы, як зной-жа сам таварыш Сталін, абвясціў пра „пісьменьнікаў — інжынэраў чалавечых душаў“, і грамадзкасьць вівала яго з энтузіязмам як запраўднага аўтара гэтага афарызму. Малавергодна, што⇒

мула“ ведамая ўсім. Прынамся трэба аднавіць Бабарэкаў арыгінал — „духу інжынэры“, а найлепш было-б нек выкруціцца з гэтых „інжынэраў“ зусім. (Калі памятаеш, Гародня⁵⁸ й іншыя доўга дражнілі ў сваіх артыкулах узвышэнцаў „інжынэрыкамі“ на аснове Бабарэкавага вобразу; тым дзіўней было пачуць, ужо ў 1934 г. ці што, гэты вобраз з вуснаў „самога правадыра“).

Мазком. Ня зусім добра і ў вобразным дачыненні (як і „формай“), і, зноў-жа, у асацыяцыйным: у некаторых мясцовасцях „мазком“ будзе ўспрымацца ад „мозак“ = „мозаг“, „мазгі“. Можна — „разцом ды пэндзлем“ — але тут „пэндзаль“ ня зусім добра гучыць, хоць тэхнічна ён і на месцы. Падумай, мо што надумаеш.

XI. *Важакі патасу.* Ужо „важакі“ ня добра — чысты „маскалізм“. Але горш — патасу. Грэцкае „патос“ мае „о“, а ня „а“ — апошняе зьяўляецца толькі ў нашым правапісе, паколькі тут з „о“ зыходзіць націск. Калі-ж націск перанесці сюды (што зусім магчыма — у грэкаў тут націск рухомы, і пераходзіць, у залежнасці ад склону, зь 1-га на 2-гі склад) — дык павінна быць патосу. Тады паўстане ў рыфме дысананс а-о: згасу — патосу. Праўда, дысанансавае рыфмаваньне ўжо ёсьць у Цябе ў санэце XIV: буры-горы. Дык гэта быў-бы другі выпадак, і таму ўжо лягчэй. Тым больш, што ў вабодвых выпадках дысанансы зусім могуць апраўдвацца ээнсам. А „буры-горы“ нат горш за „згасу-патосу“, бо цягне на асацыяцыю з польскім „дйгу“ („гуры“). Наагул кажучы, санэтны канон не дапушчае дысанансавага рыфмаваньня, дык хочучы датрымаць ягоную строгасць, трэ было-б абодва выпадкі (і „згасу-патосу“, і „буры-горы“) зьнішчыць. Але, з другога боку, ня зьнішчэньне іх ня будзе вялікай бядой, а наадварот — пэўным сьве-

⇒ Сталін чытаў творы беларускіх пісьменьнікаў і запазычваў ідэі непасрэдна зь іх, але бясспрэчна, што ён карыстаўся рэгулярна настаўляльнымі яму падрабязнымі зводкамі „руху ідэй“ на ўсім Савецкім Саюзе“ (Цыт. паводле: Адамовіч, Антон. Супраціў саветызацыі ў беларускай літаратуры (1917—1957) // Адамовіч, Антон. Да гісторыі беларускае літаратуры. Менск: 2005. С. 749). Упершыню гэты тэзіс Адамовіч агучыў у артыкуле „Ўзвышэнства як беларуская нацыянальная ідэалёгія“, апублікаваным у „Беларускай газэце“ ў 1942 г. (Гл. тое ж выданьне. С. 296—297).

⁵⁸ **Алесь Гародня** (сапр. **Аляксандар Функ**; 1899—1944), крытык, празаік. Друкаваўся ад 1925 г. Быў сябрам „Беларускай літаратурна-мастацкай камуны“, „Маладняку“. Актыўны крытык эстэтычнай платформы аб’яднаньня „Ўзвышша“. Арыштаваны ў 1930 г. як „нацдэм“. Памёр у зьянявольенні.

жым павевам, які не пашкодзіць таму канону, а твору ў цэлым, як кажная свьяжыня, адно паможа.

XIV. Чайкаў. Ня зусім добра: у нас „чайкі“ ня птушкі, а лёгкія чайны — лодкі. Уведзенае Танкам „кбгаркі“ — слова з-над „беларускага мора“ — возера Нарач — вельмі прыгожае. Але тут яно ня лезе рытмічна. Можна было-б крыху „прыкляпаць“, каб улезла, другое слова „бела-чорных“ у „бел-чорных“ (як ёсьць-жа „бел-чырвона-белы“), тады было-б: „а ў небе кагарак бел-чорных (пасмаглых) крыльле“. Але нек „не таго“, праўда? Падумай сам, што выдумаеш!

Напрамкі — украінскае малтаваньне рас. „направлення“, у нашай мове зусім немагчымае, паколькі няма „прама“ (ёсьць толькі ў штучна зрусыфікаванай савецкай „белмове“). Канечна трэба — кірункі.

Утопल्या званы — і па-расейску, і наверх — вульгарна. Зусім добра было-б і сэнсава, і асабліва — гукава — затонныя. „А мо на дне затонныя званы“ — гучыць дасканальна.

Вось гэта, здаецца, і было-б усё. Як бачыш, няшмат, і ў бальшыні нестрашнае, але хацелася-б, каб і шліфоўка была на вышыні — ці-ж не? Дык падумай над усім гэтым, і што надумаеш, ці выдумаеш — пішы пад развагу

Цяпер — зь юбілеем. У „Маладняку“ я знайшоў першы верш Язэпа Маёвага — „Расьцьвітуць сады“ — у № 4, г. зн. красавіковым, за 1931 г. Але Ты, здаецца, кажаў, што гэта ўжо ня першы друкаваны Твой — дык дзе, калі, і пад якім псеўдонімам быў першы?

Ды каб гэтыя й былі першымі храналёгічна, дык усё роўна першым паэтычна трэ было-б уважаць „З прастораў“, які Ты й сам гэтак цэнніш, перадрукаваўшы яго ў „Пад зорамі бельмі“. Ён-жа надрукаваны ў тым-жа „Маладняку“ ў № 5, г. зн. маёвым, за той-жа 1931 г., і пад ім і дата стаіць 13.V.1931. І „маёвыя“ даты, і псеўдонім „Маёвы“ — усё гэта падказвала-б юбілей на май месяц сёлета.

Цяпер — тэхнічная справа. У маі маем такія сыботы: 5, 12, 19, 26. Найбольш хіба падыходзіла-б 12 (якраз той верш быў напісаны 13). 19 занята — будзе нейкі хор з Канады, беларускі, даваць канцэрт. У мяне была думка аб 26 — якраз 30-годзьдзе „Узвышша“, і спалучыць з Тваім юбілеем (асабліва, паколькі „З прастораў“ — вынік выразнай „учобы“ ў Пушчы, якая ў 1931 г. магла мець дэманстрацыйны характар⁵⁹). Але

⁵⁹ Ва ўзвышэнскага паэта Язэпа Пушчы (1902—1964), незадоўга перад тым 1931 г. жорстка раскрытыкаванага, арыштаванага й высланага, вучыцца нават у вобразна-тэхнічным пляне было даволі небяспечна.

баюся, што іншыя „паэты“ й „агнаты“ наробяць гармідару, тым больш пасьяра Твае прысьвяты „вянку“ мне (Дубоўка пісаў калісь, у „Там, дзе кіпарысы“: „Дзяўчыне прысьвяціць паэму? Адразу скажуць: „нешта ёсьць!“ Правадыру якому — „Пэўна, падмазваецца, ягамосьць!“ Гэтак могуць тут зрабіць зь мяне „правадыра“, а зь Цябе — „ягамосьця“).

Пішы свае пагляды й меркаваньні. Тут больш-менш выясьніцца ў гэтую сыботу, але-ж Твае меркаваньні могуць быць заўсёды ўлічаныя.

Днямі вылезуць з друкарні „Конадні“. Вельмі-ж пакутна гэтым разам радзіны іхныя, бо — „трэба грошы, няма грошы“. Вершы я ўсё-ж упхнуў усе, і Твае, і іншых. Тваім я даў агульны загаловак „На халодную вайну“, узаты з аднаго з Тваіх радкоў. Ламаць нумару гэтым разам мне не давялося — рабілі Арсеньнева з Шукелайцем⁶⁰, бо я на той час быў хворы (прастудзіўся ў часе, калі вялікі сьнег рабіўся на вялікую ваду, набраўшы яе ў чаравікі; мейшы тэмпературу, мусіў ісьці на радыё гукаць прамову да 25 сакавіка, і так напавіў, што мусіў два тыдні напавіляцца). Ня бачыў яшчэ гэтага нумару, але спадзяюся, што ня будзе вялікага страху.

Тым часам гэта й было-б усё. Пішы адразу-ж па атрыманьні гэтага хоць збольшага, асабліва ў справе даты юбілею.

А тым часам — выбачай яшчэ раз за даўгое няпісаньне і жыві здароў!

Твой Антон Адамовіч

[23.05.1956]⁶¹

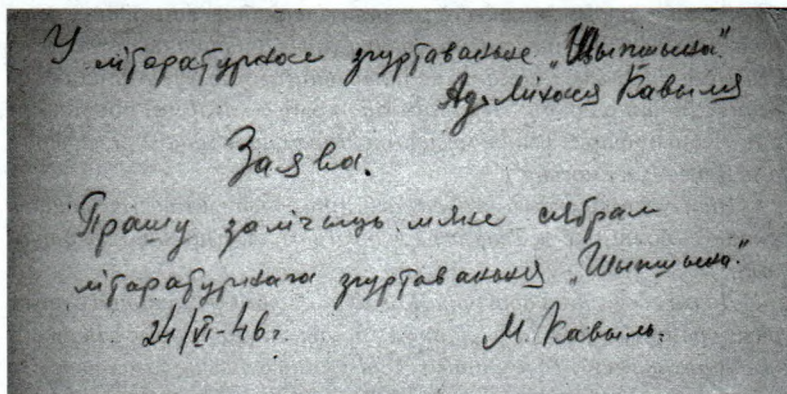
Даражэнькі Міхасю!

Твой вечар адбудзецца ў сыботу 2-га чэрвеня, ніякіх адгаворак ад Цябе не прыймаем — гэта справа Інстытуту, а не Твая. Адбудзецца нат, калі-б Ты не зьявіўся — але падумай, як бы гэта выглядала для Цябе? Калі ўсё-ж маеш нейкія яшчэ засьцярогі ці мо хацеў-бы перанесьці на другі дзень, дык пішы праз Ханяўку⁶² ці каго іншага з Сайт-

⁶⁰ Антон Шукелойць (н. 1915), грамадзка-культурны дзеяч. Доўгі час быў сябрам рэдкалегіі газэты „Беларус“. Сябра БІНіМу й дапамагаў у выданьні яго пэрыёдыкаў.

⁶¹ Датуецца паводле штэмпэлю на паштоўцы.

⁶² Часлаў Ханяўка (1909—1988), грамадскі дзеяч. Вучыўся ў Віленскай беларускай гімназіі й на агранамічным факультэце Віленскага ўнівэрсытэту. ⇨

Заява Міхася Кавыля на ўступленне ў Згуртаваньне „Шыпшына“. 1946 г.

Рывэрскіх, хто будзе тут у суботу 26-га, або тэлеграфуй — не пазьней як 26-га!

Антось⁶³

Дарагі Антось.

Я вельмі хацеў бы, каб Вы нічога не рабілі. Прычынай шмат. Адну я ўжо ўказаў у ранейшай паштоўцы. Другая вось якая: першы верш „Гудкі“ я надрукаваў у 1929 годзе. Юбілеі пачаткуюцца ад першага надрукаванага верша і акругляюцца ў якуюсь „25“, „30“, ці „50“. Вось жа гэтага круглага ліку не атрымліваецца ў мяне, бо ж пераваліла за „25“. Дык чаго нам сьпяшыць? Даруй, што я цяпер аб гэтым пішу, бо я, прызнацца, ня думаў аб гэтым сур’ёзна. Ну, а калі ты „залез“ зы мною, ці з маім юбілеем, далёка і будзеш мець няпрямнасьці, дык рабі. Але яшчэ раз прашу пачакаць да трыццацігодзьдзя. Я яшчэ не зьбіраюся паміраць.

⇒ Браў актыўны ўдзел у Беларускім студэнцкім саюзе. Падчас Другой сусьветнай вайны працаваў у Камітэце беларускай самапомачы ў Бэрліне, Беларускім камітэце ў Варшаве. Займаўся вызваленьнем беларусаў, што трапілі ў нямецкі палон. У паваеннай Нямецчыне займаўся арганізацыяй беларускага школьніцтва. У 1950-х выехаў у ЗША. Жыў у Саўт-Рывэры. Сябра БАЗА, адзін з заснавальнікаў і сябра ўправы нью-джэрэйскага аддзелу арганізацыі.

⁶³ На адвароце надпіс рукою Кавыля: „Адаслаў „Вянок“ 11/VI-56 г.“

Калі выкруціцца ня ўдасся і дзевядзецца Вам усё ж спраўляць вечар, дык запрасеце наступных асоб:

- 1) Korbud, 292 Turnpike St., South River, n.g.
- 2) Ul. Mashchonski, 30 Eastern Ave, New Branswek, n.g.
- 4) Anton (Антось... Сябра Корбута, адрысу ня ведаю).

Вось і ўсё. Пастарайся для мяне — нічога не рабіць.

З прывітаньнем, Міхась Кавыль

26.5.56

P.S. Зараз бегаў (лятаў, можна сказаць) да Сп. Ханяўкі. Працуе. Няма з кім перадаць гэты ліст, а таму перасылаю па пошце. Не сьпяшце, маем час.

Чакаю ліст ад Вас.

М.К.

6.3.1956

Даражэнькі Міхасю!

Ткі на Тваё выйшла — зь вечару тым часам нічога ня выйшла: усе даступныя нам залі занятыя на сыботы й нядзелі аж да канца месяца (усе канчаюць сэзон перад летнімі вакацыямі, чаго мы ня ўлічылі). Дык, уважаючы й на Твае просьбы, й на іншыя абставіны, пастанавілі адкласьці на восень, каб, магчыма, адчыніць новы сэзон якраз Тваім айтарскім вечарам. Але-ж зваць яго будзем проста айтарскім, паколькі Ты катэгарычна пярэчыш — і маеш у гэтым фармальную рацыю, бо 1929—1956 запраўды не даюць круглае цыфры — супраць называньня яго юбілейным. Апроч усяго, увосень людзі й адпачнуць, і надвор'е цяпер вельмі неспрыяльнае — то духота, то дождж і золь. Учора заміж Твайго вечара мелі дыскусію ў справе ліку жыхарства на Беларусі, вузкую, на якую чакалі толькі тыя, што цікавяцца такой рэчай, і ладзілі ў „кутку“ БАЗА — пакойчыку ня больш як на 20 асобаў, а надвор'е выпала такое паскуднае, што прыбыло каля 10-х, ня ўсе, на каго спадзяваліся, і мы з Арсеньневай (яна ня меншы энтузіясты Твайго вечару, як я) былі толькі здаволеныя, што гэта ня Твой вечар, які быў-бы ў гэтым часе, каб дасталі залю, і выйшаў-бы з гэтага боку запраўды „пшыкаватым“. Дык, значыцца, на восень.

Пачынаем ужо зьбіраць матар'ял на наступныя „Конадні“, хоць, праўда, „у кішэні пуста“ (але, пад сакрэтам, мо ўдасца ўладзіцца з друкам у Эўропе й на эўрапейскі кошт, тады й рэгулярней будзе, й

можна будзе больш размахнуцца). Думаю, што ў гэты нумар мусяць пайсьці Твой „Вянок“, ён і адчыніць нумар⁶⁴. Дык, калі згода (а ня бачу прычынаў, каб не), і калі маеш яшчэ якія мо папраўкі — прысьляй (зрэшты, час на гэта ёсьць — папраўкі можна рабіць аж да апошняй карэкты, да чаго яшчэ вельмі далёка).

Напачатку ліпеня ізноў еду ў Эўропу на канфэрэнцыю Інстытуту⁶⁵, тады мо й з друкам „Конадняяў“ уладжу (тым часам аб гэтым не кажы нікому).

Што цяпер робіш — ці бо пішаеш? Мо яшчэ што маеш для „Конадняяў“ — мо якую прозу ці п’есу (здаецца, пісаў жа, што спрабаваў нешта падобнае). У нас заўсёды бяда з прозай і драмай, бо вершаў-лірыкі заўсёды Бог дае, дзякуй яму, над дастаткам. Дык калі-б меў нешта з гэтага — заўсёды месца будзе, не зважаючы на вершы, якія сваім парадкам бязь месца не застануцца. А ўжо варта Табе паспрабаваць сябе й па-за вершамі.

Што-ж да вершаў, дык, калі маеш ахвоту — маю для Цябе яшчэ адзін „фокус“, мо й не цяжэйшы за „вянок“, але ў нас яшчэ таксама нябывалы — „сыцьліяну“. Калі будзе цікава — напішу, што гэта за штука, як яна робіцца.

А тым часам — вітаю,

Пішы!

Твой Антон

[11/VI-56]

Даражэнькі Антось!

Дзякую за ліст і ўсе тое, што ты зрабіў для мяне! Хоць ты і ня хочаш, каб я прысьвячаў табе „вянок“, але гэта, як ты казаў, не твая справа, а мая. Ня было-б цябе, не зьявіўся-б на свет і „вянок“, а таму я табе яго і прысьвяціў.

„Цяжкія думы“ дасылаю з гэтым лістом. Калі заўважыш яшчэ якіясь недаробкі, пішы. Буду ўдзячны. Здаецца, прыдрацца ўжо няма да чаго. А можа? З боку відней.

Да восені яшчэ далёка, маем час дагаварыцца. А лепей нічога мне не гавары, бо я тады губляю спакой, а напішы за якіх пару дзён да вечаару: „Прыяжджай на вечар...“ і ўсё. І будзе ўсё „окей“.

⁶⁴ Вянок санэтаў Кавыля „Цяжкія думы“ сапраўды адкрываў нумар „Конадняяў“, аднак адбылося гэта толькі праз два гады. Гл.: Кавыль, Міхась. Цяжкія думы (вянок санэтаў) // Конадні. №5-6. 1958. С. 3—9.

⁶⁵ Маецца на ўвазе Інстытут вывучэння СССР (Мюнхэн).

„Цьцьліяна“ мяне саб’е з панталыкі, і я не закончу пачатае: пераробку драмы „Недасьпяваная песьня“. Як ні цяжка ўсё амаль занаварабляць, але хочацца давесці да канца тое, што нам патрэбна і чаго ў нас няма. Праўда, я не драматург [і] бачу гэта сам, але, можа, штосьці вылучыцца зь вераб’інага яйка... Дык з „сыцьліянай“ трошкі пачакай, не дасылай, бо калі дашлеш і мне спадабаецца, — „Недасьпяваная песьня“ так і не дасьпяваецца.

Вельмі быў бы рад, каб „Цяжкія думы“ (хоць раз) вылезлі наперад. Дзякую! З „Конаднямі“ сапраўды трэба штось рабіць. А ці не жадаеце пагаварыць на гэтую тэму зь Янкам Золакам? У яго ёсьць друкарня, ямдрэнна выглядае „Палесьсе“⁶⁶, якое ён друкуе. Калі што, я магу зь ім пагутарыць. Напалову будзе дзешавей, я думаю.

Яшчэ адно. Успомніў пра „Палесьсе“ і прыгадаў сваю крыўду на Крушыну⁶⁷. Вось-жа, на вокладцы „Палесься“ красуюцца такія словы „Ой, ты край мой залаты, край мой васільковы...“ Падпісана — Крушына. У першым нумары таго-ж „Палесься“ быў зьмешчаны ўвесь верш, зь якога ўзяты гэтыя радкі. Таксама верш падпісаны Крушынам. Але Крушына яго не пісаў. Верш гэты пісаў я, друкаваўся ён, здаецца, у „Новым шляху“ Сядуры, ці ў „Раніцы“, добра ўжо ня памятую. Дык вось, буду прасіць цябе, каб ты, як паедзеш у Нямеччыну, пры спатканьні з Крушынам назваў яго плягітам. Больш нічога.

Жадаю ўсяго найлепшага!

З прывітаньнем, М. Кавыль

Галоў у хату!

У панядзелак паслаў „вянок“. Думаў, што ўжо сьпіхнуў цяжар з плеч, аж ізноў давалося садзіцца за машынку: надумаўся сёе-тое зьмяніць. Вось-жа адразу і да справы. У другім санэце першыя два радкі другога катрэну выкінь і замяні наступнымі:

„Сумленьне мераць на стальные аршын?

Валей Сыбір, Галгота катаваных“⁶⁸.

⁶⁶ Літаратурна-мастацкі часопіс „Палесьсе“ выдаваўся ў Канадзе (Таронта-Манрэаль), выйшла ўсяго два нумары: №1—2 за 1955 год.

⁶⁷ **Рыгор Крушына** (сапр. Казак; 1907—1979), паэт, празаік, крытык, грамадзкі дзеяч. У той час працаваў у Мюнхэне на радыё „Вызваленне“.

⁶⁸ Сапраўдка ў друкаваным варыянце ўлічаная. У першай рэдакцыі гучала як: „Сумленьне мераў на стальные аршын / Глушыў частушкай енкі катаваных“ (тут і далей цытуецца паводле машынапісу з аўтарскай і рэдактарскай праўкай, што захоўваецца ў архіве БІНіМу).

Гэта болей будзе адпавядаць праўдзе, бо я і так шмат узвёў на сябе напрасьліны.

Каб не паўтаралася слова „валей“, у чацьвертым санэце першую палову першага радку апошняга тэрцэту зьмяніць так: „Асілка роздых — “⁶⁹

У пятым санэце ў апошнім радку першага катрэну слова „няўдачай“ замяніць на „заломай“.

У трэцім санэце ў першым радку апошняй тэрцэты слова „сквіляць“ замяніць на „скугляць“.

І апошняя замена. Каб не паўтаралася слова „крыльле“, у дзясятым санэце ў другім радку першай тэрцэты словы пасья працяжніку „мацуе крыльлі“ замяніць на „сьцінае хмары“. Вось, здаецца, і ўсё.

Як спадабаліся мае ўсе папраўкі? Што новага? Ці піша да Вас Славутыч?

Чакаю на хуткі адказ!

З прывітаньнем, Ваш М. Кавыль

13/VI-56.

Р. С. Атрымайце толькі што „Бацькаўшчыну“. Расхіліў бачыны і... „Урачыста панясём цымбалы многазвонныя“⁷⁰... А з кім панясе? Зь Сядурам і Целяшам⁷¹ хіба... Усе разьбебліся.

Хацеў я па ём стукнуць, але баюся чапаць: чаго добрага засліліца... Не хачу грэх на душу браць.

І якое трэба мець сумленьне, каб залічаць сябе ў „узвышэнцы“ ды яшчэ пры кожнай нагодзе выхваляцца гэтым, калі сам ён добра разумее, што такія, як ён, паганілі сваімі творамі сьвятыя ідэалы сапраўдных узвышэнцаў.

⁶⁹ Папраўка ўлічаная. Гл. першую рэдакцыю: „Латвей бальзаму хвораму парада“ папраўлена на „Валей бальзаму хвораму парада“. У друкаваным варыянце: „Асілка роздых — хвораму парада“.

⁷⁰ Віцьбіч, Юрка. „Урачыста панясём цымбалы многазвонныя“ (Да 10-годзьдзя „Шыпшыны“) // Бацькаўшчына. №21 (303). 20 траўня 1956.

⁷¹ Мікола Цэлеш (1900 — пасья 1976 г.), літаратар, перакладнік. Вучыўся ў Бялыніцкай народнай вучэльні. Ад 1916 г. жыў на поўдні Расеі. У 1919 г. уступіў у Чырвоную Армію, адкуль дэмабілізаваўся ў 1924 г. Ад 1929 г. пачаў друкавацца. Перад вайной працаваў у часопісе „Паляўнічы Беларусі“, выдаў чатыры кнігі прозы. Ад лета 1944 г. — на эміграцыі. Спачатку жыў у Нямеччыне. У 1949 г. выехаў у ЗША. Жыў у Нью-Ёрку. Зарабляў фізычнай працай. У 1976 г. зьнік бязь вестак.

Мярзотнік, пагромашчык — вось ён хто!⁷²

М.К.

Дарагі Адамовіч!

Не дачакаўшыся адказу на апошні, з хвораю галавою пісаны, ліст, — пішу ізноў. Вось-жа, калі яшчэ ня позна, дык у „Вянку“ зрабеце наступнае: апошнія папраўкі ў санэтах №№ 2 і 4 не рабеце, пакіньце, як было, а ў санэце № 7 слова „лічаць“ (кубаны) замянеце словам „лудзяць“. Вось і ўсё, што я яшчэ дагледзеў.

Як справы з „Конаднямі“? Калі думаеце выдаць? Прысьвяту, калі яна Вам шкодзіць, можаце ануляваць. У нас тут друкуецца часопіс „Прыісьце“⁷³. Калі цікавіцеся ім, я вам тое-сёе напішу аб яго паяўленьні на сьвет.

Драму я амаль завяршаю, а таму змагу, бадай, узяцца за сыцыліяну. Калі можаце, дашлеце форму.

Ня злуйце на мяне, бо няма за што!

На паседжаньне Інстытуту я не магу зьяўляцца выключна па сямейных прычынах.

Уплыньце на БАЗА-ўцаў у напрамку стварэньня адной рэпрэзэнтацыйнай Арганізацыі.

З прывітаньнем, Ваш Міхась Кавыль

26/X-56 г.

01.11.1956

Даражэнькі Міхасю!

Усё зьбіраўся-зьбіраўся напісаць Табе ліст, аж дачакаўся Твае паштоўкі. Калі злаваць на каго, дык гэта Ты на мяне меў-бы, аніяк ня я на Цябе. Але прыехаўшы з Эўропы, паваліла ўсякая трасца, як з рукава — усякія драбніцы, а за імі й ліста не напішаш (павер, ня толькі Табе, але нікому ніяк не зьбяруся напісаць). І гэта — бачыш — паштоўку шкрэбаю, але ўжо ў цьвардым намеры ў цягу якога тыдня здабыцца й на ліст, у якім і пра сыцыліяну будзе, і пра канчальныя ўдак-

⁷² Усе гэтыя закіды Кавыль, відавочна, робіць таму, што надзеі на Юрку Віцьбіча ў справе шырокага разгортваньня літаб'яднаньня „Шыпшына“ ўрэшце ня спраўдзіліся.

⁷³ „Прыісьце“ — літаратурна-мастацкі часопіс. Выдаваўся ў Саўт-Рывэры, рэдактары: Янка Золак і Міхась Кавыль. Выйшаў адзін друкаваны нумар (№1. 1958). №2 — кантрольны асобнік: часткова — друкам, часткова — у рукапісе.

ладненні ў „Вянку“. Выхад для „Конадняў“ нарэшце здабылі і пачынаем майстраваць аж падвойны нумар, які будзе адчыняцца Тваім „Вянком“. Пра „Прыўсьце“ першы раз чую — пісані, што за яно (праўда, апошнім часам наагул мала што чую). Дык тым часам да ліста!

Твой Антон

3.1.1957

Даражэнькі Міхасю!

Так і ня ўправіўся ў старым годзе напісаць Табе таго, колькі разоў дакляраванага, ліста. Ну, ды ліха зь ім, із старым! Другая ягоная палавіна, а самы канец найбольш, выпалі мне вельмі-ж „перагружанымі“, дык ня толькі Табе, а й нікому наагул ніводнага людзкага ліста не напісалася. Ня дай Божа, каб і Новы год гэтак пакруціўся, таму адразу-ж (добрае адразу: толькі на 3-ці дзень Новага году!) бяруся за ліст — Табе — найперш.

„Конадні“ нашыя рухаюцца вельмі памалу — ня было й на іх часу за ўсім-усякім — але-ткі рухаюцца й нарэшце вырухаюцца. Нумар мае быць падвойны й адчыняцца Тваім вянком. То-ж-бо, як зірнуў я на яго сягонья — яму ўжо год набягае (напісаны ці бо датаваны 20 студзеня 1956 г.!). Ну, але з другога боку, прынамсі відаці, што не барзасьпейка.

У ім ужо блізу ўсё ОК, толькі, перачытаўшы цяпер, бачу нейкую пару драбніцаў, якія яшчэ можна было б дашліфаваць. Ад іх і пачну.

1. У санэце №1 — „пазбавілі шатаны“ — слова „пазбавілі“ гучыць неяк запразаічна. Ці нельга было-б знайсці часось больш экспрэсіўнага — выразьлівага? Але гэта дробязь, можа быць і так, як ёсьць.

2. У санэце №3 крумкачы „скугляць“ (было „сквіляць“). Ці падходзіць гэты гук да іх — „скугляць“, або й „сквіляць“? Крумкачы звычайна крумкаюць, крумцяць можна было-б, крыгачь нарэшце (але апошняе ўжо ёсьць дзесь у іншым месцы, дзе груганы крыгачь). Тутак і алітэрацыя „кр“ добрая. Але можна было й так, як ёсьць, ізноў-жа — не бяда.

У санэце №5 „пагост“ крыху зарасейскі (тут якраз груганы крыгачь, аказваецца). Мо якая „трупярня“ — хоць яна ўжо гучыць „запольска“. Можа „бы над трупойем“? Але, зноў-жа, магло-б і застацца, як ёсьць, не бяда.

У санэце №7: 1) бяда з гэтым „драмсам“ — па-ангельску „drums“ множны лік, у Цябе выходзіць адзіночны — усё роўна як паводля на-

ших тутэйшых старых эмігрантаў „брыксіна“=„цэгла“, ад „брыкс“ — множны лік — „цэглы“, а не ад адзіночнага — „брык“. Ня зусім і „танец шчакаўны“, танец у нас да больш плаўнага ўжываецца, а ўсё „шчакаўное“ ўжо больш выклікае „скок“. Можна неяк так — „вітаюць гоўкам, скокам шчакаўным“? і 2) „Парыж гукае шалам кабарэту“ — таксама нек ня вяжацца. Мо „шугае“ — яно-б і сваім „ш“ увязвалася добра з гукавога боку.

У санэце №8 „бесканцовасьць“ лепш замяніць на „бесканцоўе“ — ну, гэта вельмі лёгка.

У санэце №10 „парочных“ — яўны русіцызм. Дакладны пераклад „спагудных“ (наводля Ластоўскага). Але можна было-б і нек іначай тых „блзнаў“ пакрыць. Думаю, гэта лёгка можа знайсьціся.

У санэце №11. Ранейшы тэкст „тралюе сьвет бязбожны ў процьму трасу“ быў лепшы, чымся новы — „цярэбіць“. Апошняе слова ёсьць у санэце 14; ды і „тралюе“ тут гукава добра вяжацца з „трасу“. Мо аднавіць стары тэкст?

У санэце №12 „ды пахасьць, смак адзін у спарышу“ — нек цяжка гучыць, ці ня лепш было-б — „ды пах а смак адзін у спарышу“? („а“ ў сэнсе „і“ ўжывае і народная мова, і паэтычная, прыкл. Дубоўка: „Думкі а пачуцьці, любья атожылки“; праўда, Янка Станкевіч злоўжывае тут, замяняючы кажнае „і“ на „а“, што немагчыма, і тым як-бы кампрамэтуе гэтае ўжываньне, як шмат што, за што возьмецца; але тут яно было-б зусім на месцы).

Гэта было-б усё. За папраўкамі можаш ня вельмі сьпяшацца, іх можна паправіць і ў вапошняй карэцце, да якой яшчэ далёка, і перад якой я магу зрабіць яшчэ раз канчальнае запытаньне ў Цябе.

Цяпер — другое. Кажаш, што мае ўжо час на сэктыну, якую я Табе колісь прапанаваў, дык падаю тут ейны канон. Гэта рэдкая штука, у нас яшчэ няма ніводнай. Яна складаецца з 6-х строфаў па 6 радкоў кажная ды заключная строфа з 3-х радкоў. Уся музыка ў тым, што рыфмаў, сьцісла кажучы, няма, але шэсьць словаў, што на канцох шасьціх радкоў першае строфы, павінны прайсьці на канцох усіх іншых радкоў у гэткім пераліку:

Строфа

1 – A B C D E F (гэта словы, якімі канчаюцца гэтыя радкі)

2 – F A E B D C

3 – C F D A B E

4 – E C B F A D

5 – D E A C F B

6 – B D F E C A

Заключ. – B D F (або A C E або F C A).

Ёсьць яшчэ і ўскладнены — можна й рыфмаваць, але толькі на 2-3 рыфмы (наводля схемаў: *ababa*a**, або *babab*b**, або *abaab*b**, або *baaba*a**, дзе *a* — мужчынская рыфма, *b* — жаночкая, або дактылічная, ці гіпэрдактылічная, *a*b** — другія рыфмы — мужч. і ня мужч.). У заключнай страфе можна „хаваць“ і іншыя з паўторных словаў, каб у ёй паўтараліся ўсе паўторныя словы (у першым радку ў сярэдзіне ўжыць — „схаваць“ яшчэ *B* або *E*, у другім — *D* або *C*, у трэцім — *F* або *A*). Хітрая штука? Пашукай, мо ў тым Брусаве, што ёсьць у Цябе, ёсьць узор. Уся штука, каб знайсці такія шэсьць словаў, якія далей можна было-б паўтарыць у канцох усіх іншых радкоў у тым парадку, што паказаны. Лепш спачатку паспрабаваць не рыфмаваць, а ня ўдасца — паспрабаваць другую й з рыфмамі.

Памер звычайна 5 або 6-стопны ямб.

Можаш яшчэ ў заключнай страфе „хаваць“ у кажным радку *B D F*. Ёсьць і яшчэ розныя варыянты.

Дык, калі маеш час і ахвоту — паспрабуй патрэніравацца. Трэба будзе што паясьніць — пытайся. Можна, знайду дзе добры ўзор (у расейцаў таксама рэдкая штука) — прышлю.

У гэтым паўгодзе мо будзе больш часу. Украінцы прапануюць ладзіць супольныя аўтарскія вечары, дык тады стрывожыць давадзеньца і Вас з Вашага благаславеннага Сайт-Рывэру — і Цябе, і Масея. Але пра гэта яшчэ будзе пісацца.

Пішы! І што там за часпіс „Выйсьце“ ці „Прыійсьце“, пра які сам пісаў — і калі выйдзе?

Тым часам вітаю,

Антон

Дарагі Антось!

Дзякую за ліст! Ніжэй падаю „Чалавека“, напісанага згодна Вашай формы. У Брусаве нічога не знайшоў і пісаў без усялякага ўзору, а таму ня ведаю, ці адпавядацьме гэны „Чалавек“ канонам сэкстыны. Калі што ня так, хутчэй напішэце. Дык вось [...]”⁷⁴

Праўда, што гэта „хітрая штука“, як Вы пісалі.

Я болей ламаў над ёй голаў, як над „Вянком“.

⁷⁴ Пропуск у лісьце. Відавочна, выразаны тэкст сэкстыны Міхася Кавыля „Чалавек“.

Што да „вянку“, дык, прызнацца, быў так захоплены сэкстынай (чаму Вы яе прызвалі някя сыцыліянай?), што ня меў часу паправіць. Зараз бяруся за „Вянок“.

„Прысьце“ паўстае (вельмі марудна), як адпаведная рэакцыя „шыпшынайцаў“ на сьмерць „Шыпшыны“. Няма чаго шаптаць у кулак, а трэба сказаць праўду ў вочы: ня ўсе паэты і пісьменьнікі на эміграцыі могуць друкавацца ў „Бацькаўшчыне“ і „Конаднях“, ды нават і тые, якія маюць гэтую магчымасьць, ня могуць ёю карыстацца ва ўсёй поўні. А таму была спроба аднавіць „Шыпшыну“, але яе „бос“⁷⁵ сказаў: „Пабачым...“ „Бачыў“ і нюхаў, дзе пахне фондамі, аж да 1955 г. Запахла зь Нью-Ёрку. Кінуўся стрымгалоў туды, „вышменаванай Спадарыне“ (Н. А.)⁷⁶ паляцелі лісты зы словам „Дарагая Наташа“ і г.д. Але... асечка. Вяртае вецер на свае кругі. Аднойчы кажа мне: „Так, трэба выдаваць „Шыпшыну“. З гэтымі абармотамі да нічога ня дойдзеш“. А я кінуў галавой. І паляцелі лісты да ~~Клішэвіча~~⁷⁷ Ліманойскага⁷⁸, Сядуры, Вярбы⁷⁹,

⁷⁵ Маецца на ўвазе Юрка Віцьбіч.

⁷⁶ У ініцыялах угадваецца Наталья Арсеньнева.

⁷⁷ **Уладзімер Клішэвіч** (1914—1978), пісьменьнік, грамадзкі дзеяч. Па заканчэньні настаўніцкіх курсаў працаваў настаўнікам у Слуцку, ад 1933 — студэнт Менскага пэдагагічнага інстытуту. Друкаваў вершы ад 1931 г. Рэпрэсаваны ў 1936 г, высланы на Калыму. Падчас вайны жыў у Слуцку, рэдагаваў „Газэту Случчыны“. У 1944 г. выехаў у Нямецчыну. Ад 1948 г. жыў у ЗША.

⁷⁸ **Янка Ліманойскі** (1896—1989), празаік, літаратуразнаўца. Пісьменьнік-функцыянер, быў сябрам „Маладняку“ і БелаАПП. У 1929 г. стаў дырэктарам БДТ-2. Потым — намесьнікам кіраўніка Інстытуту літаратуры й мастацтва БелАН. Праз выкрыцьцё зьвестак аб шляхецкім паходжаньні быў выключаны з партыі й зняты з пасады. Працаваў на катэдры замежных моваў у Політэхнічным інстытуце. Падчас нямецкай акупацыі — загадчык літаратурнай часткі менскага гарадзкога тэатру. Ад лета 1944 г. — на эміграцыі. У 1949 г. пасяліўся ў ЗША. Жыў у Чыкага. У 1952—1954 гг. — дырэктар БІНіМу. У 1954 г. перабраўся ў Мюнхэн для працы ў беларускай рэдакцыі радыё „Вызваленьне“, аднак адпрацаваў там нядоўга. Вярнуўся ў Чыкага. Адышоў ад БІНіМу.

⁷⁹ **Мікола Сільвановіч** (псэўданім **Вярба**; 1917—1975), грамадзкі дзеяч, літаратар, філятэліст. Адзін са стваральнікаў у 1946 г. у Заходняй Нямецчыне творчага аб'яднаньня „Шыпшына“. Арганізаваў майстроўню беларускага мастацкага рамаства „Раніца“. У 1949 г. выехаў у Канаду. Жыў у Вінпэгу.

Дудзіцакага⁸⁰, Жамойды⁸¹ і інш. з просьбай аб дасылцы твораў, а я пайшоў як *казначэйным*, *босам* сакратар (Сяднёў у гэты час да В.⁸² не заходзіў, пісаў „Каб ісьці і не сустракацца“...) з падпісным лістом. Назьбіраў каля сотні даляраў. В. атрымаў ад Рытарых⁸³ і, здаецца, Савёнка, ці яг яго прозьвішча⁸⁴, ня ведаю, пару апавяданьняў, ад Сядуры крытычны артыкул на мой зборнік вершаў і інш., Золак падахвоціўся друкаваць „Шыпшыну“. Усё было „okeй“, але... Урэдактура⁸⁵ ў галаве закруціў другі вецер і, напіўшыся да „потери сознательности“, ён прышкандымаў да мяне ў хату, абклаў „культурнымі словамі“ мяне і маю жонку, а я, доўга не думаючы, культурна папрасіў яго болей да мяне не зьяўляцца. За пару дзён па гэтым я пашоў да яго пагутарыць па справах „Шыпшыны“. Дома якраз была яго жонка, якой ён аб сваіх паходжаньнях ніколі нічога ня кажа, і, баючыся майго разаблачэньня, В. прыняў мяне дыплёматычна — улыбаючыся. Наконт „Шыпшыны“ сказаў: „Шыпшына згуляла сваю ролю і яе ня варта аднаўляць“. Я аб гэтым сказаў Золаку і Сяднёву. Грошы былі ў мяне. Золак сказаў: „Раз так, абыйдземся і без В.“ І ўзяўшы ў мяне грошы, у суме 70 даляраў (Сядура сваю ахвяру ў суме 25 даляраў патрабаваў, каб яму вярнулі, што было зроблена, 5 даляраў В. расходуваў на свае патрэбы...) пачаў друкаваць „Прыісьце“... Друкуе і зараз. Дай, Божа, каб надрукаваў у 1958 годзе...

⁸⁰ Уладзімер Дудзіцкі (сапр. Гуцька, на эміграцыі Гіцкі; 1911 — пасьяла 1976), паэт, публіцыст, грамадзкі дзеяч. У 1949—1956 гг. жыў у Вэнэсуэле. У 1956—1962 гг. — кіраўнік беларускай рэдакцыі радыё „Вызваленьне“ ў Мюнхэне. У 1962 г. выехаў у ЗША. Некаторы час жыў у Нью-Ёрку, пазьней перабраўся ў Індыяну, дзе ў 1976 г. бясьсьледна зьнік.

⁸¹ Сымон Жамойда (1915—2008), грамадзкі й рэлігійны дзеяч. Вучыўся ў Віленскай беларускай гімназіі. У 1945 г. у Гармішы (Баварыя) удзельнічаў у выданьні газэты „Беларуская воля“. У пачатку 1950-х гг. выехаў у ЗША. Аўтар мэмуарнага тэксту „Убачанае й перажытае“.

⁸² Маецца на ўвазе Юрка Віцьбіч.

⁸³ Іна Каханюўская (дзев. Рыгар, у першым шлюбе Сеўрук, псэўданім Аляксандра Саковіч; 1906—1997), пісьменьніца, грамадзкая дзеячка, другая жонка Аўгена Калубовіча (Каханюўскага). Ад 1955 г. жыла ў Кліўлэндзе. Выкладала ў беларускай суботняй школы, займалася літаратурнай творчасцю. У 1986 г. выйшаў збор твораў „У пошуках праўды“.

⁸⁴ Асоба ня высветленая. Савёнкам быў на той час толькі Лявон (1897—1974), але ён у 1950-х гг. апавяданьняў, здаецца, не пісаў.

⁸⁵ Маецца на ўвазе Юрка Віцьбіч.

Вось і ўсё кораценька аб „Прыісьці“.

Што да вечароў з украінцамі, дык я магу толькі прывітаць та-кое пачынаньне. Можна і мне сягды-тагды ўдасься вырвацца з Сайт-рывэрскай ямы на сьвет Божы.

Бывайце жывы і здаровы!

З сардэчным прывітаньнем,
Ваш Міхась Кавыль

14/I-57 г.

19.1.57

Дарагі Антоні,

Адказваю адразу-ж, як Ты гэтага і пажадаў. І таксама, каб было лягчэй, па пунктах.

1. Назоў. Яшчэ раз — згода. Ён сапраўды „общепонятный“, ня толькі з гледзішча мовы — за ім нічога не стаіць, ён проста ў лоб, як з пляча секануты, нічога не хавае ў сабе, ардынарны і ў гэтым сэнсе антымастацкі. І яшчэ — ён спэцыфічны, у той час калі такой спэцыфікі ў мяне ня будзе. Дык перад друкам у „Конаднэх“ я знайду іншы, сапраўдны назоў.

2. Папраўка з сакваяжыкам. Таксама згода — я зрабіў яе няўдала, адмахнуўся толькі тэхнічна, зьляпіў канцы фармальна, паясьніў тое, што і так (чытай далей сцэну ў „гаспадыні“) ясна. Дык ня трэба, памойму, ніякіх паправак — дзякую, што зьвярнуў на гэта ўвагу і падказаў выхад. А ці Генадзі Кандрацэня забыў сакваяжык, ці пакінуў можа яго знарок (да гэтага яшчэ дойдзе, і я, магчыма, зайграю на гэтым) толькі можа ўзмацніць, а не аслабіць „любопытство“. І на агул-жа, як вядома, „дагаварваць“ ня добра. Дык калі ласка, выкіні тое „ўзяў сакваяжык“ і столькі ўсяго. За разам у наступным сказе замяні слова „прытуліўшыся“ на „прытаіўшыся“ (бал. 8).

3. Валіна рэакцыя на замкнутыя дзьверы. Твая заўвага правільная і тут. Гэтага аклёпанага „ёкнула“ я да зарэзу ня люблю і дзіўлюся сам, як я гэта сабе дараваў. Згаджаюся з Тваім уматываваньнем — папраў гэтак, як Ты прапанаваў мне, выкрэсьлі ўсё ад „пацягнула“ да „дзьвярэй“. А ў наступным сказе перад „спалохалася“ пастаў Тваё „аж“ і будзе добра.

4. Валін унутраны маналёг. Праўда, што я, гаворачы за Валю, „няўзнак перайшоў з 3-й асобы на першую“, памыліўся проста, а потым (вычуў), што гэтак ня добра, і зноў паправіў на 3-ю. Чаму? Мне здаецца, што гэтак мусіць быць, што інакш нельга. Так я пішу

ня толькі ў гэтым месцы. Гэта, па-мойму, звычайны, усюды прыняты ход, прыём. Калі я памыляюся, калі гэта не звычайны ход (я не магу цяпер праверыць гэтага), дык гэта маё „вынаходніцтва“ — прынамся, я ня браў прыкладу ад некага, не насяледаваў, дальбог. (Я ўжо даўно наогул нічога, можна сказаць, не чытаю). Мае, напрыклад, рэмінісцэнцыі на Шылера⁸⁶ і Франса⁸⁷ — стары капітал... Гэта-ж, як ты кажаш, унутраны маналёг, і як яго можна перадаць інакш? Я мог-бы перайсьці і на 1-ю асобу, на „дакладныя“ думкі гэтай асобы, але-ж трэба тады было-б браць іх у нейкія двукосьці, чаго я ня вельмі люблю і што не зайсьдэды зручна. Што Ты хацеў напісаць, напішы, цікава.

Твой М. Кавыль

Выбачай за неахайны ліст — так выйшла.

Далучаю пару балонак з таго-ж разьдзелу.

1.30.1957

Даражэнькі Міхасю!

Твой ліст-палосіну з „Чалавекам“-сэкстынаю атрымаў. Мушу сказаць — Ты маладзец! „Гарэшак“ разгрыз і хутка, і спрытна. Яшчэ адзін (пасья „Вянку“) экзамэн на паэтычную тэхнічную сьпеласць вытрымаў бліскуца. Хоць я яшчэ „зь мікраскопам“ і ня ўзяўся (часу няма), але „на вока“ ніякіх нявытрыманасьцяў у каноне ня бачу. Адно дзьве драбніцы, чыста-стылістычнага парадку:

1. „За што, Тварэц, такі над сынам зьдзек“ — я паставіў-бы заміж „Тварэц“ — „Айцец“, бо, раз, што гэтага проста просіць наступны „сын“. А, два, што „Тварэц“ пераклікаецца зь „Вянком“, ды ён нат у тым-жа злучэньні „За што, Тварэц“...

2. У самым апошнім радку „дзвагнуць“ нек выпадае з стылю, out of style. Хоць само па сабе й моцна, але нек паверхам ніжэй (асабліва пасья такога „высокапаверхавага“ — „О!“).

Мо яшчэ якія дробязі знойдуцца, перачытваючы, але тым часам няма.

Дзе друкаваць? У тым самым нумары, дзе „Вянок“ — было-б, як кажуць Маскалі, „два гриба на одну ложку“ — і „грыб“ „вянку“ засталучыў-бы колькасна меншую сэкстыну. Трэ было-б „рассрочить“. Як Твой пагляд?

⁸⁶ Фрыдрых Шылер (1759—1805), нямецкі паэт-романтык, драматург, філэзаф.

⁸⁷ Анатоль Франс (1844—1924), французскі празаік, крытык.

„Сэкстына“ — дакладнейшы назоў, „сыцьцяліянай“ называюць яшчэ (і, папраўдзе, часьцей) адзін зь відаў актавы (схема *abababab*, 5-стопны ямб).

У мяне зьявілася адна ідэя, але-ж — час, дзе яго ўзяць? Баюся нат і пісаць. Ці бачыў Ты калі зборнік Брусава „Опыты“⁸⁸? Там ён даў свае собскія ўзоры больш-менш усіх міжнародных мэтраў, строфаў, кананічных формаў з адпаведнымі даведкамі на кожны выпадак. Во каб нам з Табою на нешта падобнае ўзяцца? Я-б падабраў даведкі, а Ты — узоры, і выйшаў-бы такі зборнік. Пры тым, што ў нас дасюль няма тэорый верша — гэта быў-бы й свайго роду падручнік. Як Ты на гэта глядзіш? У мяне, з майго боку, адна была-б бяда, што бліжэйшымі месяцамі ніяк нельга было-б на гэта часу ўрваць.

Як я калісь пісаў Табе, Салавей яшчэ ў 1946 г. хваліўся, што напісаў аж з „вянкі санэтаў“, але баіцца яшчэ пушчаць іх. Калі Ты напісаў свой „Вянок“, я зь ім падражніўся, што вось ужо ён і ззаду. Ён маўчаў аж дасюль, а цяпер напісаў, што нейзабаве прышле адзін зь вяноў, канчальна адшліфаваўшы. Яшчэ няма. А калі прышле — дык папраўдзе будзе сьвята беларускага верша: аж 2 „Вянкi“!

Вялікі дзякуй за інфармацыю пра „Прыісьцьце“. Калі-б маглі выходзіць ня толькі 2, а й больш літ. часапісаў у нас — ці-ж гэта было-б блага? Нядобра было-б адно, каб пры нашых абмежаных фінансах яны, праз узаемную неасьведамленасьць, друкавалі-б адны й тыя-ж рэчы. А гэтакі страх у мяне зьявіўся, калі Ты ўспомніў пра апавяданьне Рытарыхі. То-ж яна й нам дала гэты свой скарб — і што будзе, калі ён зьявіцца і тут, і там! А нам, папраўдзе — і толькі між намi кажучы — і зусім не хацелася-б яго мець. Таму я прасіў-бы Цябе даведацца, ці ёсьць гэтая рэч у „Прыісьці“ на варштаце, ці хоць-бы сабе ў „партфэлі“. Яшчэ лепш было-б наагул ведаць, што мае быць у „Прыісьці“, бо могуць быць і яшчэ падобныя выпадкі падвойнай траты сродкаў (дарэчы, часта гэта робіць Віцьбіч, і розныя свае „Немны спад сьвятой гары“ друкуе па 2 і больш разоў у розных часапісах⁸⁹. Аднойчы

⁸⁸ Гаворка пра кнігу: Брюсов, В. Опыты по метрике и ритмике, по евфонии и созвучиям, по строфике и формам (стихи 1912—1918). Со вступительной статьей автора. Москва: Книгоиздательство „Геликон“, 1918. — 200 с.

⁸⁹ Нарыс Юркі Віцьбіча „Плыве з-пад сьвятое гары Нёман“ сапраўды друкаваўся ў некалькіх выданьнях адначасна: Віцьбіч, Ю. Плыве з-пад Сьвятое Гары Нёман. Мастацкі нарыс. Ч. 1 // Бацькаўшчына. №39—40 (221—222). 31 кастрычніка 1954; №7 (237). 13 лютага 1955; №8 (238). 20 лютага 1955; ⇨

рэдактар „Беларуса“ зьняў адзін такі ягоны „опус“ ужо набраны, бо ён якраз зьявіўся ў іншым месцы, і з свае кішэні заплаціў за набор). Калі-б Ты мог мне даць гэтыя весткі — быў-бы Табе вельмі ўдзячны, а далей мяне гэта не пайшло-б.

А так — каб былі ня толькі „Конадні“, а яшчэ й якія „Злыдні“, ці „На-Тым-Тыдні-Два-Дні-Тры-Дні“, і ня толькі „Прыйсцьце“, але й „Выйсьце“ ці „На-Пшык-Зыйсьце“ — якая бяда? Адно Золак дзівак: яго калісьці запрашалі і ў „Конадні“, але-ж у яго нейкія „ганары“. І цяпер, каб прыслаў вершы — напэўне надрукавалі-б. У „Конаднях“ могуць друкавацца ўсе абсалютна (як, думаю, і ў „Бацькаўшчыне“), але-ж іх замала для ўсёй прадукцыі ўсіх, і іншыя часапісы ані не пашкодзілі-б.

Пішы!

Тым часам вітаю, Твой Антон

2.5.1957

Даражэнькі Міхасю!

Ліст атрымаў, дзякую, і адказваю гэтым разам, як бачыш, проста зь месца.

І што гэта Табе прыйшло, што Салавей Цябе зь першага месца выпхне? Я-ж тое месца сам Табе адразу-ж забясьпечыў і напісаў. Што да даты, дык ня ведаю, якую Салавей паставіць — ён наагул прыслаў яшчэ толькі 4 санэты — №№4—8 — і мо й зусім не пасьпее. Думаю ўсё-ж, што ён, як і заўсёды, акуратны ў датах, і калі і ўспамяне 1946, дык не адзін, а й з 1957. Гэта будзе відаць, і ў кажным разе, як толькі буду ведаць — паведамлю Табе, і абмяркуем, як датаваць Твой вянок — павер, што зробім усё бяз крыўды для нікога. Дык не бузі!

Рады, што ідэя тыпу „Опытов“ Табе падабаецца. Як і пісаў Табе, галоўная бяда тут для мяне — час. Але пастараюся вырваць зь яго

⇒ №9 (239). 27 лютага 1955; №10 (240). 6 сакавіка 1955; №11 (241). 13 сакавіка 1955; №12—13 (242—243). 25 сакавіка 1955; №14 (244). 3 красавіка 1955; №20 (250). 15 траўня 1955; №21 (251), 22 траўня 1955; №22 (252). 29 траўня 1955; №23 (253). 5 чэрвеня 1955.

Віцьбіч, Ю. Плыве з-пад Сьвятога Гары Нёман (Урыўкі: 1. Малітва ў паруганай Белай царкве; 2. Пахавала Віцьба Езафатаў камень) // Божым Шляхам. №62. Верасень—кастрычнік 1954. С. 11—12.

Віцьбіч, Ю. Плыве з-пад Сьвятога Гары Нёман. (Урыўкі: 1. „Стаяць і паміраць!“; 2. „...Назоў Смаленску паходзіць ад смалы...“) // Віці. №1 (7). Студзень 1955. С. 11—12.

Асобным выданьнем пабачыў сьвет у Мюнхэне ў 1956 г.

нейкія „міжчасы“, у якія апрацаваць праграму й пакрысе падкідаць Табе „гарэшкі“. Справа гэтая паважная й некароткая — мо нат на гады, але мо як выжывем — выцягнем, не?

Вялікі дзякуй за інфармацыі пра „Прыйсьце“. Хто гэта можа на яго „гневацца“ і за што, тым болей, што яшчэ няма й ягонага „выйсьця“? Яшчэ раз паўтару — калі будзе больш часапісаў, дык толькі цешыцца можна. Але паўтару і тое, што і ў „Конаднях“ усе могуць друкавацца, хто захоча (і, зразумела, зможа). Ды бяда тут і зь „людзішкамі“ — вось і ў нас той-жа Клішэвіч, не дачакаўшыся, тое самае пальнуў у „Б-ну“, а цяпер дзьмецца — не дае нічога. А Золак? Як проці аўтара — ані я, ані хто іншы ня меў і ня мае нічога проці яго. Хіба я блага адазваўся пра яго, як пра „случкага песьняра“, яшчэ ў „Шыпшыне“⁹⁰? А пасля таго — ці чапаў яго дзе? І запрашалі-ж яго. Калі хочаш — можаш сказаць яму ад мяне, што я тутака сказаў: як і іншыя, можа друкавацца і ў „Прыйсьці“, і ў „Конаднях“, і яшчэ дзе хоча — пэўне-ж, толькі не адны і твая рэчы — і ані яму, ані каму гэта не перашкодзіць, а толькі наадварот.

Што Рытарыха трапіла ў скарбніцу таго „васьмінога“⁹¹ — туды ёй і дарога (нат вершам выйшла), няхай захоўваецца для гісторыі — мо зь вякамі і набярэ мацунку. Але бяда з гэтым Юхнаўцом, Юхневічам, Юхноўскім, Юхненка, Юхневам, Юхнезнам, Юхцешівлі і г. д. То-ж і ў нас стос апавяданьняў ляжыць — адно ад драмы ці трагікамэдыі Бог крыў. І шкода хлапца — трэ было-б цыркнуць, але што? Дык яшчэ адно пытаньне да Цябе — што іменна выбралі Вы для „Прыйсьця“, каб ня ўзяць і нам таго самага? А рэшта ўсё ў парадку. Зь вершамі, зрэшты, ужо не так страшна, калі і паўторыцца, але большыя рэчы — проста шкода марнаваньня сьціплых нашых капеек.

Гэтым разам, здаецца, усё. Папраўкі да вянку — О.К.

Пішы!

Вітаю, Твой Антон

„Васьміног“, здаецца, і на мяне „болт положил“ — дайно штось і ня піша, і не адпісвае.

⁹⁰ Маецца на ўвазе артыкул Антона Адамовіча: Альгердзіч, Г. Нашчадкі і спадкаемцы (Крыху думак каля „случкіх песьняроў“ і нашае літаратурнае сучаснасьці) // Шыпшына. 1946. №2. С. 30—40.

⁹¹ Гутарка зноў жа ідзе пра Юрку Віцьбіча.

Даражэнькі Антосю.

„А ўсё той кот, вядзьмарны кот

Сяброўства сьцежку нам дратуе“ ...

Здаравенны той „кот“, але ногі я яму калісь паперабіваю. Хай, да часу ўсё. А цяпер аб тым, што хацеў. Неяк зацягнулася справа з „Конаднямі“. Прычыну я трохі ведаю, але чым дапамагчы, ня ведаю, а мо проста „на дадзеным этапе“ не магу. Ці ёсьць якія пэрспэктывы (калі не сакрэт?) на будучыню, бо я ўжо закончыў другі вянок і ня ведаю, куды яго піхнуць. За першы баюся, што ён можа ўтраціць „злабаднейнасьць“. Чакаю на цёплае славечка.

З прывітаньнем, Міхась.

20/I-58

23.01.58

Даражэнькі Міхасю!

Аніякіх катой, ані кошак, ані кацянятак навет. Усё ў парадку, нат з „Конаднямі“ да яго даходзіць — якраз цяпер маю на руках апошняю карэктую ў зламаным выглядзе, „Цяжкія думы“ ідуць першыя (першыя 9 бал. нумару), за імі сэкстына „Чалавек“ (яшчэ 2 бал.). Так што часапіс выйдзе, хоць некалі (ужо як набраны й зламаны — дык дзе-ж дзенецца?), а што пасьля будзе — Бог бацька... Другі вянок прышлі пачытаць, а друкаваць мо пакуль ня зьявіцца першы (а такі-ж зьявіцца!) — ня ведаю, ці было-б добра. А месца яму як ні ў „Конаднях“, наступны № яшчэ Бог ведае калі зьбярэцца, дык у якой „Бацькаўшчыне“ заўсёды знойдзецца. Усе цёплыя словы ў гэтую сьцюдзёную зіму —

Антон

[10.05.1958]⁹²

Даражэнькі Міхасю!

Паведамляю зьмену свайго адрэсу!

147 East 97 St., apt. 1-E

New York 29, N.Y.

Чуюся вельмі (сь)вінаватым, што дасюль на той вянок другі нічога не напісаў, як дакладраваў, але-ж ніяк рукі не даходзяць, ды настрой ня той — вянок той агулам ОК, але ёсьць некаторыя тэх-

⁹² Датуецца паводле паштовага штэмпэлю.

нічныя дэталі, а за іх брацца — трэ і час і настрой. Усё-ж, далібог, зьбяруся. Дык — не крыўдуй! Спадабаліся мне вельмі некаторыя вершыкі ў Чарняўскага „Siaubicie“⁹³, хоць сам гэты „Siaubit“ — Божа мой!
Дык ня крыўдуй!

Заўсёды Твой Антон

Выйшлі нарэшыце „Конадні“, але прыйшоў тым часам толькі 1 экзэмпляр.

6.4.58⁹⁴

Даражэнькі Міхасю!

Квітую атрыманьне новае рэдакцыі „Лёду“. Ня маееш рацыі, што „або ўзяць на душу грэх, або пакрыўдзіць аўтара“ — ні таго, ні другога, проста рукі не даходзяць, але та[к]і дойдучь неўзабаве. Трэба-ж парушыць рад тэхнічных рэчаў, а цяпер ужо і варыянтаў, усё гэта зойме прастору, а значыцца і час. Некаторыя радкі ў старой рэдакцыі якраз падабаюцца лепш (перарэдагоўваньне — працэс разумовы, і гэтым рацыяналізмам паэты псуюць часам епачатныя паэтычныя варыянты, што ёсьць, прыкладам, у Багдановіча)⁹⁵. А што хто гаворыць — плюй сьлінай, гаварыць заўсёды будучь. „Конадні“ яшчэ пльвуць звычайнай поштай, як толькі прыплывуць, адразу атрымаеш. Твой вянок вельмі спадабаўся Нат. Арсеньневай, кажа, лепш за Салаўёў, наагул, кажуць ранейшыя скептыкі да ўсяго нумару, што выйшаў вельмі добры. А што ўсюды Тваё прозьвішча — не бяды, гэта не кампраматацыя. Пішы!

Антон

⁹³ Беларускамоўны каталіцка-грамадзкі часопіс „Siaubit“ выходзіў у ЗША раз на два месяцы ў 1958—1973 гг. Рэдактарам быў Францішак Чарняўскі (1893—1979), рэлігійны дзеяч. Вучыўся ў Віленскай духоўнай каталіцкай сэмінарыі. Ад 1920 г. — сьвятар. У 1920-х гг. вучыўся ў Рыме, дзе абараніў магістарскую дысэртацыю. Удзельнік уніяцкага руху. З 1929 г. — місьсянэр у Францыі, вёў душпастырскую дзейнасьць сярод польскіх і беларускіх вуглякопаў. У кастрычніку 1933 г. выехаў у Бэльгію, дзе выдаваў і рэдагаваў бюлетэнь „Божае слова“. Ад красавіка 1957 г. стала жыў у ЗША.

⁹⁴ Трэба чытаць як 04.06.1958.

⁹⁵ Як варыянт, можна лічыць, што Адамовіч робіць тут адсылку да другой рэдакцыі „Слуцкіх ткачых“ Максіма Багдановіча, які істотна перарабіў верш у апошнія дні жыцьця, што, на думку многіх крытыкаў, не пайшло твору на карысьць.

21 сакавіка 1963 г.

Даражэнькі Міхасю!

Патрэбныя Табе радкі Дубоўкі (імі пачынаецца прысьвячэньне паэмы „Там, дзе кіпарысы“ Кастусю Станкевічу, эмігранту з Заходняе Беларусі) чытаюцца гэтак:

Дзяўчыне прысьвяціць паэму?
Адразу скажуць: „нешта ёсьць!“
Правадыру якому — „Пэўна,
падмазваецца, ягамосьць!“

Беспасярэдня за гэтымі йдуць яшчэ два радкі, якія можа таксама падыдуць для Твае мэты:

Сьмяешся, Костусь? Мне казалі
Аднойчы „добрыя сябры“ ...

Што да Твайго другога пытання пра зоркі — мышыныя норкі, дык наагул кажучы, тэрмін „плягіят“ — „творакрадства“ — звычайна не прыкладаецца да запазычаньняў адзінкавых добрых элемэнтаў, як асобныя радкі, вобразы, нат матывы. У тэй расейскай паэзіі, зь якое Ты хочаш пазычыць гэты вобраз, прыкладаў на падобныя рэчы процьма, і то пачынаючы ад самога Пушкіна, які, прыкладам, радок

Цветет отчизны край золотой
запычыў з Бацюшкава

Москва, отчизны край золотой,
Цютчаў радок

Часов однообразный бой
цалком запазычыў у Дэльвіга й г. д. і да г. п.⁹⁶

⁹⁶ Гл. верш Аляксандра Пушкіна „Кольна (Подражание Оссияну)“, 1814): „Спокойны дебри Каломоны, / Цветет отчизны край золотой; / Но Кольна там не обитает, / И ныне по стезе глухой / Пустыню с милым протекает, / Пленившим сердце красотой“.

Параўнай у Канстанціна Бацюшкава ў вершы „К Дашкову“ (1813): „Нет, нет! талант погибни мой / И лира, дружбе драгоценна, / Когда ты будешь мной забвенна, / Москва, отчизны край золотой!“

Таксама гл. верш Антона Дэльвіга „К Евгению (Ты в Петербурге, ты со⇒

Я ня памятаю, у якога гэта паэта НРС⁹⁷ ёсьць той вобраз, што Цябе й цікавіць, але калі гэта паэта невялічкі (што баржджэй за ўсё), дык няма чаго й думаць. А калі нат і большы паэта, дык толькі самому ня трэба казаць нікому, дык ніхто й не падумае навет. А каб падумаў і пачаў гаварыць, дык тады просты аргумэнт, што такія рэчы бываюць скрозь (можна падаць і гэтыя прыклады), прычым нельга ніяк цьвердзіць, што гэта запазычаньне, а ня просты супадак, самазараджэньне аднолькавых матываў, вельмі частае ў літаратуры, і толькі таго. Нарэшце, нехта (на жаль, ня памятаю хто, але было гэта, здаецца, у дыскусіі зь імажыністымі) добра сказаў, што „образы нічы — Божьи“, собскасць на іх ніякай няма, пазычаць сьмела можна.

Новага больш тым часам нічога. Якраз таго самага 19, калі Ты слаў сваю паштоўку, я выслаў Табе ліст зь некаторымі меркаваньнямі пра магчымыя ўдасканаленьні некаторых мясьцінаў у прысланых у „Конадні“ вершах. Спадзяюся, што Ты ўжо атрымаў, абдумаеш і адпішаш неўзабаве.

А тым часам — вітаю, жадаю ўдачай,

заўсёды Твой
Антон

⇒ мной)“ (1821): „Друзьям пою любовь, похмелье / И хлопотливое безделье / Удалых рыцарей стола, / За коим шалость и веселье./ Под звон блестящего стекла, / Поют, бокалы осушают / И громким смехом заглушают / Часов однообразный бой“.

Параўнай у Фёдара Цютчова ў вершы „Бессонница“ (1829): „Часов однообразный бой, / Томительная ночи повесть! / Язык для всех равно чужой / И внятный каждому, как совесть!“.

Дыямэтральна супрацьлеглыя па тэматыцы вершы гэтыя сапраўды, як і адзначае Антон Адамовіч, ня могуць быць нават у нейкай ступені прылічаныя да плагіяту. Падобнасьць радкоў магла адбыцца й враз простага пазычаныя.

⁹⁷ Гаворка пра папулярную рускамоўную газэту „Новое русское слово“ (Нью-Ёрк).

ДВА АРТЫКУЛЫ

Калі пачынаеш пералічваць імёны-іконы дзеячаў 1920—1930-х гг. — Мітрафан Доўнар-Запольскі, Усевалад Ігнатойскі, Уладзімер Пічэта, Вацлаў Ластойскі, Браніслаў Тарашкевіч, Аляксандар Цьвікевіч, Аркадзь Смоліч, Язэп Лёсік, Сьцяпан Некрашэвіч, Адам Станкевіч, Антон Луцкевіч, — выразна ўсьведамляеш, што за кожным зь іх акрамя чыну ў гісторыі стаіць сабраная й выдадзеная спадчына: манаграфіі, артыкулы, пераклады.

У гэтым сьпісе яскрава адчуваецца адсутнасьць імя — а зь ім і кнігі — Тамаша Грыба, палітычнага й культурнага дзеяча, аднаго з аўтараў Устаўных грамад БНР, міністра земляробства й міністра ўнутраных спраў у Радзе БНР, лідэра Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў, рэдактара й выдаўца шэрагу часопісаў, фільмафа, публіцыста, загадчыка беларускага Замежнага архіву ў Празе, бібліятэкара, бібліёграфа, перакладчыка.

З ініцыятывы Беларускага інстытуту навукі й мастацтва ў

Тамаш Грыб

2011 г. распачалася праца па зборы, укладаньні й выданьні працаў гэтага выбітнага дзеяча, да якой выказалі жаданьне далучыцца як зьяныя гісторыкі, так і маладыя навукоўцы, што дасьледуюць гісторыю беларускай эміграцыі ў былой Чэхаславацыі; сярод іх — Валянціна Лебедзева, Уладзімер Ляхойскі, Андрэй Буча.

Гэтая публікацыя ў рубрыцы „Будучыя кнігі“ пакліканая засьведчыць сур’ёзнасьць нашых намераў і запрасіць усіх ахвотных да талакі.

Грыб, Тамаш (7(19).03.1895, в. Паляны Сьвянцянскага пав. Віленскай губ., цяпер Астравецкі р-н Гродзенскай вобл. — 25.01.1938, Прага, Чэхаславацчына).

Псеўданімы: 1) Глеба, Т.; 2) Н-ка, А.; 3) Небарака, А.; 4) Небарака, Антон; 5) Т.; 6) Т. Г.; 7) Т-2; 8) Т-ш.; 9) А. N.; 10) G-be; 11) Ge, Tamasz; 12) N-ка, А.; 13) Niebaraka, Anton; 14) Т. (лац.); 15) Т. Н. (лац.); 16) Tuta, В.¹

Што такое нацыянал-дэмакратызм²

У бальшавіцкім друку за апошні час з дня ў дзень паўтараюцца баёўныя словы: „мы выкрылі й разграмілі“ — „партыя выкрыла й разграміла“ — „органы аховы пралетарскае дыктатуры выкрылі й разграмілі“. І нібы ў адказ на гэта: „вораг разьбіты, але недабіты“ — „засталіся яшчэ недабіткі“ — „мусімо заострыць нашу пільнасьць“ — „трэба максымальна ўзмацніць барацьбу“ — „бязьлітасная барацьба з рэшткамі недабіткаў“ — „выкрыць, выкарчаваць і аканчальна разграміць!“.

Але што сталася, у чым справа?

Супраць каго намерана баёўнасьць гэтых словаў?

Вось нібы ў малітвах шпітальнае бабы: „згінь-прападзі, дух шатанскі“ — „цьфу-цьфу-цьфу“ — гучаць тыя словы жорстка, настойліва, агідліва, драпежна і разам з тым — распачліва, трусьліва.

З кім бальшавікі вядуць такую барацьбу, зь якімі нячыстымі сіламі, зь якімі духамі?

Відовішча ёсьць годнае ўвагі багоў! Бальшавікі вядуць змаганьне зь беларускім нацыянал-дэмакратызмам...

1

Што такое нацыянал-дэмакратызм?

А. Зюзькоў, адзін з выдатнейшых бальшавіцкіх гісторыкаў, шчыра і адкрыта прызнаецца, што ў бальшавіцкім друку няма выразнага азна-

¹ Псеўданімы шчодра падказаныя Янкам Саламевічам.

² Друкуецца паводле першапублікацыі: Іскры Скарыны. 1935. № 5. С. 4—48. Праца апублікаваная пад псеўданімам Т. Глеба. Моўныя асаблівасьці аўтарскага тэксту захаваныя. Камэнтары рэдактара адмыслова пазначаныя ў спасылках.

чэньня гэтага тэрміну; ужываецца — „умоўна“; наогул, „у нас гэту назву ўжываюць цяпер усюды“³.

Выходзіць так, што бальшавікі, ужываючы слова нацыянал-дэмакратызм, самі ня ведаюць, што трэба разумець пад гэтым словам, не разумеюць таго, што пішуць і гавораць!

Бальшавікі хваляцца на ўсе бакі сваей марксысцка-ленінскай навуковасьцю, а ў рэчаіснасьці — ня вызнаюцца нават і ў слоўных выразах: для іх усё роўна, што дуб ці то вольха; якая, маўляў, розьніца, калі на дубе і на вольсе растуць зялёныя лісьця!

Бальшавіцкая навука — гэта ўсё роўна, што боты без падэшвы: адна толькі назва!

2

Спрабуемо ўсё-ж такі вызначыць канкрэтна-рэчаісты зьмест слова нацыянал-дэмакратызм. Прычым: наперад ухліемя ўсялякія дамнеўкі і прыпушчэньні; дасьледжуемо гэта слова так, як яно ўжываецца ў бальшавіцкім друку.

Пачнем з устанаўленьня гістарычных фактаў.

Калі бальшавікі пачалі ўжываць слова нацыянал-дэмакратызм?

Слова нацыянал-дэмакратызм бальшавікі пачалі ўжываць вусна і ў друку ў 1930 г. Гэта быў час вялікага ўзлому: бальшавікі адмянілі НЭП і пачалі ўводзіць дзяржаўны капіталізм.

Узьнікла гэта слова, мабыць, раптоўна, як гнеўны выкрык распачы, як лаянка. Бальшавікі былі ў той час у вялікай распачы і вельмі гневаліся: адмянілі НЭП, а ўвядзеньне дзяржаўнага капіталізму не адбывалася так гладка, як гэта ім раней здавалася. Яны памыляліся, як звычайна, у сваіх разрахунках; шмат цярпелі ад розных няўвязак, гневаліся, а сваю злосьць зганялі на іншых. Асабліва моцна разгневаліся бальшавікі на беларускую інтэлігэнцыю; не на ўсю, праўда, а на тую частку беларускае інтэлігэнцыі, якую ў пэрыяд НЭПу вабілі і запрашалі да супрацоўніцтва ў розных савецкіх установах, з пашанаю сустрачалі, давалі высокія і адказныя пасады і, трэба прызнаць іх зручнасьць, дапярлі свае мэты: стварылі масавае зьменатычніцтва⁴ ў асяродзьдзі бела-

³ Зюзькоў, А. Крыжавы шлях беларускай нацдэмакратыі. Менск, 1931. С. 5.

⁴ Калька з рускага слова „сменовеховство“ (ад зборніка артыкулаў „Смена вех“; Прага, 1921), назвы руху за супрацоўніцтва й прымірэнне рускай эміграцыі з савецкай уладай, які разгарнуўся ў 1920-я гг. у краінах Эўропы. ⇨

рускай інтэлігэнцыі, прыдбалі сабе лояльных супрацоўнікаў ва ўсіх галінах гаспадарчага, культурнага і палітычнага жыцця. У пэрыяд НЭПу гэта частка беларускай інтэлігэнцыі шчыра і аддана супрацоўнічала з бальшавікамі, але адыйшла ад бальшавікоў, адмовілася ад іх кіраўніцтва ў пэрыяд будаўніцтва дзяржаўнага капіталізму — павісла ў паветры. Бальшавікі ў роспачы закрычалі: „зраднікі“ — „шкоднікі“ — „контррэвалюцыянэры“ — „нацдэмы“!

Гэтак узьнікла слова — беларускі контррэвалюцыйны нацыянал-дэмакратызм.

3

Ведама, нельга ўважаць, што слова нацыянал-дэмакратызм ня мае ніякага зьместу. Бальшавікі гэта слова ўжываюць умоўна, але гэта не азначае, што не ўкладаюць у яго ніякага зьместу. Кожнае слова мае свой унутраны псыхічны зьмест⁵. Слова бязь зьместу — пусты гук. Мусімо шукаць, дзеля гэтага, унутраны псыхічны зьмест слова нацыянал-дэмакратызм, калі гэта слова ня ёсьць пусты гук.

Аб першапачатковым зьмесьце слова нацыянал-дэмакратызм можамо судзіць з гісторыі яго ўзьніку.

Беларуская інтэлігэнцыя, якая ў пэрыяд НЭПу лояльна супрацоўнічала з бальшавікамі, верыла ў магчымасьць паступеннага жываньня бальшавіцкае дыктатуры, спадзяючыся на бальшавіцкі рэфармізм зьверху, на мірную эвалюцыю, верыла ў магчымасьць павольнага перараджэньня бальшавіцкае дыктатуры ў дэмакратыю, імкнулася да зьдзяйсненьня дэмакратыі. Згэтуль і назва — дэмакраты, а іх мэтай-кненьні — дэмакратызм. Іншае паходжаньне мае слова „нацыянал“; у

⇒ Прыхільнікі гэтай ідэі лічылі, што камуністычны рэжым разьвіваецца ў дэмакратычным кірунку й пачынае кіравацца нацыянальнымі інтарэсамі Расеі. — *Рэд.*

⁵ Магчыма, намёк на мовазнаўчыя ідэі **Вільгельма фон Гумальта** (1767—1835), у тым ліку аб унутранай форме слова. Параўнай: „Вялікая колькасць прадметаў створаная словамі, якія іх азначаюць, і толькі ў іх знаходзіць сваё быцьцё (гэта можна распаўсюдзіць на ўсе прадметы ў тым сэнсе, што яны мысляцца ў словах і ў думцы ўзьдзейнічаюць праз слова на дух)“ (О влиянии различного характера языков на литературу и духовное развитие // Гумбольдт, Вильгельм фон. Избранные труды по языкознанию. Москва, 1984. С. 324). — *Рэд.*

бальшавіцкай тэрміналогіі азначае тое-ж самае, што слова „інорадец“ — нешта адменнае, ня рускае, зь іншага роду, зусім іншы народ. Беларусы — інародцы; так было пры царскім ражыме. Беларусы — нацыяналы; гэтак ёсьць пры бальшавіцкім ражыме. Беларусы — ня ёсьць рускія. Беларусь — ня ёсьць Расея. Беларусь там, дзе жыве беларускі народ, дзе жыве беларуская мова — ад Ловаці аж да Буга. Гэта ведае кожны сьведомы беларус; тым больш гэта ведае нацыянальна-сьвядомая інтэлігэнцыя. Згэтуль беларускі нацыяналізм: на сваей зямлі — свая праўда і воля!

Нацыянал-дэмакратызм, такім чынам, ёсьць імкненьне беларускае інтэлігэнцыі да захаваньня адменных асаблівасьцяў беларускага народу і ўстанавленьня на Беларусі народна-рэспубліканскага ладу.

Гэткі, відавочна, быў першапачатковы зьмест слова — беларускі нацыянал-дэмакратызм.

4

Шукаючы і выкрываючы канкрэтна-рэчаісты зьмест слова беларускі нацыянал-дэмакратызм, трэба мець на ўвазе пры гэтым і тую прыкрасу, якую прыдаюць яму бальшавікі, ужываючы тэрмін контррэвалюцыйны, што мае сьведчыць аб яго асаблівым значаньні — гэта, маўляў, ня ёсьць рэвалюцыйны нацыянал-дэмакратызм, але контррэвалюцыйны.

Тое, што беларускі нацыянал-дэмакратызм ня ёсьць рэвалюцыйны, аб гэтым няма і ня можа быць ніякага сумніву. Тая частка нацыянальна-сьвядомай беларускай інтэлігэнцыі, якая ў пэрыяд ейнага камунізму і грамадзкай вайны (1917—1921) уваходзіла ў розныя беларускія палітычныя партыі — спачатку ў Беларускаю Сацыялістычную Грамаду, а пасля яе расколу ў красавіку 1918 г. — у Беларускаю Партыю Сацыялістаў-Рэвалюцыянераў, у Беларускаю Сацыял-Дэмакратычную Партыю і ў Беларускаю Партыю Сацыялістаў-Фэдэралістаў, — прыма-ла актыўны ўдзел у рэвалюцыйна-вызвольным змаганьні беларускага народу супраць маскоўска-бальшавіцкае навалы на Беларусі, супраць нямецкіх і супраць польскіх акупантаў на Беларусі, але ў пэрыяд НЭПу, 1921—1930, калі беларускія рэвалюцыйныя арганізацыі былі разгромлены акупантамі, перайшла ў значным ліку ў стан пераможцаў, пайшла на супрацоўніцтва з бальшавікамі, гэтым самым адмовілася ад рэвалюцыйнага спосабу змаганьня за волю й незалежнасьць Беларусі. „Спадзявалася, — як кажа А. Гаруновіч. — на паступовае перараджэньне

савецкае ўлады пад уплывам свабоднага таваразвароту... што НЭП зломіць шыю савецкай уладзе, што будзе ўстанойлена Беларуская Народная Рэспубліка⁶. І гэта ў той час, калі другая частка нацыянальна-свядомай беларускай інтэлігенцыі, значна меншая, як сьведчыць А. Гаруновіч, „стаяла на пункце погляду ўзбройнага аднаўленьня беларускай незалежнай нацыянальнай рэспублікі“⁷. „Гэта была — вядома ў свой час лістападаўшчына, — як сьведчыць Л. Бэндэ, — якая ўжо тады, у адрозьненне ад некаторых іншых буржуазных інтэлігэнтаў, якія спадзяваліся на наша мірнае перараджэньне, ставілі стаўку на безадкладнае адкрытае зьвяржэньне савецкае ўлады“⁸.

Беларускі нацыянал-дэмакратызм ня ёсьць рэвалюцыйны, але ня ёсьць таксама і контррэвалюцыйны. Што можа сьведчыць аб яго контррэвалюцыйнасьці?

„Цяпер, — кажа А. Гаруновіч, — у сувязі з нашым рашучым сацыялістычным наступленьнем гэтыя зьменаўехаўскія нацыянал-дэмакратычныя элементы пераканаліся ў тым, што няма ніякіх надзей на буржуазнае перараджэньне савецкай улады. Таму яны пачалі супраціўляцца гэтаму сацыялістычнаму наступленьню, актыўна выступаючы супроць палітыкі нашае партыі ва ўсіх галінах эканамічнага, палітычнага і культурнага жыцьця“⁹. „Чаго дабіваецца нацыянал-дэмакратызм? Нацыянал-дэмакратызм марыць аб стварэньні Беларускай Народнай Рэспублікі“¹⁰. „Чым зьяўляецца нацыянал-дэмакратызм? Нацыянал-дэмакратызм зьяўляецца контррэвалюцыйнай антысавецкай плыняй нашай сучаснасьці“¹¹.

З гэтага бачымо, што беларускі нацыянал-дэмакратызм ёсьць актыўнае выступленьне беларускае буржуазнае інтэлігэнцыі, якая ў час

⁶ Гаруновіч, А. Супроць нацыянал-дэмакратызму і шовінізму розных коле раў. Менск, 1930. С. 30.

⁷ Гаруновіч, А. Супроць нацыянал-дэмакратызму і шовінізму розных коле раў... С. 31.

⁸ Бэндэ, Л. Беларуска нацдэмаўская контррэвалюцыя ўчора і сёньня // Супроць беларускага контррэвалюцыйнага нацыянал-дэмакратызму. Менск, 1931. С. 20.

⁹ Гаруновіч, А. Супроць нацыянал-дэмакратызму і шовінізму розных коле раў... С. 32.

¹⁰ Гаруновіч, А. Супроць нацыянал-дэмакратызму і шовінізму розных коле раў... С. 28.

¹¹ Гаруновіч, А. Супроць нацыянал-дэмакратызму і шовінізму розных коле раў... С. 27.

НЭПу лояльна супрацоўнічала з бальшавікамі, спадзяючыся на буржуазнае перараджэнне савецкае ўлады, на што бальшавікі ў той час, як ведама, моўчкі пагаджаліся, выстаўляючы баёўны покліч — „узбагачайцеся“¹²! Гэта ёсць актыўнае выступленне зьменавехаўскае, але зьняверанае ўжо ў бальшавізм беларускае інтэлігенцыі, зьняверанае ў бальшавізм таму, што бальшавікі яе ачмуцілі і ашукалі — адмянілі НЭП¹³ і зьнявечылі яе надзеі на мірнае перараджэнне савецкае ўлады. Гэта актыўнае выступленне беларускае інтэлігенцыі намерана ёсць проці хлусьлівае палітыкі камуністычнае партыі, якая рашуча здзяйсняе цяпер дзяржаўны капіталізм, а ўсім і кожнаму апавядае, што будзе сацыялізм, што гэта, маўляў, і ёсць ўзапраўдны сацыялізм.

У краіне саветаў няма цяпер ні буржуазнага капіталізму, ні сацыялізму; ёсць нешта новае — будуюцца дзяржаўны капіталізм.

У краіне саветаў няма цяпер ні буржуазнай, ні савецкай дэмакратыі; была і ёсць дыктатура кампартыі і савецкай бюракратыі.

У краіне саветаў няма вольнага самаазначаньня нацыі, бо няма і вольнае і самастойнае дзяржаўнае самаарганізацыі — была і ёсць гегемонія (над-ўлада) Расіі; СССР і БССР — гэта ёсць толькі назвы-мянушкі, умоўныя тэрміны, канкрэтна-рэчаісты зьмест якіх запаўняецца ўзмацняным цэнтралізмам усесаюзнай кампартыі, спадкаберніцы гістарычнае традыцыі ўсерасейскага вялікадзяржаўніцтва.

Вось-жа: актыўнае выступленне беларускай інтэлігенцыі проці хлусьлівае палітыкі камуністычнае партыі можа ўважацца, дзеля гэтага, за антыпартыйнае, за проці-бальшавіцкае, нават і проці-савецкае, паскольку саветы зьяўляюцца органамі дыктатуры кампартыі, — але ні

¹² Заклік упершыню быў агучаны Мікалаем Бухарыным на сходзе актыўна Маскоўскай партыйнай арганізацыі 17 красавіка 1925 г. у дакладзе „О новой экономической политике и наших задачах“: „В общем и целом всему крестьянству, всем его слоям нужно сказать: обогащайтесь, накапливайте, развивайте свое хозяйство. Только идиоты могут говорить, что у нас всегда должна быть беднота; мы должны теперь вести такую политику, в результате которой у нас беднота исчезла бы“ (Цыт. паводле электроннай вэрсіі дакладу: <http://www.magister.msk.ru/library/politica/buharin/buhanoo08.htm>). Пазьней лёзунг быў падхоплены афіцыйным друкам, у тым ліку і ў БССР. — *Рэд.*

¹³ НЭП згарнулі з пачаткам выкананьня першага пяцігадовага пляну, прынятага ў 1928 г. Афіцыйная дата „сьмерці НЭПу“ — 11 кастрычніка 1931 г., калі была апублікаваная пастанова аб поўнай забароне прыватнага гандлю. — *Рэд.*

ў якім разе ня можа ўважацца за контррэвалюцыйнае. У аб'ектўных абставінах сучаснае рэчаіснасьці гэта ёсьць рэвалюцыйнае выступленьне: зрывае маску з аблічча хлусьлівага бальшавізму!

5

Словы рэвалюцыя й контррэвалюцыя ўжываюцца ў бальшавіцкім друку, мабыць, таксама ўмоўна, як і слова нацыянал-дэмакратызм. Беларуская інтэлігэнцыя, напрыклад, была рэвалюцыйная, калі ішла пад сыягам кампартыі; беларуская інтэлігэнцыя стала контррэвалюцыйная, калі адмовілася ад бальшавіцкага кіраўніцтва. Гэта мерка, як бачымо, ёсьць ня толькі ўмоўная, але і сумніўная; нават больш таго: фальшывая.

Што такое рэвалюцыя і што такое контррэвалюцыя?

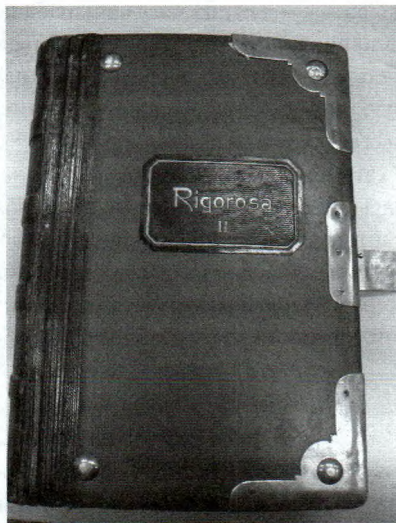
Разгледзімо гэтыя паняцьці ў аб'ектўных абставінах гістарычнае рэчаіснасьці.

Слова рэвалюцыя процістаўляецца звычайна слову эвалюцыя; рэвалюцыя, маўляў, азначае раптоўны скок у цягу гістарычнага разьвіцьця, а эвалюцыя — павольны наступ, крок за крокам. У рэчаіснасьці, аднак, рэвалюцыя не выключае эвалюцыю, як і эвалюцыя не выключае рэвалюцыі. Усё цячэ, мінае; усё знаходзіцца ў бязупынным цягу разьвіцьця. Рэвалюцыя адбываецца там і тагды, дзе існуюць перашкоды на шляху эвалюцыі.

А што азначае слова контррэвалюцыя?

Слова контррэвалюцыя процістаўляецца слову рэвалюцыя: азначае запырэчаньне гістарычнага разьвіцьця: усё тое, што проці рэвалюцыі і эвалюцыі, што проці разьвіцьця й поступу, што проці руху наперад, а цягне ўсё назад — гэта і ёсьць контррэвалюцыя, або інакш кажучы — рэакцыя.

У гістарычным разьвіцьці чалавецтва адбываюцца два праці-

Вокладка і тытульны ліст дысэртацыі Тамаша Грыба. Прага, 1926 г.

лежныя працэсы — поступ і рэакцыя; ёсьць дзьве галоўныя сілы, якія вызначаюць цяг гістарычнага разьвіцьця — сілы поступу і сілы рэакцыі. Агульны вынік уплыву гэтых дзьвюх сіл характарызуе тую ці іншую эпоху, пэўны пэрыяд, кожны адцінак у цягу гістарычнага разьвіцьця.

У канкрэтна-рэчаістых абставінах гістарычнага разьвіцьця беларускага народу гэта азначае: сілы рэакцыі — гэта ёсьць намага ўтрыманьня й замацаваньня існуючага ладу нацыянальнага панявольеньня і калёніяльнага вызыску, ладу зьдзірства і прымусу ў імя рускага ці то польскага вялікадзяржаўніцтва на Беларусі; сілы поступу — гэта ёсьць руйнуючыя існуючага ладу нацыянальна-каляніяльнага панявольеньня ў імя волі й незалежнасьці Беларусі. Згэтуль вынікаюць непрымірныя супярэчнасьці, вострае й напружанае змаганьне. Так будзе прадаўжацца з усёй гістарычнай няўхільнасьцю аж да таго часу, пакуль хоць адзін узброены рускі ці то польскі жаўнер будзе знаходзіцца на беларускай зямлі паміма волі беларускага народу.

З таго часу, калі беларускі народ, зварушаны грукатам гістарычнага поступу, сягнуў стварыць сабе лад новага жыцьця, пачаў здзяйсняць сваё неад’ёмнае права на вольнае самаазначаньне, — перастаў быць аб’ектам розных сацыяльна-палітычных шахрайстваў, а стаў суб’ектам — самадзейнай асабістасьцю — у гістарычным разьвіцьці ўсяго чалавецтва, — з гэтага часу пачынаецца ўзапраўдная гісторыя беларускага народу навейшае эпохі. Разрываючы кайданы сацыяльна-нацыянальнага панявольеньня, беларускі народ імкнецца стварыць сваю вольную і незалежную дзяржаву як найвышэйшую і ў сучасных гістарычных абставінах няўхільную форму свае нацыянальнае самаарганізацыі. У гэтым вызвальным змаганьні беларускага народу заключаецца сутнасьць тых гістарычных падзеяў, якія адбываюцца на Беларусі пэрманэнтна, адбываецца беларуская народная рэвалюцыя.

Вось-жа, узапраўдны рэвалюцыянэр ёсьць той, хто змагаецца за волю й незалежнасьць беларускага народу; контррэвалюцыянэр ёсьць той, хто проці волі і незалежнасьці Беларусі!

6

Гістарычныя падзеі, якія адбываюцца на Беларусі ў апошнія дзесяцігодзьдзі, можамо характарызаваць паводле наступнае сацыялягічнае схэмы: рэвалюцыя на Беларусі, контррэвалюцыя на Беларусі і беларуская народная рэвалюцыя.

Рэвалюцыя на Беларусі — гэта ёсць люты і кастрычнік 1917 г.

Люты і кастрычнік — гэта былі яскравыя праявы ўсерасейскае рэвалюцыі на Беларусі; адбыліся раптоўныя зьмены трох наследуючых па сабе ўсерасейскіх дзяржаўна-палітычных ражымаў самадзяржаўна-раманашкага, часова-дэмакратычнага і дыктатарска-ленінскага. У гістарычнае долі беларускага народу не настала ніякае зьмены: быў і заставаўся аб'ектам узьдзеінічаньня ўсерасейскага вялікадзяржаўніцтва. У выніку маемо: на мейсца раманашкае дыктатуры прыйшла ленінская дыктатура, наяўна бачымо, што ленінская дыктатура ёсць ня менш усерасейская і ня менш вялікадзяржаўніцкая, чымся раманашкае дыктатура.

Контррэвалюцыя на Беларусі — гэта ёсць скрытныя і адкрытыя выступленьні ўсерасейска-вялікадзяржаўніцкіх элемэнтаў на Беларусі, якія намагаюцца вярнуць сваё страчанае становішча пад час раптоўных зьменаў усерасейскіх дзяржаўна-палітычных ражымаў. У гістарычнае долі беларускага народу ня прыносіць ніякае зьмены: Беларусь разглядаецца імі як неад'ёмная частка Расеі, як адна з правінцый усерасейскае дзяржаўнае тэрыторыі.

Рэвалюцыя і контррэвалюцыя на Беларусі — гэта нібы дзьве пасудзіны, якія маюць адно супольнае дно; гэтым дном зьяўляецца Расея. Гэта ёсць змаганьне за форму дзяржаўна-палітычнага і сацыяльна-гаспадарчага ладу ў Расеі. Беларускі народ як самастойны чыннік гістарычнага працэсу, які маральна-праўны суб'ект не прыймаецца на ўвагу — нібыто і не існуе. Беларусь разглядаецца як неад'ёмная частка ўсерасейскае дзяржаўнае тэрыторыі.

Беларуская народная рэвалюцыя — гэта ёсць сьнежань 1917 г.

Ня люты і не кастрычнік, але сьнежань — Першы Ўсебеларускі Зьезд — зьяўляецца вялікім рубяжом у гісторыі беларускага народу. Гэта ёсць выступленьне беларускага народу на гістарычную арэну. Гэта ёсць будаўніцтва вольнай і незалежнай беларускай народнай рэспублікі. Гэта ёсць рашучае змаганьне з расейскімі вялікадзяржаўнікамі на Беларусі ўсіх колераў і масьцяў.

Беларуская народная рэвалюцыя непакоіць і палохае расейскіх вялікадзяржаўнікаў: блытае іх пляны ў будаўніцтве адзінай і непадзельнай Расіі. І гэта зразумела: беларускі народ перастаў быць аб'ектам узьдзеінічаньня ўсерасейскага вялікадзяржаўніцтва, самастойна ўзяў сваю долю ў свае ўласныя рукі. Беларусь вырываецца з чэпкіх абняцьцяў усерасейскага вялікадзяржаўніцтва.

Вольная і незалежная беларуская народная рэспубліка — гэта ёсць баёўны покліч беларускай рэвалюцыі!

Нацыянальны профіль беларускай народнай рэвалюцыі ёсць ясны і выразны: вольная і незалежная беларуская народная рэспубліка ў этнаграфічных межах разсялення беларускага народу — ад Ловаці і аж да Буга. Гэтым вырашаецца справа адносін Беларусі ня толькі да Расеі, але таксама да іншых суседзяў — Польшчы, Украіны, Літвы, Латвіі, Эстоніі і Нямеччыны.

Ані адной пядзі беларускае зямлі чужынцам!

Ня менш ясны і выразны ёсць сацыяльны профіль беларускай народнай рэвалюцыі: дэмакратыя; забяспечаньне роўнасьці правоў і вольнасьцяў для ўсіх грамадзян рэспублікі; дзяржаўная ахова працы ўсіх наймітаў; сацыялізацыя зямлі — зямлёй можа карыстацца толькі той, хто ўласнымі сіламі яе абрабляе, прычым форма землякарыстаньня ўстанаўляецца дабравольна сялянамі-земляробамі пад кантроляй зямельных органаў дзяржаўна-рэспубліканскае ўлады Беларусі.

Вёска на Беларусі — гэта пераважная большасьць беларускага народу. Справа зямельная — гэта ёсць беларуская нацыянальная справа!

Месты і мястэчкі на Беларусі, як і абшарніцкія двары на вёсцы, здэнацыяналізаваны; беларусы ў іх складаюць нязначную меншасьць і выконваюць функцыі працоўных наймітаў.

Сацыяльны профіль беларускай народнай рэвалюцыі — гэта ёсць сацыяльны профіль беларускае вёскі: змаганьне беларускага сялянства з рэшткамі паншчыны на вёсцы за поўную ліквідацыю руска-польскага абшарніцкага земляўладаньня і за раўнамерны падзел зямлі паміж сялянамі. З другога боку, гэта ёсць змаганьне беларускага сялянства за ўхіленьне залежнасьці вёскі ад руска-польска-жыдоўскіх местаў і мястэчак, за поўнае ўраўнапраўнаньне ўсіх грамадзян Беларусі. Гэта ёсць змаганьне за дэмакратыю!

Дэмакратыя ёсць арганізаваная ўлада большасьці; пераважная большасьць беларускага народу — працоўнае сялянства. Гэта ёсць змаганьне за працоўную сялянскую дэмакратыю!

У гэтым ёсць глыбокі сацыяльны змест і вялікае гістарычнае значаньне беларускай народнай рэвалюцыі. Сялянства зьяўляецца галоўным чыннікам у будаўніцтве новага супольнага ладу ў незалежнай беларускай народнай рэспубліцы!

Паўзіраемся цяпер на сацыяльны профіль рэвалюцыі на Беларусі.

Сацыяльны профіль рэвалюцыі на Беларусі ёсць вельмі падобны

да нацыянальнага профілю контррэвалюцыі на Беларусі. Маюць супольную сацыяльную базу ў каляніяльным становішчы Беларусі.

Здэнацыяналізаваныя месцы і мястэчкі, як і панска-абшарніцкія двары, зьяўляюцца галоўнымі баштамі рускага і польскага вялікадзяржаўніцтва на Беларусі.

Сацыяльны профіль рэвалюцыі на Беларусі — гэта ёсць імкненьне дробна-буржуазнага руска-польска-жыдоўскага мяшчанства да ўтрыманьня і замацаваньня ўпрывілеяванага іх становішча ў адносінах да беларускае вёскі. Згэтуль іх шуканьне апоры і падтрыманьне з боку Масквы і Варшавы, згэтуль іх намага да ўстанаўленьня і захаваньня дыктатуры як улады меншасьці над большасьцяй.

У гістарычнай пэрспэктыве гэта азначае — гэта ёсць апошнія па-тугі рускага і польскага вялікадзяржаўніцтва на Беларусі.

8

Што такое бальшавізм?

Бальшавізм — гэта ёсць адменная форма ўсерасейскага вялікадзяржаўніцтва. З усяе яскравасьцю аб гэтым сведчыць VII усесаюзны зьезд саветаў¹⁴. На гэтым зьездзе шмат гаварылася аб савецкай радзіме, аб ахове межаў савецкай радзімы ад вонкавай небясьпекі. В. Молатаў¹⁵, старшыня савету народных камісараў Савецкага Саюзу, уважае, што савецкая радзіма — гэта ёсць Расея, што межы Савецкага Саюзу супадаюць зь межамі Расеі. Даслоўна ён сказаў наступныя крылатыя словы: „*Расея нэпайская стала Расеяй сацыялістычнай*“¹⁶. Савецкі Саюз, такім чынам, увесь Саюз Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік — савецкая радзіма, а савецкая радзіма, паводле Молатава, — гэта і ёсць Расея. СССР — гэта ёсць толькі назва-мянушка Расеі.

Бальшавікі ўзіраюцца на Беларусь як на частку Расеі, як на рускую дзяржаўную тэрыторыю. Згэтуль іх напорыстае змаганьне зь беларускімі незалежнікамі; згэтуль іх покліч: „*БССР — неадлучная частка*

¹⁴ VII Усесаюзны зьезд саветаў праходзіў у студзені—лютым 1935 г. у Маскве. — *Рэд.*

¹⁵ **Вячаслаў Молатаў** (1890—1986), савецкі функцыянэр. — *Рэд.*

¹⁶ Справаздачны даклад тав. В. М. Молатава аб рабоце ўраду VII зьезду саветаў СССР // *Зьвязда*. № 25. 30 студзеня 1935.

¹⁷ З прывітаньня XI-га Усебеларускага зьезду саветаў ЦВК СССР — Калініну, СНК СССР — Молатаву // *Зьвязда*. № 13. 13 студзеня 1935.

ўсяго СССР¹⁷. Згэтуль, нарэшце, іх клятва-присяга ахоўваць і бараніць межы савецкай радзімы: „Мы клянёмся табе, тав. Сталін, што будзем граніцу трымаць на замку, будзем яе ахоўваць, як зяніцу вока. Усякая спроба ворага парушыць нашы сьвяшчэнныя, недатыкальныя савецкія граніцы будзе разгромлена¹⁸. „Разграміць ушчэнт усіх тых, хто пасягне хоць на пядзь сьвяшчэннай і недатыкальнай савецкай зямлі¹⁹“.

Інакш кажучы: бальшавікі ўсяляк намагаюцца ахоўваць і бараніць недатыкальнасьць сьвяшчэнных межаў савецкай радзімы ўсяго СССР — адзінай і непадзельнай Расеі.

Бальшавікі дамагаюцца таго, каб Беларусь і надалей заставалася калёніяй Расеі.

9

Яшчэ ў 1920 г. быў выданы зборнік матар’ялаў аб гаспадарчым і культурным становішчы БССР. Складзены кіраўніцтвам справамi раднаркому БССР, у гэным зборніку выразна гаворыцца, што 50% усіх прыбыткаў, якія зьбіраюцца на тэрыторыі БССР, непасрэдна паступаюць у агульна-саюзную казну і ні ў якой форме не вяртаюцца на Беларусь дзеля задавальненьня гаспадарчых і культурных патрэбнасьцяў беларускага народу²⁰.

Мінае ўжо з таго часу дзевяць гадоў. Агульнае каляніяльнае становішча Беларусі ні ў чым не зьмянілася. Хаця бальшавікі і замоўчваюць тое, колькі грошы выплачвае Беларусь Расеі, але з пэўнасьцю можна цьвердзіць, што ня менш 56% усіх прыбыткаў, якія зьбіраюцца на тэрыторыі БССР, ня кажучы ўжо нават аб гэі частцы Беларусі, якая непасрэдна далучана да РСФСР, гэта ёсьць дань, какую плаціць беларус Расеі за сваё паняволяньне; гэта ёсьць жорсткі калёніяльны вызыск!

¹⁸ З прывітаньня XI-га Усебеларускага зьезду саветаў Сталіну // Звязда. № 13. 13 студзеня 1935.

¹⁹ З дакладу Д. Коніка, загадчыка аддзелу культуры і прапаганды ленінізму ЦК КП(б)Б на 3-цім Усебеларускім зьездзе рабселькораў // Звязда. № 50. 1 сакавіка 1935.

²⁰ Больш падробна аб гэтым у артыкуле: Гаспадарчае і культурнае адраджэньне Беларусі // Бюлетэнь Загранічнай Групы Беларускай Партыі Сацыялістаў-Рэвалюцыянэраў. № 6. Жнівень 1926. С. 3—16.

Калі яшчэ ў 1928 г. Алесь Адамовіч, старшыня раднаркому БССР²¹, адважыўся сказаць праўду аб калёніяльным становішчы Беларусі і зьявнуўся да ўсесаюзнага цэнтральнага выканаўчага камітэту, каб хоць трошкі зьменшыць — ня ўхіліць, а толькі зьменшыць! — калёніальную залежнасьць Беларусі ад Расеі, то, як ведама, у парадку партыйнай дысцыпліны ЎсЕКП-ы зьняты быў з пасады, выключаны з кампартыі і высланы за межы БССР як нацыянал-апартуністы і эс-эраўскі агэнт у шэрагах кампартыі.

Ня іначай паступаюць усерасійскія вялікадзяржаўнікі ў кампартыі і ў адносінах да іншых беларускіх камуністаў, якія маюць адвагу выступіць у абарону жыцьцёвых патрэбнасьцяў беларускага народу — выключаюць з кампартыі і высылаюць за межы БССР.

Гэтак: калі Зьмітро Прышчэпаў²², народны камісар земляробства БССР, набыў у сабе столькі адвагі, што пачаў зьдзяйсняць на Беларусі такую зямельную палітыку, якая найбольш адпавядае жыцьцёвым патрэбнасьцям беларускага сялянства — хутарызацыя і вольная каапэрацыя, — то што-ж, быў абвінавачаны ўсерасейскімі вялікадзяржаўнікамі ў беларускім нацыяналізьме, зьняты з пасады, выключаны з кампартыі, адданы пад суд і высланы за межы БССР.

Яшчэ горшая доля спаткала прафэсара Ўсевалада Ігнатоўскага²³, першага прэзыдэнта Беларускай Акадэміі Навук, які меў адвагу высказаць навуковую праўду аб Беларусі і распачаць актыўнае будаўніцтва самастойнай беларускай культуры, — быў зьняты з пасады, выключаны з кампартыі, арыштаваны і ў вастрозе забіты²⁴.

²¹ Відавочна, тут кантамінуюцца дзьве асобы з аднолькавымі прозьвішчамі: **Язэп Адамовіч** (1897—1937), старшыня Саўнаркому ў 1924—1927 гг., які пазьней працаваў у Расеі, і **Алесь Адамовіч** (1900—1937), партыйны дзеяч, нацыянал-камуніст, у 1928—1929 гг. намесьнік наркама земляробства БССР, выключаны з кампартыі, арыштаваны ў 1930 г. па справе „Саюзу вызваленьня Беларусі“ і асуджаны да 10 год лягераў; расстраляны пасля паўторнага арышту. — *Рэд.*

²² **Дзьмітрый Прышчэпаў** (1896—1940), дзяржаўны дзеяч, наркам земляробства БССР (1924—1929). Арыштаваны ў 1929 г. па справе „Саюзу вызваленьня Беларусі“, асуджаны на 10 гадоў лягераў. Памёр у турэмнай бальніцы. — *Рэд.*

²³ **Усевалад Ігнатоўскі** (1881—1931), дзяржаўны дзеяч, гісторык, публіцыст. Наркам асьветы (1921—1926), стваральнік і старшыня Інбелкульту (1926—1929), першы прэзыдэнт Беларускай акадэміі навук (1929—1930). Падчас сьледзтва па справе „СВБ“ быў зьняты з пасады прэзыдэнта БелАН. — *Рэд.*

²⁴ Фактычная памылка. Усевалад Ігнатоўскі скончыў жыцьцё самагубствам пасля аднаго з допытаў у ДПУ БССР па справе „СВБ“. — *Рэд.*

У той самы час — 1929—1930 гг. на Беларусі — арыштаваны былі і высланы ў розныя мейсцы Расеі выдатнейшыя працаўнікі на ніве гаспадарчага і культурнага адраджэння беларускага народу, распачалася жорсткая расправа зь беларускай інтэлігенцыяй.

Усерасейскія вялікадзяржаўнікі пад шыльдай кампартыі ўяўляюць сабе так, што Беларусь павінна быць ня толькі эканамічнай калёніяй Расеі, але што эканамічна, культурна і палітычна павінна зьліцца з Расеяй у адно цэлае, у адну савецкую радзіму, у адзіную й непадзельную Расею; беларускі народ, як і ўсе іншыя народы СССР — апрача рускага народу — павінны адмовіцца ад сваіх культурных і сацыяльна-гаспадарчых асаблівасцяў, павінен разьвіваць толькі тыя асаблівасці свае культуры, якія супольны з асаблівасцямі рускае культуры і вядуць да поўнага зьліцця з рускім народам²⁵.

Гэтым высвятляецца, між іншым, і той факт жывой рэчаістасці, што бальшавікі адмянілі НЭП і пачалі ўводзіць дзяржаўны капіталізм; у сацыяльна-псіхчным разрэзе гэта азначае: павялі ўзмоцнены націск усерасейскага вялікадзяржаўніцтва і цэнтралізму; распачалася ліквідацыя ўсіх нацыянальных і сацыяльных вольнасцяў, якія здабыты былі каляніяльнымі народамі СССР у папярэдні перыяд рэвалюцыі як змушаныя ўступкі з боку ўсерасейскага вялікадзяржаўніцтва.

10

Гані прыроду ў дзевы, то яна ўлезе праз вакно!

Калі з адменай НЭПу і ўвядзеньнем дзяржаўнага капіталізму ўсерасейскія вялікадзяржаўнікі пад шыльдай кампартыі намерваліся зьнішчыць усе культурныя і сацыяльныя асаблівасці прыгнечаных і паняволеных народаў СССР, то дасяглі зваротных вынікаў — яшчэ больш ўзмоцнілі нацыянальныя антаганізмы і сацыяльныя супярэчнасці.

Рэвалюцыя прадаўжаецца!

„Наша партыя, — кажуць бальшавікі, — разграміла беларускі контррэвалюцыйны нацыянал-дэмакратызм“. „Але вораг яшчэ не дабіты. Ён яшчэ супраціўляецца... Толькі формы, прыёмы і тактыка яго супраціўлення цяпер новая, іншая. Вораг прыстасоўваецца да новай абстаноўкі, мяняе зброю ў сваім арсенале, перафарбоўваецца,

²⁵ Таболов, К. О национальной культуре // Под знаменем марксизма. Москва, 1932. № 9—10. С. 113—136.

як хамелеон²⁶. „Ва ўмовах БССР кулацкія, эсэрайскія і іншыя элемэнты ў сваёй контррэвалюцыйнай барацьбе супраць сацыялістычнага будаўніцтва прыкрываліся і зараз часта прыкрываюцца фальшыванациянальным сьцягам²⁷.

Бач, куды яны цяпер гнуць. Бальшавікі намагаюцца выступаць пад узапраўдным нацыянальным сьцягам вызваленьня і адраджэньня беларускага народу!

11

Па наказу ЦК УсеКП(б) ад 2 сакавіка 1933 г. у справе правядзеньня нацыянальнай палітыкі на Беларусі адбылося ў Менску надзвычайнае паседжаньне пленуму ЦК і Менгаркому КП(б). Прынята рэзалюцыя, у якой чытаемо: „У мэтах найбольш поўнага выкрыцьця мінулага і цяперашняга нацдэмаўшчыны, бундызму і г.д. у Беларусі і ў мэтах узброеньня растуцьх кадраў бальшавіцка-распрацаваным матарыялам, пленум даручае Інстытуту гісторыі партыі, Інстытуту гісторыі БАН, ДВБ, наркомасьветы забясьпечыць выпуск раду правярных, бальшавіцка-вытрыманых матарыялаў, дакумэнтаў і кніг па гэтых пытаньнях, каб першыя дакумэнты і матарыялы пачалі выходзіць у сьвет у бліжэйшыя-ж два месяцы²⁸.

І вось, распачалася пільная праца. Інстытут гісторыі кампартыі, Інстытут гісторыі Беларускай Акадэміі Навук, Народны камісарыят асьветы і Беларускае Дзяржаўнае выдавецтва мабілізуюць усе свае сілы, каб выкрыць і аканчальна разграміць беларускі нацыянал-дэмакратызм і беларускіх эсэраў; зьяўляюцца ў сьвет бальшавіцка-распрацаваныя матарыялы, дакумэнты, кнігі і паасобныя артыкулы; дасьціпныя асьпіранты і пачынаючыя журналісты робяць сабе на гэтым добрую кар’еру.

Ня будзем спыняцца на ўсіх выданьнях; аднастайныя і нудныя апавяданьні, як нудныя ёсьць песьні-літаньні шпітальных дзядоў пад час касьцельнага фэсту.

Дзеля ўяўленьня таго, як бальшавікі змагаюцца ў сучаснасьці зь беларускай нацыянальнай небясьпекай, хопіць, калі мы разгледзімо найбольш ударныя артыкулы ў гэтай справе, якія нядаўна апублікаваны ў бальшавіцкім друку.

²⁶ Зьвязда. № 205. 16 верасьня 1933.

²⁷ Зьвязда. № 212. 25 верасьня 1933.

²⁸ Савецкая Беларусь. № 62. 20 сакавіка 1933.

П. Кірушын, выконваючы наказ партыі, напісаў ударны артыкул: „Контррэвалюцыйны беларускі нацыянал-дэмакратызм на службе інтэрвэнцыі“; надрукаваны гэны артыкул у часопісі „Большавік Беларусі“, орган ЦК КП(б)Б (Менск, 1935. №1—2. С. 99—122).

П. Кірушын, мабыць, добры большавік, але дрэнны гісторык, яшчэ горшы пісьменьнік — яго творчая фантазія не сягае далей суседняга частаколу; для яго няма іншага сьвету, як толькі той, што абмежаваны калючым дротам.

Ведама, аб навуковасьці яго працы ня можа быць і гутаркі: спаўняе наказ, небарака! Усё ён зблытаў і перапутаў: гістарычныя факты і легэнды, рэчаістасьць і фантастычныя ўявы, таксама імёны беларускіх дзеячаў, іх партыйную прыналежнасьць, іх палітычную дзейнасьць.

Над усім зграмаджаным ім матарыялам пануе ня лёгкі фактаў, нават і не марксысцка-ленінская дыялектыка, а фантастычная ўява — нейкая агідная пачвара, якая стаіць сабе, раскірэчыўшыся, і ляскае зубамі на яго.

Гэтак уяўляецца Кірушыну страшэнны вобраз беларускай нацдэмаўшчыны; гэта ўява гняце яго, не дае супакою.

Нацыянал-дэмакратызм у зьбянтэжанай фантазіі Кірушына робіць вялікія дзівы: нават і немагчымае для яго ёсьць магчыма — яшчэ ў 1920 г. займаўся падрыхтоўкаю інтэрвэнцыі супраць савецкай улады!

Сваё „сыстэматычнае выкрыцьцё“ і „асьвятленьне контррэвалюцыйнай дзейнасьці нацдэмаў“ ён пачынае з 1902 г., калі, як ён кажа, „на беларускай тэрыторыі арганізуецца блізкая да эсэраў і пэпэсаў Беларускай Рэвалюцыйная Грамада, якая на сваім першым зьездзе ў 1903 годзе... пераймае патрабаваньні буржуазнага й Беларускай Сацыялістычнай Грамады“. „Як кулацка-эсэраўская партыя, яна з самага пачатку адлюстроўвала інтарэсы растучага кулака“. „Праграма БСГ, прынятая ў студзені 1906 году, высьвівае патрабаваньні буржуазнага і дэмакратычнага пераўтварэньня надта ўмеранага толку і разьлічана на саюз з манархіяй“. Паводле Леніна, маўляў, гэта ёсьць партыя дробнабуржуазных рэвалюцыянераў. Ага, уяўляе сабе зьбянтэжаны Кірушын, гэта і ёсьць контррэвалюцыйны нацыянал-дэмакратызм, які намерываўся ўвайсьці ў саюз з рускай вялікадзяржаўнай манархіяй! (С. 104). І за гэта, мабыць, скажамо тут ад сябе, той самай рускай вялікадзяржаўнай манархіяй арыштаваны былі і кінуты ў вастрог ідэйныя правадары Беларускай Сацыялістычнай Грамады — Міхась Зялазей²⁹

асланы быў у Сьбір на вечнае пасяленьне, дзе й загінуў за арганізацыю Беларускага Сялянскага Саюзу, які дамагаўся канфіскацыі ўсёй абшарніцкай зямлі, а ў тым ліку і зямлі ўсерасейскага абшарніка Раманава, каб раўнамерна падзяліць усю зямлю паміж сялянамі; Алесь Бурбіс³⁰ засуджаны быў на тры гады ў вастрог за арганізацыю ўзброенага сялянскага паўстаньня з мэтай зрынуцьця ўсерасейскае самадзяржаўнае ўлады на Беларусі. Гэта быў той самы Алесь Бурбіс, які ў 1920 г. быў дыплёматычным прадстаўніком ураду БССР у Маскве і ад імя ўраду БССР падпісваў дагоду з урадам РСФСР аб узаемных добрасуседзкіх адносінах незалежных савецкіх рэспублік — Беларусі і Расеі!

Што можна сказаць пасля гэтага, якую праўду маемо шукаць у зьбэнтанай фантазыі Кірушына?

Ня іначай, як выпладае фантазіі, зьяўляецца і наступнае яго „сыстэматычнае выкрыцьцё“ і „асьвятленьне контррэвалюцыйнай дзейнасьці нацдэмаў“. Ён кажа: „Аб'яднаўшыся, чорная раць беларускай контррэвалюцый склікае 15 сьнежня 1917 году так званы Першы беларускі кангрэс, дзе нацдэмы сваімі падтасаванымі дэпутатамі з эсраў, меншавікоў, бундаўцаў, паалей-сіяністаў, кулакоў проціставілі окцябрскай рэвалюцый волю беларускага народу“. „Што-ж гаварыў гэты буржуазна-памешчыцкі-кулацкі народ? Ён выказаўся супраць пралетарскай дыктатуры, за дэмакратыю, г.зн. за дыктатуру буржуазіі, за адрубна-хутарскае землякарыстаньне, за зямельную ўласнасьць. Ён проціставіў сябе большавіцкаму выканкому Заходняй вобласці, які адзіны прадстаўнік агульна-нацыянальных (г.зн. буржуазна-памешчыцкіх) беларускіх інтарэсаў. Першы беларускі кангрэс стварыў сталы Савет зьезду, які потым ператварыўся ў нацыянальны белагвардзейскі ўрад“ (С. 105). „Для больш пасяляховай барацьбы з рэвалюцыйнай рада БНР імкнулася зьвязацца з усімі контррэвалюцыйнымі ўрадамі, што заснаваліся на тэрыторыі былой Расіі, са

²⁹ Магчыма, маецца на ўвазе **Віктар Зеязей** (1881— пасля 1951), грамадзкі й палітычны дзеяч, публіцыст. Ад 1903 г. быў сябрам і адным з кіраўнікоў Беларускай сацыялістычнай грамады ў Менску. У студзені 1906 г. на яго кватэры адбыўся Другі зьезд БСГ. У пачатку 1908 г. арыштаваны разам з малодшым братам Сігізмундам і асуджаны Віленскай судовай палатай на высылку. У 1920-х гг. працаваў у Інбелкульце. Падрыхтаваў даклад „Утварэньне і праца БСГ“, зь якім выступіў на паседжаньні сэкцыі рэвалюцыйнага руху. У 1951 г. жыў у Ратамцы пад Менскам. — *Рэд.*

³⁰ **Алесь Бурбіс** (1885—1922), палітычны дзеяч, адзін з стваральнікаў БСГ. У 1906—1909 гг. адбываў пакараньне за рэвалюцыйную дзейнасьць. — *Рэд.*

Скарападскім³¹, з царскімі гэнэраламі, з буржуазна-памешчыцкай Польшчай. Ад імя іх усіх рада прасіла сабе матарыяльнай дапамогі, усім прапаноўвала прадацца за сходнюю цану“. „У восені 1919 году большая частка тэрыторыі БССР была ізноў акупавана, на гэты раз ужо белапаякамі“. „Героем дня нацдэмаў стаў маршал Пілсудскі³²“. „Каб заслужыць давер’е, нацдэмы пачалі арганізоўваць беларускія вайсковыя часьці для барацьбы з Чырвонай арміяй і заклікалі ўсіх „шчырых беларусаў“ дапамагчы белапаякам. У гэты час нацдэмы знайшлі і свайго „нацыянальнага гэнэрала“, вядомага Булак-Балаховіча³³. Бравы гэнэрал пастарайся пакрыць беларускія палі вогнішчам пажараў, трупамі замучаных рабочых і сялян. У знак падзякі нацдэмы ўключылі Булак-Балаховіча ў сьпісак членаў „Беларускага ўраду“ ў якасьці ваеннага міністра“ (С. 106).

13

У зьбянтэжанай фантазыі Кірушына ўсё зблытана і перапутана, але тэндэнцыя ясная: зганьбіць і збэсьціць усё тое, што, казаў той, бальшавіцкаму духу варожа!

Але скуль ён чэрпае такія падзівугодныя весткі? На якіх гістарычных фактах ён абапірае свае цьверджаньні?

Скуль чэрпае, напрыклад, Кірушын весткі аб тым, што „бравы гэнэрал“ Булак-Балаховіч „быў уключаны ў сьпісак членаў беларускага ўраду“? Дзе і калі гэта было?

П. Кірушын, як і пераважная большасьць савецкіх гісторыкаў, паклікаецца ў сваіх цьверджаньнях на „бальшавіцка-правераныя дакумэнты“. Гэта яму робіць „гонар“ называцца „бальшавіцкім вучоным“. Кірушын знайшоў, бачыце, у архівах АДПУ „бальшавіцка-вытрыманья

³¹ **Павал Скарападзкі** (1873—1945), вайсковы й палітычны дзеяч, гетман Украіны ад 29 красавіка да 14 сьнежня 1918 г. — *Рэд.*

³² **Юзаф Пілсудзкі** (1867—1935), вайсковы й палітычны дзеяч, на той час прэзыдэнт Польскай Рэспублікі (1918—1922). Мажліва, маецца на ўвазе вітаньне першага польскага прэзыдэнта Алесем Гаруном і іншымі дзеячамі нацыянальнага адраджэньня, якія пэўны час спадзяваліся, што ліцвін Пілсудзкі падтрымае незалежніцкія беларускія колы. — *Рэд.*

³³ **Станіслаў Булак-Балаховіч** (1883—1940), вайсковы і палітычны дзеяч. У кастрычніку—лістападзе 1920 г. кантраляваў тэрыторыю Ўсходняга Палесься. — *Рэд.*

матарыялы“ — гэта... „паказанні пры допыце“ арыштаваных у 1930 г. у Менску „нацдэмаўскіх контррэвалюцыйнараў“. Сярод іншых паказанняў — а было іх, мабыць, нямала — ён знайшоў і такія, дзе гаворыцца, што „ў выпадку інтэрвэнцыі нацдэмы... ставілі сабе мэтай зьвяржэньне савецкай улады і ўстанавленьне Беларускай Народнай Рэспублікі пад пратэктаратам Польшчы“. „Палітычным ідэалам нацдэмаў была неад’емнасьць прыватнай уласнасьці... Арганізацыя народнага ўраду, які шляхам нацыянальнага сходу выбірае прэзыдэнта рэспублікі і ўстанавляе выбарчы закон“. „Для дасягненьня гэтых задач апорай павінны былі зьвяціца заможнае кулацкае сялянства і антысавецкая частка гарадскога насельніцтва. Для ваеннага кіраўніцтва масамі ў гэты момант намячалася скарыстаньне кадраў афіцэрства“ (С. 117). „Урад адноўленай БНР павінен быў мець прадстаўнікоў розных грамадзкіх колаў — капіталістаў, кулакоў, памешчыкаў, буржуазных інтэлігентаў, за выключэньнем, зразумела, працоўных сялян і рабочых“. „Пры разьмяркаваньні міністэрскіх партфэляў партфэль ваеннага міністра намячайся нацдэмаўскаму „гэнэралу“ Булак-Балаховічу“ (С. 118).

Дык вось тыя крыніцы, скуль чэрпае Кірушын свае весткі аб „ідэалах і мэтах“ беларускіх „нацдэмаў“, якія, як ён кажа, „яны адкрыта прызнавалі пры допыце“, — гэта ёсьць паказанні вязьняў, запісаныя агэнтамі АДПУ.

Магчыма... усё магчыма „пры допыце“ ў падзямельных мурах АДПУ. Арыштаваныя, застрашаныя і аж да сьмерці замучаныя няшчасныя ахвяры бальшавіцкага тэрору маглі падпісаць усё, што ім дыктавалі іх каты, маглі ўсё „прызнаць“ „пры допыце“, каб зьменшыць і аблегчыць свае мучэньні, тым больш калі ім за гэта абяцалі „дараваць жыцьцё“. Ня выключана таксама і тая магчымасьць, што агэнты АДПУ напісалі ў „паказанні“ тое, што самі хацелі, маглі, нарэшце, і подпіс сфальшаваць. Усё магчыма за жалезнымі кратамі бальшавіцкіх вастрогаў... Хто-ж гэта можа праверыць?

Хто можа праверыць, напрыклад, праўдзівасьць тых „паказаньняў“ — „пакаянных лістоў з прызнаньнем сваіх памылак“ (С. 118), „пакаянных лістоў“ прафэсара Ёсэвалада Ігнатоўскага, першага прэзыдэнта Беларускай Акадэміі Навук, калі ўжо няма яго сярод жывых — замучаны „пры допыце“ ў бальшавіцкім вастрозе...

Хіба можна верыць агэнтам АДПУ, тым агэнтам АДПУ, рукі якіх запэцканы ў бязьвінна пралітай крыві?

Хіба можна верыць забойцам прафэсара-акадэміка Ёсэвалада Ігнатоўскага?

Ва ўсялякім прыпадку паказаньні „пры допыце“ „выкрытых і разгромляных нацдэмаўскіх контррэвалюцыйнараў“ ёсьць вельмі падобныя да „пратокалай сьонскіх мудрацоў“. Гэта-ж таксама былі застаўлены з адзінай мэтай — „выкрыць і разграміць“!

„Ігнатоўскі — гэта адзін з галоўных кіраўнікоў беларускага контррэвалюцыйнага нацыянал-дэмакратызму“, — бянэтэжыцца Кірушын. „Гэта ён зьбіраў па ўсяму СССР нацдэмаў і перавозіў іх у Беларусь, а потым шукаў ім пасады, найбольш цёплыя і карысныя для нацдэмаўскай контррэвалюцыйнай справы“. „Ігнатоўскі быў тварцом буржуазнай, шкодніцкай схемы гісторыі Беларусі“. „Ён зьяўляецца адным з аўтараў тэорыі адзінства беларускай нацыі і абараняў яе да канца“ (С. 118).

Каб аканчальна зганьбіць і збэсьціць імя прафэсара Ўсевалада Ігнатоўскага, забітага здрадна ў бальшавіцкім вастрозе, Кірушын, асьлеплены „бальшавіцкай пільнасьцю“, кідае наступныя словы-абвінавачваньні: „Выкрыты партыяй, Ігнатоўскі круціцца вужакай, падае пакаяння заявы з прызнаньнем сваіх „памылак“ толькі для таго, каб партыя не раскрыла галоўнага — яго работу ў дэфэнзіве, аднак партыя канчаткова выкінула са сваіх радоў правакатара-ахраньніка і яго папалечнікаў“ (С. 118).

І што-ж, хай дазволена будзе тут спытацца, партыя выкрыла яго „работу ў дэфэнзіве“? Не, ня выкрыла! Кампартыя ня выкрыла і ніколі ня выкрые работу Ігнатоўскага ў польскай дэфэнзіве або ў рускай ахранцы, як гэтага хоча Кірушын, бо ўсё гэта ёсьць выплад яго зьбянтэжанай фантазыі.

Можа нехта спытае: чаму гэта бальшавікі ніяк ня могуць супакоіцца з трагічнай сьмерцю прафэсара Ўсевалада Ігнатоўскага? Можа таму, што яго забілі „пры допыце“ агенты АДПУ? А хіба мала беларусаў загінула ў бальшавіцкіх вастрогах пры допыце і бяз жадных допытаў? Чаму аб іх маўчаць?

Адказаць на гэта пытаньне — гэта наяўна выкрыць праўду: прафэсар Усевалад Ігнатоўскі па сьмерці больш небясьпечны для бальшавікоў, чым пры жыцьці. Таму яны так ганьбяць і бэсьцяць яго імя. Іх трывожыць здань помсты за бязьвінна пралітую кроў. Намагаюцца апраўдаць сваё злачынства, сваё вялікае праступленьне. Гэта-ж падумаць толькі: бальшавіцкія агенты АДПУ забілі першага прэзыдэнта Беларускай Акадэміі Навук, забілі за тое, што ён ствараў падваліны самастойнай беларускай навукі!

Ня сам факт забойства ім страшны — да гэтага яны ўжо прызвычайны; бальшавікоў пужае тое, як беларускі народ узіраецца на сьмерць прафэсара Ўсевалада Ігнатоўскага.

У сьвядомасьці беларускага народу Ігнатоўскі зьяўляецца мучанікам за народную справу!

In memoriam прафэсара Ёсэвалада Ігнатоўскага.

Належаў ён да гэі часткі беларускай рэвалюцыйна-народніцкай інтэлігэнцыі, якая ў бураломныя дні рэвалюцыі 1917—1920 гг. высока ўзьняла сыяг волі і незалежнасьці беларускага народу. Быў чынным сябрам Беларускай Партыі Сацыялістаў-Рэвалюцыянэраў. Стаяў на чале Беларускага Вучыцельскага Інстытуту, які стараньнямі эсэраў заснованы быў у Менску ў 1918 г.; гэта быў першы Беларускі Вучыцельскі Інстытут. Прафэсар Усэвалад Ігнатоўскі выкладаў у ВВІ гісторыю Беларусі; чытаў лекцыі па гісторыі Беларусі на беларускіх агульна-асьветніцкіх курсах у Менску. У 1919 г. выдаў друкам свае лекцыі пад назвай „Гісторыя Беларусі“. Гэта быў першы падручнік гісторыі Беларусі для школ і самаадукацыі.

Працуючы навукова, праф. Ус. Ігнатоўскі ня ўхіляўся таксама ад выкананьня баявых заданьняў Беларускай Партыі Сацыялістаў-Рэвалюцыянэраў.

У пачатку 1920 г. быў чынным сябрам баёўнага штабу беларускай народнай рэвалюцыі — прыймаў непасрэдны ўдзел у працах Беларускага Цэнтральнага Паўстанчскага Камітэту.

У ліпені 1920 г. Менск быў здабыты беларускімі рэвалюцыйнымі партызанамі. Была арганізавана беларуская народна-рэвалюцыйная ўлада — Беларускі Рэвалюцыйны Камітэт.

У гэты час камуністы-бальшавікі пачалі вясцьці перагаворы зь беларускімі эсэрамі аб утварэньні супольнага фронту. „Наша партыя, — кажа В. Кнорын³⁴, — прызнала магчымым пайсьці на перагаворы аб уваходжаньні ў савецкі ўрад БССР беларускіх эсэраў і бундаўцаў, не зааджаючыся ні на якія прынцыповыя ўступкі. Гэта пастанова была выклікана тым, што ва ўмовах рэвалюцыйнай хвалі, ва ўмовах нашага наступленьня на Варшаву, ва ўмовах росту рэвалюцыйных сіл на захадзе можна было разьлічваць на далейшае палявэньне тых мас, якія ўсё яшчэ ішлі за гэтымі партыямі. Гэта пастанова была выклікана тым, што партыя лічыла неабходным выкарыстаць усе рэва-

³⁴ **Вільгельм Кнорын (Кнорынш, 1890—1938)**, грамадзка-палітычны дзеяч, гісторык, літаратурны крытык, журналіст. У 1932—1937 гг. ён быў дырэктарам Інстытуту чырвонай прафэсуры, галоўным рэдактарам часопісаў „Коммунистический Интернационал“ і „Большевик“. — Рэд.

люцыйныя сілы, асабліва зьвяртаючы ўвагу на беларускія сілы, якіх у той час у партыі было мала. У пасьледку, пры зьмене сытуацыі, пры новых труднасьцях — стала ясна, што дробна-буржуазны груз у выглядзе эсэраў моцна затрымаў-бы манэўраваньне маладога беларускага ўраду і прынёс-бы шмат шкоды справе пралетарскай дыктатуры БССР³⁵.

У рэчаістасьці справа іначай выглядала: калі бальшавікі ўбачылі, што беларускія эсэры, абапіраючыся на рэвалюцыйную волю беларускіх працоўных грамад, фактычна здзяйсняюць народна-рэвалюцыйную ўладу на Беларусі, то, ня маючы ніякага ўплыву на бураломны цяг падзеяў, змушаны былі пайсьці на перагаворы з эсэрамі аб устанавленьні адзінага фронту; пачалі „манэўраваць“, каб „пры зьмене сытуацыі“, якая хутка настала, рашуча адмовіцца ад адзінага фронту. Гэна „зьмена сытуацыі“ настала ў той спосаб, што бальшавікі атрымалі з Масквы дапамогу ў відзе некалькіх сот тысяч узброеных чырвонаармейцаў. Абапіраючыся на сілу штыхоў і кулямётаў акупацыйнай арміі, бальшавікі пачалі дыктатарскі паводзіцца на Беларусі. Беларускія эсэры востра паставіліся супраць маскоўска-бальшавіцкіх акупантаў, уважаючы, што ўся паўната ўлады на Беларусі мае належаць беларускаму працоўнаму народу.

„Пасьля няўдалых перагавораў, — кажа Алесь Адамовіч, — эсэры павялі на нас вострую атаку і пачалі нават агітаваць за тое, каб мы вывялі з тэрыторыі Беларусі чырвоную армію, таму што яна не беларуская, каб устанавілі агульнае галасаваньне і г.д і г.д. Зразумела, што мы адказалі ўзмоцненым націскам, і эсэры здалі свае пазыцыі“³⁶. „Яны хутка павярнуліся, — кажа ў іншым месцы Алесь Адамовіч, — так хутка, што мы нават не пасьпелі падаць адзін аднаму рукі. А пасьля гэтага яны, як кажучь, закасаўшы рукавы, пайшлі разам зь белагвардзейцамі на актыўнае змаганьне з намі, супраць савецкай улады“³⁷.

Але бальшавікам у той час патрэбна была беларуская інтэлігэнцыя: у шэрагах кампартыі ня было беларускіх сілаў. Рашылі выўжыць спосаб айцоў езуітаў: павялі хлусьлівую тактыку ўнутранага расколу і разьбіцьця еднасьці беларускіх эсэраў. І што-ж, дапялі свае мэты. Група

³⁵ Кнорын, В. Заўважкі к гісторыі пралетарыята ў Беларусі // Зьвязда. № 150. 10 жніўня 1934.

³⁶ Зьвязда. № 2366. 1926.

³⁷ Савецкая Беларусь. № 101. 7 траўня 1926.

інтэлігэнцыі на чале з прафэсарам Усеваладам Ігнатоўскім адкалолася ад БПС-Р. Заснована была група беларускіх рэвалюцыйных камуністаў-народнікаў, якая пайшла на супрацоўніцтва з бальшавікамі; у неўзабаве зусім нават зьлілася з кампартыяй, кладучы аснову ўзьніку Камуністычнай Партыі (бальшавікоў) Беларусі. Прафэсар Ус. Ігнатоўскі з гэтага часу быў сябрам савецкага ўраду БССР; займаў пасаду народнага камісара асьветы. Абапіраючыся на Беларускі Вучыцельскі Саюз, які яшчэ ў 1918 г. быў заснованы беларускімі эсэрамі, закладаў беларускія пачатковыя, сярэднія і вышэйшыя школы. Пры яго непасрэдным удзеле быў заснованы ў 1921 г. Беларускі Дзяржаўны Ўнівэрсытэт у Менску і Беларуская Сельска-Гаспадарчая Акадэмія ў Горы-Горках, шэраг Беларускіх Вучыцельскіх Інстытутаў і Педтэхнікумаў. Пры яго непасрэдным удзеле і пад яго кіраўніцтвам заснована была ў 1921 г. беларуская тэрміналягічная камісія пры Народным камісарыяце асьветы, у 1922 г. тэрміналягічная камісія, папоўненая новымі працаўнікамі, рэарганізавана была ў Інстытут Беларускай Культуры; у 1929 г. Інбелкульт рэарганізаваны быў у Беларускаю Акадэмію Навук. Гэтым былі паложаны моцныя падваліны культурнага будаўніцтва Беларусі. Але гэта, якраз, і напалохла маскоўска-бальшавіцкіх акупантаў. У студзені 1931 г. прафэсар Усевалад Ігнатоўскі быў „выкрыты і разгромлены“ як галоўны кіраўнік „беларускага контррэвалюцыйнага нацыянал-дэмакратызму“, а ў лютым 1931 г. — забіты ў менскім вастрозе.

Нельга не адзначыць, пры гэтым, адну вельмі характэрную псыхалагічную рысу.

У пастанове ЦК КП(б)Б аб выключэньні Ігнатоўскага з кампартыі чытаемо: *„Ігнатоўскі свядома фальсіфіцыраваў гістарычныя факты, імкнуўся затушаваць кіруючую ролю КП(б)Б барацьбой пралетарыяту і партызанскім рухам на Беларусі ў часе белапольскай акупацыі. Ігнатоўскі, заядлы нацыянал-дэмакрат, апраўдваў контррэвалюцыйныя выступленьні сваіх пабратаў і сябраў беларускіх эсэраў і інш.“ „Будучы на чале Акадэміі Навук, ён садзейнічаў таму, што БАН стала цытадэллю контррэвалюцыйных нац-дэмакратаў“³⁸.*

У бальшавіцкім друку аб сьмерці Ігнатоўскага была зьмешчана кароценькая зацемка: *„Пакончыў жыцьцё самагубствам“.*

У Менску ў той час адбываўся трэці ўсебеларускі настаўніцкі зьезд, на якім было 305 дэлегатаў, сярод дэлегатаў было 50 рабочых ад варштату, сельскагаспадарчых рабочых і калгасьнікаў. Пад націскам кам-

³⁸ Савецкая Беларусь. № 20. 25 студзеня 1931.

партыі зьезд пастанавіў абвесьціць сябе ўдарным у барацьбе за генэральную лінію партыі. Пастановай ЦВК БССР узнагароджаны быў ордэнам чырвонага працоўнага штандару.

Тыя беларускія настаўнікі, якія сумневаліся ў праўдзівасьці „генэральнай лініі партыі“, выключаліся з саюзу працоўнікоў асьветы, пазбаўляліся варштату свае творчае працы.

У Маскве ў той час пачалі адбывацца дэкады Савецкай Беларусі.

„Удар па нацыянал-дэмакратызьме тут, — кажа А. Альшэўскі, — гэта адначасова ўдар па беларускай контррэвалюцыі за межамі“³⁹.

Так, сьмерць прафэсара Ўсевалада Ігнатоўскага — гэта ёсьць моцны ўдар, які намераны рускімі вялікадзяржаўнікамі, каб зьнішчыць справу беларускага культурнага будаўніцтва.

Цяпер бальшавікі ганьбяць і бэсьцяць імя нябожчыка, балазе, што ня можа ён ужо сам абараніцца ад іх напасьцяў і лаянкі агіднай.

Але не пагасіць ім сьветач ясны!

Беларускі народ з пашанаю ўспамінае імя гэроя-мучаніка, імя першага прэзыдэнта Беларускай Акадэміі Навук...

14

Вернемся, аднак, да справы „бравяга генэрала“, якога бальшавікі хочаць бачыць не іначай, як толькі ў ролі ваеннага міністра беларускага ўраду.

У Кірушына, мабыць, вельмі кароткая памяць. То ён кажа, што яшчэ ў 1919 г. „нацдэмы ўключылі Булак-Балаховіча ў сьпісак членаў беларускага ўраду ў якасьці ваеннага міністра“ (С. 106), то ён сьцьвярджае, што толькі ў выпадку інтэрвэнцыі і аднаўленьня БНР — гэта ўжо ў 1920 г. — „пры разьмеркаваньні міністэрскіх партфэляў партфэль ваеннага міністра намячаўся нацдэмаўскаму генэралу Булак-Балаховічу“ (С. 118).

Дык вось: быў генэрал Булак-Балаховіч у 1919 г. ваенным міністрам беларускага ўраду ці ня быў?

У 1919 г., як ведама, быў толькі адзін беларускі ўрад — гэта ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі. Урад Савецкай Беларусі, абвешчаны ў студзені 1919 г. незалежнай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікай у этнаграфічных межах разьсяленьня беларускага народу, праіснаваў усяго толькі некалькі дзён; гэта прызнае, зрэшты, і П. Кірушын (С. 105).

³⁹ Зьвязда. № 72. Люты 1931.

Але ён замоўчвае пры гэтым, што першы савецкі ўрад на Беларусі — не беларускі савецкі ўрад, а савецкі ўрад на Беларусі! — па загаду з Масквы быў „адменены“, а Беларусь разарвана была на часці: усходняя частка Беларусі (большая палавіна Меншчыны, уся Віцебшчына і Смаленшчына) уваходзіла ў так-званую „Западную Коммуну“, а заходняя частка (меншая палавіна Меншчыны, уся Віцебшчына і Горадзеншчына) злучалася бальшавікамі зь Літвой; бальшавікамі створаны быў так-званы Літ-Бел — Літоўска-Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка. У 1921 г., паводле Рыжскае дагоды паміж Масквой і Варшавай, заходняя частка Беларусі была „ўступлена“ бальшавікамі Польшчы.

Як-жа адносіўся ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі да „бравлага гэнэрала“ Булак-Балаховіча, якога бальшавікі намецілі ўжо ў сьпісак членаў беларускага ўраду?

Адказ на гэта пытаньне знаходзім у пастановах Беларускай Нацыянальна-Палітычнай Нарады — „нацдэмаўскай нарады“, як скажуць бальшавікі, — якая адбылася ў Празе-Чэскай 25—30 верасня 1921 г.

У рэзалюцыі „Аб чыннасьці Булак-Балаховіча“ чытаемо:

„Беларуская Нацыянальна-Палітычная Нарада ў Празе, абмеркаваўшы выступленьні Балаховіча пад нацыянальным беларускім штандарам, пастанаўляе:

1. што Балаховіч ня мае ніякага падтрыманьня з боку беларускіх нацыянальных арганізацый;
2. што звязавшы сваё імя зь беларускім вызвольным рухам, ён дагэтуль не ачысьціў сябе ад пазорачых беларускае імя абвінавачаньняў у жыдоўскіх пагромах і грабежніцтвах;
3. што ён самавольна абвесьціў сябе галоўнакамандуючым беларускіх вайсковых сіл і
4. дазволіў сабе выдаваць акты дзяржаўнага значаньня.

Дзеля гэтага Беларуская Нацыянальна-Палітычная Нарада ў Празе лічыць Балаховіча — да таго часу, пакуль ён не апраўдае сябе перад беларускім грамадзянствам, — узурпатарам і авантурнікам⁴⁰.

Гэтак у рэчаістасьці выпадае справа з „бравым гэнэралам“ Булак-Балаховічам: беларускія „нацдэмы“ ўважалі і ўважаюць яго за авантурніка і прайдзісьвета!

⁴⁰ Рэзалюцыя, прынятая на Беларускай Нацыянальна-Палітычнай Нарадзе ў Празе // Сялянская Доля. 1921. № 4. С. 8

Але гэта яшчэ ня ўсё!

У бальшавіцкім друку чытаемо: „Вярнуўшыся з заграіцы, Ластоўскі⁴¹ і Цьвікевіч⁴² самым наглым спосабам ашукалі савецкі ўрад, прадаўжаючы да апошняга часу тварыць сваю здрадную справу. Гэта нацыяналістычная хейра, уластаваўшыся на адказнай працы ў савецкіх урадах, імкнулася выкарыстаць легальныя магчымасці дзеля здзяйснення сваёй шкодніцкай працы. Яна падбірала і аб'ядноўвала нацыянал-дэмакратычныя сілы, расстаяла сваіх людзей на кіруючыя пасады ў розных савецкіх урадах. Гэта контррэвалюцыйная група намагалася таксама стварыць грунт для рэстаўрацыі капіталізму на Беларусі пад прыкрыццём устаноў і выступленняў нацыянал-апартуністаў унутры партыі. Спачатку кіраўніцтва контррэвалюцыйнай арганізацыі групавалася найкола Беларускай Акадэміі Навук, а затым яно сваімі шчупальцамі сумела абхапіць Наркамзём, Наркомпрос, Белдзяржвыдат і іншыя савецкія органы. Падрыўная праца нацыяналістычных элементаў была напраўлена проці савецкай улады з мэтай стварэння на Беларусі буржуазнай рэспублікі, гэта азначае вярнуць уладу абшарнікам і капіталістам і фактычна абярнуць БССР у калёнію польскага імперыялізму. Нацыянал-дэмакраты ніякай рэальнай сілы ўнутры краіны ня мелі, а дзеля гэтага будавалі разрахункі на дапамогу інтэрвэнтаў, на польскую акупацыю. Ды, пэўна-ж, рукамі, галоўным чынам, польскіх фашыстаў яны марылі зрабіць пераварот. У выніку няміласэрднай

⁴¹ **Вацлаў Ластоўскі** (1883—1938), грамадзкі й палітычны дзеяч, пісьменьнік, гісторык, філэлаг, літаратуразнаўца, этнограф. Удзельнік абвяшчэння незалежнасці БНР. У 1919—1923 гг. — прэм'ер-міністар БНР. Працаваў у Міністэрстве беларускіх справаў у Літве. У 1927 г. пераехаў у БССР. Працаваў дырэктарам Беларускага дзяржаўнага музея, загадчыкам катэдры этнаграфіі пры Інбелкульце. Ад 1928 г. — акадэмік БелАН. У 1930 г. арыштаваны па справе „Саюзу вызвалення Беларусі“ і высланы на 5 гадоў у Саратаў. Паўторна арыштаваны ў 1937 г. і прыгавораны да расстрэлу. — *Рэд.*

⁴² **Аляксандар Цьвікевіч** (1888—1937), палітык, навукоўца, публіцыст. У 1921—1923 гг. — міністар замежных справаў ва ўрадзе БНР Вацлава Ластоўскага, у 1923 г. узначаліў альтэрнатыўны ўрад БНР. На Другой усебеларускай канфэрэнцыі ў Бэрліне ў 1925 г. прызнаў дасягненні культурнага будаўніцтва ў БССР і ліквідаваў урад БНР, неўзабаве пераехаў у Менск. У 1930 г. быў арыштаваны па справе „Саюзу вызвалення Беларусі“ і асуджаны на 5 гадоў высылкі. У 1937 г. расстраляны. — *Рэд.*

барацьбы партыі за ленінскую нацыянальную палітыку АДПУ Беларускай акачальна сарвала маску з групы контррэвалюцыйнай нацыянал-дэмакратычнай інтэлігенцыі. У групе аказаліся добраведомыя працоўным масам Беларускай быўшыя міністры Беларускай Народнай Рэспублікі, эсэры і белавардзейцы — Ластоўскі, Лёсік⁴³, Краскоўскі⁴⁴, Некрашэвіч⁴⁵, Смоліч⁴⁶, Цьвікевіч, якія здаўна марылі аб

⁴³ **Язэп Лёсік** (1883—1940), грамадзкі і палітычны дзеяч, пісьменьнік, публіцыст, мовазнаўца, пэдагог. Адзін з ініцыятараў акту незалежнасьці БНР. У 1919 г. — старшыня Найвышэйшай Рады БНР. Пасьля заканчэньня грамадзянскай вайны застаўся ў БССР. Займаўся навуковай, культурна-асьветнай, літаратурнай працай, выкладаў у БДУ, на беларукіх лектарскіх курсах, у Белпэдагтэхнікуме. Удзельнік, а ад 1930 г. — старшыня Тэрміналягічнай камісіі. Дырэктар Інстытуту навуковай мовы. У 1930 г. арыштаваны па справе „Саюзу вызваленьня Беларусі“ і прыгавораны да высылкі. У 1938 г. зноў арыштаваны і асуджаны на 5 гадоў лягераў. Памёр ад сухотаў у турме. — *Рэд.*

⁴⁴ **Іван Краскоўскі** (1880—1955), беларускі палітычны дзеяч, публіцыст, пэдагог. Сябра БСГ, БСДП. У 1918 уваходзіў у склад ураду Ўкраінскай Народнай Рэспублікі, быў паслом УНР у Грузіі. У 1920 г. — старшыня Беларускага нацыянальнага камітэту ў Вільні. Ад лета 1925 г. жыў у Менску, працаваў у БДУ, Інбелкультэ (потым БелАН). Арыштаваны ў 1930 г. па справе „Саюзу вызваленьня Беларусі“ і сасланы на 5 гадоў у Самару. Паўторна арыштаваны ў 1937 г., вызвалены ў 1940 г. Пасьля Другой сусьветнай вайны жыў у Чэхаславаччыне. — *Рэд.*

⁴⁵ **Сыцяпан Некрашэвіч** (1883—1937), беларускі навуковец і грамадзкі дзеяч. Пасьля абвяшчэньня БНР у 1918 г. — прадстаўнік яе ўраду на поўдні Ўкраіны. Ад 1920 г. жыў у Менску. Працаваў у Народным камісарыяце асьветы БССР. Удзельнічаў у арганізацыі Інстытуту беларускай культуры, у 1922—1925 гг. — яго першы старшыня. Ад 1928 г. — акадэмік, віцэ-прэзыдэнт БелАН, ад 1929 г. — дырэктар Інстытуту мовазнаўства БелАН. У 1930 г. арыштаваны па справе „Саюзу вызваленьня Беларусі“ і прыгавораны да 5 гадоў высылкі. Паўторна арыштаваны ў 1937 г. і прыгавораны да расстрэлу. — *Рэд.*

⁴⁶ **Аркадзь Смоліч** (1891—1938), грамадзка-палітычны дзеяч, спэцыяліст у галіне геаграфіі, эканомікі, картаграфіі. Адзін з ініцыятараў абвяшчэньня Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР). У першым урадзе БНР займаў пасаду сакратара асьветы. У 1919 г. — намесьнік старшыні ўраду А. Луцкевіча, адначасова міністар сельскай гаспадаркі БНР. Ад 1922 г. — у БССР. Працаваў у наркамаце земляробства, выкладаў у БДУ, сябра Інбелкульту. Першы беларускі прафэсар геаграфіі. У 1930 г. арыштаваны па справе „Саюзу вызваленьня Беларусі“ і высланы на 5 гадоў у Расею. У 1937 г. паўторна арыштаваны і прысуджаны да расстрэлу. — *Рэд.*

стварэнні незалежнай Беларусі пад скіпатрам аўтара „цуда над Віслай“⁴⁷.

Гэтую-ж самую хлусню паўтарае і Б. Тарашкевіч⁴⁸, быўшы „правадыр“ Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады. Ён піша, а можа быць і так, што за яго толькі подпісам друкуецца ўся гэта блытаніна, бо ён зьяўляецца цяпер „знатым заложнікам“ у Маскве, хаця можа і сам таго добра не ўсведамляе; ва ўсялякім выпадку за яго подпісам чытаемо: „Шалёнае супраціўленне буржуазных ідэялягаў на культурным фронце барацьбы — гэта адна з форм абароны матар’яльных інтарэсаў буржуазіі і кулацтва. За гэтыя інтарэсы, у першую чаргу, і вядуць барацьбу беларускія нацыянал-фашысты ўсіх масьцей і груп — адкрытыя саюзнікі польскага фашызму: Луцкевіч⁴⁹, Астроўскі⁵⁰ і Ко ў Польшчы; іх субраты — нацдэмы ў БССР. Беларускі

⁴⁷ Гур, Г. Белорусская контрреволюция // Красная Газета. Вечерний выпуск. Ленинград. № 304. 25 декабря 1930.

⁴⁸ **Браніслаў Тарашкевіч** (1892—1938), беларускі грамадзка-палітычны дзеяч, мовазнаўца, перакладчык, публіцыст. Адзін зь лідэраў Беларускай сацыялістычнай грамады. У 1918 г. загадваў культурна-асьветным аддзелам Петраградзкага аддзяленьня Белнацкаму. Ад 1921 г. — дырэктар Віленскай беларускай гімназіі. Адзін з кіраўнікоў і заснавальнікаў ТБШ. У 1922—1924 гг. узначальваў Беларускі пасольскі клуб. Ад 1926 г. — сябра КПЗБ. У 1925 г. заснаваў і ўзначаліў Беларускую сялянска-работніцкую грамаду. У 1927 г. арыштаваны польскімі ўладамі і асуджаны да знявольеньня на 12 гадоў, але вызвалены ў 1930 г. У 1931 г. зноў арыштаваны і асуджаны на 8 гадоў. У 1933 г. у выніку абмену знявольенымі трапіў у СССР. Працаваў загадчыкам аддзелу Польшчы й Прыбалтыкі ў Міжнародным аграрным інстытуце ў Маскве. У 1937 г. арыштаваны па справе „Беларускага нацыянальнага цэнтру“ і прыгавораны да расстрэлу. — **Рэд.**

⁴⁹ **Антон Луцкевіч** (1884—1942), палітычны й грамадзкі дзеяч, публіцыст, літаратурны крытык, гісторык, лінгвіст, выдавец. Адзін з ініцыятараў абвешчэння незалежнасці БНР. Старшыня Рады Народных Міністраў і міністар замежных справаў БНР. У 1919—1920 гг. — Старшыня Рады Міністраў Найвышэйшай Рады БНР. Ад 1921 г. — старшыня Беларускага нацыянальнага камітэту ў Вільні. Пасьля ўтварэння ў 1925 Беларускай сялянска-работніцкай грамады працаваў у яе рэдакцыйным камітэце. Нeadнойчы арыштоўваўся польскімі ўладамі. У 1930-х гг. адышоў ад палітычнай дзейнасці. У 1939 г. арыштаваны савецкімі ўладамі й прысуджаны да 8 гадоў лягераў, памёр у знявольенні. — **Рэд.**

⁵⁰ **Радаслаў Астроўскі** (1887—1976), палітык, грамадзкі дзеяч, педагог, публіцыст. У 1924—1936 гг. — дырэктар Віленскай беларускай гімназіі, ⇨

фашызм, праводзячы ў жыццё інтэрвэнцыйнаскія пляны імперыялістычных дзяржаў, аб'яднае палітычную платформу, праводзіць арганізацыйную смыхку зь беларускімі нацыянал-дэмакратамі ў БССР. Свяцтва, калі не аналягічнасьць буржуазна-кулацкай ідэалёгіі нацыянал-фашыстаў і нацдэмаў не прыходзіцца даказваць. Характар дзейнасьці адных і другіх указвае ня толькі на іх арганічную сувязь. Іх зьвязвае як контррэвалюцыйнае мінулае, так і контррэвалюцыйнае сучаснае: іх лёзунг аб незалежнай буржуазна-дэмакратычнай Беларускай Народнай Рэспубліцы — гэта актывны ўдзел у падрыхтоўцы да інтэрвэнцыі, у паширэнні польскай акупацыі на Ўсход, у зруйнаваньні буйна ўзрастаючага сацыялістычнага будаўніцтва, у паднявольнн працоўных мас⁵¹.

Усё тут збытана і перапутана, мабыць, з адзінай мэтай — зьбянтэжыць чытача.

Як у рэчаістасьці выпадае беларуская „контррэвалюцыя“, аб гэтым няўна сьведчыць Беларуска-Нацыянальна-Палітычная Нарада ў Празе.

У гэтай Нарадзе прыёмалі ўдзел усе тыя беларускія палітычныя партыі, якія стваралі БНР: беларускія эсэры, беларускія эсдэкі, беларускія эсэфы і беларускія нарсоцы. Усяго было 37 дэлегатаў. Паводле партыйнай прыналежнасьці ўсе дэлегаты разьмяркоўваліся ў наступным парадку: сяброў Беларускай Партыі Сацыялістаў-Рэвалюцыянэраў было 18; Беларускай Партыі Сацыялістаў-Фэдэралістаў — 5; Беларускай Сацыял-Дэмакратычнай Партыі — 4; Беларускай Партыі Народных Сацыялістаў — 2; рэшта былі беспартыйныя — іх было 8. У склад прэзыдыюму ўваходзілі: 2 эсэры і 1 эсэф.

Партыйны склад Нарады поўнасьцю адбіваў тагочасны ўплыў пасабных партый у краі.

⇒ адначасова ў 1930—1932 гг. — Беларускай праваслаўнай духоўнай сэмінарыі імя Ф. Багушэвіча. У другой палове 1920-х гг. выконваў абавязкі старшыні Таварыства беларускай школы, быў віцэ-старшынём Беларускай сялянска-работніцкай грамады (БСРГ). Пасьля разгрому БСРГ — прыхільнік „паланафільскага кірунку“ — супрацоўніцтва з польскімі ўладамі дзеля папулярызацыі беларускай культуры і школьніцтва. У 1936 г. быў высланы ў Лодзь (Польшча) настаўнікам матэматыкі і фізыкі. У 1939—1941 гг. — старшыня Беларускага камітэту самапомачы ў Лодзі. У 1943—1976 гг. — прэзыдэнт Беларускай Цэнтральнай Рады. Пасьля Другой сусьветнай вайны жыў у Нямеччыне, Швайцарыі, Аргентыне, Вялікабрытаніі, ЗША. — *Рэд.*

⁵¹ Тарашкевіч, Б. Заходняя Беларусь — пляцдарм імперыялістычных інтэрвэнцый // Савецкая Беларусь. № 13. 16 студзеня 1931.

Нарада адбывалася на вольнай зямлі братняга Чэхаславацкага народу; зусім вольна абмяркоўваліся ўсе пытаньні дзяржаўна-палітычнага, гаспадарчага і культурнага будаўніцтва вольнай і незалежнай Беларусі. Усе пастановы гэтай Нарады маюць сілу аж па сьняншыні дзень; зьяўляюцца абавязковымі нормама паступаваньня ня толькі для тых партый, якія прыймалі ўдзел у Нарадзе, але яны маральна абавязваюць таксама і ўсе беларускія нацыянальна-палітычныя арганізацыі, якія вядуць змаганьне за Беларускаю Народную Рэспубліку.

Беларуская Нацыянальна-Палітычная Нарада ў Празе пастанавіла:

I. Аб Рьжскім трактате.

Стоячы на груньце граматы Рады Беларускай Народнай Рэспублікі ад 25 сакавіка 1918 г., абвясціўшай незалежнасьць Беларусі ў межах лічэбнай перавагі беларускага народу, Беларуска Нацыянальна-Палітычная Нарада ў Празе, зложаная з прадстаўнікоў беларускіх палітычных партый і арганізацый з-пад усіх акупацый Беларусі, сабраўшыся ў Прагу, аднагалосна заяўляе:

1. Беларускі народ вёў, вядзе і будзе весьці барацьбу за незалежнасьць і непадзельнасьць Беларусі;
2. усе ранейшыя пратэсты беларускіх палітычных і нацыянальных арганізацый, у свой час заяўленыя супраць Рьжскага трактату, дзелячага Беларусь паміж Расіяй і Польшай, Нарадай аднагалосна пацьвярджаюцца;
3. Беларуска Нацыянальна-Палітычная Нарада ў Празе заклікае ўсе актыўныя беларускія сілы да самай рашучай рэвалюцыйнай барацьбы ўсякімі маючыміся ў іх распараджэньні спосабамі супроць падзелу Беларусі і заклікае лічыць ворагам беларускага народу кожнага таго, хто згадзіўся бы прызнаць Рьжскі мірны трактат.

II. Палажэньне беларускага народу пад акупацыйяй.

Беларуская Нацыянальна-Палітычная Нарада ў Празе, разважыўшы палажэньне беларускага народу пад расійскай і польскай акупацыямі, сьвярджае, што:

1. Пад расійскай акупацыяй у гэты момант знаходзіцца больш як 206.000 кв. км беларускай тэрыторыі.

На тэрыторыі Савецкай Беларусі расійскі савецкі ўрад устанавіў уладу, зложаную з чужых беларускаму народу элемэнтаў, каторымі кіруе цэнтральны савецкі ўрад з Масквы. Шырока рэжлямаваная толерантнасьць савецкай улады да беларускага адраджэнскага руху ў

Савецкай Беларусі дагэтуль ня выйшла з чыста дэкларацыйных рамак і для нацыянальна-культурнага адраджэнскага руху ў Савецкай Беларусі дагэтуль нічога ня зроблена.

На беларускай тэрыторыі, далучанай беспасрэдна да Расіі, беларускае насяленьне падлегае самай натужанай русыфікацыі і пазбаўлена ўсіх, як палітычных, гэтак і нацыянальна-культурных правоў; урадовай мовай зьяўляецца мова расійская, беларускія газэты забароняны, беларуская адраджэнская праца тлуміцца турмой і разстрэламі.

2. Пад польскай акупацыяй больш як 100.000 кв. км беларускай зямлі.

На захопленых польскім імперыялізмам беларускіх землях бушуе цяпер нічым не абмежаваны польскі шовінізм і нячуваны нацыянальны і сацыяльны ўціск і здзек над беларускім народам. З мэтай задушыць беларускую культуру і інтэлігенцыю, кіруючыся да поўнага зьнішчэння на гэтых землях беларускага племяні, землі беларускіх уцекачоў польскі ўрад раздае салдатам, ураджэнцам Польшчы. Сьвядомае беларускае сялянства польскі ўрад гноіць па турмах і канцэнтрацыйных лягерах, ён зачыняе культурныя, нацыянальныя і эканамічныя арганізацыі, забараняе друк, беларускую школу і мову.

Беларуская Нацыянальна-Палітычная нарада, у імя справядлівасьці ў захаваньня беларускай нацыі і культуры, вымагае ад Лігі Нацыяў і ўсіх народаў сьвету адкінуць агідны польскі шовінізм і імперыялізм у яго этнаграфічнай межы — за Буг і Нарэў.

III. Аб дзяржаўным будаўніцтве Беларусі.

Беларуская Нацыянальна-Палітычная нарада ў Празе, абмеркаваўшы пытаньне аб дзяржаўным будаўніцтве Беларусі, у поўнай сьвядомасьці надзвычайнай вагі гэтага пытаньня, зазначае:

1. Беларусь зьяўляецца краем працоўнага беларускага сялянства, рабочых і працоўнай інтэлігенцыі, — дзеля чаго Беларусь павінна быць дзяржавай працоўнага народу;
2. Беларусь павінна быць дзяржавай непадзельнай і ні ад каго незалежнай. нарада зазначае, што ніякія, гэтак званьня, арыентацыі ня могуць быць падставай дзяржаўнага будаўніцтва Беларусі. Адзінай асновай дзяржавы, адзінай сілай, якая збудуе Беларусь і забясьпечыць ёй нармальнае разьвіцьцё, зьяўляецца сам працоўны беларускі народ;
3. Пасьля здзяйсненьня беларускай дзяржаўнасьці, пасьля таго, як на беларускай зямлі запануе ўласная ні ад каго не залежная

ўлада, Беларусь працягне руку згоды, дзеля вольнага саюзу усім народам, зь якімі яна жыве побач і якіх яна лічыць за роўных братоў сваіх. Першай мэтай гэтага саюзу павінна быць узаемная абарона народных вольнасьцяў, якія здабудуць народы сваёй барацьбой.

IV. На шляху вызваленьня.

Сялянская Беларусь, прагнуўшыся ад летаргічнага сну векавой няволі, распачала змаганьне за сваё вольнае і роўнае жыцьцё сярод іншых вольных народаў.

Чацьвёрты ўжо год змагаецца Беларусь з насільствам розных акупантаў. У гэтым змаганьні беларускі народ добра сабе ўсьведаміў, што справа вызваленьня і адраджэньня яго Бацькаўшчыны ёсьць справа яго ўласных рук. Беларускі народ пераканаўся, што ні ад Масквы, ні ад Варшавы яму няма чаго чакаць для паляпшэньня сваёй долі.

Цэлым радам паўстаньняў, у працягу гэтых чатырох гадоў, беларускі народ ясна паказаў, куды ён імкнецца і на каго пакладае ўсе свае надзеі.

Найскраўшым момантам у гэтым змаганьні гераічным, апрача паўстаньняў у Віленшчыне, Віцебшчыне, Ашмяншчыне і г.д., зьяўляецца паўстаньне ў Слуцшчыне, калі сам сярмяжны народ, стыхійна паўстаўшы з аружжам у руках за незалежнасьць сваёй бацькаўшчыны, напісаў на сваім штандары: „Ні польскіх паноў, ні маскоўскіх камісараў!“. Беларускае Нацыянальна-Палітычнае Нарада ў Празе канстатуе, што гэтае паўстаньне было задушана пераважаючымі сіламі з абодвух бакоў.

Слава паўшым змагарам!

Беларускае Нацыянальна-Палітычнае Нарада ў Празе перасьцерагае беларускі народ, каб ня было непатрэбнага праліцьця крыві, устрымацца ад неарганізаваных выступленьняў, але моцна аб'яднаць свае сілы к таму моманту, калі прабе час усенароднага рэвалюцыйнага змаганьня за права кожнага народу быць гаспадаром у сваім краі⁵².

Гэткія ёсьць ідэалы і мэты ўзапраўднх беларускіх рэвалюцыянераў.

Гэта ёсьць ідэалы і мэты беларускай народнай рэвалюцыі!

Хто іначай уяўляе сабе вызвальную справу беларускага народу, той вандруе па блудных сьцежках-дарожках — рашуча той разыходзіцца з праўдай жывой рэчаістасьці!

⁵² Рэвалюцыя, прынятая на Беларускай Нацыянальна-Палітычнай Нарадзе ў Празе // Сялянская Доля. 1921. № 4. С. 6—16.

Франук Грышкевіч, Васіль Русак, інж. Лаўскі, Адольф Клімовіч,
Тамаш Грыб. Прага, 1927(?) г.

16

Кірушын, аднак, ёсць кепскі гісторык; ён ухіляецца ад фактаў гістарычнай рэчаістасці; стварае фантастычныя ўявы і ўявамі замяняе факты.

Яго збынтэжанаая фантазія рысуе ў чорных барвах дзейнасць „нацдэмаўскіх контррэвалюцыянераў“. Ён уяўляе сабе так цяг гістарычных падзей: „Узброеная барацьба супраць саветаў закончылася правалам, нацдэмам прыйшлося мяняць сваю тактыку. Частка нацдэмаў паехала за мяжу, дзе ў якасці розных самазваных „урадаў“ прапанавала ўсім і кожнаму прадаць беларускія лясы, торф, чыгунку, хлеб, пнянку і т.д. Другая частка нацдэмаў засталася ў Менску, каб працаваць тут у якасці разнастайных „спэцыялістаў“ — у галіне навукі, народнай асветы, зямельнай справы і т.д. Прыкідваючыся лаяльнай да савецкай улады, гэтая група на справе вядзе падпольную разлагаючую работу, каб стварыць глебу для імперыялістычнай інтэрвенцыі ў СССР і адарваць Беларусь ад Савецкага Саюзу. Адначасова вядзецца разведка па заданні гэнэральных штабаў і ахранак заходніх дзяржаў. Нарэшце, трэцяя частка нацдэмаў шляхам двурушніцтва прабіраецца нават у КП(б)Б, займае (у асобе Ігнатойска-

га, Прышчэпава, Алеся Адамовіча, Баліцкага⁵³ і іншых) адказныя мейсцы ў нашым савецкім і партыйным апарате і, прыкрываючыся партбілетам, праводзіць сваю контррэвалюцыйную работу“ (С. 106—107). „Беларускі контррэвалюцыйны нацыянал-дэмакратызм выражае буржуазна-рэстаўратарскія інтарэсы ўсіх зьнішчаемых пераможным ходам сацыялізму капіталістычных элемэнтаў, галоўным чынам кулацтва. Пад чорным сьцягам ваяўнічай рэакцыі, пад сьцягам нацыянал-дэмакратызму зьбіраюцца ўсе тыя, хто прагне рэстаўраваць капіталізм, вярнуць фабрыкі й заводы капіталістам, зямлю памешчыкам, насадзіць на вёсцы кулацка-хутарскія гаспадаркі, увекавечыць галечу і кулацкую экспloatацыю“. „Каб здзейсьніць заданні міжнароднай буржуазіі, контррэвалюцыйны нацыянал-дэмакратызм за апошнія гады асабліва ўзмоцнен пра-водзіць сваю контррэвалюцыйную работу на розных вучастках, падрыхтоўваючы адрыў БССР ад Савецкага Саюзу“ (С. 102). „Інтэр-вэнцыя — галоўны сьцяг нацдэмаўскай контррэвалюцыі. У гэты бок былі накіраваны ўсе дырэктывы замежных ахранак“. „У гэтым на-прамку разьвівалася контррэвалюцыйная дзейнасьць Прышчэпава, Баліцкага, Ігнатаўскага, Мятлы⁵⁴, Дварчаніна⁵⁵, Рака-Міхайлоўс-

⁵³ **Антон Баліцкі** (1891—1937), беларускі дзяржаўны дзеяч, публіцыст. У 1926—1929 гг. — наркам асьветы БССР. Адзін з праваднікоў палітыкі беларусізацыі. У 1929—1930 гг. сябра ЦВК БССР. У 1930 г. арыштаваны па справе „Саюзу вызваленьня Беларусі“ і прысуджаны да 10 гадоў лягераў. У 1937 г. пры паўторным разглядзе справы прысуджаны да сьмяротнага пакараньня. — **Рэд.**

⁵⁴ **Пётра Мятла** (1890—1938), грамадзка-палітычны дзеяч. У 1922 г. абраны паслом польскага сойму. Сябра Беларускага пасольскага клюбу. Сябра КПЗБ. Адзін са стваральнікаў і сябраў ЦК БСРГ. У 1927 г. арыштаваны польскімі ўладамі й асуджаны на 12 гадоў зьнявольленья. У 1930 г. дзякуючы абмену палітычнымі вязьнямі апынуўся ў БССР. У 1932—1933 гг. — старшыня Камісіі па вывучэньні Заходняй Беларусі БелАН. У 1933 г. арыштаваны па справе „Беларускага нацыянальнага цэнтру“ і прысуджаны да рас-стрэлу, які быў заменены 10 гадамі лягераў, дзе і памёр. — **Рэд.**

⁵⁵ **Ігнат Дварчанін** (1895—1937), грамадзкі дзеяч, навуковец, паэт, празаік, літаратуразнаўца. У 1921—1925 гг. вучыўся ў Карлавым унівэрсытэце ў Празе. Быў старшынём Аб'яднаньня прагрэсіўных беларускіх студэнтаў у Празе, сябрам Беларускай рады. У 1926 г. вярнуўся ў Вільню, дзе быў удзельнікам нацыянальнага руху. Сябра БСРГ, сакратар Беларускага выдавецкага таварыства. У 1928 г. абраны ў польскі сойм. Сябра Беларускага рабоча-сялянскага пасольскага клюбу „Змаганьне“ і Галоўнай управы ТБШ. ⇨

кага⁵⁶ і іншых“ (С. 109). „Нават і тая зьменавехаўская нарада часткі беларускіх эмігрантаў, якая адбылася ў канцы 1925 году ў Бэрліне, на якой пастаноўлена аб ліквідацыі ўраду БНР і поўнае прызнаньне ўлады саветаў, — адбылася тая нарада паводле ўявы Кірушына, — па загаду чужых органаў“ (С. 107).

Так, па загаду чужых органаў — гэта былі органы савецкае ўлады!

„У новых абставінах, — уяўляе сабе Кірушын, — нацдэмы павялі лінію вельмі тонка. Яны пачалі актыўна змагацца з нацыянал-дэмакратызмам. З гэтай мэтай яны трымалі прамовы, давалі ў газэты інтэрвію, пісалі артыкулы (Мятла, Рак-Міхайлоўскі, Янель, Бабровіч⁵⁷ і інш.), дыхалі паказной ненавісьцю да польскага імперыялізму, да фашызму і ў гэты-ж час самі ядналіся з усімі фашыстамі, шпіёнамі і правакатарамі, працаваўшымі за мяжой (Луцкевіч, Астроўскі,

⇒ У 1930 г. арыштаваны польскімі ўладамі й прысуджаны да 8 гадоў знявольеньня. У 1932 г. у выніку абмену вязнямі трапіў у БССР. Працаваў у БелАН у камісіі па вывучэньні Заходняй Беларусі і КП(б)Б. Выконваў абавязкі дырэктара Інстытуту мовазнаўства. У 1933 г. арыштаваны па справе „Беларускага нацыянальнага цэнтру“ й прысуджаны да 10 гадоў знявольеньня. У 1937 г. паводле новага прысуду расстраляны. — *Рэд.*

⁵⁶ **Сьымон Рак-Міхайлоўскі** (1895—1938), грамадзка-палітычны дзеяч, публіцыст, рэдактар, паэт. У 1922 г. абраны дэпутатам польскага сойму. Ад 1925 г. — намесьнік старшыні ЦК БСРГ. Ад 1926 г. — сябра КПЗБ. У 1927 г. арыштаваны польскімі ўладамі й прысуджаны да 12 гадоў знявольеньня. Вызвалены ў 1930 г., пасля чаго перабраўся ў Менск. Працаваў дырэктарам Беларускага дзяржаўнага музэю. У 1931—1932 гг. быў сябрам ЦВК БССР. У 1933 г. арыштаваны па справе „Беларускага нацыянальнага цэнтру“, прысуджаны да расстрэлу, але прысуд быў заменены на 10 гадоў лягераў. У 1938 г. пасля перагляду справы расстраляны. — *Рэд.*

⁵⁷ Былі два дзеячы з прозьвішчам Бабровіч, арыштаваныя ў 1933 г. па справе „Беларускага нацыянальнага цэнтру. **Ян Станіслававіч Бабровіч** (1902—1943), грамадзкі дзеяч, публіцыст. У 1922—1925 гг. вучыўся ў Праскім унівэрсытэце. Ад 1926 г. сябра КПЗБ. У 1928 г. арыштаваны польскімі ўладамі й прысуджаны да 15 гадоў знявольеньня. У 1932 г. у выніку абмену вязнямі апынуўся ў БССР. Узначальваў Камісію па вывучэньні Заходняй Беларусі пры БелАН. У 1933 г. арыштаваны й прысуджаны да 10 гадоў знявольеньня. У 1939 г. да тэрміну дададзеньня яшчэ 10 гадоў. **Лявон Бабровіч** (1904—1934), гісторык і публіцыст. Ад 1923 г. сябра КПЗБ. У 1932 г. скончыў аспірантуру БелАН, працаваў старшым навуковым супрацоўнікам у Камісіі па вывучэньні Заходняй Беларусі. У 1933 г. арыштаваны й прысуджаны да расстрэлу. — *Рэд.*

Езавітаў⁵⁸, Пігулеўскі⁵⁹, Варонка⁶⁰, Якавюк⁶¹). Дзеячы „Беларускага нацыянальнага цэнтру“ аб’ядналіся з польскімі й германскімі фашыстамі і звязаліся непасрэдна з Розэнбергам⁶², з рускімі і ўкраінскімі белагвардзейцамі, з астаткамі ранейшых буржуазных партый, што захаваліся яшчэ на Беларусі — эсэрамі, бундаўцамі, трацкістамі, членамі БСГ і інш. — і на грошы замежных контрразведкаў выконвалі шпіёнскую работу“ (С. 119—120).

Гэтак выконвае П. Кірушын наказ партыі — „найбольш поўнага выкрыцця мінулага й цяперашняга нацдэмаўшчыны, прышчэпаўшчыны, эсэраўшчыны, бундызму і г.д. у Беларусі.. у мэтах узброеныя растуць кадры бальшавіцка-распрацаваным матарыялам!“

⁵⁸ **Канстанцін Езавітаў** (1893—1946), ваенны й грамадзка-палітычны дзеяч. Народны сакратар па вайсковых справах, удзельнік абвяшчэння незалежнасці БНР. У 1919—1920 гг. быў кіраўніком Вайскова-дыпламатычнай місіі БНР у Латвіі й Эстоніі. У 1921—1944 гг. узначальваў Беларускае нацыянальнае аб’яднанне ў Рызе. У часе Другой сусветнай вайны займаўся арганізацыяй у Латвіі беларускіх школ. У 1945 г. займаў пасаду кіраўніка вайсковага аддзела БЦР. Затрыманы СМЕРШ у 1945 г. — *Рэд.*

⁵⁹ **Уладзімер Пігулеўскі** (1889—1958), грамадзкі дзеяч, пісьменьнік, драматург. У 1924—1925 гг. — дырэктар Люцынскай беларускай гімназіі. У 1926—1934 гг. працаваў загадчыкам Беларускага аддзела пры Міністэрстве асветы Латвіі ў Рызе. У 1934 г. арыштаваны й сасланы ў Ліепайскі лагер. Па вызваленні займаўся журналістыкай. У 1940—1941 гг. працаваў інспектарам Міністэрства асветы Латвійскай ССР. Пасля вайны жыў у Рызе. Публікаваў у латыскім друку артыкулы пра беларускую культуру й літаратуру. — *Рэд.*

⁶⁰ **Язэп Варонка** (1891—1952), палітычны дзеяч, журналіст, выдавец. Першы старшыня Народнага сакратарыяту БНР. Ад канца 1918 г. жыў у Каўнасе. Да красавіка 1920 г. — міністар беларускіх справаў ва ўрадзе Літвы. Ад 1923 г. жыў у Чыкага (ЗША), дзе спрычыніўся да заснавання беларускіх арганізацый: стварыў Беларускі нацыянальны саюз, ад 1926 па 1932 г. выдаваў газету „Белорусская трибуна“, вёў беларускія й рускія перадачы на радыё. — *Рэд.*

⁶¹ **Сымон Якавюк** (1881—1973), грамадзка-палітычны дзеяч. У 1919 г. уваходзіў у Цэнтральную беларускую раду Гродзеншчыны. У 1922 г. абраны паслом польскага сойму. Уваходзіў у Беларускі пасольскі клуб. У 1924 г. перабраўся ў Коўна. Уваходзіў у Беларускае культурна-асветнае таварыства, абіраўся яго старшынём. Пасля Другой сусветнай вайны — на гаспадарчай працы ў Літве. Да пачатку 1960-х г. перабраўся ў Горадню. — *Рэд.*

⁶² **Альфрэд Розэнбэрг** (Rosenberg, 1893—1946), нямецкі палітык, у 1934—1945 гг. — кіраўнік замежнапалітычнага упраўлення НСДАП. — *Рэд.*

Ігнат Дварчанін, Ян Грэцкі, Язэп Гаўрылік, Флягонт Валынец

І не ў аднаго, мабыць, з „растучых кадрў“ узьнікне пытаньне: а што-ж органы савецкай юстыцыі на гэта? Чаму яны маўчаць, чаму ня судзяць „нацдэмаўскіх шпіёнаў і правакатараў“?

Ня судзяць, бо ня маюць за што іх судзіць. Усё гэта ёсьць толькі выплад зьбянтэжанай фантазіі бальшавіцкіх пісакаў!

17

П. Корчык⁶³ намагаецца выкрыць і разграміць беларускіх эсэраў. Напісаў „ударны артыкул“ „Нацыянал-опартунізм у КПЗБ і ідэалогічная спадчына Беларускай Рэвалюцыйнай Арганізацыі“, гэны яго артыкул надрукаваны ў часопісі „Бальшавік Беларусі“ (Менск, 1934. № 7. С. 35—43).

У канцы 1933 г., апавядае П. Корчык, органамі ГПУ ў Беларусі была выкрыта і разгромлена беларуская контррэвалюцыйная нацыяналі-

⁶³ **Павал Корчык** (сапр. Язэп Лагіновіч, 1891—1940), палітычны дзеяч. Адзін з стваральнікаў Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі ў 1922 г., у ліпені 1923 г. кааптаваны ў склад ЦК КПЗБ. З восені 1925 г. да лютага 1936 г. — палітычны сакратар ЦК КПЗБ. У 1936 г. арыштаваны НКУС і прысуджаны да 5 гадоў знявольнення. У 1939 г. прысуджаны да расстрэлу. — *Рэд.*

стычная арганізацыя, на чале якой стаялі былыя дзеячы „Грамады“ і „Змаганьня“ — Рак-Міхайлоўскі, Мятла, Дварчанін, Гаўрылік⁶⁴ і інш. Дэмакаваны былі таксама агенты польскай дэфэнзівы і беларускага нацыяналізму ў верхавіне ТБШ (Таварыства Беларускай Школы). Гэта нанесла жорсткі ўдар махінацыям беларускага нацыянал-фашызму і польскага імперыялізму. З гэтага пункту гледжаньня — паскольку аснаўным заданьнем гэтых агентур было нанесці рэвалюцыйнаму руху ў Заходняй Беларусі ўдар у самы рашучы момант — дэмакаваньне іх павінна расцэнвацца як перамога рэвалюцыйнага руху. Але разам з тым ён азначае, што гэтым агентурам — беларускага нацыянал-фашызму і польскага імперыялізму — удалося пранікнуць у рэвалюцыйны рух, а іх дзейнасьць на працягу доўгага часу заставалася ня выяўленай; гэта сьведчыць аб нявыстарчальнай бальшавіцкай пільнасьці КПЗБ.

Чаму так сталася?

Прычына ясная, кажа дасьціпны Корчык: у першую чаргу ня жытая да канца нацыяналістычная спадчына ўвайшоўшых у партыю груп, слабасьць пралетарскага ядра ў партыі, ціск на яе „дробна-буржуазнай сялянскай стыхі“. Усё гэта не магло не адбіцца на замажэньні тэмпаў бальшавізацыі КПЗБ.

І бальшавікі цяпер, маўляў, павінны ўдарным тэмпам „бальшавізавацца“!

І Корчык жаліцца, Корчык наракае: „Нацыяналістычныя элемэнты тармазілі і тармозяць да гэтага часу працэс бальшавізацыі нашай партыі. Нацыянал-опартунізм у КПЗБ — гэта ў першую чаргу спадчына не пераможанай да канца нацыяналістычнай ідэалёгіі беларускай так званай... рэвалюцыйнай арганізацыі, якая ўлілася ў партыю ў канцы 1923 году“.

Што гэта за арганізацыя такая, скуль яна ўзялася?

⁶⁴ **Язэп Гаўрылік** (1893—1937), грамадзка-палітычны дзеяч, педагог. У 1922—1928 г. выкладаў у Радшавіцкай беларускай гімназіі беларускую мову й сьпевы. З 1928 па 1930 г. — пасол польскага сойму, старшыня Беларускага сялянска-работніцкага пасольскага клюбу „Змаганьне“. У 1931 г. пазбаўлены пасольскага імунітэту й асуджаны на 9,5 гадоў зьнявольненья. У 1932 г. у выніку абмену вязьнямі апынуўся ў БССР. Працаваў у Народным камісарыяце асьветы БССР. У 1933 г. арыштаваны па справе „Беларускага нацыянальнага цэнтру“ й прысуджаны да расстрэлу, які быў заменены на 10 гадоў зьнявольненья. У 1937 г. пасля перагляду справы прысуджаны да расстрэлу. — *Рэд.*

„Аснаўныя кіруючыя кадры БРА, апавядае Корчак, выйшлі з партыі беларускіх эсэраў, якая ўзьнікла ў выніку расколу Беларускай Сацыялістычнай Грамады — на беларускіх эсдэкаў (меншавікоў) і эсэраў. Ідэалёгія і контррэвалюцыйная роля беларускіх эсэраў у барацьбе супраць кастрычніцкай рэвалюцыі на Беларусі, у арганізацыі контррэвалюцыйных паўстаньняў супраць савецкай улады (напрыклад, арганізацыя кулацкага случкага паўстаньня), у дапамозе інтэрвэнтам, асабліва імпэрыялістычным плянам Пілсудскага — добра ўсім вядомы“.

Выкрыў, можна сказаць, і аканчальна разграміў. „Беларускія эсэры дапамагаюць польскім імпэрыялістам“!

Але як вось дасыціны Корчык высьвятліць беластоцкі працэс, які быў арганізаваны ў 1923 г. польскімі імпэрыялістамі над беларускімі эсэрамі? На колькі гадоў цяжкага вострогу былі засуджаны беларускія эсэры, за што, за якія ўчынкі — можа за дапамогу імпэрыялістычным плянам Пілсудскага?

Жалюгодны Корчык, ён аб гэтым чамусьці маўчыць: нічога ня кажа. Ён ня мае ў сабе столькі грамадзкае адвагі, каб выкрыць праўду!

Пасьля беластоцкага працэсу, калі Беларускае Партыя Сацыялістаў-Рэвалюцыйнараў была разгромлена польскімі імпэрыялістамі, частка сяброў БПС-Р адкалолася ад партыі і заснавала так званую Беларускаю Рэвалюцыйную Арганізацыю. Гэта арганізацыя пачала шукаць кантакту і супрацоўніцтва з бальшавікамі; пасья зусім зьлілася з Камуністычнай Партыяй Заходняй Беларусі. Выявіла шмат рупнасьці і актыўнасьці. Гэта была так-званая арыентацыя на савецкую Беларусь, на бальшавіцкі Менск, была ружовая надзея, што ўлада саветаў дапаможа ў вызвальным змаганьні супраць польскіх акупантаў за аб’яднаньне Заходняй Беларусі з БССР. Як у рэчаістасьці была здзейсьнена гэта ружовая надзея — аб гэтым няўна сьведчыць артыкул Корчыка. Ён кажа: „БРА ўлілася ў партыю са сваім нязьжытым эсэраўскім нацыяналістычным багажом“. „Стоячы фармальна на пазыцыі саветаў рабочых, сялянскіх і салдацкіх дэпутатаў, БРА па сутнасьці займала негатыўную пазыцыю адносна дыктатуры і гегемоніі пралетарыату, зразумела рабоча-сялянскі ўрад як коаліцыю рэвалюцыйных рабочых і сялянскіх партый, а тактыку адзінага фронту, як блёк усіх так-званых сацыялістычных партый. Нацыянальнае пытаньне расцэньвалася БРА ня як састаўная падпарадкавальная агульным задачам пралетарыату частка рэвалюцыйнай стратэгіі, а як самамэта. Глыбока караніліся таксама эсэраўскія пагляды аб бяскласавасьці беларускага народу, адмаўленьне існаваньня беларускай бур-

жуазіі і расслаення ў беларускай вёсцы, тэорыя аб самабытных шляхох разьвіцця беларускага народу, як, напрыклад, дамарошчаная тэорыя аб тым, што нацыянальнае вызваленне Беларусі тым самым вырашае і пытаньне клясавага вызвалення пралетарыату і сялянства“. „У такой пастаноўцы пытаньня, прама супярэчлівай бальшавіцкай пастаноўцы, рабіўся вывад, што шлях да вызвалення вядзе праз адзіны нацыянальны фронт барацьбы супраць акупацыі“.

Аднак „устаноўкі БРА, яе эсэраўскае мінулае... ня былі раскрыты-каваны і рэвізаваны“, „ня была праведзена ацэнка й крытыка гэтай арганізацыі“.

Гэну задачу выконвае цяпер, як бачымо, Корчык. Ён выкрывае памылкі КПЗБ. „Не пераможаная да канца нацыяналістычная спадчына БРА была ў тым ці іншым выглядзе крыніцай адраджаючыгся нацыянал-опартуністычных канцэпцый КПЗБ і ў першую чаргу тэорыйкі аб безбуржуазнасці беларускага народу. Гэтыя пагляды глыбока праніклі ў нашу партыю. Адсюль выцекла няправільная ацэнка ролі беларускай інтэлігенцыі, выйшаўшай пераважна з асяродзьдзя беларускай буржуазіі й кулацтва, прытэсаваньне ей рэвалюцыйнай ролі ў барацьбе супроць польскай акупацыі, разгляданьне яе як авангарда нацыянальна-вызвольнага руху. Яркім прыкладам гэтага зьяўляюцца нашы адносіны да складу кіруючай верхавіны „Грамады“ і „Змаганьня“. У выніку ідэалогічнай і арганізацыйнай расхлябанасьці і недастатковай пільнасьці з боку кіраўніцтва КПЗБ, беларускай буржуазіі і польскай дэфэнзыве лёгка ўдаецца праціснуць сваіх агентаў у ЦК Грамады і ў пасольскі клуб „Змаганьне““.

Выходзіць так, паводле Корчыка, што ўсе няўдачы ў дзейнасьці КПЗБ, уся яе падзівугодная расхлябанасьць, яе опартунізм і надзвычайнае хамэлеонства — усё гэта ёсьць вынікам уплываў эсэраўскай ідэалёгіі. Ці не за шмат ужо будзе, вашэці?

„Грамаду“ і пасольскі клуб „Змаганьне“ заснавалі, як ведама, бальшавікі, а не эсэры; заснавалі ў напорыстым змаганьні супраць эсэраў. А тое, што сумна так скончылася ўся дзейнасьць „Грамады“ і пасольскага клубу „Змаганьне“, што бальшавікі сяньня так жорстка і проста не па-людзку ганьбяць і бэсьцяць сваіх нядаўніх супрацоўнікаў — усіх выдатнейшых „правадыроў“ „Грамады“ і пасольскага клубу „Змаганьне“, уважаючы іх за „правакатараў“ і „шпіёнаў“ (знайшлі казлоў адпушчэньня сваёй уласнай расхлябанасьці!) то, ізноў такі, нясуць адказнасьць бальшавікі-камуністы, а не эсэры. Наогул — гэта ёсьць вынік бальшавіцкай „стратэгіі“!

Выкрываючы твая памылкі, якія былі дапушчаны ў дзейнасці Камуністычнай Партыі Заходняй Беларусі, Корчык запэўняе, што КПЗБ мае цвёрдую волю стаць на бальшавіцкі шлях змаганьня. Але супраць каго? Хто ёсьць галоўны вораг працоўных грамад Беларусі — беларуская буржуазія, якая ходзе бяз портак, беларускі нацыяналізм, які знаходзіцца ў пялюшках, ці паўнакроўна-сільны і аж да зубоў азброены польскі імперыялізм? Бо, Заходняя Беларусь — гэта ёсьць калёнія Польшчы; беларускі народ знаходзіцца ў горшым нават становішчы, чымся калёніяльныя народы Афрыкі: польскі імперыялізм цягне зь яго жыццёвыя сокі, дэфармуе сацыяльную структуру, нішчыць прыродныя багацьці, нявечыць мову і культуру, пазбаўляе магчымасьці нават самай элемэтарнай самаарганізацыі, культурна-гаспадарчай самадзейнасці і самапомачы; польскі імперыялізм на землях Заходняй Беларусі здзейсняе сыстэму паступовага „*oczyszczenia terenow kolonizacyjnuch*“ — наўмысна здзейсняе ня толькі дэнацыяналізацыю, але й дэпапуляцыю беларускага народу. Дык што-ж гэта — хіба беларуская буржуазія і беларускі нацыяналізм грабуюць і прыгнятаюць беларускі працоўны народ?

А хто гэта, як не бальшавікі, падпісалі крываваю Рыжскую дагоду, разарвалі Беларусь на часьці і кінулі ў абоймы польскага імперыялізму Заходнюю Беларусь?!

П. Корчык зьвяртае ўсю сваю бальшавіцкую пільнасьць на беларускі нацыяналізм, які зьяўляецца натуральным вынікам абароннага змаганьня беларускага народу супраць польскага імперыялізму; П. Корчык з усяго размаху б'е па беларускай інтэлігенцыі, якую і безь яго дапамогі гняце і прасьледуе польскі імперыялізм, — ці не дапускае гэтым Корчык новае памылкі ў стратэгіі компартыі, асуднае памылкі ў дапамозе польскаму імперыялізму супраць працоўных грамад Беларусі?

Камуністычная Партыя Заходней Беларусі выканала ўжо сваю сумную ролю: разьбіла і зьнявечыла беларускі рэвалюцыйны рух супраць польскіх акупантаў; ачысьціла пляцдарм для ўзмоцненага наступу польскага імперыялізму. Ствараючы, дзеля розных тактычных меркаваньняў, „Грамаду“ і пасольскі клуб „Змаганьне“, КПЗБ разьбіла Беларускі Пасольскі Клуб у дзяржаўным Сойме і Санаце, давяла справу беларускага парламэнцкага прадстаўніцтва да таго, што тры з паловаю мільёнаў беларусаў ня маюць ужо ні аднаго дэпутата, а ў 1922 г. было 16 дэпутатаў! І ўсё гэта рабіла КПЗБ пад кіраўніцтвам Цэнтральнага Камітэту Камуністычнай Партыі Польшчы. У гэтым, якраз, і палягае сутнасьць і галоўная прычына ўсіх „памылак“ КПЗБ.

Але наш Корчык гэтага ня бачыць, наш Корчык гэтага не разумее. Нават больш таго: ён з наўнасьцю дзіцяці прапануе і ў будучыне моцна трымацца кіраўніцтва ЦК КПП, а ў змаганьні з беларускім „нацыяналізмам“ ён бачыць сутнасьць бальшавізацыі КПЗБ.

П. Корчык апавядае: „Глыбокім імкненьнем стаць бальшавіцкай партыяй тлумачыцца той факт, што ў КПЗБ, нягледзячы на наяўнасьць у яе шэрагах нацыянал-опартуністычных элемэнтаў, ніколі не праяўляўся арганізацыйны сэпаратызм адносна да КПП, як гэта мела мейсца ў КПЗУ“. „Бальшавіцкае кіраўніцтва з боку ЦК КПП на чале з т. Ленскім, настаянная цесная сувязь паміж ЦК КПП і ЦК КПЗБ забясьпечылі перамогу бальшавіцкай лініі ў КПЗБ“. Адзначае, пры гэтым, „вельмі важным фактарам у справе бальшавізацыі нашай партыі быў прыклад і ідэалёгічная дапамога КП(б)Б...вяяўляючы і дэмакуючы нацыянал-фашыстаўскіх агэнтаў, якія пралазяць з Заходняй Беларусі ў БССР“.

Галоўнае — ніякага сэпаратызму адносна Польшчы і трымацца за край жупана ў „prosze pana, prosze pana!“.

Гэткае ёсьць апошняе слова „бальшавіцкай стратэгіі“ на землях Заходняй Беларусі.

18

„1920—1930 гады, — кажа В. Зайцаў, — былі якраз тым пэрыядам, калі КП(б)Б выкрыла й разграміла контррэвалюцыйных нацдэмаў, акапаўшыхся ў гаспадарчых, культурных і навуковых цэнтрах БССР“⁶⁵.

„У 1933 годзе ў БССР, — кажа Н. Гікало⁶⁶, — была раскрыта і разгромлена нацыяналістычная контррэвалюцыйная арганізацыя, на чале якой знаходзіўся так званы „Беларускі нацыянальны цэнтар“. Ядром арганізацыі былі перакінутыя замежнай контрразьведкай пад відам прасьледуемых рэвалюцыйных дзеячаў, шпіёны і правакатары. Чаго дабівалася гэтая зграя пражжоных правакатараў і шпіёнаў? Канчатковай мэтай... зьяўлялася стварэньне на аб’яднаных беларускіх землях Беларускай дэмакратычнай рэспублікі на тыпу капіталістычных краін. У склад гэтай рэспублікі меркавала-

⁶⁵ Зайцаў, В. Там, дзе прыпынілася рэвалюцыйная пільнасьць // Зьвязда“. № 241. 31 кастрычніка 1930.

⁶⁶ Мікалай Гікала (1896—1938), савецкі партыйны й дзяржаўны дзеяч, кіраўнік ЦК КПБ у 1933—1937 гг. — Рэд.

ся ўключыць землі Заходняй Беларусі, тэрыторыю БССР, некаторыя часткі Літвы і Латвіі і амаль усю Заходнюю вобласць РСФСР. Іншымі словамі: контррэвалюцыйныя беларускія нацыяналісты імкнуліся шляхам узброенага кулацкага і белагвардзейскага паўстання, пры дапамозе інтэрвэнтаў стварыць буржуазную Беларусь як калёнію польска-германскага імперыялізму⁶⁷.

„Гэтыя людзі (Рак-Міхайлоўскі, Валошын⁶⁸, Мятла, Гаўрылік, Дварчанін і інш.), прыймаўшыя ўдзел у якасці правакатараў у нацыянальна-рэвалюцыйным руху ў Заходняй Беларусі, з такой-жа мэтай перакінуты і ў БССР. Яны пасланы, — кажа М. Галадзед, — для контррэвалюцыйнай работы ў нашай краіне, для падрыхтоўкі адрыву БССР ад СССР шляхам імперыялістычнай інтэрвэнцыі“⁶⁹.

Гэта ёсць людзі, — скажамо тут ад сябе, — якія стаялі на чале Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады і пасольскага клубу „Змаганьне“. Выконвалі сваю дзейнасць у цесным кантакце з КПЗБ і пад кіраўніцтвам КПП з дапамогаю КП(б)Б. Былі выкрыты і разгромлены ўладамі польскіх акупантаў; арыштаваны і засуджаны на некалькі дзясяткаў гадоў цяжкага вастрогу за тое, што імкнуліся да адарвання Заходняй Беларусі ад Польшчы і далучэння яе да БССР шляхам узброенага паўстання і пры дапамозе савецкай інтэрвэнцыі. Пасля адбылася вымена палітычных вязняў паміж Польшчай і Савецкім Саюзам; апынуліся ў Менску, дзе іх спаткала новае абвінавачванне. Большавікі іх абвінавачваюць у тым, што яны, апынуўшыся ў Менску, пачалі імкнуцца да адарвання БССР ад СССР і далучэння да Польшчы шляхам узброенага паўстання і пры дапамозе польскае інтэрвэнцыі. Гэта ёсць

⁶⁷ Гікало, Н. Большавікі Беларусі ў барацьбе за сацыялізм // Звезда. № 67. 23 сакавіка 1935.

⁶⁸ **Павал Валошын** (1891—1937), грамадзка-палітычны дзеяч, публіцыст. Уваходзіў у Беларускаю сацыял-дэмакратычную партыю, потым у Беларускаю партыю незалежных сацыялістаў. У 1923 г. абраны дэпутатам польскага сойму, увайшоў у Беларускі пасольскі клуб. Адзін з заснавальнікаў БСРГ. У 1926 г. увайшоў у КПЗБ. У 1927 г. арыштаваны польскімі ўладамі й асуджаны на 12 гадоў турмы. У выніку абмену палітычнымі зняволенымі ў 1932 г. апынуўся ў БССР. Працаваў у Беларускай дзяржаўнай бібліятэцы і ў Бібліяграфічным інстытуце пры гэтай бібліятэцы, займаўся грамадзкай дзейнасцю. У 1933 г. арыштаваны па справе „Беларускага нацыянальнага цэнтру“ й прысуджаны да расстрэлу, замененага 10 гадамі лягераў. У 1937 г. паўторна прыгавораны да расстрэлу. — *Рэд.*

⁶⁹ Звезда. № 8. Студзень 1934.

няшчасныя ахвяры бальшавіцкай „стратэгіі“ — лавіраваньня і манэўраваньня. Цяпер яны церпяць за сваё лёгкадумства, жорстка расплачваюцца за сваю бязьмежную веру ў тое, што бальшавікі, маючы ўладу ў саветах, дапамогуць вызваліць Заходнюю Беларусь з капцюроў польскага імперыялізму.

І што ёсьць найбольш характэрнае ў жахлівай трагедыі беларускай інтэлігэнцыі, якая пайшла на супрацоўніцтва з бальшавікамі: абвінавачваюць у розных недарэчнасьцях былых дзеячаў „Грамады“ і пасольскага клюбу „Змаганьне“, але аж да апошняга часу ня было ім прад’яўлена ніякага судовага абвінавачваньня; савецкая юстыцыя ня мае, відавочна, ніякіх даных, каб пацягнуць іх да судовай адказнасьці. Ня выключана, аднак, магчымасьць — і гэта найбольш праўдападобна: бальшавікі баяцца адкрытага судовага разбору справы над беларускімі „нацыяналістамі“, хаця і кідаюць ім абвінавачваньні ў „падрыхтоўцы інтэрвэнцыі“, у „шпіёнстве“ і „правакатарстве“, што, паводле абавязуючых праўных нормаў савецкага карнага кодэксу зьяўляецца найвышэйшай меры пакараньня.

Так, грамадзяне, суда няма; у бальшавікоў ёсьць страх перад судом. Яны баяцца таго, каб шырэйшыя колы грамадзянства не даведаліся аб закулісным шахрайстве кампартыі — а што, калі раптам вылезе на паверх уся хлусьлівая „стратэгія“ бальшавікоў у вырашэньні беларускага нацыянальнага пытаньня?

19

Падзівугодная зьява!

Польскія камуністы, якія стаялі на чале кіраўніцтва дзейнасьцю „Грамады“ і пасольскага клюбу „Змаганьня“ ў Заходняй Беларусі, апынуліся нейкім чынам на чале выкрыцьця і разгрому дзейнасьці правядыроў „Грамады“ і пасольскага клюбу „Змаганьне“ ў Савецкай Беларусі.

Як гэта сталася?

Можа гэта прыпадкова было, што польскі камуніст Т. Домбаль⁷⁰, былы пасол польскага сойму, адзін з выдатнейшых правядыроў Ка-

⁷⁰ **Томаш Домбаль** (1890—1937), савецкі партыйны дзеяч. У 1932—1934 гг. — віцэ-прэзыдэнт БелАН, дырэктар Інстытуту эканомікі. Сябра ЦК КП(б)Б, сябра ЦВК БССР. Ад 1935 г. працаваў у Маскве. У 1936 г. арыштаваны па справе „Польскай вайскавай арганізацыі“ і расстраляны. — *Рэд.*

муністычнае Партыі Польшчы, апынуўся нейкім чынам у Менску, пралез у Беларускаю Акадэмію Навук, дзе як першы віцэ-прэзідэнт напорыста праводзіў „рэарганізацыю“, „большавізацыю“ і „чыстку ад нацдэмаўскай засьмечанасьці“? Можна гэта прыпадкова было, што якраз той самы Домбаль, польскі камуніст, зьявіўся найбольш актыўным абаронцам увядзеньня новага беларускага правапісу ў 1933? „Зьмены й спрашчэньні беларускага правапісу, — ён казаў, — праведзяны ў мэтах выгнаньня зь беларускага правапісу нацыянал-дэмакратычных скажэньняў“⁷¹. У рэчаістасьці ён сачыў зусім іншую мэту: наблізіць правапіс беларускае мовы да правапісу рускае мовы, а ўсе тыя асаблівасьці беларускае мовы, якія вылучаюцца з рэфармавана-спрошчанага правапісу, наблізіць да польскае мовы. З гэтай мэтай ён стварыў нават і адуманую тэорыю расчэплянасьці беларускае мовы: мова ўсходняй часткі Беларусі набліжаецца, маўляў, да рускае мовы, а мова заходняй часткі Беларусі набліжаецца да польскае мовы. Гэта быў скрытна прыдумань манэўр: пад шум і грукат разгрому беларускіх „нацдэмаўскіх контррэвалюцыянераў“ праціснуцца наперад і на вогнішчы з карчоў і корчыкаў сасмажыць сабе смачны бігас. І што-ж, пашанцавала, каб це паляк сьвіснуў! Амаль усе каталіцкія касьцёлы ў БССР абернуты ў клубы польскай нацменшасьці; сярод беларускага каталіцкага насельніцтва вядзецца напорыстая прапаганда, што, казаў той, хто католік, той і паляк; у шэрагу раёнаў засноўваюцца польскія школы і закладваюцца польскія нацсаветы; справа палёнізацыі так шпарка ідзе наперад, што нават і ўвесь койданаўскі раён з выключна беларускім насельніцтвам абвяшчаецца польскім нацыянальным раёнам. Расьце і пашыраецца польская нацыянальная меншасьць у БССР.

Ня прыпадкова, мабыць, на дапамогу Т. Домбалу прыходзе В. Жаброўскі⁷², ня менш выдатны дзеяч Камуністычнай Партыі Польшчы, які раптам апыняецца ў Менску і пралазіць у ЦК КП(б)Б. У ролі сакратара ЦК КП(б)Б ён жорстка і бязлітасна прасьледуе „гнілы лібэралізм“ і „нацыянал-опартунізм у адношаньні да нацыянал-дэмакратычных і перараджэнскіх элемэнтаў унутры партыі“, праводзіць у 1933 г. „чыстку кампартыі ад засьмечанасьці нацдэмаўскім

⁷¹ „Аб рэформе беларускага правапісу“. Гутарка зь першым віцэ-прэзідэнтам Беларускай Акадэміі Навук тав. Т. Домбалею // Зьвязда. № 193. 1 верасьня 1933.

⁷² **Вацлаў Жаброўскі** (1895—1937), савецкі партыйны дзеяч. У 1932—1934 гг. — сакратар ЦК КП(б)Б. Пазьней працаваў у Маскве. У 1937 г. арыштаваны й прысуджаны да расстрэлу. — *Рэд.*

ахвосьцем“. Пры яго бліжэйшым удзеле і пад яго кіраўніцтвам у лістападзе 1933 г. пленум ЦК КП(б)Б выставіў баёўны покліч: „*Мясцовы нацыяналізм зьяўляецца галоўнай небяспекай*“⁷³.

А што такое мясцовы нацыяналізм, у чым ён выяўляецца?

В. Жаброўскі тлумачыў і высвятляў: „*случкі пояс, напрыклад, як нацыянальная форма зьяўляецца ў руках нацыянал-дэмакратаў сродкам для правядзеньня буржуазнай культуры*“. Патураньне таму, што якая-небудзь кветачка, якую насілі беларускія нацдэмы, вышыванка або случкі пояс ёсьць нацыянальная форма — гэта, паводле Жаброўскага, ёсьць спроба прыкрыць мясцовы нацыяналізм, што на рукі беларускаму контррэвалюцыйнаму нацыянал-дэмакратызму, які „*сапраўды разгромлены, але яшчэ не дабіты*“⁷⁴.

Лёгіка ясная: аканчальна разграміць і дабіць беларускі нацыянал-дэмакратызм — гэта і ёсьць, паводле Жаброўскага, што трэба аканчальна зьнішчыць нацыянальную форму беларускае культуры, а тым самым будзе зьнішчаны і беларускі мясцовы нацыяналізм. У гэтым кірунку ён і выконваў сваю напорыстую дзейнасьць.

В. Жаброўскі, як і Т. Домбаль, сачыў далёкасяглую мэту.

Зьнішчаючы беларускі „мясцовы нацыяналізм“ на тэрыторыі БССР, ён гэтым самым даваў прыклад, як трэба змагацца з беларускім „нацыяналізмам“ на тэрыторыі Заходняй Беларусі; а можа і наадварот: нападабляў толькі тыя спосабы змаганьня зь беларускім „сэпаратызмам“, якія ўжываюцца польскімі гнабіцелямі ў Заходняй Беларусі. Устанаўліваўся такім чынам адзіны фронт напору на ўсход; адбывалася змычка Домбала і Жаброўскага з Ялбжыкоўскім⁷⁵, Костка-Бернацкім⁷⁶, Мейстовічам⁷⁷ і Студніцкім⁷⁸.

⁷³ Бальшавік Беларусі. № 16. Лістапад 1933. С. 5.

⁷⁴ Жаброўскі, В. Скарочаны даклад на ўсебеларускай нарадзе загадчыкаў раённых аддзелаў народнае асьветы, працаўнікоў школ, тэхнікумаў і вышэйшых навучальных устаноў // Зьвязда. № 182. 19 жніўня 1933.

⁷⁵ **Рамуальд Ялбжыкоўскі** (1876—1955), польскі рыма-каталіцкі дзеяч, біскуп ломжынскі (1925—1926), арцыбіскуп віленскі (1926—1955). — *Рэд.*

⁷⁶ Маецца на ўвазе **Вацлаў Костэк-Бярнацкі** (1884—1957), дзяржаўны дзеяч міжваеннай Польшчы. У 1930 г. прызначаны на пасаду камэнданта Брэсцкай крэпасці. У 1931—1932 гг. — наваградзкі ваявода, у 1932—1939 гг. — палескі ваявода. На пасадзе палескага ваяводы апекаваўся лягерам для палітзьявольных у Бярозе-Картускай. — *Рэд.*

⁷⁷ Маецца на ўвазе **Аляксандар Мэйштовіч** (1864—1943), польскі дзяржаўны і палітычны дзеяч, памешчык зь Віленшчыны. У 1926—1928 гг. — ⇨

„Побач нямецкага „Drang nach Osten“, — кажа Леон Васілеўскі⁷⁹, адзін з выдатнейшых тэорэтыкаў польскага імперыялізму, — *маемо аналёгічную зьяву польскага напору на ўсход, які адбываецца стыхійна, не даючыся ні ўстрымаць, ні спыніць*⁸⁰.

Вось-жа: форпостам польскага напору на ўсход зьяўляюцца ў БССР польскія камуністы, пераважна эмігранты з Польшчы; на чале іх стаяць Т. Домбаль і В. Жаброўскі. Яны пралазяць на кіруючыя пасады ў партыйных і савецкіх установах, напорыстае вядуць змаганьне зь беларускім „мясцовым нацыяналізмам“, а ў рэчаістасьці — узмацняюць польскі імперыялізм.

Гэтак выпадае на справе бальшавіцкая дзейнасьць польскіх камуністаў у БССР.

20

„Зьвязда“ паведамляе: „У сувязі зь пераходам тав. Домбалья на іншую работу, прэзыдыюм Беларускай Акадэміі Навук аслабаніў яго ад пасада першага віцэ-прэзыдэнта Акадэміі і дырэктара інстытуту эканомікі“ (№ 81. 9 красавіка 1935).

Каротка, ясна і вузлавата: Домбаль „*выкрыты і разгромлены*“!

Н. Гікала высвятляе: „Толькі нядаўна КП(б)Б выправіла памылку, дапушчаную ў радзе раёнаў зь пераважаючым беларускім насельніцтвам, дзе штучна былі насаджаны польскія школы, у якія па сутнасьці ў прымусовым парадку накіроўваліся дзеці беларусаў⁸¹.

⇒ міністар юстыцыі ва ўрадзе Ю. Пілсудзкага, адзін з галоўных натхняльнікаў і выканаўцаў рэпрэсій над лідэрамі Беларускай сялянска-работніцкай грамады. — **Рэд.**

⁷⁸ Магчыма, маецца на ўвазе **Вацлаў Студніцкі**, віленскі польскі гісторык і публіцыст, прыхільнік кансэрватыўнай ідэалёгіі. — **Рэд.**

⁷⁹ **Леан Васілеўскі** (1870—1936), польскі палітычны дзеяч, публіцыст, гісторык. Ад 1924 г. — прэзыдэнт Інстытуту вывучэньня найноўшай гісторыі Польшчы й рэдактар (ад 1929 г.) часопіса „*Niepodległość*“. Ад 1931 г. — прэзыдэнт Інстытуту вывучэньня нацыянальных справаў. Дасьледаваў разьвіцьцё культуры й асьветы, гісторыю беларускага й літоўскага нацыянальна-вызвольнага руху ў XIX—XX стет.

⁸⁰ Wasilewski, Leon. Sprawy narodowościowe w teorji i w zyciu. Warszawa, 1929. S. V.

⁸¹ Гікала, Н. Бальшавікі Беларусі ў барацьбе за сацыялізм // *Зьвязда*. № 67. 23 сакавіка 1935.

Інакш кажучы: бальшавікі выкрылі і разграмілі беларускі нацыянал-дэмакратызм, а ў рэчаістасці — узмоцнілі польскі імперыялізм.

21

І так: ЦК КП(б)Б выправіла памылку: на тэрыторыі БССР выкрыты і разгромлены польскі імперыялізм; Т. Домбаль перайшоў на іншую работу.

Але якое дзіва!

Чаму раптам такая лагоднасць да польскіх імперыялістаў пад шыльдай кампартыі, лагоднасць зусім нязвычайная ў адношанні да беларускіх нацыянал-опартуністаў?

Гэта, мабыць, дзеля таго, што, па-першае, польскія імперыялісты пад шыльдай кампартыі зьяўляюцца прадстаўнікамі дзяржаўна-пануючай нацыі, а па-другое, яны маюць у Маскве вялікія знаёмствы сярод „знатных людзей“.

Гэтым, відавочна, тлумачыцца і той факт, што В. Жаброўскі, напрыклад, які ў мінуўшчыне быў членам сацыял-дэмакратычнай партыі *Krolewstwa Polskiego i Litwy*, даўгі час працаваў у шэрагах Камуністычнай Партыі Польшчы — з 1930 г. працаваў у ЦК УсеКП(б) адказным інструктарам, а потым намеснікам загадчыка аддзела агітацыі і масавых кампаній; быў адначасна сакратаром ЦК КП(б)Б. Супольна з Н. Гікало, першым сакратаром ЦК КП(б)Б, які таксама прывандраваў на Беларусь па загаду ЦК УсеКП(б), дапамагаў Т. Домбалью выкрываць і граміць беларускі „мясцовы нацыяналізм“, штучна насаджваючы польскія школы, і прымусова накіроўваць у польскія школы беларускіх дзяцей.

Існаваў, як бачымо, поўны кантакт і ўзаемнае паразуменне, быў звязаны моцны вузёл, які злучаў і аб'яднаваў у адну згодную грамаду польскіх і рускіх вялікадзяржаўнікаў-імперыялістаў пад шыльдай кампартыі. Яны супольна грамілі і выкрывалі, выкрывалі і грамілі беларускі мясцовы нацыяналізм, усе асаблівасці беларускае культуры.

Яскравым прыкладам іх супольнай пагромнай дзейнасці на Беларусі можа быць хоць-бы і тое, як была імі выкрыта і разгромлена „шкодніцкая схема гісторыі Беларусі“ прафэсара Ёсвалада Ігнатоўскага: гісторыя Беларусі была выключана з праграмы школьнага навучання.

Гэта быў пагром над усёй мінуўшчынай беларускага народу!

Польска-расійскія вялікадзяржаўнікі-імперыялісты пад шыльдай кампартыі „выкрыць, выкарчаваць і аканчальна разграміць“ у сьвядо-

масьці беларускага народу ўспаміны аб гістарычнай мінуўшчыне Беларусі і ў гэткі спосаб нанесці рашучы ўдар „мясцоваму нацыяналізму“; усю сваю большавіцкую пільнасьць яны засяродзілі на школьную моладзь.

У 1931 г. быў „*выкрыты і разгромлены*“ падручнік гісторыі Беларусі прафэсара Ўсевалада Ігнатоўскага, а сам аўтар — забіты ў вастрозе. Усе іншыя навуковыя працы па гісторыі Беларусі (праф. Пічэта⁸², праф. М. Доўнар-Запольскі⁸³, Друшчыца⁸⁴, Каспяровіча⁸⁵, Шлюбска-

⁸² **Уладзімер Пічэта** (1878—1947), беларускі гісторык, археоляг, пэдагог. Першы рэктар БДУ (1921—1930), заслужаны прафэсар БССР (1926), акадэмік АН БССР (1929). У 1930 г. арыштаваны й прысуджаны да 6 гадоў высылкі. Ад 1935 г. — у Маскве. У 1946 г. адзін з заснавальнікаў і першы дырэктар Інстытуту славяназнаўства АН СССР. Аўтар кнігі „Гісторыя Беларусі. Ч. 1“ (Масква—Ленінград, 1924). — *Рэд.*

⁸³ **Мітрафан Доўнар-Запольскі** (1867—1934), гісторык, этнограф, фальклярыст і літаратуразнаўца. Быў чальцом камісіі БНР па арганізацыі Беларускага ўнівэрсытэту. У 1925—1926 гг. працаваў загадчыкам катэдры гісторыі Беларусі ў БДУ. Ад 1926 г. — у Маскве. Не пазьбегаў завуляванай формы рэпрэсіяў: выбраньне акадэміка АН СССР было забякаванае, рукапіс кнігі „Гісторыя Беларусі“ (1925) асуджаны як ідэйна заганны, быў паскораны выхад на пэнісію. Перад сьмерцю працаваў у Навукова-дасьледчым інстытуце пушніна-футравай гаспадаркі Наркамату замежнага гандлю СССР. — *Рэд.*

⁸⁴ Маецца на ўвазе **Васіль Дружыц** (1886—1937), гісторык. Ад 1922 г. — выкладчык, ад 1927 г. — прафэсар катэдры гісторыі Беларусі БДУ. Адначасова ад 1924 г. — правадзейны член Інбелкульту. Ад 1927 г. — старшыня камісіі Інбелкульту па гісторыі гарадоў. У 1933 г. стаў супрацоўнікам Інстытуту гісторыі БелАН, прафэсар катэдры гісторыі народаў СССР Літаратурнага інстытуту імя Герцана (Масква). Дасьледаваў беларускае сярэднявечча, магдэбургскае права ў беларускіх гарадах, гісторыю кнігадрукаваньня. Аўтар шэрагу публікацый. У 1937 г. арыштаваны і прысуджаны да расстрэлу. — *Рэд.*

⁸⁵ **Мікалай Каспяровіч** (1900—1937), краязнаўца, лексыкограф, мастацтвазнаўца й літаратуразнаўца. Ад 1926 г. — навуковы сакратар Цэнтральнага бюро краязнаўства пры Інбелкульце, сакратар краязнаўчага часопіса „Наш край“. Пісаў пра гісторыю краязнаўчай працы на Беларусі, яе задачы й мэтодыку, дасьледаваў гісторыю беларускага выяўленчага мастацтва, архітэктуру, сучасную графіку. Аўтар працы „Беларуская архітэктура“ (Віцебск, 1925). У 1930 г. арыштаваны па справе „Саюзу вызваленьня Беларусі“ й прысуджаны да 5 гадоў лягераў. У 1937 г. паўторна арыштаваны й расстраляны. — *Рэд.*

га⁸⁶, Шчакаціхіна⁸⁷, Даўгяля⁸⁸), усе ўспаміны аб гістарычнай мінуўшчыне беларускага народу былі абвешчаны нацдэмаўскай фальсыфікацыйнай гісторыі. Бач, маўляў, нацдэмы кажучь аб адзінстве беларускага народу ў мінуўшчыне і ў сучаснасці.

Гісторыя Беларусі была выключана з праграмы школьнага навучання, бо гэта, маўляў, ёсць „нацдэмаўскае шкодніцтва“. „Нарком асьветы пайшоў па шляху найменшага адпору, — кажа Д. Вінік, аспірант Інстытуту школьнай пэдагогіі, — цалком без усякіх зьмен перадрукавай праграмы РСФСР, у якіх ніякіх элемэнтаў з гісторыі Беларусі няма. А ня маючы ніякіх указаньняў наркома асьветы БССР, нашы настаўнікі баяцца праявіць хоць сколькі небудзь ініцыятыву, каб скарыстаць той матар’ял па гісторыі Беларусі, які ў апошнія часы зьявіўся ў выданьнях Беларускай Акадэміі Навук“. „Летам 1934 году адбыліся ў Менску настаўніцкія курсы. На запытаньне, якое мейсца

⁸⁶ **Аляксандар Шлюбскі** (1897—1941?), этнограф, фальклярыст і бібліёграф. У 1918—1923 гг. удзельнічаў у арганізацыі архіваў у Веліжы, Віцебску, Оршы, Полацку. Ад 1923 г. працаваў у Інбелкульце, у 1929—1930 гг. — у Інстытуце гісторыі БелАН. Дасьледаваў старажытныя вераваньні, матэрыяльную культуру беларусаў. У 1930 г. арыштаваны па справе „Саюзу вызваленьня Беларусі“ і прысуджаны да 5 гадоў высылкі. У 1935 г. паўторна арыштаваны і прысуджаны да 3 гадоў пазбаўленьня волі. — *Рэд.*

⁸⁷ **Мікола Шчакаціхін** (1896—1940), мастацтвазнаўца, гісторык і тэарэтык мастацтва, пэдагог. У 1922—1924 гг. працаваў у БДУ. У 1925—1928 гг. — у Інбелкульце (стварыў пры Інбелкульце Камісію па гісторыі мастацтва). У 1929—1930 гг. — у БелАН. Адзін з заснавальнікаў беларускага мастацтвазнаўства. Вывучаў старажытныя фрэскі, абразы, манумэнтальнае дойлідзтва, гравюры Ф. Скарыны, творчасць беларускіх мастакоў. Упершыню ў беларускім мастацтвазнаўстве выпрацаваў навуковую канцэпцыю гісторыі беларускага мастацтва, зрабіў яго пэрыядызацыю. У 1928 г. выдаў першы том сваёй галоўнай працы „Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва“. У 1930 г. арыштаваны па справе „Саюзу вызваленьня Беларусі“ і прысуджаны да 5 гадоў высылкі. У 1937 г. асуджаны паўторна. — *Рэд.*

⁸⁸ **Дзьмітры Даўгяля** (1868—1942), археограф і гісторык. Ад 1921 г. — загадчык Магілёўскага губэрнскага архіву. Ад 1925 г. супрацоўнічаў у Інбелкульце. У 1929 г. узначалваў бібліятэку БелАН, а ад 1937 г. — навуковы супрацоўнік акадэмічнага Інстытуту гісторыі. Найбольш вядомы дзякуючы археографічнай працы — падрыхтоўцы і выданьню зборнікаў дакумэнтаў па беларускай гісторыі. Да таго ж зьяўляецца аўтарам працаў па гісторыі гарадоў і мястэчак Беларусі. У 1937 г. арыштаваны і прысуджаны да 5 гадоў высылкі. — *Рэд.*

займае гісторыя Беларусі ў агульным выкладзе гісторыі ў школах, 104 настаўнікі з 107 прызналі адкрыта: гісторыя Беларусі наогул не выкладаецца і ў агульнай распрацоўцы не скарыстоўваецца. Такое становішча, — кажа Д. Вінік, — далей не сьцярапіма!“ „Трэба шырока папулярызаваць сярод настаўніцтва цыкл лекцый па гісторыі Беларусі. Пры доме работнікаў асьветы ў Менску наладзіць кансультацыі, каб любы настаўнік мог атрымаць указаньні па гісторыі Беларусі. Трэба дабіцца, каб урэшце ва ўсіх школах БССР быў уведзены курс гісторыі Беларусі!“⁸⁹.

Узварухнуліся беларускія гісторыкі.

8 студзеня 1935 г. адбывалася ў Менску ўсебеларуская канфэрэнцыя гісторыкаў; аднагалосна сьцьверджана і ўстаноўлена: „Уся віна за невыкладаньне гісторыі падае на камісарыят асьветы“; „Гэты недахоп тлумачыцца яшчэ й тым, што ня было падручніка“⁹⁰.

„Асноўная работа нашых гісторыкаў, — кажа праф. В. Шчарбакоў⁹¹, — канцэнтруецца вакол падрыхтоўкі падручніка па гісторыі Беларусі. Мы правялі толькі першапачатковую работу ў гэтай галіне. Інстытутам гісторыі Акадэміі Навук выдана першая частка нарысу па гісторыі Беларусі⁹². Але гэты нарыс яшчэ поўнасьцю ня можа задаволіць тых патрабаваньняў, якія ставяцца перад гістарычным падручнікам для нашых школ і вышэйшых навучальных устаноў. Галоўны недахоп гэтай кніжкі — гэта адсутнасьць храналёгіі, недастатковая насычанасьць адпаведным матэрыялам“. „Мы падрыхтавалі першы том хрэстаматыі па гісторыі Беларусі⁹³. Сабрана вялікая колькасьць каштоўных дакумэнтаў, якія даюць нам магчымасьць на канкрэтных гістарычных фактах складаць патрэб-

⁸⁹ Вінік, Д. Калі пачнуць у школах выкладаць гісторыю Беларусі // Зьвязда. № 285. 21 сьнежня 1934.

⁹⁰ Зьвязда. № 9. 10 студзеня 1935.

⁹¹ **Васіль Шчарбакоў** (1898—1939), гісторык. Ад 1930 г. — загадчык сэктару навукі й асьветы пры ЦК КП(б)Б. У 1931—1935 гг. — віцэ-прэзыдэнт БелАН, у 1935—1937 гг. — сакратар АН БССР. У 1931—1937 гг. — намесьнік дырэктара, дырэктар Інстытуту гісторыі БелАН. Першы дэкан гістарычнага факультэту БДУ. У 1938 г. рэпрэсаваны. — *Рэд.*

⁹² Маецца на ўвазе выданьне Інстытуту гісторыі БелАН: Шчарбакоў, Васіль. Нарыс гісторыі Беларусі. Ч. 1. Менск, 1934. — 238 с. — *Рэд.*

⁹³ Маецца на ўвазе: Гісторыя Беларусі ў дакумэнтах і матэрыялах. Т. 1: IX—XVIII ст. / склад.: В. К. Шчарбакоў, К. І. Кернажыцкі і Д. І. Даўгяла. Менск: Выдавецтва Акадэміі навук БССР, 1936 — 678 с. — *Рэд.*

ны нам падручнік па гісторыі“. „Тут вялікую ролю адыграе першы том дакумэнтаў пад назвай „Клясавая барацьба на Беларусі“⁹⁴. Вялікі каляктыў гісторыкаў-марксыстаў зараз працуе над складаньнем кароткай гісторыі КП(б)Б. Гэта зьяўляецца нашай баявой задачай. Адначасова намі вядзецца работа па складаньню поўнай гісторыі КП(б)Б“⁹⁵.

Нават больш таго: у жніўні 1934 г. заснаваны гістарычны факультэт пры Беларускам Дзяржаўным Унівэрсытэце ў Менску; дзеканам факультэту прызначаны праф. В. Шчарбакоў, які ўважае, што „адным з важнейшых пытаньняў у справе падняцьця гістарычнай адукацыі на адпаведны ўзровень зьяўляецца пытаньне аб кадрах гісторыкаў — патрэбны высокакваліфікаваныя кадры гісторыкаў“⁹⁶.

Што гэта ўсё азначае?

А гэта вось што азначае: большавікі пачынаюць „лавіраваць і адступець“!

Ня іначай адбываецца і на іншых вучастках культурнага будаўніцтва — у галіне літаратуры і мастацтва; трэба спадзявацца, што прыйдзе чарга і да зьмену новага рэфармаванага правапісу беларускай мовы.

Нельга не адзначыць пры гэтым, што знайшоўся і „казёл адпушчэньня“ ва ўсіх памылках КП(б)Б у галіне культурнага будаўніцтва — гэта Х. Дунец⁹⁷, намесьнік наркомасьветы БССР, загадчык Галоўмастацтва БССР, большавіцкі вучоны і літаратурны крытык, рэдактар часопісі „Літаратура і Мастацтва“; ён нядаўна яшчэ „з усёй большавіцкай пільнасьцю“ „выкрываў і граміў беларускі контррэвалюцыйны нацыянал-дэмакратызм“ у галіне мастацтва і навукі. Яго ўжо скінулі за палубу. ЦК КП(б)Б выкрыў яго „трацкісцка-зіноўеўскую кантрабанду“. „Ідэялігічна разграміў“ і выкінуў з компартыі⁹⁸.

⁹⁴ Маецца на ўвазе выданьне: Шчарбакоў, В. Клясавая барацьба і гістарычная навука на Беларусі. Менск, 1934. — 104 с. — **Рэд.**

⁹⁵ Зьвязда. № 9. 10 студзеня 1935.

⁹⁶ Шчарбакоў, В. Да адкрыцьця гістарычнага факультэту БДУ // Зьвязда. № 172. 5 жніўня 1934.

⁹⁷ **Хайзэкіль Дунец** (1899—1937), літаратурны крытык. У 1920-х гг. працаваў у Інстытуце габрэйскай культуры ў Менску. Ад 1935 г. — намесьнік наркама асьветы БССР. — **Рэд.**

⁹⁸ Зьвязда. № 48. 27 лютага 1935.

У сакавіку месяцы сёлетняга году адбылося ў Менску надзвычайнае паседжаньне пленуму ЦК КП(б)Б. Заслуханы быў даклад В. Валковіча, сакратара ЦК КП(б)Б „Аб задачах партыйна-арганізацыйнай і палітыка-выхаваўчай работы ў КП(б)Б“. Па дакладу прынята рэзалюцыя, у якой чытаемо:

„Аб беларусізацыі марксысцка-ленінскага выхаваньня.

Пленум ЦК КП(б)Б адзначае, што за апошні час у некаторых камуністаў нагляджаюцца небальшавіцкія адносіны да пытанняў правядзеньня бальшавіцкай беларусізацыі, калі паасобных члены КП(б)Б, уладаючы мовай, перастаюць гаварыць па-беларуску, што яўным чынам ліе ваду на млын буржуазнага нацыяналізму.

Адзначаючы рост савецкіх беларускіх кадраў і вылучэньне іх на адказную работу ва ўсіх галінах народнай гаспадаркі і культуры, значнае павялічэньне праслойкі навуковых кадраў у нашых ВУНУ, ВТНУ і тэхнікумах непасрэдна з рабочых і калгаснікаў і стварэньне беларускай інтэлігенцыі, да канца адданай справе сацыялізму, справе камуністычнай партыі, — пленум ЦК КП(б)Б абавязвае ўсе партыйныя і савецкія арганізацыі яшчэ больш энэргічна й смела адбіраць, рыхтаваць і вылучаць на адказныя савецкія й партыйныя работы кадры з рабочых беларусаў, з перадавых людзей калгасаў, з беларускай савецкай інтэлігенцыі.

Асабліва важнае значаньне набывае пытаньне беларусізацыі марксысцка-ленінскага выхаваньня, бальшавіцкага правядзеньня беларусізацыі, выкладаньня на беларускай мове, вылучэньне беларускіх кадраў, павялічэньня беларусізаваных школ і гурткаў у сетцы партыйнай асьветы, а таксама ўкараненьне ў партыйную асьвету гісторыі, эканомікі й культуры Беларусі.

Пленум ЦК КП(б)Б патрабуе ад усіх партыйных арганізацый сур’ёзнай практычнай работы ў галіне сапраўднага бальшавіцкага правядзеньня беларусізацыі і марксысцка-ленінскага выхаваньня⁹⁹.

У БССР, як бачымо, узнаўляецца і ўзмацняецца беларусізацыя, і не здарма так робіцца — гэта бальшавікі выпраўляюць свае „памылкі“.

⁹⁹ Зьвязда. № 88. 17 сакавіка 1935.

Шмат разоў мянялі ўжо бальшавікі сваю тактыку і стратэгію ў вырашэньні нацыянальнага пытаньня. То яны абвесьцілі неадойнае права народаў навольнае самаазначэньне аж да аддзяленьня, то ўзмоцненнае вялі змаганьне з усімі спробамі рэчаістага здэяньня гэтага права; то яны лавіравалі і адступалі перад магутным уздоймам нацыянальна-вызвольных рухаў, то ізноў вялі рашучы наступ і максымальна ўзмацнялі барацьбу з „сэпаратыстамі“ — „выкрывалі і грамілі“ беларускіх „нацдэмаў“, украінскіх „петлюраўцаў-нацыяналістаў“, грузінскіх „меншавікоў-ухілістаў“, армянскіх „дашакоў-хвасьцістаў“, узьбекістанскіх і таджыкскіх „басмачоў“, татарскіх „султан-галіеўцаў“, адным словам — выкрывалі і грамілі ўсіх „нацыяналаў“, якія імкнуліся да здэяньня волі і самастойнасьці сваіх нацый, сваіх родных краін, а ў выніку — і гэта з усёй гістарычнай няўхільнасьцю! — бальшавікі ізноў пачынаюць лавіраваць і адступаць, пачынаюць „выпраўляць памылкі“.

Ды, пэўна-ж, хто не памыляецца? Нават і папэж рымскі ня ёсьць непамыльны; таксама памыляецца: у булах і энцыкліках вунь стараецца напавіць свае і чужыя грахі!

Можа і бальшавікі нарэшце возьмуцца за розум; нарабіўшы столькі асудных памылак, можа і сапраўды — не на словах, але на справе! — пачнуць „выкрываць, выкарчоўваць і бязьлітасна граміць“ свае вялікія грахі, пачнуць выпраўляць памылкі, якія зроблены імі ў вырашэньні нацыянальнага пытаньня на Ўсходзе Эўропы.

Ня будзем, аднак, лёгкадумныя; паўзіраемся глыбей — аж у самы корань справы.

„Нацыянальнае пытаньне, — кажа Сталін, — нельга ўтоесамліваць зь сялянскім пытаньнем, бо апрача пытаньняў сялянскіх, нацыянальнае пытаньне ўключае ў сябе яшчэ пытаньні нацыянальнай культуры, нацыянальнай дзяржаўнасьці ды інш. Але ня сумніўна таксама і тое, што аснову нацыянальнага пытаньня, яго ўнутраную сутнасьць усё-ж такі складае пытаньне сялянскае. Гэтым уласна і тлумачыцца, што сялянства прадстаўляе асяўную армію нацыянальнага руху, што без сялянскай арміі не бывае і ня можа быць магутнага нацыянальнага руху. Гэта ўласна і маюць на ўвазе, калі кажуць, што нацыянальнае пытаньне ёсьць па сутнасьці справы — пытаньне сялянскае“¹⁰⁰.

¹⁰⁰ Сталін, І. Нацытаньні. Менск, 1932. С. 363.

„Сацыяльны сэнс нацыянальнага пытання ў пралетарскай рэвалюцыі, — кажа М. Поташ¹⁰¹, — складаецца з таго, што ён на сутнасці справы ёсць пытанне сялянскае. Сялянства ўяўляе зь сябе асаўную армію нацыянальна-вызваленчай барацьбы і ў сапраўднасці сялянская барацьба самым цесным спосабам перапляталася з нацыянальна-вызваленчай барацьбой і разам з разгортваньнем першай разгортвалася й другая. І ўся гэтая барацьба вялася й была завершана толькі пад кіраўніцтвам бальшавікоў. Толькі бальшавікі былі адзінымі кіраўнікамі барацьбы працоўных мас і ў першую чаргу сялянскіх рэвалюцыйных мас і ў нацыянальна-вызвальным руху на Беларусі супраць эксплуатацыі і нацыянальнага прыгнечання прыгнечаных клас пануючай нацыі“¹⁰².

Тое, што сялянства зьяўляецца галоўнай апорай нацыянальна-вызвольных рухаў, аб гэтым ня можа быць ніякага сумніву; але вось тое, што бальшавікі зьяўляюцца адзінымі кіраўнікамі рэвалюцыйна-вызвольнага змаганьня беларускага працоўнага сялянства супраць гнёту і вызыску капіталістычных клясаў пануючай нацыі — гэта ўжо выклікае супярэчнасць з фактамі жывой рэчаістасці.

„Наша партыя, — кажа Гарын, — ставіць так пытаньне: мы імкнёмся да бяскласавага грамадства, мы зьнішчаем класы, да канца другой пяцігодкі мы пабудуем бяскласавае грамадства, але пабудуем яго праз жорсткую клясавую барацьбу. З уступленьнем у другую пяцігодку клясавая барацьба не аслабляецца і не зьнішчаецца, а, наадварот, абвастраецца, узмацняецца на паасобных вучастках, у паасобных пэрыядах“. „Што адбываецца зь сялянствам? Перш чым перайсьці да аналізу, якія працэсы будуць адбывацца ў вёсцы, трэба паставіць пытаньне аб тым, што ўяўляе сабой аднаасобнае сялянства ў нашай краіне. Сялянства зьяўляецца апошняй капіталістычнай клясай таму, што яно вядзе дробную таварную гаспадарку, заснаваную на прыватнай уласнасьці, і таму зь сялянства штомінут-

¹⁰¹ **Майсей Поташ** (1892—пасля 1955), гісторык. У 1931—1936 гг. — намесьнік дырэктара Інстытуту гісторыі партыі пры ЦК КП(б)Б. Дасьледаваў гісторыю рэвалюцый 1905—1907 і 1917 гг., гісторыю Кампартыі. У 1937 г. арыштаваны і прысуджаны да 8 гадоў лягераў. У 1946—1948 гг. працаваў у Інстытуце гісторыі АН БССР. У 1948 г. зноў арыштаваны і прысуджаны да 2 гадоў зьнявольеньня. — *Рэд.*

¹⁰² Поташ, М. Супраць фальсыфікацыі гісторыі КП(б)Б і БССР // Бальшавік Беларусі. Менск, 1932. № 21—22. С. 107.

на, штогадзінна вырастаюць капіталістычныя элемэнты“. „Зьнішчаючы капіталістычныя элемэнты, перарабляючы селяніна аднаасобніка, ліквідуючы дробна-таварную гаспадарку, заснаваную на прыватнай уласнасці, мы тым самым ліквідуем прычыны, якія параджаюць капіталістычныя элемэнты ў вёсцы“. „Раз мы знішчаем дробна-таварную гаспадарку, дык тым самым знішчаем найглыбейшыя карэньні капіталізму, знікае крыніца і прычыны ўзьнікнення капіталістаў у нашай краіне“. „Як можна гаварыць аб змякчэньні класавай барацьбы, калі мы ідзём да поўнага знішчання капіталістычных элемэнтаў, калі мы ставім гэта сваёй задачай да канца другой п'яцігодкі. Што мы ставім перад сабой задачу знішчыць капіталістычныя элемэнты і клясы наогул, ведаюць цяпер ня толькі рабочыя, аднаасобнікі і калгасьнікі, аб гэтым ведаюць нашы класавыя ворагі“. „Што справа стаіць іменна так, можна пераканацца на нашай беларускай практыцы. Чаму нас павінна вучыць практыка апошніх тыдняў і месяцаў? Яна вучыць нас таму, што мы маем у сябе, на Беларусі, абвостраньне класавай барацьбы. Гэта даказваецца цэлым радам фактаў, калі кулакі вядуць работу за выхад з калгасу, цэлым радам замахаў на актыўных вясковых работнікаў, гэта даказваецца падрыўной работай кулака ў калгасах. У такіх умовах, калі мы самі наглядна можам бачыць і адчуваць абвостраньне класавай барацьбы, калі кулак адказвае шалёным супраціўленьнем на нашы наступленьні, у такіх умовах гаварыць аб тым, што класавая барацьба патухае, ёсьць нішто іншае, як праваапартуністычныя гутаркі, якія маюць сваёй аб'ектыўнай мэтай дэмабілізаваць партыю і дапамагчы класавому ворагу“¹⁰³.

Гэтак у рэчаістасьці выпадае бальшавіцкае кіраўніцтва працоўным сялянствам у рэвалюцыйным змаганьні за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленьне — усе сяляне аднаасобнікі, якія вядуць працоўную гаспадарку і сваймі ўласнымі сіламі абрабляюць зямлю, абвешчаны капіталістамі, і з гэтымі капіталістамі бальшавікі вядуць напорыстае змаганьне аж да поўнага знішчэньня „класавага ворага“.

Працоўнае сялянства ў бальшавіцкім уяўленьні — гэта ёсьць кулакі і падкулачнікі, гэта ёсьць класавы вораг, якога трэба знішчыць; вось яны і ўзяліся за яго знішчэньне з усёй бальшавіцкай пільнасьцю; выставілі баёўны покліч: „Зьнішчэньне сялянства як класы!“.

¹⁰³ Гарын, М. У барацьбе з класавымі ворагамі і апартуністамі пабудуем грамадзтва // Зьвязда. № 64, 68. Сакавік 1932.

Цяпер бальшавікі падлічваюць свае здабычы: у 1931 г. было знішчана 15% усіх бяднацка-сярэдняцкіх гаспадарак на Беларусі, на 1 студзеня 1932 г. — 50,4%, на 1 студзеня 1935 г. — 72%¹⁰⁴.

Нераўнамернасьць бальшавіцкіх перамог у барацьбе з працоўным сялянствам тлумачыцца тым, што сяляне ў шэрагу мясцовасьцей перахадзілі ад пасыўнае абароны да актыўнага наступу: насільна створаныя бальшавікамі калгасы распадаліся, нават і ў сучаснасьці ёсьць многа калгасаў, якія існуюць толькі на паперы, але бальшавікі іх жорстка праследуюць за гэта. Аб жыцьці раскулачаных сялян у бальшавіцкіх калгасах наяўна сьведчыць рэфрэн з народнае песьні: „У калгасах добра жыць — вадзі есьці, сьлёзы піць, малаточкам вошы біць!“.

Бальшавікі, зьнішчаючы сялянства як клясу, намерываліся разам з тым знішчыць сацыяльную базу нацыянальна-вызвольных рухаў. У гэтым палягаў галоўны сэнс бальшавіцкага раскулачваньня сялянства ў нацыянальных рэспубліках і абласьцях Савецкага Саюзу; у гэтым, а ня ў чым іншым, палягае галоўны сэнс іх напорыстага змаганьня з працоўна-хутарскімі гаспадаркамі на Беларусі.

Ці дасяглі свае мэты?

„Справа ў тым, — кажа Якаўлеў¹⁰⁵, — што парадку на зямлі ў нас да гэтага ўсё яшчэ недастаткова, у нас яшчэ няма самага простага парадку на зямлі“¹⁰⁶.

Вось нібы той летапісны манах трудолюбівы сказ праўдзівы перадае для ўсеагульнага ўразумленьня: „Земля у нас веліка і обільна, но парадка в ней лішь нет“¹⁰⁷.

Каб устанавіць парадак на зямлі, бальшавікі склікалі ў Маскву 2-гі ўсесаюзны зьезд калгасьнікаў-ударнікаў; апрацавалі прыкладны статут сельска-гаспадарчай арцелі.

¹⁰⁴ Галадзед, М. Вынікі сацыялістычнага будаўніцтва БССР // Зьвязда. № 16. 18 студзеня 1935.

¹⁰⁵ Якаў Якаўлеў (1896—1938), савецкі дзяржаўны й партыйны дзеяч, гісторык, публіцыст. У 1929—1934 гг. — наркам земляробства СССР, старшыня Ўсесаюзнага савету сельгаскалектываў СССР. Праводзіў палітыку прымусовай калектывізацыі. Рэпрэсаваны. — Рэд.

¹⁰⁶ Якаўлеў, Я. Аб прыкладным статуце сельскагаспадарчай арцелі // Зьвязда. № 37. 14 студзеня 1935.

¹⁰⁷ Цытата з „Аповесьці мінулых гадоў“ з запісу за 862 г., калі славянскія паслы запрашалі да сябе на княжаньне варагаў. — Рэд.

„Паглядзіце, — кажа Н. Бухарын¹⁰⁸, — на новы статут сельскагаспадарчай арцелі, які ўнесен на 2-гі з'езд калгасьнікаў-ударнікаў. Зямля па гэтаму статуту — агульна-дзяржаўная ўласнасьць. Але яна знаходзіцца ў бестэрміновым карыстаньні калгасьнікаў. Хто яе можа адабраць у калгасьнікаў? Ніхто. Яе ня можа адабраць памешчык, бо ён зьнішчаны. Яе ня можа адабраць кулак, бо разгромлены. Яе ня можа адабраць скупічык, бо ён разьбіты. Яе ня можа атрымаць выскачка са сваіх радоў, бо зямля не прадаецца і не арэндуецца. Яна добра замацавана за калгасамі“¹⁰⁹.

І ўзапраўды: новы статут сельска-гаспадарчай арцелі-калгасу замацоўвае зямлю за арцелямі-калгасамі ў бестэрміновае карыстаньне — навечна; устанаўлівае норму прысядзібнай зямлі (ад чвэрці і да аднаго гэктару), якая знаходзіцца ў асабістым карыстаньні двара; кожны калгасны двор можа мець у асабістым карыстаньні 2-3 каровы і маладняк, 2-3 свінамаці з прыплодам, 20-25 авечак і коз разам, неабмежаваную колькасць птушак і трусаў і 20 вульляў пчол. Аплата працы ў арцелі-калгасе адбываецца натурай і паводле выкананых працэднёў; разьмер аплаты за працэдні ўстанаўліваецца агульным сходам сялян-калгасьнікаў пасьля таго, як арцель-калгас выканае ўсе свае павіннасьці адносна дзяржавы як галоўнага ўласніка зямлі.

Здаецца, на першы погляд, усё ёсьць чыста і гладка. Вось, маўляў, кіба-ж гэта ня будзе ўжо цяпер парадку на зямлі?

Не, няма і ня будзе парадку на зямлі аж пакуль ня будзе волі!

Зямля добра замацавана за калгасамі, — кажа Бухарын; ніхто цяпер ня можа яе адабраць ад сялян-калгасьнікаў — ні абшарнікі, ні кулакі, ні выскачкі з свайго асяродзьдзя; зямля замацавана, маўляў, на вечныя часы за сялянамі-калгасьнікамі, або інакш кажучы: бестэрмінова; у рэчаістасьці гэта азначае, што дзяржава як галоўны ўласнік зямлі можа адабраць ад сялян-калгасьнікаў зямлю, калі ёй гэта ўздумаецца і калі гэта ёй захочацца, а ў тым прыпадку, калі сяляне-калгасьнікі будуць супраціўляцца, то дзяржава, маючы ў сваім распараджэньні апарат прымусовае ўлады, прымусіць іх да гэтага — разгроміць і зьнішчыць як „клясавых ворагаў“.

А што такое ўяўляе з сябе сучасная савецкая дзяржава?

¹⁰⁸ Мікалай Бухарын (1888—1938), савецкі эканаміст, дзяржаўны й партыйны дзеяч. — Рэд.

¹⁰⁹ Бухарын, Н. Калгасныя землі і калгасныя людзі // Зьвязда. № 41. 18 лістапада 1935.

Сучасная савецкая дзяржава — гэта ёсць компартыя плюс бюракратыя; інакш кажучы гэта ёсць тая ўпрывілеяваная супольная група, якая займае ўладарна-кіруючае становішча ў супольстве; гэта ёсць новая савецкая шляхта. У сацыяльна-псіхічным разрэзе гэта азначае: бальшавіцка-ленінская шляхта ўзіраецца на дзяржаву, як на сваё прадпрыемства, як на сьвязчэнную і недатыкальную ўласнасць; у адношанні да сялян-калгаснікаў, як і да рабочых на фабрыках і заводах, выступае нібы той капіталіст-прадпрыемец: наймае працоўную сілу, эксплуатае, гандлюе прадуктамі вырабу, устанаўляе цвёрдыя цэны на ўнутраным рынку і канкуруе ў гандлі з замежнымі капіталістамі. З дабавачнай вартасці, якую атрымлівае ў выніку ўсяго гаспадарчага працэсу, устанаўлівае адпаведную норму свайго дабрабыту; прычым, вышыня дабрабыту сяліна-калгасніка і фабрычнага рабочага ў парананні з вышынёй дабрабыту сов-дзярж-капіталіста ёсць ня менш адменная, чымся ў кожным іншым капіталістычным супольстве: дыстанцыя, казаў той, вагромністага разьмеру¹¹⁰!

Зямля не арэндуецца, — кажа Бухарын. Гэта яго цвёрджаньне не адпавядае рэчаістасці: арэнда існуе — толькі ў замаскаванай форме.

Савецкая дзяржава як галоўны ўласнік зямлі замацоўвае зямлю за калгасамі на пэўных умовах; наяўна аб гэтым сьведчыць новы прыкладны статут сельгасарцеляў, які сяляне-калгаснікі павінны абгаварыць і прыняць. Гэта ёсць аднабокія ўмовы, бо сяляне-калгаснікі пазбаўлены магчымасці іх зьмяняць, унасіць у іх свае папраўкі або зусім іх адхіляць; выстаўляць свае ўмовы; ня прыняцьце ўмоваў, прадыктаваных компартыяй, азначае, паводле сучаснай бальшавіцкай тэрміналогіі, „контррэвалюцыю“ і цягне за сабой жорсткае прасьледаваньне: выключэньне з калгасу, пазбаўленьне магчымасці існаваньня. Сяляне-калгаснікі мусяць прыняць і тыя абавязкі ў адношанні да дзяржавы, якія на іх ускладае статут сельгасарцелі: у першую чаргу павінны выканаць хлебазагатоўкі і кантрактацыі, якія вымагае дзяржава.

Савецка-бальшавіцкая дзяржава, як і кожны капіталістычны прадпрыемец, дбае толькі аб сваіх інтарэсах; цягне жыцьцёвыя сокі з сялян-калгаснікаў так, што не зьвяртае нават ніякае ўвагі на тое, ці застанецца што-небудзь у сялян-калгаснікаў на пражыцьцё, калі выканаюць усе свае павіннасці адносна дзяржавы; у статуце, напрыклад, нічога не гаворыцца аб тым, якая мае быць норма аплаты за працадні; можа здарыцца нават так, што нічога не застанецца за працу пасля выкананьня ўзложаных абавязкаў адносна дзяржавы. Нічога не сказана ў

статуце і аб тым, зь якіх гэта сродкаў селянін-калгасьнік будзе ўтрымліваць сваю жывёлу — можа з свайго ўласнага пражытачнага мінімуму? Але што найбольш важнае — як гэта сяляне-калгасьнікі могуць арганізоўваць сваю вытворчую працу ў арцелі-калгасе, калі яны пазбаўлены элемэтарных магчымасцяў вольнай самаарганізацыі? Ці мо гэта праца мае быць прымусовая; хто і каго прымушае? Затым, калі праца ў калгасе мае быць прымусовая, то гэтым самым вылучаецца дабравольнасць аб'яднаньня сялян у калгасы, а бязь волі, як ведама, няма і ня можа быць парадку на зямлі.

Зямля і Воля — гэта ёсьць покліч сялянскіх рэвалюцыйна-вызвольных мэтаймкненьняў.

Зямля і Воля — гэта ёсьць покліч, які выставіла працоўнае сялянства ў змаганьні з царска-раманаўскай шляхтай; гэта ёсьць покліч, які выстаўляе працоўнае сялянства ў змаганьні з бальшавіцка-ленінскай шляхтай; гэта ёсьць покліч змаганьня з гнётам, прымусам і здзірствам; гэта ёсьць покліч рэвалюцыйнага змаганьня з паншчынай!

„У Савецкім Саюзе, — кажа Молатаў, — пастаўлена цяпер пытаньне аб далейшай дэмакратызацыі выбарчай сыстэмы ў сьнеўсе заменныя зусім роўных выбараў — роўнымі, многаступенных — простымі, адкрытых — закрытымі“. „Прышоў час, — ён кажа, — калі краіна Саветаў у мэтах далейшага ўмацаваньня савецкай сыстэмы можа перайсьці да поўнага ператварэньня ў жыцьцё ўсяго, што ёсьць лепшага ў агульным простым, роўным і тайным выбарчым праве — на аснове савецкага ладу“¹¹⁰.

„Наша краіна сьмела падымае сьцяг сапраўднага дэмакратызму і савецкага парлямэнтарызму“. „Гэта ёсьць — новая эпоха савецкай дэмакратыі“¹¹².

Што такое дэмакратыя?

Дэмакратыя ня ёсьць толькі форма арганізацыі палітычнае ўлады; дэмакратыя — гэта ёсьць вольная арганізацыя працы!

Сапраўдная савецкая дэмакратыя — гэта ёсьць дэмакратыя працы; гэта ёсьць працоўная дэмакратыя!

¹¹⁰ Ад „дистанция огромного размера“ — крылаты выраз з камэды А. Грыбаедава „Гора ад розуму“. — *Рэд.*

¹¹¹ Молатаў, В. Аб зьменах у савецкай канстытуцыі // Зьвязда. № 33. 8 лютага 1935.

¹¹² Зьвязда. № 33. 9 лютага 1935 (перадрук з газэты „Правда“).

Калі бальшавікі адважыліся, нарэшце, падняць сьцяг сапраўднага дэмакратызму і савецкага парламентарызму, калі яны і ўзапраўды — не на словах, але на справе! — зьменяць канстытуцыю ў сэнсе ператварэння ў жыццё ўсяго, што ёсць лепшага ў агульным, простым, роўным і тайным выбарчым праве, няхай нават і на аснове савецкага ладу, то гэта азначае, што дэмакратыя, працоўная дэмакратыя, павінна быць устаноўлена ў калгасах, на фабрыках і заводах, ва ўсіх дзяржаўных установах; гэта азначае канец дыктатуры. Дэмакратыя, сапраўдная дэмакратыя вылучае дыктатуру.

Дэмакратыя ўхіляе і вылучае дыктатуру ня толькі ў дзяржаўных установах і заводах, але і ў калгасах; і гэта ёсць у першую чаргу: хочучь сяляне быць у калгасах — гэта іх воля, іх права; а ня хочучь — ніхто іх ня можа прымушаць на гэта!

Гэтак, на аснове дэмакратыі, вырашаецца сялянскае пытаньне.

Ня іначай вырашаецца, на аснове дэмакратыі, і нацыянальнае пытаньне: хочаць народ Усходняе Эўропы ўваходзіць у Саюз Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік — гэта іх воля, іх права, ня хочаць — ніхто іх ня можа прымушаць на гэта!

Калі дэмакратыя, то няхай будзе сапраўдная дэмакратыя!

Паслядоўна здзейсьненая савецкая дэмакратыя ператвараецца, такім чынам, у нацыянал-дэмакратыю; сов-дэмы абяртаюцца ў нац-дэмаў.

Дык на што было праліта столькі сьлёз і крыві бязьвінных ахвяр бальшавіцкага тэрору?

24

„Нам прыходзіца лічыцца з тым, — кажа В. Молатаў, — што не пасрэдна небясьпека вайны для СССР узмацнілася. Аб вайне супраць Савецкага Саюзу даўно ўжо адкрыта гавораць некаторыя ўплывовыя колы ў Японіі. Нельга забываць і аб тым, што ў Эўропе цяпер ёсць кіруючая партыя, якая адкрыта абвясціла гістарычнай сваёй задачай захват тэрыторый у Савецкім Саюзе. Ня бачыць набліжэння новай вайны — значыць закрываць вочы на галоўную небясьпеку. На ўсё гэта Савецкі Саюз адказаў перш за ўсё ўзмацненнем актыўнасці ў барацьбе за мір. Усім вядома шырокая ініцыятыва СССР у пытанні аб пактах ненападу“. „Савецкі ўрад ня толькі праявіў ініцыятыву, але і падтрымліваў крокі другіх урадаў, накіраваныя на ахову міру і міжнароднай безапаснасці“. „Аснова нашай знешняй палі-

тыкі — падтрыманьне міру і разьвіцьцё мірных адносін з усімі краінамі”¹¹³.

Ясна, што пры такіх абставінах, калі ўрад СССР змушаны вясьці мірную вонкавую палітыку, з усей няўхільнасьцю павінен зьмяніць і сваю ўнутраную палітыку. „Мір дварцам — вайна хіжынам!” — гэта ёсьць небяспечная гульня. Можна ўзьняцца вялікая бура. Урад СССР, калі ён узапраўды імкнецца да падтрыманьня міру і разьвіцьця мірных адносін з усімі краінамі, то ў першую чаргу ён павінен устанавіць мір з хіжынамі — з працоўным сялянствам і з народамі СССР. Сіла штыха і кулямёта павінна быць зьменена на сілу права і вольнага самаазначэньня!

Узапраўдная палітыка міру — гэта ёсьць палітыка пасьлядоўнага здзяйсненьня дэмакратыі; у канкрэтнай рэчаістасьці гэта азначае: ухіленьне акупацыйных рэжымаў і ўсеагульнае разбраеньне.

Але бальшавікі інакш узіраюцца на справу: яны лавіруюць і манэўруюць.

Супярэчнасьці вайны і міру бальшавікі намерываюцца вырашыць у той спосаб, што ўзмоцнена вядуць прапаганду за мір, а яшчэ больш ўзмоцнена рыхтуюцца да вайны.

„Наша чырвоная армія, — яны кажуць, — да канца XVII гадавін прыходзіць з гіганскімі посьпехамі і ў колькасных і ў якасных адносінах. Несакрушальная магутнасьць чырвонай арміі. Савецкі Саюз цяпер можа вырабляць у масавым маштабе ўсе сучасныя сродкі абароны. Наша чырвоная армія цяпер узброена як ніколі, мацнейшымі паветранымі эскадрыліямі, цяжкой артылерыяй, быстраходнымі танкамі. Мы закавалі ў жалезабэтон нашу заходнюю граніцу ад Ладажскага возера і да Чорнага мора, мы закавалі ў жалезабэтон нашы граніцы на Далёкім Усходзе. Наша чырвоная армія ўмее і нястомна вучыцца ў дасканаласьці ўладаць той магутнай тэхнікай, якую яе ўзброіла рабоча-сялянская краіна. Чырвоная армія нястомна вучыцца, гэта — дасканалая школа палітычнага, культурнага і тэхнічнага безупыннага росту камандзіраў і байцоў. Наша армія — плоць ад плоці працоўнага народу. Ні адна армія ў сьвеце не акружана такой любоўю, такімі клопатамі, такой безупыннай увагай і падтрыманьнем найшырэйшых працоўных мас, як наша чырвоная армія. Варта толькі ўспоміць, якой бурай энтузіязму былі спатканы выступ-

¹¹³ Молатаў, В. Справаздачны даклад аб рабоце ўраду VII зьезду Саветаў СССР // Зьвязда. № 25. 30 студзеня 1935.

леньні прадстаўнікоў чырвонай арміі на XI усебеларускім і VII усеаюзным зьездах саветаў. Варта толькі ўспомніць, зь якой любасьцю сустрачаюць нашых чырвоных байцоў і камандзіраў на кожным заводзе, на кожнай фабрыцы, у кожным калгасе! Вялікі гонар — быць байцом чырвонай арміі! Няхай жыве нашая родная пераможная чырвоная армія!¹¹⁴.

Жалезабэтон, магутная паветраная эскадрылья, цяжкая артылерыя, быстраходныя танкі і дасканала выўчаны ўладаць наймагутнейшай тэхнікай сучаснае вайны баец-чырвонаармеец — вась іх аргумэнты міру!

Хіба можна сумневацца ў тым, што гэткае разуменьне міру ёсьць нішто іншае, як разьдзьмухваньне вайны? Хіба-ж не такія самыя аргумэнты міру выстаўляюцца ўсімі капіталістычнымі дзяржавамі, зь якімі бальшавіцкая ўлада вядзе спаборніцтва ў найбольшым удасканаленьні тэхнікі сучаснага ўзбраеньня?

Павялічэньне мілітарнае сілы СССР — удасканаленьне тэхнікі ўзбраеньня і ваенізацыя суспольнага жыцьця — моцным рэхам адзваецца ў суседніх капіталістычных краінах; тое-ж самае адбываецца і з другога боку „свьяшчэнных і недатыкальных межаў савецкае радзімы“.

Крывавае рыжскае мяжа, якой разарвана Беларусь на часьці, узмацоўваецца жалезам і бэтонам ня толькі з боку „савецкае радзімы“, але і з боку „polskiej ojczyzny“.

Спаборніцтва ўзбраеньняў, як бачымо, не ўхіляе супярэчнасьці вайны і міру, але яшчэ больш павялічвае і паглыбляе; небясьпека вайны з кожным днём узмацняецца; з кожным новым кулямётам і новым танкам набліжаецца час, калі яны самі пачнуць страляць!

Пакты аб ненападзе — гэта ёсьць толькі фармальнае прызнаньне таго, што напады магчымы і што трэба іх чакаць. Згэтуль яшчэ больш узмоцненая падрыхтоўка да вайны.

Адбываецца ўзмоцненая ваенізацыя ўсяго насельніцтва; у прыпадку вайны ўсё насельніцтва Савецкага Саюзу павінна ўзяць на сябе цяжкое бярэмя ваенных павіннасьцяў і без жадных нараканьняў складаць ахвяры на аўтар „савецкае радзімы“. У адмену за гэта бальшавікі абяцаюць даць раскулачаным сялянам „заможнае жыцьцё ў калгасах“, а прыгнечаным і паняволеным народам — „бальшавіцка-ленінскае выхаваньне“.

¹¹⁴ XVII гадоў Чырвонай Арміі // Зьвязда. № 45. 23 лютага 1935.

Тое-ж самае адбываецца і з другога боку межаў савецкае радзімы; уся розніца палягае хіба толькі ў тым, што замест „заможнага жыцця ў калгасах“ абяцаюць даць сялянам „заможнае жыццё ў небе“, а прыгнечаным і паняволеным народам — „эўрапейскае выхаваньне“!

Як у рэчаістасці выпадае гэта „эўрапейскае выхаваньне“ — яркая свведчаць факты народнае асветы ў Заходняй Беларусі.

Вось што апавядае аб гэтым польская вучыцелька, якая ўжо шмат гадоў працуе ў пачатковай школе на тэрыторыі Заходняй Беларусі, дзе беларускія дзеці змушаны вучыцца ў польскіх школах: „Дзеці прыходзяць у школу і ня знаюць аніводнага польскага слова. Найкола ня чуюць ніякай іншай мовы, апрача мовы беларускай. Дзеці між сабой гавораць толькі па-беларуску, ніколі не гавораць па-польску. Па-польску гавораць толькі на лекцыях з прымусам і труднасцяў. Дзеці ніколі ня думаюць па-польску. Вучацца лекцыяў і гавораць аб лекцыях і навуцы заўсёды толькі па-беларуску. 17 гадоў ужо працуе публічная пачатковая школа на тэрыторыі заселенай беларусамі. 17 гадоў вучымо беларускіх дзяцей па-польску. Якія сьляды гэтай працы? Дзеці гавораць па-польску толькі ў школе. Школа ня робіць таго, што рабіць павінна ані ў галіне навучаньня, ані ў галіне выхаваньня. У выніку — паўторны анальфабетызм. Каб гэтыя дзеці вучыліся па-беларуску, то напэўна школьная праграма была-б зрэалізаваная, але ня ўмелі-б па-польску. Цяпер ня ўмеюць ані добра па-польску, ані зразуменьня матарыялаў навучаньня. Няма выхаду. Што рабіць? Аб што ідзе? Ці-ж тыя спосабы, якія ўжываліся аж да апошняга часу, не паказалі яшчэ на 17-гадовай працы сьлёзных вынікаў?“¹¹⁵.

І ўзаўпраўды: аб што ідзе, якое гэта эўрапейскае выхаваньне даюць беларусам польскія імперыялісты?

Польскім гнабіцелям ідзе аб тое, каб звязаць беларусаў з польскай дзяржавай, каб беларусы, у прыпадку вайны, самаахварна ішлі паміраць „за *ojczyznu od morza do morza*“. У працягу 17-ці гадоў узывалі спосабы прымусовае палянiзацыі. Але атрымаліся сьлёзныя вынікі. „*Wobec ludzi innej sfery lud nasz jest nieufny i zamknęty w sobie*“¹¹⁶.

Польскія акупанты ламаюць сабе галаву над тым, як здабыць заўфаньне беларускага народу да „*ojczyzny polskiej*“, якім спосабам прывязаць да польскае дзяржавы?

Прыходзяць да выснаўку: каб гэтыя дзеці вучыліся па-беларуску.

¹¹⁵ Kurjer Wilenski. № 94. Красавік 1935.

¹¹⁶ Kurjer Wilenski. № 213. 1931.

Вось-жа: вызначаюцца новыя шляхі і спосабы польскага панавання на землях Заходняй Беларусі; польскія гнабіцелі пачынаюць выпраўляць свае памылкі: абмяркоўваюць пытаньне аб увядзеньні беларусізацыі як надзейнага спосабу прывязаньня беларусаў да польскае дзяржавы і заахвочваньня да самаахвярнасьці на аўтар польскага імперыялізму.

Узмоцненая падрыхтоўка да вайны і ваенізацыя ўсяго насельніцтва змушаюць акупацыйныя ўлады на Беларусі выпраўляць памылкі, якія дапушчаны былі імі ў адносінах да беларускага народу.

Але народ беларускі, навучаны горкім досьведам, прадаўжае быць „*nieufny i zamknęty w sobie*“ — ня верыць людзям „*z innej sfery*“, бо хоча мірнай працы, хоча волі і самастойнасьці.

Хто ўзапраўды хоча міру, той ня можа не хацець волі і незалежнасьці Беларусі.

На ўсім абшары беларускае зямлі ад Ловаці аж да Буга ўся паўната ўлады мае належаць беларускаму народу!

Вольная і незалежная Беларуская Народная Рэспубліка — гэта ёсьць адзіны і ўзапраўдны шлях міру!

25

Адважна ўзіраемся насустрач будучыні!

Беларускі народ у цягу стагодзьдзяў перажыў шмат розных ліхалецьцяў; жыве і будзе жыць!

Маючы на ўвазе досьвед гістарычнае мінуўшчыны, крытычна ацэньваючы ўсе папярэднія ступені разьвіцьця беларускага вызвольнага руху, нельга не прыйсьці да выснаўку, што ў беларускага народу знойдзецца ў дастатку творчых сілаў і арганізацыйных здольнасьцяў, каб у час катаклізму, які надыходзе, здужаць і аўладаць усе плыні разьшошанай стыхіі ўстанавіць парадак міру і канструктыўна-творчай працы для добра паспалітага люду.

І разарвуцца кайданы няволі, і спадуць чужацкія ёрмы, і распачнецца новае жыцьцё.

Беларусь, бацькаўшчына Скарыны, Буднага, Сапегі, Багушэвіча, Каліноўскага, Грынявецкага, Бурбіса, Ігнатоўскага, наша радзіма Беларусь будзе вольнай і ні ад каго не залежнай народнай рэспублікай!

Да пытання аб паходжанні гэрбу Пагона¹¹⁷ (прычынак да высвятлення беларускай гэральдыкі)

Многа стагодзьдзяў мінае ўжо з таго часу, як на Беларусі пачаў ужывацца дзяржаўны гэрб Пагона: на белым кані сядзіць удалы ваяка, у правай руцэ ён трымае высока падняты меч, а ў левай мае шчыт, на якім ёсць знак шасціканцовага крыжа, апрануты ён з галавы і аж да ног у жалезны панцыр-броню, на галаве жалезны шлем, які закрывае ўсё аблічча, украшаны даўгім квяцістым пярком, моцна і ўпэўнена трымаецца ён у седле, вострымі астругамі паўзбуджае каня да борскага скоку. Куды ён сьпяшыць, ваяка ўдалы; на каго ён нападае, ці мо баро-ніцца ён ад каго?

Тамаш Грыб

Ваяка на белым кані, пачынаючы з XIII ст., а можа нават і раней, і аж да канца XVIII ст., — гэта быў сымбаль дзяржаўнай самастойнасці і незалежнасці беларускага народу; узнаўленне беларускае народнае дзяржаўнасці ў 1917 г. — Першы ўсебеларускі Кангрэс, на якім абвешчана было, што на ўсім абшары беларускае зямлі ўстанаўліваецца беларуская народна-рэспубліканская ўлада, — адбылося пад знакам старадаўняга сымбалу: на бел-чырвона-белым сьцягу ў залатых праменьнях сонца ваяка на белым кані; гэта ёсць сымбаль дзяржаўнай незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі.

Што азначае гэты сымбаль — ваяка на белым кані; хто ведае цяпер, які змест укладаўся ў гэты старадаўні сымбаль нашымі продкамі на ўсьвеце гісторыі?

Спрабуем адказаць на гэтыя пытанні.

На Беларусі, асабліва ў асяродзьдзі беларускага сялянства, існуюць аж па сьняжнышні дзень такія звычаі і ўрачыстыя абраднасці, якія сваім паходжаннем сягаюць у глыбіню старадаўнасці, або, як гэта кажуць, у даўно мінулыя часы паганства. Адным з такіх звычайў зьяўляецца, напрыклад урачыстае спатканьне вясны: юр'еўскае сьвята, юр'я, калі вітаюць вясну.

¹¹⁷ Друкуецца паводле: Іскры Скарыны. 1935. №5. С. 69—77. Подпіс: Др. Т. Грыб.

У старыя часы юр'я спраўлялася вельмі гучна і слаўна; прыпадала на другую палавіну красавіка месяца або на пачатак траўня па новаму стылю, калі распачыналіся першыя працы ў полі пад ярыну. Гэта было сьвята вітаньня бога сонца Ярыла.

Яшчэ ў канцы XIX ст., як сьцьвярджае А. Фамінцын, у сьвядомасьці беларусаў, якія наагул захавалі ў абраднасьці і вераваньнях сваіх многа вельмі старадаўніх рысаў і матываў, — не пераставаў жыць Ярыла ў сэнсье бога вясеньняга сонца¹¹⁸.

Успаміны аб Ярыле захаваліся на Беларусі, як сьцьвярджае А. Афанасьёў, вельмі жыва: „Беларусы ўяўляюць яго маладым прыгожым хлопцом на белым кані і ў белай вопратцы, на галаве ў яго вянок зь вясеньніх палявых кветак, а ў руцэ трымае жмені жытніх каласоў, ногі ў яго босыя. Там, дзе ступаў старынны бог Ярыла сваімі босымі нагамі, то зараз-жа вырастала густое жыта, а куды абяртаўся ягоны пагляд — там расьцьвіталі і каласы: „А дзе-ж ён нагою — там жыта капою, а дзе-ж ён зірне — там колас зацьвіце“¹¹⁹.

Назва Ярыла захавалася на Беларусі аж да апошняга часу; сягае сваім паходжаньнем аж у глыбядзь старадаўнасьці.

Слова Ярыла складаецца з кораня „яр“ і канцоўкі „ыла“.

Корань „яр“ адпавядае санскрыцкаму *ar*, якому, у свой чарод, адпавядае грэцкае *Er*.

Ar у санскрыце азначае дзейнасьць узвышаную, рух наверх; канцоўка „ыла“, як, скажамо, „іла“, „ала“, маючы ў сабе суфікс мінулага часу прычасьця дзейнага залогу, азначае бязупынную дзейнасьць, як пэўную ўласьцівасьць таго, што дзейнічае. Напрыклад: Купала, Вазіла, ня йначай і Ярыла.

Канцоўцы „іла“ адпавядае ў санскрыце *van*, якое, у свой чарод прыраўніваецца да грэцкага *ός, ώτς*.

У цэлым славянскае слова Ярыла адпавядае санскрыцкаму *Arvan* і грэцкаму *Erός*.

Arvan у пазьнейшым санскрыце азначае „кон“, але ў Ведах яно больш захавала сваё першапачатковае значаньне — хуткі, бягучы, прыткі, імклівы. Гэта назва ў Ведах адносіцца да сонца і ўжываецца нават заместа сонца; інагды ўжываецца ў сэнсье каня і верхніка (усадніка, коньніка). Гэны верхнік — узыходзячае сонца. Ёсьць нават гімны ў Ведах аб сонцы, як і аб кані.

¹¹⁸ Фамінцын, А. Божества древних славян. СПб, 1884. С. 220.

¹¹⁹ Афанасьев, А. Поэтические воззрения славян на природу. Т. 2. Москва, 1865. С. 441—442.

Падобна санскрыцкаму *ar*, славянскае „яр“ таксама захавала значаньне хуткасьці, бягучасьці, прыткасьці, імклівасьці, а таксама палкасьці, сілы, сьвятла; вясеньняга або ўзыходзячага сонца. Як і санскрыцкае *ara* азначае хуткі і прыткі, так і наша беларускае „ярам“ — хутка, прытка.

Галоўная свомасьць сьвятла ёсьць хуткасьць яго распаўсюджаньня; у корні „яр“ сумешчаецца значаньне хуткасьці і сьвятла.

Вясеньні сьвет узбуджае ў прыродзе сілу адраджэньня і аплоджаньня; дзеля гэтага „яр“ ужываецца ў значаньні пладатворнай сілы вясеньняга сонечнага сьвятла.

Тое, што корнем „яр“ трэба разумець сьвет вясеньняга сонца, можамо бачыць, напрыклад, з назвы вясны: „яро“, як гэта ўжываецца аж да апошняга часу ў чэскай мове; адсюль назва вяснавых пасеваў: „ярына“, „яравое поле“; у нямецкай мове, напрыклад, захавалася нават і назва году: *Jahr*.

Вясна — гэта ёсьць час, калі ўзбуджаецца імкненьне да аплоджаньня: ярун, ярыцца, ярыць. Апрача таго вясеньні сьвет узбуджае сілу, мужнасьць. Корань „яр“, дзеля гэтага, у сучаснасьці, як і ў санскрыце, азначае сілу, мужнасьць, здатнасьць; „яры“ — гэта ўсё роўна што сільны, мужны, здатны. *Jarost* па-чэску — свежасьць, юнацкая сіла. Згэтуль паходзіць і яшчэ адно значаньне корня „яр“ — гнеўны, заўзяты, ярасны; адпаведная латынскаму *ira*, а грэцкаму *atys*, што таксама азначае гнеўнасьць, заўзятасьць. У беларускай мове слова ярасць ужываецца ў сэнсе буйнасьці, палкасьці, жарыстасьці, гарачнасьці¹²⁰.

Слова „Ярыла“, такім чынам, азначае хуткую распаўсюджанасьць вясеньняга сьвятла, якое ўзбуджае сілу ўзросту ў травах, дрэвах, плоцкую сілу ў зьвяроў і ў людзей; а таксама — юнацкую свежасьць, здатнасьць, адвагу і храбрасць у чалавеку.

Згэтуль вынікае, што Ярыла як увасабленьне вясеньняга сонца зьяўляецца богам аплоджаньня, богам каханьня, радасьці, красы, сілы і дасканаласьці.

Уява сонца ў вобразе каня ёсьць супольна многім народам: у Персаў, напрыклад, — белы конь, у скандзінаўскіх народаў — сьветлагрывы конь, ня іначай і ў славян, асабліва ў нашых продкаў, — белы конь.

Узьнікла гэта ўява ў пастушаскія часы, калі ў вобразе розных зьвяроў увасабляліся сілы прыроды; гэта была эпоха зооморфізму. Напа-

¹²⁰ Ластоўскі, В. Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік. Коўна, 1924. С. 760.

чатку земляробскае эпохі, калі пачаў узьнікаць антропоморфізм — ува-сабленне сілаў прыроды ў вобразе чалавека — народная фантазія злучыла папярэдні зооморфічны вобраз з новым антропорфічным: на белага каня быў пасаджаны малады чалавек; гэтак зьявілася ўява маладога прыгожага ўдалага хлапца, які сядзіць на белым кані — уява вясеньняга сонца.

Уява сонца ў вобразе прыгожага юнака, які разьяжджае па сьвеце на белым кані, існуе таксама і ў іншых народаў: у індусаў — Вішна, у рымлян — Апалон, у персаў — Мітра.

Наш беларускі Ярыла як бог сонца яўляецца ня іначай, як у вобразе прыгожага юнака на белым кані.

„Аж да апошняга часу, — кажа П. Ефіменко, — беларусы ўяўляюць сабе Ярылу маладым, прыгожым чалавекам, які разьяжджае на белым кані“¹²¹.

Вобраз Ярылы ўяўляўся беларусам таксама і ў постаці дзяўчыны. Беларусы, кажа Ефіменко, у сьвята Ярылы прадстаўніком яго выбіраюць ня хлопца, але маладую прыгожую дзяўчыну, якую апранаюць так, як уяўляюць сабе Ярылу, і саджаюць яе на каня¹²². Аб гэтым сведчыць таксама і Дрэўлянскі ў сваёй працы „Белорусския предания“¹²³.

Уява бога сонца ў вобразе жанчыны паходзіць, мабыць, з часоў матрыярхату, калі жанчына-матка ўважалася за прадстаўніка роду; не мужчына-бацька, але жанчына-матка стаяла на чале радавога сусольства.

Нельга не адзначыць пры гэтым, што ў старадаўнія часы была вельмі пашырана ўява прыраўнаньня сонца з чалавекам: узыходзячае сонца прыраўнівалася з прыгожым дзіцянем, паўдзённае сонца — з мужам поўналетнім, вячэрняе сонца — з старым дзедам. У выніку гэтага сонца ўвасаблялася ў розных вобразах: дзіцяці, юнака і старога дзеда. Узыходзячае сонца заўсёды ўяўлялася ў вобразе прыгожага дзіцяці на руках маткі-зямлі. Гэтак: у індусаў дзіця-сонца сядзіць на руках маткі-зямлі Лакшмы, у эгіпцян сонца сядзіць на руках маткі-зямлі

¹²¹ Ефименко, П. О Ярыле, языческом божестве славян // Записки императорского русского географического общества по отделению этнографии. Т. 2. СПб, 1869. С. 83.

¹²² Ефименко, П. О Ярыле, языческом божестве славян // Записки императорского русского географического общества по отделению этнографии. Т. 2. СПб, 1869. С. 83.

¹²³ Прибавление к Журналу Министерства Народнаго Просвещения. СПб, 1846. Кн. I. С. 20—21.

Ізыды, у фрыгійцаў і ў рымлян яно ўяўляецца з маткаю Цыбелаю; у славян сонца-дзіця сядзіць на галаве Жывы або Сівы, у фінаў — на руках Залатой Бабы. Аб гэтым сьведчыць, між іншым, і М. Кастамараў у сваёй працы „Славянская міфалогія“¹²⁴. На Беларусі, аднак, гэта ўява ў яе першапачатковай форме не захавалася; поўнасьцю, можна сказаць, была выцеснена ў народнай сьвядомасьці хрысьціянскім вобразам Маткі Боскай Вострабрамскай, што пэўна-ж па свайму паходжаньню і першапачатковым значаньню ёсьць адное і тое-ж самае — дзіця-сонца сядзіць на руках маткі-зямлі.

Ярыла як бог вясяняга сонца ўяўляецца на Беларусі выключна ў вобразе прыгожага юнака, які сядзіць на белым кані: адзеты ў белую вопратку, на галаве ў яго вянок зь вясяньніх кветак, у правай руцэ трымае людзкі чэрап — сымбаль перамогі над сьмерцю, у левай руцэ трымае жменью жытных каласоў — сымбаль жыцьця і ўроду; ногі ў яго босыя.

Гэта ёсьць уява ўдалага і здатнага героя, які перамагае зло — зіму, як кажа І. Ружычка, і нясе людзям дабро — сьвет вясяняга сонца¹²⁵.

У вобразе Ярылы, як яго ўяўляюць беларусы, злучаецца, на думку І. Шыгірова, ідэя мужнасьці, здатнасьці і пажадлівасьці, якая праяўляецца ў цёплы і пладатворны час году — вясной, калі ўсё жывое, казаў той, бывае ў яры¹²⁶.

Час панаваньня бога сонца Ярылы быў абмежаваны — прадаўжаўся да Купальля, калі сонца дасягала найбольшага ўзвышша; з гэтага часу пачыналася ўжо панаваньне бога Купалы.

Урачыстае сьвяткаваньне Ярылы пачыналася звычайна ў той дзень, калі цяпер прыпадае Юр'я. Вясковая моладзь — хлопцы і дзяўчаты ў лепшай сьвяточнай вопратцы зьбіраліся рана пры ўзыходзе сонца на вызначанае мейсца, прыбіралі Ярылу, паялі пры гэтым песьні, у якіх праслаўлялі бога сонца і вясну, пасыла яны ўсёй грамадой у стройнай працэсыі на чале зь Ярылам адыходзілі на луг, дзе ладзілі гульні і розныя забавы.

Сьвяткаваньне бога сонца Ярылы адбывалася ў старадаўнія часы і ў іншых славянскіх народаў, але ў значна пазьмененай форме¹²⁷.

¹²⁴ Костомаров, Н. Славянская мифология. Киев, 1847. С. 30—33.

¹²⁵ Ružiček, Jozef. Slovanska mythologie. Praha, 1907. S. 148.

¹²⁶ Шигирев, И. Русские престопадные праздники. Вып. IV. Москва, 1838. С. 53—54.

¹²⁷ Machal. Nakres slovanskeho bajeslovi. Praha, 1923. S. 203.

Украінскае вясеньняе сьвята Каструбы¹²⁸, як і рускае сьвята Кастрымы¹²⁹ — гэта ёсьць толькі водгук старадаўняга, мабыць, яшчэ праславянскага ўрачыстага сьвята вясны, сьвята адраджэньня прыроды і ўваскрашэньня да новага жыцця. Гэта сьвята ў чыстай форме захавалася толькі на Беларусі, дзе, паводле праф. др. *Lubora Niderle*, яшчэ ў перадгістарычныя часы была калыска славянства і скульп у наступным часе пад уплывам розных чыньнікаў разыйшліся на захад, на ўсход і на паўдзённы захад усе славянскія народы; Беларусы, застаўшыся на адным і тым самым месцы, спрадвечныя тубыльцы краіны ў вадазборніку рэкаў Дняпра, Сожа, Прыпяці, Бярэзіны і Дзвіны — ад Ловаці і аж да Буга! — захавалі ў чыстай форме ня толькі свой антрапалягічны славянскі тып, але і ўсе найбольш характэрныя асаблівасці славянскае культуры¹³⁰.

Уява бога сонца Ярыла ў вобразе прыгожага юнака на белым кані захавалася толькі на Беларусі — гэта быў беларускі народны бог!

*„У інших славян, — кажа Афанасьёў, — Ярыла ведамы быў пад назваю Яравіта, якога старынныя кронікі прыраўніваюць да Марса; Марс-жа першапачаткова — грамавік, спараджаючы дэманай, а з тым — бог вайны. Як нябесны ваяка (бог ярасны, гнейны) Яравіт уяўляўся з баёным шчытом, але разам з тым ён быў і тварцом усялякае пладароднасці“*¹³¹.

Уяўленьне Ярылы ў вобразе ваякі з баёўным шчытом у руцэ ня ёсьць чужое для беларусаў: удалы ваяка на белым кані — гэта ёсьць вобраз бога сонца Ярылы!

Калі і як адбылася ваенізацыя ўявы бога сонца Ярыла, які спачатку быў мірным богам пастухоў, а затым — земляробаў, аб гэтым нельга сказаць нічога пэўнага: настала, мабыць, у эпоху вялікіх войнаў, калі мірная праца земляроба заменяна была на востры меч і баёўны шчыт ваякі.

Эпоха, калі мірны бог Ярыла адзеў вайсковае ўбраньне, гэта ёсьць адна з найцікавейшых эпохаў у гісторыі беларускага народу; з усёй праўдападобнасцю можна сцьвердзіць, што гэта эпоха прыпадае на

¹²⁸ Грушэўскі, М. История украинской литературы. Ч. 1. Київ, 1923. С. 189—191.

¹²⁹ Афанасьев, А. Поэтические воззрения славян на природу. Т. 3. Москва, 1865. С. 725—729.

¹³⁰ Niederle, Lubor. Slovanske starozitnosti. Od. I. Sv. IV. Puvod a počatky slovanu vychodnich. Praha, 1924. S. 11—12, 132—139, 203—213.

¹³¹ Афанасьев, А. Поэтические воззрения славян на природу. Т. 1. Москва, 1865. С. 443.

XII і XIII стст. Беларусы ў той час вялі гераічнае змаганьне на два фронты: супраць нападаў нямецкіх крыжакоў — з захаду, і супраць татарскіх наездаў — з усходу. Гэта была вайна, як кажа М. Доўнар-Запольскі, у якой прыймала ўдзел усё вольнае насельніцтва — сьмерды і баяры; увесь беларускі народ ішоў у паспалітае рушэньне дзеля абароны свае бацькаўшчыны¹³².

Спосаб вядзеньня вайны спачатку быў чыста партызанскі. Беларусы вялаўлівалі чужацкіх наездаў, заганялі іх у лясы і балоты і там іх разьбівалі. Але вораг быў напорысты: наезды нямецкіх крыжакоў і татарскіх багдыханаў адбываліся звычайна на конях; яны лёгка маглі пераяжджаць зь мейсца на мейсца і ўхіляцца ад боя там і тагды, калі ім гэта было ня зручна; адыходзілі назад з тэрыторыі Беларусі, каб пасля ізноў, выбраўшы адпаведны час, зьявіцца нападсці на мірнае земляробскае насельніцтва. Беларускае паспалітае рушэньне — пераважна пяхотнае сялянскае войска — павінна было рэарганізавацца ў адпаведнасьці з вымогамі часу і спосабам вядзеньня абароннае вайны: проці коньніцы чужацкіх наездаў трэ' было паставіць сваю коньніцу і праганяць ворага аж у глыбядзь іх краінаў. Гэтак паложаны быў пачатак утварэньня сталага беларускага войска. Беларускія коньнікі ў неўзабаве воўкам лёталі ад берагоў Балтыйскага аж да Чорнага мора: разьбілі магутную сілу татараў і нанеслі руйнуючы ўдар нямецкім крыжакам пад Грунвальдам у 1410 г. Беларусь была вольная і ні ад каго незалежная дзяржава!

Утварэньне сталага коннага войска мела ў той час далёкасягальныя вынікі. Узьнікла значная лікам група людзей, якія займаліся выключна толькі вайсковымі справамі; гэта былі ваякі-фахаўцы. У наступным часе, паскольку справа абароны краіны і бязупыннае вядзеньне вайны прадаўжала быць першай і галоўнай справай у жыцьці і дзейнасьці супольства, ваякі-фахаўцы паступенна набывалі ўсё большае і большае моцы, занялі, нарэшце, вызначанае становішча ў супольстве і выдзяліліся ў асобны ўпрывіляваны стан; у летапісах таго часу знаходзімо аб іх такія азначаньні, як *seniors, majores, boni viri*. Сярод гэтых „лепшых людзей“ не мала было, пэўна-ж, і патомных тых радавых старэйшын і тых радавых князькоў, аб якіх з вялікай любасьцю апавядаюць нашы летапісы; большасьць, аднак, складалася з удалых ваякаў паспалітага рушэньня.

¹³² Довнар-Запольский, М. Государственное хозяйство Литовской Руси при Ягеллонах. Киев, 1901. С. 8—11.

З ваякаў-коньнікаў, такім чынам, узьнікла новая радавітая шляхта; цікава, між тым, што слова шляхта паходзіць ад нямецкага слова *schlagen* — біць, а нямецкае слова *Schlact* азначае бітву; даслоўны пераклад на беларускую мову слова шляхта азначае: баёўныя людзі, ваякі.

З узьнікамі шляхты на Беларусі ўзьнікла новая зямельная арыстакратыя; за сваю службу ў войску ваякі-коньнікі атрымлівалі землі, на якіх працавалі ўжо з таго часу прыгоняння сяляне-земляробы.

Вярхі шляхты — магнаты — займалі вышэйшыя пасады ў дзяржаве і зьяўляліся раднікамі князя — ваходзілі ў склад дзяржаўнае рады; нізы былі звычайнымі *sabienuites* — ім дано было права самаўрадаваньня, што наяўна выяўлялася ў павятовых і земскіх соймах. У наступным часе ўсе правы і вольнасьці шляхты былі кодэфікаваны ў зборніку законаў, які мае назву „Літоўскі Статут“. Чаму так сталася і скуль паходзіць гэта назва „Літоўскі“, „Літва“, існуюць розныя дамнёўкі; дакладна пагаворымо аб гэтым пры разборы „Літоўскага Статуту“. Адно тут скажам: хай нас ня блытаюць розныя назвы, справа ня ў назьве, а ў нечым іншым; шукайма канкрэтна-рэчаісты змест гістарычных падзеяў.

У абставінах вайны зь нямецкімі крыжакамі і татарскімі багдыханамі, упартае й заўзятае вайны, якая вымагала напружаньня ўсіх сілаў і вялікай самаахвярнасьці, злучаліся і аб'ядноўваліся дзеля абароны свайго жыцця і маёмасьці ўсе спародняныя славянскія пляменьні на вагromністым абшары ад Ловаці і аж да Буга; гэтак, на рубяжы XII і XIII стст. узьнікла беларуская дзяржава з цэнтрам у Наваградку. У наступным часе, пасля адстырчаньня нямецкіх крыжакоў на захад, сталіца незалежнай беларускай дзяржавы перанесена была ў Вільню. Прыгожае места Вільня, пабудаванае ў далёкай мінуўшчыне на шляху гандлёвай пераправы праз раку Вяльлю, прадаўжала быць галоўным цэнтрам Беларусі аж да часу заняпаду беларускае дзяржаўнасьці ў канцы XVIII ст.

Беларуская шляхта як упрывілеяваная суспольная група ваякаў-коньнікаў, маючы сваё паходжаньне ў мінуўшчыне з паспалітага рушэньня ўсяго земляробскага насельніцтва, сацыяльна-палітычна адасобнілася ад працоўнага народу, уважала сябе за „шляхецкі народ“, але культурна і псыхалягічна захоўвала ўсе старадаўнія звыкі і вераваньні; успрынятае ў той час хрысьціянства ня мела спачатку значнага ўплыву на культурную сьвядомасьць беларускага народу.

Гэтак: калі для беларускага селяніна-земляроба ідэалам здатнасьці, красы і сілы прадаўжаў быць прыгожы хлапец на белым кані, адзе-

ты ў белую сялянскую вопратку, зь вянком палявых кветак на галаве і жменьай жытніх каласоў у руцэ, то для ваякі-шляхціца ідэалам здатнасьці і сілы ёсьць ваяка на белым кані, адзеты ў жалезны панцыр, з высока паднятым мячом у правай руцэ, з баёўным шчытом у левай руцэ, жалезным шлемам на галаве, які аздобляны квяцістым пяром, з жалезнымі астругамі на ботах.

Як бачымо, гэта ёсьць нішто іншае, як звычайны соцыямарфізм: старадаўні бог сонца Ярыла адзеваетца ў розныя вопраткі!

У вобразе ваякі на белым кані мы бачымо бога сонца Ярылу і ў дзяржаўным гербе Беларусі.

Уява ваякі на белым кані ў дзяржаўным гербе Беларусі — гэта ёсьць наяўнае сьведчаньне аб тым, што ваякі-коньнікі стаялі на чале дзяржаўнага будаўніцтва беларускага народу. І ў гэтым няма нічога дзіўнага: так узьнікалі на ўсёвеце гісторыі ўсе зўрапейскія дзяржавы.

Уява старадаўняга бога сонца Ярылы сустрачаецца і ў іншых гербах на Беларусі; у беларускай гэральдыцы гэта ёсьць звычайная зьява.

Паўзіраемся, напрыклад, на гэрб Скарыны: на паўкруглым шчыце чалавечае аблічча — лоб, вочы, нос і шчокі; вочы ўзіраюцца проста, адважна і мудра; на ўсе бакі ад аблічча веярам разыходзяцца вогняныя пасмы сьвятла; правы бок аблічча, частка шчакі зьнізу ўверх засланяецца іншым абліччам, якое абернута бокам і ўзіраецца кудысьці ўніз напружана і гнеўна.

Што гэта азначае — мо' перад намі двулікі Янус?

Не, гэта ёсьць увасобленьне сьвятла і цемры, або, як гэта кажучь, сонца і месяца; гэта ёсьць вобраз узыходзячага сонца, якое праганяе начную цемрадзь.

Інакш кажучы: у гэрбе Скарыны зьяўляецца перад намі старадаўні бог сонца Ярыла ў адменным уяўленьні і ў іншай падобе; гэта ўжо ня вобраз прыгожага хлапца ў сялянскай вопратцы, ня вобраз ваякі на белым кані, але вобраз людзкага аблічча, вочы якога ўзіраюцца проста, адважна й мудра; гэта ёсьць увасобленая мудрасьць, сусьветны логос, спрадвечны творчы розум.

Гэткае ёсьць уяўленьне старадаўняга бога сонца Ярылы ў першага беларускага інтэлігента-народніка доктара Францішка Скарыны.

М. Шчакаціхін уважае, што гэрб Скарыны мае сваё паходжаньне ў зацьменьні сонца; гэта сваю дамнеўку ён абапірае на тым, што сонца ў гэрбе абкружана праменьнямі-пратубэранцамі; якія можамо спасьцерагаць толькі ў часе сонячных зацьменьняў. Устанаўлівае, паводле гэтага, і дзень нараджэньня Францішка Скарыны, сына Лукі, кушніра з

Полацку. 6 сакавіка 1486 г., у той дзень, калі адбылося зацьменьне сонца, якое можна было спасьцерагаць у Полацку. Гэта, маўляў, ёсьць дзень нараджэння Францішка Скарыны; згэтуль паходзіць і гэрб Скарыны: зацьменьне сонца¹³³.

Дамнеўка М. Шчакаціхіна не пазбаўлена дасьціпнасці. І ўзапраўду: хіба можна прарэчыць таму, што 6 сакавіка 1486 г. адбылося зацьменьне сонца, якое можна было спасьцерагаць у Полацку і што ў той дзень мог нарадзіцца Францішак Скарына? Усё магчыма; магчыма нават і тое, што Францішак Скарына, ня маючы шляхецакага гэрбу, бо паходзіў з паспалітага люду, узяў сабе за гэрб матыў зацьменьня сонца; гэты матыў поўнасьцю мог адпавядаць уяўленьню старадаўняга бога сонца Ярылы, які змагаецца зь цемрадзям.

Тое, што ў дзень нараджэння Францішка Скарыны магло адбыцца зацьменьне сонца, або, наадварот, у дзень зацьменьня сонца мог нарадзіцца Францішак Скарына, далёка яшчэ не азначае таго, што гэрб Скарыны ёсьць толькі прыпадковае астранамічнае здарэнне — зацьменьне сонца; мае глыбейшы сэнс і сусьветна-касьмічнае значаньне. З усей яскравасьцю аб гэтым сьведчыць ужо нават хоць-бы і тое, што ў Бібліі, якую пераклаў Францішак Скарына на беларускую мову і выдаў друкам у Празе, сярод розных гравюр і аздобаў вельмі часта сустракаецца чалавечая аблічча, вочы якога ўзіраюцца проста, адважна й мудра; гэта аблічча мы бачымо і на гравюры, дзе зьмешчаны партрэт Скарыны; згэтуль узьнікла дамнеўка, што гэта, маўляў, ёсьць гэрб Скарыны. У рэчаістасці — гэта ёсьць вобраз старадаўняга бога сонца Ярыла!

Беларуская гэральдыка ёсьць вельмі багатая, мо найбагацейшы скарб народнае творчасці; існуе вагromністае множаства гэрбаў, якія ўжываліся рознымі асобамі й станами беларускага суспольства, як пэўныя сымбалі-знакі іх здатнасці, красы і сілы. Але ў кожным беларускім гэрбе пры ўважлівым яго разглядзе знойдзем таемны знак бога сонца — гэта ёсьць старадаўны сымбаль бога сонца Ярыла.

Паводле гэрбаў, якія ўзьніклі на Беларусі, можамо вывучаць гісторыю развіцця беларускае культуры з найдаўнейшых часоў і аж да нашых дзён; спасьцерагаем у іх вобразы-ўяўленьні самаістае творчасці з эпохі старадаўняга паганства і напластаваньні пазьнейшых уплываў хрысьціянскае цывілізацыі. Наяўна гэта бачымо ў дзяржаўным гэрбе Пагоня; зьмілітарызаванае ўяўленьне бога сонца Ярыла

¹³³ Шчакаціхін, М. Калі нарадзіўся Францішак Скарына // Полымя. Менск, 1925. № 5. С. 148—151.

дапоўнілася знакам хрысьціянскае цывілізацыі: на баёўным шчыце ў ваякі на белым кані з высока паднятым мячом у правай руцэ пастаўлены быў шасьціканцовы крыж.

Хрысьціянская цывілізацыя зь яе касьцельна-царкоўнай сымбо­лікай вядзе напорыстае змаганьне, у цягу стагодзьдзяў, з культурнай спадчынай паганства; пасьпела ўжо зьнішчыць шмат вялікіх каштоў­насьцяў самастойнае творчасьці беларускага народу.

Пад уплывам касьцельна-царкоўнай сымбалікі зьмянілася вобра­затворнасьць беларускага народу; значна зьмянілася і першапачатко­вае ўяўленьне бога сонца Ярыла: вясеньняе сьвята Ярыла замянілася ўжо на Юр'я.

Але ў песьні народнай, якую сьпявае беларуская моладзь на Юр'я, вобраз Ярыла застаецца ў поўнай красе і сьвежасьці: „*Разыграўся Юра конік — залаценькі конік*“.

Нашы старадаўнія продкі, як сьведчыць П. Ефіменко¹³⁴, злучалі ўяўленьні сьвятла з барвамі залатымі, белымі і чырвонымі, а ўяўленьні цемры злучалі з барвамі цёмнымі і чорнымі. У залаценькім коніку, дзеля гэтага, нельга ня бачыць вясеньняга сонца — Ярылу — у яго першапачатковым зооморфічным вобразе.

Белы конь, або залаценькі конік, у народным уяўленьні, белы конь у дзяржаўным гэрбе Пагоня — хіба гэта ня ёсьць наяўны доказ узাপраў­днага паходжаньня гэрбу Пагоня?

Белы конь у залатых праменьнях сонца — гэта ёсьць вобраз сілы, красы і здатнасьці; гэта ёсьць сымбаль адраджэньня і ўваскрасеньня да новага жыцьця.

Ваяка на белым кані — гэта ёсьць сымбаль перамогі.

Белая барва як уяўленьне сьвятла вельмі пашырана ёсьць на Бела­русі; згэтуль, мабыць, паходзіць і назва Беларусі — белая, чыстая, воль­ная, як сьвет сонца.

Ня менш пашырана ёсьць на Беларусі і чырвоная барва, як чырво­ны ёсьць золак на небе перад усходам сонца; згэтуль наш бел-чырвона­белы сыцяг — сыцяг адраджэньня і вызваленьня беларускага народу.

*Падрыхтоўка да друку Лявона Юрэвіча,
камэнтары Натальлі Гардзіенкі й Ціхана Чарнякевіча*

¹³⁴ Ефіменко, П. О Ярыле, языческом божестве славян // Записки императорского русского географического общества по отделению этнографии. Т. 2. СПб, 1869. С. 101.

Н. Недасек
[Антон Адамовіч]

ПАЛІТЫКА ПРАВАКАЦЫІ Й РАЗГОНУ Ў КРЫВІІ (БЕЛАРУСІ) Кароткі нарыс дачыненняў бальшавізму да крывічоў („беларусаў“)¹

Калі крывіцкі („беларускі“) народ, вызваліўшыся ў 1917 г. із славу-тае „турмы народаў“ царскае Расеі, пачаў зьбірацца зь сіламі, каб адбудуваць і разбудуваць сваё вольнае й самастойнае нацыянальнае жыцьцё, ён бадай адразу-ж спаткаўся на сваім шляху лоб-у-лоб із бальшавікамі, як із найбольшымі, найзласьнейшымі й найкаведнейшымі ворагамі гэтае адбудовы.

Адной з выдатнейшых падзеяў крывіцкага руху, прытым падзеяй беспрэцэдэнтавай як ва ўсёй ягонай папярэдняй, так і, тым часам, наступнай гісторыі, зьявіўся славуты Вялікі Ўсекрывіцкі Кангрэс 18—20 сьнежня 1917 г. Забраўшы 1167 дэлегатаў з пастаноўным, 705 з дарадным голасам з усіх канцоў краю — зь Меншчыны, зь Віленшчыны, зь Горадзеншчыны, зь Магілёўшчыны, зь Віцебшчыны й Смаленшчыны, Кангрэс выліўся ў першае масавае выяўленьне волі крывіцкага народу. І хоць формы гэтага выяўленьня, у вадпаведнасьці з усёй пачатковай стадыяй разьвіцьця крывіцкага руху, былі вельмі сьціплымі й нясьмелымі, не сягаючы далей за патрабаваньне аўтаноміі Крывіі ў фэдэрацыйнай лучнасьці з Расеяй, Кангрэс быў проста разагнаны грубаю сілаю маскальскіх штыхоў і кулямэтаў пад камандай п'яных бальшавіцкіх камісараў „Западной Области“ як, верным тропам за нізрынутым кагадзе расейскім царызмам, называлі тады ўсю Крывію бальшавікі, што незадоўга перад гэтым гвалтам і ашуканствам

¹ Тэкст быў надрукаваны ў: Pour la Liberté des peuples = For the Freedom of Peoples. Issued by the Initiative Committee of the Block of Freedom Loving Peoples. №1. April 1946. P. 84—91.

захাপілі ўладу ў разваленай вайной і рэвалюцыяй былой Расейскай імперыі.

Разгон Вялікага ўсекрывіцкага Кангрэсу 1917 г., якім бальшавіцкі штых уяршыню, але навек так красамоўна расьпісаўся ў гісторыі Крывіі, фактычна й быў першым спатканьнем сам-насам крывіцкага руху з бальшавікамі. У гістарычным разрэзе спатканьне гэтае аказалася вельмі сымптаматычным, навет, можна сказаць — сымболічным. Яно адразу ж і на заўсёды зьмяніла ўсе далейшыя дачыненні бальшавізму да крывічоў. Ад разгону ўсекрывіцкага Кангрэсу да ўсё новых і новых, шырэйшых і шырэйшых пэрманэнтных спробаў разагнаць ня толькі народных прадстаўнікоў, а і ўвесь крывіцкі народ, раскідаць яго па неабсяжных тундрах і Сыбірах вялікае катаргі народаў, а лепшых сыноў — „простым транспартам перакінуць“ да самых „тварцоў марксізму-ленінізму“ на той сьвет, пад жудасным тэрорам зь невялікімі „прасьветамі“ салодкапасыпанае й агідна цынічнае ў глыбіні правакацыі ў міжчасьці гэтак улажыўся царністы й крываваы шлях гэных дачыненняў. Адгэтуль і дасюль бальшавізм ня кідае ўжо думкі аб гэтых дзвюх рэчах, якія, як відаць, цьвёрда й назаўсёды зьвязаліся ў ягоных п'яных і хворых мазгах: крывічы й разгон...

Не адразу, аднак, бальшавікі, як трэба, „апанавалі тэхніку“ гэтага свайго ўлюбёнага і ўнівэрсальнага мэтаду разгону.

Эфэкт першага бальшавіцкага гвалту над Усекрывіцкім Кангрэсам быў зусім адваротны жаданаму й чаканаму разгоншчыкамі: ён даў у канцавым выніку толькі ўздым нацыянальнае сьведамасьці, адгэтуль і назаўсёды антыбальшавіцкае, узрост народнае згуртаванасьці, нябывалы датуль размах Крывіцкага руху й нарэшце, канчальны разрыў з бальшавіцкай і з усякай Масквою ў акце 25 сакавіка 1918 г., якім была абвешчана незалежнасьць Крывіцкае — „Беларускае Народнае Рэспублікі“.

З усім гэтым нельга было ня лічыцца й значыцца, ані не ўдалося адразу ўзяць крывіцкі рух, як кажуць, „у лоб“, не заставалася нічога іншага, як пусьціцца на розныя хітрыкі й крывадушнасьці, каб із часам здабыць яго „ў абход“. За гэта і ўзяліся бальшавікі, мо ўяршыню тут ужыўшы свой аблюбованы пасьлей мэтад, мэтад „адступленьня дзеля наступу“, згону для разгону, тут было абвешчана таксама „незалежнае“ Беларускае Савецкае Сацыялістычнае Рэспублікі 1 студзеня 1919 г. Гэты „акт“, які даўжэйшы час заставаўся на аднэй паперы, а нават і зыйшоўшы зь яе, толькі перайшоў на іншыя паперкі, меў на мэце, насамперш, парываць, а то й спараліжаваць акт 25 сакавіка. Карта БНР мелася

быць бітай бальшавіцкаю картаю на адну літару большае БССР. Але гэты ход зусім не дасягнуў мэты напачатку, бо зрабіўшы яго, бальшавікі тут-жа спужаліся, ня ў змозе адразу пазбыцца свайго страху перад адным хоць-бы словам „незалежнасьць“. Зараз-жа каля новасьпечанае „незалежнае“ рэспублікі пачаліся розныя камбінацыі, паасобныя адступленьні ад зробленага „адступленьня“: і папяровую навет „незалежнасьць“ бальшавікі давалі так, што як кажуць „із рук ня пушчалі“.

Адразу-ж быў адсунуты ад марыянэтакнага „кіраўніцтва“ папяровай „рэспублікі“ аўтор самога „маніфэсту“ аб утварэньні яе й першы ейны старшыня, Жылуновіч (пісьменьнік Цішка Гартны)², адзін із лічаных крывічоў, якія не пагрэбавалі, ці мо ахвяраваліся сесьці ў вадзін „урад“ із тымі самымі камісарамі ранейшае „Западной Обласці“, з усялякімі бандытамі Мясьніковымі³ й Ляндэрамі⁴, што й разганалі сваім часам Усекрывіцкі Кангрэс. Бальшавікі адставілі Жылуновіча, „забаяўшыся ягонай лішняй беларускасьці“, як трапна й зусім правільна ацаніў гэты факт адзін із сучаснікаў.

Пасьля камбінацыяў пэрсанальных пачаліся й „адступленьні“ тэрытарыяльныя: напачатку тэрыторыя „дзяржавы“ наагул была літаральна толькі на паперы. І хоць на ёй, таксама даволі туманна, быў дэляраваны як-бы ўвесь крывіцкі этнаграфічны прастор, але практычна ня цэлы ён быў навет пад кантролем бальшавікоў тады, тыя ж часткі, якія былі ў іх, па-ранейшаму, як губэрні, падлягалі беспасярэдня мас-

² **Зьміцер Жылуновіч** (псэўд. Цішка Гартны, 1887—1937), празаік, паэт, грамадзкі дзеяч. Супрацоўнічаў з газэтай „Наша Ніва“, рэдактар беларускай бальшавіцкай газэты „Дзяньніца“, кіраўнік Часовага ўраду першай БССР (1919). Рэпрэсаваны, памёр у лякарні для псыхічна хворых.

³ **Аляксандар Мясьнікоў** (сапр. Мясьнікян, 1886—1925), партыйны дзеяч. У верасні 1917 — траўні 1918 гг. — старшыня Паўночна-Заходняга абласнога камітэту РКП(б). Ад лістапада 1917 г. камандаваў Заходнім фронтам, быў старшынём Аблвыканкамзахау. Кіраваў разгонам Першага Ўсебеларускага Кангрэсу. Першы сакратар ЦК КП(б)Б (1918—1919). У 1919—1920 гг. — адзін з кіраўнікоў першай БССР і Літоўска-Беларускай ССР. Ад 1921 г. — на партыйнай працы на Каўказе. Загінуў у авіякатастрофе.

⁴ **Карл Ландэр** (1883—1937), партыйны дзеяч. У 1917 г. быў сябрам Ваенрэўкаму, старшынём Менскага савету салдацкіх і рабочых дэпутатаў, старшынём СНК Заходняй вобласці й фронту. Падпісаў ордэр на разгон Першага Ўсебеларускага Кангрэсу. Арганізатар масавых рэпрэсій на Паўночным Каўказе, стваральнік чэкісцкіх „троек“ (1920). Расстраляны ў часы „яжоўшчыны“.

коўскаму цэнтру. Так што савецкая „незалежнасьць“ напачатку была запраўднай хоць-бы ў вадным сэнсе — у сэнсе поўнае незалежнасьці ад якое-небудзь тэрыторыі наагул. Дый за пару месяцаў такога бестурботнага йснаваньня „маладая рэспубліка“ падпала вялікаму пераўтварэньню: яна, як зазвычай, „добраахвотна“ злучылася зь яшчэ больш папярвай, зусім, можна сказаць, паветранай, без усякае тэрытарыяльнае базы ў руках бальшавікоў „Літоўскай Савецкай Рэспублікай“. Утварэньнем гэтае „ССРЛіБ“ („Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка Літвы й Беларусі“), ці іначай „Літбелу“, бальшавікі, відаць, хацелі адрадізіць ідэю калішняга Вялікага Княства Літоўскага, запраўды пачалі былі тут ад апошняга слова гісторыі, аддаўшы кіраўніцтва гэтага „Літбелу“ ў рукі катаў тыпу Дзяржынскага, а для шыльды пасадзіўшы на чале аднаго з т. зв. „ліцьвіноў“ — Міцкевіча-Капсукаса⁵, ды зусім на задворках — пару тых самых „беларусаў“. З тэрыторыяй-жа гэтае новае „гістарычнае дзяржавы“ выйшла зусім дзіва, магчымае толькі ў бальшавікоў: яна ўтварылася ня толькі без „літоўскае“ зямлі, але навет і зь „беларускага“ прастору ад яе пры гэтай нагодзе была прырэзаная да Расеі добрая палавіна — цалком губэрні Віцебская, Магілёўская й Смаленшчына, тая самая Смаленшчына, простыя сялянскія дэлегаты якое так актыўна бараніліся пры разгоне Ёсекрывіцкага Кангрэсу, ды ў сталіцы якое, у старым Смаленску, і быў нядаўна перад тым урачыста „дадзены“ самы „маніфэст“ пра ўтварэньне „незалежнае“ Савецкае Беларусі... Дый у гэтай дзіва-рэспубліцы бальшавікі не ўхапілі тады як сьлед „разгарнуць“ сваю работу, бо ўся ейная тэрыторыя неўзабаве была занятая польскай арміяй. Віцебшчына, Магілёўшчына й Смаленшчына, хоць і заставаліся ўвесь час у руках бальшавікоў, але на іхнай тэрыторыі ўжо не рабілася больш ніякіх спробаў аднаўленьня ні „Літбелу“, ні проста „Белу“...

Пры бальшавіцкім наступе на Варшаву „незалежная“ Савецкая Беларусь была адноўленая й пасяля Рыскае ўмовы засталася на тым агрызку калішняе „Літбел“, які не перайшоў да Польшчы й абыймаў усяго шэсьць паветаў Меншчыны, ды й то няпоўных... Гэтая сьмеху вартая куртата „рэспубліка“ прайснавала ў такім выглядзе каля пяціх

⁵ **Вінцас Міцкявічус-Капсукас** (1880—1935), літоўскі нацыянальны дзеяч, сацыял-дэмакрат. Сябра РСДРП(б) ад 1917 г. Кіраўнік Часовага рэвалюцыйнага рабоча-сялянскага ўраду Літвы, старшыня СНК Літоўскай ССР, у 1919 г. — старшыня СНК ЛітБел ССР, старшыня Прэзыдыюму ЦК КП(б) Літвы й Беларусі.

год, а на ейнай тэрыторыі ў Случчыне, больш за паўгоду, ад восені 1920 да вясны 1921 г. трымаўся запраўды ад нікога незалежны лапiк, баронены гераiчнымi намаганьнямi слудцкiх паўстанцаў, што прызнавалi над сабою толькi сувэрэнітэт незалежнае БНР, рэспублiкi 25 сакавіка. Здушэньне яго непамерна пераважлiвымi сiламі бальшавiкоў дало першыя масавыя крываваы ахвяры з крывiчоў, сотнi й тысячы расстраляных i пасыланых, дзесяткi тысячаў у турмах i шчаслiвыя супроць iх, а гаротныя свайё эмігранцкай доляй тысячы выгнанцаў у Польшчы. Пасья разгону Кангрэсу — гэта першая спроба разгону крывiцкага народу бальшавiкамі, яшчэ, праўда, абмежаваная прасторамi аднае толькi Случчыны... Але беспасярэднi разглас гэтага гвалту сягае аж на пяць гадоў наперад, да 1925—1926 гг., калi бальшавiкi тымi самымi сваймi мэтадамi „лiквiдуоць“ нацыянальны крывiцкi рух iдэйных нашчадкаў паўстанцаў — маладых случкачоў пад правадырствам настаўнiка Лiстапада. Лiквiдацыя гэтае пагардлiва званае iмi „лiстападаўшчыны“ становiць сабою першую, таксама яшчэ колькасна й лёкальна абмежаваную расправу над пiянэрамі крывiцкага актыву, нацыянальна-сьведамай iнтэлiгенцыi.

Ды тым часам бальшавiкi ўсё больш разгортваюць i вялiкае агульнае свайё „адступленьне дзеля наступу“, адступленьне бадай на ўсiх нутраных фронтах — славуы НЭП. Пэўна-ж, яно муciла знайсцi й знайшло сваю форму i на нацыянальным фронце, форму другога i ўжо куды шырэйшага й далёкасяжнейшага, але ўсё-такi часовага „адступленьня“ зноў-жа „дзеля наступу“, якi можна было прадчуваць у тым большых памерах, чым глыбейшым рабiлася само „адступленьне“. Мэта гэтага другога бальшавiцкага манэўру была тая самая, што i ва ўсiм НЭП-е, забiць тых самых двух зайцоў: з аднаго боку — прыцягнуць дзейныя сiлы для адбудовы ад розруху грамадзянскае вайны й „ваеннага камунiзму“, а з другога боку — адначасна справакаваць гэтыя сiлы на большае як мага выяўленьне свайё запраўднае (у нашым выпадку — нацыянальна-крывiцкае) iснасцi, на самараскрыцьцё, на разгортаньне патэнцыялу, каб пасья пры „наступе“ расправiцца зь iмi паводле меры гэтага выяўленьня. Правакацыя была задуманая тут, як адчыненьне магчымасцяў, i навет патураньне, падахвочаньне нацыянальна-культурнае крывiцкае працы як поля для самавыяўленьня „беларускага нацыяналiзму“. Насамперш гэта выявлiлася ў т. зв. „беларусiзацыi“, якая запраўды шырака была ахапiўшы й школьнiцтва з вышэйшымi школамі ды ўнiвэрсытэтамi ўлучна, i дзяржаўныя ды грамадзкiя ўстановы, i само зрусыфiкованае грамадзтва гарадоў. Сюды-ж далучылiся

й шырокія мерапрыемства, завершаныя стварэннем двух, на поўным эўрапейскім узвышшы, тэатраў, багатае літаратуры, заснаваньнем „Беларускае Акадэміі Навук“. Каб яшчэ павялічыць прынаднасьць БССР як „беларускага народнага дому“, бальшавікі знайшлі магчымым пайсьці хоць часткова напярэймы жаданьням жыхарства й закідам нацыянальных дзеячоў эміграцыі ды правялі т. зв. „узбуйненьне“, павялічэньне тэрыторыі рэспублікі, паводля якога да тых няшчасных шасьцёх паве­таў Меншчыны быў далучаны ўдвая большы за іх прастор Віцебшчыны й Магілёўшчыны. Праўда, і тут не абышлося бязь дзіваў, падобных да тых, што дзеяліся калісь каля „Літбел“: Віцебшчына адыйшла бяз трох паве­таў (Себекага, Нэвельскага, Вяліскага), Магілёўшчына — бяз двух (Гомельскага й Рэчыцкага; яны, праўда, былі далучаныя пасля, за другім наваратам, у выглядзе т. зв. Гомельшчыны). Найцікавейшым фокусам бальшавікоў было іхнае сьцьверджаньне, быццам яны далучылі й „беларускія часткі Смаленшчыны“, але гэта былі два (і то няпоўныя) паве­ты былое Магілёўшчыны (Горацкі й Мсьціслаўскі), якія перад гэтым самі-ж бальшавікі „перакінулі“ ад яе да Смаленшчыны. Ані п’ядзі запраўднае Смаленшчыны, калішняя Смаленскае губэрні, ні крывіцкіх частак іншых губэрняў і гэтым разам да БССР не перайшло, яны застаюцца й дагэтуль у складзе бальшавіцкае Расеі, РСФСР, як „древнерусские“ ці „искони русские“ землі, а да нядаўных часоў і насілі навет той стары, яшчэ царскіх часоў назоў „Западной Области“, якім хрысьцілі калісь усю Крывію, каб канчальна сьцерці яе запраўднае імя. Але ўсё-ж тады тэрыторыя БССР была ладна павялічаная, а бальшавіцкая прапаганда пастаралася яшчэ разьдзьмуць і раструбіць усё такое дабрадзеіства. Для бальшавікоў гэта быў найбольш удалы ход, скіраваны на той „згон у кучу“ й пад свой кантроль асноўнае масы крывіцкага нацыянальнага актыву, як у краі, так і з-за межаў, якая датуль ставілася да бальшавікоў варожа ці вычакальна. Цяпер-жа бальшыня гэтага актыву, ня так паверыўшы ў шчырасьць і даўгатрываласьць бальшавіцкага будаўніцтва „беларускага дому“, як заўсёды імкнучыся выкарыстаць кожную магчмасць для нацыянальнае працы й змаганьня за свой народ, змаганьня, першым чынам супроць бальшавіцкіх жа „апякуноў“ гэтага народу, хоць бы гэта й цягнула за сабой ахвяры цяжкое працы, а то й жыцьця, кінулася ў „гасьцінна“ адчыненыя дзьверы таго „дому“.

І бальшавікі маглі толькі здаволена заціраць рукі, бачачы, як на­паўнялася іхнымі ворагамі пастка „дому“ правакацыі, ды старанна рыхтавацца да недалёкае „плённае працы“ разгону завабленых. Адна­часна йшло падобнае правакацыйнае „апрацаваньне“ й асноўнае масы

народу, сялянства, праз падахвочваньне, а то навет і насаджэньне сярод яго скрайня-індывідуалістычных формаў гаспадаркі ў выглядзе хутароў, пасёлкаў. Гэтым выяўляліся энэргічныя, ініцыятыўныя адзінкі сярод сялянства, якія тады зараз-жа ўзносіліся на шчыт як „культурныя“, „узорныя“ гаспадары, каб пазьней быць „зьліквідованымі“ ў якасьці „кулакоў“. Гэтым-жа выяўляліся й ягоныя правадыры, якія, выкарыстоўваючы афіцыйна дадзеныя магчымасьці, кінулі ўсю сваю энэргію на тое, каб стварыць моцную базу нацыі — моцны, трывалы, незалежны сялянскі стан, як асабліва былы камісар земляробства Прышчэпаў, імя якога, стаўшыся легендарным, жыве й дасюль у памяці крывіцкага сялянства.

Калі ўсё гэта „выяўленьне“ й „згон“ далі належныя вынікі, можна было канчаць „адступленьне“ й брацца за новы наступ, вялізманна задуманы й яшчэ вялізманей праведзены разгон народу. Ён і пачаўся ўжо ў 1928 г. ад славуае калектывізацыі, якая хутка была абярнутая ў „сучальную“ й завершаная крывава-жорсткай „ліквідацыяй кулацтва як клясы“. Хоць гэтыя „сацыялістычныя мерапрыемствы“ ахапілі ўсе сялянскія народы Савецкага Саюзу, але крывіцкаму народу выпала належаць да тых зь іх, каму гэта далася найцяжэй. Асноўная расейская маса разьвіццём свае гісторыі псыхалёгічна была зусім падрыхтаваная да калгасаў, а фактычна й мела іх заўсёды ў сябе ў выглядзе т.зв. „грамады-абшчыны“, у якой, дарэчы, сваім часам расейскія сацыялістыя-народнікі бачылі той самы „просты шлях да сацыялізму“, за што рэзка крытыкаваліся тады марксістамі, у тым ліку бальшавікамі із самым іхным Ленінам. Крывіцкае-ж сялянства, ніколі ня знаўшы нічога падобнага да гэтае „грамады“, адвеку звыкшы да індывідуальнага земляробства, а цяпер яшчэ больш умацаваўшыся на гэтым шляху ўспамінанымі мерапрыемствамі хутарызацыі — адразу ўспрыняло гэтую плягу як „нову паншчыну“... а сотні тысячаў тых, што ці не маглі прыняць, ці не надаваліся на парабкоў для гэтае паншчыны ды нават мелі нахабнасьць „разводзіць кулацкую агітацыю“, а то й зусім бунтавацца (хваля сялянскіх паўстаньяў пракацілася па Крывіі, як і па іншых сялянскіх рэспубліках СССР) — пагналі па Котласах і Сыбірах, загналі ў магільны там, калі не „пусьцілі ў расход“ адразу на месцы, ці па дарозе... Большага масавага разгону крывіцкі народ ня ведаў датуль у сваёй гісторыі...

Бадай адначасна пачаўся наступ і на крывіцкі нацыянальны актыў, якому раптам, няма ведама чаму, была прычэпленая мянушка „нацыянал-дэмакратаў“, скарочана „нацдэмаў“... Як камісар земляробства

Прышчэпаў, залічаны сюды-ж, аказаўся вінаватым у „*акулачваньні беларускага сялянства*“, так усе „нацдэмы“ мусілі несці віну ўсяе тае нацыянальнае крывіцкае працы ў БССР, якія вялася зь ініцыятывы ды навет на загад і пад безумоўным кантролем бальшавіцкае партыі, так навет гэтае было пастаўленае ў віну, ня кажучы ўжо пра старыя, быццам-бы велікадушна дараваныя грахі ранейшае „*актыўнае контррэвалюцыйнае працісавецкае дзейнасці*“. А што да пазнейшага змаганьня за свой народ, якога і праўда ні на часіну не пакідалі ягоняя верныя сыны-„нацдэмы“, дык яно было проста абвешчанае „*шпіёнска-дывэрсійнай работай на карысьць суседняе дзяржавы*“...

Шалёная кампанія цкаваньня ў прэсе й т. зв. „савецкай грамадзкасьці“ закончылася ў 1930 г. хвалямі масавых арыштаў нацыянальных актывістых, у тым ліку й некаторых звабленых з-за межаў дзеячоў БССР. Усё завяршылася ізноў павальным разгонам па неабсяжных ссыльных прасторах „краіны сацыялізму“. Гэты „*першы набор нацдэмаў на катаргу*“, які ахапіў каля паўтысячы найсьведамейшых, найактыўнейшых і найзаслужоўнейшых перад крывіцкім рухам нацыянальных працаўнікоў на чале зь Я. Лёсікам, В. Ластоўскім, А. Цьвікевічам і інш., ужо самы сваім фактам ня мог не прычыніцца да катастрофічнага згортваньня ўсяго пачатага нацыянальнага будаўніцтва. Шчодрыя-ж дабівальныя ўдары пасяля, паводле славутае „*рэформы правапісу й граматыкі*“ ў 1933 г., што зусім падганяе крывіцкую мову пад „*вялікую мову кастрычніцкае рэвалюцыі*“, грунтоўна папсаваную яшчэ бальшавікамі расейскую мову, давяршалі так памысна пачатую справу. Падымаць-жа крывічаншчыну з гэтакага заняпаду ніякіх, навет правакацыйных стараньняў бальшавікі ўжо не рабілі, толькі калі-нікалі прыстукваючы яшчэ для пэўнасьці, каб, барані Божа, сама як не ўзьнялася...

Ад часу гэтых дзвюх масавых апэрацыяў над „кулакамі“ й „нацдэмамі“ разгон крывіцкага народу ўжо набывае формы нясыціхання-пякучага, безупынна-штотдзённага патоку, ад пары да пары й навет як-бы з больш-менш прававай трохгадовай пэрыядычнасьцяй уздымаючыся паўторнымі масавымі хвалямі... Так, „*другі набор нацдэмаў на катаргу*“ адбываецца ў 1933 г. Складам сваіх „навабранцаў“ гэта адзін зь цікавейшых „набораў“, у які трапілі людзі запраўды як „з агню ў прысак“...

Між агнём і прысакам, пэўна-ж, даводзілася кідацца ці быць кіданымі нацыянальным дзеячом Крывіі, падзеленае Рыскай мяжой між Польшчаю й Саветамі. Бальшавіцкае правакацыйнае будаўніцтва „беларускага дому“ ў БССР адной з галоўных мэтаў мела якраз уздызеньне на Заходнюю Крывію, што была пад Польшчаю. І гэтым спосабам,

і шырака, асабліва на першых часоx, разгорнутай сваёй падзямельнай работай бальшавікі як мага імкнуліся справакаваць крывіцкае сялянства й нацыянальных крывіцкіх актывістых Заходняе Крывіі. І тут бальшавікі цялялі адразу ў „двух зайцаў“: і ў ненавідную сабе Польшчу, і ў ня менш нялюбных крывіцкіх нацыянальных дзеячоў, выкарыстаўшы якіх, падстаўлялі пад польскую расправу, сваім парадкам выкарыстоўваючы ў прапагандавых мэтах і гэты факт. Гэтак было з магутнай масавай арганізацыяй „Беларускае Сялянска-Работніцкае Грамады“, якую бальшавікі проста справакавалі.

Ды найцікавей выйшла тут із правадырамі тае „Грамады“, што былі пасламі ў польскі сойм на чале з Бр. Тарашкевічам, С. Ракам-Міхайлоўскім, П. Мятлом і інш. Справакованія бальшавікамі, усе яны селі на лаву падсудных, а з яе і ў польскія турмы. Адтуль іх, як-бы шырокім добраводным гэстам, саветы былі выкупілі-вымянялі й на кароткі час узнесьлі на шчыт, навет як „зусім сваіх“ у процівагу тым „нацдэмам“, што тады сядзелі ўжо за кратамі. Але, пажыўшы ў Саветах і добра разгледзеўшыся, народныя трыбуны „Грамады“ не маглі не пайсьці шляхам тых-жа самых „нацдэмаў“ — нацыянальных змагароў з бальшавікамі. І ў 1933 г. якраз каля іх і адбываецца той другі, яшчэ больш масавы „набор нацдэмаў“. Так „добраводна“ выбаўленыя бальшавікамі з польскае турмы былыя паслы-грамадаўцы трапляюць у турму савецкую, а разам з імі за адным махам змятаюцца туды-ж і новыя сотні нацыянальных працаўнікоў, як завабленых із Заходняе Крывіі, так і караных падсавецкіх, асабліва шмат студэнтаў. У паказаньнях, вымушаных, выбітых із слабейшых зь іх у ўсемагутным ГПУ, бальшавікі спрабуюць пацэліць і ў тую рэшту нацыянальных дзеячоў, што не даліся на іхнюю правакацыю й засталіся ў Заходняй Крывіі, выстаўляючы гэтых апошніх як змоўшчыкаў і супроць Польшчы. Праўда, польскія ўлады паважна не ўзялі гэтых сфабрыкаваных ГПУ „паказаньняў“, цана якіх пасьля разыграньня колькіх вялікіх інсцэнізаваных працэсаў у Маскве робіцца добра ведамай цэламу сьвету.

Наступны масавы „трэці“ набор і разгон крывіцкага актыву адбываецца на тры гады пазьней, у 1936—1937 гг., у часе славутае „жоўшчыны“. І гэта вельмі характэрны „набор“. Праводзячы свае першыя „процінацдэмаўскія“ кампаніі ў 1930—1931 і 1933—1934 гг., бальшавікі імкнуліся выкарыстоўваць у якасьці „заганячых“ крывіцкіх-жа дзеячоў, толькі ўжо сваіх, камуністых, стараючыся душыць крывічоў крывіцкімі-ж рукамі. Напару ім удавалася знаходзіць такіх сярод больш-менш выпадковага або маральна-слабейшага элементу.

Моцныя-ж духам навет у безвыходных палажэньнях умелі знаходзіць горды выхад, як той, які абраў сабе ў 1931 г. адзін із выдатнейшых крывічоў — прэзыдэнт Беларускае Акадэміі Навук Усевалад Ігнатоўскі, скончыўшы жыццё самагубствам. І вось, у трэцім „наборы“ прыходзіць радыўка й на тых, і на гэтых, і на паслужліва-патульных, і на гордых ды моцных. Падбіраюцца рэшткі нацыянальных дзеячоў, якія былі раней ці датрымаліся датуль камуністамі, у тым ліку й аўтар калішняга маніфэсту аб утварэньні „незалежнае“ БССР, першы яе старшыня Жылуновіч, які й канчае сваё жыццё ў няволі поўным вар’ятам. Крывічы-камуністыя паводле яшчэ больш удасканаленых мэтадаў ГПУ НКВД мусілі-б сваймі собскімі рукамі душыць ужо ня іншых крывічоў, а самых сябе...

Гордыя й моцныя зноў з пагардай адкідаюць гэтую ролю свайго собскага ката й, перапрабаваўшы ўсе спосабы годнае й незалежнае паставы ў змаганьні, таксама мусяць спыніцца на выпрабаваным яшчэ ў першым „наборы“ спосабе Ігнатоўскага... Гэтак канчаюць самагубствам Чарвякоў, старшыня найвышэйшага органу ўлады — Цэнтральнага Выканаўчага Камітэту БССР, — і Галадзед, старшыня Савету Народных Камісараў БССР...

У вялізманейшым, праведзеным паводле ўсіх правілаў жудаснае „яжоўшчыны“ наборы, які трываў блізу цэлых два гады, падмятаюцца, падчышчаюцца ўсе, хто спрабаваў яшчэ весьці легальна якую-небудзь нацыянальную крывіцкую працу. Праца гэтая канчальна робіцца магчымай толькі ў глыбокім падзямельлі, й толькі там снуецца ейная ніць, не перарываючыся ні тады, ні пазьней.

Гэтак ідзе час у кірунку да наступнага „набору“, які паводле тае трохгадовае пэрыядычнасьці павінен быў бы адбыцца ў 1939 г. І тут якраз Саветам, што называецца, „прываліла шчасьце“: яны адхапілі нарэшце ад Польшчы пры ейным разгроме ў першым выбуху другое сусветнае вайны Заходнюю Крывію. Трэ было сьпешна хапацца падагнаць яе пад дасягнуты ў усходняй частцы ўзровень „прачашчанага народу“. І бальшавікі пачалі ад тых самых крывіцкіх нацыянальных дзеячоў, якіх пры гэтым урачыстым „воссоедінени“ Заходняй Крывіі з Савецкай трэба-ж было таксама „воссоедінить“ зь сябрамі іхнымі „нацдэмамі“, што пакутавалі недзе на савецкай катарзе ці зупачывалі дзесь у безназоўных магілах. Гэтак адразу былі схоплены ў Вільні, пакуль аддаць яе патрымацца „ліцьвіном“, некатарыя з тамтэйшых нацыянальных дзеячоў старэйшага пакаленьня, што так ці іначай заставаліся на месцы. Калішні прэм’ер-міністр БНР А. Луцкевіч, рэдактар славу-

тае піянеркі нацыянальнага адраджэння — газеты „Наша Ніва“ А. Уласаў⁶, аўтар цяперашняга нацыянальнага гімну „Мы выйдзем шчыльнымі радамі“ паэта Краўцоў Макара⁷ і інш. А за імі пачаўся сымпатычны разгон-развоз па тых самых Сыбірах і Казахстане, „атста-лага заходня-беларускага народу“.

Раптоўны сутык із Нямеччынай у чэрвені 1941 г. крыву прычыніў быў гэтую кампанію. Крывія пала першая разьменнай манэтай у крывавай грызні двух фашызмаў — гітлераўскага й сталінаўскага. І на прыкладзе крывіцкага народу хутка выявілася, як абодва яны згодна б'юць у адну кропку — вынішчэньне меншых і слабейшых народаў. Спываючы крывёй у змаганні з дужэйшым напачатку ворагам, большавізм усяроўна ня кінуў свае неадчэпнае думкі аб разгоне крывіцкага народу. Носьбітамі-правднікамі яе сталіся Сталінавыя агенты-дывэрсантаў і бандыты, аблажна называючы сябе партызанамі. Старымі, аблюбаванымі большавікамі мэтадамі тэрору й правакацыі разганялі яны цэлыя сёлы па тых сваіх сховішчах-лясох або самі, або падстройваючы ўсё так, каб гэта рабілі за іх немцы — ізноў-жа выпрабаваным сваім спосабам гнабіць і душыць нялюбых ці небацьпечных ды варожых сабе чужымі й ворагавымі рукамі. Хапіўшыся за ніколі не прызнаную і ў такіх гарачных спрэчках засуджаную калісь марксістымі зброю індывідуальнага тэрору, яны ганяюцца цяпер за найлепшымі сёламі нацыянальнага актыву й зводзяць іх із сьвету. Гітлераўскае Гестапо моўчкі, але згодна дзьме зь імі ў адну дудку, то проста падстаўляючы крывіцкія галовы пад іхныя кулі, а то й інсцэнізуючы „ліквідацыю большавікамі“ непажаданых сабе нацыянальных актывістых. Гэтак гіне адзін із найстарэйшых нацыянальных дзеячоў праф. В. Іваноўскі, пісьменьнік Фр. Аляхновіч, які ў сваім багатым жыцьці пазнаў турмы ўсіх акупантаў Крывіі — і царскую расейскую, і польскую, і „літоўскую“, і большавіцкую катаргу ў Салаўках, і, нарэшце, нямецкую ды закончў гэтае жыцьцё ад большавіцкае, а мо й гестапаўскае кулі...

⁶ **Аляксандар Уласаў** (1874—1941), грамадзкі дзеяч, выдавец, мэмуарыст. Рэдактар газеты „Наша Ніва“ ў 1906—1914 гг. Браў удзел у працы Рады БНР, БСРГ, Таварыства беларускай школы. Арыштаваны ў 1939 г. неўзабаве пасля далучэння Заходняй Беларусі да БССР і асуджаны на 5 год лягераў. Памёр у зьнявольенні.

⁷ **Макар Краўцоў** (1891 — пасля 1939), паэт, грамадзкі дзеяч, публіцыст. Дэлегат Першага Ўсебеларускага Кангрэсу (1917). Аўтар гімну БНР „Мы выйдзем шчыльнымі радамі“. Арыштаваны ў 1939 г. неўзабаве пасля далучэння Заходняй Беларусі да БССР. Відавочна, памёр у зьнявольенні.

Гіне й шмат моладзі. Пад прыкладам „змаганьня з бальшавіцкай партызаншчынай“ выпальваюцца цэлыя паселішчы зь людзьмі.

Ды ў надвечных крывіцкіх лясах нараджаецца й запраўдны партызанскі нацыянальны рух — рух на два фронты, і супраць гітлераўскіх крывязэраў, і супроць сталінавых крываваых ганчакоў. Ён не спыняецца й дасюль, калі перад вачыма застаўся зноў толькі адзін, але стары й закажанелы вораг-разгоншчык, які займаецца й цяпер усё тым самым: адразае й перакідае за „лінію Керзона“⁸ кавалкі нацыянальнае крывіцкае тэрыторыі — Беласточчыну, сівы Горадзен, векавечную Белавезу, зганяе з адвеку населаных і ня выпаленых навет немцамі радзімых аселішчаў ды пераганяе туды-ж апанаваную ўжо тэрорам бальшавіцкае „дзяржаўнае бяспекі“ „дэмакратычную Польшчу“ масы крывічоў-каталікоў, выпрабаваных яшчэ царскім спосабам „хрысьцічы“ іх у „паллякі“, і ўвесь час не забываецца вычэрпваць і вычэрпваць народныя крыніцы пад прыклёпам вылоўляння „фашыстых“, „нацыяналістых“, „квісьлінгістых“ і да г. пад. Ды чым далей, тым больш і больш разгон пачынае памячацца на самых-жа разгоншчыках: поўняцца, перапаўняюцца народнымі рыцарамі пометы лясы й пушчы, і рады няма, ці ты іх перакідай за „Керзона“, ці пакідай у сябе, й навет перад сьветам нельга змоўчаць аб шматтысячных „нацыяналістычных бандах“ у гэных пушчах „паўночна-ўсходняе Польшчы“... А тым-жа часам ня толькі лесавыя дабрахоты, а і ўвесь народ усё бліжэй і бліжэй падаецца да таго, каб нарэшце ўзяць ува ўсёй гэтай справе й свой голас, успамінаючы словы тае, сьпяванае ўпершыню на ўсекрывіцкім Кангрэсе, а пасля забароненае й выгнанае бальшавікамі нацыянальнае песьні:

*Мы дружна паўстанем з касамі, зь сярпамі,
Прагонім зь зямлі палачоў!⁹*

⁸ **Лінія Керзона** (ад імя міністра замежных справаў Вялікабрытаніі ў 1919—1924 гг. Джорджа Керзана, 1859—1925) — умоўная лінія мяжы з Польшчай, прапанаваная кіраўніцтвам Антанты ў 1919 г. У 1945 г. на прапанову прэм'ер-міністра Вялікабрытаніі Ўінстана Чэрчыля лінія Керзана была ўзятая за аснову ўсходняй мяжы Польшчы зь невялікімі адхіленьнямі на карысьць Польшчы.

⁹ Тут і пазней — радкі зь верша **Юльяна Сергіевіча** (1910—1976), „Беларуская Марсэльеза“. Трэба адзначыць, што менавіта за публікацыю гэтага верша ў „Беларускай газэце“ Антон Адамовіч трапіў у няміласьць да акупацыйных уладаў, у выніку чаго адбыліся вядомыя падзеі з падкладаньнем міны ў ягоны пісьмовы стол.

Прагнаць палачоў-катаў, правакатараў-разгоншчыкаў навек із нашае роднае зямлі — гэтакое сянняшняе найбольшае й найпякучае жаданьне народнае сьведамасьці. І носьбіты гэтае сьведамасьці, змагары нацыянальнага актыву, поўныя вераю й пэўнасьцю, добра выказанай адным зь іх у сугучным да таго, калішняга:

*Палямі, лугамі далучацца з намі
Грамадна рады крывічоў!*

І ня толькі крывічоў, а і ўсіх іншых, таксама разганяных і заганяных большавізмам народаў.

Падрыхтоўка да друку й камэнтары Ціхана Чарнякевіча

ЦЬВІЛІКАЕ ШЭРАНЬКІ ВЕРАБЕЙЧЫК¹

*Ходзім мы пад месяцам высокім,
а яшчэ пад ГПУ.*

Тодар Кляшторны

Калісьці за даўнія часы, а менавіта ў канчатку 1920-х гг., у адным з бэсэсэраўскіх другарадных часапісаў зьявіліся даволі зухаватыя радкі:

*У хваробе крызысу корчацца лорды,
Чуецца вой і праклёны,
Кривяцца іх ашалелья морды,
Трашчаць капіталу калёны.*

Гэтак урачыста, калі не пад гукі фэўдальных літаўраў, дык праз лямант капіталістычных акулаў, уваходзіў у літаратуру савецкі паэта Станіслаў Шушкевіч².

Шмат вады сплыла за 40 год, і дарэшты аблысеў „товарищ“ Стах. Таму цяпер ён піша мэмуары, якія нічым не адрозьніваюцца ад ягонага пышнага дэбюту, і з тае прычыны трапляюць не ў літаратурны часапіс нахштат „Полымя“, а на сьметнік, ці, дакладней, — на старонкі завяртанскага бюлетэню „Голас Радзімы“. У гэтых сваіх успамінах ён, падрабляючыся пад дружбака замардаваных расейскім бальшавізмам беларускіх паэтаў і прэзаікаў, перакручвае іхняе жыцьцё і замойчвае аб

¹ Тэкст быў упершыню апублікаваны ў: Віцьбіч, Юрка. Цьвілікае шэранькі верабей // Беларус. №116. С. 2. Тут фэльетон друкуецца паводле аўтарскага арыгіналу.

² **Станіслаў Шушкевіч** (1908—1991), паэт, перакладнік. Сябра „Маладняку“ ад 1926 г., працаваў у Кніжнай палаце й Дзяржаўнай бібліятэцы БССР, газэце „Літаратура й мастацтва“. Арыштаваны ў 1936 г., асуджаны да 8 гадоў пазбаўленьня волі. У 1937—1946 гг. знаходзіўся ў лягеры й высылцы ў Кемераўскай вобласці, пасля чаго вярнуўся ў Беларусь.

варунках іхняе сьмерці. І паважаю за свой абавязак узяць іхнюю сьвятую памяць пад абарону.

„Ён крочыць побач з намі“ — гэтак называецца артыкульчык („Голас Радзімы“. №931), прысьвечаны Шушкевічам выдатнаму беларускаму паэце васільковага россыпу, узвышэнцу Сяргею Дарожнаму³. Хіба ж дагэтуль крочыць, а тым балей з вамі? Сяргей Дарожны загінуў у 1938 г. у бальшавіцкім засьценку⁴. ДПУ абвінаваціла яго ў падрыхтоўцы замаху на жыцьцё сакратара ЦК КП(б) Гікалы. Рэчавым доказам стаўся хатняга ўжытку нож, што пабачылі на ягоным стале чакістыя ў часе пошукаў. Дарэчы, сваю першую кніжку вершаў „Звон вясны“ (1926 г.) Сяргей Дарожны падзяліў з Ізраілем Плаўнікам⁵ — братам Зьмітрака Бядулі. Пазьней Ізраіль Плаўнік звяр’яцеў пасля катаваньняў у сурэньнях ДПУ. Няўжо-ж і ён крочыць побач з вамі?

Свой наступны артыкульчык пад назвай „Паэт залатой раніцы“ („Голас Радзімы“. №937) Станіслаў Шушкевіч прызначыў вядомаму паэце Міхасю Багуну⁶, згадваючы адначасна пра Алеся Дудара⁷, Валерыя Мараква⁸ (якога ён называе Маранавым), Тодара Кляшторнага⁹, Барыса Мікуліча¹⁰ і Эдуарда Самуйлёнка¹¹.

³ **Сяргей Дарожны** (сапр. Серада, 1909—1943), паэт, перакладнік. Друкаваўся ад 1925 г. Быў сябрам згуртаваньняў „Маладняк“ і „Ўзвышша“. У 1936 г. рэпрэсаваны. Аўтар кніг „Звон вясны“ (1926, у суаўт. з І. Плаўнікам), „Васільковы россып“ (1929), „Пракосы на памяць“ (1932).

⁴ Памылковае сьцьверджаньне. Сяргей Дарожны памёр ад няшчаснага выпадку пры будаўніцтве Камсамольска-на-Амуры ў 1943 г. падчас адбываньня свайго 8-гадовага тэрміну.

⁵ **Ізраіль Плаўнік**, паэт, перакладнік, малодшы брат пісьменьніка-нашаніўца Зьмітрака Бядулі. Працаваў наборшчыкам у друкарні, карэктарам у выдавецтве. Памёр у псыхіятрычнай лякарні.

⁶ **Міхась Багун** (сапр. Bloshkin, 1908—1938), паэт, прэзаік, перакладнік. Друкаваўся ад 1925 г. У 1932—1936 гг. працаваў у Дзяржвыдавецтве БССР і ў рэдакцыі газэты „ЛіМ“. Рэпрэсаваны. Аўтар кніг „Рэха бур“ (1931), „Рэвалюцыя“ (1932).

⁷ **Алесь Дудар** (сапр. Дайлідовіч, 1904—1937), паэт, прэзаік, крытык, перакладнік. Друкаваўся ад 1921 г. Адзін з арганізатараў і заснавальнікаў літаб’яднаньня „Маладняк“. Рэпрэсаваны. Аўтар кніг „Беларусь бунтарская“ (1925), „Сонечнымі сьцежкамі“ (1925), „І залацісьцей, і сталёвей“ (1926), зборніка апавяданьняў „Марсэльеза“ (1927), зборніка артыкулаў „Пра літаратурныя справы“ (1928).

⁸ **Валеры Мараква** (1909—1937), паэт. Друкаваўся ад 1925 г. Быў сябрам літаб’яднаньня „Маладняк“. Рэпрэсаваны. Аўтар кніг „Пялёсткі“ (1926), „На залацім пакосе“ (1927), „Вяршыні жаданьняў“ (1930), „Права на зброю“ (1932). ⇨

Група пісьменьнікаў „Маладняка“. У першым шэрагу злева направа: Васіль Каваль, Ізраіль Плаўнік, Зіна Бандарына; у другім шэрагу: Алесь Дудар, Аркадзь Мардвілка, Ніна Вішнеўская, Мікола Нікановіч, Лары Барашка. 1928 г.

Яшчэ маладым, 30-гадовым, сканаў Міхась Багун 23 лютага 1938 г. у Сыбіры — у перасыльнай турме гораду Марыінску Кемераўскае вобласці. Ня вытрымала здзекаў змалку хворае сэрца. Ягонныя шчырыя сябры Мікуліч і Звонак¹² звярнуліся да турэмнікаў з просьбай:

⇒ ⁹ **Тодар Кляшторны** (1903—1937), паэт, перакладнік. Сябра „Ўзвышша“, пасля ліквідацыі згуртавання — у БелАПП. Працаваў на радыё, у рэдакцыях газет. Незаконна рэпрэсаваны.

¹⁰ **Барыс Мікуліч** (1912—1954), празаік, крытык. Працаваў карэктарам і рэдактарам у выдавецтве, адказным сакратаром газеты „Літаратура і мастацтва“. Сябра „Маладняку“ ад 1928 г., СП БССР ад 1934 г. Арыштаваны ў 1936 г. і праз год асуджаны да 10 гадоў лягераў. У 1943 г. атрымаў статус ссыльнага. У 1947 г. вярнуўся ў Беларусь, дзе з яго была знятая судзімасць. Паўторна арыштаваны ў 1949 г., высланы ў Сьбір на вечнае пасяленне. Рэабілітаваны праз тры месяцы пасля сьмерці. Асноўныя яго творы таксама былі апублікаваныя пасмяротна.

¹¹ **Эдуард Самуйлёнак** (1907—1939), празаік. Працаваў у рэдакцыях газет „Чырвоная Полаччына“ (1930—1933), „Літаратура і мастацтва“ (1934—1939).

¹² **Алесь Звонак** (1907—1996), паэт, сцэнарыст, перакладнік. Друкаваўся ад 1925 г. Працаваў у газэтах „Чырвоная Полаччына“, „ЛіМ“, часопісе ⇒

— Памірае ў нас чалавек. Ці
ня можна паклікаць доктара?

— А можа ў Крым яго накіра-
ваць? — пачулі яны. — Няхай зды-
хае. Адным ворагам зьменшыцца.

Праз хвіліну па гэтай гутарцы
назаўсёды спынілася неўгамава-
нае сэрца нязбыўнага Міхася Ба-
гуна, пра якое ён пісаў:

*Сэрца, сьпявай
Пра любы край,
Пра тых, што так,
Як мы любілі.*

А тагды, перш чым чакістыя
выцягнулі нябожчыка за ногі на-
вонкі, украінскія паэты, што па-
кутвалі тут таксама, пасьпелі адп-
равіць па ім грамадзянскую пані-
хіду, прасьпяваўшы ў паўголас за-
павет кабзара:

*Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.*

Дык хіба-ж не „залатая раніца“?

Валеры Маракоў ствараў вершы нават у турэмных карцарах, пера-
даючы іх грукатам у столь, у падлогу, у сьцены. На следзтвах, у про-
цілегласьць Шушкевічу, нікога не абгаварваў. Памёр ён 31-гадовым 7
траўня 1940 г. на выгнаньні ў Горкаўскай вобласьці РСФСР. Памёр ва-
р'ятам¹³. Нібы прадчуваючы сваю пагібель, Валеры Маракоў пісаў:

Міхась Багун

⇨ „Маладняк“, на Беларускім радыё. У 1936—1954 гг. — у сталінскіх лягерах.
Ад 1955 г. жыў у Менску. Аўтар кніг „Буря ў граніце“ (1929), „На лінію агню“
(1932), „Мая Радзіма“ (1935) і інш.

¹³ Насамрэч Валеры Маракоў быў расстраляны ў Менску 29 кастрычніка
1937 г.

Алесь Дудар у смаленскай высылцы.
1930 г.

*Жыццё, як мора-акіян,
А шчасьце — бераг дальні,
Ці як у пустэльні караван
Пад гукі песьні пахавальнай.*

Цудоўны паэта кляновых заваяў, узвышэнец Тодар Кляшторны. Аглабельныя крытыкі на ўзор Лукаша Бэндэ¹⁴ прыклеілі яму ярлык канаркавага паэты, што ўсяляк ухіляецца ад так званага грамадзкага жыцця, а між тым як гістарычны афарызм гучаць ягонныя радкі, узятыя за эпиграф да гэтага артыкулу. І вось, дастаўшы ганарар за зборнік вершаў „Ветразі“ (1929), Кляшторны набыў клетку з канаркай і зь ёю наведару залю Дому Пісьменьніка, удэкараваную партрэтам Леніна, бюстам Сталіна ды рознымі камуністычнымі эмблемамі. Дзівячы-

ся там на сваё набыццё, ён шчыра плакаў.

— *Чаму плачаш, Тодар?* — пыталіся ў яго сябры.

— *Канарка ў клетцы канарка.*

...З Сьбіры ён не зьявнуўся. Не кляновыя завеі Беларусі, а сьнежныя завірухі Калымы прыхавалі пад сабой роўнядзь, на якой без магільнага грудка спачыў назаўжды Тодар Кляшторны.

Алесь Дудар загінуў не старым, 42-гадовым, 25 лютага 1946 г. у адным з сьбірскіх нязьлічоных канцлягераў. Таксама заўчасна й таксама 42-гадовым, але ўжо, даруіце, на волі памёр 17 чэрвеня 1954 г. Барыс Мікуліч. Яго чакістыя абвінавацілі ў тым, што нібы ў букеце з ружаў ён меўся шпурнуць пад ногі наркома Варашылава бомбу. Стан здароўя пась-

¹⁴ **Лукаш Бэндэ** (1903—1961), крытык-вульгарызатар. Друкаваўся ад 1925 г. Працаваў у Інстытуце мовы, літаратуры й мастацтва БССР, Дзяржаўным выдавецтве ў Ленінградзе, Інстытуце рускай літаратуры (Пушкінскі дом). У часе Другой сусьветнай вайны — у войсках НКВС (Ленінград). Аўтар некалькіх кніг, шматлікіх артыкулаў і складальнік хрэстаматый па беларускай літаратуры.

ля савецкіх концаў не дазволіў Мікулічу дастацца Беларусі, і ён сканаў ад паралюшу сэрца ў Туркмэніі. Яны пагінулі, але, як прадбачыў Алесь Дудар:

*Мастацкі дух ніколі не памрэ.
Не пахаваць яго пад курганамі,
Ня вычарпаць гадамі і вякамі.
Яму ў агні пякельным не згарэць.
Ён вырвецца з багны
Разводзьдзем буйных рэк
І загарыцца зноў бліскучымі агнямі.*

Паасобку стаіць Эдуард Самуйлёнак. Усю сваю творчасць ён прысьвяціў, прабачце, шчасьцю й радасьці савецкіх і падсавецкіх людзей, за што адным з першых паміж літаратарамі атрымаў дзяржаўную ўзнагароду — ордэн „Знак пашаны“. Але жывыя адпомсцілі яму, памёрламу. У наступную-ж ноч пасяля ягонага пахаваньня ў лютым 1939 г. яны, раскапаўшы магілку, сьцягнулі зь яго гарнітур. Іх знайшлі, і падчас сьледзтва выявілася, што гарнітур яны прадалі на рынку ў Бабруйску, каб накарміць сваіх галодных дзяцей. Ці-ж ня сьведчыць гэтае аб „шчасьці й радасьці“ савецкіх грамадзянаў і аб пасьмяротным банкруцтве Эдуарда Самуйлёнка як чалавека й пісьменьніка?

І ўсё гэтае, як сьцьвярджае Станіслаў Шушкевіч, зьяўляецца „зала-той рانیцай“, а бязьлітасна замардаваныя бальшавікамі крочаць цяпер побач зь імі. Каб ён меў хоць кроплю сумленьня, дык прыгадаў-бы, што сам даслаў з Сыбіры сваёй жонцы чэхаўскі „Сахалін“, у якім падкрэсьліў вуглём словы татарына: „Дрэнна! Дрэнна! Дрэнна!“.

Аднак, калі даць веры ягоным цяперашнім успамінам, ён увесь час працаваў у нейкіх геаліягічных партыях, а вось Андрэй Александровіч¹⁵, якому чэкістыя ў часе першага допыту зламалі два рабры, дык аж стаўся бухгалтарам? Прыпусьцім, што гэтае адпавядае праўдзе, але якім коштам яно тагды адбылося? Шчыра кажучы, па колькі срэбнікаў атрымаў Шушкевіч ад людмораў за кожнага свайго „сябру“?

Калі тыповы бэсэсраўскі калябарант Станіслаў Шушкевіч так падрабляе жыцьцё й сьмерць „рэгабілітаваных“ цяпер колішніх „ворагаў народу“, дык пэўне-ж стакроць плявузгае ён на тых беларускіх літаратараў, якім пашанцавала апынуцца ў вольным сьвеце. Доказам зьяўляецца ягоны жалю годны радыёскрыпт „2 x 2...“ („Голас Радзімы“ №939), часткова прызначаны Юрку Віцьбічу.

¹⁵ Андрэй Александровіч быў рэпрэсаваны ў 1938 г.

І перадусім трэба заўважыць, што засьмечвацелю этэру Шушкевічу, хоць ён і зьяўляецца адной з мыліцаў, якой падпіраецца гумарыстычны часопіс „Вожык“, відавочна бракуе пачуцьця гумару. Так, ён закідае Віцьбічу, што той цяпер „дакаціўся да старэчага голасу“, гэта значыцца, абвінавчвае яго ў... старасьці, а між тым сам усяго толькі на два гады маладзейшы ад Віцьбіча. А на сваім партрэце („Письменьнікі савецкай Беларусі“. Менск, 1959. С. 478) з пляшывай ушчэнт, як у таго Мікіты, галавой ды зь нейкім сацьмелым позіркам душэўна спустошанага ён выглядае год пад 70. Крыў мяне Божа ад гэткага галамоўзага юнацтва, калі не дзяцінства. А чаму дзяцінства, запытаецца чытач? А хіба не, адкажу я таксама пытаньнем, бо гэты свой скрыпт Шушкевіч распачынае вельмі ўдалым і характэрным для сябе сказам: „*Ня раз я чешыўся дзіцячай гульнёю*“.

„*Во гресех роди мя мати моя*“, але я ўсё-ж ніколі не зьмяняю сваё колішняе п'янства, на якое Станіслаў Шушкевіч тыцкае пальцам, на ягоную цвярозасьць. І тым балей, што яно зусім не перашкаджала мне ствараць, як вызнае праз зубы сам Шушкевіч, — „*неблагія аповесці й нарысы*“. Дарэчы, у 1930-х гг. у беларускім літаратарскім асяродзьдзі нейкі час існавала, бяз статутаў, суполка „ТАВІЗ“, або — Таварыства аматараў вышпць і закуцьці. Да „ТАВІЗу“ належалі Міхась Багун, Валеры Маракou, Тодар Кляшторны, Сяргей Дарожны, Уладзімер Хадыка¹⁶, Юрка Віцьбіч і шмат іншых, уяўляючы зь сябе дэманстрацыйную ў дачыненні да Саюзу савецкіх письменнікаў БССР сувора забароненую багему. Ня ў залях і габінэтах Дому Письменьніка, а ў шынках па Савецкай і Камсамольскай вуліцах абмяркоўвалі таленавітыя тавізаўцы сваю творчасць. Дагэтуль паміж рознымі фотакарткамі беларускіх літаратараў з працудымі аўтографамі захавалася ў мяне фота Валерыя Маракou, які сядзіць у менскай „Шашлычнай“ за кухлем піва, апрацоўваючы свой чарговы добры верш. А ўвогуле гарэлку п'е чалавек у той час, калі вераб'ю, каб спагнаць смагу, цалкам хопіць лужыны, спакінутае крылатым Пэгасам.

„*Якое-ж гэта было прытворства! Як-жа гэта было нікчэмна!*“ — абураецца Шушкевіч з намеру Юркі Віцьбіча паставіць за часы вайны помнік на магілцы расстралянага бальшавікамі ў 1921 г. славутага вяліскага партызана Паўлюка Нілёнка. Між тым, яшчэ ў 1934 г. у кніжцы

¹⁶ Уладзімер Хадыка (1905—1940), паэт, перакладнік. Друкаваўся ад 1926 г. Быў сябрам „Маладняку“. Працаваў у часопісе „Полымя“. Аўтар кніг „Суніцы“ (1926), „Выбраныя вершы“ (1932), „Радасны будзень“ (1935). У 1936 г. арыштаваны і адпраўлены ў ГУЛАГ. Загінуў у лягеры.

Валеры Маракоў у шашлычнай на Камсамольскай вуліцы ў Менску

„Пісьменьнікі БССР аб рэформе правапісу беларускай мовы“ на ейнай 83-й старонцы партыйнае вока ў літаратуры Міхась Клімковіч¹⁷ закідае Юрку Віцьбічу паміж рознымі іншымі абвінавачваньнямі „замілаваньне бандытам Нілёнкам“. Дык хіба не пасьялядоўны й лягічны намер Віцьбіча? А бандытам беларус Паўлюк Нілёнак зьяўляўся гэткім-жа, як ворагам народу беларус Міхась Багун. І пэўне-ж моцным беларусам быў Нілёнак, калі за момант перад расстрэлам плюнуў у вочы чакістаму ды калі склаў пра яго наш народ удзячную песню:

*У Вяліжы дожд ідзе,
А ў Віцебску сьлізка,
Хавайцеся, бальшавікі,
Бо Нілёнак блізка.*

Адпавядае праўдзе, што маё апавяданьне „Сьмерць Ірмы Лаймінг“ („Узвышша“ . №2. 1931) мела эпіграфам: „*2 x 2 = няма шляхоў да мінулага*“.

¹⁷ **Міхась Клімковіч** (1899—1954), крытык-вульгарызатар, драматург. Друкаваўся ад 1928 г. У 1932—1934 гг. — старшыня аргкамітэту, у 1934—1939 гг. — старшыня Праўленьня СП БССР.

Уладзімер Хадька

Уласьне з гэтае прычыны Ірма Лаймінг, што марыла пра такі зварот, і скончыла жыццё самагубствам. Пэўне-ж да гэтага прылучыўся й аўтар, які з бодем забіў свайго ўлюбёнага гэроя, абы толькі ня бачыць яго на каленках перад савецкай запраўднасьцю ці ў кіпцюрох ДПУ. Пасутнасьці згаданы эпіграф часткова перагукваецца з радкамі найвыдатнага Ўладзімера Хадькі, што загінуў у 1940 г. ля возера Байкал на бальшавіцкай катарзе:

*Пасярод зямлі аблонь,
Па аблоні ходзяць рэкі,
Усё мінула што было,
Усё пайшло на векі.*

Аднак што датычыць беларускіх палітычных эмігрантаў, а ў тым ліку й Юркі Віцьбіча, дык яны, у залежнасьці ад сваіх магчымасьцяў, змагаюцца не за зварот мінулага, а за прыйсьце сьветлае будучыні, калі на крушнях Расейскае чырвонае імперыі паўстане Вольная й Незалежная Беларусь.

Ёсьць паміж паэтаў сучаснае Беларусі салаўі. Можна згаджацца або не згаджацца з тым ці іншым іхным поглядам, але разам з тым шчы-

ра захапляцца зь іхных вялікіх здатнасьцяў. Аднак побач з салаўямі ёсьць вераб'і, да якіх належыць Станіслаў Шушкевіч. Дзе яму, убогаму маскоўскаму пісару, зразумець словы бальшавіцкае ахвяры, рыцара Ўладзімера Жылкі¹⁸, які пісаў, што лепш ужо чужына, чым

...лёс раба

Зь бязволья ўласнага й бясьсілья,

ЧЫМ

...гэтая жальба

На скутыя рабамі крыльі.

І раб, які ня толькі не змагаецца са сваім прыгнятальнікам, але выхваляе ягоны бізун, заслугоўвае не спачуваньня, а пагарды.

7.10.66 г.

Падрыхтоўка да друку й камэнтары Ціхана Чарнякевіча

¹⁸ **Уладзімер Жылка** (1900—1933), паэт, перакладнік. У 1923—1926 гг. вучыўся ў Чэхіі на гісторыка-філялягічным факультэце Карлава ўнівэрсытэту ў Празе. У 1926 г. пераехаў у БССР. Быў сябрам згуртаваньня „Ўзвышша“, працаваў у газэце „Зьвязда“. Арыштаваны ў 1930 г. Памёр у лягернай бальніцы. Аўтар кніг „Уяўленьне“ (1923), „На ростані“ (1924), „З палёў Заходняй Беларусі“ (1927).

Віктар Жыбуль

Менск

**„І ўвесь падцягнуты і стройны...“:
УЛАДЗІМЕР СЯДУРА Ў ЗГАДЦЫ
ЗЬМІТРА ВІТАЛІНА**

Зьмітро Віталін (сапр. Сергіевіч; 1912—2004) і Ўладзімер Глыбінны (сапр. Сядура; 1910—1995)... Лёсы гэтых двух пісьменьнікаў беларускай дыяспары шмат у чым розныя, але шмат у чым і падобныя. Абодва дэбютавалі ў друку амаль адначасова, уваходзілі ў Беларускаю асацыяцыю пралетарскіх пісьменьнікаў (БелАПП), сябравалі... Абодва ж былі арыштаваныя па сфабрыкаванай справе ў 1933 г. (Віталін — 23 лютага, Сядура — 3 сакавіка) і ў адзін дзень (10 жніўня таго самага года) асуджаны адпаведна на 2 і 3 гады папраўча-працоўных лягераў. Разам ехалі ў Сьбір у вагоне-„цялятніку“¹. І абодва атрымалі датэрміновае вызваленьне: Віталін 9 лістапада 1934 г., Сядура — у жніўні 1935 г. Абодва вярнуліся на Беларусь, але, як і многія былыя „зэкі“, сутыкнуліся з праблемаю працаўладкаваньня, таму мусілі старанна хаваць факты сваіх „заплямленых“ біяграфій. Зьмітру Віталіну гэта дазволіла заняцца журналісцкай дзейнасьцю, а Ўладзімеру Сядуру — паступіць у Маскоўскі ўнівэрсытэт, а потым у Ленінградзкі педагагічны інстытут імя М. Пакроўскага й нават абараніць у 1941 г. у Менску кандыдацкую дысэртацыю па філялёгіі.

У першыя месяцы Другой сусьветнай вайны Ўладзімер Сядура застаўся ў акупаваным Менску, а Зьмітро Віталін пайшоў на фронт. Але ў Беларусі ўрэшце не затрымаліся абодва: Сядура падзяліў лёс многіх эмігрантаў, зьехаўшы ў Нямеччыну, Чэхію, а пазьней — у ЗША; Віталін

¹ У тым самым вагоне знаходзіліся й іншыя бязьвінна асуджаныя літаратары: Зьмітрок Астапенка, Сяргей Астрэйка, Франц Гінтаўт, Уладзімер Дудзіцкі, Міхась Кавыль, Лукаш Калюга, Сьцпан Ліхадзіеўскі, Максім Лужанін, Мікола Нікановіч, Сяргей Русаковіч, Юлі Таўбін.

жа, пайшоўшы па ваенна-журналісцкай лініі, апынуўся ў Аўстрыі, Вугоршчыне і ўрэшце на ўкраіне, у Адэсе. Удалечыні ад радзімы абодва пісьменьнікі даволі пасьпяхова займаліся літаратурнай дзейнасьцю, але дзеля гэтага былі вымушаны актыўна карыстацца не сваёй роднай мовай: так, частка літаратуразнаўчых і крытычных прац Уладзімера Сядуры (Глыбіннага) выйшла па-ангельску, а паўтара дзясятка кніг прозы Зьмітра Сергіевіча (Віталіна) — па-расейску. Толькі, у адрозьненьне ад выбітнага эміграцыйнага дзеяча Сядуры, Сергіевіч па-беларуску не друкаваўся ўвогуле: жывучы ў СССР, ён баяўся, што колішныя ўтойваньне рэальных фактаў біяграфіі яму можа

Зьмітро Віталін. 1945 г.

абярнуцца новым крымінальным перасьледам, і нікому не прызнаваўся, што ён і ёсьць той самы беларускі паэт 1930-х Зьмітро Віталін. Таму вершы на роднай мове ён пісаў „у шуфляду“, адважыўшыся ізноў „адкрыцца“ і вярнуцца ў беларускую літаратуру толькі ў 1990-х гг. — пасля таго, як даведаўся, што ў энцыкляпэдыях і біяграфічных слоўніках пра яго пішуць як пра „зніклага на фронце бязь вестак на фронце ў час Вялікай Айчыннай вайны“² альбо „застрэленага пры ўцёках зь лягеру“³.

Нядаўна агульнымі намаганьнямі апякункі пісьменьніка Валянціны Андрыянавай, адэскага беларуса Вячаслава Яфімава й калінкавіцкага кразнаўца, аўтара кнігі „Тры жыцьці Зьмітра Віталіна“ Уладзімера Лякіна⁴ асабісты архіў Зьмітра Віталіна быў перададзены ў Беларускі дзяржаўны архіў-музэй літаратуры й мастацтва (БДАМЛМ). Асноўную частку рукапісаў складаюць тэксты вершаў, якія ніколі не пуб-

² Зьмітро Віталін // Пісьменьнікі савецкай Беларусі: кароткі даведнік / скл. А. К. Гардзіцкі. Менск: Мастацкая літаратура, 1981. С. 68.

³ Зьмітро Віталін // Беларускія пісьменьнікі: біябібліяграфічны слоўнік. Т. 2. Менск: БелЭн, 1993. С. 13.

⁴ Лякін, У. А. Тры жыцьці Зьмітра Віталіна: гіст.-біягр. нарыс. Мазыр: Белы вечер, 2012. — 201, [3] с.

лікаваліся: філязофская, рэлігійная, пэйзажная й публіцыстычная (з антысталінскім і антыбальшавіцкім патасам) лірыка, сатырычныя й гумарыстычныя творы⁵. Прыцягваюць увагу вершаваныя ўспаміны Зьмітра Віталіна пра часы рэпрэсій, лягерныя будні, сяброў маладосьці (пераважна рэпрэсаваных), калегаў па пярэ ўвогуле: „За што?“, „Юлі Таўбін“, „Памяці Тодара Кляшторнага“, „Крапіва“, „Памяці Петруся Броўкі“... Ёсьць і верш „Сябра“, прысьвечаны „*памяці Ўладзімера Сядуры*“. Дата пад тэкстам адсутнічае (аўтар быў ня схільны датаваць свае позьнія вершы), аднак, мяркуючы па почырку й паперы, твор быў напісаны ў 1990-х гг. Як вядома, Уладзімер Сядура (Глыбінны) памёр пасля працяглай хваробы 13 сакавіка 1995 г. Аднак Зьмітро Віталін нічога ня ведаў пра лёс сябра маладосьці: ён быў перакананы, што Сядура „*загінуў недзе за Байкалам*“ яшчэ ў 1930-х гг. Гэта не выглядае чымсьці дзіўным — асабліва калі ўлічыць ступень культурнай ізаляванасьці, у якой жыў Зьмітро Віталін, а магчыма, і пэўныя парушэньні памяці. Так, падчас сустрэчы ў Адэсе ў ліпені 1998 г. ён спытаўся ў мяне пра Петруся Броўку: „*Як ён там цяпер?*“ — і вельмі здзівіўся й засмуціўся, калі я адказаў: „*Памёр яшчэ ў 1980-м годзе*“. Калі ён ня ведаў (ці забыўся) пра лёс вядомага на ўвесь СССР народнага паэта, дык што ўжо казаць пра пісьменьнікаў-эмігрантаў зь іншага кантынэнту? Так што, магчыма, верш „*памяці Ўладзімера Сядуры*“ мог быць напісаны нават яшчэ пры жыцьці апошняга. Па іроніі лёсу, як ужо згадвалася, самога Віталіна гэтак „*хавалі*“ ў энцыклапэдыях, і неаднаразова.

У вершы-ўспаміне Зьмітро Віталін прыгадвае й перадае змест размоваў і літаратурных спрэчак, якія адбываліся паміж ім і Ўладзімерам Сядурам у пачатку 1930-х гг.; успамінае й тое, як у 1933 г. былі разам этапаваныя ў лягер.

Асабліва цікавы верш тым, што Зьмітро Віталін быў адным зь не многіх на той момант жывых сяброў Уладзімера Сядуры, хто памятаў яго яшчэ як паэта — хоць яго захапленьне вершапісаньнем было непрацяглым. Пэўнае ўяўленьне пра яго раннюю паэтычную творчасць дае літаграфічны часопіс студэнцкага літаратурнага гуртка пры менскім Белпэдтэхнікуме „Крыніца“, дзе, у прыватнасьці, у № 1 (4) за 1929 г. быў надрукаваны верш Сядуры „Рытмы сёньняшняга дня“. Аўтарка прадмовы да факсымільнай публікацыі нумару Ірына Багдановіч назвала гэты твор „*бадай самым адпаведным авангарднаму стылю тых часоў*,

⁵ Публікацыю некалькіх вершаў з архіву Зьмітра Віталіна гл. у: Роднае слова. 2012. № 9. С. 20—21.

Злева направа: Пятро Старавыбарны, Павал Пруднікаў, Алесь Пруднікаў, Васіль Баранаў, Клім Грыневіч, Зьмітро Віталін. Менск, 1932 г.
Фота з асабістага фонду П. Пруднікава ў БДАМЛІМ

які зьмяшчаў у сабе футурыстычна-ЛЕФайскія рысы й індустрыяльна-машынны патас супраць „сахі старасьвецкага стылю“⁶, заўважыўшы ў вершы „ўсе прыкметы тагачаснага авангардызму зь ягонай прапагандысцка-агітацыйнай устаноўкай на ўтылітарную грамадскую ролю мастацтва“⁶. Але ўспамін Зьмітра Віталіна сьведчыць, што пісаў Уладзімер Сядура ў той час ня толькі агітацыйную публіцыстыку кшталту „Поэты! Ударнай брыгадай / Пурнём перашкоды, пурнём!..“⁶, але й вершы, прасякнутыя зусім інакшым настроем: „*Ля дамавіны чорных дум / З вачмі патухшымі прайду...*“⁶ Трэба думаць, гэтыя радкі аўтэнтычныя: Зьмітро Віталін часам устаўляў у вершы-ўспаміны дакладныя цытаты зь іншых паэтаў: Францішка Багушэвіча („Багацьце“), Тодара Кляшторнага („Памяці Тодара Кляшторнага“), Уладзімера Хадзькі („Чакаючы пісьма ад сябра“), Веліміра Хлебнікава („Сьмех“) і інш. Прысутнічаюць у творы й некаторыя элементы вонкавага і ўнутранага партрэту маладога Уладзімера Сядуры: „...*увесь падцягнуты і строй-*

⁶ Крыніца: літ.-маст. часопіс літгуртка МенБПТ. № 1 (4). 1929-30 нав. год. Факсымільная публікацыя. Прадмова І. Багдановіч // Запісы БІНІМ. №27. 2004. С. 259.

Уладзімер Сядура з бацькамі

ны“, „Як той паэт, ён быў ня горды, / А горды быў як чалавек“; „Ён
чэсна жыў, ён палка марыў, / Як бацьку, Коласа любіў...“ Запомніліся
Віталіну й хітраватая ўсьмешка сябра, і „погляд неспакойны / У зату-
маненую даль“.

Верш Зьмітра Віталіна „Сябра“ каштоўны як мэмуарнае сьведчань-
не пра далёкія студэнцкія гады таленавітага пісьменьніка й навукоўца,
вядомага дасьледніка творчасьці Фёдара Дастаеўскага, доктара Народ-
нага ўнівэрсытэту Амэрыкі, заслужанага прафэсара Ўладзімера Сяду-
ры (Глыбіннага).

Друкеўца тэкст з захаваньнем арыгінальнага правапісу.

Зьмітро Віталін

Сябра

Памяці Ўладзімера Сядуры

„Ля дамавіны чорных дум
З вачмі патухшымі прайду...“ —
Пісаў мой сябра так сур’ёзна
І мне чытаў амаль ня слёзна.

Якая к чорту дамавіна,
Калі захоплены жыццём,
Калі гуляе ён з дзяўчынай,
Каторая кроў з малаком.

Было мне смешна тое слухаць —
Ну, хоць кладзіся, памірай! —
Усмешка — з вуха і да вуха,
І радасць пырскае праз край,

І ўвесь падцягнуты і стройны —
Чорт ведае, адкуль той жаль?
Ды погляд — погляд неспакойны
У затуманеную даль.

У тую даль, дзе потым крочыў
Тайгой сібірскай у журбе,
Нібыта сам і напярочыў
Он тую долю сам сабе.

Ахоплены чарнейшай думай,
Ішоў пад брэх аўчарак злых.
У землю ціха лёг, бяз тлуму,
Як леглі тысячы другіх.

Загінуў недзе за Байкалам,
Пракладваючы той наш БАМ.
Пурга на сопках бушавала,
Шаман лупіў у барабан...

Я ўспамінаю — прачытае
І запытае: „Ну і як?“
Сказаць няпраўду ён ня раіць:
„Ня будзеш мне тады дружба!“

І як кажу, хоць з неахвотай, —
Укрытыцы ж я толькі госць:
— Ад Пастарнака колькі нотак
І ад Хадькі штосьці ёсць...

І ён руку маю хапае,
Трасе і цісне, долу гне:

— Я лепшай пахвалы ня знаю,
Цяпер я бачу — друг ты мне!

І гаварыў далей з уздымам:
— І калі ёсць паэта [я] —
То наш Хадыка Уладзімер
І Пастарнак, [дык удвая!]

І хітранька так ён смяецца —
Маўляў, што скажаш у адказ?
І я кажу яму ад сэрца:
— Паэты, браце, першы клас!

Далей кажу я шчырым [гартам],
Кажу сур'ёзна, не смяшком:
— Пазногця іхняга ня варты
Мы ўсе — [звязаўшы] іх вузлом.

Бывалі й спрэчкі — не заўсёды
Па шэрсці, а ў насупярэк.
Як той паэт, ён быў ня горды,
А горды быў як чалавек.

Калі ж нас падсякла нядоля,
Ён суцяшаў мяне ня раз:
— Дзе воля, браце, дзе няволя —
Пра тое скажа яшчэ час.

Казай загадкава, з падтэкстам —
Усё-ткі крытыкам ён быў —
І тое лагернае цеста,
Як тысячы другіх, мясіў.

Я ічасны тым, што у дарозе
Йшоў поплич гэты сябра мой,
Што нас аднолькава марозіў
Той холад лютаю зімой.

Я ічасны, што ў жыццёвых бітвах
Сустрэўся гэты чалавек,
Так, ЧАЛАВЕК з вялікіх літар,
Ліхому злу насупярэк.

Жыццё, браткі, такая штука —
Ну, думаеш, не ахапіць! —
А як прыглянеш — той навукі:
Каб толькі чэсна век пражыць.

Ён чэсна жыві, ён палка марыві,
Як бацьку, Коласа любіў...
Гараць нязгасныя Стажары,
І ток крыві — ён жыві, ён быў.

[1990-я гг.]

АНТЫБАЛЬШАВІЦКІЯ ПАЎСТАНЬНІ Й ПАРТЫЗАНСКАЯ БАРАЦЬБА НА БЕЛАРУСІ: ТЭМА, ЯКАЯ НЕ АДПУСКАЛА

Праца Юркі Віцьбіча пра антыбальшавіцкія паўстаньні й партызанскую барацьбу, што была выдадзена толькі па ягонай сьмерці й пазьней перавыдадзена на Беларусі (двойчы, бо першы наклад быў амаль цалкам сканфіскаваны)¹, сталася, тым ня менш, ягонай візытоўкаю, апярэдзіўшы па папулярнасьці ды запатрабаванасьці мастацкія апавяданьні, фэльетоны, нарысы пісьменьніка. Відаць, і самога аўтара тэма не адпускала; ён зноў і зноў вяртаўся да яе, зьбіраючы матэрыял. Чарговым пацьверджаньнем гэтага сталася нядаўня знаходка невялікай тэчкі, на якой рукой Віцьбіча выведзены назоў: „Дадаткі да працы аб паўстаньнях і партызанах на Беларусі“.

Тэчка зьмяшчае невялікія ўспаміны Міхася Кавыля, лісты Аляксандра Яцэвіча (Змагара) й Валера Навіцкага, а таксама вытпіскі з газэтаў.

Міхась Кавыль

Із успамінаў

У нашым доме зьбіраліся вяхоркі. Прыходзілі на вяхоркі хлопцы. Сяло наша — Покаршаў — невялікае, усяго 60 двароў, і хлопцаў можна на пальцах пералічыць. Так як яны прыходзілі да нас кожны вечар, я зь імі быў, як кажуць, запанібрата. Звычайна яны садзіліся ў кутку за стол, ігралі ў карты. Граючы, вялі незразумелья мне гутаркі. Гутарку вялі ціха, каб ня чулі дзеўкі. Мяне яны, мабыць, не баяліся, бо я быў „жэўжык“, як часта мяне называў Вінцук Цішкевіч. Ды я асабліва й не прыслухоўваўся, а таму, можа, і запомнілася толькі два слова: „Гаўрыловіч“ і „паўстаньне“.

¹ Віцьбіч, Юрка. Антыбальшавіцкія паўстаньні і партызанская барацьба на Беларусі. Нью-Ёрк, 1996. — XVI+397 с.; Віцьбіч, Юрка. Антыбальшавіцкія паўстаньні і партызанская барацьба на Беларусі. Выданьне другое, выпраўленае. Смаленск, 2007. — 308 с.

Адзін раз прыйшло двое незнаёмых. Доўга ў тую ноч яны ігралі ў карты. Дзеўкі паразыходзіліся, а яны ўсё ігралі й аб чымсьці спрачаліся. Зь іх спрэчак я нічога не зразумеў і ўклаўся спаць.

Назаўтра яны да нас не прыйшлі. Не прыходзілі вечар, другі, трэці. Іх замянілі за сталом другія, маладзейшыя, і жыццё пацякло паранейшаму. Аб іх адсутнасці як быццам ніхто не шкадаваў, бо ні аднаго разу ні адна дзяўчына, нават Марылька, якая кахала Вінцука Цішкевіча, ні маладзейшыя хлопцы нават не заікнуліся, дзе яны ды што зь імі. Толькі я кожны вечар ускакваў з печы, дзе звычайна сядзеў, і высюўваў голаў з-за коміна, каб паглядзець, ці ня прыйшоў Вінцук, ці Міхась Лешчанка, ці Янка Заяц. Але яны не прыходзілі.

Прайшло які зь месяц, а можа й болей. Удзень прыбгае да мае сястры Францішкі Марылька. Такая радасная, усхваляваная. Штосьці шэпчаць. А я падслухаў: „Прайшоў Вінцук і Міхась“.

Міхась — наш сусед, праз вуліцу. Я, нічога нікому ня кажучы, за дзьверы й да Міхася. Убег у хату. Міхась за сталом, на стала гарэлка. Міхась распавядае суседзям: „*Залавілі бсяжоў (г. з. Бальшавікоў) у саменькую ноч, зьялі варту. Мелі мы толькі дзьве бірданкі і бомбу-самадзелку. Такого спалоху нагналі... Уцякалі хто куды. Стрэльбы пакідалі і адзін кулямёт. Я вось нават шынэльку захапіў*“. Ён вылез з-за стала, прымераў шынэль і шапку-кубанку з чырвоным верхам.

„*Казак, далі Бог, казак*“, — засмяялася цётка Альжбэта. І сапраўды, Міхась быў стройны, высокі, як казак.

„*А майго-ж Янку? Дзе ён, сыночак?*“ — ужо празь сьлёзы неяк нечакана запытала яна.

Міхась дастаў з-пад сеньніка вінтоўку й, лязгануўшы затворам, паставіў у куток.

„*Жывы. Прайдзе, цётка Альжбэта. Хутка прыйдзе. Усім адразу вяртацца няможна*“. І ён, распрануўшыся, палез за стол.

Празь некаторы час прыйшоў Янка Заяц. А пазьней Антоць Волат, Яраслаў і Бронісь Чарнушэвічы, Цішкевіч Адам, брат Вінцука, тры браты Шчарбіцкія. Ня прыйшоў толькі Язэп Шчарбіцкі. Пасьля я даведаўся, што ён уцёк у Польшчу.

Першыя гады савецкай улады ў нашай вёсцы ніхто не адчуваў. Нават старасты ня было. Адчувалі савецкую ўладу толькі тады, калі прыходзіла па пошце квітанцыя на продналог. Паўстанцы жылі, аралі, сеялі, жаніліся.

Праз год пасья паўстаньня Чарнушэвічы Яраслаў і Бронісь уцяклі ў Польшчу.

У 1935 годзе Міхася Лешчанку арыштавалі й далі 5 гадоў концлягеру. Тры браты Шчарбіцкія (па-вулічнаму Мельнікавы) не дачакаліся арышту, паўміралі ад сухотаў. Антося Волата арыштавалі ў 1935 годзе. Дзе ён дзеўся, невядома. Арыштавалі й Цішкевіча Адама. Заяц арыштаваць ня даўся — уцёк. Жыў у лесе, а ноччу прыходзіў дадому, запрагаў каня і ехаў месячнай ноччу араць поле. Хаваўся гэтак аж да 1937 году, а ў гэтым годзе быў схоплены ў хляве, дзе спаў пасля начной працы. Расстралялі. З усіх уцалеў толькі Цішкевіч Вінцук. Я яго спаткаў у 1943 годзе. Ён быў начальнікам беларускай самааховы ў в. Покаршаў. Аб лёсе паўстанцаў ён мне й расказаў.

27.1.52 г.

Лісты Аляксандра Яцэвіча² й Валера Навіцкага³

Vinantes par Juilly.

9.3.52 г.

В. Паважаны Спдар Юрка Віцьбіч!

Прабачце за мой гэтак спозьнены адказ. Я працую на сельскай гаспадарцы й маю больш-менш час толькі ў нядзелю. Але досыць часта трапляе ехаць у нядзелю ў Парыж на тую ці іншую сходку або нараду, а камунікацыя ад майго месца працы настолькі дрэнная (выяжджаю з дому ранаіцаю, а прыяжджаю позна ўвечары), дык і даводзіцца адзін ліст пісаць 2 або 3 тыдні. Гэта на мяне вельмі моцна дзейнічае, але нічога не магу зрабіць.

Вашую прапанову аб дасыльцы маіх твораў у час „Шыпшына“ з прыемнасьцю прымаю ды адначасна цешуся, што хоць у літаратурна-мастацкім кірунку ўзьнікла здаровая плынь — аб'яднаньне беларускіх

² **Алесь Змагар** (сапраўднае імя **Аляксандар Яцэвіч**, 1903—?), грамадзкі дзеяч, пісьменьнік, выдавец. Браў удзел у Слуцкім паўстаньні й антысавецкай партызанцы. Падчас нямецкай акупацыі працаваў настаўнікам. Быў дэлегатам Другога Ёсебеларускага кангрэсу. Ад 1944 г. — на эміграцыі. Жыў у Нямецчыне, Аўстрыі. У 1949 г. пасяліўся ў Францыі, быў сябрам Рады БНР. У 1956 г. выехаў у ЗША. Быў актывістам Беларускага вызвольнага руху. Сябра літаратурнай сустані „Баявая Ёскалось“.

³ **Навіцкі Валер** (1920—2001), грамадзкі дзеяч. Скончыў Слуцкі пэдтэхнікум, працаваў настаўнікам. Падчас нямецкай акупацыі — старшы зьвязовы СБМ (Грэскі раён). Ад лета 1944 г. — на эміграцыі. Ад канца 1940-х гг. жыў у Канадзе.

творчых сілаў на грунце 25 Сакавіка — Незалежнасці Беларусі ў яе этнаграфічных межах.

Дзякую за бандэролю з час. „Шыпшына“, хоць я яе яшчэ не атрымаў. Спадзяюся, што бандэроля не загіне ў дарозе, тым больш што я яе чакаю — не магу дачакацца.

Адносна вашае просьбы пераслаць Вам матар’ял аб Слуцкіх паўстаннях, я з прыемнасцю выконваю. Ёсць толькі засьцярога, што сваякі некаторых зь іх засталіся па той бок зязлезнае заслоны. Мае ўспаміны будуць далёка ня поўныя й досыць сухія, бо для апрацаваньня іх патрэбны некаторы час. Шмат прозьвішчаў і падзеяў забытыя й пры ўспаміне адных успамінаюцца другія. Але каб справу гэтую доўга не цягнуць, я зараз-жа падам некалькі фактаў з нацыянальна-вызвольнага руху ў Слуцчыне.

4.9.1917 г. Р. Астроўскі адчыніў у Слуцку 1-ю Беларускаю Гімназію, складаючы падваліны для ўзгадаваньня беларускай нацыянальна-сьведамай інтэлігенцыі.

У 1918 г. у Слуцку паўстаў Беларускі Нацыянальны Камітэт на чале з Паўлам Жаўрыдам⁴, які шырока па ўсёй Слуцчыне разгарнуў культурна-выхаваўчую працу, арганізуючы пры валасьцях, а дзе былі ініцыятыўныя групы, дык і пры вёсках або засьценках, гурткі: драматычныя, харавыя, нацыянальных танцаў, сельскагаспадарчыя ды інш.

У 1919 г. адбываюцца баявыя сутычкі случкакоў з чырвонымі маскалямі.

У 1920 г. зноў працуе Беларускі Нацыянальны Камітэт у Слуцку. Жаўрыд, будучы вывезены чырвонымі маскалямі, яшчэ не вярнуўся на бацькаўшчыну, і старшынёю Камітэту быў абраны доктар Паўлюкевіч⁵, які адыграў досыць значную ролю ў нацыянальным руху Слуцкакоў. Працуюць беларускія гурткі, бібліятэкі. Арганізуецца батальён Слуцкай міліцыі, які потым стаў асноваю 1-га Слуцкага палка.

Камітэт складаўся з 3-х асобаў: старшыні доктара Паўлюкевіча й сяброў А. Бочкі⁶ і яшчэ аднаго (прозьвішча ня помню).

⁴ Павал Жаўрыд (1889—1939), палітычны дзеяч. Удзельнік I Усебеларускага зьезду (1917), у 1920 Найвышэйшай радай БНР прызначаны камісарам Слуцчыны. Адзін з кіраўнікоў Слуцкага збройнага чыну. Пазьней працаваў у Інбелкульце і газэце „Зьвязда“. У 1930 г. арыштаваны па справе „Саюзу вызваленьня Беларусі“. Памёр у лягеры.

⁵ Маецца на ўвазе Арсень Паўлюкевіч (1888—?), грамадзкі дзеяч, лекар, удзельнік Слуцкага збройнага чыну.

⁶ Антон Бочка (1889—?), вайсковец, удзельнік Слуцкага збройнага чыну, бацька айца Аляксандра Надсана.

Надышоў лістапад. Чырвоныя маскалі спыніліся за Вясяей на той бок рэчкі, прыблізна ў 14 кілямэтрах ад Слуцка на поўнач. У Слуцку сабралася вялікая колькасць беларускай інтэлігенцыі і ахвіцэрства. Чуткі аб прыходзе ў Слуцк чырвоных маскалёў моцна хвалявалі случчакоў, амаль кожны дзень адбываліся сходкі. Збіраліся на рагу Шасовай і Трайчанскага завулка каля дому Фрыдмана. Ня могучы браць на сябе ўсю адказнасць за небяспечнасць ад насунуўшага савецкай пагрозы, Слуцкі Выканаўчы Камітэт ухваліў неадкладна сазваць Зъезд Случчыны, які толькі адзін меў права ў такі адказны момант вырашаць аб далейшым лёсе Случчыны. І Слуцк хутка запоўніўся шэрымі сьвіткамі і кажухамі.

Зъезд адбыўся 14.11.1920 у невялікай залі будынку Вайніловічаў. У ім прымала ўдзел 107 дэлегатаў ад г. Слуцка і 15 валасцей. Было таксама некалькі прадстаўнікоў ад беларускіх аддзелаў Булак-Булаховіча, быў і Павал Жаўрыд, якому пашчасціла выратавацца ад бальшавіцкіх кіпцюроў. Зьявіўся ён як прадстаўнік Найвышэйшай Рады й камісар на Слуцкую Акругу (уезд). На старшыню Зъяду быў абраны Васіль Русак⁷, на Віцэ-Старшыню — Пракулевіч⁸. Прамовы былі кароткія, але палкія й рашучыя — змагацца за незалежнасць супроць чырвоных захопнікаў. Прамаўлялі Старшыня Зъяду Васіль Русак, Павал Жаўрыд, Іван Біруковіч, Аляксей Кабычкін, Юльян Сасноўскі, Грыгор Грынёк, капітан Анцыповіч, Павал Бань, капітан Сокал-Кутылоўскі, Уладзімер Пракулевіч, настаўнік Наронскі (які сказаў надзвычай добрую прамову) і яшчэ 6 прамоўцаў.

З прычын недахопу часу Зъезд працягваўся толькі адзін дзень. Была абрана рада Зъяду Случчыны ў ліку 17 асобаў. У Раду ўвайшлі

⁷ **Васіль Русак** (1896 — пасля 1946), палітык, выдавец. Удзельнік Першага й Другога Ўсебеларускіх кангрэсаў. Адзін з кіраўнікоў Слуцкага збройнага чыну, камісар Другога Грозаўскага палка. Ад 1922 г. жыў у Празе, адзін з кіраўнікоў беларускага руху ў Чэхіі, фундатар часопіса „Іскры Скарыны“. У 1945 г. арыштаваны савецкімі ўладамі й праз год асуджаны да 10 год лягераў. Далейшы лёс невядомы.

⁸ **Уладзімер Пракулевіч** (1887—1938), юрыст, грамадзка-палітычны дзеяч, старшыня Беларускай рады Случчыны, адзін з кіраўнікоў Слуцкага збройнага чыну. Працаваў сакратаром ураду БНР Аляксандра Цьвікевіча. У 1926 г. пераехаў у БССР, працаваў у Дзяржбібліятэцы БССР, Інбелкульце, БелАН. Арыштаваны ў 1930 г. па справе „Саюзу вызвалення Беларусі“. У 1938 г. пасля паўторнага суду расстраляны.

Васіль Русак, Іван Біруковіч, Аляксей Кабычкін, Юльян Сасноўскі, Грыгор Грынько, кап. Анцыповіч, Паваль Бань і інш.

(Штабе-капітан Анцыповіч, народжаны ў вёсцы Працавічы (8 км ад Слуцка на поўдзень), былы фэльдфээль старой рускай арміі, які за баявыя заслугі даслужыўся ахвіцэрскага чыну яшчэ пры царызме (штабе-капітан), быў назначаны камандзірам усяе збройнае сілы Слуцчыны. Асноваю Слуцкага палка зьявіўся батальён Слуцкай міліцыі).

Па абедзе ўся плошча была запоўненая Слуцкакамі. Усе платы, дрэвы, нават дахі бліжэйшых дамоў былі аблепленыя моладзёду, старэйшыя ціснуліся на плошчы, стараючыся бліжэй стаць каля трыбуны. А зь вёсак усё прыбывалі й прыбывалі новыя барацьбіты, запаўняючы вуліцы й завулки. Кожнаму хацелася хутчэй пачуць пастанову Рады Зьезду Слуцчыны. Нарэшце, плошча захвалялася.

— Ідуць, ідуць... — неслася з усіх канцоў.

Праціснуўшыся цераз натоўп, на трыбуну хутка ўзьбегла некалькі радных. Адзін з іх, трымаючы ў руках пастанову, голасна прачытаў:

„І-шы Беларускі Зьезд Слуцчыны ў ліку 107 асобаў вітае Раду Беларускай Народнай Рэспублікі й заяўляе, што ўсе свае сілы аддасць на адбудову бацькаўшчыны, катэгарычна пратэстуе супроць заняцця нашай бацькаўшчыны чужацкімі й самазванча-савецкімі ўладамі. Хай жыве вольная незалежная Народная Беларуская Рэспубліка ў яе этнаграфічных межах“.

— У-у-ра-а-а! — грымела з усіх канцоў.

Таго-ж вечара частка дэлегатаў выехала на вёскі і ў воласьці Грозаўскую, Грэскую, Цараўскую, Раманаўскую, Чапліцкую, Быстрыцкую, Старобінскую, Вызьненскую, Копыльскую, Цімкавіцкую і ў інш., заклікаючы да барацьбы за сваю самастойнасьць.

Чырвоны-ж маскалі, апавяшчаючы лёзунгі „свабоды, равенства й брацтва“, ліхаманкава рыхтаваліся да прыгнёту нязломных духам змагароў.

У адказ на гэта Рада Слуцчыны 21 лістапада выдае дэкларацыю.

На гэтым пакуль што канчаю. У наступным лісьце апішу лёс тых Слуцкачоў, камандзіраў, якія былі ў Слуцкай брыгадзе, а таксама тых паўстанцаў, якія вярнуліся назад у Слуцкія лясы й працягвалі барацьбу з чырвонымі захопнікамі, зьнішчаючы харч-камісараў і карныя аддзелы. Некаторыя зь іх дачакаліся нават прыходу немцаў. Сам Сокал-Кутылоўскі ў астатнюю вайну змагаўся ў Францыі, адкуль яго разам з часткаю беларускіх ваякаў, якія называлі сябе беларусамі, выдалі чыр-

воным катом. Беларускія вайскавікі засталіся толькі тыя, хто пасьпеў перапасацца на паляка. Але аб гэтым потым.

З пашанаю, А. Яцэвіч.

Vinantes par Juilly.

30.9.52

В. Паважаны Юрка Віцьбіч!

Прабачце за доўгае маўчаньне. Працую досыць цяжка й як толькі прыйду з работы й сяду, каб напісаць ліст, дык ад зморанасьці адразу засынаю. Аб Слуцкім Паўстаньні больш падрабязна напішу Вам на Новы год, калі буду пару дзён вольны ад работы.

Што датычыцца докт. Паўлюкевіча, дык у час Слуцкага Паўстаньня ён кіраваў палявым шпіталем, а Біруковіч стаяў на чале вайсковага суду, сарганізаванага ў Семежаве. Справа аб'яднаньня з Балаховічам дэталёва абмяркоўвалася на паседжаньні Слуцкай Рады ў Семежаве, зараз-жа пасья адыходу із Слуцка. Паўлюкевіч горача выступаў за аб'яднаньне з Балаховічам, але Юрка Лістапад, Юльян Сасноўскі, Васіль Русак, Бусял і Дубіна рэзка выступілі супраць (Балаховіч хацеў адкінуць бальшавікоў за Бярэзін, а не аслабіць усю Беларусь). У гэты-ж час Ул. Пракулевіч і П. Жаўрыд запрапанавалі навязаць перамовы з бальшавікамі, але большасьць сяброў Рады і гэтую прапанову адкінула.

Пракулевіч і Жаўрыд пасья таго, як яны на Бэрлінскай нарадзе прызналі бальшавікоў адзіною законнаю ўладаю на Беларусі, выехалі ў Саветы, дзе й загінулі.

Аб баявых эпізодах, а таксама аб лёсе шмат каго із Слуцкаюў я напішу ў больш вольны час.

Аб тым, што Паўлюкевіч быў засуджаны палякамі, — гэта бясспрэчна, але зь якога часу ён пачаў працаваць на руку Саветам — ня ведаю. Што ў Слуцкай Радзе ён быў палянафіл, гэта таксама праўда, але што ў свой час, будучы ў Беларускай Камітэце, адыграў ролю ва ўздыме нацыянальнае справы Слуцчыны, таксама бясспрэчна. Толькі ён у часы працы Рады Слуцчыны больш пазіраў на захад, а Пракулевіч і Жаўрыд на ўсход. Што было ў Празе, аб гэтым я ня ведаю.

Я бяру нейкі адрэзак часу і разглядаю даданасьць або адмоўнасьць дзеяньня й ролі, якую мог выконваць той ці іншы дзейнік. Бо мне здаецца, што зусім „сьвятых“ сярод нашых дзеячоў вельмі трудна знайсьці. Чытаў я на днях „Бацькаўшчыну“ 34, артыкул „Чарговая палітычная

авантура Астроўскага⁹, у якім успаміналася аб ягонай дзейнасці ў 1918 г. Нейкі Язэп Каранеўскі¹⁰ меў вялікую нахабнасць напісаць аб яго бязыздэйнасці ў той час, або што случкае грамадзянства апавясяціла яму байкот. Наадварот, за адчыненне I-й Беларускай Гімназіі ў Слуцку случкае грамадзянства назаўсёды застанеца яму ўдзячным. Ён у той час адыграў дадатную ролю ў Случчыне дзеля ўтварэння нацыянальна-сведамай інтэлігенцыі. Ня ведаючы аб ягонай дзейнасці ў Вільні, аж да 1925 г. я пражываў у Слуцку й нічога дрэннага аб ім ня чуў. Ведаю я й справу Лістапада. Ці былі Вы на працэсе Лістапада, які адбыўся ў Менску? Я хацеў-бы для ўдасканалення некаторых эпизодаў працэсу бачыць выпадковых сведкаў таго працэсу. Я некалькі дзён быў на гэтым працэсе, але дзеля асвятлення памяці патрэбна было-б з кім падзяліцца ўспамінамі.

Чытаю Вашыя артыкулы ў „Бацькаўшчыне“ й „Беларусе“ й знаходжу, што яны ня толькі найбольш апавядаюць жаданням нашай эміграцыі, але й найбольш правільна адбіваюць нацыянальна-вызвольны рух беларускага народу.

Я вельмі задаволены, што маю магчымасць навізаць з Вамі лучнасць і дапамагчы Вам у Вашых працах. Аб Слуцкім Паўстанні я пачаў працу яшчэ будучы ў Аўстрыі, але зараз-жа па пераездзе ў Францыю часова спыніў, ня маючы часу. Акрамя сваіх успамінаў я выкарыстоўваў успаміны Сокал-Кутылоўскага, Бочкі, Езавітава й Кабычкіна.

Вельмі шкода, што Сокал-Кутылоўскага разам зь іншымі вайскавікамі, якія да канца не зракліся імя Беларусі, выдалі Саветам. Шкода, што не знайшлося тут у Францыі ні аднаго беларуса, які адважыўся-б тым ці іншым спосабам іх выратаваць. Здаецца, што і ў лягер, дзе яны перабывалі, ніхто не адважыўся заглянуць, а ня то, каб іх ратаваць.

А ў „Беларускіх Навінах“¹¹ пісалася, што ў гісторыі Францыі ня было такога выпадку, каб хоць аднаго палітычнага эмігранта Францыя выдала. Як я потым даведаўся, палітычнымі эмігрантамі лічыліся тут толькі чырвоныя. Тых-жа, хто ратаваўся ад чырвоных катаў, лічылі падпальшчыкамі вайны.

⁹ Каранеўскі, Язэп. Чарговая палітычная авантура Астроўскага. // Бацькаўшчына. №34 (113). 24 жніўня 1952. С. 1—2.

¹⁰ Язэп Каранеўскі — псэўданім Станіслава Станкевіча.

¹¹ „Беларускія навіны“ — беларуская газета, якая выходзіла ў Францыі ў 1945—1947 гг. Выдавец — Лявон Рыдлеўскі. Пабачыла сьвет 8 нумароў.

Добра, што, ратуючыся ад выдачы чырвоным драпежнікам, нашыя ваякі, што знаходзіліся ў Аўстрыі, не пайшлі нелегальна ў Францыю. Такі лёс мог-бы спаткаць і іх.

Што датычыцца супрацоўніцтва ў „Шыпшыне“, дык я пастараюся, можа, нават на днях, напісаць кароткае апавяданьне й пераслаць Вам. Добра было-б, каб „Шыпшына“ й „Баявая Ўскалось“¹² адыгралі ролю „Ўзвышша“, выкрысталізоўваючы ідэалёгію беларускай эміграцыі. Гэтыя 2 часопісы якраз адпавядалі-б гэтай ролі.

Шчыра дзякую за паштовую бандэролю „Шыпшына“, якую я атрымаў. Не дастае яшчэ № 3, 4, 8 і 10 ды іншыя¹³, калі выйшлі. Калі Вас не абцяжыць, будзьце ласкавы, дашлеце мне! Мною атрыманы ў бандэролі № 6, 7 і 9. Чамусьці восьмага не было.

Пішэце, што ў Вас добрага? Як адносна супрацоўніцтва пісьменьнікаў і навукоўцаў? Напішэце, што наагул чутно й з нашага нутранага эміграцыйнага жыцця і нашых суадносін у міжнародным становішчы. Якія Вашыя погляды на Рагулін подпіс і супрацоўніцтва з маскалямі¹⁴? Пішэце аб працы як БНР, гэтак і БЦР (што роблена дадатнае, а што адмоўнае). Напішэце, а калі можна больш падрабязна, як пачалася ў Нямецчыне грызьня, якая давяла да падзелу беларускай эміграцыі на БНР і БЦР-аўцаў. Якія ёсьць перашкоды для кансалідацыі розных беларускіх груповак, якія грунтуюцца на Акце 25 Сакавіка, а да гэтага часу яшчэ ня прыйшлі да згоды? Вашыя думкі на гэта? Я ў Нямецчыне ня быў, а ў Аўстрыі гэтакіх лаянак ня было. Прыехаўшы ў Францыю, сустракаўся як з аднымі шэраговымі прыхільнікамі, гэтак і з другімі, але мне здаецца, яны й самі ня ведаюць прычыны распадзелу беларускай эміграцыі.

¹² „Баявая Ўскалось“ — беларускі часопіс, орган Літаратурнай сустані „Баявая Ўскалось“. Выходзіў спачатку ў Ольдэнбургу (Нямецчына) у 1948—1949 гг., а пазьней быў адноўлены ў Таронта (Канада).

¹³ Пабачылі сьвет толькі 9 нумароў часопіса „Шыпшына“. Нумар 10 рыхтаваўся, але так і не пабачыў сьвет.

¹⁴ Маецца на ўвазе подпіс Барыса Рагулі як прадстаўніка Рады БНР пад Вісбэдэнскім пагадненьнем 1951 г. аб супрацоўніцтве ў межах Саюзу вызвалення народаў Расеі, якім замацоўваўся прынцып „непрадрашэнства“, г. зн. нацыянальныя інтарэсы эмігрантаў мелі адысьці на другі плян перад супольнай барацьбой з камуністычным рэжымам у СССР. Гэтае пагадненьне выклікала сур'ёзныя спрэчкі ў шэрагах беларускай эміграцыі на Захадзе і ўнутры самой Рады БНР.

На маю думку, уся гэтая грызнья з вынікаючымі зь яе атрыбутамі вельмі шкодна беларускаму вызвольнаму руху й служаць як дапамаговы сродак у выкананні тых ці іншых заданьняў агентамі НКВД-МВД.

На гэтым пакуль што канчаю.

Прымеце найлепшыя пажаданьні.

Жыве Беларусь!

З пашанаю да Вас, А. Змагар.

Глыбокапаважаны сп-ру Віцьбіч!

Стараюся адказаць Вам як найхутчэй на Ваш ліст. Пра ўспомненую Вамі чырвонаармейскую частку, што стаяла ў Грэску, прызнацца, я ня чуў. Мажліва такая й была, але я ня чуў ні ад каго з старэйшых аб ёй і зьвязаных зь ёю падзеяў. Сам я ў той час, як кажуць, пад стол пяшком хадзіў, а праўдзівей лазіў. У Грэску, што ад мае вёскі толькі 6 км, я пражываў 1942—1944 гг. і таксама аб гэтым ня чуў. Болей за ўсё будзе праўдзівей, што гэта не адпавядае сапраўднасьці. Довады: мястэчка Грэзак стаіць убаку ад цэнтральных дарог, дзе ў 1920 г. былі баі: дарога Слуцк — Грозаў — Капыль — Цімкавічы — Семежава; другая дарога Менск — в. Пакоршаў — г. Слуцк. Тут былі сутычкі чырвоных з палякамі (бой у Грозаве, наступна паўтарадзённыя баі з артылерыйскім абстрэлам у ляску Бор каля в. Катохі й в. Дубейкі (мая вёска); сутычкі чырвонаармейцаў і кавалерыйскіх атрадаў з Слуцкімі паўстанцамі каля м. Копыль, Цімкавічы (што ляжаць 25 км ад Грэску). Стары Копыль і др. мясцовасьці. Зрэштай, Грэзак у той час ня быў нават мястэчкам, а толькі вёскай і за савецкія часы раённым цэнтрам стаў штосьці ў 1935 ці 36 годах, а значыцца й павялічылася насельніцтва што да разьмераў маленькага мястэчка, якім я яго бачыў у 1943 г.

Усе гэтыя прычыны болей даюць шансаў за тое, што ў Грэску такой гісторыі не магло быць. Але, паўтараю, я магу памыліцца й напэўна ня ведаю.

Пра другое пытаньне ведаю крыху болей. Пра падзеі ў Грэшчыне (лес за 10 км ад Грэску), дзе былі партызаны антыбальшавіцкія аж да 1922 году, а таксама былі яны ў балоцістых мясцовасьцях з вільнымі лясамі, што пераходзяць пад Магілёў і ў Бранскую пушчу: мясцовасьці Гала й Гусяў. Матка й мае дзядзькі Сакалоўскія мне многа расказвалі пра падзеі, напады й бойкі. Прызнацца, многа ўжо забыў. У гэтай групе партызан было 60—80 асоб, жылі яны па хатах быўшых лясьнікоў, хутарах, прыходзілі нават дадому, а потым зноў ішлі ў лес.

Камандзір гэтага атраду быў быўшы царскі паручак, сын хутараніна-беларуса. Прозьвішча, на вялікі жаль, не памятаю, забыўся. Як што ўспомню — напішу. Як Вас цікаваць падрабязнасці — напішэце, падам у другім лісьце.

Ведаю асабіста аднаго чалавека, што быў ці то толькі партызанам, ці то нават камандзірам маленькай групкі партызан. Дзейнічалі яны ў ляску Бор (каля в. Канюхоў і м. Грозаў), а таксама ў Грэшчыне. У 1919—1920 гг. біліся яны спачатку супроць палякаў (корпус Даўбер-Мусьніцкага¹⁵, што аставіў крывавую славу на Случчыне), а пасля супроць бальшавікоў. Быў гэта сп-р Кудзёлка з в. Краснакі, 4 км ад Грэску, 2 км ад мяне. За бальшавікоў меў 10 год. Пры немцах якас дастаўся дадому і біў зноў партызанаў, якія яго нарэшце злавлі і зьверскі замучылі: выкалалі мёртваму вочы, у жылот насыпалі зямлі.

Каб болей пакапаўся ў памяці, можа-б яшчэ што знайшоў, але на авось не хачу пісаць, падводзіць Вас.

Між іншым, быў тут у Таронта г-н Ю. Далін¹⁶, заступнік дырэктара фордаўскай інстытуцыі *Research Program on the USSR*. Быў мне спачатку паручыў напісаць нешта пра дзейнасць КП(б)Б або ЛКСМБ на Беларусі. Я падаў некалькі тэмаў. Але ці то адсутнасць акадэмічнае адукацыі, ці прафэсарскіх тытулаў, ці, можа, тое, што некаторыя пункты зь дзейнасці партыі й камсамолу не пагаджаліся з адзінадзялімаўскімі паглядамі Даліна, — пакуль што затрымалася. Я ўжо й матэрыялы пачаў збіраць. Шкода, але за грошы я ня буду пісаць тое, што будзе на суперак маім перакананьням і справе вызвольнай ідэі (адсутнасць расейскага шавінізму ў пасьяляваенным выхаваньні беларускай моладзі, незалежная ад Масквы дзейнасць КП(б)Б і г. д).

Ці ня ў той інстытут і Вы часам трапілі? Але гэта ня так важна. Сталася, хай так і будзе. Што з „Шыпшынай“?

Чакаю адказу.

З пашанай В. Навіцкі.

*Падрыхтоўка да друку Лявона Юрэвіча,
камэнтары Натальі Гардзіенкі*

¹⁵ Маецца на ўвазе **Юзаф Доўбар-Мусьніцкі** (1867—1937), расейскі і польскі вайсковы дзеяч, кіраўнік мячэжу супраць савецкай улады на Беларусі ў 1918 г.

¹⁶ Хутчэй за ўсё маецца на ўвазе **Аляксандар Далін** (*Dallin*, 1924—2000), які пазьней быў прэзыдэнтам Міжнароднай рады па вывучэньні СССР і Ўсходняй Эўропы, кансультантам ураду ЗША па пытаньнях замежнай палітыкі.

З СПАДЧЫНЫ ФРАНЦІШКА КУШАЛЯ, ВАЙСКОЎЦА Й МЭМУАРЫСТА

Бібліятэчная сэр'я „Беларускага Гістарычнага Агляду“ распачалася ў 1999 г. зборнічкам артыкулаў і ўспамінаў Францішка Кушаля „Спробы стварэньня Беларускага войска“. Кніга вяртала ва ўжытак працы гэтага ваеннага й грамадзкага дзеяча, але, зразумела, не магла ахапіць усёй спадчыны Кушаля. Па-за зьместам застаўся шэраг публікацыяў у газэтах „Бацькаўшчына“ й „Беларус“¹, часопісе „Беларуская Моладзь“².

Недатаваны рукапіс успаміну, што публікуецца ніжэй, быў выяўлены сярод папераў Натальі Арсеньневай, перададзеных яе сынам Уладзімерам Кушалец у Беларускі інстытут навукі й мастацтва; друкуецца з захаваньнем моўных і стылістычных адметнасьцяў ісьніка.

Успаміны

1 верасьня 1939 г. Гітлер кінуў усю вайсковую магутнасьць Нямеччыны на Польшчу. Польшча ня ўспела яшчэ правесці мабілізацыю. Тым часам на працягу 2—3-х дзён усе камунікацыйныя лініі польскай дзяржавы былі разьбітыя нямецкім лятніцтвам. Рух быў паралізаваны, і мабілізацыя не была праведзеная. Такім чынам, польская армія, не папоўненая рэзэрвам, была кінутая супроць арміі нямецкай, у шмат разоў перавышаючай колькасна жаўнерамі й тэхнічным узбраеньнем. Пасьля кароткіх вельмі зацятых баёў польская армія пачала адступаць на ўсход. У працягу больш-менш аднаго тыдня пачалі выкляроўвацца два абаронныя пункты, гэта Варшава й на поўдні Львоў.

¹ Гл. бібліяграфію ў канцы публікацыі.

² Напрыклад: Нязьдзейсьненыя спадзяваньні // Беларуская Моладзь. №21. 1964; Падрэзаныя крылы // Беларуская Моладзь. №22. 1964.

№.

Да
Ураду Беларускага Інстытуту
Навукі і Мастацтва,
Мяс. ВРК, З.Г.А.

Прашу залічыць мяне ў лік сяброў Беларускага Інстытуту Навукі і Мастацтва. Мае пераважныя даследаванні і дасягненні пра мой навуковы /літаратурны, мастацкі / стаж падаю ніжэй.

Дня 5 V 1952 г. Кушаль
/подпіс/

памёр 25.V.1968 г.

Прозвішча і імя Кушаль Францішк

Літаратурны /мастацкі/ посяродкі /ы/ _____

Адрас 435 New Jersey Ave Brooklyn 7 N.Y.

Дата і месца нараджэння 16 чэрвеня 1895 года

Асвета і арганізаваныя навуковыя /мастацкі/ стаж
Афіцыйнае сэрвіс, сіндыкальнае вайсковыя

Навуковыя ступені /калі ёсць/ _____

У якой галіне навукі /літаратуры, мастацтва/ маюць намер працаваць _____

У Інстытуце Гісторыя вайсковыя

Публікаваныя навуковыя /літаратурныя, мастацкія/ творы :
Праці із галіны вайсковыя
Сіндыкальнае афіцыйнае вайсковыя

Прыгатаваныя да публікацыі і творы _____

Анкета-заява Франца Кушала ў БІНіМ. 1952 г.

Я трапіў у Львоў. Тут адбывалася зацятая абарона Львова. Недабіткі польскай арміі на паўднёвым фронце канцэнтраваліся на абаронных пазыцыях Львова. Камандзір львоўскага корпусу й ён-жа камандзір абароны генэрал Лянгер выдаў загад бараніць Львоў да апошняга жаў-

нера. І сапраўды, нямецкая армія атрымоўвала вялізарныя страты й здабыць Львоў не магла.

Раптам 17 верасня 1939 г., як гром зь яснага неба, пранеслася вестка, што савецкая армія перайшла польскую мяжу й пасьпяхова маршыруе ў кірунку Львова. Камандаваньне абаронай Львова было пастаўлена перад праблемай або змагацца на два фронты, што было немагчыма, або капітуляваць перад адной стараной. Генэрал Лянгер пастанавіў капітуляваць перад савецкай арміяй. Сваё вырашэньне ён матываваў тым, што зь Нямецчынай Польшча знаходзіцца ў вайне, а савецкая Расія вайны Польшчы не аб'явіла, і няведама, зь якім намерам савецкая армія перайшла польскую граніцу.

Генэрал Лянгер выслаў парлямэнтараў у штаб савецкага камандаваньня дзеля дамаўленьня варункаў капітуляцыі. Савецкім корпусам, што машыраваў на Львоў, [камандаваў] генэрал Цімашэнка. Умовы капітуляцыі прадстаўляліся так, што савецкая армія абеззружыць усіх афіцэраў і жаўнераў, пасьля чаго ўсіх звольніць, і кожны будзе мець права вярнуцца да свайго дому.

Над вечар 17 верасня савецкія танкі ўвайшлі ў Львоў. Па загадзе генэрала Лянгера афіцэры й жаўнеры здалі зброю савецкім жаўнерам. Пасьля гэтага афіцэры былі сабраныя ў адну групу, у другую былі сабраныя жаўнеры. Сярод жаўнераў зараз-жа зьявіліся савецкія прапагандзісты, якія пачалі падбураць жаўнераў, каб тыя помсыцілі афіцэрам за іхнія зьдзекі над імі. Но як-жа савецкія ўлады былі зьдзіўленыя, калі ні адзін жаўнер нават пальцам не крануў афіцэра.

Пасьля гэтага як жаўнеры, так і афіцэры маршам пешым машыравалі да першай большай чыгуначнай станцыі, дзе былі заладаваныя на транспарт і павезеныя на ўсход. Капітуляцыйная ўмова не была датрыманая.

Нас прывезьлі ў Старабельск, невялікі гарадок паміж Харкавам і Варашылаўградам. Памясьцілі як афіцэраў, так і жаўнераў у будынках былога манастыра. Супольна як афіцэры, так і жаўнеры прабылі [тут] да вясны 1940 г.

Гэта быў лягер ваеннапалонных, які знаходзіўся пад надзорам НКВД. Савецкія прапагандзісты некалькі раз прабавалі натравіць жаўнераў на афіцэраў безь ніякага skutku.

Пад вясну 1940 г. усіх жаўнераў вывезьлі ізь лягеру, як гаварылі, на работы. У сакавіку гэтага-ж году пачалі вывозіць і афіцэраў невялікімі групамі, па чалавек пяцьдзясят. Савецкія прапагандзісты гаварылі нам, што ўсіх афіцэраў звальняюць на свабоду, а дзеля таго, што ўсіх нараз

звольніць немагчыма, то звальняюць невялікімі групамі. Гэтая прапаганда падняла настрой сярод афіцэраў, але нікому не магла прыйсьці ў галаву думка, што іхныя групы вывозяць на расстрэл. Мейсца расстрэлу афіцэраў із Старабельска да гэтага часу не адкрытае. У Катывіні былі расстраляныя афіцэры із лягеру Казельск, што было ўстановаўлена спэцыяльнай камісіяй за часы нямецкай акупацыі.

У красавіку 1940 г. вывезлі групу чалавек восемдзесят, да якой належаў і я. Нашу групу прывезлі ў лягер пад Смаленскам, які называўся Павлішчэв-Бор. Тут ужо была такая-ж група із лягеру Казельск, а празь некалькі дзён прывезлі групу із лягеру Осташково.

Ад афіцэраў гэтых групаў нашая група першы раз даведалася, што былі лягеры ваеннапалонных польскіх афіцэраў яшчэ ў Казельску й Осташково, і з гэтых лягераў таксама вывезлі афіцэраў няведама куды. Такім чынам, арганізаваўся новы лягер вайсковапалонных польскіх афіцэраў Павлішчэв-Бор.

У хуткім часе із гэтага лягеру пачалі НКВДзістыя забіраць афіцэраў і па адным вывозіць невядома куды. У маі месяцы 1940 г. забралі мяне, і двух вельмі ўзброеных НКВД сааходам прывезлі мяне ў Маскву, проста ў турму на Лубянцы.

Летам 1939 г., калі ўжо стала ясна, што вайна зь Нямецчынай не ўнікнёная, я адправіў сям'ю, жонку із дваіма дзецьмі ў Доры Валожынскага павету, дзе жылі мой бацька й браты, будучы перакананы, што яны там спакойна перажывуць вайну. Сталася-ж зусім іначай. 17 верасня 1939 г. савецкая армія заняла Заходнюю Беларусь, усьлед за арміяй прыйшло НКВД з мэтай ачышчэння новазанятага абшару ад „няпэўнага элементу“. Мая сям'я як [сям'я] афіцэра папала пад паняцце „няпэўнага элементу“. Жонка была арыштаваная, разам із двума дзецьмі вывезена ў Казахстан. Было гэта ўвосені 1940 г. Аб арышце маёй жонкі й вывазе ў Казахстан хутка даведаўся Саюз беларускіх пісьменьнікаў у Менску. Дзеля таго, што жонка была ведама Саюзу як паэтка Наталья Арсеньева, то Саюз распачаў рабіць старанні перад савецкімі ўладамі аб звальненні жонкі із ссылкі ў Казахстане й дазvole вярнуцца ёй на Беларусь. Справа гэтая цягнулася доўгі час, але нарэшце ў сакавіку 1941 г. была [яна] звольненая з Казахстану й па загадзе ўладаў прыехала зь дзецьмі ў Маскву.

У Маскве прадстаўнікі НКВД запрапанавалі маёй жонцы, каб яна ўзяла са мной развод, матывуючы тым, што я афіцэр і актыўна змагаўся з Савецкім Саюзам у 1919—1920-х гг. Жонка, аднак, ад гэтага адмовілася, не зважаючы на намовы й пагрозы, і заявіла, што ў Савецкім Саю-

зе яна будзе сябе чужь добра толькі тады, калі будзе жыць разам са мной.

Гэта вырашыла маё жыццё. НКВД накіравала яе ў Беласток на сталае мейсца жыхарства й заявіла, што хутка звольніць і мяне й таксама накіруе ў Беласток.

У тым часе, калі адбываліся вышэйапісаныя падзеі із маёй сям'ёй, я сядзеў у турме на Лубянцы. Там дапрашывалі мяне сьледавацелі НКВД амаль кожны дзень. Аж нарэшце ў маі 1941 г. сьледавацель выклікаў мяне на дапрос і замест дапросу прывёў у асобае памешканьне, там быў фатограф. Там сфатаграфавалі мяне ў некалькіх позах, адпачталі пальцы й рукі ды прывезлі назад у камэру.

Я быў звольнены із Лубянкi й накіраваны на сталае жыхарства ў Беласток. Было, аднак, дазволена па дарозе заехаць у Валожынскі павет наведаць свайго бацьку. Такім чынам, у чэрвені я прыехаў у Доры.

22 чэрвеня армія Гітлера распачала наступ на Савецкі Саюз. На другі дзень нямецкія танкі праз наш раён машыравалі на Менск. Такім чынам я знайшоўся пад нямецкай акупацыяй.

Прыблізна ў палове ліпеня жонка пяхотаю прыйшла із Беластоку ў Доры. Мая сям'я ўся сабралася ізноў разам. Нам нічога не аставалася, як толькі жыць на мейсцы й сачыць, як будучь разгортвацца падзеі.

Падзеі тым часам разгортваліся вельмі шчыбка. Савецкія ўлады, наладаваныя ў грузавікі ізь сем'ямі й маёмасьцяй, імкнуліся на ўсход. У першых днях ліпеня начамі наглядалася вялізарная чырвоная пагара на ўсходзе — гэта гарэў Менск, разьбіты нямецкім лятунствам. Незадоўга па дарогах пачалі машыраваць на Захад вялізарныя калёны чырвонаармейцаў, захопляных у палон немцамі. Невядома, якім спосабам да людзей пачалі даходзіць весткі аб вялізарнай паразе чырвонай арміі. Цэлыя савецкія дывізіі без аднаго выстрэлу пераходзілі ў палон да немцаў. Настраенне ў людзей было прыпаднятае. Нарэшце вызваліліся ад савецкай жудасьці.

Артыкулы Францішка Кушаля на старонках газэтаў „Бацькаўшчына“ й „Беларус“

Кушаль, Ф. Аб афіцэрскіх рангах // Беларус. №17 (23). 13 сьнежня 1952. С. 2; Бацькаўшчына. №3 (134). 18 студзеня 1953. С. 2, 4.

Кушаль, Ф. Аб гэтым трэба памятаць. [Першая Руская Нацыянальная Брыгада Гіль-Радзіёнава] // Беларус. №100. Ліпень 1965. С. 2.

Кушаль, Ф. Адзначаючы яшчэ адны ўгодкі // Беларус. №98. Травень 1965. С. 2.

20-годзьдзе прарыву дывізіяй „Беларусь“ нямецкага фронту й далучэньня яе да амэрыканскай арміі.

Кушаль, Ф. Адказ вэтэранаў // Беларус. №84. Сакавік 1964. С. 2.
Адказ ЗБВ Адзелу Нью-Ёрк газэце „Голос Родины“ на артыкул „О том, как Акула Белоруссию строил“.

Кушаль, Ф. Адкрыты ліст да сп. Ч. Будзькі // Бацькаўшчына. №19 (554). 7 травеня 1961. С. 3.

Роля гетмана Януша Радзівіла ў вайне 1654—1667 гг.

Кушаль, Ф. Ад Менску да Лодзі // Беларус. №15 (21). 15 лістапада 1952. С. 2; №17 (23). 13 сьнежаня 1952. С. 2; №18 (24). 25 сьнежаня 1952. С. 2, 4; №1 (25). 10 студзеня 1953. С. 2, 4.

Кушаль, Ф. Баяздольнасьць Савецкай Арміі // Беларус. №3 (27). 7 лютага 1953. С. 2; №4 (28). 24 лютага 1953. С. 2, 4; №7 (31). 5 красавіка 1953. С. 2; №8 (32). 18 красавіка 1953. С. 2; №9 (33). 2 травеня 1953. С. 2; №10 (34). 16 травеня 1953. С. 2, 4; №11 (35). 1 чырвеня 1953. С. 2, 4.

Кушаль, Ф. Беларуска-Літоўская дывізія // Беларус. №14 (20). 1 лістапада 1952. С. 2—4.

Кушаль, Ф. Беларускаю рукою. Да 35 гадавіны Слуцкага паўстаньня // Бацькаўшчына. №47—48 (277—278). 27 лістапада 1955. С. 1—2.

Кушаль, Ф. Бітва ля ракі Воркслы. (У пэрпэктыве часу) // Бацькаўшчына. №46 (380). 17 лістапада 1957. С. 3—4.

Кушаль, Ф. Бітва пад Грунвальдам // Бацькаўшчына. №22 (506). 5 чырвеня 1960. С. 3; №23 (507). 12 чырвеня 1960. С. 2—3; №24—25 (508—509). 26 чырвеня 1960. С. 4—7; №26 (510). 3 ліпеня 1960. С. 2—3; №27 (511). 10 ліпеня 1960. С. 2—3.

Кушаль, Ф. Важныя ўгодкі // Беларус. №82. Студзень 1964. С. 2.
20-ыя ўгодкі БКА.

Кушаль, Ф. Вайскоўцы-беларусы // Бацькаўшчына. №45—46 (124—125). 16 лістапада 1952. С. 2.

Кушаль, Ф. Вайскоўцы-беларусы // Беларус. №14 (20). 1 лістапада 1952. С. 1.

Угодкі Слуцкага паўстаньня.

Кушаль, Ф. Вайскоўцы-беларусы на чужыне // Беларус. №2. 27 лістапада 1950. С. 3.

Кушаль, Ф. Ваюй жа, народзе! Беларускае паўстаньне 1863—1864 гадоў. (У 39-ыя ўгодкі Беларускага Збройнага Паўстаньня на Случчыне ў 1920 годзе) // Бацькаўшчына. №43—44 (479—480). 29 лістапада 1959. С. 3—7; №45 (481). 6 сьнежня 1959. С. 2—3; №46 (482). 13 сьнежня 1959. С. 2—3; №47—48 (483—484). Каталіцкія Каляды 1959. С. 4—5.

Кушаль, Ф. Веліч Случкага Збройнага Чыну // Беларус. №21 (45). 28 лістапада 1953. С. 2—3.

Кушаль, Ф. Войны вялікага князя маскоўскага Івана Трэйцяга зь Вялікім Княствам Літоўскім // Бацькаўшчына. №29—30 (564—565). 23 ліпеня 1961. С. 3—5; №31 (566). 30 ліпеня 1861. С. 2—3; №32 (567). 6 жнівеня 1961. С. 2—3; №33 (568). 13 жнівеня 1961. С. 2.

Кушаль, Ф. Гістарычная Місія Беларускага народу. Да саракавых угодкаў Случкага паўстаньня // Бацькаўшчына. №46—47 (530—531). 27 лістапада 1960. С. 1—2.

Кушаль, Ф. Да 36-х угодкаў Случкага Паўстаньня // Бацькаўшчына. №47—48 (329—330). 25 лістапада 1956. С. 1, 7.

Кушаль, Ф. Да 42-х угодкаў Случкага Паўстаньня // Бацькаўшчына. №15 (599). 2 сьнежня 1962. С. 1—2.

Кушаль, Ф. Да ведама беларускіх вайскоўцаў // Беларус. №1. 20 верасьня 1950. С. 2.

Галоўны ўрад ЗБВ пераехаў з Амэрыканскай акупацыйнай зоны ў ЗША, Нью-Ёрк.

Кушаль, Ф. Дзе няма ахвяраў — няма й перамогі. Да ўгодкаў Случкага Паўстаньня // Бацькаўшчына. №45—46 (431—432). 30 лістапада 1958. С. 3, 6.

Кушаль, Ф. „Змагарныя дарогі“ // Беларус. №75. Сакавік 1962. С. 3; Бацькаўшчына. №9 (593). 20 травеня 1962. С. 4.

Станоўчы водгук на кнігу Кастуся Акулы.

Кушаль, Ф. Калі б'ецца ў грудзях беларускае сэрца... Да 34-ай гадавіны Случкага Паўстаньня // Бацькаўшчына. №43—44 (225—226). 28 лістапада 1954. С. 1—2.

Кушаль, Ф. Ліст у рэдакцыю // Беларус. №58. 30 сьнежня 1956. С. 8.

Папраўка да артыкулу „Да 36-ых Угодкаў Случкага паўстаньня“.

Кушаль, Ф. Магілёўскае паўстаньне [1661 году] // Бацькаўшчына. №6 (541). 5 лютага 1961. С. 2—3.

- Кушаль, Ф.** Мае ўспаміны пра „Нашу Ніву“ // Беларус. №118. Люты 1967. С. 3.
- Кушаль, Ф.** Мой прабег вайсковай службы // Беларус. №421. Люты 1995. С. 4.
- Кушаль, Ф.** Наш кон. Да 44-ых угодкаў Слуцкага Паўстаньне // Беларус. №92—93. Лістапад—сьнежань 1964. С. 2.
- Кушаль, Ф.** Пераможанья — пераможам! Да 37-ай гадавіны Слуцкага Паўстанья // Бацькаўшчына. №47 (381). 24 лістапада 1957. С. 1—2.
- Кушаль, Ф.** Польская палітыка на Беларусі ў часе Польска-Бальшавіцкае вайны 1919—1920 гг. (Да 41-ых угодкаў Слуцкага Паўстанья) // Бацькаўшчына. №48—49 (583—584). Каталіцкія Каляды 1961. С. 3—6; №1—2 (585—586). Праваслаўныя Каляды 1962. С. 5—6; №3 (587). 28 студзеня 1962. С. 3; №4 (588). 11 лютага 1962. С. 2—3.
- Кушаль, Ф.** Слуцкія ўгодкі // Беларус. №71. Лістапад 1961. С. 1.
- Кушаль, Ф.** Тры сустрэчы. Успаміны, прысьвечаныя памяці Мітр. Прагаярэя а. Хв. Данілюка // Беларус. №101—102. Жнівень—верасень 1965. С. 3.
- Кушаль, Ф.** У дваццатыя ўгодкі ганебнага чыну. (Да забойства праф. Вацлава Іваноўскага) // Беларус. №89. Жнівень 1964. С. 2—3.

Уступнае слова, публікацыя й бібліяграфія Лявона Юрэвіча

ЛІСТЫ ДА НАТАЛЬЛІ АРСЕНЬНЕВАЙ

Апошнім часам эпістальярная спадчына Ларысы Геніюш прыцягнула да сябе вялікую ўвагу, вынікам чаго стала зьяўленьне адметнай колькасьці яе публікацыяў, падрыхтаваных Міхасём Скоблам¹. Разам з тым, з часам зьяўляюцца і ўсё новыя не друкаваныя раней лісты паэткі. Да публікацыі эпістальярных паэтак далучаецца й БНІМ, прапануючы чытачам тры лісты Ларысы Геніюш з архіву Натальлі Арсеньневай.

Гэтыя эпістальярны цікавыя зь некалькіх пунктаў гледжаньня. Па-першае, яны з пэрыяду Другой сусьветнай вайны, то бок дастаткова аддаленыя ў часе. Гэта ў некаторым сэнсе ўскладняе іх камэнтаваньне, аднак і робіць асабліва каштоўнымі як сьведчаньні падзеяў у жыцьці Геніюш, ня так добра вядомых. Па-другое, гэтыя лісты да іншай паэткі, Натальлі Арсеньневай, якая ў той час знаходзілася ў Нямецчыне і, як высьвятляецца, мела даволі шчыльныя прыцельскія стасункі з Ларысай Геніюш. У публікаваных ніжэй лістах можна знайсці цікавыя сьведчаньні таго складанага ваеннага часу, міжсасобовых дачыненняў у беларускіх асяродках у Празе ды Бэрліне, дэталюў штодзённага жыцьця абедзьвюх паэтак. Можна толькі пашкадаваць, што гэтых лістоў захавалася так няшмат.

¹ Геніюш, Ларыса. Каб вы ведалі: з эпістальярнай спадчыны (1945—1983) / Укладаньне, прадмова, камэнтар М. Скоблы. Менск: Лімарыюс, 2005. — 447 с.; Геніюш, Ларыса. Збор твораў: у 2 т. / Укладаньне, прадмова і камэнтар М. Скоблы. Менск: Лімарыюс, 2010. Т. 1. Паэзія. — 439 с.; Т. 2. Проза. Лісты. — 469 с.; Геніюш, Ларыса. Лісты з Зэльвы: з эпістальярнай спадчыны (1964—1983) / Укладаньне, прадмова і камэнтар М. Скоблы. Гародня — Wroclaw, 2012. — 449 с.

Ірэн: 20/11 442.

Даражэнна! !

Мне так заўрававаў
 справе твае пачынаючы
 што я не мог не шабэ
 адраду: аднараду. Тэпер
 так паставі прашы
 аны аісны у зні і аб
 пачынаючы нічога не
 коў прагавітаваў і зно
 ва торах і тэле выслале.
 І ірэнне чго стазо сваго
 і ірэнне пад гавядзіс
 не пошы і ірэнне
 пераназ, зні № пачынаючы

Старонка аднаго зь лістоў Ларысы Геніюш. 22.11.1944

Прага, 03.IX.44 г.

Даражэнькая!

Шчыра дзякую табе за лісты. Толькі ўчора ад'ехалі Лапіцкія² ў *Francisbad*³, да гэтага часу ня было мне вольнай хвілінкі, каб табе напісаць, асабліва апошнія дні, бо ж ведаеш, як яно перад ад'ездам. Шкада мне іх крыху, але запасліся мукою і інш., дык неяк будуць працаваць і жыць. Пакінуць тут іх ніяк не хацелі. У мінулы панядзелак паслала я табе нейкія драбніцы, але на *Forst*⁴. Ці ты пакінула хоць там адрыв? Даруй, але пішаш дурніцы аб грашох, выглядала б гэта, што за рэчы, якія маю ў дома недзе даўно купляныя, буду ад Цябе браць грошы, а чаравікі, што я табе паслала, яны не асабліва важныя. Вось калі твой муж ня курыць, дык прышлі мне за іх пачку папяросаў, бо іначай, бачу, ад Цябе не адчэпіся. У аднэй бутэлечцы ляк на чаравікі (пашмаруй два разы), у другой гліцэрына табе на рукі. Калі дастану болей нітак, дык прышлю табе яшчэ. Ага, напішы ці чаравікі добрыя, а то тут мая сьнягоўцы наш шовец блізо такой вялічыны, дык вазьму табе, каб ня мерзла зімою. Калі туфлі малыя, дык памяннай іх, альбо прайдай, а мне хутчэй абвядзі на памер сваю ножку і прышлі ў Прагу. З рукою мне крыху лягчэй, толькі яшчэ пагана ўначы. Ты мяне нічым не затrudняеш, нешта старацца для Цябе — гэта мне радасць, ды ўрэшце я табе нічога і не стараюся. У нас тут мусіць ніхто з беларусаў не застанецца акрамя пару асоб. Сядуры⁵ тваю просьбу і з дадаткам да яе ад сябе перадам. Між іншым, жыве ён у Русака⁶ і зь яго незадаволены, ня ладзіць з Малевічыхай і г. д. У нас ён быў толькі раз.

² Маецца на ўвазе сям'я праваслаўнага сьвятара Мікалая Лапіцкага (1907—1976), якую складалі, акрамя самога айца, матушка Валянціна ды дзеці Лёля й Жорж. Пра прыезд Лапіцкіх у Прагу Ларыса Геніюш згадвае ў сваёй „Споведзі“. Гл.: Геніюш, Ларыса. Выбраныя творы. Менск: Беларускае кнігазбор, 2000. С. 310.

³ Маецца на ўвазе *Franzensbad* — чэскія Францішковы Лазьні — курортны горад у Рудных гарах у сучаснай Чэхіі, недалёка ад гораду Хеб (раней — Эгер) ды сённяшняй мяжы зь Нямеччынай.

⁴ Форст — горад у Нямеччыне ў зямлі Брандэнбург, дзе ў лягеры пасыла эвакуацыі зь Беларусі й кароткага побыту ў Кёнігсбэргу Натальля Арсеньнева з сынама правяла каля месяца.

⁵ Письменьнік Уладзімер Сядура-Глыбінны ў згаданы час знаходзіўся ў Празе, адкуль пазьней перабраўся ў Нямеччыну.

⁶ Маецца на ўвазе **Васіль Русак**, які ад 1922 г. жыў у Чэхаславацчыне. Ад 1931 г. — кіраўнік Беларускага нацыянальнага камітэту ў Празе.

Група беларускіх пісьменьнікаў і дзеячаў у Менску ўлетку 1944 г., у дні Другога Ўсебеларускага кангрэсу. Зьлева направа: Юрка Віцьбіч, Ларыса Геніюш, Кастусь Езавітаў, Натальля Арсеньнева, Андрэй Чэмер

Так што жывеш у Бэрліне⁷, паміма тваіх запэўненьняў, што нічога супраць ночных атракцыяў⁸ ня маяш, зусім мне не падабаяцца. Перад атрыманьнем апошняга ліста сьнілася мне, ну але не напішу лепш, а то можа яшчэ будзеш думаць і баяцца. Я вельмі цешуся, што твой муж разам, толькі як успомню гэты кажух... Даражэнькая, там запытайся ў Езавітава⁹, ён табе раскажа, як гэта было, усяму вінават гэты „пыжон“ Сяднёў¹⁰. Адно што меў, гэта партфэль і кажух уцякаючы з вагону, і то не дагледзяў. Урэшце, было гэта цяжка, бо груба выгналі нас перад са-

⁷ Натальля Арсеньнева з сынам Уладкам перабралася ў Бэрлін для працы ў газэце „Раніца“ недзе ў жніўні 1944 г.

⁸ Тут маюцца на ўвазе, відавочна, начныя налёты авіяцыі на Бэрлін.

⁹ Ваенны й грамадзка-палітычны дзеяч Кастусь Езавітаў (1893—1946) на Другім Усебеларускім кангрэсе быў абраны ў склад БЦР і ўвосень 1944 г. знаходзіўся ў Бэрліне разам з усёй арганізацыяй.

¹⁰ Маецца на ўвазе Масей Сяднёў, які ў 1943 г. разам з бацькамі выехаў на Захад. Жыў у Беластоку, працаваў карэктарам у „Новай дарозе“, у Беларускім камітэце.

мым адыходам цягніка¹¹, дык сапраўды чалавек толькі думаў, каб сам не застаўся на пацеху партызанам.

Урэшце, як я пісала, ёсьць у нас два пальты, пішы, ці прыслаць? Крыху часу я прабыла ў атмасфэры матушкі Лапіцкай і інш. беспасярэдня з апалонікам у руцэ, дык цяпер цешуся, што буду ізноў сама.

Касмовіч¹² прывёз мне мой мэдальён. Зараз ня было мяне ў хаце, тым лепш. Бачыш, я ўсё думала, як недзе пад Барысавам ляжыць забіты малады ахвіцэр, засыпаны зямлёй і абрызганы кроўю і як зь ім на роднай зямлі застанеца і нешта ад мяне, бачыш, бачыш, а ён, гэты „герой“, быў першы, які сюды ўцёк... Ці ж сапраўды беларускі герой — гэта яшчэ толькі фантазія? — Не, урэшці я мяркую куды лепш, што Касмовіч жыве...

Скуль у „Раніцы“¹³ столькі работы? — Дык жа там нехта ёсьць з старых і новых? Пытаюся таму, што хачу, каб ты прыехала сюды. Праўда „атракцыя“ Тваіх „любімых“ тут, дзякаваць Богу, няма, але і плакаць табе тут ня дам.

Я таксама ня пішу, найгорай тое, што мусялі б старацца, бо „канкурэнцыя“ ўжо, брат, паважная...

¹¹ Пра гісторыю з кажухом Кушала Ларыса Геніюш згадвае ў сваёй „Споведзі“: „Назаўтра ранічкай мы былі ўжо на вакзале. Посьвядкі аб дэзінфекцыі мы зь Езавітавым проста купілі. Занялі мы цэлае купэ. Яшчэ да нас прысели землякі, і цягнік на адыходзе. Тут я замерла, убачыла Сьцяпанаву, а з ім нямецкія салдаты, якія напалі на нашае купэ, з крыкам „раўс русіш швайн“ (ням. *heraus russisches Schwein* — вон, руская свьіньня) усіх нас выкінулі! А цягнік адыходзіць! Даў мне з сабою Кушаль, каб перавезла яму, даўгі кажух, а ў мяне яшчэ рэчы. Дала я кажух Сяднёву, паэту, бо ён нічога з сабою ня меў. Усе кінуліся да другіх вагонаў, хто куды. Цягнік рушыў. На дручку вісеў Кушалеў кажух, а ледзь жывы Сяднёў ехаў на буфэрах. Ну й ну...“ (Геніюш, Ларыса. Выбраныя творы... С. 304—305).

¹² Маецца на ўвазе Дзьмітры Касмовіч (1909—1991), вайсковы й грамадзкі дзеяч. З пачаткам нямецкай акупацыі ён кіраваў аддзелам забясьпечаньня менскай управы й менскай паліцыяй. У 1941—1943 гг. выконваў абавязкі інспэктара дапаможнай паліцыі прыфронтавай зоны групы армій „Цэнтар“. Браў актыўны ўдзел у беларускім руху, удзельнічаў у Другім Усебеларускім кангрэсе. Быў адным зь лідэраў Беларускай незалежніцкай партыі.

¹³ Газэта „Раніца“ выдавалася ў Бэрліне у 1939—1945 гг. У розны час яе рэдагавалі Фабіян Акінчыц, Вітаўт Тумаш, Мікола Шкялёнак, Станіслаў Грынкевіч-малодшы. Пэрыядычнасьць — звычайна раз на тыдзень. Наклад — да 12 тыс. асобнікаў, выйшла 233 нумары, распаўсюджвалася пераважна на тэрыторыі Нямецчыны, Польшчы, Чэхіі, Прыбалтыкі.

А покуль горача цалую Цябе і здараўлю Тваіх

Ларыса

P.S. Вітай ад мяне мужа і сыночка і пішы, што патрабуеш і як наогул жывецца?

Твая Г.

Прага 28.IX.44 г.

Мілая і даражэнькая!

Цешуся, што можаш пісаць і што пішаш, мяне нешта здушыла за грудзі і не магу даць... Затым маю прыкрасьць, мой злосны, эгаістычны і дарагі „сужэнец“ мусіць ехаць недзе ў фабрыку з Прагі¹⁴. Мы, як ужо разумеш, сумныя і маўчымо... Пакуль што стараямся быць усё разам — часамі трымаямся доўга за рукі і цалуямся, як калісьці даўно. Гэтыя апошнія сумныя дні для нас нейкія дарагія і прыгожыя, нешта як восень, ведаеш, што зараз прыйдзе немінуча марозная і нямілая, даўгая зіма. Бачыш, цяпер то думаю напэўна мяне адведзеш, вугля маю даволі і ў хаце будзя ў нас цёпла. Сьпімо пакуль што як суслы і хлеба ў нас хапае. Толькі апошняя „хмара“ крыху нас зьбіла градам, але нічога, Яначка¹⁵ будзя ў Пратэктараце¹⁶, і я буду да яго часта езьдзіць.

Я рада, што прыйшла пасылачка. Табе шчыра дзякую за папяросы, крыху мне Цябе жаль, што Ты іх паслала. У нядзелю я пачаставала імі Прэзыдэнта¹⁷, а Яначка дзівіўся, скуль у мяне папяросы. Цяпер падзговаюся зь ім і даю яму на 5 ці па аднэй. Даражэнькая, не пранімайся вельмі Ляляшэвічам¹⁸, ён і маіх вершаў ня друкуе, і сваіх не, гэта ары-

¹⁴ У гэты час Янка Геніюш выехаў на працу на фабрыцы. Ларыса Геніюш згадвае ў „Сповідзі“: „*Перад гэтым яшчэ за пайгода прыйшоў да нас opa (бацька фраў Піпэр). Муж быў на працы. Ён пачаў мне даводзіць, што цяпер такі час, што лектары працуюць і з лапатамі й што яго зяць бясьільны ў гэтым выпадку нам памагчы, што мужа маяго загадалі паслаць у лягер працоўных на Мараву, у Куціны, куды перанеслі нейкую авіяфабрыку з Аўстрыі“ (Цыт. паводле: Геніюш, Ларыса. Выбраныя творы... С. 314).*

¹⁵ Маецца на ўвазе муж Ларысы Геніюш Янка (1902—1979).

¹⁶ Маецца на ўвазе Пратэктарат Багеміі й Маравіі — дзяржаўнае ўтварэньне, заснаванае Трэцім Рэйхам на акупаваных этнічных чэскіх тэрыторыях.

¹⁷ Хутэй за ўсё маецца на ўвазе Прэзыдэнт БЦР Радаслаў Астроўскі (1997—1976).

¹⁸ **Хведар Ляляшэвіч** (1910—1948), грамадзкі дзеяч, журналіст, пісьменьнік. Падчас нямецкай акупацыі ў Беластоку кіраваў Беларускамі камітэтам, рэдагаваў штотыднёвік „Новая дарога“. У ліпені 1944 г. выехаў у Бэрлін, працаваў у рэдакцыі газеты „Раніца“, у 1944 г. выдаў восем кніг з сэрыі „Нагодная бібліятэчка“.

Натальля Арсеньнева з бацькоўскай сям'ёй

гінал. Аднак апошні твой верш вельмі мілы. Ці была ты ўжо ў братавай¹⁹? Напішы мне, што яшчэ патрабуяш, ну, бязумоўна, калі дастану, дык прышлю. Я чула, што „Раніца“ ўтвіваяцца. Ты, дарагая, бязумоўна, не, але іншыя, ей якая гора народнае. Ільляшэвіча вітай, а места сумаваць раз аж яго добра накрылі.

Пішы, няхай хоць ведаю, што жывая і здаровая.

Цалую цябе шчыра і моцна. Ларыса

Прага, 20.XI 44 г.

Даражэнькая!

Мяне так знэрвавала справа Твае пасылкі, што я не магла Табе адразу і адказаць. Будзь так ласкава, прышлі мне ліста, у якім я аб пасылцы пісала, можа, хоць дачытаюся зь яго, каторага я магла высласць. Я прасіла ўжо свайго сваяка ў Бэрліне, каб даведаўся на пошце, ці не прыйшоў пераказ, які № пасылкі і на сколькі яна застрахована, бо я як на злосьць згубіла квіта (можа, яго яшчэ мая пазнанскі Русак²⁰). Гэта,

¹⁹ Маецца на ўвазе жонка памерлага ў 1942 г. брата Натальлі Арсеньневай, які жьў у Ляйпцыгу.

²⁰ Маецца на ўвазе **Аляксандар Русак** (1907—1957), грамадзкі дзеяч, інжынер. У 1934 г. скончыў Познанскі ўнівэрсытэт, а ў 1939—1941 гг. быў ⇨

ведаяш, для мяне трагедыя. Пасля яшчэ адна рэч. Сядура патрабаваў ад мяне кніжку Ясеніна нейкага Гуцькі²¹, дык я ўжо Табе пісала, усе кнігі і мае фатагр. засталіся ў кума, ён іх павёз у Беласток. Ведаю, што ён ўжо на гэтай старане. Выяхаў з фабрыкай, дык можа захапіў. Сапраўды была мая віна, што я гэныя рэчы ўзяла, а апрача таго нейкая няшчасыця іх прасьледуя. Ну, аб гэтым годзя. Думаю, што ты ўжо вярнула-ся спакойная і адпачыўшая. Я на гэтым тыдні хачу паехаць да Яначкі, але ўсяго на пару дзён. Ага, што да пасылкі, то яна высланая на Цэнтральную Раду, на *Franz Kuschel*. Чуюся няважна і без пардону ірву адносіны з большасцю беларусаў, за адно надаела „мяшчанства“, за другое трэба публіку крыху вучыць. Праскі Русак²² чаўпе на мяне самыя дзікія рэчы, але ўрэшці дабярэся і да яго. Між іншым, выслалі Яначку, здаецца, дзякуючы такім-жа „дарагім“ земляком. Апошняя мы разышліся і з Станкевічам²³ ён усё-ж ліс. Ты недзя бярэшся за галаву, але глядзі, сколькі мне застаецца: думкі, успаміны, зіма, муж, сын, надзея, недзі бацькі і суродзічы, а ўрэшце ты, Тумаш²⁴, Адамовіч²⁵. Ці-ж мала. Цікавей, шмат цікавей вея вецер на вуліцах Прагі, чымсі нешта гавора Сядура ці нехта другі.

А пакуль што бывай

Цалую цябе моцна. Твая Ларыса.

Падрыхтоўка да друку й камэнтары Натальлі Гардзіенкі

⇒ заснавальнікам і старшынём Беларускага камітэту ў Познані. Улетку 1941 г. арганізаваў Беларускі нацыянальны камітэт у Гародні. У 1942 г. у Баранавічах заснаваў Адміністрацыйна-гандлёвую школу й стаў яе першым дырэктарам. Заснаваў Арганізацыю гандлёвых і прамысловых прадпрыемстваў. У 1943 г. — бурмістар Баранавічаў, удзельнік Другога Усебеларускага кангрэсу. Ад лета 1944 г. — на эміграцыі. У паваяеннай Нямеччыне быў арганізатарам Беларускага лягеру ў Рэгенсбургу.

²¹ Магчыма, маецца на ўвазе Уладзімер Дудзіцкі.

²² Маецца на ўвазе Васіль Русак.

²³ Маецца на ўвазе Янка Станкевіч, які ў 1944 г. перабраўся да сям'і ў Прагу.

²⁴ Зь Вітаўтам Тумашам, рэдактарам першай кнігі паэзіі Ларысы Геніюш, пэтка падтрымлівала кантакты амаль усё жыццё.

²⁵ Пра ліставаньне Антона Адамовіча з Ларысай Геніюш у той час можна даведацца зь ягоных лістоў да Натальлі Арсеньневай: Адамовіч, Антон. Лісты да Натальлі Арсеньневай 1944—1945 // Запісы БІНІМ. №33. Нью-Ёрк—Менск, 2010. С. 121—216.

Жыццё

Жыццё — як бярозавы сок,
 Жыццё — як сапудкая брага:
 П'ем, п'ем —
 і, найлеў хтэ урок,
 Штэ горшая пецыца емага.
 Лець верасень, спрытны каваль
 У лець закуе даляганы, —
 Нам хочацца ўно, каб права
 І зной зьявіла ў лавінах.
 Лець цёмлаю сіней шмыве
 Вяна на марчовым рызманьні
 І вець назьлівае евер, —
 Зной ебніца нам восень, туна
 Аудазу жадае абнече
 Мы ўсі (не пакінуць ніголі):
 Краскуаг караеся, і сасьнік,
 І безданы неба еівога.
 З кулявай, пункавай нудой
 Суецьца уапер уажкавата.
 Не зовіць ёй мін налі няздо
 Калі зной на вуенах — гарма,
 Калі не ўтаймуем бедні,
 Хоць сэрца жывое ёй вольні,
 А лёс — мо і зной на гадзі
 Сынёй разлучыў із Рагімай...

МАТЭРЫЯЛЫ ДА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ МУЗЫКІ

Храналёгія¹

Дагістарычная пара. Магічныя абрады з музыкай, песнямі й танцамі ў чэсьць багоў пры першабытна-патрыярхальным ладзе старажытных славянаў.

IX–XII стагодзьдзі. Пэрыяд гераічна-эпічнага музычнага мастацтва пры княжых дварах у часе існаваньня самастойных княстваў².

— Паэмы й гістарычныя песні (аб княгіні Рагнедзе, князю Ізяславу, Усяславу Чарадзею, „Слова аб палку Ігаравым“, песня пра абарону горада Крычава ад татарскага нападу).

Манэра выкананьня — мэлядычная рэчытацыя з інструмэнтальным суправаджэньнем (гусьлі).

Дзейнасьць выканаўцаў паэмаў і гістарычных песняў — баянаў.

— Першае знаёмства з інструмэнтальнай музычнай культурай праз гандлёвыя зносіны з Поўначчу, Поўднем, Захадам і Ўсходам.

— Дзейнасьць першых складальнікаў і выканаўцаў беларускага народнага фальклёру — вандроўных музыкаў (скамарохаў, валачобнікаў і дудароў).

Сатырычныя сцэны зь п'яньнем і музыкай, жартоўныя гульні й танцы, валачобныя дударскія песні ў суправаджэньні дуды, дудкі, жалейкі й бубна — як рэпэртуар вандроўных музыкаў.

— Першыя аўтары беларускай культывавай музыкі (мэлёды да акафістаў, трапароў, кандакоў) — сьв. Прадслава-Афрасія (†1173), сьвятары — Кірыла Тураўскі (†1182), Клімэнт Смаляціч (†1147), Аўрам Смаленскі.

¹ Арыгінальны тэкст быў зроблены ў выглядзе табліцы й надрукаваны лацінкаю. Дата падпісаная ад рукі: „Верасень 1950 г.“

² Тут і далей вылучана Алесем Карповічам.

Дзейнасьць старцаў-лірнікаў, выканаўцаў духоўных вершаў і псалмаў як рэакцыя царквы на мастацтва вандроўных музыкаў.

XIII—XVII стагодзьдзі. Шырокае разьвіцьцё і ўдасканаленьне музычнага майстэрства ў пару існаваньня Вялікага Княства Літоўскага.

— Пранікненьне ў Беларусь заходнеэўрапейскай музыкі, яе прадстаўнікоў-выканаўцаў і музычнага інструментарыю (трубадуры, майстарзынгеры зь лютнямі, скрыпкамі, флейтамі, арфамі).

1392. Кароль і вялікі князь Ягайла кліча да сябе ў Кракаў высокакваліфікаваных беларускіх музыкаў і сьпевакоў (паводле хронікі Яна Длугаша — „Historia Polonica“, або „Opera omnia“).

— Пачатак прафэсіяналізацыі беларускага царкоўна-музычнага мастацтва. Рэгенты, харысты, вучыцелі сьпеву й музыкі на службе ў царквы.

Пачатак партэснага (шматгалосага) царкоўнага пяняньня па нотах і з удзелам дырыгента.

— Пачатак музычнай адукацыі ў акадэміях, школах і манастырох.

— Першыя зборнікі малітваў і рэлігійных песьняў на сюжэты з новага запавету й з жыцьця сьвятых (багаслоўнікі).

XV стагодзьдзе. Новыя формы мастацка-культавай практыкі: школьная (вэртэпная) драма ў каталіцкай царкве й — пазьней — містэрыя ў праваслаўнай. Пранікненьне ў іх народна-песеннага элементу ў выглядзе інтэрмедыяў.

XVI стагодзьдзе. Імпарт італьянскай музыкі пад уплывам каралевы Боны й ейных прадстаўнікоў у часе княжаньня вялікага князя Жыгімонта II (1506—1548)³.

— Разьвіцьцё хатняга музычнага выканаўства, часткова на беларускім народным песенным матэрыяле.

— Пачатак знаёмства з клявішнымі музычнымі інструмэнтамі (клявэсін, сьпінэт, візьдзінал).

— Пашырэньне дзейнасьці вандроўных музыкаў. Яны аб'ядноўваюцца ў карпарацыі-цэхі.

³ Маецца на ўвазе Жыгімонт I Стары, якога ў беларускай гістарыяграфіі першай паловы XX ст. часам называлі Жыгімонтам II. Далей таксама згадваюцца кіраўнікі ВКЛ у адпаведнасьці з гэтай традыцыяй.

1517. Францішак Скарына ў прадмове да біблейнай кнігі Сыраха заклікае беларускую моладзь паважна вывучаць музыку побач з іншымі навукамі.

1526. Пачатак пашырэння вайсковых песняў у сувязі з увядзеннем вайскавай павіннасці ў Беларусь.

— Нараджэнне музычнай інтэлігенцыі ў часе княжаньня Жыгімонта III Аўгуста (1548—1572): кампазытар-сьпявак Сымон Пятка, сьпевакі Саўка, Табяшак, Юры Вярбковіч, флейтысты — Андрэй Кулікоўскі, цымбалісты — Правінскі.

— Цэхі вандроўных музыкаў паступова губляюць сваё значэнне. Прычыны гэтага — перасьледаваньне царквы й канкурэнцыя музыкаў-прафэсіяналаў.

XVI—XVII стагодзьдзі. Паўстаньне й пашырэнне беларускага ляльнага тэатру батлейка. Рэпэртуар — п'есы біблейнага зьместу з інтэрмэдыямі на фальклёрным матэрыяле.

XVIII стагодзьдзе. Заняпад беларускай прафэсійнай музычнай культуры ў сувязі з запанаваньнем польскіх уплываў у Беларусі й пазнейшага пераходу пад уладу Масквы. Шырокае разьвіцьцё народнага мастацтва.

— Высакаякасныя ўзоры музычнага фальклёру таго часу й ягоні шырокі ідэёвы дыяпазон.

Удасканаленьне інструмэнтальнага выканаўства (барысаўскія дудары, віцебскія лірнікі, цымбалісты-віртуозы, як Іван Гузілаў з Магілёўшчыны).

— Разьвіцьцё народнай ансамблевай музыкі — скрыпка, цымбалы, бубен (т. зв. траістая музыка).

1788. Нарадзіўся выдатны этнограф і дасьледнік беларускага песеннага фальклёру Іван Насовіч (†1877).

XIX стагодзьдзе. Пэрыяд зьбіраньня, вывучэньня й гарманізацыі беларускіх народных песняў.

1804. Нарадзіўся расейскі кампазытар беларускага паходжаньня Міхаіл Глінка (Смаленшчына).

1807. Выдатны зборнік гарманізацыяў беларускіх народных песняў Марыі Чарноўскай.

— Нарадзіўся пісьменьнік Вінцук Дунін-Марцінкевіч, аўтар тэксту першай беларускай оперы „Сялянка“ Манюшкі, а таксама іншых операў-зынгшпіляў „Пінская шляхта“, „Гапон“, „Залёты“, „Вечарніцы“ (†1844).

1809. Паэтам Янам Баршчэўскім напісаны верш „Ах, чым жа твая, дзеванька, галоўка занята“, які стаў тэкстам аднаго зь першых беларускіх рамансаў.

1818. Выданы зборнік гарманізацыяў беларускіх народных песняў Ігната Шыдлоўскага (Варшава).

1819. Нарадзіўся польскі кампазытар беларускага паходжання Станіслаў Манюшка (Меншчына).

1837. Напісаны „Тарас на Парнасе“, які стаў сюжэтам для беларускай камічнай оперы кампазытара Аладава (1925 г.).

1843. Кампазытар-дылетант Антон Абрамовіч зьмяшчае ў часопісе „Rocznik Literacki“ (Пецярбург) артыкул: „Некалькі мэлёдыяў беларускіх народных песняў, запісаных з акампанэмэнтам п’яніна“ з далучэньнем 4 мэлёдыяў песняў-рамансаў.

1844. Нарадзіўся выдатны этнограф і зьбіральнік беларускіх народных песняў Мікола Нікіфароўскі (†1910).

1846. Кампазытар-дылетант Антон Абрамовіч піша сымфанічную фантазію „Камарынская“ на тэму беларускага народнага танцу, запісаная ім ў сяле Камарына (Смаленшчына).

1852. Пастаноўка першага беларускага твору вялікай формы — оперы-зынгшпіля „Сялянка“ на сцэне маленькага тэатру. Лібрэта — Дуніна-Марцінкевіча, музыка — Манюшкі й часткова Крыжаноўскага.

1855. Нарадзіўся выдатны этнограф Аўдакім Раманаў.

1857. Памёр у Бэрліне кампазытар Глінка.

1861. Нарадзіўся беларусазнавец, аўтар выдатнай працы аб Беларусі Яўхім Карскі.

1863. Пісьменьнік Сыракомля й кампазытар Лапатынскі пішуць п'есу са сьпевамі й музыкай.

1871. Славiст Пётра Бяссонаў выдае ў Маскве зборнік тэкстаў беларускіх народных песняў.

1872. Памёр Іван Насовіч.

1881. Нарадзіўся зьбіральнік беларускага песеннага фальклёру Ёсевалад Ігнатоўскі (+1930)⁴.

1882. Нарадзіўся народны артыст, пісьменьнік і драматург Усевалад Галубок.

1884. Памёр Вінцук Дунін-Марцінкевіч.

5.12.1886. Нарадзіўся кампазытар Мікола Равенскі.

1887. Этнограф Мікола Раманаў выдае першы том свайго „Беларускага зборніка“⁵.

1896. Нарадзіўся паэт Міхась Чарот, аўтар тэксту „На Купальле“ Тэраўскага (+1936).

XX стагодзьдзе. Стварэньне буйных узораў беларускага прафэсійнага музычнага мастацтва.

? Польскі кампазытар беларускага паходжаньня Мечыслаў Карловіч (Вялейшчына) піша „Літоўскую рапсодыю“ для сымфанічнага аркестру, пабудаваную на беларускім песенным матэрыяле.

2.7.1909. Нарадзіўся музыказнаўца Алесь Карповіч.

⁴ Памылка. Усевалад Ігнатоўскі памёр у 1931 г.

⁵ Памылка. Правільна — Еўдакім Раманаў.

1910. Памёр зьбіральнік народных песняў М. Нікіфароўскі.
— Адбываецца ў Вільні першы паказ музычна-драматычна-балетнай групы Ігната Буйніцкага.

1911. Нарадзіўся кампазытар Рыгор Самохін.
— Нарадзіўся кампазытар Алесь Спаскі.
— Кампазытар Янчык піша музыку да верша Янкі Купалы „Не пагаснуць зоркі ў небе“, якая пазьней стане беларускім нацыянальным гімнам.

1912. Этнограф Раманаў заканчвае выдаваць „Беларускі зборнік“ (9 тамоў).

1915 (?) Кампазытарка М. Кімон піша апэрату „Залёты“ на тэкст Дуніна-Марцінкевіча.

1917. Кампазытар Уладзімер Тэраўскі арганізуе ў Менску беларускі народны хор.

1919. Адчыняецца ў Магілёве музычнай школы — першай музычна-асьветнай установы ў Беларусі ў пасьярэвалюцыйны перыяд.
— Арганізацыя ў Менску опэрнай студыі.

1920. Кампазытар Тэраўскі выдае ў Менску трохгалосны сьпеўнік з №25.

— Кампазытар Туранкоў піша „Ўсходнюю сюіту“ для сымфанічнага аркестру.

1922. Кампазытар Тэраўскі выдае ў Бэрліне шырока вядомы зборнік 100 харавых твораў „Беларускі Лірнік“.

— Ён жа піша музыку да п'есы Чарота „На Купальле“.

1923. Народны камісарыят асьветы БССР склікае ў Маскве „Беларускую песенную камісію“, у склад якой уваходзілі кампазытары Грыневіч, Прохараў, Аладаў, Равенскі, Чуркін, Ягораў, Леўчанка, Нікалаевіч, Мацісон, Іпалітаў-Іванаў, Грачанінаў, Нікольскі, заданьнем якой была гарманізацыя беларускіх народных песняў.

— Кампазытар Мікола Равенскі выдае ў Менску зборнік беларускіх народных песняў.

— Памёр зьбіральнік беларускага народнага фальклёру Міхал Федароўскі.

1924. Адчыненне Беларускага дзяржаўнага музычнага тэхнікуму ў Менску.

1925. Кампазытар Мікола Аладаў піша камічную оперу „Тарас на Парнасе“.

1926. Кампазытар Тэраўскі піша вайсковы сьпеўнік з №30.

1927. Пачатак музычнай дзейнасьці ў Заходняй Беларусі хормайстра й зьбіральніка беларускіх песняў Рыгора Шырмы (Вільня).

— Кампазытар, хормайстар Ягораў і рэжысэр-сьпявак Вячаслаў Сэлях арганізуе ў Менску беларускую харавую капэлу.

— Першы Беларускі дзяржаўны тэатар у Менску пачынае іграць выдатную ролю для разьвіцьця беларускай музычнай культуры. Сымфанічны аркестар тэатру першы раз мясцовымі сіламі выконвае IX сымфонію Бэтховэна. Сіламі актораў тэатру дае першы оперны паказ у Менску мясцовымі артыстамі — „Русалка“ Даргамыжскага.

1928. У Віленскай беларускай гімназіі адбываецца пад кіраўніцтвам Рыгора Шырмы „Вечар славянскай песні“, якім пачынаецца шырэйшая праца над зьбіраньнем, гарманізацыяй і выкананьнем народнага фальклёру ў Заходняй Беларусі.

— Пачатак дзейнасьці на музычнай ніве кампазытара Канстанціна Галкоўскага, гарманізатара песняў для хору Шырмы.

— Кампазытар Мікола Шчаглоў піша II сымфонію.

— Пачатак музычнай дзейнасьці кампазытара Валынчыка (Наваградка), гарманізатара беларускіх народных песняў, аўтара рамансаў і музычнай казкі „Чорт і баба“ на словы Казіміра Сваяка.

1929. Кампазытар Галкоўскі піша оперу „Сымон-музыка“ (няскончаная) паводле паэмы Якуба Коласа.

— Кампазытар Чурнік распачынае працу над гераічнай операй „Паўстаньне“ (тэкст Штастова), якая асталася няскончанаяю.

— Кампазытар Аўген Ціхоцкі піша I сымфонію.

— Кампазытар Грачанінаў піша „Беларускую рапсодыю“ для сымфанічнага аркестру й сола для скрыпкі з фартэпіяна на мэлэдыю беларускай калядкі „Ўва Ярдані“ — „Дар Белай Русі“.

— Выданы „Беларускі песеньнік Рыгора Шырмы“ (Вільня).

1930. Кончыў самагубствам зьбіральнік песняў Усевалад Ігна-
тоўскі.

— Кампазытар Мікола Равенскі піша опэру „Браніслава“ на тэкст
Дубоўкі (няскончаная).

1931. Памёр Яўхім Карскі.

1932. Заснаваньне Саюзу савецкіх кампазытараў у БССР.

— Адкрыццё Беларускай дзяржаўнай кансэваторыі ў Менску.

— Кампазытар Туранкоў піша першую рэдакцыю опэры „Кветка
шчасьця“, тэкст Чарота, якая з палітычных матываў не была дапушча-
ная на сцэну. Ён жа піша струнны квартэт на беларускія тэмы.

— Пачынае працу на беларускай музычнай ніве прафэсар Васіль
Залатароў як кампазытар і пэдагог маладога пакаленьня беларускіх
кампазытараў (Багатырова, Падкавырава, Самохіна, Лукаса, Алоўніка-
ва й інш.).

1933. Кампазытар Мікола Аладаў піша араторыю „Над ракой Арэ-
сай“ на словы Янкі Купалы.

— Адчыненьне опэрнага тэатру ў Менску (опэрай „Кармэн“ Бізэ).

1933? Памёр кампазытар-аматар Альбін Стаповіч⁶.

1934. Сьпявак Міхась Забэйда-Суміцкі, тэнар, вяртаецца з Італіі на
Заходнюю Беларусь.

— Менскі радыёцэнтар пачынае сыстэматычна выконваць у сваіх
канцэртах творы беларускіх кампазытараў.

1936. Пачатак тэатральнай харэаграфічнай дзейнасьці танцора
Янкі Хвораста — кіраўніка балетнай часткі канцэртаў Р. Шырмы.

— Кампазытар Тэраўскі арыштаваны НКВД і закатаваны
насьмерць⁷.

⁶ Недакладнае сьцьверджаньне. Музыколяг Альбін Стаповіч памёр 18 сьнеж-
ня 1934 г.

⁷ Памылковае сьцьверджаньне. Уладзімер Тэраўскі быў арыштаваны й рас-
страляны ў Менску ў 1938 г.

— Кампазытар Самохін піша трыё *E-moll* для фартэпіяна, скрыпкі й віялянчэлі.

— Кампазытар Чуркін піша дзіцячую опэру „Шчасьлівая дарога“ на казачнае лібрэта Александровіча.

— Расстраляны НКВД Міхась Чарот, аўтар тэксту „На Купальле“ Тэраўскага й „Кветкі шчасьця“ Туранкова⁸.

— Кампазытар Туранкоў піша „Рапсодыю“ на беларускія тэмы для сымфанічнага аркестру.

1937. Заснаваньне Беларускай дзяржаўнай філярмоніі ў Менску.

— Заснаваньне аркестру беларускіх народных інструмэнтаў філярмоніі.

— Кампазытар Анатоль Багатыроў піша сымфонію й сымфанічна-вакальную паэму „Казка пра мядзьведзіцу“ (паводле Пушкіна).

— Кампазытар Падкавыраў распачынае працу над опэрай „Як гартавалася сталь“ паводле рамана Астроўскага.

— Кампазытар Крошнэр піша балет „Салавей“ паводле аповесьці Зьмітрака Бядулі.

— Кампазытар Казура піша польскую опэру „Rowót“, збудаваную на элемэнтах беларускай народнай песьні.

— Кампазытар Мікола Шчаглоў піша опэру „Кацярына“ на гістарычны сюжэт (незакончаная).

— Кампазытар Багатыроў піша опэру „Дрыгва“ (канчатковы назоў — „У пушчах Палесься“) паводле повесьці Якуба Коласа.

— Кампазытар Ціхоцкі піша опэру „Міхась Падгорны“.

10.3.1939. Адчыненьне Вялікага тэатру опэры й балету ў Менску (опэрай „Міхась Падгорны“ Ціхоцкага).

— Кампазытар Чуркін піша апэрэту „Кок-сагыз“, лібрэта Ёшакова й Жаркоўскага.

— Кампазытар Ціхоцкі піша II сымфонію.

— Памёр тэарэтык музыкі, пэдагог кансэrvаторыі Мацісон, аўтар падручніка па тэорыі музыкі.

— Кампазытар Туранкоў перарабляе сваю опэру „На Купальле“, не дапушчаную на сцэну, у опэру „Кветка шчасьця“ (лібрэта: Барысевіч, Броўка, Глебка).

⁸ Памылковае сьцьверджаньне. Міхась Чарот быў арыштаваны ў студзені 1937 г. і расстраляны 29 кастрычніка таго ж году.

— Кампазытар-п'яніст Алесь Клумаў піша рад п'есаў для фартэпіяна, выкарыстоўваючы беларускі народны мэляс.

— Кампазытар Аладаў піша „Nonet“ (для 9 інструмэнтаў).

— Дэкада беларускага мастацтва ў Маскве (чэрвень).

1940. Беларуская філярмонія ў Менску атрымлівае ўласны будынак для канцэртнай працы.

1941. Аднаўленьне першай рэдакцыі оперы Туранкова „Купальле“ ў Менскім тэатры (пры нямецкай акупацыі).

— Выкананьне „На Купальле“ Тэраўскага хорам і салістамі Менскага опернага тэатру.

1942. Кампазытар Мікола Шчаглоў піша оперу „Лясное возера“ (лібрэта Натальлі Арсеньневай) і музыку да п'есы Герхарта Гаўптмана „Затонуты звон“.

— Канцэртнае турнэ Міхася Забэйды-Суміцкага: Прага, Бэрлін, Лодзь, Познань, Рыга.

— Загінуў у гета тэарэтык музыкі, кампазытар, пэдагог кансэрваторыі Тові Шнітман.

1943. Адчыненне музычнай школы ў Баранавічах.

— Кампазытар Мікола Кляўс піша музыку да п'есы Францішка Аляхновіча „На Антокалі“.

— Выданьне ў Рызе Канстанцінам Езавітавым беларускіх рамансаў Туранкова, Замохіна й інш.

— Трагічна загінулі ў Менску сьпявачка беларускіх песьняў Стэфанія Люскавец і сьпявак-акардэаніст Васіль Савіцкі.

1944. Кампазытар Мікола Шчаглоў піша оперу „Ўсяслаў Чарадзеі“, лібрэта Натальлі Арсеньневай.

— Арганізацыя ў Менску музычнай школы.

1947—1949. Арганізацыя беларускага вандроўнага эстраднага тэатру — „Беларускі тэатар эстрады“ — пад кіраўніцтвам кампазытара Міколы Куліковіча.

1950. Кампазытар Алесь Карповіч піша рад рамансаў і „Беларускую рапсодыю“ для фартэпіяна.

Алесь Карповіч⁹

Кампазытар, музыказнаўца й пэдагог Алесь Карповіч нарадзіўся 2.VII.1909 г. у Горадні. Музычную адукацыю атрымаў у Маскоўскай кансэрваторыі, якую скончыў на гісторыка-тэарэтычным факультэце. Працаваў як загадчык навуковай часткі й дацэнт Беларускай дзяржаўнай кансэрваторыі ў Менску. Пасьля вайны апынуўся ў Заходняй Нямеччыне, дзе ўвесь час да выхаду на рэнту працаваў як выкладчык у музычнай школе г. Ольдэнбургу.

Першыя апрацоўкі беларускіх песьняў і кампазыцыі на беларускую песенную тэматыку адносяцца да гадоў студыяў у маскоўскай кансэрваторыі. У Менску блізка пазнаёміўся з выдатным кампазытарам і зьбіральнікам беларускіх песьняў Міколам Равенскім, ад якога шмат даведаўся аб інтанацыйнай пабудове беларускага песеннага фальклёру й мэтадах ягонага апрацаваньня. На гэтую тэму была пачатая навуковая праца, скончыць якую перашкодзіла вайна. Пошукі ў дзялянцы беларускае музыкі працягваліся і ў часе вайны, вынікам чаго сталася сэрыя нарысаў зь гісторыі беларускае музыкі, якія друкаваліся ў „Беларускай газэце“ ў Менску. Трапіўшы па вайне ў украінскі лягер, шмат працаваў у педагагічнай і творчай дзялянках, напісаў шмат рамансаў на словы ўкраінскіх паэтаў, цыкл прэлюдыяў для клявіру ды працягваў працу з апрацаваньнямі беларускіх песьняў.

Вынікам інтэнсіўнай музычнай дзейнасьці й абмену творчымі дасягненьнямі ў пэрыяд цеснай сувязі зь беларускім студэнцкім хорам у Лювэне (Бэльгія) і сустрэчаў з кампазытарам Міколам Равенскім зьявіліся кампазыцыі для фартэпіяна „Полька-Янка“, „Баляда на беларускую тэму“ й рамансы, некаторыя зь якіх запісаныя на кружэлкі („Драўляны дом“, „Вячэрняя песьня“, „Каханьне“ й іншыя).

На кружэлкі запісаныя й харавыя апрацоўкі беларускіх песьняў, зробленыя для беларускага хору „Жалейка“ ў Канадзе. Нямецкім выдавецтвам „Цымэрман“ надрукаваны цыкл расейска-цыганскіх харавых і сольных апрацовак. Вялікай працай для хору й салістаў зьяўляецца кантата „Апокрыф“ на тэкст Максіма Багдановіча.

Зь іншых твораў для вакалу трэба адцеміць рамансы на словы беларускіх паэтаў Сяднёва, Козыра, Буйлы, Случчаніна, Геніюш, Коласа,

⁹ Біяграма й бібліяграфія напісаныя самім Алесем Карповічам (пра што сьведчыць ягоны подпіс і дата „1980“), біяграма захавалася ў архіве БІНіМу ў некалькіх машынапісных рэдакцыях. Тут друкуецца паводле найпаўнейшай зь іх.

№ _____

Да
Ураду Беларускага Інстытуту
Навукі і Мастацтва
Нью-Ёрк, С.Р.А.

Прашу залічыць мяне ў лік сяброў Беларускага Інстытуту Навукі і Мастацтва. Мае персанальныя дасягненні і дасягненні пра мой навуковы /літаратурны, мастацкі/ стаж падчытаюць.

Дата 10. III 1952 г. *Aless Karpowit*
/подпись/

Імя і прозьвішча Карповіч Алякс

Літаратурны /мастацкі/ псеўдонім/ы/ _____

Адрас Germany (23) Oldenburg i. O. Ohmstedelager Ber. 22/10

Дата і месца нараджэння 2. VII. 09 GRODNO

Асвета і звантэральны навуковы /мастацкі/ стаж
Вшчэбшч. 15 г.

Навуковая ступень /калі ёсць/ Чыгузін

У якой галіне навукі /літаратуры, мастацтва/ маеце нумар працаваць у Інстытуце Музыказнаўства

Публікаваныя навуковыя /літаратурныя, мастацкія/ творы:
карткі з гісторыі беларускай музыкі
крытычныя артыкулы.
Манаграфіі.

Прыгатаваныя да публікацыі творы
Матэрыялы да гісторыі беларускай музыкі.
Народнае музычнае жыццё старадаўняй Беларусі.
Літаратурныя з гісторыі бел. музыкі для "Enciclopedia dello spettacolo" (Italia)
Музычныя творы

Анкета-заява Аляся Карповіча ў БІНІМ. 1952 г.

Купалы, Арсеньневай, Багушэвіча, Пушчы, Кавыля, Змагара, Клішэвіча, Ясеня, Золака, Крушыны, Танка, Дудзіцкага, Багдановіча, Макаля, Бардуліна; расейскіх паэтаў — Блока, Гумілёва, Сабурвай, Ясеніна; украінскіх паэтаў — Чэрынь, Кізкі, Шаўчэнкі, Ткача, Ігнацюка, Верацічэнкі, Раб-

чанкі, Олэся, Кіяніна, Палтавы, Ануфрыенкі. Некаторыя з украінскіх рамансаў уваходзяць у рэпэртаў выдатнага ўкраінскага сьпевака М. Мінскага й выдадзеныя з аркестравым суправаджэньнем як кружэлкі.

Заўсёды прывабліваў творчую ўвагу кампазытара фартэпіяна, для якога напісаныя 2 санаты, рапсодыя, баляда, нактурны, прэлюдыі, цыкл „Беларускія абразкі“, „Полька-Янка“, 2 санаціны й інш. Амаль ва ўсіх гэтых творах выкарыстаная беларуская песенная тэматыка.

Навукова-дасьледчыя працы й рэцэнзіі надрукаваныя ў „Запісах Беларускага інстытуту навукі й мастацтва“ ў Нью-Ёрку.

Для Алесья Карповіча галоўнае ў музыцы — мэлёдыя. Ягонае творчае *credo* — гэта словы вялікага кампазытара, беларуса па паходжаньні, Міхася Глінкі: „*Найпрыгажэйшыя мэлёдыі стварыў народ. Кампазытар толькі аранжыруе іх*“.

* * *

Гнеўна-выкрывальная „Песьня гусьляра“ — гэта вакальны нумар з музыкі да паэмы Янкі Купалы „Курган“. Песьня напісаная ў рапсодычным вольным стылі (рапсоды — вандроўныя сьпевакі ў старадаўняй Грэцыі). Мэлёдыя пабудаваная на інтанацыях беларускага народнага песеннага фальклёру, часам пераходзіць у рэчытатыў. Рытм-мэтрыка вольная, уласьцівая народнай песьні. Суправаджэньне імітуе брацаньне струнаў народнага інструмэнту гусьляў.

Бібліяграфія¹⁰

Усе музыказнаўчыя працы даваеннага пэрыяду згубленыя ў часе вайны.

Артыкулы й рэцэнзіі ад 1943 г.

1. **Беларуская батлейка** // Шляхам жыцьця. Рыга, 1943.
2. **Выданьне музычных твораў** // Шляхам жыцьця. Рыга, 1943.
3. **Кампазытар Алесь Спаські** // Шляхам жыцьця. Рыга, 1943.
4. **Кампазытар Рыгор Самохін** // Шляхам жыцьця. Рыга, 1943.
5. „**Лясное возера**“ // Раніца. №17—43. Бэрлін, 1943.
6. **Нарысы з гісторыі беларускай музыкі** // Менская газета¹¹. Менск, 1944.

¹⁰ Публікацыя ўпарадкаваная варыянт бібліяграфіі.

¹¹ У 1944 г. газета ўжо мела назву ня „Менская“, а „Беларуская“.

7. **Беларускія кампазытары працуюць** // Бацькаўшчына. 29.5.1952.
8. **Кампазытар Мікола Равенскі** // Запісы БІНіМ. №2. Нью-Ёрк, 1952.
9. **Беларуская песня на міжнароднай арэне** // Бацькаўшчына. Мюнхэн, 1953.
10. **Апошні твор Міколы Равенскага** // Конадні. №2. Нью-Ёрк, 1954.
11. **Да праблемы беларускага нацыянальнага стылю ў музыцы** // Запісы БІНіМ. №1. 1954.
12. **Мы песнямі ўславім Цябе, Беларусь** // Бацькаўшчына. №1. 1954.
13. **2-і зьезд кампазытараў БССР** // Беларускі зборнік. №4. Мюнхэн, 1956.
14. **Бэрлінская баляда М. Равенскага** // Беларус. №1. 1956.
15. **Памяці М. Равенскага** // Беларус. №7? 1956.
16. **Кніга У. Сядуры „Беларускі тэатар і драма“.**
17. **Кампазытар М. Куліковіч** // Беларус. №177. 1972.
18. **Кампазытар Алясь Карповіч** // Беларус. №177. 1972.
19. **Прадмова да зборніка песняў Э. Зубовіч „Край мой васільковы“ (1972).**
20. **Прадмова да зборніка Э. Зубковіч „12 песняў“ (1972).**
21. **Падручнік „Гісторыя беларускай савецкай музыкі“** // Беларус. №193. 1973.
22. **Беларускія хоры а капэла** // Запісы БІНіМ. №12. 1974.
23. **Можейко „Песенная культура беларускага Полесься“** // Запісы БІНіМ. №12. 1974.
24. **Кампазытар Э. Зубковіч** // Беларус. №223. 1975.
25. **Мухарынская „Беларуская народная песня“** // Запісы БІНіМ. №15. 1977.
26. **Памяці М. Куліковіча** // Беларус. №254. 1978.

Дыскаграфія
Уласныя творы й апрацоўкі

1. **„Драўляны дом“.** 501-B. ZHALEIKA-RECORDS. Канада.
2. **„У саду гуляла“.** 501-B. ZHALEIKA-RECORDS. Канада.
3. **„Марш беларускіх партызанаў“.** 502-A. ZHALEIKA-RECORDS. Канада.

4. „На выгнаньні“. 502-B. ZHALEIKA-RECORDS. Канада.
5. „Восенская песня“. F-4214. Brussels.
6. „І трэба ж была здарыцца тады“. F-4213. Brussels.
7. „Каханая“. F-4216. Brussels.
8. „Каханая“. APL 0965. APON RECORD COMPANY. NEW-YORK.
9. „Драўляны дом“. APL 0965. APON RECORD COMPANY. NEW-YORK.
10. „Балада про Сагайдачнаго“, украінская песня. 2653. APON. NEW-YORK.
11. „Чупрінці“, укр. песня. ME1213-14. ARFA RECORDS. CANADA.
12. „Журавлі летяць“. ME 1213-13. ARFA RECORDS. CANADA.
13. „На світанку сину“. ME 1213-3. ARFA RECORDS. CANADA.
14. „Лапці“, бел. песня.
15. „Цераз сад-вінаград“, бел. песня.

Падрыхтоўка да друку і публікацыя Марыны Чарнякевіч

хіву. Спадзяемся, што публікацыя паспрыяе далейшаму вывучэнню дастаткова багатага пэрсанальнага фонду ці, прынамсі, паслужыць даведнікам і гідам па архіве Сяднёва для будучых дасьледнікаў ягонай (і ня толькі ягонай) біяграфіі.

Апісаньне складаецца з пазнакі нумару справы, імя адрасата, даты напісаньня, агульнай колькасьці аркушаў у справе, агульнай колькасьці дакумэнтаў у справе. Адзначаецца асобна мова напісаньня ліста (па змоўчаньні — беларуская), наяўнасьць ці адсутнасьць прыкладзеных да справы пазьных твораў ці дакумэнтаў.

Воіні №1

Лісты Масея Сяднёва

Спр. 36

Брылю Янку. 06.07.1990. 1 арк. 1 д.

Спр. 37

А. Вярцінскаму, Гарбанеўскай, С. Законьнікаву, У. Калесьніку, Котаву, Кругловічу, В. Мацкевічу, Міхалюку, Панадзе, С. Станкевічу, Я. Чыквіну, Г. Шупеньку й інш. 08.10.1951—05.12.1991. 17 арк. 17 д.

Спр. 38

Запрудніку Янку. Да ліста прыкладзены водгук на кнігу Масея Сяднёва „Раман Корзюк“. 1990—1991. 3 арк. 2 д.

Спр. 39

Кудраўцу Анатолю. 18.08.1990, 27.02.1991. 3 арк. 2 д.

Спр. 40

Надсану Аляксандру. 12.01.1986. 1 арк. 1 д.

Спр. 41

Пазыняк Вользе. 14.06.1949—15.03.1972. 35 арк. 26 д.

Спр. 42

Пранчаку Леаніду. 6.02.1990. 1 арк. 1 д.

Спр. 43

Сачанку Барысу. 9.07.1990, 14.03.1991. 3 арк. 2 д.

Спр. 44

Славутычу Яру. 05.06—07.07.1989. 3 арк. 3 д.

Спр. 45

Сурмач Ганьне. 21.10.1991, 22.07.1992. 3 арк. 2 д.

Спр. 46

Хомчанку Васілю. 22.09.1989—16.12.1990. 3 арк. 3 д.

Спр. 47

Лісты рэдактарам газэтаў, часопісаў, выданняў па пытаннях супрацоўніцтва. 4.04.1984—13.02.1990. 9 арк. 9 д.

Лісты да Масея Сяднёва

- Спр. 48
Адамовіча Антона. 22.05.1955—15.09.1966. 12 арк. 11 д.
- Спр. 49
Айзенштат Галіны Іосіфаўны. 28.10.1989—30.03.1990. 6 арк. 4 д.
- Спр. 50
Акулы Кастуся. 07.09—18.12.1965. 3 арк. 3 д.
- Спр. 51
Б. Аляксандрава, І. Бібі, А. Бірукова, Л. Геніюш, У. Глыбіннага, М. Грынчык, В. Жызьнеўскай, Н. Кавалеўскай, Г. Каржанеўскай, Ф. Кардубы, С. Коўша, В. Куртаніч і інш. 03.01.1945—09.10.1991. 20 арк. 19 д.
- Спр. 52
Арсеньневай Натальлі. 23.02.1964—11.08.1966. 3 арк. 3 д.
- Спр. 53
В. Арэхвы, біскупа Афанасія, Р. Беразоўскага, В. Бубуля, М. Вераб'я, М. Вярбы, Я. Вярбіцкага, В. Жгута, М. Караленкі, С. Карпіловіч і інш. 17.04.1944—22.05.1989. 32 арк. 32 д.
- Спр. 54
Баркоўскага Алеся. 02.09.1989—28.10.1990. 15 арк. 9 д.
- Спр. 55
Белай Сьвятланы. 1991. 3 арк. 3 д.
- Спр. 56
Белямюка Міхася. 06.02.1990. 1 арк. 1 д.
- Спр. 57
Брыля Янкі. 3.10.1990—13.01.1992. 9 арк. 5 д.
- Спр. 58
Верасава Дзьмітрыя. 16.08.1975. 4 арк. 1 д.
- Спр. 59
Віцьбіча Юркі. 28.01.1970—28.12.1981. 7 арк. 4 д.
- Спр. 60
Дзітмаер Вольгі (у нямецкай мове). 12.01.1948—09.05.1968. 37 арк. 20 д.
- Спр. 61
Дудзіцкага Ўладзімера. 02.02.1947—24.09.1956. 8 арк. 5 д.
- Спр. 62

- Завістовіча Расьціслава. 03.07.1986. 3 арк. 1 д.
Спр. 63
- Запрудніка Янкі. 31.08.1965—22.12.1987. 5 арк. 5 д.
Спр. 64
- Золака Янкі. 26.12.1953. 2 арк. 2 д.
Спр. 65
- Ілляшэвіча Хведара. 25.05.1948—[1940-ыя]. 2 арк. 2 д.
Спр. 66
- Каханюўскага-Калубовіча Яўгена. 14.08.1962—19.06.1986. 11 арк.
10 д.
- Спр. 67
- Кіта Барыса (у беларускай і нямецкай мовах). 30.09.1985—
29.02.1986. 2 арк. 2 д.
Спр. 68
- Клёнава Андрэя. 22.07.1975—06.02.1976. 5 арк. 3 д.
Спр. 69
- Клішэвіча Ўладзімера. 03.09.1947—13.02.1957. 55 арк. 17 д.
Спр. 70
- Крэйда Вадзіма (да некаторых лістоў прыкладзеныя вершы).
16.03.1989—02.04.1991. 45 арк. 45 д.
Спр. 71
- Кудраўца Анатоля. 18.10.1990—16.03.1991. 3 арк. 2 д.
Спр. 72
- М. Латушкіна, Б. Ліманюўскага, У. Лукашэвіча, І. Макарэвіча,
В. Махнач, М. Палюховіча, В. Пашкевіч, А. Русака, Я. Скурата, В. Таполі,
Л. Федарчука, С. Хоха, А. Цярэшкі, С. Шаўцова, Я. Юхнаўца, Д. Ясько й
інш. сяброў і знаёмых. 28.07.1937, 20.08.1947—23.04.1990. 43 арк. 36 д.
Спр. 73
- В. Лубы, М. Лутынскага, Я. Маланюка, а. Міколы, Я. Мойсіка,
А. Радзюка, Ю. Сянькоўскага, Ч. Сіповіча, Р. Тамушанскага, С. Чыгры-
на, Г. Шупенькі ды інш. 21.03.1944—19.07.1991. 25 арк. 18 д.
Спр. 74
- Манькова Палікарпа. 22.10.1948—08.01.1987. 6 арк. 6 д.
Спр. 75
- Пазыняк Вольгі Піліпаўны. 18.03.1949—26.01.1950. 13 арк. 13 д.
Спр. 76
- Палтавы Леаніда (да некаторых лістоў прыкладзеныя вершы).
20.07.1946—02.11.1990. 50 арк. 41 д.
Спр. 77

- Пранчака Леаніда. 15.11.1989—24.09.1990. 6 арк. 5 д.
Спр. 78
- Раецкага Міхася. 18.04.1986—28.04.1987. 11 арк. 6 д.
Спр. 79
- Савік Лідззі. 04.05.1991—20.06.1992. 21 арк. 10 д.
Спр. 80
- Салаўя Алеся (да некаторых лістоў прыкладзеныя вершы).
31.12.1943—22.09.1948. 89 арк. 43 д.
Спр. 81
- Сачанкі Барыса. 25.01.1990—15.07.1991. 12 арк. 10 д.
Спр. 82
- Славуцьча Яра (да некаторых лістоў прыкладзеныя вершы).
05.01.1943—08.06.1955. 18 арк. 17 д.
Спр. 83
- Станкевіча Станіслава, Станкевіча Янкі. 12.03.1947—20.12.1976. 14
арк. 12 д.
Спр. 84
- Сядуры Ўладзімера. 03.04.1946—16.09.1954. 5 арк. 4 д.
Спр. 85
- Сурмач Ганны. 06—12.12.1991. 2 арк. 2 д.
Спр. 86
- Тумаша Вітаўта. 18.10.1954—05.01.1971. 4 арк. 4 д.
Спр. 87
- Тычкі Галіны. 01.02.1990—05.01.1992. 14 арк. 8 д.
Спр. 88
- Хомчанкі Васіля. 02.09.1989—16.10.1991. 23 арк. 21 д.
Спр. 89
- Цьвіркі Кастуся. 26.05.1991. 1 арк. 1 д.
Спр. 90
- Цьвіркі Ўладзімера. 17.02—29.08.1948. 8 арк. 4 д.
Спр. 91
- Чыквіна Яна. 05.02.1991—04.06.1992. 5 арк. 4 д.
Спр. 92
- Шчарбака Міколы. 06.1992. 1 арк. 1 д.
Спр. 93
- Шчорса Міколы. 13.11.1947—01.01.1990. 3 арк. 3 д.
Спр. 94
- Юр'евай Зоі. 12.03.1946—13.09.1975. 21 арк. 13 д.
Спр. 95

Лісты з подпісамі „Аксана“, „Аня“, „Валя“, „Ніна“ й інш. (у беларускай, польскай, рускай, ангельскай мовах). 29.08.1944—27.04.1986. 71 арк. 55 д.

Спр. 96

Лісты сваякоў: брата, сясьцёр, унука й інш. 28.01.1948—01.04.1990. 17 арк. 12 д.

Спр. 97

Ліст рэдакцыі часопіса „Наперад“ зь віншаваньнем са сьвятам. 24.12.1948 г. 1 арк. 1 д.

Спр. 98.

Ліст ад Рады БНР за подпісам Ф. Кушаля з прапановай аказаць матэрыяльную дапамогу згуртаваньню беларускай эміграцыі. 20.06.1962. 1 арк. 1 д.

Спр. 99

Лісты ўнівэрсытэту штата Мантана, Голінскага каледжу й інш. з прапановамі супрацоўніцтва. 21.02, 24.03.1967—17.03.1989. 7 арк. 7 д.

Спр. 100

Ліст сакратара БІНіМу Янкі Запрудніка з прапановай выступіць на юбілеі В. Тумаша. 03.12.1970. 1 арк. 1 д.

Спр. 101

Ліст намесьніка старшыні Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны Я. Цумарава з просьбай прыслаць копіі беларускіх эміграцыйных выданьяў. [1990—1991]. 1 арк. 1 д.

Спр. 122

Ліст Юркі Віцьбіча Смалянцу [б/д]. 2 арк. 1 д.

Спр. 123

Ліст В. П. Сяднёвай у дэпартамент з просьбай выдаць візу на прыезд родзічаў (на англ. мове) [б/д]. 1 арк. 1 д.

Вопіс №2

Лісты Масея Сяднёва

Спр. 8

Лісты да С. Сачанкі. 1992—1994. 35 арк. 23 д.

Спр. 9

Лісты да С. Сачанкі. 1995—2000. 40 арк. 27 д.

Спр. 10

Лісты да Г. Тычкі, І. [Чыгрынава]. 1990—1993. 9 арк. 3 д.

Спр. 11

Лісты да рэдактара выдавецтва „Мастацкая літаратура“ С. Андраўца, дырэктара БДАМЛМ Г. Запартыкі. [1991]—2000. 19 арк. 17 д.

Лісты да Масея Сяднёва

Спр. 12

Лісты У. Арлова, Г. Багданавай, Я. Брыля, В. Каваленкі, А. Кудраўца, В. Куртаніч і інш. (да пісьма В. Куртаніч прыкладзеныя яе вершы). 1991—1996. 33 арк. 20 д.

Спр. 13

Лісты Я. Лецкі, А. Мемуса, М. Міцкевіча, М. Мятліцкага, Л. Пранчака, У. Пучынскага, Г. Рымскага й інш. (да ліста У. Пучынскага прыкладзеныя яго вершы) 1990—1999. 38 арк. 26 д.

Спр. 14

Лісты Б. Сачанкі, Т. Сачанкі. 1991—1996. 12 арк. 11 д.

Спр. 15

Лісты С. Сачанкі (да ліста ад 29.11.1992 прыкладзеная праграма канфэрэнцыі „Праблемы беларускага правапісу“, вершы С. Сачанкі). 1991—1993. 39 арк. 17 д.

Спр. 16

Лісты С. Сачанкі. 1994—1998. 23 арк. 16 д.

Спр. 17

Лісты Л. Савік, М. Скоблы, Г. Сурмач (да ліста Л. Савік ад 10.12.1992 прыкладзеныя яе артыкул, прысьвечаны М. Сяднёву). 1991—1998. 43 арк. 22 д.

Спр. 18

Лісты Г. Тварановіч (да лістоў прыкладзеныя яе вершы). 1994—1995. 44 арк. 36 д.

Спр. 19

Лісты Г. Тварановіч. 1996—1999. 51 арк. 34 д.

Спр. 20

Лісты Г. Тычкі, А. Федарэнкі, Г. Хваль. 1990—1999. 37 арк. 30 д.

Спр. 21

Лісты Н. Рандаў (Нямеччына), С. Белай, В. Крэйда, М. Махнача (ЗША), А. Карлеці (Манака). 1985—1993. 23 арк. 18 д.

Спр. 22

Лісты А. Глагоўскай, Ю. Туронка, Я. Чыквіна. 1991—1999. 37 арк. 26 д.

Спр. 23

Лісты сына, В. М. Карнеенкі, і ўнукаў. 1990—1996. 16 арк. 9 д.

Спр. 24

Лісты сястры, М. Сяднёвай, пляменьнікаў. 1990—1997. 12 арк. 9 д.

Спр. 25

Лісты ад чытачоў і знаёмых (на адвароце ліста Я. Аляксейчанкі ад 14.01.1993 запіска М. Сяднёва да С. Сачанкі й яе адказ). 1991—1995. 24 арк. 10 д.

Спр. 26

Лісты БДАМЛМ, Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры, Гродзенскага гісторыка-краязнаўчага музея й інш. аб супрацоўніцтве. 1990—1998. 11 арк. 11 д.

Спр. 27

Лісты галоўнага рэдактара газеты „Ніва“ В. Лубы аб супрацоўніцтве. 1991—1997. 4 арк. 4 д.

Спр. 37

Віншавальная паштоўка зь вершаванымі радкамі М. Сяднёва. 3 аўтографам нявызначанай асобы. 1949. 1 арк. 1 д.

РЭВІЗОР

(пераклад Антона Адамовіча)¹

*Дарма на лютэрак крывіца, калі сам крывы.
Народная прыказка*

ДЗЕЙНЫЯ АСОБЫ:

Антон Антонавіч Сквозьнік-Дмуханоўскі, гараднічы
Ганна Андрэеўна, ягоная жонка
Мар'я Антонаўна, ягоная дачка
Лукаш Лукашовіч Хлопаў, інспэктар школаў
Жонка ягоная
Амос Хведаравіч Ляпкін-Цяпкін, судзьдзя
Арцём Піліпавіч Земляніка, апякун богугодных устаноўаў
Іван Кузьмовіч Шпёкін, паштмайстар
Пётра Іванавіч Добчынскі } гарадзкія дамаўласнікі
Пётра Іванавіч Бобчынскі }
Іван Аляксандравіч Хлестакоў, чыноўнік ізь Пецярбургу
Восіп, ягоны служка
Хрысьціян Іванавіч Гібнэр, паветавы лекар
Хведар Андрэевіч Люлюкоў } адстаўныя чыноўнікі,
Іван Лазаравіч Растакоўскі } паважаныя асобы ў горадзе
Сьцяпан Іванавіч Каробкін }
Сьцяпан Ільлёвіч Ухавёртаў, паліцыйны прыстаў
Сьвістуноў }
Пугаўкін } паліцыянты
Дзяржыморда }

¹ Пераклад Антона Адамовіча друкуецца ўпершыню паводле рукапісу, які захоўваецца ў архіве БІНіМу. У аўтографі ёсьць дата заканчэньня працы над перакладам — 1 ліпеня 1943 г.

Абдулін, купец
 Хаўронья Пётраўна Паплешына, сьлесарыха²
 Жонка унтэр-афіцэра
 Міхалка, служка гараднічага
 Служка Заезду
 Госьці, купцы, мяшчане, просьбіты

ХАРАКТАРЫ І КАСЬЦЮМЫ

Зацемкі спадаром акторам

Гараднічы, ужо пастарэлы на службе й дужа ня дурны, як па-свойму, чалавек. Хоць і хабарнік, аднак захоўваецца дужа салідна, даволі паважны, крыху нават рэзанэр; гаворыць ні заголасна, ні заціха, ні зашмат, ні замала. Ягонае кажнае слова важкае. Рысы твару ў яго грубыя й жорсткія, як у кажнага, хто пачаў цяжкую службу ад ніжэйшых чыноў. Пераход ад страху да радасьці, ад нізоты да хванабэрыі, даволі шпаркі, як у чалавека з груба-разьвітымі нахіламі душы. Ён апранены звычайна ў сваім мундзеры з зашплікамі і ў батфортах із шпорамі. Валасы ў яго стрыжаныя, зь сівізнаю.

Ганна Андрэеўна, ягоная жонка, правінцыяльная какетка, яшчэ не зусім паджылых год, узгадаваная напалавіну на раманах, альбомах, напалавіну на клопатах у сваёй каморы і дзявічнай. Дужа цікаўная й пры нагодзе выказвае пустахвальства. Бярэ часам уладу над мужам таму толькі, што той не знаходзіцца, што адказваць ёй; але ўлада гэтая пашыраецца толькі на драбніцы й палягае на вымовах і насьмешках. Яна чатыры разы пераапранаецца ў розныя сукні на працягу п'есы.

Хлестакоў, малады чалавек год дваццацёх трох, тоненькі, худзенькі, крыху прыдуркаваты і, як кажуць, без цара ў галаве, — адзін із тых людзей, якіх у канцылярыях называюць пусьцейшымі. Гаворыць і дзеіць без усялякага меркаваньня. Ён ня ў стане спыніць сталае ўвагі над якой-небудзь думкаю. Гаворка ягоная адрывістая, і словы вылётаюць із вуснаў ягоных зусім неспадзявана. Чым больш выканавец гэтае ролі пакажа чыстасэрдыя й прасыціні, тым больш ён выйграе. Апранаецца паводле моды.

² У Гоголя — „Февронья Петровна Пошлепкина“. У дзеі чацьвертай, зьяве 11 яе прозьвішча названа ў перакладзе як „Пашлёпкина“ [Тут і далей заўвагі публікатара].

Восіп, служка, такі, якімі зазвычай бываюць служкі крыху паджы-
лых год. Гаворыць паважна, пазірае крыху ўніз, рэзанэр і любіць само-
му сабе чытаць маралы для свайго пана. Голас ягоны блізу заўсёды
роўны, у гаворцы з панам набывае суворы, адрывісты й крыху навет
грубы выраз. Ён разумнейшы за свайго пана і таму хутчэй здагадваец-
ца, але ня любіць зашмат гаварыць, і таму моўчкі круцель. Касьцюм
ягоны — шэры ці сіні падношаны сурдут.

Бобчынскі й Добчынскі, абодвы нізенькія, кароценькія, дужа
цікаўныя; надзвычай падобныя адзін да аднаго: абодва зь невялічкімі
пузікамі, абодва гавораць хуценька й надзвычай шмат памагаюць гэс-
тамі й рукамі. Добчынскі крыху вышэйшы, паважнейшы за Бобчынс-
кага, але Бобчынскі разьвязьнейшы й жвавейшы за Добчынскага.

Ляпкін-Цяпкін, судзьдзя, чалавек, які прачытаў пяць ці шэсьць
кніжок і таму крыху вальнадумны. Вялікі ахвотнік да здагадкаў, таму
кожнаму свайму слову надае вагу. Выканавец гэтай ролі павінен заўсё-
ды захоўваць на сваім твары мнагазначную міну. Гаворыць басам із
даўгаватым расьцягам, хрыпам і сапам, як старэтны гадзіннік, які
перш сіпіць, а тады ўжо б'е.

Землянiка, апякун богугодных устаноў, дужа таўсты, непава-
роткі, нязграбны чалавек; але пры ўсім тым пройда й круцель. Дужа
прыслужлівы й мітусьлівы.

Паштмайстар, прастадушны да наўнасьці чалавек.

Рэшта роляў не патрабуець асаблівых тлумачэньняў; арыгіналы
іхныя заўсёды бадай знаходзяцца перад вачыма.

Спадары акторы асабліва павінны ўзяць увагу на апошнюю сцэну.
Апошняя праказанае слова павінна зрабіць электрычны ўскалот на
ўсіх — адразу, раптам. Уся група павінна зьмяніць палажэньне за адно
вокамгненьне. Гук зьдзіўленьня павінен вырвацца ўва ўсіх жанок ра-
зам, як быццам із адных грудзей. Ад незахаванья гэтых заўвагаў можа
зьнікнуць увесь эфэкт.

Дзея першая
Пакой у доме гараднічага.

Зьява I

Гараднічы, апякун богугодных устаноў, інспэктар школаў, судзьдзя, паліцыйны прыстаў, лекар, два кварталныя.

Гараднічы. Я запрасіў вас, спадары, каб паведаміць вам вельмі паганую навіну: да нас едзе рэвізор.

Амос Хведаравіч. Як, рэвізор?

Арцём Піліпавіч. Як, рэвізор?

Гараднічы. Рэвізор ізь Пецярбургу, інкогніта. І яшчэ з сакрэтнай інструкцыяй.

Амос Хведаравіч. Вось табе маеш!

Арцём Піліпавіч. Вось ня мелі клопату, дык давай!

Лукаш Лукашовіч. Божухна-Бацюхна! Яшчэ й з сакрэтнай інструкцыяй.

Гараднічы. Я быццам прачуваў: сянняя мне цалюткую ноч сьніліся нейкія два нязвычайныя пацукі. Праўда-ж, гэтакіх я ніколі ня бачыў: чорныя, нясусветнае велічыні! Прыйшлі, панюхалі — і пайшлі прэч. Вось я вам прачытаю ліст, што меў я ад Андрэя Іванавіча Чмыхава, якога самі, Арцёме Піліпавічу, знаеце. Вось што ён піша: „Даражэнькі сябру, куме й дабрадзею (мармыча напайголасу, прачытваючы хутка вачыма) — і паведаміць цябе...“ Ага, вась: „Сьпяшаюся, між іншага, паведаміць цябе, што прыехаў чыноўнік з інструкцыяй аглядзець усю губэрню й асабліва наш павет (мнагазначна ўздывае палец угару). Я даведайся гэта ад самаверыгодных людзей, хоць ён удае зь сябе прыватную асобу. Ведаючы, што за табою, як за кажным, вядуцца грашкі, бо чалавек ты разумны й ня любіш цацкі прыз паз пальцы, што плыве само ў рукі...“ (спыніўшыся). Ну, тутака свае. — „...дык раю табе ўзяць перасьцярогу, бо ён можа наехаць кажнае гадзіны, калі толькі ўжо пайшлі справы сямейныя: „Сястра Ганна Кірылаўна прыехаўшы да нас ізь сваім мужам; Іван Кірылавіч вельмі рассыцеў і ўсё грае на скрыпцы“ і іншае, і іншае. Дык вась якая акалічнасьць.

Амос Хведаравіч. Але-ж, акалічнасьць такая нязвычайная, проста нязвычайная. Нештачка нездарма.

Лукаш Лукашовіч. Навошта-ж, Антоне Антонавічу, із чаго гэта? Навошта да нас рэвізор?

Гараднічы. Навошта! Гэтак ужо, мабыць, доля. *(Уздыхнуўшы)*. Дасюль, дзякаваць Богу, падкочваліся да іншых гарадоў, цяпер падышоў чарод да нашага.

Амос Хведаравіч. Я думаю, Антоне Антонавічу, што тутак тонкая й больш палітычная прычына. Гэта значыць вось што: Расея... але-ж... хоча ваяваць, дык-жа міністэрыя, во бачыце, і падаслала чыноўніка, каб даведацца, ці няма дзе здрады.

Гараднічы. Гэнь, куды маханулі! Яшчэ разумны чалавек! У паветавым горадзе здрада! Што ён, на ўзьмежку, ці што? Ды адсюль, хоць тры гады гані, да ніякае дзяржавы не даедзеш.

Амос Хведаравіч. Не, я самім скажу... самі ня гэта... самі ня... Начальства мае тонкія мэты: дарма, што далёка, а яно накручвае на вус.

Гараднічы. Накручвае ці не накручвае, а я вас, спадары, перасыцярог. Глядзеце! У сваёй галіне я сякія-такія распараджэньні зрабіў, раю й вам. Асабліва самім, Арцёме Піліпавічу! І ня думаць, праезджы чыноўнік захоча насамперш аглядзець падначаленья самім богугодня ўстанова — і таму зрабеце так, каб усё было гожа: каптуры каб былі чыстыя, і хворыя не выглядалі-б на кавалёў, як зазвычай яны ходзяць па-свойску.

Арцём Піліпавіч. Ну, гэта йшчэ дарма. Каптуры, бадай, можна надзець і чыстыя.

Гараднічы. Але. І таксама над кажным ложкам надпісаць палаціне ці іншай якой моваю... гэта ўжо саміх частка, Хрысьціяне Іванавічу, — кажную хваробу, калі хто захварэўшы, каторага дня й даты... Ня добра, што ў вас хворыя такі сіберны тытун кураць, што заўсёды разачхаешся чалавек, увайшоўшы. Дый лепш, каб іх было меней: адразу запішуць на благі догляд ці на лекарава няўмелства.

Арцём Піліпавіч. О! Што да лекарства, мы з Хрысьціянам Іванавічам ужылі свае захады: чым бліжэй да натуры, тым лепш, — лекаў дарагіх мы ня ўжываем. Чалавек просты: калі памрэ, дык і так памрэ; калі ачуняе, дык і так ачуняе. Дый Хрысьціяну Іванавічу цяжкавата было б зь імі паразумецца — ён па-нашаму ані слоўца ня ўмее.

Хрысьціян Іванавіч выдае гук, часткаю падобны да літары і, а крыху да е.

Гараднічы. Самім гэтак-жа раіў-бы, Амосе Хведаравічу, узяць увагу на прысудзкія ўстановы. У саміх тамака ў сходні, куды зазвычай прыходзяць із просьбамі, старажы загадалі свойскіх гусей з маленькімі гусьнятамі, што так і шныпараць пад нагамі. Яно пэўна-ж, сваёй гаспадаркай абжывацца кожнаму ўхвальна, дык чаму-ж і старажу не абжыц-

**БАГДАНОВІЧ ПА-НЯМЕЦКУ
(бібліяграфія)**

**1. Творы Максіма Багдановіча
ў перакладзе на нямецкую мову**

- 1.1 **Sonett** („In der Wüste im Ägypterland...“) [Санэт („Паміж пяскоў Эгіпецкай зямлі...“)] // Europäische Lyrik der Gegenwart 1900—1925 / In Nachdichtungen von Josef Kalmer. Wien—Leipzig, 1927.
Гл. таксама: 1.4; 1.15; 1.23.
- 1.2 **Der Wasserman** [Вадзянік] // Europäische Lyrik der Gegenwart 1900—1925 / In Nachdichtungen von Josef Kalmer. Wien—Leipzig, 1927.
- 1.3 **Meine Lieder** [Мае песьні]: „Wenn die Trauer mir mein Herz bedrängt...“, „Faßt die Trauer um mein Heimatland...“, // Bahdanovič, Maksim. Weißruthenische Heimatlyrik / Ins Deutsche übertragen von Eugen Freiherrn von Engelhardt. Hildesheim, 1949.
- 1.4 **Das Weizenkorn** [Санэт („Паміж пяскоў Эгіпецкай зямлі...“)] // Bahdanovič, Maksim. Weißruthenische Heimatlyrik / Ins Deutsche übertragen von Eugen Freiherrn von Engelhardt. Hildesheim, 1949.
Гл. таксама: 1.1; 1.15; 1.23.
- 1.5 **Mein Heimatland** [„Краю мой родны! Як выкляты Богам...“] // Bahdanovič, Maksim. Weißruthenische Heimatlyrik / Ins Deutsche übertragen von Eugen Freiherrn von Engelhardt. Hildesheim, 1949.
- 1.6 **Emigranten** [Эміграцкая песьня] // Bahdanovič, Maksim. Weißruthenische Heimatlyrik / Ins Deutsche übertragen von Eugen Freiherrn von Engelhardt. Hildesheim, 1949.
- 1.7 **Vor dem Hochwasser** [Перад паводкай] // Bahdanovič, Maksim. Weißruthenische Heimatlyrik / Ins Deutsche übertragen von Eugen Freiherrn von Engelhardt. Hildesheim, 1949.

- 1.8 **Abend** [Вечар („Месяц круглы ўстаў на небе...“) // Bahdanovič, Maksim. Weißruthenische Heimatlyrik / Ins Deutsche übertragen von Eugen Freiherrn von Engelhardt. Hildesheim, 1949.
- 1.9 **Am Lagerfeuer** [„Вечар на захадзе ў попеле тушыць...“] // Bahdanovič, Maksim. Weißruthenische Heimatlyrik / Ins Deutsche übertragen von Eugen Freiherrn von Engelhardt. Hildesheim, 1949.
- 1.10 **Sommernacht im Walde** [„Цёплы вечар, ціхі вецер, свежы стог...“] // Bahdanovič, Maksim. Weißruthenische Heimatlyrik / Ins Deutsche übertragen von Eugen Freiherrn von Engelhardt. Hildesheim, 1949.
- 1.11 **Herbstblumen** [„Плакала лета, зямлю пакідаючы...“] // Bahdanovič, Maksim. Weißruthenische Heimatlyrik / Ins Deutsche übertragen von Eugen Freiherrn von Engelhardt. Hildesheim, 1949.
- 1.12 **Mein letzter Wunsch** [„Даўно ўжо целам я хварэю...“] // Bahdanovič, Maksim. Weißruthenische Heimatlyrik / Ins Deutsche übertragen von Eugen Freiherrn von Engelhardt. Hildesheim, 1949.
- 1.13 **Sonett** („Dein Strahlenblick verlockend auf mir ruht...“) [Санэт („Прынадна вочы зьзяюць для мяне“)] / Deutsch von Johan Warkentin // Sowjetliteratur. №35. 1983. Heft 3. S. 134—135.
Гл. таксама 1.24.
- 1.14 **„Als Herkules zu Baden schmetterte Antäus...“** [„Калі зваліў дужы Геракл у пыл Антэя“] / Deutsch von Johan Warkentin // Sowjetliteratur. №35. 1983. Heft 3. S. 134—135.
- 1.15 **Sonett** („Fern in Ägyptens heißem Wüstensand...“) [Санэт („Паміж пясчоў Эгіпецкай зямлі...“)] / Deutsch von Johan Warkentin // Sowjetliteratur. №35. 1983. Heft 3. S. 134—135.
Гл. таксама 1.1; 1.4; 1.23.
- 1.16 **„In rosa Asche löscht langsam im Westen...“** [„Вечар на захадзе ў попеле тушыць...“] / Deutsch von Johan Warkentin // Sowjetliteratur. №35. 1983. Heft 3. S. 134—135.
Гл. таксама 1.9.
- 1.17 **„Ich hab bei den Satten um Brot gefleht...“** [Зь песняў беларускага мужыка. II „Я хлеба ў багатых прасіў і маліў...“] / Deutsch von Michail Schaiber // Sowjetliteratur. №35. 1983. Heft 3. S. 132—133. [Innerhalb eines Artikels von N. Gilevitsch].
- 1.18 **„Ein Tag voller Sonne, noch nie gekannt...“** [„Беларусь, твой народ дачакаецца...“] / Deutsch von Michail Schaiber // Sowjet-

- literatur. №35. 1983. Heft 3. S. 132—133. [Innerhalb eines Artikels von N. Gilevitsch].
- 1.19 „**Gern würde ich Sie...**“ [„Я хацеў бы спаткацца з Вамі на вуліцы...“] / Deutsch von Michail Schaiber // Sowjetliteratur. №35. 1983. Heft 3. S. 132—133. [Innerhalb eines Artikels von N. Gilevitsch].
- 1.20 **Pagonia** [Пагоня] / Deutsch von Ferdinand Neureiter // Пагоня Максіма Багдановіча. Львів, 1992. С. 14.
- 1.21 **Die Weberinnen von Sluzk** [Слуцкія ткачыхі] // Neureiter, Ferdinand. Weißrussische Anthologie. Ein Lesebuch zur weißrussischen Literatur (mit deutschen Übersetzungen). München, 1983. S. 89—96. (Slavistische Beiträge. Band 162).
- 1.22 **Romanze** („Der Venus-Stern ging über der Erde auf...“) [Раманс („Зорка Вэнэра ўзышла над зямлёю...“)] // Neureiter, Ferdinand. Weißrussische Anthologie. Ein Lesebuch zur weißrussischen Literatur (mit deutschen Übersetzungen). München, 1983. S. 89—96. (Slavistische Beiträge. Band 162).
- 1.23 **Sonett** („In der sandigen ägyptischen Erde...“) [Санэт („Паміж пяскоў Эгіпецкай зямлі...“)] // Neureiter, Ferdinand. Weißrussische Anthologie. Ein Lesebuch zur weißrussischen Literatur (mit deutschen Übersetzungen). München, 1983. S. 89—96. (Slavistische Beiträge. Band 162).
- Гл. таксама 1.1; 1.4; 1.15.
- 1.24 **Sonett** („Augen strahlen mich verlockend an...“) [Санэт („Прынадна вочы зьзяюць да мяне“)] // Neureiter, Ferdinand. Weißrussische Anthologie. Ein Lesebuch zur weißrussischen Literatur (mit deutschen Übersetzungen). München, 1983. S. 89—96. (Slavistische Beiträge. Band 162).
- Гл. таксама 1.13.
- 1.25 **Apokryph** [Апокрыф] // Neureiter, Ferdinand. Weißrussische Anthologie. Ein Lesebuch zur weißrussischen Literatur (mit deutschen Übersetzungen). München, 1983. S. 89—96. (Slavistische Beiträge. Band 162).
- 1.26 **Die Geschichte von dem Ikonenmaler und dem Goldschmied...** [Апавяданьне аб іконьніку і залатары...] // Störche über den Sümpfen. Belorussische Erzähler / Herausgegeben von N. Randow. Berlin, 1971. S. 109—13.

**2. Нарысы, біяграфіі, рэцэнзіі на выданыі твораў
Максіма Багдановіча**

- 2.1 **Boričevskij, E. Bahdanovič, M.: Tvory. Padrychtavana Litraturnaj Kamisijaj Instytutu Belaruskaj Kul'tury pad redakcyjaj prof. I.I. Zamotina. Mensk 1927/28. (Werke, Gr. 8°, Bd. I, XV + 502 S.; Bd. II, LXL + 418 S. [Rezension] // Slavische Rundschau. Band 1. №7. 1929. S. 471—472.**
- 2.2 **Haertel, E. Eugenio Ljackij: Un poeta bianco-russo. Massimo Bagdanovič. – Rivista di letteratura slave. Anno 3.2 (1928). S. 193—201 [Rezension] // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. N.[eue] F.[olge]. Band IV. Heft IV. 1928. S. 690.**
- 2.3 **Randow, N. Maxim Bahdanovitsch [Kurzbiographie] // Störche über den Sümpfen. Belorussische Erzähler / Herausgegeben von N. Randow. Berlin, 1971. S. 483—484.**
- 2.4 **Bojko-Blochyn, J. Maksim Bahdanovič. Weltbild, lyrische Motive, Stil // Die Welt der Slaven. №21. 1976. Heft 1. S. 22—39.**
 Перадрукавана ў: Bojko-Blochyn, J. Gegen den Strom. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der slavischen Literaturen. Heidelberg 1979 S. 122—135. (Beiträge zur neueren Literaturgeschichte. Dritte Folge. Band 43).
- 2.5 **Bojko-Blochyn, J. Maksim Bahdanovič und die ukrainische Literatur // Slavistische Studien zum VIII. Internationalen Slavistenkongreß in Zagreb 1978 / Herausgegeben von J. Holthusen, W. Kasack und K. Olesch. Köln—Wien, 1978. S. 63—69.**
- 2.6 **Gilewitsch, N. Maxim Bogdanowitsch (1981—1917) // Sowjetliteratur. №35. 1983. Heft 3. S. 131—134. [mit Photo].**
- 2.7 **Neureiter, F. Maksim Bahdanovič [Kurzbiographie] // Neureiter, F. Weißrussische Anthologie. Ein Lesebuch zur weißrussischen Literatur (mit deutschen Übersetzungen). München, 1983. S. 88. (Slavische Beiträge. Band 162).**
- 2.8 **Bankowski-Züllig, M. Ein weißrussischer Europäer. Zum hundertsten Geburtstag von Maksim Bahdanovič // Neue Zürcher Zeitung. 286. 9 Dezember 1991. S. 19.**
- 2.9 **Scholz, Fr. Maksim Bahdanovič und die zeitgenössische Literatur. Ein Beitrag zur Geschichte der Moderne in der weißrussischen Literatur // Festschrift für Erwin Wendel zum 65. Geburtstag. München, 1991. S. 393—407. (Slavische Sprachen und Literaturen. Band 20).**

3. Тэксты пра Максіма Багдановіча ў гісторыі беларускай літаратуры

- 3.1 **Karskij, E. Geschichte der weißrussischen Volksdichtung und Literatur** / Deutsch von M. Woltner. Berlin—Leipzig, 1926. (Grundriß der slavischen Philologie und Kulturgeschichte / Herausgegeben von R. Trautmann und M. Vasmer.). S. 183—187 [ein Kapitel: Maksim Bahdanovič]; S. 198 [wird Bahdanovič noch einmal als Kritiker erwähnt].
- 3.2 **McMillin, A. B. Die Literatur der Weißrussen. A History of Byelorussian Literature From its Origins to the Present Day** [in englischer Sprache. Mit Bibliographie]. Gießen, 1977 S. 149—160. [das 12 Kapitel: Bahdanovič]. (Bausteine zur Geschichte der Literatur bei den Slaven. Band 6)

4. Тэксты пра Максіма Багдановіча ў даведніках

- 4.1 **Stankevič, St. Bahdanovič, Maksim** // Kleine slavische Biographie. Harassowitz. Wiesbaden, 1958. S. 31. [11 Zeilen].
- 4.2.1 **Leffenbauer, W. Bahdanovič, Maksim Adamowitsch** // Lexikon der Weltliteratur. Bibliographisch-bibliographisches Handwörterbuch nach Autoren und anonymen Werken / Herausgegeben von G. von Wilpert. Stuttgart, 1963. S. 105. [11 Zeilen].
- 4.2.2 **Leffenbauer, W. Bahdanovič, Maksim Adamowitsch** // Lexikon der Weltliteratur / Herausgegeben von G. von Wilpert. Band 1: Autoren. Stuttgart, 1975. [11 Zeilen].
- 4.2.3 **Lettenbauer, W. Bahdanovič, Maksim Adamowitsch** // Lexikon der Weltliteratur / Herausgegeben von G. von Wilpert. Band 1: Autoren. Stuttgart, 1988. [3 Auflage in 2 Bänden von 4.2.1]. S. 103. [12 Zeilen].
- 4.3 **Bogdanovitsch (Bahdanovič), Maksim Adamowitsch** // Meyers neues Lexikon in acht Bänden. Leipzig, 1963—1964. Band 1. S. 899: [10 Zeilen].
- 4.4 **Bahdanovič, Maksim Adamowič** // Das große Duden-Lexikon in acht Bänden. Mannheim, 1964—1968. Band 1. S. 431. [9 Zeilen] [Verweis auf (S. 419): Bahdanovitsch, Maksim Adamowitsch].
- 4.5 **Bahdanovitsch, Maksim Adamowitsch** // Das neue Duden-Lexikon in zehn Bänden. Mannheim—Wien—Zürich, 1984. Band 2. S. 465. [4 Zeilen].

- 4.6.1 **Bahdanovitsch, Maksim Adamowitsch** // Meyers Handbuch über die Literatur. Mannheim—Wien—Zürich, 1964. S. 174. [9 Zeilen].
- 4.6.2 **Bahdanovitsch, Maksim Adamowitsch** // Meyers Handbuch über die Literatur. Mannheim—Wien—Zürich, 1970. S. 121. [9 Zeilen].
- 4.7 **Kasper, K.-H. Bahdanovitsch, Bohdanovitsch, Maxim Adamowitsch** // Literaturen der Völker der Sowjetunion / Herausgegeben von H. Jünger. Leipzig, 1967. S. 136. [15 Zeilen].
- 4.8 **Bahdanovitsch, Maksim Adamowitsch** // Meyers enzyklopädisches Lexikon. 9. Auflage (28 Bände). Band 4. Mannheim—Wien—Zürich, 1972. S. 427. [7 Zeilen].
- 4.9 **Kasper, K.-H. Bahdanovič, Maksim Adamowič** // Lexikon fremdsprachiger Schriftsteller / Herausgegeben von G. Steiner, H. Greiner-Mai, W. Lehmann. Band 1. Leipzig, 1977. S. 131. [21 Zeilen].
- 4.10 **Bahdanovitsch, Maksim Adamowitsch** // Der Literatur-Brockhaus / Herausgegeben von W. Habicht, W.-D. Lange und der Brockhaus-Redaktion. Band 1. Mannheim—Wien—Zürich, 1988. S. 169. [7 Zeilen].
- 4.11 **Gajewski, A. Maksim Bahdanovič. Das lyrische Werk [mit Bibliographie]** // Kindler Neues Literaturlexikon / Herausgegeben von W. Jens. Band 2. München, 1989. S. 59—61.

5. Згадкі пра Максіма Багдановіча ў даведніках у разьдзеллах „Беларуская літаратура“

- 5.1.1 **Der große Brockhaus.** 15 Auflage. (20 Bände). Band 20. Leipzig, 1935. S. 144
Згадка: М. Bahdanovitsch (1892 [sic!] — 1917).
- 5.1.2 **Der große Brockhaus.** 16 Auflage. (12 Bände). Band 12. Wiesbaden, 1957. S. 415.
Згадка: М. Bahdanovitsch (+1917).
- 5.1.3 **Der große Brockhaus.** 17 Auflage. (20 Bände). Band 20. Wiesbaden, 1974. S. 158.
Згадка: Maksim Bahdanovitsch (1891—1917).
- 5.1.4 **Der große Brockhaus.** 18 Auflage. (12 Bände). Band 12. Wiesbaden, 1981. S. 314.
Згадка: М. Bahdanovitsch (1891—1917).
- 5.1.5 **Der große Brockhaus.** 19 Auflage (24 Bände). Band 19. Mannheim, 1993.

- 5.2 **Meysers Lexikon.** 7 Auflage (12 Bände). Band 12. Leipzig 1930. S. 1189.
Згадка: Maxim Bohdanovitsch (1892 [sic!] – 1917).
- 5.3 **Meysers enzyklopädisches Lexikon** (25 Bände). Band 25. Mannheim—Wien—Zürich, 1979. S. 156.
Згадка: M. A. Bohdanovitsch.
- 5.4 **Meysers großes Universal — Lexikon** (15 Bände). Band 15. Mannheim—Wien—Zürich, 1986. S. 325.
Згадка: M. A. Bohdanovitsch.
- 5.5 **Meysers neues Lexikon in acht Bänden.** Band 1. Leipzig, 1963. S. 711.
Згадка: M. A. Bogdanovitsch.
- 5.6 **Meysers neues Lexikon** (18 Bände). Band 2. Leipzig, 1972. S. 186.
Згадка: M. Bogdanovitsch.
- 5.7 **Meysers großes Universal — Lexikon** (4 Bände). Band 1. Leipzig, 1978. S. 251.
Згадка: M. Bohdanovitsch. [2 Auflage: 1979—1980].
- 5.8 **Schweizer Lexikon** (7 Bände). Band 7. Zürich, 1948. Spalte 1206.
Згадка: M. Bohdanovitsch (1892 [sic!] – 1917).
- 5.9 **Die Weltliteratur. Bibliografisches, literaturhistorisches und bibliografisches Lexikon in Übersichten und Stichwörtern** / Herausgegeben von E. Frauwallner, H. Giebisch und E. Heinzel (3 Bände). Band 3. Wien, 1954. S. 1910.
Згадка: Maxim Bohdanovič (1892 [sic!] – 1917) і верш „Vjanok“ [„Вянок“] (1913).
- 5.10 **Kasper, K.-H. Belorussische Literatur** // Literaturen der Völker der Sowjetunion / Herausgegeben von H. Jünger. Leipzig, 1967. S. 73.
Згадка: M. Bohdanovitsch.
- 5.11 **Der Literatur-Brockhaus** / Herausgegeben von W. Habicht, W.-D. Lange und der Brockhaus-Redaktion (3 Bände). Band 3. Mannheim—Wien—Zürich, 1988. S. 658.
Згадка: M. A. Bahdanovitsch.
- 5.12 **Randow, N. Die weißruthenische Literatur** // Kindler Neues Literaturlexikon / Herausgegeben von W. Jens. (20 Bände). Band 20. München, 1992. S. 405. [8 Zeilen].
Згадка: Bahdanovič і пра яго — 8 радкоў.

**6. Згадкі пра Максіма Багдановіча ў публікацыях,
прысьвечаных беларускай літаратуры й Беларусі**

- 6.1 **Rudniański, S. Weißrussischer Brief** // Das literarische Echo. Halbmonatsschrift für Literaturfreunde. 18 Jahrgang. Heft 2. 15 Oktober 1915. Spalte 116.
- 6.2 **Hartny, C. (?) Die weißruthenische Literatur** // Weißruthenische Kultur I. Sammlung von Aufsätzen aus dem Gebiete der weißruthenischen Kultur / Verdeutschung von G. Petzold. Minsk: Weißruthenische Gesellschaft für kulturelle Verbindung mit dem Ausland, 1928. S. 21.
Згадка: М. Bohdanovitsch і ягоны зборнік вершаў „Der Kranz“, [„Вянок“] — 7 радкоў. Акрамя таго на с. 83 — 13 радкоў, прысьвечаныя падзеям дзясятай гадавіны сьмерці Багдановіча 29 траўня 1927.
- 6.3 **Wirschubski, G. „Die Etappen der Entwicklung der weißrussischen Literatur“ in: „Belorusskaja Saveckaja Socialističeskaja respublika“ — Verlag: Rat der Volkskommissare der Weißrussischen Sozialistischen Sowjetrepublik. Minsk 1927** [Rezension] // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. N.[eue] F.[olge]. Band IV. Heft I. 1928. S. 466.
- 6.4 **Samojlo, V. Jasep S'vetasar: Ales' Garun und sein literarischen Schaffen. — Belaruskaje Slova. 1927. Heft 27—28** [Rezension] // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. N. F. Band V. Heft I. 1929. S. 141.
- 6.5 **Samojlo, V. Anton Navina: „Unter dem blauen Himmel“, ein Versband von N. Arseneva. — Naša Prauda, 1927. Nr. 35** [Rezension] // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. N. F. Band V. Heft I. 1929. S. 143.
- 6.6 **N. D. Das Institut für Weißrussische Kultur und Weißrussische Akademie der Wissenschaften** // Slavische Rundschau. Jahrgang 1. 43. 1929. S. 234.
Пра выданьне твораў Максіма Багдановіча — 5 радкоў.
- 6.7 **Samojlo, V. Anton Navina (Anton Luckevič): „Adbitae žyz'ze“. Vorträge und Abhandlungen über die weißrussische Renaissanceliteratur. Bd. 1. Verlag: Belaruskaje vydaveckaje tavarystvo. Wilna 1929. 145 s.** [Rezension] // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. N. F. Band VI. Heft II—III. 1930. S. 371.
- 6.8 **Luckevič, A. Die weißruthenische Literatur in der Vergangenheit und Gegenwart** // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. N. F. Band VII. Heft IV. 1931. S. 383—384, 385.

- 6.9 **Samojlo, V. Mikolaj Iljaševič: Belorus a Belorusove. Z 1 mapoj a 13 illustr. (Weißrußland und die Weißrussen. Mit einer Karte und 13 Illustr.). — Prag 1930. 124 s.** [Rezension] // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. N. F. Band VII. Heft IV. 1931. S. 462.
- 6.10 **Bronstein, J. Die schöne Literatur der Weißrussischen SSR // Die Literatur der Sowjetunion. Illustrierte Sammelbände der WOKS. Heft 7—8. [Moskau], 1934. S. 70 [6 Zeilen], 72.**
- 6.11 **Bakatsch, P. Lehrbuch der deutschen Sprache für Weißruthenen.** Berlin 1941. S. 241—243, 248.
- 6.12 **Engelhardt, E. Frh. Von. Weißruthenien. Volk und Land.** Berlin—Amsterdam—Prag—Wien, 1943. S. 272, 273 [11 Zeilen].
- 6.13 **Moskalik, M. Janka Kupala, der Sänger des weißrussischen Volkstums.** München, 1961. S. 8, 107, 111, 114, 153. (Slavistische Beiträge. Band 3).
- 6.14 **Bugajew, D. Im Wandel der Jahrhunderte /** Deutsch von L. Keith // Sowjet-Literatur. 1962. Heft 8. S. 153. [4 Zeilen].
- 6.15 **Tschizewskij, D. Vergleichende Geschichte der slavischen Literaturen (2 Bändchen). Band 2.** Berlin, 1968. S. 81, 87. [3 Zeilen].
- 6.16 **Randow, N. „Nachwort“ zu dem Buch „Störche über den Sümpfen. Belorussische Erzähler“.** Berlin, 1971. S. 475. [2 Zeilen].
- 6.17 **Flaker, A. Die slavischen Literatur zur Zeit des Modernismus. Das Auftreten der Avantgarde und des Expressionismus / Bearbeitet von Th. Rothschild, Hans Hinterhäuser (Herausgeber) // Neues Handbuch der Literaturwissenschaft. Herausgegeben von Klaus von See (23 Bände). Band 19. II Teil.** Wiesbaden, 1976. S. 401. [3 Zeilen und es wird ein 8 Zeilen langes Zitat aus seinem Artikel „Забыты шлях“ angeführt].
- 6.18 **Lojko, O. Einige Gesetzmäßigkeit in der Entwicklung der belorussischen Gegenwartlyrik // Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich — Schiller — Universität Jena. 25 Jahrgang, Heft 2. Gesellschaft — und Sprachwissenschaftliche Reihe.** 1976. S. 210. [3 Zeilen].
- 6.19 **Auerswald, Hans. Zur Rezeption revolutionär — proletarischer und sozialistischer deutscher Literatur in der BSSR und belorussischer Literatur in der Weimarer Republik und in der DDR // Zur Geschichte der BSSR und der deutsch — belorussischen Beziehungen. Kolloquium der Sektion Geschichte 30 und 31.**

- Oktober 1979 / Wissenschaftliche Bearbeitung: C. Remer. Jena, 1981. S. 121, 125, 126.
- 6.20 **Bojko-Blochyn, J. Belorussische Poesie im Zerrspiegel sowjetischer Darstellung** // Bojko-Blochyn, J. Gegen den Strom. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der slavischen Literaturen. Heidelberg, 1979. S. 120–121. (Beiträge zur neueren Literaturgeschichte. Dritte Folge. Band 43).
- 6.21 **Gutschmidt, K. McMillin, A. B. Die Literatur der Weißrussen. A History of Byelorussian Literature From its Origins to the Present Day. Gießen: Schmitz, 1977. 447 Seiten. 60. — DM (Bausteine zur Gesch. der Lit. bei den Slawen 6)** [Rezension] // Referatendienst für Literaturwissenschaft. Jahrgang 13. 1981. Heft 3. S. 435.
- 6.22 **McMillin, A. B. Goethe in weißrussischer Übersetzung // Goethe und die Welt der Slawen** / Herausgegeben von H.-B. Harder und H. Rothe. Gießen, 1981 (Schriften des Komitees der Bundesrepublik Deutschland zur Förderung der Slavischen Studien / Herausgegeben von H. Rothe. Band 4). S. 228. [6 Zeilen].
- 6.23 **Karatkewitsch, W. Land unter weißen Flügeln. Essai** / Aus dem Belorussischen von W. Tschapeha. Minsk, 1983. S. 158 [24 Zeilen], 164 [wird eine Porträtbüste Bahdanovitsch's von A. Grube erwähnt].
- 6.24 **Schäfer, I. Die belorussische Literatur** // Einführung in die multinationale Sowjetliteratur / Von einem Autorenkollektiv unter Leitung von W. Beitz. Leipzig, 1983. S. 195.
- 6.25 **Baranowa, M. P., Pawlowa, N. G. Kurze Geschichte der Belorussischen Sozialistischen Sowjetrepublik** / Bearbeitet und mit einem Vorwort versehen von D. Jena. Übersetzung: G. Höhne und C. Remer. Jena, 1985. S. 67.
- 6.26 **Randow, N. „Nachwort“ zu dem Buch: Jakub Kolas, Märchen des Lebens. Berlin, 1988. S. 161.**
- 6.27 **McMillin, A. B. Landmarks and Tendencies in the Development of Byelorussian Poetry** // „Прими собрание пестрых глав„. Slavistische und slavenkundliche Beiträge für Peter Brang zum 65 Geburtstag / Herausgegeben von C. Goehrke, R. Kemball, D. Weiss; redigiert von Monika Bankowski-Züllig. Bern—Frankfurt am Main—New York—Paris, 1989. S. 235, 238–239, 240, 244. (Slavica Helvetica. Band 33).
- 6.28 **McMillin, A. B. Early 20th Century Byelorussian Spiritual Poetry** // „Tgoli chole Méstró„. Gedenkschrift für Reinhold Olesch /

- Herausgegeben von R. Lachmann, A. Lauhus, Th. Lewandowski, B. Zelinsky. Köln—Wien, 1990. S. 537, 543.
- 6.29 **Bieder, H. Die erste und zweite Wiedergeburt der weißrussischen Sprache und Kultur** // Georg Mayer zum 60 Geburtstag / Herausgegeben von U. Bieber und A. Woldan. München, 1991. S. 407. (Sagners Slavistische Sammlung. Band 16).
- 6.30 **Bieber, H. Die gegenwärtige Sprach- und kulturpolitische Entwicklung in Weißrussland** // Die Welt der Slaven. Jahrgang XXXVII. 1 + 2, N. F. XVI. 1 + 2. München, 1992. S. 158.

Падрыхтоўка да друку Святланы Шахойскай і Натальі Гардзіенкі

МАКСІМ БАГДАНОВІЧ НА СТАРОНКАХ ГАЗЭТАЎ „БАЦЬКАЎШЧЫНА“ Й „БЕЛАРУС“

А-віч. „Апокрыф“ М. Багдановіча ў „Вільным слове“. Перакладнік Барыс Аляксандраў. [Зь беларускага жыцця] // Бацькаўшчына. №9 (544). 26 лютага 1961. С. 4.

Аганёк, В. Васілёк і Незабудка. (Казка Багдановічавым „беларускім вершам“) // Бацькаўшчына. №78—79. 25 сьнежня 1951. С. 6.

Перадрукавана з часопіса „Сакавік“ (№1. 1947).

Адамовіч, Ант. Наш Багдановіч // Бацькаўшчына. №31 (467). 9 жніўня 1959. С. 2—3; №32 (468). 30 жніўня 1959. С. 2—3; №33 (469). 6 верасьня 1959. С. 2—3; №34 (470). 13 верасьня 1959. С. 2—3.
„Апокрыф“ М. Багдановіча па-ангельску. Пераклад Веры Рыч // Беларус. №163. Лістапад 1970. С. 5.

Багдановіч, Максім. Апокрыф // Беларус. №3 (9). 30 красавіка 1952. С. 3.

Багдановіч, Максім. Забыты шлях. Літаратурна-крытычны артыкул // Бацькаўшчына. №20—21 (354—355). 26 травня 1957. С. 6—7.

Багдановіч, Максім. Зь літаратурнай спадчыны: 1. Пагоны, 2. Краю мой родны! Як выклаты богам, 3. Санэт, 4. Слуцкія ткачыхі, 5. „Даўно ўжо целама я хварэю...“, 6. Раманс // Бацькаўшчына. №20—21 (354—355). 26 травня 1957. Літаратурны дадатак. С. 3.

Багдановіч, Максім. Качулка. Апавяданьне // Бацькаўшчына. №21—22 (152—153). 31 травня 1953. Літаратурны дадатак. С. 4, 6; №34 (470). 13 верасьня 1959. С. 2—3.

Незахаваны беларускі тэкст з расейскае мовы аднавіў С. Смутніца.

Багдановіч, Максім. Музыка. Апокрыф. Апавяданьне аб іконьніку й залатару // Бацькаўшчына. №20—21 (354—355). 26 травня 1957. Літаратурны дадатак. С. 4—6.

Багдановіч, Максім. Творы: I. Музыка, II. Вершы, ня ўплеценыя ў „Вянок“ // Бацькаўшчына. №34 (368). 25 жніўня 1957. С. 2—3; №35—36 (369—370). 8 верасня 1957. С. 2—6; №37 (371). 15 верасня 1957. С. 2—3; №38 (372). 22 верасня 1957. С. 2—3; №39 (373). 29 верасня 1957. С. 2—3.

Багдановіч, Максім. Творы: „Вянок“ // Бацькаўшчына. №40 (374). 6 кастрычніка 1957. С. 2—3; №41 (375). 13 кастрычніка 1957. С. 2—3; №44 (378). 3 лістапада 1957. С. 2—3; №45 (379). 10 лістапада 1957. С. 2—3; №46 (380). 17 лістапада 1957. С. 2—3; №47 (381). 24 лістапада 1957. С. 2—3; №48 (382). 1 снежня 1957. С. 2—3; №49 (383). 8 снежня 1957. С. 2—3; №50 (384). 15 снежня 1957. С. 2—3; №1—2 (387—388). 7 студзеня 1958. С. 3—6; №3 (389). 19 студзеня 1958. С. 2—3; №4 (390). 26 студзеня 1958. С. 2—3; №5 (391). 2 лютага 1958. С. 2—3.

Багдановіч, Максім. Творы: Да новае рэдакцыі „Вянку“ (1916—1917). Найбольш грунтоўна перарэдагаваныя вершы „Вянку“ // Бацькаўшчына. №16—17 (402—403). 20 красавіка 1958. С. 6; №20 (406). 18 травня 1958. С. 2.

Багдановіч, Максім. Творы: Да нявыданага зборніка „Палын-трава“ (вершы пра Аню; 1914—1915) // Бацькаўшчына. №6 (392). 2 лютага 1958. С. 2—3; №7 (393). 16 лютага 1958. С. 2—3; №8 (394). 23 лютага 1958. С. 2—3; №9 (395). 2 сакавіка 1958. С. 2—3.

Багдановіч, Максім. Творы: Да нявыданага зборніка „Шыпшына“ (1915—1916) // Бацькаўшчына. №10 (396). 9 сакавіка 1958. С. 2—3.

Багдановіч, Максім. Творы: З глебы чужое (1913—1916). Пераклады // Бацькаўшчына. №16—17 (402—403). 20 красавіка 1958. С. 4—5.

Багдановіч, Максім. Творы: Зь недапрацаванага. Думы // Бацькаўшчына. №16—17 (402—403). 20 красавіка 1958. С. 7.

Багдановіч, Максім. Творы: Насьледванні песьняў некаторых народаў. 1915 // Бацькаўшчына. №16—17 (402—403). 20 красавіка 1958. С. 6—7.

Багдановіч, Максім. Творы: Перадсьмяротныя радкі (1917) // Бацькаўшчына. №20 (406). 18 травня 1958. С. 2—3.

Багдановіч, Максім. Творы: Пераклады з Вэрлена: Шынок; Ракаўка; 3 альбомных вершаў крытыку; „Жывая лялечка...“; „Вечар ціхі...“; „Прычасьціўся целу мацуры...“; Лясун; „Я нядужы бяскры-

лы паэт...“; „Я хацеў-бы спаткацца...“. Перажыццёвыя творы // Бацькаўшчына. №23 (409). 22 чэрвеня 1958. С. 3; №24–25 (410–411). 29 чэрвеня 1958. С. 2–7.

Багдановічаўскі год. „Сьветлы сьлед будзе вечно жывы“ // Беларус. №377. Студзень 1991. С. 1.

Багдановічаў юбілей у Чыкага // Беларус. №385. Сьнежань 1991. С. 3.

Бураўкін, Генадзь. Стагодзьдзе Максіма Багдановіча (1891–1991) // Беларус. №384. Лістапад 1991. С. 5.

Васілеўскі, Алесь. Багдановічаўскі юбілей у ААН // Беларус. №384. Лістапад 1991. С. 5.

Выстаўка ў Гарадзкім унівэрсытэце Нью-Ёрку // Беларус. №382. Верасень 1991. С. 6.

Выстаўка прысьвечаная Максіму Багдановічу.

Томас Бэрд.

Глыбінны, Уладзімер. Максіма сяброўка. Урывак з апавесьці пра Максіма Багдановіча „Пад лебядзіным знакам“ // Беларус. №294–295. Лістапад–сьнежань 1981. С. 4. 5; №296. Студзень 1982. С. 3.

Дудзіцкі, Уладзімер. Максіму Багдановічу // Бацькаўшчына. №23 (357). 9 чэрвеня 1957. С. 3.

Жук, В. Максім Багдановіч. Да 37-ай гадавіны сьмерці // Бацькаўшчына. №20–21 (202–203). 30 травня 1954. С. 3.

Запруднік, Я. „Вянок“ Максіма Багдановіча // Бацькаўшчына. №1–2 (536–537). Праваслаўныя Каляды. 7 студзеня 1961. С. 5.

Антон Адамовіч, Браніслаў Даніловіч, Сяргей Палуян, Станіслаў Станкевіч.

Запруднік, Янка. „Лекцыю лічыць непажаданай...“ // Беларус. №215. Сакавік 1975. С. 6.

Забарона Максіму Багдановічу чытаць лекцыю „Беларускае адраджэньне“ на беларускай мове ў Менску (лістапад 1916 г.).

Зданковіч, А. Сотыя ўгодкі М. Багдановіча ў Лёндане [Ангельшчына] // Беларус. №385. Сьнежань 1991. С. 3.

Патрыся Вэнз, Джэймс Дынглей, Гай Пікарда, Вера Рыч, В. Селядцоў, Цэля Цьвіч.

Зьніч. Вершы з таго боку: 1. Рэха малітвы, 2. „...Вякі плывуць...“, 3. „...З россыпу слоў — крышталю...“, 4. „...За што ты церпіш неадольны здзек...“, 5. „...Дзе ў сьвеце

плыве Беларусь?...“ , 6. „...Умерлі... Заглыбілі сум і маўчаньне...“ 7. „Прагрэс — разьёшаная трызна...“ , 8. М. Багдановічу, 9. Нэарэгістратары, 10. Земляком, 11. Ля рэчышча Віслачы, 12. „О, Крыўя, не!...“ , 13. Парада, 14. Калегам-мовазнаўцам, 15. Кандыдатам і акадэмікам // Беларус. №303—304. Жнівень—верасень 1982. С. 4—5.

Із спадчыны М. Багдановіча: 1. Пагоня, 2. Дождж у полі і холад, 3. „Рушымся, брацьці, хутчэй...“ , 4. Крыніца // Беларус. №3 (9). 30 травень 1952. С. 3.

Кавыль, Міхась. Максім Багдановіч (1891—1991). Акраверш // Беларус. №384. Лістапад 1991. С. 5.

Клім, С. Творцы нашых ідэяў // Беларус. №3 (9). 30 травень 1952. С. 1, 4.

Максім Багдановіч, Францішак Багушэвіч, Кастусь Каліноўскі, Янка Купала, Алаіза Цётка, Т. Тойнбі.

Кніга-аповесьць пра Максіма Багдановіча. (Ул. Глыбінны. „Пад лебядзіным знакам“) // Беларус. №311. Чэрвень—ліпень 1983. С. 8.

Крыніца, А. Магутная сіла-краса [Максім Багдановіч] // Беларус. №3 (9). 30 травень 1952. С. 3.

„Крыніца жывой вады“. Беларусь для М. Багдановіча і Багдановіч для Беларусі // Беларус. №336. Чэрвень 1987. С. 3.
Прэм'ера на сцэне Дому літаратара.

Ластоўскі, В. М. Багдановіч пра інтэлігенцыю. Урывак з успамінаў пра М. Багдановіча // Беларус. №298. Сакавік 1982. С. 1.

М. М-ч. Да пяцідзсяцігодзьдзя „Нашае Нівы“ // Беларус. №58. 30 снежня 1956. С. 3.

Францішак Аляхновіч, Максім Багдановіч, Ігнат Буйніцкі, Алясь Бурбіс, Юльяна Вітан-Дубейкаўская, Алясь Гарун, Максім Гарэцкі, Вацлаў Іваноўскі, Янка Купала, Якуб Колас, Вацлаў Ластоўскі, Язэп Лёсік, Антон Луцкевіч, Іван Луцкевіч, Аркадзь Смоліч, Аляксандар Уласаў, Браніслаў Эпімах-Шыпіла.

М-ч. Пясыяр працы і праўды. (Да саракагодзьдзя сьмерці Максіма Багдановіча) // Беларус. №60. 30 чэрвеня 1957. С. 1.

Мікуліч, Барыс. У Менску. Урывак з аповесці пра Максіма Багдановіча // Бацькаўшчына. №26 (412). 13 ліпеня 1958. С. 3—4; №27 (413). 20 ліпеня 1958. С. 3—4.

Новае ў літаратуры аб Максіму Багдановічу // Беларусь. №384. Лістапад 1991. С. 2.

Пераклады Лявонам Зубаравым твораў М. Багдановіча на расейскую мову. („Новое Русское Слово“. 2—3 лістапада 1993).

[Плякат] у адзначэньне 100-гадовага юбілею ад дня нараджэньня Максіма Багдановіча. Мастак Ірэна Рагалевіч-Дутко // Беларусь. №383. Кастрычнік 1991. С. 6.

Р. Памяці Максіма Багдановіча. (Да 80-х угодкаў ад нараджэньня) // Беларусь. №180. Красавік 1972. С. 5.

Р. М. Вехі беларускага пісьменства // Беларусь. №61. 30 верасня 1957. С. 5.

Выстаўка ў Нью-ёрскай публічнай бібліятэцы. Зладжана Славянскім аддзелам.

Францыск Скарына, Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, Кастусь Каліноўскі, Янка Купала, Якуб Колас, Максім Багдановіч, Цётка, браты Гарэцкія, Зьмітрок Бядуля, Алесь Гарун, Кірыла Тураўскі, Вацлаў Ластоўскі.

Р. С. Максім Багдановіч // Бацькаўшчына. №42 (478). 15 лістапада 1959. С. 3.

Рамановіч, К. Паэта красы. (Да 38-х угодкаў сьмерці Максіма Багдановіча) // Бацькаўшчына. №22 (252). 29 травеня 1955. С. 1.

Рыч, Вера, перакладчыца. Беларуская паэзія на ангельскай мове // Бацькаўшчына. №1 (628). Студзень—люты 1965. С. 4. Максім Багдановіч, Анатоль Вялюгін, Якуб Колас, Янка Купала.

Сіпакоў, Янка. У родным краю ёсьць крыніца. [Максім Багдановіч] // Беларусь. №177. Студзень 1972. С. 1.

Уладзімер Скрабатун.

Стагодзьдзе Максіма Багдановіча (1891—1991) // Беларусь. №382. Верасень 1991. С. 6.

Плянны ўшанаваньня паэта беларуска-амэрыканскай грамадой.

Станкевіч, Зінаіда. Жанчыны ў жыцьці Максіма Багдановіча. (Да 90-х угодкаў нараджэньня) // Беларусь. №280—281. Жнівень—верасень 1980. С. 5—6; №285. Студзень 1981. С. 3—4; №290—291. Чэрвень—ліпень 1981. С. 5—6.

Станкевіч, Ст. Максім Багдановіч (10.12.1891—25.05.1917) // Бацькаўшчына. №21 (407). 21 травеня 1958. С. 2—3; №22 (408). 8 чэрвеня 1958. С. 2—3; №23 (409). 22 чэрвеня 1958. С. 2.

Станкевіч, Ст. У гадавіну сьмерці Багдановіча // Бацькаўшчына. №20—21 (456—457). 24 травеня 1959. С. 1.

Станкевіч, Ст. У 40-ю гадавіну сьмерці Максіма Багдановіча (10.12.1891—25.05.1917) // Бацькаўшчына. №20—21 (354—355). 26 травеня 1957. С. 1—2.

Сьвяткаваньне сотых угодкаў Максіма Багдановіча ў Рызе. [Латвійскае таварыства беларускае культуры „Сьвітанак“] // Беларус. №387. Люты 1992. С. 6.

Сяліба, Андрэй. Паэма пра Максіма Багдановіча [Алесь Бажко „Хмары над бухтай“] // Беларус. №200. Сьнежань 1973. С. 7.

Трыццаць шостыя ўгодкі сьмерці М. Багдановіча // Беларус. №12 (36). 15 чэрвеня 1953. С. 4.

У сорац першую гадавіну сьмерці Максіма Багдановіча // Бацькаўшчына. №21 (407). 21 травеня 1958. С. 1.

Шарупіч, Раман. На 80-я ўгодкі Максіма Багдановіча // Беларус. №177. Студзень 1972. С. 1.

Падрыхтоўка да друку Лявона Юрэвіча

„ШЫПШЫНА“

Часопіс „Шыпшына“ — магчыма, адно з найбольш вядомых эміграцыйных выданьняў ці, прынамсі, якое часцей за іншыя згадваецца, калі заходзіць гаворка пра літаратуру. Тым ня менш, варта коратка нагадаць ягоную гісторыю як уводзіны да бібліяграфіі¹.

Літаратурнае згуртаваньне „Шыпшына“ паўстала 5 студзеня 1945 г. у Бэрліне. Тады на сходзе заснавальнікамі выступілі Наталья Арсеньнева, Юрка Віцьбіч, Янка Золак, Уладзімер Клішэвіч, Годар Лебыда, Алесь Салавей, Лявон Случчанін, Уладзімер Сядура, Вольга Таполя, Мікола Цэлеш і Андрэй Чэмер. Але ваенныя падзеі не дазволілі згуртаваньню хоць неяк праявіцца.

„Шыпшына“ была адноўлена ў лягеры DP у Рэгенсбургу 9 красавіка 1946 г. Да пісьменьнікаў, што паспелі выехаць, далучыліся Мікола Вярба, Хведар Ільяхэвіч, Аўген Кавалеўскі², Масей Сяднёў, троху пазней — Уладзімер Дудзіцкі, Сымон Жамойда, Міхась Кавыль, Рыгор Крушына.

Арганізатарам згуртаваньня і рэдактарам часопіса быў Юрка Віцьбіч, сябра разгромленага „Ўзвышша“. Яму й належала ідэя назвы.

На пытаньне, чаму „Шыпшына“, адказ знаходзім у дэкларацыі згуртаваньня: „Хто адважыцца ўзяць шыпшыну галаруч?! Сотні дзідаў бароняць яе ад ворагаў. А ейныя чырвоныя кветкі нагадваюць кроў тых суродзічаў, што аддалі ці аддадуць яе да апошняе кроплі за Беларусь народ“.

¹ Падрабязьней гл.: Юрэвіч, Л. Архіўная кніга. Нью-Ёрк: БНІМ, 1997. С. 331—339.

² Аўген Кавалеўскі (1921—1963), культурніцкі дзеяч, драматург. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі ў Нямеччыне. Арганізаваў з прафэсійных актараў драматычнага й опернага тэатраў ансамбль песьні й танцу «Жыве Беларусь», што гастралюваў у лягерах для перамешчаных асобаў. Пісаў п'есы. Пры канцы 1940-х гг. выехаў у Францыю.

У літаратурнае Згуртаваньне
„Шыпына“

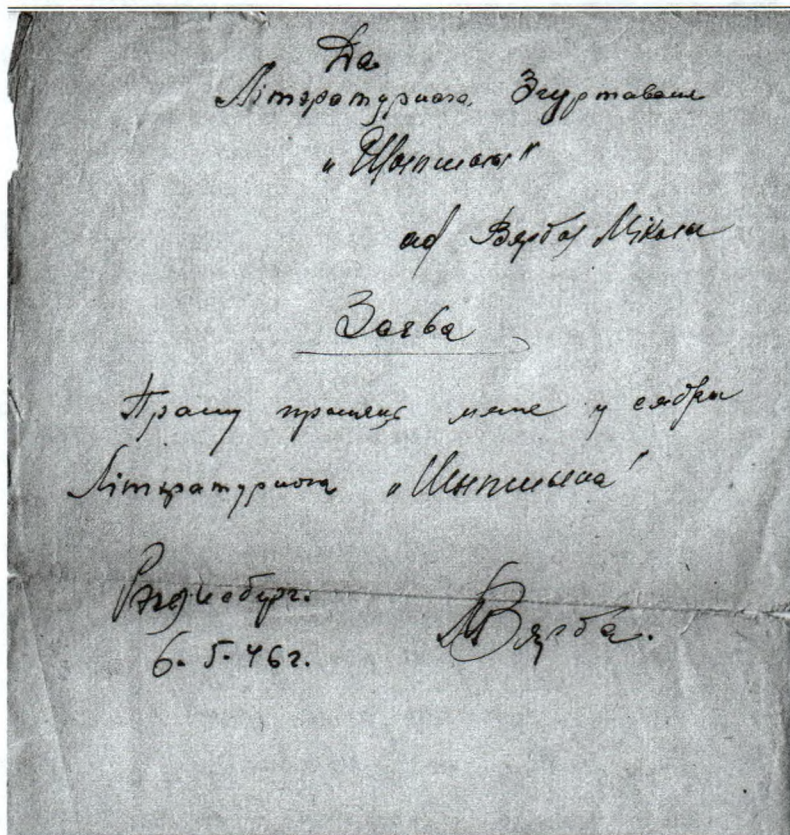
Красу і глыбню сваёй творчэскай літаратуры
наша Згуртаваньне „Шыпына“. Круг існаў
вядомы і глыбкі, круг дэкаваўся. Маю
мільёны ільям і ліквіды і сьвадэн-
сэ, які ў недалёкай будучыні, калі
даволяць адставіць, зазнача сур'ёзна
літаратурнай працай. Калі-б і быў
праднёў у Згуртаваньне, працу
дэкаваць нас аднадушна (нашаму)
аднадушна і аднадушна і аднадушна
ілі аднадушна і аднадушна. Сьвадэн-
сэ Згуртаваньне.

З глыбкі нашаму

Ів. Мельнік

Зява Хведара Ільіашэвіча ў „Шыпыну“

Згуртаваньне паставіла сабе за мэту аб'яднаць беларускіх празаікаў, паэтаў, крытыкаў, што знаходзяцца на эміграцыі, і разам працаваць над стварэньнем вялікай літаратуры, годнай вялікага народу.

Заява Міколы Вярбы ў „Шыпыну“. 1946 г.

„Шыпына“, гаварылася ў дэкларацыі, стаіць на варце творчых пошукаў, але для ейных сяброў зьяўляецца абавязковым крытэрыў высокае мастацкасьці літаратурнага твору, імкненьне да ідэаеа насычанасьці й арыгінальнасьці, глыбокая пашана да літаратурнае спадчыны й пачуцьцё спадкаемства да ўсяго найлепшага ў ёй, узаемная пашана да творчасці адзін аднаго.

Аднайменны часопіс, заснаваны ў тым самым 1946 г., мусіў пастуляты дэкларацыі адбіць на сваіх бачынах, дзе акрамя новых твораў сяброў Згуртаваньня часта зьявіліся творы зь літаратурнае спадчыны, найперш узвышэнцаў.

Д Э К Л Я Р А Ц Ы Я
Б е л а р у с к а г а л і т е р а т у р н а г о
з г у р т а в а н ь н я „ Ш Ш П Ш Ч Н А „

Нясе нах шперкаю Дзёмінов, а можа над ціхое Яасельдаю
охілілася шыпшына. Восень абскубе з яе лісьце, але нават зіма не
здолее абдзерці з яных галінак чырвоныя ягады. Нібы паходзіць, га-
рць яна над закутам ракоў. Уясну падмінее пад сябе шыпшыну кры-
гаход. І здаецца, як зьвінае паміж жорсткімі жорнамі зерне, такса-
ме зьвінае і яна паміж важкімі крыгамі. Але оплыне палодне і гор-
дзя рэсьліна зноў выпроствае свой стан.

Хто зьвяжыцца ўзяць шыпшыну голаруч. Сотні дайдаў бароняць яе
ад ворагаў, і нарэшце паміж дзікамі і лісьцем зьяўля-
юцца яны зь вайны чырвоныя кветкі. Яны нагадваюць сьвятую кроў
тых суродзічаў, што выдзілі ці аддадуць яе да апошняе кроплі за
Беларускі Народ.

Беларускае літаратурнае згуртаваньне „Шыпшына“, якое ствары-
лася 9 красавіка 1946 г. у Рагэнзбургу, мае за мэту:

1/ згуртаваньне беларускіх актыўных і творча-даспелых пісьме-
ннікаў-белетрыстаў, паэтаў, драматургаў і крытыкаў, што знехо-
дзяцца на эміграцыі;

2/ прадэманстраваць стварэньнем вылінае літаратуры, годнай на-
шага вылінае народу.

„Шыпшына“ отаіць на вярце поўнае свабоды творчых пошукаў, але
для яных сяброў зьяўляюцца абавязковым крытары высокае мастацкае
сьці літаратурнага тэору, імкненьне да ідэаўнае неасмачанасьці і ары-
гінальнасьці, глыбокая пашане да нашае літаратурнае спадчыны і па-
чуцьці спадчэмотна да ўсяго лепшага ў ёй, узэемная пашане да
творчасьці адзін аднаго, а ў галіке ідэаўнае -- самаахвярнае адда-
ваньне Нашаму Нашаму Іздэду нашага Народу. „Шыпшына“ заклікае бра-
тоў-пісьменьнікаў далучыцца да яе, каб супольна твэрыць на кэрнісьці
нашае Мэці - Вэлерусі.

Натэалья Арсеньнава, Ёрка Віцьбіч,
Мікола Яяроў, Янка Золек, Хэдаер
Ільямэвіч, Ауген Кавалюскі, Ула-
дзімер Клішэвіч, Алесь Салавей, Ма-
сей Сянднёў, Уладзімер Сяндра, Ана-
толь Чэолаўскі.

- - - \$ \$ \$ - - -

Х Р О Н І К А.

- 0 - Кожны чацьвер сябры „Шыпшыны“ зьбіраюцца разам, каб зачы-
таць свае новыя твэры і падаляцца творчымі плянамі. 2 траўня, у
першы чацьвер, чыталі свае твэры Ёрка Віцьбіч, Масей Сянднёў і Ян-
ка Золек. Як госьць прысутнічаў наш вядомы крытык Г. Альгеркзіч і
даў карысныя заўвагі.

- 0 - 6 траўня адбыўся зьезд працаўнікоў літаратуры і мастацтва.
Зьезд отвэрыў арганізацыя пад назвай „Вэлерускі /Крывіцкі/ фронт
літаратуры і мастацтва“ і абраў ягонь урад у складзе пяці асобаў.
Згуртаваньне „Шыпшына“ увайшло ў „фронт“ як аўтаномная адзінка.

- 0 - 7 траўня адбыўся арганізацыяны сход „Шыпшыны“. Абрань урад
згуртаваньня, у які увайшлі: Натэалья Арсеньнава, Ёрка Віцьбіч і
Уладзімер Сяндра. Поняты ў згуртаваньне паэты Хэдаер Ільямэвіч і

Часопіс, як пазьней Юрка Віцьбіч паведамляў Міколу Панькову, выходзіў накладам ад 300 да 800 асобнікаў³. У сваім імкненні стаць над палітыкай ён вылучаўся сярод вялікай колькасці эміграцыйных выданняў, і гэта не заставалася незаўважаным. Так, газэта „Беларускі эмігрант“ пісала: „Нумар дзвяты „Шыпыны“ вартасны яшчэ й тым, што не закранае палітыканства, як гэта здаралася ў некаторых з папярэдніх нумароў. Як такі, павінен знайсціся ў хаце кажнага беларуса“⁴.

Знайшоў водгук часопіс і сярод украінцаў, зь якімі літаратурныя сувязі былі найшчыльнейшымі: „Пераглядаючы нумары літаратурна-мастацкага часопіса „Шыпына“ й воргану праваслаўных беларусаў „Зьвіняць Званы Сьвятой Сафіі“, міжволі даводзіцца паўтараць словы „Жыве Беларусь“, бо жыве гэтая краіна, лёс якой у мінулым і сёння гэтак падобны на лёс нашага народу, а часам зусім аднолькавы“⁵.

Выданьне часопіса працягвалася, хоць і нядоўга, і ў ЗША. Апошнім нумарам стаўся №9, а да нявыдадзенага №10 Віцьбіч у прадмове ад рэдакцыі пісаў: „Нашыя высокашаноўныя чытачы часам запытваюцца: Чаму „Шыпына“ не друкаваная? Чаму яна не пяройдзе хаця-б на фотадрук? Чаму яна ператварылася з штомесячніка ў штогадовік? Пэўне, нашыя чытачы не сумняваюцца ў тым, што нам таксама вельмі хочацца, каб яна стала друкаванай і штомесячнай, але на перашкодзе гэтаму стаяць дзеве істотныя прычыны: адсутнасць вольнага часу ў тых, хто рэдагуе часопіс, і адсутнасць сродкаў у тых, хто яго выдае. Становішча яшчэ значна ўскладняецца тым, што і першая, і другая прычыны амаль цалком абвальваюцца на плечы аднае асобы, якая і рэдагуе, і выдае „Шыпыну“. Першая прычына больш-менш перамагальная. Няма, або зусім няма ў нас на эміграцыі рэдактароў, якія ў стане прысьвяціць увесь свой час рэдагаванаму выданню. Перамагаючы стомленасць пасля фізычнае працы, яны, не зьвяртаючы ўвагі на гадзіннік, працуюць над сваймі газэтамі і часопісамі, успрымаючы гэтую дадатковую працу як свой грамадзкі абавязак. Аднак другая прычына цалкам залежыць ад чытачоў“.

Віцьбіч пісаў, што папярэдні нумар меў наклад 400 асобнікаў і амаль цалкам разышоўся, але толькі 17 чалавек даслалі грошы.

³ Ліст Юркі Віцьбіча да Міколы Панькова ад 17.11.1947. Захоўваецца ў архіве БНІМу.

⁴ Беларускі Эмігрант. 10 красавіка 1951. С. 3.

⁵ Новіны. № 29. 6 верасня 1946. С. 4.

Што Віцьбіч сапраўды спадзяваўся працягваць выданьне часопіса, сьведчыць ня толькі зьмест нявыдрукаванага 10 нумару, але й ягоныя лісты да Янкі Юхнаўца, публікацыя якіх папярэднічае бібліяграфіі „Шыпшыны“. З гэтых лістоў даведваемся пра рэдакцыйную кухню, пра далейшыя пляны на часопіс, а таксама погляды самога рэдактара на тагачасны літаратурны працэс.

Лісты Юркі Віцьбіча да Янкі Юхнаўца⁶

13.5.50

Глыбокапаважаны Спдар Юхнавец!

Вельмі ўдзячны за Ваш ліст. Прыкра, што Вам бракуе часу, каб перапісаць новае. Спадзяюся, аднак, што неўзабаве Вы прышляце ў „Шыпшыну“ свой новы твор.

„Шыпшына“ як Згуртаваньне аднавілася амаль у ранейшым складзе. Неўзабаве мае выйсьці №8 „Шыпшыны“ — ён ужо зрэдагаваны. Тым часам гэты нумар будзе рататарны, але вельмі магчыма, што наступны выйдзе друкам. Сёньня мы дбаем больш пра зьмест, чым пра форму. Хочацца як найбольш стылёвае й жанравае разнастайнасьці — у гэтым сэнсе Вы маеце ў беларускай паззіі на эміграцыі сваё апрычонае ўласнае мейсца. Характэрна эпіграма Міхася Кавыля на Вас:

*У яго зусім другія скрыдлы,
Ён ні на каго не падобны з нас.
Руінаў моўкнасьць — яго Парнас,
А куст крапівы — яму Азырыс.*

Зразумела, што ў двух апошніх радках няма нічога здзеклівага — гэта проста сяброўскі жарт, уласьцівы кожнай эпіграме. І ад усяе душы жадаю Вам захаваць сваю пазэтычную сваеасаблівасьць. Нашыя-ж беларускія пушчы й гаі цікавыя менавіта тым, што там кожны птах мае свой уласны голас. Можна толькі ашалець у тым лесе, дзе ўсе птушкі сьпяваюць на адзін капыл.

Нам, шыпшынаўцам, вядома пра тое, што на чужыне пайстала новае Беларускае Літаратурнае Згуртаваньне „Баявая Ёскальсць“⁷. І

⁶ Лісты захоўваюцца ў прыватным архіве Лявона Юрэвіча.

⁷ „Баявая Ёскальсць“ — літаратурнае аб’яднаньне на эміграцыі, створанае ў 1949 г. пісьменьнікам, журналістам і палітычным дзеячам Сяргеем Хмара (1905—1992), выдавала аднайменны часопіс.

ад шчырага сэрца мы вітаем новае Згуртаваньне. Калісьці на Беларусі існавала некалькі літаратурных Згуртаваньняў — „Узвышша“, „Польмя“, „Маладняк“, „Пробліск“⁸, Літаратурна-Мастацкая Камуна⁹ і г.д. Такая колькасьць Згуртаваньняў спрыяла толькі росту беларускае літаратуры, у сяброў усіх гэтых Згуртаваньняў было адзінае крэда — Жыве Беларусь! Таму зусім не выпадкова большавікі ліквідавалі ўсе гэтыя Згуртаваньні і стварылі пісьменьніцкі калгас — саюз савецкіх пісьменьнікаў БССР¹⁰. Частка пісьменьнікаў апынулася на Кальме, частка трапіла ў калгас, а некаторыя засталіся паміж Кальмой і калгасам, як Юрка Віцьбіч. Думаецца, што й тут, на эміграцыі, мусіць паўстаць некалькі Літаратурных Згуртаваньняў, аднак мы, літаратары, пазьбежнем (спадзяюся) тае грызьні, якая разадрала на дзьве часткі нашую эміграцыю. Тыя ці іншыя шыпшынаўцы маюць поўнае права зачытаць свае творы на тым ці іншым беларускім вечары незалежна ад таго, хто яго арганізаваў — ці прыхільнікі Абрамчыка, ці прыхільнікі Астроўскага¹¹. Але ні адзін шыпшынавец ня мае права ўдзельнічаць у тым вечары ці выданьні, якія арганізавалі сьвядомыя ворагі Акту 25 Сакавіка. Дык дазвольце яшчэ раз ад імя ўсіх шыпшынаўцаў пажадаць росквіту „Баявой Ускалосі“.

Над чым працуе Сяднёў? — цікавіць Вас. Наш Сяднёў закаханы, а таму і ўсе ягоньня апошнія вершы напісаныя на вечную тэму — Ён і

⁸ „Пробліск“ — літаратурнае аб’яднаньне ў БССР, утварылася ў выніку драбленьня „Маладняку“, дзейнічала ў 1927—1928 гг. Мела таксама назву „Пралетарска-сялянскай беларускай літаратурнай суполкі“, праіснавала каля году. Сябры — Нічыпар Чарнушэвіч, Алесь Звонак, Янка Туміловіч, Ізраіль Плаўнік, Мікола Хведаровіч і інш.

⁹ „Беларуская літаратурна-мастацкая камуна“ — футурыстычнае літаратурнае аб’яднаньне ў БССР, утварылася ў выніку драбленьня „Маладняку“, дзейнічала ў 1927—1928 гг. Арганізатар — Паўлюк Шукайла. Сябрамі ў розны час былі Янка Скрыган, Пятрусь Броўка, Макар Шалай і інш. Выпусьціла два нумары часопіса „Росквіт“.

¹⁰ **Саюз пісьменьнікаў БССР** — адзіная пісьменьніцкая арганізацыя, складовая частка Саюзу пісьменьнікаў СССР, створанага пасля прыняцьця пастановы ЦК УКП(б) „Аб перабудове літаратурна-мастацкіх арганізацый“ ад 23 красавіка 1932 г.

¹¹ Маецца на ўвазе раскол паміж прыхільнікамі БЦР (і яе прэзыдэнтам Радаславам Астроўскім) і прыхільнікамі БНР (і яе прэзыдэнтам Міколам Абрамчыкам).

Яна. Сам я напісаў тут, у ЗША, дзеве навэлі й артыкул пра Юлія Таўбіна¹² („Не чарнілам, а крывёю“).

Ад душы жадаю Вам усёго добрага.

Прашу перадаць прывітаньне Вашай сям’і і прыміце тое-ж ад мае сям’і.

Чакаю Ваш ліст.

З пашанай

18.5.1950

Глыбокапаважаны Спатар Юхнавец!

Вельмі ўдзячны за Ваш ліст. Перш за ўсё мушу адзначыць, што ён мяне ні на каліва не абурў і не пакрыўдзіў, хаця Вы двойчы просіце ім не абурацца. Таксама прачытаў копію дасланага перад тым мною Вам лісту й не знайшоў там нічога, што „крыху здзіўляе“, як Вы адзначылі ў адказным лісьце да мяне.

1. Тое, што Вы належыце да „Баявой Ускалосі“, зьяўляецца Вашай асабістай справай. Усё роўна, як тое, што я належу да „Шытшыны“, зьяўляецца маёй асабістай справай. Кожны зь беларускіх паэтаў і пісьменьнікаў знаходзіцца ў тым Згуртаваньні, якое лічыць для сябе бліжэйшым. Гэта зусім нармальная й зразумелая зьява. Толькі ў СССР існуе агульны пісьменьніцкі калгас. Вітаў я „Баявую Ўскалось“ ад шчырага сэрца. А менавіта праз Вас таму, што паводля паведамленьня ў газ. „Беларускі Эмігрант“ Вы зьяўляецеся прадстаўніком „Баявой Ускалосі“ ў ЗША.

2. Цалкам згаджаюся з Вамі, што ў Згуртаваньні „Шытшына“ няма гэніяў. Што зробіш. Наша беларуская літаратура яшчэ парайнальна маладая, ды й расьце яна ў варунках, не спрыяльных для зьяўленьня гэніяў.

3. Вы пішаце, што Вы ніколі не зьбіраецеся чытаць свае вершы ворагам Акту 25 Сакавіка. А хто Вас, дарагі Юхнавец, у гэтым абвінавачвае? Я пісаў пра дэкларацыю шытшынаўцаў, а Вы-ж да іх не належыце. Між іншым мушу зазначыць, што калі ў газ. „Новое Русское Слово“ ў разьдзеле „Русская жизнь“ зьяўляецца паведамленьне

¹² Юлі Таўбін (1911—1937), паэт, перакладнік, сябра БелАПП. Выдаў зборнікі „Агні“ (1930), „Каб жыць, сьпяваць і не старэць...“ (1931), „Тры паэмы“ (1931), „Мая другая кніга“ (1932), „Таўрыда“ (1932). У 1933 г. асуджаны да 2 гадоў высылкі, у 1936 г. арыштаваны паўторна, этапаваны ў Менск, дзе расстраляны.

пра Сп. Абрамчыка ці пра Сп. „Івана Станкевіча“¹³, дык гэтае яшчэ зусім не азначае, што яны зьяўляюцца русафіламі й ворагамі Акту 25 Сакавіка. Таксама, калі пра тых-жа асобаў зьяўляюцца цёплыя радкі ў польскай газэце „Амэрыка-Эхо“, дык гэтае зусім не азначае, што яны зьяўляюцца палёнафіламі й ворагамі Акту 25 Сакавіка. Мы жы-вём у надзвычай складаных палітычных умовах.

4. Вы пішаце, што „Абрамчыка я ня ведаю“, а Астроўскі гэта ёсьць „Нямецкага Райху фон Астроўскі“. Мне думаецца, што гэтая заўвага аб Абрамчыку й аб Астроўскім сьведчыць толькі аб Вашых палітычных перакананьнях, якія нас зусім не цікавяць.

5. Згадзіцеся з тым, што „ода пахвалы“ Астроўскаму, пра якую Вы прыгадваеце, а таксама Вашыя далейшыя радкі, накіраваныя супраць Астроўскага, у аднолькавай ступені зьяўляюцца палітыкай. Адзін паэта лае Астроўскага, дык чаму другі паэта ня мае права яго ўшаноўваць? У дэмакратычных умовах можна й лаяць, і ўшаноўваць. Толькі Сталіна ў СССР рэкамэндуецца вылучна хваліць.

6. Радкі з Масея Сяднёва, якія Вы цытуеце, а менавіта:

Маліцца харакству — закон,
Закон адзіны мой

ні ў якім разе не характарызуюць цалкам Сяднёва. Ён менш за ўсё нагадвае вылучна „паэту чыстага характава“. Прынамсі ў тых-жа „Спадзяваньнях“¹⁴ Вы знойдзеце такія вершы, як „Сустрэчы“, „Сябром“, „Дзе вы, трыбуны?“, „Моладзь“ і інш. Не кажу ўжо пра такія агульнавядомыя вершы, як „Дазвольце вам паставіць помнік“ („Шытшына“, №2), які зьяўляецца клясычным творам палітычнае паэзіі.

Як бачыце, у мяне няма аніякіх падставаў абурацца Вашым лістом, як і у Вас (думаецца) няма падставаў зьдзіўляцца майму лісту.

Дык дазвольце моцна паціснуць Вам руку й пажадаць усялякіх поспехаў у творчай працы і ў жыцці ўвогуле.

¹³ Маецца на ўвазе грамадзкі дзеяч, мовазнаўца, журналіст Янка Станкевіч (1891—1976).

¹⁴ Маецца на ўвазе зборнік вершаў Масея Сяднёва „Спадзяваньні“ (Рэгенсбург, 1947).

Вокладка часопіса „Шыпына“. №4

12.8.50

Глыбокапаважаны Спатар Юхнавец!

Вельмі прыемна, што Вам №8 „Шыпыны“ спадабаўся. Вашу думку падзяляе шмат хто і з чытачоў. Аднак мне асабіста гэты №8 не зусім падабаецца. У ім ёсць пэўныя мінусы, якіх імкнуса пазьбегнуць у наступным №9. Для гэтага наступнага № ужо арганізую матар’ял і пакрысе рэдагую яго. Па свайму памеру ён будзе удвойчы больш за папярэдні і хочацца думаць, што і лепшым у якасным сэнсе.

Для №9 Масей Сяднёў піша крытычны агляд беларускае эміграцыйнае паэзіі за апошнія 5 год паводля зьмешчанага ў „Шыпыне“. Ведаю, што пэўнае й значнае мейсца ў гэтым аглядзе ён прысьвячае Вам. Хочацца думаць, што ягоныя заўвагі прычыняцца да далейша-

га Вашага росту. Дарэчы, мушу зазначыць, што Масей Сяднёў зай-
сёды вельмі цёпла й прыхільна ставіцца да Вас як да паэты.

Са свайго боку ветліва запрашаю Вас прыняць удзел у гэтым ну-
мары й прыслаць што-небудзь сваё новае. Увогуле старонкі „Шып-
шыны“ для Вас зайсёды гасьцінна адчыненыя. Калі тым часам нічога
ня маеце для №9, дык будзе і №10, і №11, і г. д. Спадзяюся, што пэры-
ядычнасьць „Шыпшыны“ будзе 6 нумароў у год, і прычым №9 выйдзе
ў верасні.

Шчыра зычу ўсяго добрага.

Чакаю Ваш ліст.

З пашанай да Вас

7.11.50

Глыбокапаважаны Спадар Юхнавец!

Вельмі ўдзячны за Ваш ліст. Пэўны час таму назад я атрымаў з
Таронта ад Сп. Ліпчанскага досыць цікавы ліст, на які даў самы пад-
рабязны адказ. Цяпер адначасна пасылаю Вам адбітку з гэтага ад-
казу, паколькі ў ім закранаюцца нашыя літаратурныя справы. У
лісьце Сп. Ліпчанскага ёсьць розныя закіды па адрасе Акулы, Адамо-
віча, Арсеньневаі, Каханойскага, Янкі Станкевіча. Гэтыя закіды я
падзяляю толькі ў дачыненні да апошніх двох. Між іншым, як сьвед-
чыць почырк, стыль і адрас, Ліпчанскі ёсьць Сяргей Хмара.

Мяне цешыць Ваш творчы ўздём, але разам з тым мяне здзіўля-
юць Вашыя пэсымістычныя зайвагі наконт таго, дзе зьмяшчаць свае
творы. Ва ўсёкім разе „Шыпшына“ зь вялікай прыемнасьцю зьмесь-
ціць Вашыя новыя творы. Цяпер рэдагуецца №9, які, спадзяюся, ва
ўсіх адносінах будзе цікавым. Дасылайце свае творы, і яны займуць у
гэтым нумары пачэснае мейсца.

Рэцэнзію на „Шыпшыну“ ў „Беларускім Эмігранце“ чытай. На
маю думку, рэцэнзія не благая, але разам з тым не зусім аб'ектыўная.
Асабліва калі параўнаць яе з тым лістом, што прыслаў Сяргей Хмара.

Цяпер наконт майго прымірэння з Антонам Адамовічам¹⁵. Аса-
біста я жадаю гэтага прымірэння. Мне хочацца сустрэцца з ім дзе-

¹⁵ Пасля расколу на „крывічоў“ і „зарубежнікаў“ (прыхільнікаў БНР і БЦР адпаведна) былыя ўзвышэнцы Антон Адамовіч і Юрка Віцьбіч апынуліся ў варажых адзін аднаму палітычных лягерах. Прымірэнне, пра якое гаво-
рыць Віцьбіч, нягледзячы на былыя закалоты, было дасягнутае (гл.: Юрэ-
віч, Л. Шматгалосы эпісталарыюм. Менск, 2012. С. 52–53). „9 ліпеня“

небудзь у Нью-Ёрку й шмат аб чым пагаварыць. Хочацца, каб мы абодва сталі вышэй за таго, што паміж намі было за апошнія гады й, шчыра паціснўшы адзін аднаму рукі, пачалі супольна працаваць у галіне нашай літаратарскай. Вельмі магчыма, што нашыя погляды ня зусім супадаюць, аднак гэтае, на маю думку, ні ў якім разе не перашкаджае разам змагацца з супольнымі ворагамі нашае Бацькаўшчыны. Спадар Юхнавец, буду вельмі ўдзячны, калі Вы больш актыўна прычыніцеся да гэтага прымірэньня.

Аднак у мяне ёсьць пэўныя засьцярогі што да стварэньня адзінага Саюзу Письменьнікаў і Паэтаў. Мне чамусьці адразу прыгадваецца Саюз Савецкіх Письменьнікаў у БССР (ССПБ), які быў створаны бальшавікамі на зьмену зьнішчанымі імі „Ўзвышша“, „Польмя“, „Маладняк“ і іншым больш-менш вольным Беларускам Літаратурным Згуртаваньням. Няма нічога страшнага ў існаваньні некалькіх літаратурных згуртаваньняў, у кажнае зь якіх уваходзіць група пісьменьнікаў і паэтаў, што па тых ці іншых прычынах лічуць сябе блізкімі адзін аднаму. Нават больш, існаваньне некалькіх літаратурных згуртаваньняў спрыяе росту паасобных пісьменьнікаў і літаратуры ўвогуле. Аднак ёсьць патрэба ў паўстаньні Вышэйшае Літаратурна-Мастацкае Інстытуцыі, у якую ўвайшлі-б як і паасобныя пісьменьнікі й паэты, гэтак і згуртаваньні („Шыпына“ й „Баявая Ўскалось“) як аўтаномныя адзінкі. Гэтая Вышэйшая Інстытуцыя створыць сяброўскі кантакт паміж усімі беларускімі пісьменьнікамі на чужыне. Яна-ж зможжа мець і свой часопіс, і свой літаратурны фонд. Яна-ж прылучыцца да стварэньня тых сяброўскіх апалітыканскіх умоваў, дзе, напрыклад, ня будуць цалкам атаесамляць Віцьбіча з Турам, а Адамовіча з Перчыкам¹⁶, бо і Тур, і Перчык гэта тымчасовае, а Антон Адамовіч і Юрка Віцьбіч — гэта сталае, істотнае.

Ці чыталі Вы №2 „Беларускае Трыбуны“? Мне асабіста ён не падабаецца — асабліва фэльетон. Цяпер трэба чакаць адпаведнага адказу з боку „Беларуса“, і зной пачнецца ранейшая грызьня. Пачнецца на вялікую пацеху для ўсіх адвечных ворагаў нашае нацыянальнае справы. Можна не вызнаваць Сп. Абрамчыка як Прэзыдэнта, але

⇒ 1951 г. Дзень, калі Юрка Віцьбіч афіцыйна выйшаў з БЦР і абвясціў сябе „нейтральным“ у дачыненні да БЦР і БНР. І гэта быў той дзень, ад якога пачалася Віцьбічава самота“ (Тамсама. С. 38).

¹⁶ Ігнат Тур — псеўданім Юрка Віцьбіча; Перчык — хутчэй за ўсё, адзін з псеўданімаў Антона Адамовіча.

зьневажаць яго — гэта значыцца зьневажаць значную частку свае-ж беларускае эміграцыі, якая вызнае яго як Прэзыдэнта. Можна не любіць Кушалея, але здэквацца над ім з прычыны ягонае цяперашняе працы можа толькі этычна брудная асоба¹⁷. Можна справаваць зрабіць з Адамовіча дурня, але ўсё роўна ў інтэлектуальным сэнсе ён будзе стаяць вышэй за ўсіх пасейкаўскіх „чудо господоров“. І гэтае ўсё называецца палітычным змаганьнем? Сумна!

Зычу ўсёго добрага.

Прывітаньне ад Сяднёва.

Прывітаньне ад маёй сям'і.

Пішце.

З пашанай да Вас

22.4.51

Глыбокапаважаны Спадар Юхнавец!

На жаль, ня ведаю адрасу Сп. Крывічаніна (Савёнка)¹⁸, а таму й ня маю магчымасьці непасрэдна даслаць яму ліст. У сувязі з гэтым ветліва прашу Вас пры нагодзе перадаць яму дасылаемы пры гэтым ліст.

Працую над №10. Хочацца, каб Вы ўзялі ў ім чынны ўдзел. Стараюся ўнікаць перадрукаў, але ў крайнім выпадку вазьму адзін Ваш добры верш з час. „Наперад“¹⁹.

Тым часам усяго добрага.

Прабачце за клопаты.

З пашанай да Вас

П. С. Вось толькі завітаў да мяне Масей Сяднёў і, пабачыўшы гэты ліст, папрасіў перадаць прывітаньне Вам, што й раблю з ахвотай.

Яшчэ раз усёго добрага.

¹⁷ Віцьбіч, відаць, згадвае пра тое, што Францу Кушалею даводзілася некаторы час працаваць ліфцёрам у Нью-Ёрку. Немаладому чалавеку было складана знайсці працу.

¹⁸ **Лявон Савёнак** (псэўданімы — Л. Крывічанін, Свэн, 1897—1974), грамадзкі дзеяч, пісьменьнік, журналіст. Ад 1950 г. жыў у ЗША, у Памоне (Нью-Джэрзі), дзе займаўся сельскай гаспадаркай. Уваходзіў у склад рэдаклегіі газэты „Беларус“.

Глыбокапаважаны Спадар Юхнавец!

Удзячны за Ваш ліст — атрымаў яго, лежучы ў шпіталі — сталася нешта благое з сэрцам.

Вашыя „Эскізы“ і „Яму жадалася сказаць усё“ — падабаецца, як і амаль усё, напісанае Вамі.

Не падзяляю, аднак, Ваш погляд на артыкул Сяднёва „Зацемкі аб нашай літаратуры“. Ён занадта палітычны, бо патрабуе ад нашых паэтаў і пісьменьнікаў адмаўленьня ад палітычнасьці. Калі ўлічыць, што нашая нацыя знаходзіцца ў працэсе станаўленьня, стане адраджэньня як дзяржаўная, дык тады адмаўленьне зможна прынесці значную шкоду нам, беларусам, і суцешыць нашых ворагаў — расейцаў і палякаў. А між тым апошнія якраз ад палітычнасьці не адмаўляюцца — яны аж зашмат пішуць у мастацкіх творах аб сваіх каляніяльных правах на Беларусь. Крыў Божа, не падумайце, Спадар Юхнавец, што я заклікаю да голае палітыкі — накіталт некаторых твораў, якія галоўным чынам знаходзяць прытулак на старонках „Баявой Ускалосі“, надаючы ёй часам нават нейкі рабсельскораўскі характар. Мне хочацца, каб Сяднёў ішоў ня толькі па лініі адвечных тэмаў (што ён прапагуе), як „Хусьцінкі“, „Вятрак“ і г. д., але й па такой лініі, як „Забраны Менск“ і г. д. — ад чаго ён заклікае цяпер адмаўляцца. Сяднёў закідае, што ў нас зашмат прыгадваецца Акт 25 Сакавіка, што гэты Акт у сувязі з гэтым зашмульганы (!!!). Гэтае сьцьверджаньне не адпавядае праўдзінсьці. У нас няма ні аднаго добрага высокамастацкага твору ні пра Акт 25 Сакавіка, ні пра Першы Кангрэс, калі не лічыць слабенькіх вершаў Машары²⁰ і Сьргіевіча²¹. У той час як палякі арамантавалі і рамантызуюць (маю на ўвазе нядзельны дадатак да „Новага Сьвята“ і інш.) сваіх нацыянальных гэрояў — у нас тым часам нічога падобнага няма, або амаль нічога няма. Вычуўшы з самага пачатку, што „Шытшына“ не падтрымае

¹⁹ „Наперад!“ — часопіс, які выдаваўся беларускай моладзьдзю ў Вялікабрытаніі пры ўдзеле Янкі Запрудніка.

²⁰ Міхась Машара (1902—1976) паэт, перакладнік, публіцыст. Пачаў свой творчы шлях у Заходняй Беларусі, дзе выдаў шэраг паэтычных зборнікаў („На сонечны бераг“, „Напрадвесні“ і інш.). Па вайне пераважна быў вядомы як празаік, пасьлядоўнік сацрэалістычнага канону.

²¹ Верагодна, вядзецца пра Юльяна Сьргіевіча (1910—1976), заходнебеларускага паэта, пэдагога.

гэтых ягоных выказваньняў, Масей Сяднёў аддаў свой артыкул у „Беларускую Трыбуну“, а на старонках №10 „Шытшыны“ будзе артыкул „Зацемкі наконт зацемкаў“. Зразумела, што гэтае ні ў якім разе не сапсуе адносінаў „Шытшыны“ зь Сяднёвым і наадварот. У спрэчках нараджаецца ісьціна.

Магчыма, Вы ўжо чулі, што пасья некаторых разьбежнасьцяў Уладзімер Клішэвіч зноў зьвярнуўся ў „Шытшыну“ і даслаў нізку добрых вершаў. Наконт Спадара Адамовіча. Дзьверы „Шытшыны“ шырака адчыненыя для ягоных твораў — калісьці ён-жа зьмяшчаў іх у ёй. Гарантую, што ніякіх рашучых зьменаў, як гэта было раней, цяпер ня будзе. Але-ж паколькі ён дагэтуль не адказаў на мой шчыры цёплы ліст, дык мне проста няёмка.

Чытай №2 „Веды“²². На жаль, для Д-ра Янкі Станкевіча і на сёньня самай актуальнай тэмай ёсьць тэма аб зьмене нацыянальнага назову²³. Думаецца, куды больш істотная тэма — змаганьне за Незалежнасьць свае Бацькаўшчыны. Такім змаганьнем і зьяўляецца артыкул Д-ра Янкі Станкевіча ў №1 „Веды“ аб пашырэнні беларускае мовы на Ўсход. Не надаецца Янка Станкевіч на прапагандыстага. Адна справа, калі Крывію прапагуе Вацлаў Ластойскі (адзін з найвялікшых беларусаў) і зусім іншая справа, калі за гэтае прапагаваньне бярэцца Янка Станкевіч. Асабіста я ёсьць прыхільнікам зьмены нашага нацыянальнага назову, але толькі не на эміграцыі і ня гвалтам.

Тым часам усяго добрага.

Чакаю Ваш ліст.

З пашанай да Вас

4.8.51

Глыбокапаважаны Спадар Юхнавец!

Раблю цяпер №10 „Шытшыны“. Прашу Вас прыняць удзел у ім і даслаць свае новыя творы. Прыемна, што №9 шырака разыйшоўся па ўсіх беларускіх асяродках і атрымаў самы добры водгук з боку нашых суродзічаў, раскіданых злым лёсам па ўсім сьвеце. Спадзяюся, што №10 будзе лепшым за №9.

У №10 пойдзе артыкул М. Сяднёва „Зацемкі аб літаратуры“, уключаючы і тую частку, што ўжо друкавалася ў „Бел. Трыбуне“, але без заўвагі аб Арсеньневай. „Зацемкі“ зьяўляюцца прадмовай да літа-

²² „Веды“ — часопіс, які выдаваў Янка Станкевіч.

²³ Маецца на ўвазе зьмена назову „Беларусь“ на „Крывія“.

ратурных партрэтаў паасобных нашых эміграцыйных пісьменьнікаў і паэтаў. Паміж імі будзе Ваш партрэт.

Дык чакаю Ваших добрых твораў, якіх шчырым прыхільнікам зьяўляюся.

Тым часам усяго добрага.

З пашанай да Вас

28.12.51

Глыбокапаважаны Спдар Юхнавец!

У сувязі з набіваньнем на матрыцы „Шыпыны“, маю няшмат вольнага часу, але хочацца хаця-б крыху напісаць наконт Вашае аповесці „Чалавек бязь сьветача“. Прачытаў яе з аднаго подыху. Яна сьведчыць аб тым, што Вы як прэзік стаіце ня ніжэй, а магчыма і вышэй за Я. Юхнаўца як паэту. Ва ўсякім разе гэта адзін з найлепшых прэзічных твораў, які зьявіўся ў часе эміграцыі. Непараўнальна вышэй стаіць гэтая Ваша аповесць за Вашае апавяданьне „Карнавух“. Ёсьць, на мой асабісты погляд, у Вашай аповесці і некаторыя недахопы, аб якіх пісаць не хачу. Мне думаецца, што Вы без дарадчых іх знойдзеце і выправіце. Ад шчырага сэрца вітаю Вас як здатнага прэзіка.

Тым часам усяго добрага.

З пашанай да Вас

П. С. Карыстаюся сваёй машынкай, бо з Вашай зьнята лента. Пакрысе вывучыў ейны характар, бо ў яе ёсьць свае выбрыкі. Некаторыя літары, а галоўным чынам „і“, імкнуцца да таго, каб на іх канчалася слова. Але гэта дробязь. Спадзяюся неўзабаве з падзякай вярнуць яе Вам.

Яшчэ раз усяго добрага.

6.1.52

Глыбокапаважаны Спдар Юхнавец!

Мне спадабаліся Вашыя апавяданьні „Сьледчы Гаевіч“ і „Пасьля гутаркі“. Першае зь іх, на маю думку, мацнейшае за другое, а разам і паасобку ўзятая яны лепшыя за „Карнавуха“ — яны не эпизадычныя і не на анекдотце пабудаваныя.

Мне асабліва спадабаўся „Сьледчы Гаевіч“ таму, што боскае ў ім перамагло д'ябальскае. Безумоўна, што ягоны ўчынак (самазабойства) не спадабаецца асобным чытачам накіталт а. Татарынові-

ча²⁴, якія, на жаль, не разумеюць, што самагубствам канчаюць не слабыя, а моцныя людзі. Мне падабаецца таксама, што Вы знайшлі ў Гаевіча тую боскую іскру, якая не пагасла пад попелам. Добрае апавяданьне.

У мяне ёсць толькі некаторыя заўвагі наконт мовы. Мне думаецца, што, цалкам захоўваючы свой сваесаблівы лексыкон, Вы разам з тым мусіце пазьбягаць паляннізмаў, якіх мы тут на эміграцыі набраліся ад беларусаў-заходнікаў. Мне таксама думаецца, што, цалкам захоўваючы свае стылёвыя сваесаблівасьці ў сэнсе пабудовы сказаў, Вы разам з тым мусіце [пазьбягаць] цьмянасьці.

Між іншым, калі Вы ў наступны раз завітаеце да мяне, дык я Вам (калі толькі захочаце) пазычу адзін із сваіх беларуска-расейскіх слоўнікаў. Калі ў іх зірнеш, дык лішні раз пераканашся, што ў нашай літаратурнай мове ёсць шмат цікавых тэрмінаў, якія мы чамусьці не ўжываем.

А тым часам усяго добрага.

Прашу перадаць прывітаньне Вашай сям'і.

З пашанай да Вас

20.1.52

Глыбокапаважаны Спдар Юхнавец!

Маю да Вас наступную прпанову і просьбу. Ад Вас даведаўся, што Вы збіраецеся прадаць сваю машынку Сп. Паланевічу. Ці не прадалі-б Вы яе мне? Апошняе мае пэўныя выгоды для ўсіх пісьменьнікаў, а менавіта:

1. заўсёды, калі ў Вас зойдзе патрэба ў гэтым, змагу Вам пазычыць яе, як і Вы мне яе пазычалі,

2. гэтай машынкай атрымаюць магчымасьць карыстацца ўсе пісьменьнікі, што жывуць у Сайт-Рыверы — Віцьбіч, Сяднёў, Каваль, Крушына,

3. на працягу 1952 г. я мяркую выдаць №11, 12, 13, 14 „Шыпшыны“, і наява машынке забяспечыць гэтае выданьне.

У гэтым агульнаграмадзкім сэнсе машынка бязумоўна будзе больш карыснай, чым калі трапіць у прыватныя рукі. Што датычыць ейнага кошту, дык я аплачу адразу гатоўкай.

²⁴ Пётра Татарыновіч (02.06.1896 — 03.09.1978), рэлігійны дзеяч, каталіцкі сьвятар, педагог, перакладнік, публіцыст. У 1950 г. заснаваў беларускі каталіцкі часопіс „Цпіі“, які і рэдагаваў цягам 1950—1975 гг. Заснаваў беларускую рэдакцыю радыё Ватыкана і быў галоўным яе супрацоўнікам.

А тым часам сёння раніцою я аднёс яе Сяднёву, што Вы мне дазволілі.

Шчыра зычу ўсёго добрага.

Чакаю Ваш ліст.

З пашанай

22.1.53

Дарагі Спдар Юхнавец.

Мяне здзівіла дасылка Вамі мне Вашага добрага апавядання „Карнавух“, якое пэўны час таму назад Вы забралі ў мяне. Апавяданне гэтае прызначалася, як Вам вядома, у №10 „Шытшыны“ і нават ужо было набітае на матрыцы, аб чым сьведчаць азначэнне старонак на рукапісу — 37, 38, 39. На вялікі жаль, №10 дагэтуль ня выйшаў, хаця я й зусім не зьяўляюся безнадзейным пэсымістам у гэтым напрамку. Калі існуе Згуртаваньне „Шытшына“, дык будзе і часопіс „Шытшына“.

А можа Вас пакрыўдзіла рэдакцыйная праўка Вашага твору? Дык на мой асабісты погляд, яна зроблена вельмі асьцярожна. Я прасачыў за тым, каб пры гэтым захавалася ўся апрычонасьць Вашага стылю. Ва ўсякім разе гэтая праўка зроблена больш далікатна, чым яе практыкуе доктар Янка. Спадзяюся таксама, што Вы ніколі не сумняваецца ў маёй заўсягдышняй прыхільнасьці да Вашых здатнасьцяў.

Чакаю на Ваш ліст,

Усяго добрага.

З пашанай да Вас

23.1.54

Дарагі Спдар Юхнавец!

Прабачце, што гэтак спазьніўся з адказам на Ваш ветлівы ліст ад 7.1.54 г. Увогуле ў мяне паназьбіралася ладне лістоў, на якія, на жаль, замарудзіў з адказам. Глумачэнне гэтае зьявы вельмі простае — каб стацца на 75 адсоткаў „тараканам у саладусе“, я набыў „тэлявіжыён“, і тым часам ён забірае амаль цалкам кароткі вольны час. Аднак усё-ж я першаму адказваю Вам — спадзяюся, Вы не сумняваецца ў маёй шчырасьці — запраўды першаму.

Удзячны за Ваш цёплы водгук аб маім творы „Вышэй галаву, Дубавец!“. Вам асабліва спадабаўся канчаток у ім. Не захавваю ад Вас,

што гэны твор спачатку меў іншы канчаток, які мне самому нібы спадабаўся, нібы не. Масей Сяднёў, якому я першаму прачытаў гэны свой твор у першым ягоным варыянце, гэтак выказаўся аб канчатку, што я пасья знайшоў новы канчаток — менавіта той, які Вам спадабаўся. І мне ў сувязі з гэтым прыгадваецца тое колішняе, яшчэ на той бок, добрае пісьменьніцкае асяродзьдзе, сябры якога знаёмлі адзін аднаго з рукапісамі сваіх новых твораў, каб лепш знайсці самога сябе ў разьвязанні тае ці іншае тэмы. Гэта было запраўды сяброўскае асяродзьдзе, у якім ніхто нікому нічога не накідваў, а наадварот, дапамагаў знайсці сваё асабістае, адменнае ад іншых сябраў.

Прабачце за шчырасьць, але калі Вам спадабалася маё „Вышэй галаву, Дубавец!“²⁵, дык вось мне не спадабаліся тыя Вашыя вершы, якія Вы даслалі ў „Агні“²⁶. Яны, на жаль, не нагадваюць тыя Вашыя вершы, што калісьці зьмясьціла „Шыпшына“. Абстрагуючыся ад „лёгкальнага патрыятызму“, хачу гэтым сказаць, што Вашыя творы ў „Шыпшыне“ значна мацнейшыя за тыя, што Вы даслалі ў „Агні“. Чаму?

Мне чамусьці здаецца, што Вы цяпер менш прыслухоўваецеся да думкі сяброў, чым калісьці. Вы цікавы і сваесаблівы праяік (люблю прозу!) — лепшую парадку ў гэтай галіне атрымаеце ад Антона Адамовіча. Вы добры паэта, у Вас ёсьць вобразы, пасья якіх ня бачыш тых ці іншых тэхнічных недакладнасьцяў, — ня лічыце ўсё-ж для сябе непатрэбным часам параіцца з Масеям Сяднёвым, які да Вас заўсёды гэтак добра ставіцца.

Маючы сталую лучнасьць адзін з адным, мы заўсёды дапаможам адзін аднаму стацца самім сабой. Крыў кажнага з нас Божа захварэць на хваробу Міколя Цэляша — на самазадавальненьне, на пісьменьніцкі артэрыясклероз. Ад усяе душы жадаю Вам сталага незадавальненьня самім сабой. Ад усяе душы жадаю Вам як найбольш пакутаў у мастацкіх пошуках.

Ваш

2.8.54

Глыбокапаважаны Спандар Юхнавец!

Надысь я атрымаў досыць своеасаблівы ліст ад Сп. Хмары, у якім ён прыгадвае Вашае імя. Таму, кіруючыся самымі сяброўскімі мерка-

²⁵ Апавяданьне Юркі Віцьбіча. Надрукавана: Шыпшына. 1950. №8. С. 12—13.

²⁶ Часопіс з такой назваю ніколі ня быў выдадзены.

ваньнямі, лічу за патрэбнае даслаць Вам копію майго адказнага ліста да Сп. Хмары, хаця ў ім я Вашае імя і не прыгадваю. Чаму не прыгадваю? — калі Вас гэта цікавіць.

Менавіта таму, што вельмі добра ведаю Ваш творчы шлях, каб без асаблівае патрэбы прыгадваць яго ў лісьце да палітыкана. Помню, як Вы дэбютавалі на старонках „Шытшыны“, маючы з ейнага боку цяплыню і падтрымку. Помню, калі Вы адмовіліся ўвайсьці ў склад Згуртаваньня „Шытшына“, дык у адказ перад Вамі ня толькі не зачыніліся старонкі час. „Шытшына“, а наадварот, Згуртаваньне „Шытшына“ ў той ці іншай ступені спрычынілася да таго, каб дапамагчы Вам працерабіць шлях і да розных іншых выданьняў. Разам з тым помню, як Сяргей Хмара без усялякае падставы залічыў Вас у сябры Сустані „Баявая Ўскалось“ і нават давёў да грамадзкага ведама, што Вы зьяўляецеся прадстаўніком Сустані ў ЗША. Помню, як Вы абурьліся з гэтае прычыны. І цяпер я ўсё гэтае прыгадваю вылучна ў сувязі з тым, што ніхто ня мае права заганыць літаратараў пугай у свой ня гэтулькі літаратурны, колькі палітыканскі закутак.

А тым часам усяго добрага.

Пішэце, калі займеяце час і ахвоту.

З пашанай да Вас Ваш

12.2.55

Глыбокапаважаны Спатар Юхнавец!

Запрашаю Вас да сталага супрацоўніцтва ў літаратурна-мастацкім час. „Шытшына“. Ейны №10 мае выйсьці друкам у пачатку сакавіка. За ім плянуюцца на працягу 1955 г. №№11, 12 і 13. Магчыма, што аб усім гэтым Вам падрабязней напісаў Сп. Ян.[ка] Золак. Ён зьяўляецца адміністратарам і друкараром №10 „Шытшыны“, Віцэбкі і Сп. М. Кавыль — рэдакцыйнай калегіяй.

Спадзяюся, Вы не сумняваецеся ў тым, што Вашыя добрыя творы знойдуць на старонках „Шытшыны“ сваё ранейшае пачэснае месца, а таму й чакаю іх для №10.

Шчыра зычу ўсёго найлепшага.

З пашанай да Вас

Зьмест часопіса „Шыпшына“ (1946—1951)

№ 1. Літаратурна-мастацкі часопіс.

Орган літаратурнага аб'яднання „Шыпшына“. [1946]

- Дубоўка, Уладзімер. О, Беларусь, мая шыпшына. (С. 1)
Арсеньнева, Наталья. Студзень. Сівой вярбой. (С. 2)
Сяднёў, Масей. Маё хуліганства. (С. 3)
Сяднёў, Масей. Хусьцінкі. (С. 4)
Віцьбіч, Юрка. Як сацьмела золата найлепшае. Урывак з аповесці.
(С. 4—5)
Салавей, Алесь. З таго сьвету. Плыве вадаплаў і плыве. (С. 6)
Лебада, Тодар. Разьвітаньне з маленькай дачкою. У выгнаньне.
(С. 7—8)
Геніюш, Ларыса. Мы былі і будзем крывічамі! (С. 8)
Зарэцкі, Міхась. Крывічы. Раман. Пралёг. Сьмерць Андрэя Беразоўскага. Частка першая (С. 9—15)
Жылка, Уладзімер. Ляпей жабрачы лёс. (С. 15)
Чарот, Міхась. Люблю. (С. 16)
Хадыка, Уладзімер. Пасярод зямлі аблонь. (С. 16)
Юстапчык, С. Безруч. Апавяданьне. (С. 17—21)
Клішэвіч, Уладзімер. Ноч. Пэнтамэтры. (С. 22)
Случанін, Лявон. Песьня цяплу. (С. 23)
Случанін, Лявон. Поўнік. (С. 24)
Золак, Янка. З народнага. Ня пытай. (С. 24—25)
Хмара, Сяргей. Курапачы вывадак. (С. 26—27)
Льляшэвіч, Хведар. Нехта стаў за вакном і маўчыць. (С. 27)
Крушына, Рыгор. Паясок. Смутака на чужыне. (С. 28)
Дудзіцкі, Уладзімер. Маём сілу і край свой. (С. 29)
Кавыль, Міхась. Гатоў штодзень я быць данарам. Песьня-кліч.
(С. 30)
Таполя, Вольга. Сустрэча. (С. 31)
Глыбінны, У. Лірычнае адтварэньне прыгожага. Паэзія Масея Сяднёва. (С. 32—41)

№ 2. Літаратурна-мастацкі часопіс.

Орган літаратурнага згуртаваньня „Шыпшына“. [1946]

„Я — Узвышэнец. Да дваццацігодзьдзя стварэньня літаратурнага згуртаваньня „Узвышша“. 1926—1946. (С. 1)

Дубоўка, Уладзімер. І пурпуровых ветразей узьвівы. Уступ да паэмы. (С. 2—3)

Пушча, Язэп. З цыклю „Чорная дарога“. ІІІ. (С. 3—4)

Жылка, Уладзімер. „Над нядоляй Твайёй не заплачу“. (С. 4)

Віцьбіч, Юрка. Над возерам Шпірдынг. (С. 5—8)

Ільяхшэвіч, Хведар. Цымбалы. (С. 9)

Арсеньнева, Натальля. Ён дайшоў... (С. 9—11)

Золак, Янка. Бывай, незваротная! Апавяданьне. (С. 11—15)

Сяднёў, Масей. Дазвольце вам паставіць помнік. Дарожныя ўражаньні. (С. 15—16)

Салавей, Алясь. Перачытваючы „Калевалу“. (С. 17)

Кавыль, Міхась. Ніяк мне ня упіцца... (С. 17)

Зарэцкі, Міхась. Крывічы. Раман. ІІ—ІІІ. (С. 18—24)

Вярба, Мікола. Сьвятых — сьвятым. Як з братам брат. (С. 25)

Брага, Сымон. Рукою Андрэявай. Беларускае малярства ў Польшчы. З працы „Беларуская культурная экспансія на Захад і Ўсход“. (С. 26—29)

Альгердзіч, Глеб. Нашчадкі і спадкаемцы. Крыху думак каля „Слуцкіх песьняроў“ і нашае літаратурнае сучаснасьці. (С. 30—40)

Глыбінны, У. Ня згаснуць іскры Скарыны. (С. 40—44)

Дэлярацыя беларускага літаратурнага згуртаваньня „Шыпшына“. (С. 45)

Хроніка. (С. 45—46)

Літаратурнаму згуртаваньню „Шыпшына“. (С. 46)

№ 3. Літаратурна-мастацкі часопіс.

Орган літаратурнага згуртаваньня „Шыпшына“. 1946

[Прысьвячэньне:] 1942—1946 29 чэрвеня. Чатыры гады таму на чужыне адышоў у вечнасьць наш вялікі беларускі нацыянальны паэта-прарок Янка Купала. (С. 1)

Купала, Янка. А хто там ідзе? На сход. Паўстань з народу нашага, прарок. (С. 1—3)

Сяднёў, Масей. Цень Янкі Купалы. Паэма. (С. 3—7)

Зарэцкі, Міхась. Крывічы. Раман. (С. 7—13)

Арсеньнева, Натальля. О, шыпшына мая, Беларусь. (С. 13)

Хмара, Сяргей. Беларусь! (С. 14—15)

Віцьбіч, Юрка. Схілілася над абразом шыпшына. З кнігі „Не чарнілам, а крывёю“. (С. 15—17)

- Салавей, Алесь. У дзень нарадзінаў. (С. 17—18)
Клішэвіч, Уладзімер. Муза. (С. 18)
Ляляшэвіч, Хведар. Чорныя цені. (С. 19)
Юстапчык, С. Безруч. Апавяданьне. (С. 20—23)
Чарнушэвіч, Нічыпар. Дзіва. (С. 23)
Палтава, Леанід. У імя жыцця. (С. 24)
Лебада, Тодар. Ліст другі. (С. 24—25)
Кавалеўскі, Аўген. Алесь. (С. 26—29)
Вярба, Мікола. Ці-ж мне ня даў нічога Бог? (С. 29)
Кавыль, Міхась. О, матуля мая, Беларусь. (С. 30)
Глыбінны, Уладзімер. Волат беларускага мастацкага слова. Янка
Купала. 1943—1946. (С. 30—36)
М. Ш. Наша старадаўняе музычнае мастацтва. (С. 36—39)
С. З. Нашы песняры. Натальля Арсеньнева і Масей Сяднёў.
(С. 40—42)
Беларускі юбілейны літаратурны каляндар на 1946 год. (С. 43—44)
У літаратурным згуртаваньні „Шыпшына“. (С. 44—45)
Зьлёту беларускіх скаўтаў. (С. 45)
[Хроніка]. (С. 45)
Падзяка. (С. 45)
З нашае выдавецкае нівы. (С. 46—47)
Украінцы аб нас. (С. 47—48)

№ 4. Літаратурна-мастацкі часопіс.

Орган літаратурнага згуртаваньня „Шыпшына“. Год II. 1947

- Дудар, Алесь. У музэі залатую бранзалетку. (С. 1)
Трус, Паўлюк. З студэнцкага дзёньніка. (С. 1—2)
Хадька, Уладзімер. Гудуць слупы... (С. 2)
Гарэцкі, Максім. Лірныя сьпевы. Апавяданьне. (С. 3—6)
Арсеньнева, Натальля. У бубны і літаўры. (С. 6—7)
Сяднёў, Масей. Вечар. Прага. Над морам. Сьнегапад. Дзеці.
Разьбітае летнішча. Аб новым годзе для календара, які яшчэ не напіса-
ны. (С. 7—10)
Салавей, Алесь. Пачні з Гомэра, ці пачні з Сакрата. (С. 10)
Ластоўскі, Вацлаў. Легэнды: Бяздоннае багацьце. Векавечная
мяжа. (С. 11—12)
Крушына, Рыгор. Лебядзь чорная. Крушына. (С. 13—14)

- Віцьбіч, Юрка. Дзе мой Паўлюк? З кнігі „Не чарнілам, а крывёю“ (С. 15–17)
- Ільляшэвіч, Хвёдар. Клёны. (С. 17–18)
- Дудзіцкі, Уладзімер. Ізноў тут. А я – наадварот. У жоўталістую, рудую восень. (С. 18–19)
- Клішэвіч, Уладзімер. Срэбных словаў жывая крыніца. (С. 20)
- Чарнушэвіч, Нічыпар. Ой, юнацтва гады. (С. 20)
- Богдан, Янка. Мне сняцца сны... (С. 21)
- Дамантовіч, В. Помста. З цыклю „Рамантыка“. (С. 21–25)
- Кавыль, Міхась. Адзін, адзін... Мне цыганка варажыла. Вячоркі. (С. 25–27)
- Вярба, Мікола. Ня плач прад чужымі. (С. 27)
- Золак, Янка. У дзень маіх нарадзінаў. (С. 27)
- Шэрэх, Ю., праф. Гарыць Шыпшына. (С. 28–30)
- Віцьбіч, Юрка. Вялікі сын вялікага народу. Францішак Скарына. (С. 31–35)
- Беларускі юбілейны літаратурны каляндар на 1947 год. (С. 36)
- У літаратурным згуртаваньні. (С. 37)
- Бібліяграфія. (С. 38–39)
- Лісты ў рэдакцыю. (С. 40–41)

№ 5. Літаратурна-мастацкі часопіс.

Орган літаратурнага згуртаваньня „Шыпшына“. Год II. 1947

- [Прысьвячэньне:] 1917–1947. 30 год з дня сьмерці Максіма Багдановіча. (С. 1)
- Багдановіч, Максім. Песьняру. Санэт. Тэрцыны. (С. 1–2)
- Песьняры Максіму Багдановічу
- Дубоўка, Уладзімер. Нават мора зьмяніла свой колер. (На магілцы Максіма Багдановіча). (С. 2–3)
- Салавей, Алесь. Максіму Багдановічу. (С. 3)
- Гай, Леанід. Вечар на Случчыне. (С. 3)
- Корны, Кузьма. Скіп’ёўскі лес. (С. 4–13)
- Сяднёў, Масей. На пляжы. Гераіня. Жаданьне. Радасьць. Адзіноцтва. Спадзяваньні. Вятрык. (С. 14–16)
- Салавей, Алесь. У дзень маіх нарадзінаў. Так і сталася: тую, другую. (С. 17–18)
- Крушына, Рыгор. Маім братам. Каштаны. Пад вогненным дажджом. Суніцы. Цымбаліст. (С. 18–21)

- Залужны, Сьвятаслаў. Танго „Нотурно“. (С. 21—26)
Дудзіцкі, Уладзімер. І мала слоў.. дарэмна прамяняў я сон начны.
Ня першы раз і не апошні мусіць. (С. 26—27)
Юхнавец, Янка. Зямныя песні. На руінах. Вежы стрункія узвысіў
замак. (С. 27—31)
Таполя, Вольга. Прыгоды сумленнага юнака. (С. 32—38)
Кавыль, Міхась. Трыццаць першая восень. (С. 38)
Золак, Янка. Прызнаньне. (С. 38—39)
Вярба, Мікола. Паміж пахучых руж. (С. 39—40)
Мрый, А. Запіскі Самсона Самасуя. Урывак з аповесці. Увязаць,
узгадніць трэба. (С. 40—43)
З украінскае літаратуры
Славуціч, Яр. Як на сьвяце — людзі і майданы. (С. 43)
Кастэцкі, Ігар. Змаганьне за сьцяг. (С. 44—47)
Палтава, Леанід. Хто мы? (С. 48)
Верацэнчанка, Олэкса. Эпілёг да паэмы. (С. 48)
Танк, Максім. Зіма на Бацькаўшчыне. Камяні. Рубікон. (С. 49—50)
Панчанка, Пімен. І трэба-ж мне было сустрэцца зь ёю. Урывак з
паэмы. (С. 50—51)
Гамолка, Мікалай. Пшаніца. (С. 51)
Віцьбіч, Юрка. Фрагмэнты з кнігі „Не чарнілам, а крывёю“: Калі
ўзыходзіла сонца (Сымон Баранавых). Прышлеце мне гальштук (Міко-
ла Гваздоў). На ганьбу, на зьдзекі, на мукі (Мікола Хведаровіч). Гана-
рар дзядзькі Галубка (Уладыслаў Галубок). Я хацеў далучыць Беларусь
да Індыі (Макар Шалай). (С. 52—55)
[Абвесткі]. (С. 56)
У літаратурным згуртаваньні „Шыпшына“. (С. 56)
Украінцы. (С. 57)
Літоўцы. (С. 57)
Бібліяграфія. (С. 58—59)

№ 6. Літаратурна-мастацкі часопіс.

Орган літаратурнага згуртаваньня „Шыпшына“. Год III. 1948

[Прысьвячэньне:] 110 год таму назад 21 студзеня 1838 г. на Горад-
зеншчыне ў сям’і беларускага ткача нарадзіўся Вялікі Змагар за Бела-
русь Кастусь Каліноўскі. (С. 1)

Беларусы, браты мае родныя! [...] Яська гаспадар з-пад Вільні. (С. 1)
Салавей, Алесь. Гуманізм. Смутлівая маці. Споведзь. (С. 2—4)

- Сяднёў, Масей. Верш без назву. Вокамгненне. У пушчы. (С. 4—5)
Ляляшэвіч, Хведар. Ашалелы вецер на прасторы сьвішча. (С. 5)
Клішэвіч, Уладзімер. Разьвітаньне. Прыйшоў пад сонца я толькі ў
госьці. З Амара Хаяма. З Катула. З Мэтэрлінка. (С. 5—7)
Вярба, Мікола. Дождж. Валтава. Прывід. (С. 8—9)
Крушына, Рыгор. Злое шчасьце. Мроі. Матчына сьвяза. (С. 9—10)
Кавыль, Міхась. Я і распач закілзаю. Калі мы пойдзем зноў у бой.
Прароцтва. (С. 11—12)
Золак, Янка. Сонца ў зэніце. Вецер з крыві. (С. 12—13)
Юхнавец, Янка. Сустрэча. Яшчэ на ўсходзе ня было сьвітанку.
(С. 13—14)
Залужны, Сьвятаслаў. На рубяжы. Апавяданьне. (С. 15—19)
Таполя, Вольга. Навальніца. Урываў з раману „Дачка“. (С. 20—29)
Садковіч, М., Львоў, Е. Францішак Скарына набывае годнасьць
бакаляўра. Урываў з аповесьці. (С. 30—39)
З украінскае літаратуры
[Памяці Юры Клэна]. (С. 40)
Клэн, Юры. Памолімся за тых, што у разлуцы. (С. 40—41)
Глебка, Пятро. Пра кнігі. (С. 41)
Куляшоў, Аркадзь. Елка. (С. 42—44)
Жыглевіч, Міхась. Як абкарналі песьні крылы. (С. 44—45)
Савіцкі, Васіль. Пра паэму з малінавай каймой. (С. 45—47)
Бацька. Покліч бацькі. (С. 47)
Віцьбіч, Юрка. Ой-жа сынкі былі ў Бацькі Булака! (С. 48—53)
Кастусёнак. Ня ный! (С. 53—54)
Ажгірэй, Зьмітро. Які няўлюдак зможа зракчыся яе? Дзяцінства К.
Езавітава. (С. 54—56)
Кляшторны, Тодар. [Верш]. (С. 57)
Салагуб, Янка. „Ходзім мы пад месяцам высокім, а яшчэ пад ГПУ“.
(С. 57—58)
Беларускі літаратурна-мастацкі каляндар на 1948 год. (С. 59)
У літаратурным згуртаваньні „Шышына“. (С. 60—61)

№ 7. Літаратурна-мастацкі часопіс.

Орган літаратурнага згуртаваньня „Шышына“. Год III. 1948

Жылка, Уладзімер. Меч. (С. 1)

Сяднёў, Масей. Спынак. Ізноў, ізноў. Белая ноч. Патрыёты. (С. 2—3)

- Салавей, Алесь. Актавы (Ну што. Пакінуў я. Нішто. Слупы. Чалом, чалом, слухмяныя актавы. Спакой. Альпы. Не ўспамінай). (С. 4—5)
Клішэвіч, Уладзімер. Песьні суму ліюцца далёка. (С. 5—6)
Лебяда, Тодар. Годзе! (С. 6)
Кавыль, Міхась. Муза. Галгофа. Падзямельная песня. Недабітыя рыцары. Менск. (С. 7—12)
Вярба, Мікола. Крывавы клічнік. Вясна. Санэт. (С. 12—13)
Крушына, Рыгор. Эратава скрыпка. Астралёг. (С. 14—19)
Золак, Янка. Васількі. (С. 19—20)
Юхнавец, Янка. З лістоў да брата. У дом бацькоўскі ізноў я завітаў.
Мінуўшчыны зрудзелае прачытаны тамы. (С. 20—23)
Сяднёў, Масей. Тут сонца, а за даляглядам. (С. 23)
Чорны, Кузьма. Скіп'ёўскі лес. (С. 24—34)
Таполя, Вольга. Безназоўнае. (С. 34—39)
Жамойда, Сымон. Як жартуюць у Малінавічах. (С. 40—44)
Зь недрукаванае спадчыны.
Васілёк, Міхась. На магілу нязнаных. (С. 45)
З узвышэнскае паэзіі.
Дубоўка, Уладзімер. Ты руку сваю забінтавала. (С. 46)
Пушча, Язэп. Песьня песень. (С. 46—47)
Лужанін, Максім. Вільнянка. (С. 47—48)
Віцьбіч, Юрка. Да рэшты бой! (С. 48—49)
Я. К. Пясьняр, змагар, бядняк праз век. Мае ўспаміны аб сьмерці
Ўладзімера Жылкі. (С. 49—52)
Гай, Ігнат. Зацемкі аб культуры мовы. (С. 53—58)
Мікола Шыла ня жыве. (С. 58)
У літаратурным згуртаваньні „Шыпшына“. (С. 59—60)
Ліст чыгача ў рэдакцыю. (С. 60—62)
Бібліяграфія. (С. 62—63)

№ 8. Літаратурна-мастацкі часопіс.

Орган літаратурнага згуртаваньня „Шыпшына“. Год 5. 1950

- Дубоўка, Уладзімер. Плач навальніцы. (С. 1)
[Прадмова]. (С. 1)
Сяднёў, Масей. Ты насустрэч — болем. Ах, стаміўся я. Баялася ты ўвечары ісьці адна. Хліпнуў агонь — лягла. Малітва. Едзеш ты. (С. 2—4)
Клішэвіч, Уладзімер. Змаўкаю я, зьнікае голас слова. (С. 4)

- Салавей, Алесь. У сузор'і зазьзяе Колас. (С. 4—5)
Кавыль, Міхась. Міжагнёўе. Паэма. (С. 5—8)
Льляшэвіч, Хведар. Сябром. Прадмова Ю. В. (С. 9)
Дудзіцкі, Уладзімер. Дымяцца хмары. Каля вакна равесьнік клён.
(С. 10)
Крушына, Рыгор. Вечавы звон. (С. 10—11)
Золак, Янка. На чаўне шчасьлівых дум. (С. 11)
Сокал, Янка. Прыйдзем мы да цябе. (С. 11)
Віцьбіч, Юрка. Вышэй галаву, Дубавец! (С. 12—13)
Жывіца, Юрка. Пушча шуміць. (С. 14—17)
Жамойда, Сьмон. І так дрэнна, і гэтак ня добра. (С. 17—29)
Коўш, Сьвятаслаў. Таямніца Сулы. (С. 20—21)
3 іншанацыянальнае літаратуры
Гайнэ, Генрых. Два грэнадэры. (С. 22)
Украінка, Лэся. Як-бы праменьні тыя. (С. 23)
Тычына, Павло. Смутлівай маці. (С. 23)
Лужанін, Максім. Дзье вясны. (С. 23—25)
Віцьбіч, Юрка. Фрагмэнты з кнігі „Не чарнілам, а крывёю“. Шолах
шын і шум машын. Юлі Таўбін. (С. 25—26)
К., Міхась. Эпіграмы. (С. 26—27)
Францішак Багушэвіч. 1900—1950. (С. 27—28)
Уладзімер Дубоўка. 1900—1950. (С. 28—29)
Сьпяшайцеся, бо спозьніцеся. (С. 29—30)
Хроніка. (С. 30—31)

№ 9. Літаратурна-мастацкі часопіс.

Орган літаратурнага згуртаваньня „Шыпшына“. Год 5. 1950

- [Прысьвячэньне:] 30 год таму назад 28 ліпеня 1920 на чужыне па-
мёр Алесь Гарун. (С. 1)
[Гарун, Алесь]. Чаму з маленства... (С. 1)
Віцьбіч, Юрка. Мы дойдзем! (С. 2—3)
Сяднёў, Масей. Акіян. Чалавек бяз адрасу. Маленькая просьба.
(С. 3—4)
Дудзіцкі, Уладзімер. Адменная ода. Зрада. (С. 4—6)
Салавей, Алесь. Чорны крук закракаў на ўсё горла. (С. 6)
Льляшэвіч, Хведар. Сон. (С. 7—9)
Кавыль, Міхась. Два крыжы. З прастораў. Тэрцыны. Вясёлка. Тры-
майся, Марыя. (С. 9—11)

- Юхнавец, Янка. Урываек з паэмы. З цыкля „Таёмнасьці“. Уночы на акіяне. (С. 11–12)
- Жывіца, Юры. Пушча шуміць. (С. 13–22)
- Вярба, Мікола. Да берагоў зямлі не абяцанай. Фрагмэнты. (С. 23–25)
- Золак, Янка. Псальм 126 Саламонаў. (С. 25)
- Жамойда, Сымон. Здарэнне ў Крупніках. (С. 26–28)
- Крушына, Рыгор. Чужая зіма. (С. 28)
- Случчанін, Лявон. Песьня мая, песьня. (С. 29)
- Коўш, Сьвятаслаў. Бірута. (С. 29–30)
- Пушча, Язэп. Прарокі і вучні. З цыкля „Перад купым абліччам часу“. (С. 31)
- Жылка, Уладзімер. Ізноў пытаньні. (С. 32)
- Хадыка, Уладзімер. Трывожны шум. (С. 32–33)
- Лужанін, Максім. Надзея. З цыкля „Словы бяз мэлёды“. (С. 33–34)
- Гомэр. Разьвітаны Гэктара з Андрэмахай. (С. 34–36)
- Шыла, Мікола. Алесь Гарун. Успаміны. (С. 36–38)
- Леўчык, Гальяш. Хто адрокся сваіх. (С. 38–39)
- Сьвітка, С. [Гальяш Леўчык]. (С. 39)
- Віцьбіч, Юрка. Завулак імя Янкі Купалы. (С. 40–43)
- Віцьбіч, Юрка. Горад Ірвідуб. (С. 44–45)
- Віцьбіч, Юрка. Сакрат ёсьць сябра, але ісьціна яшчэ большы сябра. (С. 45–47)
- Па старонках беларускае прэсы. (С. 47–49)
- На Бацькаўшчыне. (С. 49–50)
- Бібліяграфія. (С. 51–54)
- „Шыпшына“ і грамадзкасьць. (С. 54–55)

№ 10. Літаратурна-мастацкі часопіс.

**Орган літаратурнага згуртаваньня „Шыпшына“. Год 6. 1951.
[Нумар нявыдадзены]**

[Прысьвячэньне:] 25 год таму назад 26 траўня 1926 г. заснавалася Беларускае Літаратурнае Згуртаваньне „Ўзвышша“.

Дубоўка, Уладзімер. Занадта ціха стала на Парнасе. З паэмы „І пурпуровых ветразей узьвівы“

Салавей, Алесь. Гэкзамэтры. Верш.

Віцьбіч, Юрка. Паданьне аб таямнічым сьвятле. Ходзіць па нашай краіне Рагнеда. Сказы.

Ляляшэвіч, Хведар.

3-я ўгодкі ад дня сьмерці.

Сяднёў, Масей. Нязжатая радасьць.

Салавей, Алесь. Вязьмо ў жалобны вянок.

Віцьбіч, Юрка. Мы заўсёды вітаем яго, як жывога.

Кавыль, Міхась. Хведару Ільляшэвічу. Верш.

Ільляшэвіч, Хведар. Літаратурнаму Згуртаваньню „Шыпшына“.

Дудзіцкі, Уладзімер. Адменная ода. Каб хоць раз усміхнулася шчасьце. Вершы.

Жывіца, Юры. Пушча шуміць.

Клішэвіч, Уладзімер. Месяц. У невядомы сьвет другі. Вершы.

Кавыль, Міхась. У акіяне. Скарпіён. Хутчэй, хутчэй, сымфонія грымотаў. Восень. Мейсца мала. Вершы.

Жамойда, Сымон. Сінічка. Апавяданьне.

Юхнавец, Янка. Эскізы. З восеньскіх уяў. Чалавек. Вершы.

Грэскі, В. Пагібель сэксота. Апавяданьне.

Вярба, Мікола. Мы сьведчыць будзем. Верш.

Крушына, Рыгор. Бяздомны бусел. Верш.

Змагарка, Ніна. Божая жалейка. Сказ.

Лебяда, Тодар. Дзяўчыне. Верш.

Золак, Янка. На прасторах Случчыны. Верш.

Юхневіч, К. Карнавух. Апавяданьне.

З паэзіі Заходняе Беларусі.

Прадмова ад Рэдакцыі.

Арсеньнева, Наталья. Сталёвы зьвяз. Верш.

Танк, Максім. На акопах. Верш.

Геніюш, Ларыса. Надходзіць зноў гуманны час. Верш.

З іншанацыянальнае літаратуры.

Яноніс, Юліюс. Мае песьні. Ці бачыў ты? Вершы. З літоўскае — Ул. Дубоўка.

Чарэнц, Егішэ. Вось іду я да вас. Верш. З армянскае — Уладзімер Дубоўка.

Максімаў, Сяргей. Алім Ахтыраў у Патокіна. Урывак з раману. З расейскае — Юрка Віцьбіч.

Сараян, Вільям. Грунт пад нагамі. Апавяданьне. З ангельскае — Мікола Вярба.

З клясыкаў і да клясыкаў.

Сафо. Гэта цела. Верш. Пераклаў Уладзімер Клішэвіч.

Гётэ. Над вяршынямі гор цішыня. Верш. Пераклаў Міхась Кавыль.

Жылка, Уладзімер. Да Пэрсі Шэлі. Верш.

Салавей, Алесь. Паводля Дантэ.

З літаратурнае спадчыны.

Купала, Янка. Царскія дары. Верш.

Гартны, Цішка. Перад вобразам Хрыста.

Успаміны, крытыка, публіцыстыка.

Фолкнэр, Вільям. Аб прызначэнні пісьменьніка. Стакгольмская прамова.

Шыла, Мікола. Цётка. Да 35-х угодкаў ад дня сьмерці. Успамін.

Вярба, Мікола. Сучасная беларуская літаратура.

Стасюк, Міхась. Хведар Ільяхэвіч. Да 3-х угодкаў ад дня сьмерці. Артыкул.

Шымановіч, Ал. Па старонках беларускае прэсы. Агляд.

Беларускі літаратурны каляндар на 1952 г.

Хроніка.

Камэнтары Ціхана Чарнякевіча й Натальі Гардзіенкі

ЭГАДАКУМЕНТЫ АНТОНА АДАМОВІЧА

Колькасць выдадзеных працаў выдатнага крытыка і публіцыста Антона Адамовіча прыкметна расьце. У гэтым нумары адкрываюцца ягоньня перакладніцкія здольнасьці (гл. пераклад п'есы Мікалая Гоголя „Рэвізор“), а таксама дасьведчанасьць у тэорыі санэту (гл. ліставаньне зь Міхасём Кавыльём). Разам з тым, у біяграфіі слынае асобы дагэтуль ёсць вялікія прагалы, асабліва гэта датычыць 1920-х — 1930-х гг. Яно й зразумела, бо ўмовы выгнаньня ды акупацыі не спрыялі захаваньню асабістага архіву. Ад яго дайшлі толькі некалькі фрагмэнтаў: эміграцыйны, што захоўваецца ў БІНіМе, а таксама мэтрапольны. Гэты апошні зьберагаецца ў Беларускаім дзяржаўным архіве літаратуры і мастацтва ў Менску, куды калекцыя дакумэнтаў Адамовіча паступіла з Нацыянальнага архіву Рэспублікі Беларусь. Гэты невялікі фонд быў адасоблены ад менскіх матэрыялаў, захопленых у ліпені 1944 г. Чырвонай арміяй. Верагодна, пасьяля вядомага эпізоду з бомбай у пісьмовым стале Антон Адамовіч мусіў так хутка выехаць зь Менску, што не паспеў забраць з працы лісты ад сваёй жонкі (некалькі сотняў), а таксама сяброў зь Вільні, Прагі, Бэрліну. Немалую цікавасьць уяўляюць так званыя матэрыялы асабістага паходжаньня: афіцыйныя дакумэнты, фотаздымкі, — розная біяграфічная „дробязь“, паводле якой, тым ня менш, можна адсачыць важныя рэчы. У гэтым выпуску „Музэю“ прапановым асабістыя матэрыялы з архіваў Антона Адамовіча. (Некаторыя матэрыялы з архіваў Адамовіча былі скарыстаныя як ілюстрацыі да тэксту Ціхана Чарнякевіча „Вакол цывёрдае формы“).

Антон Адамовіч з бацькамі. 1930-я гг.

Лекцыйная кніжка
Студэнта Беларускага Дзяржаўнага Універсітэта
Агаювіч Антон Устапавіч
 Факультэт *Літаратурна-Метра-*
Сельска-Дзяржаўнага, Выдана *5 чэрвеня 1939 г.*, № *8/1*
 Частка *назва Дзяржаўнага Дзяржаўнага*
 Дыпл. Професар *Літаратурнага*

<i>1928-9 акадэмі год Факультэт Літаратурна-Метра-</i>					
<i>№</i>	<i>Назва лекцыі</i>	<i>Лекцыйны прадмет</i>	<i>Колькасць гадзін</i>	<i>Выс. акад.</i>	<i>Лекцыйны акадэмі</i>
1	Педэдагогіка	Проф. С. М. Васільевіч	1 1/2	5-1	Васільевіч
2	Беларускі фразеаляг	Проф. М. М. Пятровіч	1 1/2	15-IV	Пятровіч
3	Спіральнае дасо (I і II курс)	Прэад. Сяргеевіч Дзясольскі	1	29-IV	Сяргеевіч
4	Рэспубліка	Прэад. Сяргеевіч	1	5-V	Сяргеевіч
5	Васняя адміністрацыя	Прэад. Дарыновіч	1	5-V	Дарыновіч
6	Постава	Проф. А. М. Ворысевіч	1	6-V	Ворысевіч
7	Руская літаратура	Проф. А. М. Ворысевіч	1	8-V	Ворысевіч
8	Семінарый па дзяржаўна-экан. літ.	Проф. А. М. Ворысевіч	1	8-V	Ворысевіч
9	Семінарый па дыялекта-літ.	Доцэнт Д. Трахавіч	1	10-V	Трахавіч
10	Педэдагогічны прагматызм	Доцэнт А. А. Паўрочкіна	1	10-V	Паўрочкіна
11	Платоніка (за I і II курс)	Прэад. Лепровіч	1	10-V	Лепровіч
12	Васно-жыццёвае дасо	Прэад. Сяргеевіч	1	18-V	Сяргеевіч
13	Васно в адміністрацыя	Проф. П. А. Вузын	1	17-V	Вузын
14	Історыя Расіі XVI-XIX в.	Проф. П. А. Вузын	1	31-V	Вузын
15	Дзяржаўна-эканамічная літ.	Проф. А. М. Ворысевіч	1	8-VI	Ворысевіч
16	Історыя Канады	Доцэнт Рубінін	1	17-VI	Рубінін
<i>1929-30 акадэмі год</i>					
<i>Факультэт Літаратурна-Метра-</i>					
17	Семінарый па беларускай фразеаляг	Проф. М. М. Пятровіч	1 1/2	17-IV	Пятровіч
18	Історыя беларускай літ.	Доцэнт А. Дзясольскі	1 1/2	23-IV	Дзясольскі
19	Семінарый па беларускай літ.	Доц. А. Дзясольскі	1 1/2	20-V	Дзясольскі
20	Семінарый па славянскай літ.	Проф. А. М. Ворысевіч	1 1/2	24-V	Ворысевіч
21	Семінарый па рускай літ.	Проф. А. М. Ворысевіч	1 1/2	17-VI	Ворысевіч
22	Архивная літ.	Проф. П. А. Вузын	1 1/2	8-VI	Вузын
23	Славянская адміністрацыя	Проф. П. А. Вузын	1 1/2	8-VI	Вузын

Выпіска з лекцыйнай кніжкі Антона Адамовіча. 1931 г.

№ 29 30 академ. год. Дан. Могилев, Отделение Литерат.

Название предмета	Фамилия преподавателя	Место где он преподавал	Время года	Имя и фамилия автора	Место где он преподавал
Методика языка и литературы	Проф. И. И. Зайонтин	С.-Петербург	30-И-1930	Зайонтин	Литературный факультет
Методический практикум	Проф. И. И. Зайонтин				
Педагогика	Доцент П. Пайневич	С.-Петербург	15-VI	Пайневич	Литературный факультет
Задачи языка и обороны СССР	Преод Петров		28-VIII-31	Петров	
Немецкий язык I, II, III групп	Преод Руденко	С.-Петербург	12-VI-50	Руденко	Литературный факультет
Научная грамматика слов. языка	И. Асеев				
Научная грамматика русск. языка	Доц. Я. Вет.-Антонович	С.-Петербург	10-VI-50	Антонович	Литературный факультет
Максима за 3 и 4 н.	Преод Петров		20-VIII-31	Петров	
Методология литературоведения (III-II)	Доц. Зальперина	С.-Петербург	20-VI-50	Зальперина	Литературный факультет

Перечисленной дисциплины за исключением «Научной грамматики белорусского языка» г. Адамовичем оданы. Зам. Директора Высш. Пед. Института по учебной части Могилев. 16-IX-31. Место печати: Белорусского Государственного Университета.

19 31 году, месяца Сентябрь у 31 дзень, Мяссяр
Державная Истат'яльная Кантора съведчыць, што гэтая копія адпавядае першатавору.

Сумгана адейнай дэпракацыі іхны:
за наддасяжанне 1 Руб. — кал. Уточ-
праку — Руб. — кал. Кніг № 4266.

4356 -
КАТАРЫСА *[Пісьмо]*

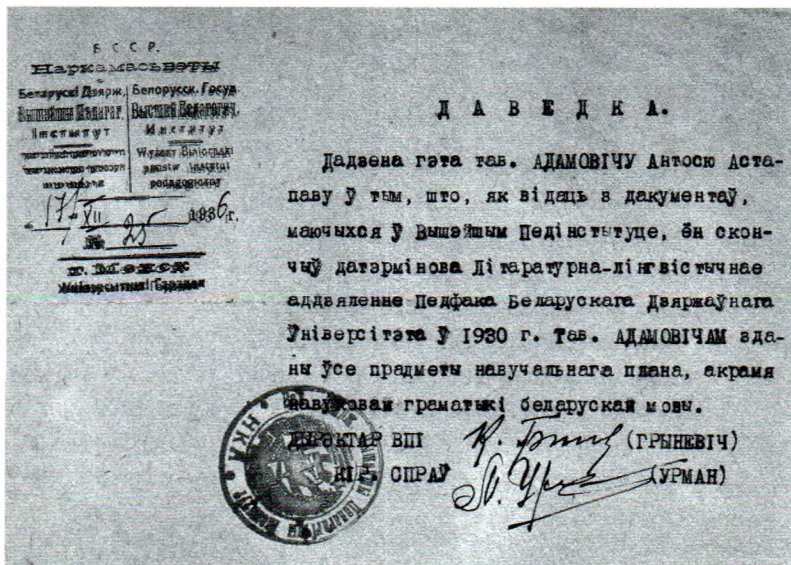
Выписка з лекцыйнай кніжкі Антона Адамовіча. 1931 г.

Антон Адамовіч у высыльцы. 1931 г.

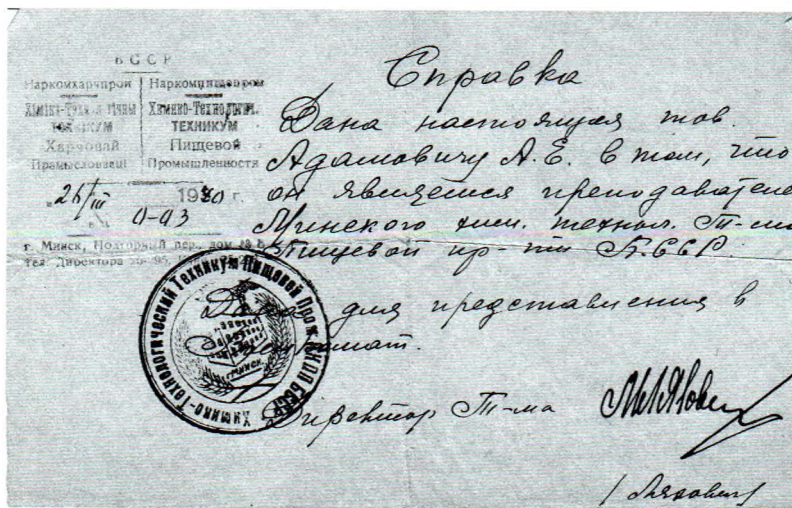
Хата ў Глазаве (Удмурцкая вобл.), дзе жыў у высылцы Антон Адамовіч

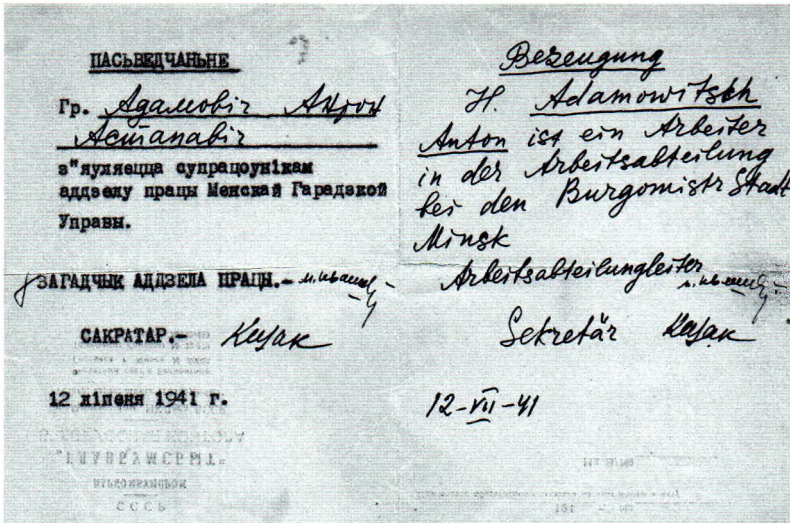
Даведка Антона Адамовіча. 1936 г.

Дыплём Антона Адамовіча. БДУ, 1939 г.

Даведка з тэхнікуму. 1940 г.

Пасьведчаньне Антона Адамовіча. 1941 г.

Рэдакцыя “Беларускай газеты” і “Голасы вёскі” ў Менску. Сядзяць зьлева направа: Уладзіслаў Казлоўскі, Наталья Арсеньнева, Аляксей Сянькевіч; стаяць зьлева направа: Уладзімер Кушалёў, Антон Адамовіч, Караленка.

Сьнежань 1942 г.

Зьлева направа: Антон Адамовіч, Уладзімер Кушаль, Караленка, Натальля Арсеньнева, жонка Караленкі, Мікола Шчаглоў, Язэп Найдзюк. Менск, 1943 г.

Дом у Менску, дзе жыў Антон Адамовіч з бацькамі. 1943 г.

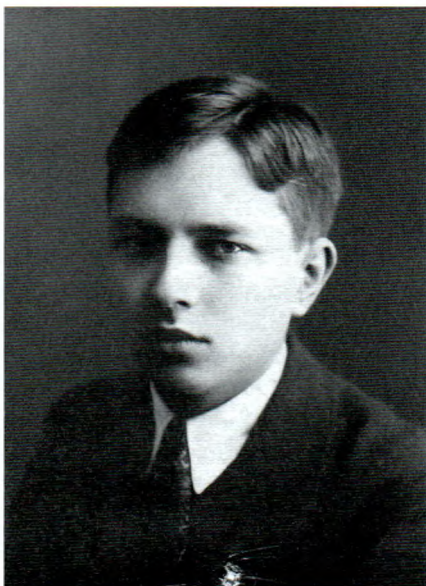
ФОТААРХІЎ ЮРКІ ВІЦЬБІЧА

Музіць, не было на эміграцыі большага аматара й папулярызатара беларускай даваеннай літаратуры, чым Юрка Віцьбіч. Сам удзельнік тагачаснага літпрацэсу, ён не стамляўся нагадваць сваім сучасьнікам, а таксама маладзейшым чытачам і шматлікім карэспандэнтам пра Алеся Дудара, Міхася Зарэцкага, Валерыя Маракова, Міхася Багуна, Максіма Лужаніна, Эдуарда Самуйлёнка — пра ўсіх тых, каго ведаў асабіста, каго чытаў і абмяркоўваў яшчэ ў гады свайго юнацтва.

Ня дзіва таму, што менавіта Юрка Віцьбіч захавалі неблагуо калекцыю здымкаў беларускіх літаратараў 1920-х гг. Нельга не адзначыць і выключны характар гэтай калекцыі — большасць здымкаў перайшла да Віцьбіча ад Алеся Дудара. Тут узьнікае цікавая акалічнасьць. Паводле зьвестак Леаніда Маракова, апошні — фатальны — арышт Дудара адбыўся 31 кастрычніка 1936 г. А жменьа здымкаў з архіву Віцьбіча падпісаная так: „Ал. Дайлідовіч. I/XI-36 г.“. Адно з двух: альбо Дудар быў схоплены пазьней (што малаверагодна, бо крыніца інфармацыі Маракова — картатэка КДБ), альбо Віцьбіч атрымаў здымкі не ад самога паэта, а ад трэціх асобаў. Так ці інакш, фота захаваліся — прайшлі часы рэпрэсіў, акупацыі, эміграцыі. І вось толькі цяпер яны вяртаюцца на Радзіму. (Частка здымкаў з фотаархіву Віцьбіча была скарыстаная для ілюстрацыі ягонага тэксту „Цьвілікае шэранькі верабейчык“).

Юрка Віцьбіч

Алесь Дудар

Алесь Дудар

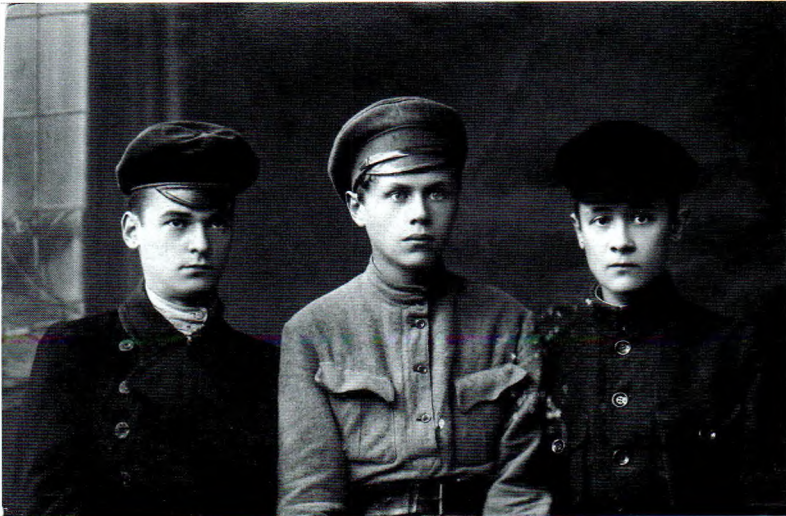
Алесь Дудар

Міхась Зарэцкі

Жонка Міхася Чарота

Міхась Зарэцкі (у цэнтры) у духоўным вучылішчы

Злева направа:
Аўген Калубовіч, Рыгор Няхай, Алесь Бачыла, Пімен Панчанка

Літаратурнае згуртаваньне “Польмя”

**БЕЛАРУСЬ У ПРАСКІМ ЧАСОПІСЕ
„SLOVANSKÝ PŘEHLED“
(1925—1938)**

Гісторыя часопіса чэхаславацкіх славістаў „*Slovanský přehled*“ (да-лей — „Славянскі агляд“) пачалася яшчэ ў 1898 г. і працягваецца да сённяшняга дня — мала якое пэрыядычнае выданьне можа пахваліцца такім доўгім векам. Заснаваў яго, а пасля некалькігадовага перапынку ў 1925 г. і аднавіў прафэсар Адальф Чэрны (1854—1952), які быў ня толькі навукоўцам, але й паэтам (пісаў пад псеўданімам Ян Ракіта), перакладчыкам і публіцыстам. Адпачатна цікавасьць Чэрнага была скіраваная на вывучэньне лужыцка-сэрбскай культуры (у маёй бібліятэцы ёсьць зборнік лужыцкага паэта Якуба Цішынскага ў перакладах Чэрнага, выдадзены ў 1906 г.), што сьведчыць пра ягоныя сымпатыі ня толькі й ня столькі да вялікіх, колькі да прыгнечаных і на той час меней разьвітых славянскіх культураў. Трапіла ў поле ягонай цікаўнасьці й беларускае адраджэньне — навуковец і сам бываў у Беларусі, дзе „пазнаёміўся з добрым беларускім народам зблізку, у яго хаце, пачуў яго мяккую мову, пражыў сярод яго прыгожыя, незабыўныя дні сваёй маладосьці“¹. У 1907 г. Адальф Чэрны друкуе ў „Славянскім аглядзе“ „кароткую нататку аб узьнікненьні новага беларускага штотыднёвіка „Наша ніва“ й выдавецтва „Загляне сонца і ў наша ваконца““², а ў 1911 г. у XIII нумары часопіса (с. 410—413) публікуе артыкул з назвай „Беларускія нацыянальныя й літаратурныя памкненьні ў 1909—1910

¹ Цыт. паводле: Чмаравя, М. Шляхі ўзаемнага пазнаньня: беларуская літаратура ў Чэхаславакіі (1920—1945). Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. С. 79.

² Чмаравя, М. Шляхі ўзаемнага пазнаньня: беларуская літаратура ў Чэхаславакіі... С. 80.

гг. „дзе надае асаблівую ўвагу творчасці Янкі Купалы (рэцэнзуе нізкі „Жалейка“, „Адвечная песня“ і „Гусляр“) і перакладае два ягоныя вершы — „А хто там ідзе?“ і „Песня і сіла“³. Пасля аднаўлення часопіса ў 1925 г. менавіта ён як галоўны рэдактар найбольш пільна сочыць за беларускім нацыянальным жыццём. У нумары за той год ён, напрыклад, друкуе біяграфічную зацемку пра Францішка Скарыну, дзе адзначае, што падчас перакладання кнігі Старога Запавету той „узяў у дапамогу й чэскі пераклад Бібліі (асабліва Вэнэцыянскую біблію з 1506 г.)“⁴. Там жа Адальф Чэрны вельмі прыхільна рэцэнзуе „Расейскакрыўскі слоўнік“ Вацлава Ластоўскага⁵, а ў № XIX за 1927 г. — „Віцебскі краёвы слоўнік“ Міколы Каспяровіча (с. 233) і віленскую „Хрэстаматыю новай беларускай літаратуры“ Ігната Дварчаніна (с. 465), піша юбілейныя зацемы пра Якуба Коласа (с. 238) і Максіма Багдановіча (с. 475), якога паводле багацьця формаў, „ад антычных да рэнэсансных і мадэрнісцкіх, на якія ён наважыўся ў беларускай паэзіі першым“, параўноўвае з ужо згаданым лужыцка-сэрбскім паэтам Якубам Цішынскім. Цытаваныя Адальфам Чэрным крыніцы й зробленыя ім пераклады не выклікаюць сумневу, што ён добра валодаў беларускаю мовай, прынамсі бязь цяжкасьцяў чытаў па-беларуску. Як напісала М. Чмаравы, „роля А. Чэрнага як папулярызатара беларускай літаратуры ў міжваеннай Чэхаславакіі неацэнная. Ён ёсьць першым сур’ёзным чэскім дасьледчыкам-беларусістам і перакладчыкам нашай літаратуры, актыўным ініцыятарам увядзеньня беларускай літаратуры й культуры ў агульнаславянскі зварот“⁶.

Прафэсар Чэрны выгадаваў цэлую плеяду чэскіх славістаў, якія ўваходзілі ў рэдкалегію „Славянскага агляду“. Зь іх вылучаўся Антанін Фрынта, які з 1930 г. стаў галоўным рэдактарам часопіса — Чэрны мусіў пакінуць гэтую пасаду з увагі на стан здароўя. Антанін Фрынта таксама ёсьць аўтарам многіх зацемак пра Беларусь, але далёка ня ўсе зь іх выяўляюць прыхільнасьць, уласьціваю ягонаму настаўніку. У якасьці прыкладу прывяду ўрываек з Фрынтавай рэцэнзіі на „Беларускую граматыку для школ“ Браніслава Тарашкевіча (Вільня, 1922) у № XVII „Славянскага агляду“ за 1925 г.:

³ Slovanský přehled. № XVIII. 1926. S. 247.

⁴ Slovanský přehled. № XVII. 1925. S. 159.

⁵ Slovanský přehled. № XVII. 1925. S. 64.

⁶ Чмаравы, М. Шляхі ўзаемага пазнаньня: беларуская літаратура ў Чэхаславакіі... С. 86.

Вокладка часопіса „Славянскі агляд“

„Што да дэталяў, то ў параграфе 4 у ліку звонкіх зычных аўтар забыўся на ж, а ў параграфе 6 памылкова называе зычныя *g, k, ch* „гартанымі“ разам з *h!* [...] Тое, што зь дзвюх царкоўнаславянскіх літараў для азначэння галоснага і абраная „і“, бачыцца недарэчным ня толькі таму, што ў новым вялікарускім правапісе менавіта „і“ было скасаванае, але й знутраных прычынаў, бо гэтым касуецца аптычная сувязь зь „й“, у якую ў беларускай мове (як і ў маларускай) пераходзіць „і“ на пачатку словаў пасля папярэдняга галоснага. (Параўнай паралель „у:ў“, якой адпавядала б толькі „и:й“, а ня ўведзенае тут „і:й,!) [...] Ня ведаю, чаму быў пераняты польскі спосаб напісаньня прыметнікаў: *людзкі, шведзкі* і г. д., што не адпавядае ні фанэтыцы, ні этымалёгіі. [...] Вельмі недарэчным я лічу ўжываньне „ё“ ў значэньні „о“ пры напісаньні чужых словаў: *філёзофія, Лёндон* (чаму б не пісаць „Льо“ — калі ўжо трэба адрозьніць яго ад складу „ло“ зь цьвёрдым „л“ — пагатоў што вядзецца пра „l“ сярэдняе, а ня мяккае).

Насамрэч вартая шкадаваньня, што пры фіксацыі новай славянскай мовы сэпаратызм выяўляецца і ў такім неразумным ігнара-

ваньні завядзёнак найбліжэйшай літаратурнай мовы, асабліва пры тым, што беларуская інтэлігенцыя, без сумневу, будзе заўжды вучыцца прынамсі чытаць па-вялікаруску. Ці варта гэтак адмаўляцца ад шляху збліжэння суседніх плямёнаў і будаваць паміж імі папярывы мур непатрэбнай адчужанасці?⁷

Як бачым, далёка ня ўсе чэскія інтэлектуалы былі дарэшты перакананыя ў апрычоным і самабытным характары яшчэ маладой (прынамсі, маладзейшай за новую чэскую) беларускай культуры — аднак пры гэтым пільна й па-навуковаму сумленна сачылі за ейным развіццём. Антанін Фрынта, у прыватнасці, асабліва цікавіўся пытаннямі беларускага правапісу. У № XX за 1928 г. ён рэцэнзуе выдадзены ў Менску годам раней зборнік „Працы акадэмічнай канфэрэнцыі па рэформе беларускага правапісу“:

„Пра рэформу кірыліцы (замяніць яе на лацінку канфэрэнцыя адмовілася амаль аднадушна) на пленуме прамовілі Я. Лёсік, сябра Інстытуту (Інбелкульту — **М. Шч.**) зь Менску, і П. Растаргуеў, прафэсар маскоўскага ўнівэрсытэту, пасля чаго пытаньне было разгледжанае графічнай камісіяй, якая большынёй галасоў прыняла наступныя зьмены: 1. дыграфы „дз“, „дж“ замяніць сэрбскімі літарамі „ђ“, „ћ“ (то бок у цалкам іншым фанэтычным значэньні!); 2. адмовіцца ад літары „й“ і замяніць яе лацінскаю „j“; 3. замест літараў „я“, „ю“, „е“, „ё“ на пачатку словаў і наагул складоў пісаць (зноў паводле сэрбскага ўзору): ja, ji, je, jo, але пакінуць згаданыя літары пасля зычных для азначэньня мяккасці, напр. „нясу“, „не“... (Аднак супраць гэтай непаслядоўнай зьмены рашуча выказаліся 22 удзельнікі канфэрэнцыі, між іх і паэты Купала, Коляс [sic], рэд. Ластойскі, Некрашэвіч і інш.)⁸. У выніку канфэрэнцыя адхіліла гэтыя прапановы Лёсіка, якія і зь сёньняшняга гледзішча выглядаюць рэвалюцыйнымі, „а ўхваліла толькі наступныя зьмены Некрашэвіча: 1. у другім складзе перад націскам пісаць заўжды „е“ (замест „я“); заўжды пісаць „не“, „без“, калі вядзецца пра самастойныя словы, а не прыстаўкі; 3. пашырыць „аканьне“ й на словы замежнага паходжаньня; 4. замест „й“ на пачатку слова заўжды пісаць „i“ (што, аднак, супярэчыць пастанове ўвядзеньня „j“). Гэта што тычыцца практычных пытаньняў⁹. Можна сабе ўявіць, зь якім захапленьнем

⁷ Slovanský přehled. № XVII. 1925. S. 150-151.

⁸ Slovanský přehled. № XX. 1928. S. 64.

⁹ Slovanský přehled. № XX. 1928. S. 64.

(хоць, на шчасьце, і не нямым) назіралі чэскія славісты за бурлівым разьвіцьцём беларускай культурнай і навуковай думкі ў часы так званай беларусізацыі.

У Нацыянальнай бібліятэцы Чэхіі мы атрымалі доступ да 14 нумароў „Славянскага агляду“ за 1925—1938 гг. Беларусі ў іх адведзенае хай сабе й параўнальна невялікае, але ўсё-ткі не апошнія месца — у кожным нумары ёсьць зацемка ці артыкул пра жыцьцё беларусаў у Польшчы, Літве, Латвіі й Савецкай Беларусі. Што да ўласна літаратуры, якая ёсьць тэмай гэтага выпуску „Запісаў БІНІМ“, то публікацыі сваіх твораў па-чэску ў „Славянскім аглядзе“ ў гэтыя гады дачакаліся Янка Купала (№ XVIII, рубрыка „З славянскай паэзіі“, с. 247—252, вершы „Брату беларусу“, „Цару неба й зямлі“, „Мая вера“, „Не глядзі“ — зь нізкі „Спадчына“, у перакладах Іржы Рубіна — паводле М. Чмаравай, гэта быў псеўданім Адальфа Чэрнага), Цішка Гартны (№ XXI, рубрыка „Юбілеі“, с. 79, верш „Бяз працы“ ў перакладзе Адальфа Чэрнага), Міхась Машара (№ XXVIII, С. 40—43, вершы „На пераломе“ й „Бяз назвы“ ў перакладзе Францішка Ціхага) і Алесь Гурло (№ XXX, с. 403 — вершы „Барацьбіту“, „Беларуская сялянка“, „Заблішчалі ў цёмнай далі маякі“, „Жняя“, „Жыцьцёвы бой“ у перакладах Францішка Ціхага). Калі параўнаць гэта з мноствам перакладаў з той жа расейскай (Ясенін, Бальмонт, Блок, Гумілёў) ці з польскай, то зробіцца ясна, што да беларускай паэзіі чэскія перакладчыкі надта не цягнуліся, чаму — іншае пытаньне. Затое багата ў часопісе рэцэнзіяў на беларускія публікацыі, перадусім на вершаваныя, але й на празачныя кнігі й літаратурныя пэрыядычныя выданьні.

Наогул характэрна, што пры ўсім спачуваньні маладой славянскай літаратуры чэскія аўтары дазваляюць сабе выказацца пра яе нашмат больш крытычна за сваіх беларускіх калегаў. Вось што, напрыклад, пісаў пра „Сымона-музыку“ Якуба Коласа перакладчык асобных вершаў Купалы, Дудара, Машары, Гурла Францішак Ціхі:

„Паэма пабудаваная вельмі сымэтрычна — у ёй пяць частак па пяць песень у кожнай — і месцамі выяўляе вышталцоную, нават віртуозную канструкцыю верша. Аднак мэтафарычны бок Коласавага верша, аналягічна з ідэйным бокам эпасу, не выяўляе вялікай вынаходлівасьці, у гэтым сэнсе паэма, наадварот, небагатая й нецікавая. Часам мы напаткаем тут і востра-дысанансныя вобразы. Гэтак, у фінальных радках паэмы Ганна параўноўваецца зь лілеяй, а Сымон — з птушкай: «Дакончыў казку пра лілею і пра пташыну-песьняра».

Бясспрэчнай вартасцю гэтага твора ёсць, аднак, лірычныя ўстаўкі, якія ічасьліва-спакойным вершам апяваюць унутраную й вонкавую прыгажосць паэтавай роднай Беларусі. З усіх гэтых лірычных інтэрлюдзій пераўзыходзіць астатнія чароўная рапсодыя «О край родны, край прыгожы» (с. 107—110), якую без сумневу варта было б перакласці.

Гэты паэтычны твор, якому паэт прысьвяціў столькі сталых гадоў сваёй творчасці — сёлета Коласу спаўняецца сорок чатыры гады — ды столькі сумленных мастацкіх высілкаў і які, нягледзячы на ўсё гэта, у сваёй цэласці азначае мастацкае фіяска, мімаволі навязае думку пра лёс малых літаратураў. Учас, калі ў матчынай (sic! — **М. Шч.**) расейскай літаратуры высьпявае творчасць А. Блока, калі ў сястрынскай украінскай літаратуры П. Тычына выроўнівае крок з найноўшымі заходнімі літаратурнымі плынямі, беларускі пісьменьнік піша твор, які можна паставіць у адзін шэраг зь вершамі, якія ў нашай літаратуры ўзьнікалі пяцьдзясят гадоў таму. [...] І тут надзвычай павучальна назіраць, наколькі такі анахранізм, што суправаджаецца кансэрватызмам, які змушае аўтараў пры выбары матэрыялу абмяжоўвацца выключна каранямі роднай глебы, характэрны для ўсіх без выключэння ўскрайкавых літаратураў. Мы можам знайсці пацверджаньне гэтага факту як на прыкладах заходніх (каталёнская, правансальская, ніжнянемецкая літаратуры), так і славянскіх (беларуская, кашубская, славацкая, верхнянемецкая). Над гэтым нельга не задумацца¹⁰.

Як бачым, Коласавы паэма (пры ўсіх ейных лірычных і фармальных вартасцях) ёсць для Францішка Ціхага (які, наадварот, вельмі прыязна выказваецца пра „Новую зямлю“) хрэстаматыйным прыкладам адсталасці малых літаратураў (што цікава — у тым ліку й „братны“ славацкай), а з усіх пяці частак паэмы перакладу, паводле яго, вартыя ўсяго тры старонкі... З гэтым можна й трэба спрачацца, але нельга ўсё-ткі не прызнаць пэўнай рацыі ў разважаньнях крытыка — яе ўскосна пацвярджаюць і рэцэнзіі беларускіх аўтараў на кнігі літаратураў-суайчыньнікаў, асноўнай (калі не адзінай) тэматыкай якіх па-ранейшаму застаецца народна-патрыятычная.

Асаблівая ўвага надзялялася рэцэнзэнтамі беларускай літаратуры ў Польшчы (Заходняя Беларусь), сярод найбольш выбітных постацяў якой рэгулярна згадваюцца тры імені: Хведар Ільяхэвіч, Наталля

¹⁰ Slovanský přehled. № XVIII. 1926. S. 393.

Арсеньнева і Міхась Машара. Тым часам у Савецкай Беларусі пра ўсіх траіх пісалі зусім адваротнае: паводле А. Салагуба, гэта „актыўныя аружжаносцы беларускай контррэвалюцыі ў літаратуры, сьпявакі беларускай „Пагоні“ — сымбалю беларускай буржуазнай дзяржаўнасці, рэакцыйныя піські, наборнікі рэакцый і папоўшчыны — актыўныя ворагі Савецкай Беларусі“¹¹. Нядзіўна, што Ільляшэвіч і Арсеньнева, разам з многімі іншымі заходнебеларускімі дзеячамі, апынуліся пасля вайны ў эміграцыі.

Пісалі ў „Славянскім аглядзе“ пра Беларусь і польскія навукоўцы. Найбольш цікавым мне падаецца артыкул Антонія Апэньхоўскага „Чвэрць стагодзьдзя беларускага пэрыядычнага друку (ад „Нашай долі“ з 1906 г. да 1931 г.)“ у № XXIII часопіса за 1931 г. (с. 652–656), у перакладзе Антаніна Фрынты і з камэнтарамі Францішка Грышкевіча, пра якога гаворка пойдзе ніжэй. Насуперак назьве артыкулу, Апэньхоўскі пачынае гісторыю беларускіх пэрыядычных выданняў з „Мужыцкае праўды“ Каліноўскага й зьвяртае ўвагу на тое, што пасля разгрому паўстаньня спробы заснаваць беларускую газэту ажылі за мяжою:

„Пасля рэпрэсіяў на роднай глебе толькі ў 1870 г. група літоўска-беларускіх эмігрантаў у Парыжы выдала праспэкт, што абвясчыла намер выдаваць газэту „Зтова“, што мела выходзіць на трох мовах: польскай, літоўскай і беларускай. Паводле самой назвы, гэта мусіла быць „дамова“ польскага, літоўскага й беларускага насельніцтва Крэсай усходніх супраць маскоўскага прыгнёту. Але з аднаго боку моцная пазыцыя царскай Расеі ў Францыі, а з другога французска-нямецкая вайна прымусілі ініцыятараў праекту пераехаць у Швайцарыю. Там, у Цюрыху, 15 ліпеня 1870 г. выйшаў першы нумар

Здымак Натальі Арсеньневай на старонцы „Славянскага агляду“

¹¹ Салагуб, А. Літаратурны фронт Заходняй Беларусі // Літаратура і мастацтва. 1932. 26 лютага. С. 3

дэклараванага і вельмі цікавага часопіса, які па-польску называўся „Zmowa“, па-беларуску — „Hromadzki zhowar“¹², а па-літоўску — „Kupos Susitarimas“. Рэдактарамі, і, уласна, адзінымі аўтарамі ў перакладчыкамі былі J. A. Medeksza (літовец), A. Rożałowski (паляк)¹³ і

¹² Яўная альязія на „Грамадзкую дамову“ Жана-Жака Русо. Цікава, што пазнейшыя польскія дасьледнікі называюць мову беларускай вэрсіі выдання „рускай“, украінскія — „украінскай“... Гэтак піша ва ўкраінскім часопісе Падляшша „Над Бугам і Нарваю“ нехта Jerzy Nawryluk: „Mimo jednak swego pochodzenia i używania jako pseudonimu ukraińskiego słowa Hodi (dosyć), J. Tokarzewicz związał się z polskim ruchem narodowym — m.in. brał udział w Powstaniu Styczniowym, był też redaktorem kilku polskich pism emigracyjnych. Można więc powiedzieć iż był typowym gente Ruthenus, natione Polonus. Wiele jednak uwagi w swych działaniach poświęcał sprawom ukraińskim, jak też litewskim. Nawet jedno z redagowanych przez niego w Paryżu pism — „Zmowa“ — miało wychodzić także z dodatkami w języku ukraińskim i litewskim (na jego winiecie umieszczono nawet dodatkowe tytuły — „Kupos Susitarimas“ i „Hromadzki Zhowor“), co nie zostało jednak zrealizowane z powodu wybuchu wojny francusko-pruskiej“ (паводле: http://nadbuhom.free.ngo.pl/art_1542.html).

¹³ „Zapewne w maju 1869 stał się (Rożałowski) aktywnym działaczem Zjednoczenia Emigracji Polskiej. Został dokooptowany do Komitetu Zjednoczenia wraz z Antonim Medekszą, Józefem Tokarzewiczem i Aleksandrem Frankowskim. Ten zespół świadczył o dalszej radykalizacji Zjednoczenia. Na manifestie tej organizacji z 22 I 1870, poddanym przez głosowanie członkom organizacji, nazwiska Rożałowskiego nie ma. W czerwcu 1870 ukazał się prospekt, a 15 VII pierwszy i zarazem ostatni nr czasopisma „Zmowa. Kupos Susitarimas-Hromadzki Zhowor“. Pismo redagowali w Paryżu: Tokarzewicz, Medeksza i Rożałowski, a ukazało się w Zurychu. Tekst był polski, ale miały wychodzić też 3 dodatki popularne w języku polskim, ruskim i litewskim „Przez lud“. Wyszedł tylko jeden w języku ruskim, pt. „Z ruk w ruki“. Założeniem pisma miało być rozpatrywanie bieżących zagadnień z punktu widzenia „przyszłej socjalnej rewolucji na ziemiach polsko-litewsko-ruskich“, a głównym hasłem praca dla ludu Ż przez lud. W programie „Zmowy“ odszukać można wpływ Aleksandra Hercena z jego niewiarą w Zachód, a potrzebą oparcia się na rodzinnym charakterze, obyczaju i tradycji ludowej. Rożałowski, sam rzekomo uważający się za Rusina, w artykule pt. „Krajowcom“ wskazywał na zadania przyszłej rewolucji w kraju oraz wypowiedział myśl, iż Polska musi się odbudować nie jako organizm państwowy centralistyczny w granicach z r. 1772, lecz jako federacja trzech niepodległych narodów: Polski, Litwy i Rusi. Nie wiadomo, czy miał kontakty z Międzynarodówką przed okresem Komuny Paryskiej. Korespondował z Walerym Wróblewskim oraz emigrantami zbliżonymi do I

J. Takareviu (беларус)¹⁴, які частку сваіх працаў падпісваў псеўданімам Ноді¹⁵. Наколькі нам сёння вядома, адзіны экзэмпляр „Zmowy“ захаваўся ў рапэрсвільскай калекцыі (цяпер у Варшаве)¹⁶.

Першым (і адначасова самым актыўным) з уласна беларускіх аўтараў часопіса быў Францішак (Франук) Грышкевіч (1906?–1946), які ў 1926 г. скончыў Віленскую беларускую гімназію, нелегальна перайшоў польска-чэхаславацкую мяжу і паступіў у праскі Карлаў унівэрсытэт, дзе ў 1931 г. атрымаў дыплём доктара філзафіі. Ужо за час навучання ў Чэхіі ён у 1927 г. выдаў у Вільні кнігу вершаў „Веснавія мэлёды“¹⁷. Друкавацца ў „Славянскім аглядзе“ Францішак Грышкевіч пачаў у 1929 г., з часам пачаў аглядаць ня толькі беларускія, але й польскія, расейскія ды ўкраінскія падзеі і выданні. Ужо сам стыль ягонай публіцыстыкі, нашта больш палемічны і канфліктны за астатніх беларускіх аўтараў часопіса, сьведчыць пра тое, што аўтар — паэт: празь ягоную неабьякавасьць і ангажаванасьць у беларускіх пытаньнях тэксты Грышкевіча — пры ўсім іхным патасе й шматслоўнасьці (якая можа тлумачыцца й чыста эканамічнай патрэбай аўтара зарабіць як мага болей на ганарары), — ня трацяць, спадзяюся, сваёй цікавасьці й для сённяшняга чытача. Яны выдаюць у аўтару чалавека левых перакананьняў, пры гэтым крытычнага да культурнай і сацыяльнай палітыкі СССР. Відавочна, што Францішак Грышкевіч мусіў добра ведаць Тамаша Гры-

⇒ *Międzynarodówki. W r. 1868 został powołany przez sąd honorowy Tow. Wojskowych Polskich do zeznań w sprawie pptk. Karola Krysińskiego, oskarżonego o szpiegostwo. W swoich programach publicystycznych R. odwoływał się do socjalizmu, mając wraz z Tokarzewiczem na myśli socjalizm ludowego władztwa. R. myślał też o federacji słowiańskiej z Rosją*“. (Polski słownik biograficzny; Encyklopedia PWN; Kormanowa, Mater. do bibliogr. 1866–1918; Lewak-Więckowska, Zbiory B. Rap. Katalog; Rożałowski Włodzimierz, Żywot generała Jarosława Dombrowskiego, Lwów, 1878; Informacje Witolda Rożałowskiego oraz materiały w jego posiadaniu. <http://www.genealogia.okiem.pl/forum/viewtopic.php?f=51&t=266&start=0>).

¹⁴ Зь беларусаў пра Язэпа Такарэвіча згадае, напрыклад, Алег Латышонак. Гл.: <http://old.kamunikat.org/6066.html>.

¹⁵ Гэты псеўданім неабавязкова мусіць быць украінскім (ці ўкраінізаваным) варыянтам „годзе“, але можа паходзіць і з лацінскага „сёння“. Да таго ж, і беларускія аўтары (як той жа Ф. Грышкевіч) яшчэ ў 1920-х пісалі „годзе“ як „годзі“.

¹⁶ *Slovanský přehled*. № XXIII. 1931. S. 653.

¹⁷ Падрабязней гл.: Мікуліч, М. Паэзія Францішка Грышкевіча // Куфэрак Віленшчыны. 2003. №1 (8). С. 19–26.

ба, зь якім супрацоўнічаў у тым ліку ў часопісе „Іскры Скарыны“, і да пэўнай ступені падзяляць ягоныя палітычныя погляды. З таго, што ён сам напісаў пра сябе ў некалькіх матэрыялах, мы даведваемся, што пасля заканчэння Карлавага ўніверсітэту ён вярнуўся ў Вільню (адкуль працягваў пісаць у „Славянскі агляд“), дзе быў вельмі актыўным дзеячам беларускага культурнага і палітычнага жыцця, праз што некалькі разоў арыштоўваўся польскімі ўладамі. Паводле звестак Леаніда Маракова, Франук Грышкевіч „пасля ўступлення савецкіх войскаў у Вільню супрацоўнічаў з новай уладай; пісаў для газ. „Prawda Wilecska“; у 1940 загадваў бел. школамi Віленскай школьнай акрузі. Падчас нямецкай акупацыі працаваў дырэктарам Віленскай беларускай гімназіі. Удзельнічаў у 2-м Усебеларускім кангрэсе (чэрв. 1944), за што ў ліп. быў арыштаваны ў Вільні, пасля ўступлення туды Чырвонай Арміі. Прывезены ў Менск, дзе, паводле ўскосных сьведчаньняў, скончыў жыццё самагубствам“¹⁸. Як біяграфія, так і тэксты Францішка Грышкевіча (у тым ліку паэтычныя) сьведчаць пра яго як пра асобу надзвычай яскравую, неўтаймананую і неардынарную. Апрача перакладзеных намi тэкстаў заслугоўваюць увагі ягоныя рэцэнзіі на паэму Якуба Коласа „Новая зямля“¹⁹, чэскамоўную кнігу Міколы Ільяхшэвіча „Беларусь і беларусы“²⁰, кнігі Адама Станкевіча „Родная мова ў сьвятынях“, „Франціш Багушэвіч“, „Вітаўт Вялікі і Беларусы“²¹, Рыгора Мурашкі „Сын“²², Кастуся Езавітава „Беларусы ў Латвіі“²³, Міхаіла Пятуховіча „Звычаі і песьні беларускага селяніна“²⁴, Міхася Зарэцкага „Сьцежкі-дарожкі“²⁵, Кузьмы Чорнага „Зямля“²⁶, Ёзэфа Голамбэка „Wincenty Dunin-Marcinkiewicz, poeta polsko-białoruski“²⁷ і інш. — падрабязней пра Франука Грышкевіча напісана ў дасьледаваньні М. Чмаравай (гл. бібліяграфію) на с. 90—97.

¹⁸ Маракоў, Л. Рэпрэсаваныя літаратары, навукоўцы, работнікі асьветы, грамадзкія і культурныя дзеячы Беларусі. Грышкевіч, Францішак. <http://www.marakou.by/by/davedniki/represavanyya-litaratary/tom-i?id=19398>.

¹⁹ Slovánský přehled. № XXII. 1930. S. 712—713.

²⁰ Slovánský přehled. № XXIII. 1931. S. 144.

²¹ Slovánský přehled. № XXIII. 1931. S. 537—538.

²² Slovánský přehled. № XXIII. 1931. S. 540.

²³ Slovánský přehled. № XXIII. 1931. S. 617.

²⁴ Slovánský přehled. № XXIV. 1932. S. 53.

²⁵ Slovánský přehled. № XXIV. 1932. S. 54—55.

²⁶ Slovánský přehled. № XXIV. 1932. S. 115.

²⁷ Slovánský přehled. № XXV. 1933. S. 167.

Бадай, найбольшую цікавасць гісторыкаў мусяць выклікаць публікацыі Тамаша Грыба (1895—1938), двойчы міністра БНР, які пасля заканчэння Карлава ўніверсітэту, дзе вучыўся ў 1922—1928 гг. і абараніў доктарскі дыплём на тэму „Пытаньне нацыі й народнасці“, застаўся, у адрозьненне ад Францішка Грышкевіча, у Чэхіі і ўладкаваўся на працу ў Славянскую бібліятэку ў 1930 г. Першую згадку пра Тамаша Грыба ў „Славянскім аглядзе“ можна знайсці ўжо ў № XIX за 1927 г. на с. 239, у матэрыяле Адальфа Чэрнага пра сьвяткаваньне ў Празе 20-годзьдзя літаратурнай дзейнасьці Якуба Коласа:

Здымак Тамаша Грыба ў
„Славянскім аглядзе“

„21 сьнежня 1926 г. коласаўскае сьвяткаваньне ладзіла „Беларускае (крывіцкае) культурнае таварыства ім. Ф. Скарыны“, на якім пра агульнае значэньне Я. Коласа прамовіў студэнт філязофіі Ігнат Сланейскі²⁸, а пра пантэістычны элемэнт у Коласавай пазіі — кандыдат філязофіі Т. Грыб. 13-га студзеня коласаўскую акадэмію зладзілі студэнты й грамадзяне з Савецкай Беларусі (група маладых

²⁸ **Ігнат Сланейскі** (1900—1970), педагог, гісторык. У 1920-х скончыў Наваградскую беларускую гімназію. Нелегальна перайшоў польска-чэхаславацкую мяжу. Вучыўся на гістарычным факультэце Карлава ўніверсітэту (Прага). Вярнуўшыся ў Заходнюю Беларусь, ня мог знайсці працы па спецыяльнасьці. Падчас Другой сусьветнай вайны — школьны інспэктар у Карэлічах; арганізоўваў беларускія школы, працаваў настаўнікам наваградзкай СШ №1. Арыштаваны 22.12.1948. Асуджаны 16.4.1949 асаблівай нарадай пры МДБ за „антысавецкую агітацыю“ і „ўдзел у контррэвалюцыйнай арганізацыі“ да 10 гадоў ППЛ і 5 гадоў пазбаўленьня правоў з канфіскацыяй маёмасьці. Этапаваны ў адзін з лягераў МДБ Омскай вобл., потым Тайшэцкі лагер МДБ Іркуцкай вобл. Пасля вызваленьня вярнуўся ў Беларусь. Не знайшоўшы працы, пераехаў у Літву. (Паводле: Маракоў, Л. Рэпрэсаваныя літаратары, навукоўцы, работнікі асьветы, грамадзкія і культурныя дзеячы Беларусі. Грышкевіч, Францішак. http://www.marakou.by/by/davedniki/repres_nastaunik/tom-iv-kniga-ii?id=25098).

пісьменьнікаў „Маладняк“), на якой пра Коласа прамовіў праф. доктар Зд. Нэедлы“. Цікава адзначыць, што і ў 1920-х праскія беларусы ладзілі культурныя імпрэзы „паасобку“, у адпаведнасці з сваімі палітычнымі поглядамі. Зрэшты, хацелася б паслухаць, што мог сказаць пра Якуба Коласа апалягет сацрэалізму й камуністычны ідэоляг Нэедлы... (Згаданы Ігнат Сланеўскі, дарэчы, таксама ёсьць адным зь беларускіх аўтараў часопіса — у № XXI за 1929 г. ён апублікаваў артыкул „Беларускія народныя элемэнтны ў творчасці Элізы Ажэшкі“, прымеркаваны да адкрыцця помніку пісьменьніцы ў Горадні²⁹. Яго мы тут не падаем праз вузкасцэпяльную скіраванасьць артыкулу).

Першая публікацыя Тамаша Грыба ў „Славянскім аглядзе“ датуецца 1932 г. і называецца „Культурныя ўстановы ў Савецкай Беларусі“. Аўтар з уласцівымі яму дэтальвасцю і аб’ектыўнасцю, але не без прыхаванага захаплення апісвае пачаткі беларусізацыі ў 1920-х, як і не бяз горычы й скептыцызму — пачаткі яе канца пасьяля арышту наркама земляробства Зьмітра Прышчэпава. (Празь вялікі аб’ём і зьольшага фактаграфічны характар артыкулу мы пастанавілі тут яго не перакладаць). У наступным, № XXV „Агляду“ за 1933 г. Тамаш Грыб друкуе толькі невялікую зацемку пра рэпрэсіі ў Беларускай акадэміі навук: „Усесаюзная кантрольная камісія, створаная для ачышчэньня камуністычнай партыі, спраўдзіла, што ў Інстытуце беларускай мовы, на чале якога стаяў праф. П. Бузук, працуюць контррэвалюцыйныя нацыянальна-дэмакратычныя элемэнтны, цяпер ужо з партбілетам у кішэні. Яны, маўляў, сыстэматычна ўводзілі ў беларускі слоўнік „кулацкую“ тэрміналёгію: „сябрыня“ замест „колектыў“, „вызыск“ замест „эксплёатацыя“, „бядняк“ замест „пролетары“, „Крывія“ замест „Беларусь“ і пад.; усё гэтае „шкодніцтва“ нібыта рабілася з той мэтай, каб паставіць заслону між беларускай мовай і мовай пралетарыяў іншых народаў Савецкага Саюзу. Спраўджана таксама, што ў Лёсікавай беларускай граматыцы ёсьць мноства „нацыянальна-дэмакратычных“ адхіленьняў. На падставе гэтага спраўджаньня Саўнаркам БССР выдаў дэкрэт ад 26 жніўня пра новы правапіс беларускай мовы“³⁰. У сваіх зацемах за 1934—1937 гг. Тамаш Грыб будзе канстатаваць далейшае згортваньне беларусізацыі.

За шэсьць гадоў супрацы з „Славянскім аглядам“, ад 1932 г. да заўчаснай сьмерці ў студзені 1938 г., Тамаш Грыб пасьпеў надрукаваць у ім

²⁹ Slovanský přehled. № XXI. 1929. S. 745.

³⁰ Slovanský přehled. № XXV. 1933. S. 292—293.

ня так і шмат — збольшага ён актыўна публікаваўся ў беларускай замежнай пэрыёдыцы, у такіх выданнях, як віленскае „Калосье“ і праскія „Іскры Скарыны“, „Золак“, „Студэнцкая думка“. У ягоных чэскамоўных публікацыях прыцягвае ўвагу строгасьць і аб'ектыўнасьць пададзеных фактаў, мінімум інтэрпрэтацыі, вялікая абазнанасьць і цікавасьць да ўсіх аспектаў жыцьця на Радзіме — палітычнага, культурнага і эканамічнага. Апрача „Славянскага агляду“ Тамаш Грыб быў адным з 14-ці аўтараў кнігі „Што пачытаць з славянскіх літаратураў апошніх гадоў?“, выдадзенай у Празе ў 1935 г. з прадмовавай прафэсара І. Гарака (ён навучаў і Францішка Грышкевіча), якая ўтрымлівае „*рэфэраты-эсэ пра 78 выбраных новых кніг, што рэкамэндуюцца як добрае чытво, па-мастацку вартае й фактаграфічна цікавае*“. Пра найноўшую беларускую літаратуру (Якуба Коласа, Цішку Гартнага, Уладзіслава Галубка й Янку Купалу) у кнізе падае справядзачу менавіта Тамаш Грыб³¹. У прадмове да кнігі прафэсар Гарак адзначае: „*Беларуская літаратура, уласна, знаходзіцца толькі на пачатку свайго разьвіцьця, таму найбольш зважае... на народнае жыцьцё. Хаця ўсясьветная вайна й знішчыла шмат старажытнага, на беларускай зямлі засталіся надзвычай багатыя крыніцы старажытнай народнай культуры; так, можна сказаць, што найдаўнейшае славянскае паганства прамаяляе ў многіх абрадах, запісаных у параўнальна нядаўнія часы. Перад тутэйшымі пісьменьнікамі стаяць сур'ёзныя мастацкія задачы, напрыклад, дасьледаваць адносіны між сучаснай цывілізацыяй і старой духоўнай культурай, ці сачыць за цяжкімі ўмовамі сялянскага жыцьця*“.

Нашмат менш вядомай асобай ёсьць яшчэ адзін беларускі аўтар часопіса, знойдзены намі досыць нечакана, а менавіта Пятро Ластаўка (1907—1968). Можа здацца, што гэта чыйсьці псеўданім, але насамрэч імя Пятро Ластаўка — сапраўднае. Яно належыць беларускаму дзеячу й літаратару зь Беластоцчыны, пра якога дасьняня вядома досыць мала. Адзінай знойдзенай намі крыніцай інфармацыі ёсьць артыкул Сяргея Чыгрына „Быў беларускім дзеячам“ у кнізе „Зь беластоцкай зямлі“³².

³¹ Slovanský přehled. № XXVIII. 1936. S. 66. Гл. таксама: Чмаравя, М. Шляхі ўзаемнага пазнаньня: беларуская літаратура ў Чэхаславакіі... С. 98—99; Co číst z literatur slovanských posledních let? Praha: Nakl. Fr. Borový, 1935. S. 93—100.

³² Чыгрын, С. Быў беларускім дзеячам. Пятро Ластаўка // Зь беластоцкай зямлі. Беласток: Ніва, 2008. С. 178.

Там мы даведваемся, што Ластаўка зь юначых гадоў цікавіўся беларушчынай, быў сябрам Беларускай сялянска-работніцкай грамады, за сваю дзейнасць арыштоўваўся палякамі. Пасля службы ў польскім войску ў канцы 1920-х гг. пераехаў у Варшаву, дзе арганізаваў беларускае таварыства, сачыў за культурным жыццём (збіраў беларускія кнігі), сябраваў з паэтам і перакладнікам Гальяшом Леўчыкам (пра якога пазней збіраўся пісаць успаміны, але ці напісаў — невядома). Зь яго нага артыкулу пра тагачасную беларускую літаратуру ў Польшчы вынікае, што й сам ён быў чынным літаратарам, крытыкам і пісьменьнікам — аўтарам апавяданняў і нават рамана „У пагоні за будучыняй“. Здаецца, што большыя яго нага даробку сёння страчаныя — а шкада, бо зроблены Ластаўкам крытычны агляд заходнебеларускай паэзіі выдае ў аўтару чулага крытыка, уважлівага чытача й апантанага беларускай справай чалавека.

Падсумоўваючы, выкажу перакананне, што для гісторыкаў беларускай культуры праскі „Славянскі агляд“ можа быць досыць цікавай крыніцай, якая адлюстроўвае ня толькі надзеі, зацікаўленні й заклапочанасці беларускіх інтэлектуалаў у эміграцыі, зьвязаныя з няпростым жыццём беларускага народу ў Савецкай Беларусі й па-за ейнымі тагачаснымі межамі, але й падае сьведчанне пра тое, якою бачылася ў міжваенны пэрыяд беларуская палітычная ды культурная сытуацыя звонку, перадусім — для зацікаўленых назіральнікаў з дэмакратычнай Чэхаславаччыны.

Заўвага да перакладаў. Тагачасны чэскі фанэтычны перапіс беларускіх назваў і прозвішчаў, за выключэннем некалькіх абдруковак, вельмі дакладны й зроблены (у адрозненне ад пазнейшай практыкі) паводле тарашкевіцкага напісання, таму дазваляе амаль беспамылкова перадаць гучанне беларускіх назваў, якія ў арыгінале месцамі дублююцца чэскім перакладам — яго мы празь непатрэбнасць апускаем. Чэскія назвы, што пададзеныя ў арыгінале безь перакладу, наадварот, паўсюль перакладаем на беларускую. Радкі, цытаваныя ў арыгінале па-беларуску (як кірыліцай, так і лацінкай) бяз чэскага перакладу, вызначаем разрэджаным курсівам — за выключэннем назваў пэрыядычных выданняў. Падчас перакладу мы імкнуліся захоўваць скароты, ужываныя ў арыгінальных тэкстах, што ў чэскай мове традыцыйна выкарыстоўваюцца нашмат больш шырока, чым у беларускай, а таксама, наколькі магчыма, арыгінальную графіку тэкстаў.

Францішак Грышкевіч

1929 (№ XXI)

Максім Багдановіч: Вянок. (Зборнік вершаў. Другое выданьне, папраўленае. Вільня. 1927. С. VI. 120).

Гэтае другое віленскае выданьне — прымеркаванае да дзясятых угодкаў сьмерці таленавітага беларускага паэта-філёзафа Максіма Багдановіча³³ — амаль нічым не адрозьніваецца ад першага выданьня з 1913 г. Напісанае ў падзагалюжку слова „папраўленае“ тычыцца толькі „выпраўленьня“ граматычных памылак і абдруковак, якіх у першым выданьні быў цэлы шэраг. Але і гэтае выданьне іх, на жаль, не пазбаўленае. У шасьцістаронкавай прадмове А. Навіны (літаратурны псэўданім А. Луцкевіча) няма амаль нічога новага; аўтар пацьвердзіў толькі свае ранейшыя погляды на літаратурную творчасць паэта, што адышоў у вечнасьць, заняўшы да яго стаўленьне ў духу *l'art pour l'art*³⁴. Кнігу аздабляюць фатаздымкі з апошніх гадоў аўтарвага жыцьця.

Адлеглы й выпадковы назіральнік за беларускім культурным жыцьцём будзе задаволены, што віленскія беларусы арганізавалі з нагоды дзясятых угодкаў сьмерці надзейнага паэта перавыданьне ягонага твору. Але амаль у той жа час у Мінску [sic] выйшла ў двух вялікіх тамах прыгожае выданьне поўнага збору твораў М. Багдановіча. Калі ў дадатак мы яшчэ ўсьведомім нярадасную сытуацыю беларускіх культурных установаў у Польшчы, то будзем здзіўленыя, чаму адначасова выходзяць два выданьні аднаго аўтара. Калі параўнаць менскае выданьне зь віленскім, то можна ўбачыць, што апошняе паводле якасьці паперы й друку вельмі ўбогае, тым часам як мінскае выданьне колькасьцю экзэмпляраў цалкам адпавядае попыту чытачоў, укладаньнем — патрабаваньням навукі, а эстэтычным афармленьнем — запытам часу. Але ж кнігу, выдадзеную ў Мінску, забаронена чытаць у Вільні — нават бібліятэцы беларускага музэю ў Вільні нельга мець кнігу зь Мінску! Таму віленскія беларусы арганізавалі для чытачоў Заходняй Беларусі другое выданьне літаратурнага твора М. Багдановіча.

Фр. Гр.

С. 706

³³ 1892, 25. V. 1917 у Ялце — заўвага Ф. Грышкевіча.

³⁴ *L'art pour l'art* (фр.) — мастацтва дзеля мастацтва.

3 рубрыкі „Славянскія магіль“

Павэл [sic] Трус, адзін з найбольш таленавітых маладых беларускіх паэтаў, памёр у Мінску 30 жніўня ў веку 25 гадоў. Ён паходзіў зь беднай сялянскай сям'і зь вёскі Нізок і быў студэнтам беларускага дзяржаўнага ўнівэрсытэту, сябрам суполкі беларускіх пралетарскіх пісьменьнікаў „Маладняк“, якая выдае часопіс з той жа назвай. Дзьве нізкі вершаў („Вершы“, 1925, і „Ветры буйныя“, 1927), што прапагандуюць ідэалы новага жыцця на падставе сацыяльнай справядлівасці ў пострэвалюцыйнай Усходняй Эўропе, і паэма „Дзясяты падмурак“ складаюць творчую спадчыну Труса. Глыбокая вера ў шляхотную працу чалавека-грамадзяніна і нянавісьць да крыўды і несправядлівасці ёсць чырвонай ніткай ягонай паэзіі, якая не магла ня быць тэндэнцыйнай. Чыстая мова, яшчэ з пахам беларускай вясковай глебы, і бліскучая форма Трусавых вершаў былі падставай для веры літаратурных крытыкаў у слаўную будучыню нябожчыка, які памёр у выніку хуткацечнай хваробы.

Фр. Гр.
С. 636

3 рубрыкі „Агляд славянскага жыцця“

БССР. Магутнае рэха расейска-кітайскага канфлікту закранула сваёй хваляй і заходняга чальца Савецкага Саюзу, што аддалены ад багатай чыгункі, якая ёсць прадметам спрэчкі між Расеяй і Кітаем, на добрыя некалькі тысячаў кілямэтраў. Беларускі селянін на вёсцы, рабочы на фабрыцы і настаўнік у школе — яшчэ жывыя сведкі жахаў усясьветнай вайны, якая пакінула на сабе руіны беларускіх гарадоў, папярлішчы вёсак і тысячы палявых і лясных могілак. Хто бачыў спустошаныя ваколіцы Крэва, Баранавічаў, Пінску і Дзьвінску, знішчаныя да апошняга дрэўца паветы: Ашмянскі, Слонімска, Пружанскі і Дзьвінскі, дзе тры гады запар праходзіў руска-нямецкі фронт і дзе яшчэ сёння, праз дваццаць гадоў, пятая частка насельніцтва жыве ў „зямлянках“, хто назіраў за жыццём беларускага народу ў часе савецка-польскай вайны, той лёгка зразумее псыхалёгію беларускага люду і ягоную нянавісьць да вайны. Беларускі савецкі друк поўны паведамленьняў пра бурлівыя сходы, маніфэстацыі, антыкітайскія выступы беларускага гарадскога і вясковага насельніцтва, а таксама пра распачаты збор грошай на ваенны аэрап-

лян, які павінен бараніць „першую дзяржаву сацыяльнай справядлівасці ад наступу жойтага імперыялізму“. Гэтыя паведамленьні беларускага савецкага друку, пры ўсёй сваёй залішняй падфарбаванасці, могуць адпавядаць сапраўднасці. Беларускі народ яшчэ й сёння надта добра памятае чатыры вайсковыя акупацыі (нямецкую, польскую, літоўскую й расейскую), каб забыцца пра жахі вайны. Таму няма дзіва, што навіны культурнага й гаспадарчага жыцця Савецкай Беларусі цалкам патанулі ў моры словаў пра ваенную ліхаманку. Затое беларускія мясячнікі („Узвышша“, „Польмя“, „Маладняк“, „Гаспадар“, „Наш край“ і „Савецкае будаўніцтва“) шмат увагі надзяляюць культурнаму жыццю: літаратуры, школе, тэатру, музэям, этнаграфіі, земляробству й будаўніцтву. „Узвышша“, „Польмя“ й „Маладняк“ друкуюць новыя працы беларускіх паэтаў і празаікаў, артыкулы літаратурных крытыкаў і беларускія пераклады зь іншых моваў. Чыста этнаграфічным часопісам ёсць „Наш край“. Мноства матэрыялаў: казкі, песьні, абрады, замовы й апісаньне іншых бакоў беларускага народнага жыцця — запайняе некалькі друкарскіх аркушаў кожнага нумару. „Гаспадар“ прысьвячае свае старонкі земляробству, а „Савецкае будаўніцтва“ — будаўнічай справе. Дзённы й штотыднёвы друк Савецкай Беларусі апрача штодзённай хронікі ў апошнія месяцы сканцэнтраванай уся сваю ўвагу на расейска-кітайскім канфлікце й жніве. Ураджай сёлета быў добры, надвор’е спрыяла жніву. Хлеба, майляў, будзе досыць, і гэта самае галоўнае. Гуманістычны лёзунг „рапет et расет“³⁵ агульнапрыдатны, але для беларускага народу мае асаблівую прывабнасць, бо ў мінулым яму бракавала і хлеба, і міру. Таму навіна пра вайну абурала народ; ён збірае грошы, набывае „ўсёмагутны“ аэраплан і пасылае яго супраць „жойтага імперыяліста“, які хоча перашкодзіць яму сабраць хлеб.

Фр. Гр.

С. 526

БССР. Урад Беларускай Савецкай Рэспублікі спачатку выйшаў насустрач заданню 85% беднага сялянскага насельніцтва, добра зразумейшы, што здолее ўтрымаць вясковае насельніцтва на баку савецкага рэжыму толькі тады, калі падзеліць панскую зямлю. Камісар земляробства беларускай рэспублікі Прышчэпаў ажно да 1929 г. праводзіў гэтую палітыку ў жыццё. Гэта была ў беларускіх варун-

³⁵ Рапет et расет (лац.) — хлеба й міру.

ках адзіная слушная аграрная палітыка, і будучыня абавязкова пацьвердзіць рацыю Прышчэпава. Дваццаць тысяччаў „хутароў“ ёсць ягонай заслугай. Сёньня Прышчэпаў пазбаўлены сваёй пасады й выключаны з камуністычнай партыі (паводле чутак, яго выслалі на Салаўкі)³⁶. Назвай „прышчэпаўшчына“ ў Савецкай Беларусі азначаюцца ўсе мясцовыя арганізацыі сялянў, якія супрацьдзейнічаюць калектывізацыі зямлі. Афіцыйныя органы беларускай савецкай улады — „Савецкая Беларусь“ і „Зьвязда“ — адзначаюць частыя падпалы будынкаў мясцовых уладных устаноў, якія, маўляў, ёсць суцэльна справай рук „прышчэпаўцаў“. Урад гатовы скарыстаць усе, нават самыя жорсткія сродкі для выкараненьня „прышчэпаўскага зла“. У сапраўднасьці ён вельмі жорстка абыходзіцца зь сялянамі, што прывядзе да таго, што ва ўяўленьні беднага беларускага селяніна „бальшавік“ ня будзе нічым адрозьнівацца ад дарэвалюцыйнага „пана“. Калі сёньняшняй беларускай савецкай уладзе насамрэч удала зьнішчыць справу камісара Прышчэпава (20 тысяччаў „хутароў“), гэтым будзе разбураны апошні масток, што злучаў беларускую вёску з уладай, і сымпатыя, якую выяўляў раней да ўлады бедны селянін, ператворыцца ў актыўную варожасьць. З гэтага выплывае, што чакаць добрых вынікаў агітацыі за трэці прамысловы заём і вынікаў збожжаўборачнай кампаніі бадай што марна. Філязофія беднага селяніна вядомая: спачатку пагляджу, што мне дасць улада, а потым скажу, што дам я ёй.

Выключэньне каміс. Прышчэпава з камуністычнай партыі было сыгналам для генэральнай „чысткі“ ў Савецкай Беларусі, чья старанная „праца“ акурат цяпер кульмінуе. „Ачышчальная камісія“ ва ўсім бачыць „правы ўхіл“, таму нястомна выключае. Дырэктар „Дзяржвыда“ пісьменьнік Зьм. Жылуновіч (Цішка Гартны) пазбаўлены сваёй пасады, намесьнік старшыні Беларускай акадэміі навук праф. Некрашэвіч і сакратар Акадэміі В. Ластоўскі былі таксама звольненыя! Малады беларускі паэт Дудар быў высланы ва Ўральскі край, як і пісьменьнік Зарэцкі. Словам, „ачышчальная камісія працуе“. Пра канчатковыя вынікі яе „працы“ мы яшчэ паведамім.

Фр. Гр.

С. 692

³⁶ У верасьні 1929 г. Дзьмітрый Прышчэпаў быў арыштаваны па справе „Саюзу вызваленьня Беларусі“. У 1931 г. асуджаны да 10 гадоў лягераў.

З рубрыкі „Часопісы“

Школьная праца³⁷, часопісь Дзв'інскай дзяржаўнай беларускай гімназіі, прысьвячоны творчасці Латгальскага Беларуса № 12, люты-сакавік, 1929, Дзв'інск, 24 с.

Пра беларускую меншасць у Латвіі ў „Славянскім аглядзе“ былі ўжо прынамсі кароткія звесткі, з якіх відаць, што яе жыццё ёсць нармальным жыццём у культурных варунках культурнай дзяржавы. У Латвіі беларусы маюць сваё нацыянальнае й сярэдняе школьніцтва, настаўніцкі інстытут, свой аддзел у Міністэрстве адукацыі й свайго дэпутата ў парламэнце. Пры колькасці беларускага насельніцтва ў Латыскай рэспубліцы яго патрэбы мусілі б быць задаволеныя нашмат лепей, але ў параўнанні з цяжкім становішчам славянскіх меншасцяў у Італіі, Нямеччыне, Вугоршчыне, Грэцыі й інш. сытуацыя беларускай меншынкі ў Латвіі здавальняючая. Гэта добра ўсведамляюць і самі беларусы, якія яшчэ супраць Латвіі ніколі не выступалі. Наадварот, напр., яны, на чале з правадыром беларускага адраджэння Ант. Луцкевічам, сардэчна віталі найвялікшага латыскага паэта (які ў той час быў і міністрам адукацыі), сацыяліста Яна Райніса, калі той праяжджаў цераз Вільню. Застаецца пажадаць, каб варункі жыцця славянскай меншасці ў Латвіі не змяніліся. На жаль, часопіс, які мы тут разглядаем, прыносіць звестку пра „чорную хмарку“, з якой аднойчы магла б нарадзіцца навалніца. Ужо ў падназове мы чытаем „часопіс, прысьвечаны творчасці Латгальскага Беларуса“, чаго раней не было. Рэдакцыя ва ўступным артыкуле тлумачыць, чаму так зрабіла: „Кожны імкнецца перавабіць беларуса на свой бок, а некаторыя нават дазваляюць сабе сьцьвярджаць, што беларусаў у Латвіі зусім няма. Гэтак казалі некаторыя дэпутаты ў парламэнце, іншыя гэтак цьвердзяць у друку. У якасці прыкладу прывядзем кнігу школьнага інспэктара люцынскага павету О. Свэнэ „Vesa un Jauna Latgale un vinas īpašības“, у якой аўтар кажа, што беларусаў у Латгаліі няма“ (с. з часопіса й 35–37 кнігі О. Свэнэ). Рэдакцыя прысьвячае ўвесь часопіс народнай творчасці латгальскага беларуса, каб даказаць, што ў Латгаліі жыюць беларусы, а не „абеларушаныя латышы“. Рэдакцыя заклікае ўсіх беларускіх культурных працаўнікоў у Латвіі, каб тыя сваёй працай між беларусаў

³⁷ У гэтым часопісе друкаваўся іншы праскі студэнт, беларускі пісьменьнік і настаўнік Віктар Вальгар.

Латгаліі даказалі спадару О. Свэнэ, што ён памыляецца. Звычайна пасьяля такіх „навуковых працаў“, як праца О. Свэнэ, надыходзіць уладная ліквідацыйная „праца“. Беларусы ў Латвіі спадзяюцца яе пазьбегнуць, і пры гэтым спадзяюцца, што ўрад Латыскай рэспублікі ня пойдзе шляхам Італіі. Мы маем тую ж надзею. Таксама зьвяртаем увагу на гэты часопіс дзеля мноства ўтрыманага ў ім фальклёрнага матэрыялу, які будзе карысны для славянскае філялёгіі. Адзначым толькі, што падчас натаваньня песьняў і казак варта было б апрача імя і ўзросту апавядальнікаў пазначыць іхнюю прафэсію, а таксама тое, пісьменныя яны альбо не.

Ф. Гр.

С. 449—450

Беларускія студэнцкія часопісы: 1. Студэнская [sic] Думка. Часопісь беларускага студэнства. Вільня. 2. Вольная Думка. Орган беларускага паступовага студэнства. Вільня. 3. Шлях моладзі. Месячная часопісь беларускай моладзі. Вільня.

Адным з характэрных бакоў культурнага жыцця ў СССР ёсць тое, што студэнты тамтэйшых ВНУ ня маюць сваіх часопісаў. Камуністычнае студэнцтва вядзе дзейнасць толькі ў органах кіроўнай партыі і ў арганізацыі „Камсамолу“, дзе вымушанае распыляць свае сілы ў некалькіх кірунках, пачынаючы „Саюзам бязбожнікаў“ і сканчаючы „Фізкультурай“. Студэнтам-некамуністам забаронена весьці арганізацыйную працу. Таму беларускія студэнцкія часопісы выходзяць толькі ў Заходняй Беларусі (у Польшчы й Латвіі), а да нядаўняга часу — і ў Празе, дзе ў чэскіх ВНУ вучылася каля ста беларускіх студэнтаў. Апрача трох згаданых віленскіх часопісаў часам выходзяць прынагодныя студэнцкія брашуры й зборнікі па-беларуску. Мы з радасцю можам канстатаваць зацікаўленасць маладога пакаленьня беларусаў славянскім жыццём і культурай: пераклады з славянскіх літаратураў і інфармацыйныя артыкулы з славянскага жьцця ёсць амаль у кожным нумары. З вышэйцытаваных часопісаў мы даведваемся, што стаўленьне беларускіх студэнцкіх арганізацый да славянскага студэнцтва (натуральна, за выняткам палякаў і расейскіх манархістаў) добрае; доказам гэтага ёсць артыкулы славянскіх студэнтаў у гэтых часопісах. Застаецца пажадаць беларускаму студэнцтву, каб яно надалей працягвала сваю працу, ускладаючы надзеі — як яно само абвяшчае — на вялікую будучыню ўсяго

Biuleteń Abjednańnia Bielaruskich Studenskich Arhanizacyjau. God VI. (Прага 1931. 16 с.)

Кожнаму, хто цікавіцца жыццём і дзейнасцю беларускага студэнцтва, можна парэкамэндаваць „Бюлетэнь аб'яднаньня беларускіх студэнцкіх арганізацыяў“, які выходзіць ужо шэраг гадоў (з 1926 г.) у Празе (Прага II, вул. Вэнцыгава, нум. 4). Бюлетэнь сваім каштоўным зьместам інфармуе беларускую грамадзкасьць пра ўмовы жыцця беларускага студэнцтва й яго дзейнасьць на радзіме й на міжнароднай студэнцкай ніве (Аб'яднаньне бел. студ. арган. было на міжнар. студэнцкім кангрэсе ў Празе ў 1926 г. прынятае ў Міжнародную студэнцкую канфэдэрацыю „С.І.Е.“). Апошнія два нумары Бюлетэня (чэрвеньскі й ліпеньскі) перапоўненыя пратэстамі беларускага студэнцтва супраць ліквідацыі польскімі ўладамі беларускай гімназіі ў Клецку й наагул супраць перасьледу беларускіх студэнтаў у Польшчы, дзе сёньня ў турмах знаходзяцца 37 студэнтаў-беларусаў.

Фр. Гр.

С. 541

Iskry Skaryny. No 1. Lipień 1931. (Прага. 16 с. Кошт нумару — 3 кч.)

У 1925 г., з нагоды 400 гадавіны выданьня першай беларускай кнігі, надрукаванай Ф. Скарынам у Вільні (да 1925 г. Скарына выдаваў беларускія кнігі ў Празе, адкуль перавёз у Вільню першую беларускую друкарню), беларускімі студэнтамі праскіх ВНУ была заснаваная „Беларуская культурніцкая суполка Фр. Скарыны“. За шэсьць мінулых гадоў (1925—1931) суполка арганізавала цэлы шэраг культурніцкіх дыскусіяў, лекцыяў і культурна-інфармацыйных вечарынаў, і гэтай сваёй культурніцкай дзейнасцю здабыла прызнаньне сярод беларускіх студэнтаў. У ліпені г.г. суполка выдала першы нумар свайго часопіса „Іскры Скарыны“ з наступным зьместам: Ад рэдакцыі (с. 1), Культурнае будаваньне новай Беларусі — Т. Грыб (с. 2), Пра найбалючае — Фр. Грышкевіч (с. 9), Месца й значэньне Фр. Скарыны ў сёньняшнім беларускім адраджэнскім руху — доктар Тамаш Грыб (с. 14, толькі пачатак артыкулу), Наша родная рэчаіснасьць (с. 15) і Навіны (с. 16). Гэтак суполка культывуе гуманістычную традыцыю Фр. Ска-

⇒ Франукам Грышкевічам з часоў навучаньня ў Карлавым унівэрсытэце. Да таго ж, тэматыка згаданага артыкулу можа сьведчыць пра тое, што й сам Я. Г. (якога М. Чмарав лічыць псеўданімам П. Крэчаўскага) навучаўся ў Празе.

рыны, часопіс выдаецца ў сацыялістычным духу. Яго рэгулярны выхад, аднак, не гарантаваны.

Фр. Гр.

С. 541

1935 (№ XXVII)

Беларусы ў Літве, што налічваюць 30 тысячаў насельніцтва, ня маюць ніводнай беларускай школы, і літоўская ўлада да беларускай меншасці ставіцца як глухая, калі ня горай. У чыста беларускіх акругах, мусьніцкай і оліцкай, не дазволена мець нават беларускай вясковай бібліятэкі. Для беларускай меншасці эра прэзідэнта Смэтаны⁴² нічым не адрозніваецца ад дыктатарскай эры Вальдэмараса⁴³. Амаль кожны беларускі культурны, а пагатоў палітычны дзеяч несупынна знаходзіцца пад паліцэйскім наглядом. Скаргі беларускага насельніцтва гадамі чакаюць разгляду ў розных установах. Адзінай беларускай арганізацыяй у Літве ёсць культурная суполка „Беларуская хата“ ў Каўне [sic], якая мае й досыць добры народны тэатар. Кожнае выступленне ёсць для беларускай вёскі ў Літве вялікай культурнай падзеяй. Канцэрт, зладжаны „Беларускай хатай“ 24 кастрычніка мінулага года ў Каўне, быў вялікай беларускай культурнай маніфэстацыяй. Пры такіх умовах беларускія сацыяльныя радыкалы ў Літве вымушаныя працаваць нелегальна.

Фр. Гр.

С. 33

1936—1937 (№ XXVIII)

З рубрыкі „Нэкралёгі“

Альбін Стаповіч, вядомы беларускі кампазытар і палітык, памёр у Вільні 18 снежня мін. года. Ён нарадзіўся 18 сакавіка 1884 г. у вёсцы Барані (Свянцянскі павет) і пасля заканчэння віленскай мантвілаўскай музычнай школы паехаў у Казань, дзе паступіў ва ўнівер-

⁴² Антанас Сметана (1874—1944), прэзідэнт Літвы ў 1919—1920 і 1926—1940 гг.

⁴³ Аўгустінас Вальдэмарас (1883—1942), прэм’ер-міністар Літвы ў 1918 і 1926—1929 гг.

сытэт. Пасья атрыманыя вышэйшай адукацыі, скончанай у 1921 г. у Вільні, ён некалькі гадоў выкладаў музыку на віленскай беларускай гімназіі і быў сябрам многіх беларускіх (правых) палітычных і культурных арганізацый. У 1928 г. ён быў абраны ў польскі сэйм, дзе змагаўся за моўныя правы беларусаў ва ўстановах, школах і ў грамадзкім жыцці наагул. Палітычныя і культурныя артыкулы друкаваў у многіх беларускіх і польскіх часопісах. Сам Стаповіч быў рэдактарам „Беларус. Крыніцы“. У апошнія гады пісаў таксама ў „Славянскі агляд“ (за подпісам А. С.)⁴⁴. У 1933 годзе Стаповіч пачаў разам з У. Казлоўскім і Ф. Акінчыцам выдаваць мясячнік „Новы шлях“, орган беларускіх фашыстаў⁴⁵. Гэтая арыентацыя адлучыла яго ад большыні беларускай інтэлігенцыі, асабліва маладой, і выракла на прыкрыую самоту. Найпапулярнейшым музычным творам Стаповіча ёсць песня „Дзе чуцны мовы нашай гукі“. Альбін Стаповіч быў братам таксама ўжо памерлага беларускага паэта Казіміра Свяяка (Кастуся Стаповіча).

Фр. Гр.

С. 85

З рубрыкі „Часопісы“

КРЫГАЛОМ. Беларускі літаратурна-мастацкі [sic] мясячнік. Н.° 1, год 1. (Вільня, Люты, 1935)

Летась у студзені польскімі ўладамі ў Вільні быў адразу пасья першага нумару прыпынены выхад вялікага і вельмі зьмястоўнага беларускага літаратурнага часопіса „Літаратурная старонка“ (гл. „Сл. агл.“ ХХVI, 307). Ягоны рэдактар і адзін з супрацоўнікаў і сёння яшчэ ў астрозе. Леташняя гісторыя паўтарылася і сёлета. Пры канцы студзеня ў Вільні зьявіўся першы нумар беларускага літаратурна-мастацкага часопіса „Крыгалом, пад рэдакцыяй маладога беларускага пісьменьніка Юр’я Кепеля⁴⁶. Часопіс быў тут жа канфі-

⁴⁴ Ягонае дасьледаваньне пра беларускую песню мы, празь недахоп месца, перадалі ў рэдакцыю „Чэскай музыкі“, але аўтар публікацыі ўжо не дачкаўся. — Заўвага рэдактара „Славянскага агляду“.

⁴⁵ Гл.: Ёрш, Сяргей. „Новы шлях“ // Эцыкляпэдыя гісторыі Беларусі. Т. 5. Менск, 1999. С. 334.

⁴⁶ „Кепель Юры (?—1944), журналіст. Рэдактар-выдавец літаратурна-мастацкага часопіса „Крыгалом“, які выдаваўся ў лютым 1933 у Вільні. ⇨

скаваны, пасья чаго палітычная паліцыя правяла арышты беларускай моладзі ў Вільні. Арыштаваныя былі трое студэнтаў віленскага ўніверсітэту (Урбановіч, Грамыка й Сьцякала) і малады паэт Франук Грышкевіч⁴⁷, які празь сем тыдняў быў выпушчаны на волю. Увесь зьмест часопіса быў прызнаны антыпольскім, і віленская пракуратура пачала судовую справу супраць адказн. рэдактара й супрацоўнікаў „Крыгалому“. Часопіс паводле зьместу вельмі багаты, бо ў 1-м нумары выйшла 6 вершаў Максіма Танка й Фр. Грышкевіча, апавяданьне Юр'я Кепеля „Стараж камяніцы № 2424“ і літаратурнакрытычны артыкул Андрэя Жака „Літаратурны фронт“. Цікавая таксама культурная хроніка. Вокладку часопіса прыгожа й сымбальна аздобіў вядомы беларускі мастак Пётра Сергіевіч.

Ф. Г.

С. 211

З рубрыкі „Прыгожае пісьменства“

Wincuk Adważny. Chłapiec. (Wilnia, 1935 hod. Wydańnie „Biełaruskaj Krynicy“. 224 с. Кошт 1.50 зл.)

В. Адважны⁴⁸ — малады пісьменьнік з Заходняй Беларусі, ужо вядомы ў беларускай літаратуры кароткімі апавяданьнямі. Раман „Хлапец“ — ягоны першы вялікі твор, тэмай якога ёсьць жыцьцё беларускай каталіцкай вёскі пры канцы XIX — пачатку XX стагодзьдзя. Герой рамана — бедны хлопец Вінцусь, жыцьцё якога — цяжкае й жорсткае змаганьне ня толькі за кавалак чорнага хлеба, але й за кожную кнігу, сшытак і аловак. Вінцусь хоча здабыць навукі, хоча вучыцца, жыць як чалавек, а не як скаціна; хоча навучыцца чытаць, пісаць і

⇒ Адразу пасья выхаду першага нумару выданьне забаранілі польскія ўлады. Арыштаваны савецкімі ўладамі. Загінуў у 1944 (Маракоў, Л. <http://www.represii.belreform.org/repres.htm>). Цікава, ці ня той гэта самы Юры Кепель — „ведомы беларускі спартовец зь Вільні“, які „на выперадках лодкамі па рацэ Сэне ў Парыжы заняў першае месца, пераганяючы слаўных францускіх і нямецкіх вельяроў-спартоўцаў“ (Беларуская крыніца. 29 верасьня 1936).

⁴⁷ Гэта доктар філязофіі Карлава ўніверсітэту, вучань праф. І. Гарака й карэспандэнт „Слав. Агляду“. — Заўвага **рэдактара „Славянскага агляду“**.

⁴⁸ Вінцук Адважны — псеўданім а. Язэпа Германовіча (1890—1978).

быць „мудрым чалавекам“. На жаль, усё гэта застаецца толькі ідэалам; мізэрныя ўмовы жыцця ў беларускай вёсцы не дазваляюць яму нават вучыцца ў школе. І менавіта ў гэтым вялікая трагедыя героя рамана. Аўтар глыбока закрануў праблемы сялянскай клясы ў Заходняй Беларусі: з аднаго боку, багаты польскі „пан“ трымае маёнтак на 5000 га, а з другога — „найбагацейшая“ сям'я ў беларускіх вёсках мае 6 га зямлі. Тысячы такіх Вінецусёў ня ўмеюць чытаць і пісаць, бо польская школа гэтану беларускіх дзяцей не навучыць.

Вялікі недахоп рамана — занадта вузкі і аднабакова каталіцкі сэгмэнт жыцця беларускай вёскі. Няслушным і залішне ідэалістычным ёсць стаўленьне ксяндза да Вінецуса і да беларускай вёскі як такой. Аўтар твора — каталіцкі святар, таму апісвае ўсё зь відавочнай тэндэнцыйнасцю.

Агулам, аднак, раман В. Адважнага вобразна і сюжэтна вельмі багаты. Ягоньня людзі — сапраўдныя беларускія вяскоўцы. Кампазіцыя рамана ўдалая: толькі здаецца, нібыта канцоўку адарвалі. Раман надрукаваны лацінкай і выдадзены вельмі ахайна.

Фр. Гр.

С. 174–175

Міхась Машара: „На сонечны бераг“. Зборнік вершаў (Вільня 1934 г. Выданьне Ст. Глякоўскага і Я. Найдзюка. 80 с. (з партрэтаў аўтара).

Міхась Машара — малады паэт Заходняй Беларусі, бо нізка „На сонечны бераг“ — ягоная першая. Шчырая і часта балючая любоў да няшчаснага лёсу беларускага народу ў Польшчы бурліць у Машаравых вершах. Ён паэт беларускай вёскі, і гэта збліжае яго зь вялікім песьняром расейскай вёскі Ясеніным, пад чьім моцным уплывам творыць Машара; месцамі ягоньня вершы гучаць як усяго толькі пераклад зь ягонага ўзору, напр.:

Не крычу, не шкадую, ня плачу⁴⁹,
што расплэскала солад жыцьцё,
я і так сваю торбу жабрачу
перакіну сабе праз плячо.

Не таго, не таго я шукаю,
не па шчасьце прыйшоў я сюды.

⁴⁹ Маецца на ўвазе вядомы ясенінскі верш „Не жалею, не зову, не плачу...“

Ціхай радасьцю сьвет я кахаю,
маткі праўды цалую сьляды...

Лірыка Машары мае асабісты й нацыянальна-рэфлексійны характар, але ў паэта выяўляецца схільнасьць да ідэалыгічнага збліжэньня з плыньню духоўнага сэввілізму, пачуцьцёвай хлусьні й фальшу, у кірунку якой ідуць А. Бартуль і Хвядор [sic] Ль[л]яшэвіч. Ад сэра жадаю, каб Машара ўнік гэтае небясьпекі, памятаючы, што той, хто аднойчы ступіў на сьцежку „Роднага краю“⁵⁰, дагэтуль яшчэ не вярнуўся.

Нізка Машары выдадзена вельмі рупліва. Упрыгожвае яе сымбалічная выява вёсьляра, які плыве на „Сонечны бераг“.

Фр. Гр.

С. 355

Тамаш Грыб

1935 (№ XXVII)

З рубрыкі „Агляд славянскага жыцьця“

БССР. У верасьні 1932 г. Цэнтральны камітэт усесаюзнай камуністычнай партыі пастанавіў, каб ва ўсіх нацыянальных школах СССР было ўведзенае выкладаньне краязнаўства, роднай мовы, літаратуры, геаграфіі й гісторыі адпаведных нацыянальнасьцяў. У Беларусі на гэтую пастанову дасэньня не зважаюць, як відаць з артыкулу Д. Вініка „Калі пачнуць выкладаць у школах гісторыю Беларусі?“ („Зьвязда“, № 285). Камісарыят народнай асьветы Беларусі, каб пазьбегчы праблемаў, што ўзьніклі ў выніку канфліктаў „нацыяналістычных“ падручнікаў беларускай гісторыі, напісаных У. Ігнатойскім і В. [sic] Пічэтам, выключыў з праграмы навучаньня гісторыю Беларусі й проста прыняў навучальную праграму вялікарускіх школаў.

На месяц студзень г.г. у Менску склікаюць усебеларускую канфэрэнцыю гісторыкаў, на якой пад кіраўніцтвам праф. П. Горына, прэзыдэнта Беларускай акадэміі навук, павінныя быць падрабязна аб-

⁵⁰ Беларускі тыднёвік „Родны край“ выдаецца польскім віленскім ваяводам, і супрацоўнічаюць у ім збольшага польскія службоўцы. — Заўвага Ф.

Грышкевіча.

меркаванья разсягласьць і зьмест гістарычнага навучанья ў беларускіх школах.

У сувязі з замахам на С. Кірава ў Менску былі асуджаныя на смерць дзевяць чалавек; паводле імёнаў вядзеца пра людзей, зусім невядомых у беларускім грамадскім і культурным жыцці. Беларускія паэты Янка Купала, Якуб Колас, Андрэй Александровіч і Ф. [sic] Кляшторны апублікавалі „Букет вершаў у вянок на магілу Кірава“, дзе рашуча асуджаюць тэрор як зброю палітычнай барацьбы.

Т. Г.

С. 21

З рубрыкі „Нэкралёгі“

Др. Мікола Іль[л]яшэвіч памёр у Вільні ад сухотаў з верасня 1934 г. у веку 31 года. Скончыўшы ў 1923 г. беларускую гімназію ў Вільні, вучыўся на філязофскім факультэце Карлавага ўнівэрсытэту ў Празе, дзе падаў дысэртацыю „Беларусь як антрапа-геаграфічны цалак“. У 1930 г. у выдавецтве „Чэскі чытач“ выйшла ягоная кніга „Беларус[ь] і Беларусы“⁵¹. Дасьледаваньне „Культурна-геаграфічны характар Беларусі“ было надрукаванае ў „Зборніку чсл. географічнага таварыства“ (1928), быў аўтарам артыкулаў пра Беларусь у *Отавым навуковым слоўніку* Н. Д. У той жа час ён быў супрацоўнікам „Славянскага агляду“. З 1929 г. ён зноў жыў у Вільні, быў выкладчыкам географіі ў беларускай гімназіі й сакратаром Беларускага навуковага таварыства. У альманаху гэтага гуртка за 1933 г. апублікаваў дасьледаваньне пра расейскую палітыку ў Беларусі за часамі Кацярыны II і Паўла I. Беларускі народ заўчасна страціў у ягонай асобе працаўніка навукі, які падаваў вялікія надзеі.

Т. Г.

С. 47—48

З рубрыкі „Агляд славянскага жыцця“

БССР. 14—23 студзеня ў Менску пад старшынёўствам А. Чарвякова праходзіў XI зьезд саветаў Беларусі. М. Галадзед зрабіў даклад

⁵¹ Рэцэнзію на гэтую кнігу ў № XXIII „Славянскага агляду“ падае Ф. Грышкевіч (С. 144).

пра гаспадарчае й культурнае будаўніцтва цягам апошніх чатырох гадоў. На рэканструкцыю народнай гаспадаркі было выдаткавана цалкам 1125 міл. рублёў. У сельскай гаспадарцы моцна прагрэсавала калектывізацыя: У 1931 г. было калектывізавана толькі 15% сялянскіх гаспадарак, пад канец 1934 г. калектывізацыя дасягае ўжо 72%. Значна змянілася й культурная сытуацыя. Узьнік шэраг новых агульнаадукацыйных і сярэдніх школ: у 1927—1928 г. было агулам 5529 школ, у 1934 г. — ужо 7105. Вышэйшых навучальных устаноў у Беларусі сёння 18. Колькасьць студэнтаў вырасла з 10 574 (у 1931 г.) да 13 460 (у 1934 г.). На рабфаках (рабочых факультэтах) у 1934 г. было 11 040 студэнтаў; у тэхнікумах (прафэсійных школах) у 1934—1935 г. зарэгістравана 22 000 студэнтаў. Цягам апошніх чатырох гадоў вышэйшую адукацыю атрымалі 3148 чалавек, тэхнічныя прафэсійныя школы скончылі 10 468 афіцыйна залічаных студэнтаў. Для характарыстыкі сёньняшніх варункаў ільга зацеміць, што на гэтым зьездзе БССР паказальна і ўрачыста выступіла дэлегацыя з Заходняй вобласьці, то бок з часткі беларускай тэрыторыі з цэнтрам у Смаленску, далучанай да РСФСР.

Т. Г.
С. 67—68

БССР. Паводле пастановы Ўсебеларускага саюзу савецкіх пісьменьнікаў ад 4 лютага з Саюзу былі на шэсьць месяцаў выключаныя Кляшторны й Маракоў; вымова была зробленая Вольнаму й Дудару, заўвага Баранаву. Гэта пакараньні за „халтуршчыну“ (то бок бескаштоўную творчасць) і за багемны лад жыцьця ў ДOME пісьменьнікаў. Нібы выпадкова ўсе гэтыя маладыя беларускія пісьменьнікі былі нядаўна абвінавачаныя ў „нацыянальным ухіле“...

За „трацкісцка-зіноўеўскую кантрабанду ў мастацтве“ быў выключаны з камуністычнай партыі й пазбаўлены ўсіх пасадаў Кс. Дунец⁵², вядомы літаратурны крытык, намесьнік народнага камісара асьветы, дырэктар „Галоўмастацтва“ й адказны рэдактар часопіса „Літаратура й мастацтва“.

На 10 сакавіка прытала дзясятая гадавіна заснаваньня „Белдзяржкіно“. За гэты час там было выраблена 37 мастацкіх фільмаў (у

⁵² Насамрэч маецца на ўвазе **Хацкель Дунец** (1897—1937), габрэйска-беларускі літаратар і крытык. У чэскім тэксьце кірылічная літара „Х“ памылкова перададзена як лацінская „X“.

тым ліку 7 гукавых, некаторыя зь іх — па-беларуску). Да рэвалюцыі на тэрыторыі Савецкай Беларусі было 25 кінатэатраў, цяпер нібыта 1227; вядома ж, іх мэта перадусім — „палітычна-выхаваўчая“.

Т. Г.

С. 105

БССР. Б. Тарашкевіч, былы правадыр беларускай сялянскай „Грамады“ ў Польшчы, які сёння жыве ў Маскве, напісаў у газэце „Звязьзда“ (№ 66) артыкул, у якім абвяргае распаўсюджаныя польскім друкам звесткі нібыта пра свой перасьлед і нават расстрэл. Сярод іншага, ён піша: „У Савецкім Саюзе я знайшоў зусім ня сьмерць, а вялікую радзіму ад Камчаткі да польскіх граніцаў, якая мне блізкая і дарагая. Пры гэтым не аслабела мая любоў да роднай Беларусі, якую я не супрацьпастаўляю ўсёй краіне Саветаў, а лічу яе неад’емнай часткай вялікага Саюзу ССР“.

Т. Г.

С. 196

Беларусы ў Польшчы. „Кур’ер Віленскі“ надрукаваў шэраг допісаў польскіх настаўнікаў, што працуюць у польскіх школах у Заходняй Беларусі. У адным з гэтых допісаў гаворыцца: „(Беларускія) дзеці прыходзяць у школы, не разумеючы ніводнага польскага слова. Між сабою гавораць толькі па-беларуску. Па-польску размаўляюць толькі на занятках, прычым зь вялікімі цяжкасьцямі. Ніколі ня думаюць па-польску... Якія вынікі гэтай працы? Школа ня робіць таго, што павінная рабіць, ані ў пляне выкладаньня, ані ў пляне выхаваньня“. Часопіс „Беларуская крыніца“ (№ 17—18) да гэтага зацеміў: чаму тады беларусам не даюць мець сваю школу, беларускую?

Т. Г.

С. 200

БССР. 28 траўня ў Менску ў Доме пісьменьнікаў адбылося ўрачыстае паседжаньне, прысьвечанае 30-годзьдзю літаратурнай дзейнасьці Янкі Купалы. „Купала прайшоў праз розныя нацыяналістычныя памылкі“, напісаў М. Клімковіч у „Звязьдзе“, „але ў апошні час з дапамогай камуністычнай партыі, якая выкрыла і зьніш-

чыла беларускі контрарэвалюцыйны нацыяналізм, пераадолеў сваю нацыяналістычную абмежаванасць. Сёння Янка Купала — самы любімы паэт ня толькі Савецкай Беларусі, але і ўсяго Савецкага Саюзу; ягоныя вершы займаюць ганаровае месца ва ўсесаюзнай савецкай літаратуры і перакладаюцца на ўсе мовы. Савецкая грамадзкасць шчыра радуецца ягоным поспехам“. („Звязда“, №120). Больш машабнае святаванне Купалавага юбілею было адкладзенае на восень; да друку рыхтуюцца некалькі тамоў выбраных вершаў па-беларуску і ў перакладзе на расейскую, украінскую ды інш. мовы.

У гістарычным музэі ў Магілёве знойдзены „Баркулабайскі летапіс“, у якім падрабязна апісваюцца сялянскія забурэнні ў Беларусі ў канцы XVI стагоддзя; у якасці правадыра вясковага люду, што паўстаў супраць шляхты, названы Север’ян [sic] Налівайка. Шэраг беларускіх гісторыкаў займаецца аналізам гэтага гістарычнага дакумэнту; мастак Н. Гедэ намаляваў вялікую карціну, на якой паказаны бой узбунтаваных сялянаў з войскам польскага князя Радзівіла пад Буйніцамі (недалёка ад Магілёву).

Т. Г.

С. 245—246

1936—1937 (№ XXVIII)

Зь беларускай паэзіі

Літаратурнае жыццё беларусаў у Польшчы, калі параўнаць яго з магутным і ўсебаковым разьвіццём у Савецкай Беларусі, было цягам доўгага часу ў заняпадзе: усяго некалькі зборнікаў лірычных вершаў і кароткіх апавяданняў, параскіданых па розных часопісах, што збольшага былі канфіскаваныя, а пасля зусім спыненыя⁵³, — вось і ўся творчая беларуская літаратурная прадукцыя пры польскай уладзе за апошніх пятнаццаць гадоў. Аднак гэты пэрыяд заняпаду паступова мінае з выступленьнем маладой генэрацыі беларускіх паэтаў, якія і пры сённяшняй вельмі жорсткай цензуры здольныя знаходзіць мастацкую форму для выказвання сваіх думак і настрояў.

⁵³ Так, напр., па выданні некалькіх нумароў быў афіцыйна прыпынены выхад літаратурнага мясячніка „Радныя [sic] Гоні“ (у 1927 г.), „Нёман“ (1932), „Літаратурная Старанка“ [sic] (1934) і „Крыгалом“ (1935). — Заўвага Т. Грыба.

У сакавіку 1935 г. у Вільні пачаў выходзіць беларускі літаратурны часопіс „Калосьсе“, а ў пачатку 1936 г. да яго дадаўся штоквартальнік „Маладая Беларусь“. У абодвух згаданых і іншых тамтэйшых часопісах вядучае месца займае Міхась Машара, побач зь якім выступае шэраг іншых маладых паэтаў Заходняй Беларусі: Н. Арсенева [sic], М. Васілёк, М. Танк, А. Бярозка, Фр. [sic] Іль[л]яшэвіч, М. Дальны і інш.

Міхась Машара (нар. у 1904 г.)⁵⁴ — самавук зь вёскі Таболы на Віленшчыне. Адзінай ягонаю школай была земляробчая праца на цаліне Налібоцкай пушчы, а пасья віленскі астрог „Лукішкі“, дзе ён (у 1928—1931 гг.) адбываў трыццацімесячнае пакараньне за свой актыўны ўдзел у беларускім сялянскім руху. Гэта сьведомы селянін, які ня лічыць сваё сялянскае паходжаньне чымсьці непаўнавартасным і прыніжальным, бо з гонарам абвяшчае: „Хай я селянін, унук звычайных рабоў, але ўсё-ткі мая песьня ня ведае прыніжэньня“. — У гэтай сялянскай сьведомасьці, якая ў М. Машары зьліваецца ў адно з усьведамленьнем чалавечай годнасці і нацыянальнай сьведомасьцю, палягае галоўная рыса ягонай паэзіі. Не ў мінуўшчыну, а ў будучыню скіраваны пагляд паэта. У мінуўшчыне беларускага народу ён бачыць толькі цяжкі прыгон, цемру і плесьню; сучаснасьць таксама няма за што хваліць, яна ёсьць крыжовым шляхам! Толькі будучыня бачыцца яму радаснай і шчаслівай. Таму ён гукае: наперад, да новага заўтра, дзе можна будзе тварыць жыцьцё ўласнымі рукамі і пераўтвараць свой цяжкі лёс. Ён верыць у вольную людзкую працу, у сонечную праўду любові чалавека да чалавека; гэтая праўда належыць сялянскаму лоду, бо той ня звыклы карыстаць з чужых мазалёў. Любоў і праца адродзяць чалавецтва! Ужо надыходзіць дзень, калі ўсе людзі пачнуць жыць у братняй згодзе, і ня будзе больш ні сьлёз, ні пакуты: зазьзяе сонца адраджэньня і над беларускай зямлёю.

Машара — глыбокі лірык, але ў ягоных вершах няма нараканьня на цяжкі лёс, звычайнага для старэйшай беларускай паэзіі; яны бадзёрыя і звонкія. Таму ён адразу ж стаў духоўным правадыром адраджэнскага руху вясковай беларускай моладзі ў Польшчы.

Дагэтуль ён выдаў дзьве нізкі вершаў: у 1934 г. „На сонечны бераг“⁵⁵ і ў 1935 г. „На прадвесні“; апрача гэтага ён у адмысловым вы-

⁵⁴ Насамрэч Міхась Машара нарадзіўся ў 1902 г.

⁵⁵ *Параўн. рэфэрат у „Сл. пр.“ нум. XXVII, 355. — Заўвага Т. Грыба.* Маецца на ўвазе вышэйпададзены рэфэрат Францішка Грышкевіча.

даньні апублікаваў вялікія эпічныя паэмы: „Вясельле“ і юбілейную „Сьмерць Кастуся Каліноўскага“ (1934 г.).

Т. Грыб⁵⁶

С. 40—43

З рубрыкі „З славянскай сучаснасьці“

Чыстка ў Беларускай ССР

Апошняя чыстка ў шэрагах камуністычнай партыі і ў дзяржаўным апаратае Савецкага Саюзу, праведзеная пад лёзунгам „змаганьня з трацкісцка-бухарынскай і нацыянальнай апазыцыяй“, глыбока закранула палітычнае і культурнае жыцьцё ў Савецкай Беларусі. З новай інтэлігенцыі першай ахвярай стаў А. Чарвякоў, старшыня выканайчага камітэту саветаў [sic] БССР і заснавальнік камуністычнай партыі ў Беларусі. Ён быў абвінавачаны ў нацыянальным ухле: нібыта ён стаяў на чале групы беларускіх нацыяналістаў, якія спрабавалі выкарыстаць усе легальныя магчымасьці дзеля аддзяленьня Беларусі ад Савецкага Саюзу і стварэньня самастойнай беларускай народнай рэспублікі. На 16 зьездзе камуністычнай партыі Беларусі, што адбываўся сёлета ў чэрвені, ад Чарвякова патрабавалі, каб ён прызнаў свае памылкі і публічна пакаяўся. На ўсе гэтыя абвінавачаньні ён адказаў дакладна так, як і нейкі час таму правадыр украінскіх бальшавікоў Скрыпнык: 16 чэрвеня ўчыніў самагубства. У савецкім друку пра гэта зьявілася кароткае паведамленьне: А. Чарвякоў скончыў самагубствам зь сямейных прычынаў.

Другой ахвярай новага палітычнага курсу стаў М. Галадзед, старшыня савету народных камісараў БССР. На тым жа партыйным зьездзе яго напакалі, што ён быў калісьці чальцом партыі беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў, не прызнаваў сацыялістычнага значэньня кастрычніцкай рэвалюцыі, быў супраць калектывізацыі сельскай гаспадаркі і падтрымліваў сяброўскія стасункі з генэралам Убарэвічам, расстраляным разам з маршалам Тухачэўскім. Нарэшце, яму закідалі, што ў новай канстытуцыі БССР, якую ён асабіста распрацаваў, ён паспрабаваў правесці свае буржуазныя і нацыяналістычныя погляды. Калі перад кантрольнай камісіяй Галадзед

⁵⁶ Далей зьмешчаныя вершы Міхася Машары „На пераломе“ і „Бяз назвы“ ў перакладзе Францішка Ціхага.

адмовіўся прызнаваць свае памылкі, ён быў выключаны з партыі й арыштаваны як „вораг народу“.

Разам зь ім быў выключаны з партыі й арыштаваны А. Дзякаў⁵⁷, камісар народнай асветы, якому закідалі, што ён сыстэматычна займаўся шкодніцтвам у арганізацыі школьніцтва. Сярод іншага ён быў прызнаны вінаватым у тым, што ўвёў у школьную праграму больш гадзінаў выкладання нямецкай мовы ў параўнанні з расейскай. Гэтая новая чыстка прывяла ў турму таксама З. Жылуновіча, першага старшыню беларускага савета ўраду, які разам з А. Чарвяковым стаў ля калыскі беларускай рэспублікі, але ў апошнія гады зусім адышоў ад палітычнай дзейнасці. Ён займаўся выключна літаратурнай працай пад імем Цішка Гартны, у прыватнасці ў часопісе „Польмя“, чымі сурэдактарам быў. На зьездзе партыі яго напракалі, што ён арыентаваўся на буржуазны Захад і што ў сваім найвялікшым рамане „Сокі цаліны“ прапагандаваў буржуазны нацыяналізм. Быў выключаны з партыі й арыштаваны таксама М. Чарот, выдатны паэт маладой генэрацыі, чья рэвалюцыйная паэма „Босья на вогнішчы“ да нядаўняга часу разглядалася бальшавіцкай крытыкай як узор беларускай пралетарскай паэзіі, але цяпер была асуджаная як „мэтаскіраваная прапаганда беларускага нацыянал-фашызму“. Той жа зьезд камуністычнай партыі Беларусі

⁵⁷ **Ананій Дзякаў** (1896—1937), дзяржаўны дзеяч, пэдагог. Зь сялянскай сям’і. Скончыў пачатковую школу. Удзельнічаў у Першай сусветнай вайне. За мужнасць у баях атрымаў афіцэрскае званьне. У 1918 г. уступіў у ВКП(б), узначаліў Вяземскі зямельны аддзел. У 1919—1923 гг. служыў у Чырвонай арміі (камандзір роты). Ад 1923 г. — намесьнік старшыні Мсціслаўскага павятовага выканкаму. У 1924 г. прызначаны намесьнікам старшыні (потым старшынём) Магілёўскага акруговага выканкаму. У ліпені 1928 г. накіраваны на навучаньне ў Прамысловую акадэмію ў Маскву, але вучыцца не давялося — быў прызначаны намесьнікам старшыні (пазьней старшынём) Віцебскага выканкаму. У 1930—1934 гг. вучыўся ў Маскве ў Інстытуце чырвонай прафэсуры. Ад лютага 1934 г. — намесьнік рэктара, рэктар БДУ. Ад восені 1935 г. — загадчык аддзелу ЦВК БССР. У ліпені 1936 г. прызначаны наркамам асветы БССР. Арыштаваны 11.05.1937 у Менску. Асуджаны пазасудовым органам НКВД 28.10.1937 як „член нацыянал-фашысцкай арганізацыі, які праводзіў шкодніцкую работу ў галіне народнай асветы“ да расстрэлу з канфіскацыяй маёмасці (паводле: http://belarus.kulichki.net/index.php?option=com_content&task=view&id=77&Itemid=40).

ўхваліў вылучэньне з партыі й арышт яшчэ некалькіх беларускіх інтэлігентаў, сярод іныхь выдатнага гісторыка праф. В. Шчарбакова й літаратурнага крытыка Л. Бенэка.

Аднак чыстка працягвалася й пасля зьезду, бо ў пачатку жніўня быў выключаны з сакратарыату камуністычнай партыі Беларусі першы сакратар В. Шаранговіч, чыю пасаду заняў А. Волкаў. Ненадзейным выявіўся й новы старшыня савету народных камісараў Д. Вальковіч: у пачатку верасьня яго абвінавацілі ў сьброўскіх ста-сунках з украінскімі нацыяналістамі і арыштавалі як „ворага наро-ду“. На ягонае месца быў прызначаны А. Ананьяў [sic], асоба ў Бела-русі дагэтуль невядомая. Зусім новым імем ёсьць і М. Стакун, якога прызначылі старшынём выканаўчага камітэту саветаў.

Найвялікшы хаос, аднак, ільга назіраць у сфэры культурнага бу-даўніцтва й перадусім у Акадэміі навук, зь якой у апошні час было звольнена каля ста (!) навуковых супрацоўнікаў, як публічна прыз-наўся яе старшыня праф. І. Сурта (гл. „Зьвязду“ ад 4 ліпеня). Гэтым тлумачыцца, чаму сёньня навуковая прадукцыя беларускай Акадэміі настолькі слабая. Зусім ня лепшае становішча ў „Інстытуце літа-ратуры й мовазнаўства“: навуковыя працы, выдадзеныя там у 1934—1937 гг., былі абвешчаныя ідэалёгічна шкоднымі й здадзеныя ў макулятуру! Гэта галоўным чынам наступныя навуковыя працы: „Запіскі Інстытуту літаратуры й мовы“ (5 тамоў), „Пісьменьнік і мова“ (1 том), „Беларуская драматургія“ (1 том), „Пісьменьнікі аб рэформе беларускага правапісу“ (1 том), „Беларуская граматыка“ (2 тамы), „Мэтадалёгія выкладаньня мовы й літаратуры“ (1 том). Такім чынам зь некалькігадовай навуковай прадукцыі інстытуту ў карыстаньні застаўся толькі „Малы руска-беларускі слоўнік“ (болей пра гэта ў газэце „Зьвязда“ ад 21 верасьня).

У сьпіс [забароненых кніг] трапілі й публікацыі камісарыату на-роднай асьветы: „Хрэстаматыя [sic] беларускай літаратуры“ (дапаможнік для вышэйшых клясаў агульнаадукацыйнай школы) і „Кароткі нарыс гісторыі Беларусі“ праф. В. Шчарбакова.

Т. Грыб
С. 269—270

1938 (№ XXX)

З рубрыкі „Нэкралёгі“

PhDr. Тамаш Грыб, кіраўнік Беларускага гістарычнага архіву ў Празе, памёр 21 студзеня г.г. ва ўзросьце 43 гадоў. Паходзіў з Паляны⁵⁸ [sic] на Віленшчыне. Скончыў сярэдняю школу ў Пецярбургу, дзе ў 1914 г. паступіў у Псыхатэхнічны⁵⁹ [sic] інстытут. У 1917 г. у часе сакавіцкай рэвалюцыі быў абраны ў петраградзкі савет салдацкіх і рабочых дэпутатаў. У снежні 1917 г. быў адным з арганізатараў Усебеларускага сходу ў Менску. Удзельнічаў у палітычным жыцці сьпяраша як сябра Беларускай сацыялістычнай грамады, а пасля яе распаду ў 1918 г. далучыўся да беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянараў. У часовым урадзе Беларускай рэспублікі (Варонкавай) Грыб быў міністрам сельскай гаспадаркі (люты—травень 1918 г.), пасля чаго пры народнай Беларускай рэспубліцы, ва ўрадзе Ластоўскага, быў мін. унутраных спраў (кастрычнік 1919 г. — чэрвень 1922 г.). У Вільні выдаваў і рэдагаваў часопіс „Громадзянін“ [sic], у Горадні — „Родны край“, а ў Коўне — „Сялянская доля“. У кастрычніку 1922 г. прыехаў у Прагу, дзе вучыўся на філязофскім факультэце Карлавага ўнівэрсытэту і атрымаў дактарат з дысэртацыяй на тэму „Пытаньне нацыі і народнасьці“. У Празе выдаваў „Бюлетэн“ беларус. сац.-рэвалюцыянараў, быў сакратаром „Беларускага кабінэту“ пры „Украінскім сац. інстытуце“ і лектарам беларускай мовы ва „Украінскім пэдагагічным інстытуце“ (1928—1930). Быў таксама намесьнікам старшыні „Аб’яднаньня беларускіх студэнцкіх арганізацый“, супрацоўнікам беларускіх часопісаў „Іскры Скарыны“ ў Празе й „Калосье“ ды „Золак“ у Вільні. Таксама апублікаваў некалькі артыкулаў у „Слав. аглядзе“. Сьветлая яму памяць⁶⁰.

Ѓ. ј.
С. 83—84

⁵⁸ Назва роднай вёскі Тамаша Грыба — Паляны, а не Паляна.

⁵⁹ Насамрэч у Псыханэўралягічны.

⁶⁰ 9 лютага ў Народным доме на Вінаградах Беларуская рада пад старшынствам В. Захаркі правяла жалобны сход беларускіх, расейскіх і ўкраінскіх эмігрантаў, на якім пра Т. Грыба прамовіў інж. В. Русак, а ягоную дзейнасьць у Чэхаславацкыне і ў нашым часопісе згадаў унів. праф. Я. Пата. — Заўвага рэдактара „Славянскага агляду“.

Пятро Ластаўка

1938 (№ XXX)

Разьвіццё сучаснай беларускай літаратуры ў Польшчы

(урывак)

Побач з М. Танкам, які ақурат выдаў новую нізку „Пад мачтай“, і М. Машарам⁶¹, у якога хутка выйдзе чацьвертая кніга вершаў пад назвай „З-пад стрэх саламяных“, узгадаваў народ і маладую пісьменьніцу. Натальля Арсеньнева — адметная зьява беларускай літаратуры, лірычная паэтка-індывідуалістка з самадастатковым поглядам на сьвет і спэцыфічнымі мастацкімі рысамі. Яна далёкая ад таго, што характэрнае для сучасных беларускіх пісьменьнікаў у Польшчы, то бок ад служэньня вызваленьню народу. Хаця вакол яе ідзе барацьба, яна адчувае сябе самотнай, і своеасабліваю моваю апісвае настроі, трымценьні, сум свайго маляўнічага краю, захапляе чытача мяккасьцю, слодыччу й пяшчотай сваіх мэлёдыяў. Ва ўлоньні беларускай прыроды яна разважае пра людзкое шчасьце й пра будучыню, уцякаючы з шэрага паўсядзённага жыцьця ў сьвет летуценняў.

Я хачу на мінуту забыцца аб горы
і глядзець, як у рожавым захаду моры
косы бледнага сонца сплялісь.

Улюбёная паэтка пара года — „жоўтая, залатая восень“, якую яна ўвесь час апявае. Яна ўзмывае ў прастору па багацьце прыродных фарбаў, але незадаволеная тым, што няздоўная перадаць іх у словах. У першай кнізе ейных вершаў, названай „Пад сінім небам“, ёсьць твор „Край“, што нагадвае зьвершаваную араторыю Гендэля „Чатыры пары года“⁶². Да друку аўтарка падрыхтавала наступную кніжку „Жоўтая восень“.

У апошні час творчасць Арсеньневай перамясьцілася на грунт эпікі, дзе яна ажыўляе фантастычны сьвет русалак, німфаў, сельфідаў, сатыраў, фаннаў і г.д., напрыклад, у вершах „Балотніца“ ці

⁶¹ Аналізу творчасці Максіма Танка й Міхася Машары прысьвечаная першая частка артыкулу Пятра Ластаўкі.

⁶² Здаецца, у Гендэля няма араторыі з такой назвай — аўтар відавочна мае на ўвазе чатыры скрыпічныя канцэрты Антоніё Вівальдзі.

„Плач старога лесуна“. Яна плянуе напісаць на падставе фальклёру даўжэйшыя творы (цыкль „Зачараваны кут“) і разьвіваеца далей у тэматыцы й стылі.

Хведар (Тэадор) Ільяхшэвіч — паэт нетыповы, гэта інтэлектуал з глыбокай літаратурнай культурай, вельмі начытаны. Ягоная творчасць грунтуецца на матывах з жыцця гарадзкой інтэлігенцыі, а вясквы элемент выяўляецца толькі ў форме й стылі. За выняткам гэтага руралізму ў мэтафарах, які з мастацкага гледзішча ёсць вельмі дарэчным, агульны тон ягоных вершаў — урбаністычны, поўны моцнай дынамікі, эмацыйнасці й няўрымснасці. Ён уражвае чытача моцнай вобразнасцю, уздзеянчае на слых цікавай рытмікай. Ягоныя вобразы — незвычайна фрагментарныя й сканцэнтраваныя, але сугестыўным шляхам выклікаюць адпаведны настрой. Менавіта ашчаднасць словаў прымушае нашае ўяўленьне дамалёўваць плястычны вобраз, але праз гэта паэзія Ільяхшэвіча застаецца цяжкай і недаступнай для народу. Нягледзячы на тое, што паэт сьпявае пра гарадзкую працу зь яе сьпехам, ён прызнаецца:

*И так мне жаль вясковых стрэхаў —
як доўга цягнеца там час...*

Трэцяя кніга ягоных паэтычных твораў называецца „Захварбаваныя вершы“.

Паэт усьведамляе, што ягоны народ змагаецца на вёсцы за сваё быцьцё, і верыць, што ён уласнымі сіламі здабудзе сабе свабодную будучыню й пачэсны пасад між народамі. З усіх маладых беларускіх пісьменьнікаў Ільяхшэвіч піша найболей прозы пад псеўданімам М. Дальны. Апрача апавяданняў, раскіданых па розных часопісах, ён мае скончаны раман „Туман“, аднак знайсці для яго выдаўца даволі цяжка. Матэрыял ягоных праявічных працаў таксама гарадзкі, аўтар чэрпае сюжэты з грамадзкага й арганізацыйнага жыцця рабочых. Ягоная проза прасякнутая дэмакратычным духам і агітуе за супрацу інтэлігенцыі з народамі дзеля паляпшэньня эканамічнага становішча апошняга.

Міхась Васілёк падобны да Машары ўжо тым, што жыве на вёсцы й робіць цяжкую фізычную працу. Пры гэтым ён цярпіць ад нястачы, што дазваляе яму зжыцца з патрэбамі свайго народу. Першы пэрыяд ягонай творчасці падагульнены ў нізцы вершаў „Шум баравы“, дзе ён усьпявае вясковае жыцьцё й падае адпаведнае апісаньне

краявіду. Часам ягоныя кароткія вершы набываюць сацыяльны і патрыятычны характар, чэрпаюць з крышталёвых крыніцаў народнай паэзіі. Новая кніга вершаў Васілька „Зь сялянскіх ніў“ паказвае нам паэта ўжо ў новым сьвятле — ён сасьпеў, не наракае, а крочыць наперад разам з сучаснымі плынямі як „сын мільёнаў шэрых, бедных, босых...“

Паэт верыць у новы сьвет лепшага заўтра, створаны працай і накорлівых рабоў, а змагароў. Як вайсковы правадзьр, ён прамаўляе да свайго народу ў закліках да трывушчасьці і сілы, што патрэбныя для посьпеху вызваленчай барацьбы. Як прэзаіт ён апісвае цяжкае змаганьне беларускага селяніна за кавалак хлеба, прычым стылем, даступным шырокім масам, зь якіх ён сам выйшаў. Таму ён настолькі ж папулярны, як і Машара.

Анатоль Бязозка⁶³ адносіцца да пісьменьнікаў вялікага таленту і моцнага размаху, хаця як творца і ня мае такога прызнаньня крытыкаў, бо ён чалавек дабрадушны і мала змагарны. І ён вылучаецца багацьцем словаў, пекнымі стылем і кампазыцыяй. Ідэйна ён падзяляе веру ў сьветлую будучыню, калі

сьлёзы сонца абсушыць, магутны араты
выйдзе зь песьняй і плугам з прабуджанай хаты
новы шлях праараць між цярністых дарог...

З найбольш маладых самы хуткі прагрэс выяўляе Ніна Тарас, чые вершы вызначаюцца лёгкасьцю і рытмічнай музычнасьцю. Сьвежая і глыбокая лірыка дапаўняецца ў яе тэхнічнай распрацаванасьцю. Паэтка мае ня толькі адкрытыя красе прыроды вочы, але і сэрца, адкрытае пакутам беспрацоўных і галодных. Ейным слабым бокам ёсьць невялікі спэктар тэмаў і недахоп асабістага паэтычнага стылю, але ўсё гэта, без сумневу, хутка ў яе выпрацуецца.

За гэтым авангардам маладой беларускай літаратуры крочыць шэраг тых, што яшчэ ня маюць надта выразнага пісьменьніцкага аблічча. Да іх належаць (у альфавэтным парадку⁶⁴): Буралом, Хмара, Дубок, Дубровіч, Гаротны, Іверс, Крыга, Мілуць, Новік, Вількойшыч, Засім, Зьвястун і іншыя.

⁶³ Псэўданім беларускага паэта і пасяляваеннага эмігранта **Мітрафана Рэпкава-Смаршчкі** (1915—2008).

⁶⁴ У арыгінале артыкул напісаны па-польску, таму мы захоўваем тут першапачатковую паслядоўнасьць імёнаў паводле лацінскага альфавэту.

Сам аўтар гэтага артыкулу таксама піша апавяданні⁶⁵ і ўжо падрыхтаваў да друку раман „У пагоні за будучыняй“, дзе адлюстраваная пагоня за хлебам і клопат пра паляпшэнне жыцця народу на падставе развіцця „Беларускай сялянска-работніцкай грамады“, разгаданай у 1926 г., з устаўленай трагедыяй двух закаханых сэрцаў.

Сучасная беларуская літаратура ад свайго пачатку ёсць выразніцай нацыянальных і сацыяльных памкненняў народу і адлюстроўвае нацыянальнае прыроднае асяроддзе. Гэтая ўласцівасць робіць яе зразумелай усяму народу. За кароткі час свайго развіцця яна дасягнула значна высокага мастацкага ўзроўню, які, пры пэўных адметнасцях, параўнальны з вялікімі літаратурамі тых народаў, што маюць досвед некалькіх стагодзьдзяў свабоднага развіцця. Гэтая літаратура, хоць і ўзыходзіла на народнай і дэмакратычнай глебе, не стварае небяспекі для дзяржавы, у межах якой развіваецца⁶⁶.

З польскага рукапісу пераклаў А. Фрынта

С. 353—355

Пераклад і камэнтары Макса Шчура

⁶⁵ Ягонае апавяданне „Дабраславенне“ ў перакладзе В. Кэпэрта надрукавала праская газета „Venkov“ („Вёска“) у нумары 149 за 26 чэрвеня г.г. — Заўвага рэдактара „Славянскага агляду“.

⁶⁶ Мы разумеем гэтую апартуністычную выснову як „captatio benevolentiae“ — спроба здабыць прыхільнасць (лац.), тут маецца на ўвазе — польскіх уладаў, але мы перакананыя, што польская дзяржаўная палітыка ў дачыненні і да беларускай меншасці, гэтак жа як да меншасцяў украінскай і чэскай, будзе і надалей пераследаваць груба асыміляцыйныя мэты, бо абноўленая Польшча відавочна бачыць у гэтым сваю місію, каб і тут зраўняцца з дыктатарскімі дзяржавамі восі Бэрлін—Рым. У адваротным мы здолеем пераканацца толькі тады, калі нейкі беларускі пісьменьнік атрымае польскую дзяржаўную прэмію, накітавал тых, якімі колішняя ЧСР уганароўвала сваіх немцаў. — Заўвага рэдактара „Славянскага агляду“.

Гэты нумар часопіса выйшаў пасля падпісання Мюнхэнскай дамовы й акупацыі войскамі Нямеччыны, Польшчы й Вугоршчыны часткі тэрыторыі Чэхаславацкай рэспублікі ў сакавіку 1938 г. Ад гэтага часу да стварэння пратэктарату „Багемія й Маравія“ ў 1939 г. краіна стала неафіцыйна называцца „Другой рэспублікай“. У святле тагачасных падзеяў патрыятычныя антыпольскія патас рэдакцыі часопіса цалкам зразумелы.

КАЛЯРЫСТЫЧНАЯ ЛЕКСЫКА ЯК ВОБРАЗНЫ СРОДАК У МОВЕ ТВОРАЎ НАТАЛЬЛІ АРСЕНЬНЕВАЙ

Мова мастацкай літаратуры заўсёды знаходзіцца ў цэнтры ўвагі лінгвістаў. Асабліва гэта датычыць клясычных твораў, дзе мастацкае слова нясе адбітак эпохі, у якую жыве пісьменьнік, адлюстроўвае спэцыфіку аўтарскага сьветаразумеьня й сьветаўспрымання.

Неад'ёмнай часткай практычна кожнага літаратурнага тэксту ёсьць лексыка са значэньнем колеру, ці, інакш, колераабзначэньні, каляронімы. Гэтыя словы могуць ужывацца ў большай або меншай ступені, але яны прысутнічаюць у вэртыкальным кантэксьце, уваходзяць у склад тропаў, ствараюць яскравыя й запамінальныя малюнкi, выклікаюць розныя эмацыйныя рэакцыі. А „псыхалягічны аспэкт успрымання колеру зьвязаны з культурнымі, сьветапогляднымі, эстэтычнымі традыцыямі асяродзьдзя, у якім вырас і сфармаваўся чалавек, зь яго мінулым досьведам, памяцьцю, асацыятыўным характарам мысленьня“, — заўважае знаўца калярыстыкі Я. Панамарова¹. Усебаковы аналіз колераабзначэньняў дазваляе асэнсаваць глыбінныя тэкставыя мікраструктуры, якія істотна пашыраюць сэмантычную прастору колеру. Але дасьледаваньне асаблівасьцяў стварэньня вобразу, мэханізму рэалізацыі адмысловых мастацкіх прыёмаў мусіць адбывацца з улікам жанравых адметнасьцяў твора. Як правіла, вершаваныя, празаічныя й драматычныя тэксты характарызуюцца рознай частотнасьцю мастацкіх прыёмаў, стылістычных фігур, дзе адным з кампанэнтаў выступае колеравая лексэма. На нашу думку, несумненную цікавасьць для дасьледаваньня мае паэтычная мова, дзе колеравыя вобразы вылучаюцца выразнай яскравасьцю, асацыятыўнасьцю, утрымліваюць эле-

¹ Пономарёва, Е. Цвет в интерьере. Минск, 1984. С. 8.

мэнты сымболікі й алегорыі. Калярыстычная лексыка валодае істотным сэмантичным, сынтагматычным і выяўленчым патэнцыялам, спрыяе забяспечаньню своеасаблівага эстэтычнага дыялёгу паміж пісьменьнікам і чытачом. Аналіз структурна-сэмантичнай арганізацыі каляронімаў, прыёмаў колеравага кантрасту, колеравай гармоніі й дысгармоніі дапамагае выявіць індывідуальна-аўтарскую адметнасьць ужываньня лексычных адзінак у мове літаратурных твораў, характар асацыятыўных сувязяў, якія пры гэтым узьнікаюць, асэнсаваньне спэцыфіку вобразнага мысьленьня пісьменьніка. Выкарыстаньне аўтарам колеравай лексыкі, творчае пераасэнсаваньне яе сэмантичнага патэнцыялу ёсьць важным элемэнтам дасягненьня мастацкай вобразнасьці й выразнасьці. „*Бачаньне сьвету ў колеры — адно з найбольш моцных чалавечых адчуваньняў, — зазначае расейская дасьледчыца калярыстыкі І. Кулікова. — Мы даволі лёгка запамінаем фарбы, і зрокавае ўяўленьне колеру няцяжка выклікаць, назвайшы адпаведнае слова. Таму мойныя сродкі абазначэньня колеру, даступныя ня толькі розуму, але й пачуцьцю, валодаюць вельмі вялікімі выяўленчымі магчымасьцямі*“².

Колер заўсёды ёсьць носьбітам пэўнай інфармацыі, мае сэнсавы й пачуцьцёвы змест, сталыя сымбалічныя значэньні. Сэмантика асноўных колераў склалася яшчэ ў дагістарычным грамадстве й з таго часу ня вельмі змянілася. Колер — гэта сродак спасьціжэньня рэчаіснасьці, сродак зносін людзей, сродак пачуцьцёвага ўздзеяньня на чалавека. На думку Л. Міронавай, „*узьнікае „мова колеру“ — адметная знакавая сыстэма, да вывучэньня якой можна дастасаваньне мэталёгію сэмантикі. Дасьледніца вылучае некалькі спосабаў сэмантизацыі колеру, якія ўзьніклі яшчэ ў старажытнасьці: аналёгіі з аб’ектам і зьявамі; асацыяцыі зь любымі адчуваньнямі й эмоцыямі; атаясамліваньне з абстрактнымі паняццямі непасрэдна-пачуцьцёвым, эмацыянальным чынам*“³. Багаты для аналізу матэрыял дае паэзія як вобразная й маляўнічая мастацкая мова. „*Увершаваным тэксьце рэчывыны вобраз мае колеравае прызначэньне, якое чытач спачатку можа толькі інтуітыўна ўявіць, а потым з дапамогай фантазіі на жывапісным палатне ператварыць колеравую асацыяцыю ў канкрэтную форму, калі апошняя ёсьць адлюстраваньнем усяго таго, што хвалюе, натхняе чытача, бо часта менавіта колеравая форма, у ліку*

² Кулікова, І. Две цветные картины мира // Русская речь. 1971. №3. С. 10.

³ Миронова, Л. Цветоведение. Минск, 1984. С. 15.

іншых фактаў, адухаўляе нежывую матэрыю, робіць яе дынамічнай⁴.

У гэтым сэнсе надзвычай цікавым бачыцца аналіз спэцыфікі выкарыстання колеравай лексыкі ў творах знакавай асобы беларускай літаратуры — Натальлі Арсеньневай, дзе, што характэрна для клясычнага мастацтва, адлюстраваны асаблівасці нацыянальнага сьветапогляду, канцэптуальна важныя паняцці, маральныя каштоўнасці народу.

Спачатку паспрабуем асэнсаваць частотнасць выкарыстання колераабазначэнняў, бо „агульнавядома, што аб’ектыўныя ўласцівасці мовы ўвасабляюцца як у якасных, так і ў колькасных прыметах, — зазначае Н. Мажэйка. — Таму мовазнаўцы мінулага неаднойчы зьвярталіся да колькасных ацэнак, выкарыстоўваючы іх пры вывучэнні розных моўных зьяваў, і ўказвалі на неабходнасць гэтых ацэнак у сувязі з тым, што якасныя адрозненні моўных структур у шэрагу выпадкаў могуць быць патлумачаны толькі колькаснымі адрозненнямі і што якасць мовы ўвогуле залежыць збольшага ад колькасных суадносін тых ці іншых моўных элементаў⁵. Сапраўды, статыстычныя дадзеныя ёсць важным чынікам пры шматаспэктным аналізе выкарыстання колераабазначэнняў у мастацкім тэксьце. У паэзіі Натальлі Арсеньневай сярод колеракодаў⁶ дамінуе жоўты — 359 згадак. Колеракод жоўты вылучаецца самай вялікай колькасцю колераэлементаў (24), якія характарызуюць розную ступень насычанасці: руды, буры, залаты, мядзяны, палавы й інш. Удакладнім, што агульная колькасць розных колеранайменьняў у паэзіі Натальлі Арсеньневай — 118.

Ахраматычны колеракод белы паводле частотнасці ўжывання таксама прадуктыўны — 339 згадак — і таксама мае шырокі дыяпазон адценьняў (22): срэбны, сівы, пэрлавы, сьнежны й інш.

⁴ Ігнацюк, А. Колер, прастора і час у сучаснай беларускай паэзіі. Аўтарэф. дыс. на атрыманьне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук. Брэст, 1999. С. 6.

⁵ Можейко, Н. Статистические методы исследования лексики. Частотные словари // Методы изучения лексики / Под ред. А. Е. Супруна. Минск, 1975. С. 94.

⁶ **Колеракод** — сэмантичная дамінанта, якая аб’ядноўвае колераэлемэнты: усе лексэмы са значэньнем адценьняў адпаведнага колеру. Кодавымі выступаюць сем спэктральных (храматычных) назваў — аранжавы, чырвоны, жоўты, зялёны, сіні, блакітны, фіялетаваы, — а таксама тры неспэктральныя (ахраматычныя) — белы, чорны, шэры.

Трэці паводле распаўсюджанасці — колеракод *сіні* — 267 колеравых адзінак, але колькасць яго колераэлементаў амаль у два разы меншая за папярэднія два коды — 13.

Колеракоды зялёны і чырвоны маюць аднолькавую колькасць згадак — 126 і 124 адпаведна. У іх склад уваходзяць самабытныя аўтарскія колераабзначэнні: „змарагдавы“, „дёмнарунны“, „шыпшынна-ружовы“ і інш.

Ахраматычныя колеравыя коды *шэры* і *чорны* вызначаюцца меншай прадуктыўнасцю ў параўнанні з храматычнымі, а таксама не валодаюць разгалінаванай сыстэмай колераэлементаў. Асобна вылучым групу каляронімаў пад умоўным кодам *шматфарбавасць*. Гэта найменшая група колеравых словаў (9).

Калі казаць пра распаўсюджанасць канкрэтных колераэлементаў, то гэта *сіні* (204), *белы* (153) і *залаты* (137). Цікава, што такія колькасны парадак дакладна наадварот капіюе ўжо згаданую герархію частотнасці колеракодаў (*жоўты*, *белы*, *сіні*). Такая карціна можа быць патлумачаная індывідуальна-аўтарскімі колеравымі прыярытэтамі і ідэйнай зададзенасцю твораў. А прыналежнасць самых распаўсюджаных колераэлементаў да найбольш прадуктыўных колеракодаў толькі пацвярджае заканамернасць: названая колеравая гама нясе найбольш значную сэнсавую і эстэтычную нагрузку ў паэтычным радку Натальлі Арсеньневай. Самы яскравы прыклад гэтага — назвы першых зборнікаў: „Пад *сінім* небам“ і „*Жоўтая* восень“. Колеравыя вобразы тут заўсёды жывыя, рухавыя, натуральныя. „*Бачаньне навакольнага сьвету ў колерах* *вымагае ад творцы ня толькі добрага ведання моўных сродкаў перадачы разнастайных адценьняў і іх пераліваў, насычанасці, але й асабістага прыроднага таленту да колерапісу. Калі мастак малюе фарбамі, то паэт і праяік жывапісуюць словам, якое павіннае ня толькі быць дакладным, але й зіхацець, пералівацца бляскам, перадаваць ступень інтэнсіўнасці афарбоўкі, яе характар*“, — слухна сьцьвярджае Дз. Паўлавец⁷. Таму колеравае значэнне можа рэалізоўвацца ў межах розных самастойных часцінаў мовы. У творах Натальлі Арсеньневай каляронімы найчасцей рэпрэзэнтаваныя прыметнікамі, радзей — дзеясловамі, значна радзей — назоўнікамі, дзеепрыметнікамі, прыслоўямі, дзеепрыслоўямі. Разгледзім больш падрабязна асаблівасці выкарыстання кожнага колеракоду ў мастацкім радку паэтыкі.

⁷ Паўлавец, Дз. *Белы ветразь на сініх азёрах* // *Полымя*. 2000. № 9. С. 238—239.

Як ужо адзначалася, найбольшую колькасьць колераэлементаў мае код *жоўты*. Самы распаўсюджаны каляронім коду — *залаты*. Як адзін з боскіх колераў, *залаты* лічыўся клясычнай эстэтыкай „матэрыяльным увасабленьнем сьвятла, яго ўспрымалі як знак багацьця і ўлады“⁸. У прааналізаваных намі творах *залаты* найчасцей утварае камбінацыі з назоўнікамі, якія ёсьць неад’емнымі кампанэнтамі пейзажных замалёвак, асабліва восені: *Залатою мяцеліцай кружаць лісьці, / Дываны залатыя па вуліцах сьцелюць* („Не астыць нам“); *Твой супакой мяне ў сіло ня зловіць: / З калосьсем залацець хачу ў палёх я!* („Тут гэтага няма“); *З пабітых шыб, з пустых саней глядзела вусьціш. / А ліпень, хоць бы што, іх сонцам залаціў* („Зьнічы“). Можна меркаваць, што восень тут „ня толькі й ня столькі пара згасаньня, а найперш — перадумова аднаўленьня, адраджэньня“⁹. У пэўным сэнсе набліжаецца праз сымбалічнае пераасэнсаваньне да лексэмы *залаты* адносна малачастотны прыметнік *мядзяны*: *Дык ударма, як гром, ды лінем навалніцай, / Дык праб’емся ж крыніцай з-пад зямлі угару, / Каб мядзянай пшаніцай мог зігцець, каласіца / Наш загон і бязмежжы твае — Беларусь* („Песьня каліноўцаў“). Непасрэдна кодавы каляронім — *жоўты*, дастаткова блізкі сэмантычна да колераэлемэнту *залаты*, падтрымлівае пераважна станюўчую канатацыю. А колераабазначэньні *руды*, *пажоўклы* маюць, наадварот, адмоўную эмацыянальную афарбоўку, паралельна рэалізуючы сымбалічнае значэньне „пусты, бязрадасны, пануры“: *Раззлююся, спрабую, мо гнеў ператне / Век ягоны бязмэтны, зрудзелы / І згіне* („Каб мой гнеў“); *Лінаў лісьцейка хварбай гарыць залатою, / Сад пажоўклы цямнее, маўчыць* („Сьветлы дзень дагараец над сумнай зямлёю...“). Можна сьцьвярджаць, што ўнутры коду *жоўты* ў творах Натальі Арсеньневай назіраюцца своеасаблівыя канатацыйныя бінарныя апазыцыі: *залаты/мядзяны* — *руды/пажоўклы*. „Мэталічныя“ колеры ў творцы — гэта ўвасабленьне сьвятла, а *руды* й *пажоўклы* — цемры.

У сыстэму колеракоду *жоўты* паэтка таксама ўводзіць колеранайменьні *іржавы*, *буры*, *рыжы*, *васковы*, *каштанаваы*, *сонечны*. Яны пераважна выкарыстоўваюцца ў восеньскіх (хоць і ня толькі) пейзажных замалёўках: *Не адгукаецца даль сытая / Жоўтай сьяўбы... / Ціша васьеньнага дня, / Іржавая пустка наўкола...* („Асеньнага дарога“); ...

⁸ Бычков, В. Византийская эстетика. Москва, 1977. С. 5.

⁹ Мішчанчук, М. „Між берагамі“ // Культура беларускага замежжа. Кн. 1. Мінск, 1993. С. 26.

кленчыць перад ім лясоў лілёвых шлях / Ды налітыя імглою далечы **бурых** пожняў... („Вечар ў Вільні“); *Ах, лужына яшчэ, ледзь-ледзь не акіян, / Мутная, **рыжая**, без канца і без краю...* („Калумб“). Апошні каляронім, заўважым, толькі „ў сваім старажытным ужываньні (як назва масьці) захоўвае першапачатковае значэньне, называе больш ці менш пэўны колер. Што да ўсіх астатніх яго ўжываньняў, то слова „рыжы“ адрозьняеца тым, што перадае самыя розныя адценьні колераў: чырвона-жоўты, чырвона-буры, жоўта-буры, жоўта-карычневы і г.д.¹⁰. Гэта значыць, кожны чытач па-свойму будзе бачыць афарбоўку прадмету, знаходзіць у ёй нейкія адметныя адценьні. Але ў любым выпадку ўспрыманьне кантэксту адбываецца праз падсвядомае асэнсаваньне колеравай гамы.

Колераэлемент **васковы** мае адмоўную канатацыю, калі характарызуе вонкавы выгляд чалавека: *Госьцю вядун із усьмешкай вітае, / Ей-няня думкі як быццам гартае. / Белы, высокі, калматыя бровы, / Твар, як і лес той, пажойкль, **васковы*** („Дзяўчына“). Тут пэярэтыўнасьць падмацоўваюць асацыяцыі са сьмерцю, напамінкам пра якую часта зьяўляюцца **васковыя** свечкі.

Сярод іншых адсубстантыўных прыметнікаў са значэньнем колеру адзначым лексэмы **каштанава**, зь нетрадыцыйным апісаньнем сьнегу, і **сонечны** — з адлюстраваньнем найбольшай ступені праяўленьня сьвятла: *У ходзішча шчырбах **каштанава** тае сьнег* („Прощча“); *Богу-Сыну малілася ўсё — / Агарож прыдарожных каменьні, / Маладых ячмянёў каласьсё, / Цёплы вецер, што згортаў з дарогі вір нялёсткаў... / **І сонечны** пыл...* („І была там вясна...“).

Для колерапісу Натальлі Арсеньневай характэрнае выкарыстаньне каляронімаў са значэньнем непаўнаты якасьці: **бураваты**, **залацісты**, **прыжакіцелы**, **недажойкль**, **жаўтавы**, якія часьцей ужываюцца ў дачыненні да колеру лістоты дрэваў: *За калыскай, за хатай былі дарогі, / ...І далёкіх бароў **бураватыя** рогі, / І на пожнях нябёс — балачын снапы...* („Косы“); *Тут залатую хаваюць моўчкі / Ледзь першы **жаўтавы** ліст залунае над мурам...* („Адцьвітаньне“). Зьявляюцца на сябе ўвагу самабытныя, аўтарскія колеранайменьні, якія адносяцца да коду **жоўты**, у прыватнасьці, кампазыт **залатаклённы**: *Ці ў вадзін яшчэ верасень **залатаклённы** / Мы душою і сэрцам трывожным уліпнем?* („Ня так лёгка“).

Такім чынам, выразна бачна, што колеракод **жоўты** ў творах Натальлі Арсеньневай мае разгалінаваную сыстэму элемэнтаў. Гэта пад-

¹⁰ Зайцев, А. Наука о цвете и живопись. Москва, 1986. С. 106.

крэсьлівае важнасьць найбольш сьветлых адценьняў у колеравай карціне сьвету паэткі, яскрава дэманструе яе слоўнае багацьце, сьведчыць пра карпатлівую працу над вобразам.

Другі найбольш распаўсюджаны колеракод — белы. Значна часцей у кантэксьце выкарыстоўваецца ўласнакодавы каляронім, які ў поўнай меры перадае адценьні самых сьветлых фарбаў. Колер зьвязаны з важнымі для паэткі хрысьціянскімі матывамі: „сьвечкі *белыя*“, „*белы вянок*“, *Над дахамі, увыш узьняўшы белы крыльля, / Стаіць, усё ў вагні, / Трохкрыжжа на старожы; У белай рызе рабіны стаяць; Высокі, белы хорам* і інш. Верш „Малітва“, які стаў рэлігійным гімнам Беларусі, выразна пацьвярджае канцэптуальную значнасьць хрысьціянскіх прыярытэтаў у сьветапоглядзе паэткі.

У пэўных фрагмэнтах прасочваецца выразная сувязь колераўспрымання з фальклёрнымі матывамі, назіраецца своеасаблівая пераёмнасьць народных традыцый: *...Слалі стрэлы ў грудзі яго белыя, / Слалі стрэлы ў вочы яго сьмеляя...* („Лебядзінае возера“).

У кантэксьце паэтычнай традыцыі пачатку ХХ ст., асабліва ў эстэтыцы сымбалізму, белы колер асацыюецца з „зараджэньнем новага ў жыцьці, пераўвасабленьнем сьвету“¹¹. Падобныя матывы прасочваюцца і ў Натальлі Арсеньневай: *Без такіх мы прыжджом бела-бела ўсьпененых маяў, / Залатога пяску каласоў... / Возьмем ічасьце сабе і Табе!* („Краіне“). Дасьледніца калярыстыкі Л. Званарова сьцьвярджае, што белы колер у паэткі выклікае „глыбока асабістыя асацыяцыі. Для Н. Арсеньневай гэта, вядома, у першую чаргу родная Беларусь. Ледзь зьявіліся ў напісаным ужо ў ЗША вершы Н. Арсеньневай, „Час ня час“ „белая пляма“, „белы цьвет“, як адразу ж узьнікае лірычная тэма Радзімы“¹²: *Песьцяць сэрца й худыя вазоны й брукі / Ў белі паперкавай лускі. / І ўсё чыста — бо вецер з Гудзону / Сяньня нейкі зусім беларускі!*

Акрамя галоўнага каляроніму ў мастацкім радку паэткі намі адзначаюцца й іншыя лексэмы-колераэлементы, што ў той ці іншай ступені адлюстроўваюць адценьні белага. Яны выступаюць неабходным кампанэнтам пры вобразнай характарыстыцы навакольнага асяродзьдзя, пераважаюць у амалёўцы зімы, дрэваў увесну, ночы: *Месяц плёнчык зпад хмараў прарос і задрыжэў, / Заківаўся, заплакаў у лужынах, /*

¹¹ Иванов, Н. Символы в рассказе А. Н. Толстого „Овражки“ // Русская речь. 1989. №4. С. 140.

¹² Званарова, Л. Колеравая сімволіка ў паэзіі Зінаіды Гіпіюс і Натальлі Арсеньневай // Культура беларускага замежжа. Кн. 3. Менск, 1998. С. 101.

Срэбным рассытаным макам... („Туман“); *Дзень яшчэ ці дзесяць, і пялёсткаў **сьнежных** / Май насыпле ў сеці яблынных садоў...* („Велікодным раньнем“); *Кіну ж, рыну на вецер тугу, / Хоць усюды руіны, руіны / І кастрою **сівай** церушыць / Абыякавы восеньскі дзень...* („Хоць усюды руіны“). Тут заўважым, што колераэлемент **сівы** рэдка ўжываецца Натальяй Арсеньневай у сваім наўпростым значэнні — для перадачы колеру валасоў. Часцей выкарыстоўваецца ў апісанні пахмурных, бяз сонечнага святла, пейзажаў, для актуалізацыі пэяратыўнасці. Таму можна гаварыць пра агульную канатацыйную амбівалентнасць у суадносінах „белы—сівы“: *Ярылаў **белы** конь / Праменьмі, ўплеченымі ў грыву, / Прапаліць сьмерць і сьпеў падкоў, / Абвесьціць свету дзень шчаслівы* („Ярылаў конь“); *Так неяк збрыдла мне ўсё. / Жыццё даўно ў жалобнай раме. / Стапаны мрой **сівы** драсён* („Асеньні холад“). Ужываньне колераэпітэту **белы** ў адным мікракантэксьце зь імем бога сонца Ярылы яшчэ раз падкрэслівае сымбалічнае значэнне названага колеру — „*святло ва ўсіх праявах*“. Гэта і сонца, і боскасьць, і жыццё, і вера. **Сівы**, наадварот, сымбалізуе разгубленасць, будзённасць, страту душэўнай раўнавагі.

Варта адзначыць, што ў шэрагу выпадкаў Наталья Арсеньнева малое „нябесныя“ рэаліі — хмары, зоры — пры дапамозе своеасаблівых адсубстантыўных колеравых сынонімаў пэрлавы, жамчужны ў індывідуальна-аўтарскай інтэрпрэтацыі: *І **парловыя** хмаркі вяночкі плялі / Над паўсоннай, імглістай прасторай зямлі...* („Ішла вясна“); *Пабялелі зоры... / Воз **зямчужны** дышаль павярнуў да ўсходу... / Высах Млечны Шлях...* („Стары Сымон“). Такія аўтарскія наватворы выразна карэлююць з больш пашыранымі формамі, але адначасова выдатна ілюструюць моўны густ творцы. Да таго ж, можна меркаваць, каляронім **зямчужны** ў азначэнні сузор’я невыпадковы. „*Зоркі як элемент рэальнага свету ў рытуальным і фальклёрным кантэксьце набываюць сымбалічны зьмест. Так, яркае зьзяньне звязвала зоркі ў сьвядомасці чалавека з каштоўнымі камянямі, бісэрам, срэбрам, золатам*“⁴³. І лексэма **зямчужны** мае тады амбівалентны характар: тут і жэмчуг (пэрл), і зьзяньне. Яшчэ адно сьведчаньне ўдмлівага падыходу аўтара да выбару моўных сродкаў.

Сярод іншых лексэмаў, якія ўваходзяць у структуру колеракоду **белы**, адначым дзеве групы каляронімаў: што абазначаюць непаўна-

⁴³ Леўкавец, М. „Сьвечак многа гарыць, а ніводнай не патушыць“: Вобраз зорак у духоўнай культуры славян // Роднае слова. 2002. № 2. С. 102.

ту якасьці, слабую насычанасьць колераў: *бялявы, бялёсы, сіваваты, сівавы*; і што паказваюць, наадварот, на найбольшую ступень колеравай насычанасьці: *белы-белы, найбольшы, сівы-сівы, сьнежна-белы*.

Калі прыметнікі з сэмай непаўнаты якасьці ўтвараюцца пры дапамозе адпаведных суфіксаў — „-ават-“, „-ав-“, „-яв-“, „-ёс-“ — г. зн. праз унутраную сынтагму, то словы са значэньнем праяўленьня высокай ступені якасьці — гэта прыметнік у форме найвышэйшай ступені параўнаньня, а таксама кампазыты, утвораныя паўторам каляроніму або ўжываньнем колеравага сыноніму ў першай частцы. У мастацкім радку яны дазваляюць перадаць найдрабнейшыя адцэньні колеру, вылучыць нейкую дэталю, акцэнтаваць на ёй увагу чытача: *Плакаў стары, абціраючы вочы, / Сьлёзы буйныя сплывалі равочкам, / З твару ў кары ў лішаёх сіваватых, / Зьзялі расою на вуснах калматых („Лясун“); Ён наблытаў дзіўныя вузory / Ў гальлі разварушаных дрэў, / Ён маркотныя ніваў разory / Сьнежна-белай пялёнкай адзеў...* („Першы сьнег“).

Такім чынам, матэрыял паказвае, што колеракод белы як адзін з найбольш важных у Натальлі Арсеньневай валодае істотным сынтагматычным і сымбалічным патэнцыялам, вызначаецца багацьцем асацыяцый і разам з тым захоўвае традыцыйнае значэньне чысьціні, некрутасьці.

Яшчэ адзін прадуктыўны ў мове твораў паэткі колеракод — *сіні*. У большасьці выпадкаў ён рэпрэзэнтаваны ўласнакодавым каляронімам. Сіні ў традыцыі сымбалізму — „гэта і ўвасабленьне патаемных жаданьняў, мараў і нават намёк на недасяжнае, іншымі словамі, на сусьветныя, касьмічныя гармоніі“¹⁴. Як сьведчаць розныя дасьледаваньні, у мінулым *сіні* меў звычайна адмоўную канатацыю. Так, на думку Ё. Гётэ, *сіні* выяўляе „дзіўнае і амаль невыказнае ўздзеяньне. Як колер — гэта энэргія, але ён стаіць на адмоўным баку... У ім спалучаецца нейкая супярэчнасьць узбуджэньня і спакою“¹⁵. Але ў Натальлі Арсеньневай каляронім толькі ў нязначнай ступені адлюстроўвае адмоўную канатацыю. Лексэмы з такой характарыстыкай фіксуюцца ў тэкстах паэткі нячаста й пераважна ў малюнках вечара й ночы: *І ходзіць па месьце зьмярканыя ў зрэбі / Сьсініельмі пальцамі сэрыцы цярэбіць („А ўсё ж будзем жыць“)*. Пазытыўная ж сымбаліка сіняга колеру вы-

¹⁴ Званарова, Л. Колеравая сімваліка ў паэзіі Зінаіды Гіпіюс і Натальлі Арсеньневай... С. 140.

¹⁵ Гёте, И.-В. Избранные сочинения по естествознанию. Москва, 1957. С. 315.

разна прасочваецца праз карэляцыю з вобразамі нябесных рэалій. Натальля Арсеньнева падчас цяжкіх жыццёвых выпрабаванняў, як і кожны хрысціянін, шукае падтрымкі ў Богу, у веры, якія ўвасобленыя ў вобразе чыстага неба, супрацьпастаўленага зямным клопатам: *Ад злых, няветлых песьняў гора, / Ад змораў шэрае зямлі, / У небе сіню, ў неба мора / Ты зрок прысталы падымі. / У сінім небе няма распачы глухой, / Што гасіць паволі ўсё, / Пад сінім небам усё іначай — / Здаецца светлым, як сны, жыццё...* („Пад сінім небам“); *Краскі — памяткі песьні званкіх жаўрукоў / Пад наветкаю сініх нябёс* („Ішла вясна“).

Сіні колер невыпадкова ёсць сымбалам Радзімы, бо менавіта „сінія“ (светла-сінія, цёмна-сінія — гэта ўжо іншая рэч) — канцэптуальныя для беларуса паняцці: неба, рэкі, азёры, лён, валошкі. Разам з тым адзначым, што побач зь сінім у апісанні Айчыны паслядоўна ўжываюцца каляронімы *блакітны* й *васільковы*: *Сягоньня — Бацькаўшчына й мы — адно. / У кажным сэрцы тут яе аскепак сіні / Мігціць, запайшы глыбака на дно. („Чаго тужыць“); Тады ўміг зьвяз сталёвы / З блакітнай Бацькаўшчыны зьвяжам, / І раз нарэсьце моцным словам ня нам, / А мы штосьь сьвету скажам!* („Сталёвы зьвяз“); *...Шчасьце — ява, праўда, не адно — надзея, / Васільковай цішай Беларусь сінее...* („Не заплачу болей“).

Каляронім у пэатцы выразна выяўляе так званыя „няўласныя якасьці колеру“, адлюстроўваючы аптычную сэму „адлегласьць да аб’екту“ й тэрмічную сэму „холад“: *Тонкай мглой абвязаліся сінія далі, / Сінія-сінія далі на ўзьмежжы нябёс* („Разьвітаньне“); *Студзёныя хмары паўзуць у руіны, / Настыглуу цэглу лілёвяць і сіняць...* („А ўсё ж будзем жыць“). Але адначасова ў Натальлі Арсеньневай каляронім можа рэалізоўваць і адваротнае значэньне — „цяпло“: *Загулі, запелі цёплым сінім раньнем / Галасы гармат, / Галашэньнем-плачам бабы да аселіц / Выправілі ўзятых на вайну салдат* („Стары Сымон“). Згаданая зьява мае важнае значэньне для правільнага разуменьня мастацкага тэксту. У асобных выпадках побач з вобразнай характарыстыкай аб’екту аўтар паказвае й на яго прасторавае разьмяшчэньне, дае нейкую дадатковую інфармацыю. У сваю чаргу, гэтую інфармацыю трэба своечасова расшыфраваць, прааналізаваўшы ролю каляронімаў у кантэксце. Сярод іншых адметных прыкладаў выкарыстаньня элемэнтаў колеракоду прыгадаем наступныя выпадкі індывідуальна-аўтарскай інтэрпрэтацыі колералексымаў: *Вёсны кідалі вам на вакно, / На злезныя йржавыя краты / Зырка-сіняга шоўку малы, / Неда-рэчна малы шкумяток...* („Краіне“); *Зьвініць мэлёдыя... / Кальшучь*

цішу тоны, / Пяе ўсё аб вясьне **лілёвы** змрок („Мэлёдыя“). Сынтагма **лілёвы** змрок — сапраўды паказальная ў сэнсе разуменьня спэцыфікі колераўспрымання Натальлі Арсеньневай. Варта згадаць, што, паводле нашых даследаваньняў, „змрок“ у творах беларускіх пісьменьнікаў найчасьцей „шэры“.

Падсумоўваючы сказанае, заўважым яшчэ раз, што *сіні* — перадусім пазытыўны колер у творах Натальлі Арсеньневай. І, можа быць, пазытыўны ў большай ступені, чым у іншых беларускіх паэтаў. Нездарма ж колеравая прымета засталася зафіксаванай і ў назьве зборніка — „Пад **сінім** небам“.

Іншыя храматычныя колеракоды — *зялёны* й *чырвоны* — рэпрэзэнтаваныя ў мастацкіх кантэкстах прыблізна з аднолькавай частотнасьцю. *Зялёны* ў паэткі сымбалізуе сьвет прыроды, душэўную раўнавагу, якая набываецца ў тым ліку і ў жывым асяродзьдзі, сярод прыроды. Можна сказаць, што „*эта той тып сьветаўспрымання, калі чалавечая, творчая ўвага канцэнтруецца на пэўных імгненьнях, у перажываньнях, што імкнуцца ўраўнаважыць лёс чалавека зь лёсам Натуры, адчуваньнем паўнаты і сьвяточнасьці быцьця, спрабуюць перадаць нават у будове верша гармонію, лагоднасьць навакольнага сьвету*“¹⁶: *Не ў царкоўцы, малітвай, сьвятою вадой — / Ахрысьціў мяне нехта ў зялёнай дуброве* („Ахрысьціў мяне нехта ў зялёнай дуброве.“). Большасьць каляронімаў коду — лексэмы з значэньнем чыстага колеру, нярэдка мэтафарызаваныя: *Абляцелі вішні. Пагусьцелі клёны, / Зашумей, бы ўлетку, сьвежы, новы гай, / Праляцеў нячутна красавік зялёны, / На зямлі пануе сьветла-пышны май* („Май“). А. Някрасава слухна заўважае, што „*аб’яднаньне ў адно спалучэньне канкрэтнага колеравага эпітэту й назвы часавага адрэзку стварае пачуцьцё незвычайнасьці, нечаканасьці дадзенага ўжываньня*“¹⁷.

Сярод іншых лексэмаў з значэньнем зялёнага колеру адзначым пастацку пераўвасобленьня каляронімы ў наступных кантэкстах: *Дзень канаў зь недаверлівай, кволай усьмешкай, / З прыкрай, горкай, усьмешкаю хворых людзёў, / І зьвінелі яму разьвітаньне узьмежкам / Зелянкавыя конікі — дзеці палёў* („Разьвітаньне“); *Я не живу вясной. / Рунеюць сенажаці, / Курэе сіні дым над кратамі палёў...* („Заміж мяне“). Значэньне каляроніму-дзеяслова *рунець* — „*вылучацца зялё-*

¹⁶ Сямёнава, А. Лёс і над Лёсам // Арсеньнева, Натальля. Яшчэ адна вясна. Менск, 1996. С. 11.

¹⁷ Некрасова, Е. Синее, голубое у С. Есенина // Русская речь. 1979. №4. С. 40.

ным колерам “і „ўзьходзячы, зелянец“. Сэмантычны характар колераабазначэння рэгляментуецца кантэкстам. Выкарыстоўваючы сталую прыкмету зьявы, Натальля Арсеньнева ўзбагачае сэнсавую структуру лексэмы, якой гэтая зьява называецца.

Варта адзначыць, што значную колькасць колеранайменняў коду зялёны складаюць кампазыты: чорна-зялёны, жутла-зялёны, цёмна-рунны, ясна-зялёны, фасфарычна-зялёны й інш. Таму можна сцьвярджаць, што ў межах колеракоду зялёны складаныя колералексэмы нясуць надзвычай істотную вобразную нагрузку.

Чырвоны ў мове твораў Натальлі Арсеньневай — гэта ў першую чаргу колер сонца, часьцей — яго заходу, колер сьвітання, а таксама колер восені: *Яе лістаю я, — / А сонца дыск чырвоны / Зьбіраецца тым часам найцёк* („О, родны край!“); *А ўвосені ізноў — заміж мяне асіны / Чырвоны гасяць жар у рэдкім тумане...* („Заміж мяне“). Але часам адценьне чырвонага — мастацкае ўвасабленьне вайны, пакутаў, гора. Эпітэт *кывавы* ў наступным фрагмэнце толькі падмацоўвае адмоўную сымболіку: *Не рупіць іх нішто. / Жалівыя змаганьні, магутны чар вайны, / Кывавыя сьвітання больш не хвалююць іх...* („Палеглым“). Такая эмацыянальна-экспрэсіўная афарбоўка каляроніму можа быць патлумачаная й наступным чынам. Пакуты й бадзяньні, якія зазнала пісьменьніца праз савецкія ўлады, абумовілі прысутнасьць элемэнтаў антысаветызму й антыбальшавізму ў яе грамадзянскай паэзіі. „У Арсеньневай, на думку Званаровай, гэта адчуваецца й на ўзроўні яе стаўленьня да рэвалюцыйнага чырвонага колеру, якім так захапляліся савецкія паэты, яе сучасьнікі. Паэтка ўводзіць яго ў свае тэксты вельмі рэдка, аддаючы перавагу блізкім колерам“⁴⁸. Такімі выступаюць сэмантычна блізкія лексэмы — *ружовы*, колеранайменні са значеньнем „ярка-чырвоны“ — *барвовы*, *пурпуровы*, *вішнёвы*, а таксама дзеяслоў ірдзеца — „вылучацца ярка-чырвоным колерам“: *Гул пайшоў па вёсцы: ад гасьцінца, / Сьценкай ружавей празрысты, залацісты пыл...* („Зьнічы“); *Ападаў на мае сьляды, па расе, / Дрэў барвовых ліст, / Спавівай, як брылі гады, / Ў чар нязвычайна маё „калісь“* („Чалавек чалавеку брат“); *Пажарышчай дзікіх мой верш / І так не згасіць, / Ня змые з душ людзкіх / Пурпуровай крыві* („Сягоньня“); *Ногі ранами кывавымі, зайрдзелі, / Вецер старэчы вочы прыгасіў* („Ён дайшоў“); *Мо такімі, якія да плыні вясёлкавай / Дадалі б яшчэ з*

⁴⁸ Званарова, Л. Колеравая сімволіка ў паэзіі Зінаіды Гіпіюс і Натальлі Арсеньневай... С. 108.

дзесяць нязначных нам колераў, / Накурыві б у душах купальскімі зёламі, / Запарушылі б вочы **вішнёвымі** зорамі („Адспяванае“).

У многіх кантэкстах выяўляецца непасрэдная асацыятыўная сувязь пэўных каляронімаў з агнём, але звычайна праз мэтафарызацию: *У той вечар — твой ён — / У душы нам сыпаў лявоніх залацісты, / **Агністы** апад... („Песня“); Вершы вашыя пугамі б’юць па людзях, / **Агнавымі** маланкамі паляць сумленьні („Маладым паэтам“).*

Адначасова паэтка стварае самабытныя колеравыя кампазыты, што ў дастатковай ступені адлюстроўваюць сынкрэтычны характар індывідуальна-аўтарскага колераўспрымання — *шыпшынна-ружовы й шыпшынна-жывы: Лёгкі ветрык разгортвае вопратку, / Навакола — бой сыценяў і зьязняняў, / Небам — хмары **шыпшынна-ружовыя**, / Ў сэрцы — ціхае, яснае сьвята („Музыка“); А захад згарае ў зьменных адценьнях / Прадзіўнае хварбы **шыпшынна-жывой**... („Вячорная часіна“).* Першая частка кампазытаў — згадка пра кветкушыпшыну, адзін з сымбальў Беларусі.

Такім чынам, колеракод чырвоны таксама рэпрэзэнтаваны ў творах Натальлі Арсеньневай значнай колькасцю колераэлементаў, многія зь якіх маюць індывідуальна-аўтарскі характар. Багацьце колеравых адценьняў — адна з найбольш выразных прыкметаў моўнага майстэрства паэтки.

Нарэшце разгледзім два ахраматычныя колеракоды — *шэры й чорны*. Шэры колер, як правіла, сымбалізуе ў Натальлі Арсеньневай цяжкасьці жыцця, нудоту, будзённасьць: *Дні за рукі ўзяліся, / Ідуць **шэрым**, жудкім, глухім карагодам, / Абіваючы з душаў, з галін / Цьвет вішнёвы ці прагу жыцця... („Краіне“).* Больш прадуктыўнымі ёсьць каляронімы са значэньнем чыстага колеру, але побач ужываюцца й колеранайменьні *шызы*, адсубстантыўныя прыметнікі *попельны*, *сталёвы*, кампазыты *срэбна-шэры*, *брудна-шэры*, *бура-шэры*, *шэравокі*: *Ён заплакаў так дзіка, што **шызыя** гулі / Узняліся стралой з падваконьня ў блакіт („Косы“); Як штадня, месца ймкне, мітусіцца, бяжыць, / Аж ня ляжа на ходзішчы **попельны** вечар („Усьмешка“); Істужкай сыцежка ўеца ў жыце, / Зьбягае ўніз, паўзе вышэй, / Паўз ручаёў **сталёвых** ніці / Бяжыць кудысь далей, далей... („Вячорны абразок“); **Срэбна-шэра** курэў гарэшнік, / Шнур алівак і вінных лоз... („І была там вясна...“).* Як бачна, колераэлемэнты коду звычайна ня маюць адмоўнай канатацыі, у адрозьненьне ад уласнакодавага каляроніму.

У параўнаньні зь іншымі каляронімамі чорны фіксуецца ў вершах Натальлі Арсеньневай радзей, і пераважна гэта колер-дамінанта. Пры-

метнік традыцыйна рэалізуе сымбалічнае значэнне „зло“, „смерць“: „Маладзік так ведзьмы сочаць, / Зельле йрвуць па роснай ночы, / **Чорны**, злы, атрутны плён... („Зачараваны кут“).

Акрамя кодавай лексэмы ў структуру ўваходзяць і два кампазыты — чарнатканы і чарнабровы, якія звычайна ня маюць адмоўнай канатацыі: Няма ўжо вас... / Вы там, няўрокам, дзе сьвецяць зоры се-рабрана, / Дзе **чарнатканыя** туманы хаваюць дзень. / Вы дзесь да-лёка... („У задушкі“). Усьміхнецца хвойнікам і дубровам, / Як Лявон Ля-вонісе **чарнабровой** („Лявоніха“).

Колькасьць ужываньняў каляронімаў, аб'яднаных паняцьцем „шматфарбавасьць“, можа лічыцца дастаткова значнай. Складанымі словы **шматкалёрны** і **шматхварбны** ўтрымліваюць аднолькавую першую частку: Слова — будзь жа пазту слухмяным! / Зь цябе вытку паяс **шматкалёрны**, / Каб агнём у ім ніткі гарэлі... („Часта ўвеча-ры“); **Шматхварбным** дываном, красой-вясной сатканым, / Клад-зецца сенажаць... („Улетку“). У гэтую ж групу ўваходзяць выкарыста-ныя ў мастацкім радку прыметнікі **каляровы**, **рабы**, **пярэсты**: Сяньня раніца й сонца / Уставалі ў вянку з **каляровых** агнёў / І карункамі йльдзьянымі зьзялі / Залатыя галіны кляноў („Першы сьнег“); За сы-нам ірванулася, горкая, ўсьлед: / Над усё ёй здалося найвышшым — / Яшчэ раз прыпасці да **рабое** бравэркі, / Абвіць, бы драсён, цела хлоп-ца рукамі... („Косы“). Каляронім **пярэсты** звычайна ўказвае на афар-боўку пер'я птушак ці масьць жывёл: Ды сьлявалі птушкі / Ў лесе, як сягонья: / Берасьцянкi, і шчыглы, / І дрозд **пярэсты** й салаўі, / На зьмерку й ранкам... („Песьні“). Лексэмы са значэньнем „шматфарба-васьць“, як паказвае матэрыял, звычайна адлюстроўваюць становачую эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку або выступаюць стылістычна нейтральнымі.

Такім чынам, можна сьцьвярджаць, што колера-вобразная палітра Натальі Арсеньневай вельмі багатая. Моўныя сродкі, што выкарысто-ўваюцца пазткай, даюць магчымасьць перадаць найдрабнейшыя нюан-сы афарбоўкі, адыгрываюць істотную ролю ў рэалізацыі аўтарскай за-думы. Варта пагадзіцца зь меркаваньнем Л. Тарасюк, што для паэзіі Натальі Арсеньневай характэрная „імпрэсіяністычнасьць мастацка-га тэкста“.

Прааналізуем асобна выкарыстаньне ў мастацкім тэксьце Натальі Арсеньневай адмысловага прыёму колерапісу — колеравай гармоніі. Яшчэ ў Старажытнай Грэцыі гармонію разумелі як „яснае адрозьненне колераў і разам з тым іх набліжанасьць, зьмякчэньне адносін паміж

адценьнямі й сьвятлаценом; невялікую колькасьць дамінантных колераў і яснасьць колеравай кампазыцыі¹⁹.

А. Зайцаў сьцьвярджае таксама, што „паняцьце гармоніі абавязкова ўключае ў сябе й дысгармонію як сваю антытэзу. У творах жывапісу спалучэньне колераў не заўсёды выступае як прыемнае, якое радуе вока. Факт гэты можна патлумачыць тым, што ў шырокім сэнсе слова гармонія выконвае функцыю ня толькі дэкаратаўную, але й эмацыянальна-зьмястоўную, сьветапоглядную²⁰”.

Такім чынам, пад колеравай гармоніяй мы разумеем спалучэньне некалькіх каляронімаў у межах мікраконтэксту, якое рэалізуе становачую эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку. А пад колеравай дысгармоніяй — спалучэньне колераэлемэнтаў, якія ствараюць адмоўную канатацыю.

Існуе лінгвістычная клясыфікацыя колеравай гармоніі, што грунтуецца на выкарыстанні каляронімаў аднаго ці некалькіх кодаў. Вылучаюцца аднакодавая гармонія, заснаваная на ўжываньні розных колераэлемэнтаў аднаго колеракоду, двухкодавая, калі выкарыстоўваюцца каляронімы двух розных кодаў, і шматкодавая, пабудаваная на ўжываньні каляронімаў трох і больш розных кодаў. Пад увагу бярэцца й колькасьць кампанэнтаў, якія ўтвараюць пэўны тып гармоніі.

Аднакодавую гармонію мы найчасцей выяўляем у межах колеракодаў *жоўты, белы*, радзей — *чырвоны й сіні*. Аднакодавую гармонію жоўтага колеру ўтвараюць, у прыватнасьці, колераэлемэнты *руды й залаты* ў карцінах апісаньня восені: *Парасьлі, быццам хутрам рудым, узбярэжжы: / Хмызьнякі ды лазоўе, і ўсё залатое* („Гэтак будзеш ты мной“). Такая карціна не зусім звычайная, бо каляронім *руды* найчасцей успрымаецца адмоўна. „Белая“ аднакодавая гармонія ствараецца каляронімамі *белы й срэбны (сярэбраны): Белы пыл як туман серабраны, / Залёг нізам, вышай. / Стаяў вечар, пачаты на росных лугах, / Ціша... ціша...* („Тае вечар“).

Чаьцей за ўсё ў творах Натальі Арсеньневай адна- й двухкодавая гармонія — двухкампанэнтавая. Але ў межах кодаў *жоўты* й *белы* адзначаюцца факты пабудовы аднакодавай трохкампанэнтавай гармоніі: *Золата, мосьцяж і медзь / Сонца дакоўвае раньнем, / Не раскуе толькі ймглы, / Што спавіла сенажаць. / Зноў напілася зямля / Соннага зелья туманай / І у рудое рызьзэ лісту / Зарылася спаць*

¹⁹ Миронова, Л. Цветоведение. Мінск, 1984. С. 13.

²⁰ Зайцев, А. Наука о цвете и живопись... С. 106.

(„Асеньня дарога“); *Вось і буду — вясне ўторыць, / І зь вятрамі ў платох сьпяваць, / Але расою сівой, вьчорнай / Наліецца ў лагох трава, / Ажно белымі йерушаў туманамі накрые ноч, / Ажно вочы мне зацярушаць іскры — / Месяца серабро!* („Буду сяньня“).

У „чырвонай“ аднакодавай гармоніі адзін з двух кампанэнтаў часта рэпрэзэнтаваны апісальным шляхам ці мэтафарай: *А па судзе, уначы, залапаталі крыльлем чырвоным пёўні, / І... пад бязмежжам ніў, над грабнямі стрэх, / Над пенай ліп расцьвільх / Шугнуў жывой крывёй вялізны, зыркi зьніч* („Зьнічы“).

У межах кодаў зялёны, чорны й шэры намi не выяўленыя выпадкі выкарыстаньня аднакодавай гармоніі.

Сярод двухкодавых гарманічных камбінацый вылучым спалучэньні белы—жоўты, белы—сіні, жоўты—сіні. Як бачна, спалучаюцца колеракоды, якія ёсьць самымі распаўсюджанымі ў паэзіі Натальлі Арсеньневай.

У гармоніі белы—жоўты часта адзін з колераў „мэталічны“ — срэбны ці залаты. Гэта стварае прыгожы, казачны, зіхатлівы малюнак, але неабавязкова з выкарыстаньнем сьветлавой лексыкі: *За калыскай, за хатай былі дарогі, / Ногі босья й срэбны, як росы, пыл, / І далёкіх бароў бураватыя рогі, / І на пожнях нябёс — балачын снапы...* („Косы“).

Гармонія белы—сіні — гэта часьцей за ўсё спалучэньні са словамі прадметна-тэматычных груп „зьявы прыроды“ — неба, туман, смуга й інш.: *Ён там, дзе ў срэбным пыле лоз, / У сіняй смуге над палямі вісіць вясна...* („Ускрэсьні!“).

Гармонію жоўты—сіні прадуктыўна рэпрэзэнтуюць колераэлементы залаты—сіні пераважна з мэтай стварэньня вясновых краявідаў: *Зацьвітае вясновай цьвіляй / У сасоньніках сіні сон, / Сонца золатам косы чаромхай / Падплятае, мігціць у траве...* („Вясновае“).

Надзвычай маляўнічы эфэкт ствараецца гарманічным спалучэньнем блакітнага й сіняга: *Хочацца глядзець, заглядаць бясконца у блакіт празрысты, / Аб нічым ня думаць, толькі сьніць і сьніць, / Сьніць аб сінім небе, гэткам чыстым, чыстым, / І аб сонцы й ішчасьці, што мне значаць дні* („Май“). Зразумела, што колеракоды сэмантычна вельмі блізкія, толькі неістотна адрозьніваюцца ступеньню сьветлавой насычанасьці.

Досыць выразна ў мове вершаў Натальлі Арсеньневай адлюстраваныя гарманічныя камбінацыі сіні—зялёны й жоўты—чырвоны. Гэтыя два спалучэньні, у адрозьненьне ад іншых, не ўтвараюць колеравай дысгармоніі (за адзінкавым, магчыма, выключэньнем), а малююць

карціны жыццёсцьвярджальнай моцы прыроды. „Абавязковай прыметай гармоніі заўсёды лічылася наяўнасць такіх якасцяў, як парцаўнасьць, раўнавага, сугучча“²¹, што яскрава выяўлена ў згаданых спалучэньнях колераў. Гармонія сіні—зялёны — гэта, як правіла, яднаньне дзьвюх стыхіяў — неба й зямлі, вады й зямлі, а гармонія жоўты—чырвоны стварае дадатковае буяннае фарбаў прыроды, будзіць цэлы шэраг сапраўды яскравых асацыяцый: *Набрынялі мястовыя лозы, / Заўтра возьмуцца зелянець, / Над каменнымі плітамі крозіць / Аб далечах, дзе вецер сіней...* („Лозы“); *І пачну я табой паміраць на галінах / Звонка, шчыра, і жоўта, і зырка-чырвона, / А ты мной угарышся у вершах і чынах, / Я рудым пусталістам, а ты — пустазвонам* („Гэтак будзеш ты мной“). Апошні прыклад — ілюстрацыя двухкодавай трохкампанэнтавай гармоніі. Адзначым, што трохкампанэнтавы від гармоніі для спалучэньня жоўты—чырвоны вельмі прадуктыўны, у адрозьненне ад іншых колеравых параў. Да таго ж суседзтва гэтых колераў Ё. Гётэ называў такім, „якое ўзбуджае, вылучае асацыяцыю яркім характарам“.

Значная колькасць спалучэньняў належыць да шматкодавай гармоніі: *Сінь рахманая. / Зялёнае бязмежжа. / Срэбны пыл пяскоў. / Мо гэта чары? („Узьярэжжа“); Над дахамі, увыш узняўшы бель крыльля, / Стаіць, усё ў вагні, Трохкрыжжа на старожы, / І кленчыць перад ім лясоў лілёвых шлях / Ды налітыя ймглою далечы бурных пожняў...* („Вечар у Вільні“). У апошнім прыкладзе чырвоны колер перадаецца апісальным шляхам — праз метафарызацыю „стаіць усё ў вагні“. Увядзеньне ў мікракантэкст адразу некалькіх каляронімаў стварае цалкам іншы настрой, актывізуе зрокавыя асацыяцыі, дазваляе панаваму ўбачыць апісанае.

Побач з гарманічнымі ўжываюцца й дысгарманічныя сынтагмы. „Калі для антычнасьці, Сярэднявечча, Адраджэньня менавіта гармонія была ідэалам, то ўжо ў эпоху барока ад гарманічнасьці часта схіляюцца да дысанансу. У нашае стагодзьдзе экспрэсіянізм рашуча адштурхнуў клясычныя прыцыпы колеравай гармоніі. У пошуках большай выразнасьці часта зьвяртаюцца да знарок дысгарманічных колеравых спалучэньняў“, — заўважае дасьледнік клясычнай эстэтычнай думкі В. Бычкоў²². Гэта датычыць і паэзіі. Найбольш прадуктыўная аднакодавая дысгармонія — у межах кодаў жоўты й чырвоны: *Здаец-*

²¹ Зайцев, А. Наука о цвете и живопись... С. 91.

²² Бычков, В. Византийская эстетика. Москва, 1977. С. 107.

ца, **жоўцяй** наліўся дзень, / **Рудая** вусьціш паўзе зусюль, / У кажным кусьце. / Душу нідзе ад сьмерці **жоўтай** я ня ўтулю („Вусьціш“); А над сьлязьмі яе **пурпурныя** лісткі / Зрывае лістапад — **кывавы** старац з кіем... („Сыны і маці“). Адмоўную канатацыю ў спалучэньнях, якія належаць да коду чырвоны, стварае, як правіла, кампанэнт кывавы, а ў спалучэньнях коду жоўты — колераэлемент руды пры адсутнасьці „залатой“ фарбы. Прыгадаем, што лексэма руды ў Натальі Арсеньневай можа выступаць і кампанэнтам гарманічнага спалучэньня.

Больш за ўсё дысгарманічных двухкодавых сьінтагмаў зафіксавана намі ў межах кодаў жоўты—шэры й жоўты—белы. У першым выпадку амаль заўсёды жоўты колер бляклы або набліжаны тонам да карычневага, а ў другім белы часьцей рэпрэзэнтаваны колераэлементам сівы: Дзень асеньні ўстае па-над нівамі, / Праціраючы вочы сьлязьлівыя, / **Йржавай** рызай лісьця ды анучамі / **Брудна-шэрых** туманай абкручаны... („З восеньскіх настрой“); Твар у гліну **рудую** туліць жах сьмяротны / У **сівых** вачах, захлынаецца — ой... матуля. / А табе тут: „Чакай, ня плач!“ („Маці“). Адмоўная канатацыя каляроніму сівы, магчыма, узнікла праз асацыяцыі з горам, перажываньнямі, з прычыны якіх колер валасоў чалавека й робіцца сівым.

Багаты сьінтагматычны патэнцыял выяўляюць элементы кодаў чорны, сіні й шэры ў стварэньні двухкодавай дысгармоніі. Сіні колер набывае адмоўную эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку, калі выкарыстоўваецца ў апісаньні скуранага покрыва чалавека (што ніколі не лічылася прыкметай добрага стану здароўя) ці прыроды, якая прыпадабняецца да такога чалавека, — назіраецца зьява антрапамарфізму: Над мутнай вадой каляінай, / Над **бураю** гонтаю дахай, / У страху калматыя елкі / З імлістага хутра галінай / Выцягваюць **сінія** пальцы ў цёмнае неба... („Асеньня цішай“).

Заўважым, што ў дысгармоніі чорны—белы кампанэнт коду белы рэпрэзэнтаваны некалькімі каляронімамі, за выключэньнем лексэмы са значэньнем чыстага колеру: Быў сакавік. / Але і вал **счарных** целаў / У палынох **сівых** над Ворсклай... („Ты не адна“). Спалучэньне чыстых чорнага й белага колераў у вершаванай мове пэтакі ўтварае кантраст, які зусім не абавязкова павінен успрымацца адмоўна.

Дысгарманічная канструкцыя чорны—чырвоны набывае сымбалічнае значэньне „бяды, вайна, руйнаваньне“, перадае эмацыянальнае адчуваньне напружанасьці: Раз па разе грывела пагрозьліва, зьдзекла / Над стаптанай рунай, і сьценям / Пад ногі выбухала **чырвоная** й **чорная** пекла, / Разрываючы целы і пасмы дарогі... („Косы“).

Адносна рэдка ўводзіцца ў кантэкст Натальляй Арсеньневай шматкодавая дысгармонія: *І загуло яно віхурай пурпуровай / У ветразях сівых і бура-шэрых хмар* („Тута“). Гэта прыклад чатырохкампанэнтавай дысгармоніі. Дарэчы, калі ў склад адна- і двухкодавай гарманічнай ці дысгарманічнай сынтагмы ўваходзіць колеравы кампазыт, то такі тып спалучэнняў мэтазгодна лічыць пераходным. Гэта тлумачыцца тым, што колеравы кампазыт утрымлівае дзеве розныя фарбы, якія належаць да розных кодаў, але адзін з кампанэнтаў самастойны, а другі — факультатывны, дапаўняе першы, акцэнтуючы ўвагу на адценьні пры характарыстыцы зьявы: *Паўшываў у хусьцё палявін / Вечар прашвы ружова-сінія, / Далеч хмелем сівым завіў, / Пачыркаў соткай мяккіх лініяў* („На прадвесні“). Гэта прыклад гармоніі пераходнага тыпу — ад двухкодавай да трохкодавай.

На нашу думку, мэтазгодна клясыфікаваць як шматкодавыя спалучэнні, у склад якіх уваходзяць лексэмы са значэннем „шматфарбавасць“. У самім паняцці якраз і заключаецца сутнасць зьявы, калі ў кантэксьце выкарыстана некалькі лексэмаў з рознымі сэмантычнымі адценьнямі бяз іх дакладнай характарыстыкі. Таму канатацыя сынтагмы будзе залежаць ад другога кампанэнта, а каляронімы названай групы ёсць па сутнасці нейтральнымі. У паэзіі Натальлі Арсеньневай такія спалучэнні ўтвараюць толькі гармонію: *Сяньня раніца й сонца ўставалі / У вянку з каляровых агнёў / І карункамі ільдзянымі зьялі / Залатыя галіны кляноў* („Першы сьнег“). Разам з тым у асобных творах Натальлі Арсеньневай адзначаюцца ўжываньні сынтагмаў з паслабленай станоўчай канатацыяй — „слабая гармонія“ (С. Лясовіч): *Зноў сінее зімовая далеч, / Зноў зяленяцца змрокі, як лёд, / І гарыць пурпуровай эмаляй / Нежывы і халодны заход*. У прыведзеным мікракантэксьце адмоўную эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку надае радок „нежывы і халодны заход“. Але наступная страфа — з выразнай колеравай гармоніяй, якая нібы супрацьпастаўляецца папярэднім радкам: *А нядаўна, здаецца, учора, / На блакітных палотнах нябёс / Ткалі шоўкам зялёным вузоры / Маладыя галіны бяроз...* („Новая зіма“). Такія пэізажныя замалёўкі сапраўды выклікаюць захапленне, дазваляюць дастаткова выразна зрокава ўявіць апісанае. А выкарыстаны прыём колеравай гармоніі як найлепш расквечвае вершаваны фрагмэнт яскравымі адценьнямі, выклікае замілаваньне й захапленне.

Можна меркаваць, што колеравая гармонія — неад’емны кампанэнт колерапісу ў творах Натальлі Арсеньневай, адмысловы сродка паэтычнай вобразнасці.

Колеравы вобраз значна лепш успрымальны й багаты, калі ўдакладнены адцэннямі. Менавіта таму аўтары ў паэтычным тэксьце выкарыстоўваюць кампазыты. „Яны, — заўважае Дз. Паўлавец, — нагадваюць зьлітнае, непадзельнае словазлучэньне й зазвычай нясуць даволі моцны запал эмацыянальнасьці й экспрэсіўнасьці“²³.

Можна вылучыць наступныя агульныя групы колеракампазытаў на аснове іх складовых частак паводле колеравага значэньня:

- колеравыя кампазыты, абедзьве часткі якіх рэалізуюць колеравыя сэмы: *рудава-жоўты, бел-чырвоны, шэра-буры* й інш.;
- колерава-сьветлавяыя — складаюцца з колераабзначальнага й сьветлаабзначальнага элемэнтаў: *зырка-чырвоны, цёмна-зялёны, бледна-сіні* й інш.;
- колера-няколеравыя — складаюцца з колераабзначальнага й няколеравага элемэнтаў: *чорнатканы, белабокi, сiнявокі* й інш.

У творах Натальі Арсеньневай колеравыя кампазыты — гэта досыць вялікая група словаў: *Замялі бярозы жоўты шлях за сонцам / І сустрэлі шэра-серабраны змрок* („Стары Сымон“); *І загуло яно віхурай пурпуровай / У ветразях сiвых і бура-шэрых хмар* („Туга“). У паэткі кампазыты, як правіла, зь іншымі каляронімамі ўтвараюць колеравую гармонію: *...Жменя куль, трохлінейкі рамень праз руку / І бандаж у крыві — бел-чырвоны і белы* („Вы пайшлі паміраць“). Дарэчы, толькі кампазыты, якія ўтрымліваюць сэмы „белы“ й „чырвоны“, даволі абмежавана выкарыстоўваюцца ў пэйзажных замалёўках. Пераважна яны рэалізуюць сымбалічнае патрыятычнае значэньне, што зьвязана зь беларускімі нацыянальнымі колерамі.

Колерава-сьветлавяыя кампазыты ўжываюцца ў апісаньні краявідаў, але адзначаюцца таксама й пры характарыстыцы выгляду жывых істот: *Зь цёмна-сініх глыбіняў над намі / Ноч зыходзіць спакойна, паволі* („Зоры“); *Вочы балотніцы сьвецяцца / Трухляй жутла-зялёнай, / Засьвецяцца — й зжухнуць* („Балотніца“).

У колерава-няколеравых кампазытах „няколеравым“ элемэнтам ёсьць аб’ект апісаньня: *Ўкруг бярозы стаяць белабокiя, / Сьплюць з косаў расплеценых золата...* („Жоўтая восень“). Зьвернем увагу на аўтарскія колеравыя кампазыты-наватворы, якія стварае Наталья Арсеньнева з элемэнтамі коду жоўты: *Ці ў вадзiн яшчэ верасень залатаклёны / Мы душою і сэрцам улiпнем?* („Ня так лёгка“); *Прамiнула мая*

²³ Паўлавец, Дз. Белы ветразь на сiніх азёрах // Польша. 2000. № 9. С. 240.

ўлюбёная *жаўтатканая*, / Шкляная восень („Мяцеліца“); Ціха восень да ймшы пахавальнай / *Жаўтатканы дыван расьсыцілае...* („Восень у гаі“); Косы зьвіняць. / Сьпеўна ўзносяцца зыкі, / Поўняць жыцьцём *жаўтацвёт-сенажаць...* („На сенажаці“). Такія складаныя лексэмы ўзбагачаюць мастацкі вобраз новымі асацыяцыямі, адначасова канкрэтызуюць аб’ект апісаньня й даюць прастор фантазіі чытача.

Беларуская дасьледніца калярыстыкі С. Лясовіч прапануе адпаведную клясыфікацыю складаных колеравых словаў²⁴. Паводле асабліва сьцягнутага ўтварэньня выяўленьня ў творах Натальлі Арсеньневай колеравыя кампазыты могуць быць разгрупаваныя наступным чынам:

1) Кампазыты, утвораныя ад двух якасных колеравых прыметнікаў розных колеракодаў: *Пей нам аб сонцы, / Што ў лозах густых / Жоўта-сярэбраны гойдае дым...* („Салавей“).

2) Кампазыты, утвораныя ад двух якасных колеравых прыметнікаў аднаго коду. У асноўным гэта паўтор таго самага колераэлементу — рэдуплікацыя: *Тонкай мглою абвязаліся сінія далі, / Сінія-сінія далі на ўзьмежжы нябёс* („Разьвітаньне“). Да гэтай групы можа быць таксама аднесенае прыслоўе-кампазыт *бела-бела*, бо ўтворанае ад адпаведнага прыметніка: *Без такіх мы прыжджом бела-бела ўсьпелых маяў, / Залатога пяску каласоў...* („Краіне“).

3) Кампазыты, утвораныя ад двух якасных колеравых прыметнікаў, адзін зь якіх паказвае на ступень праяўленьня якасьці: *Чырвоны бляск асеньні захад / Праз рэдкі кужаль хмараў цэдзіць, / Густы сасоньнік крые бляхай / З рудава-жоўтай, чыстай медзі* („Асеньні вечар“).

4) Кампазыты, якія ўтварыліся ад адноснага й якаснага колеравых прыметнікаў аднаго коду. Адносны прыметнік, як правіла, набывае колеравую сэму ў адпаведнасьці з колерам прадмету ці зьявы, ад якога ўтвораны, — *сьнежна-белы, шпышынна-ружовы, зеленарунны: Аж усё, што ўвосені згублена / На пусткоўях зрудзелых урочых, / Зноў аднойдзeca зеленаруннаю / І багуннай вясноваю ночай!* („Мяцеліца“).

5) Кампазыты, якія ўтварыліся ад адноснага й якаснага колеравых прыметнікаў розных кодаў: *Зьбірае ён з роўнаю, пільнай уцэхай / І белую накець вясновых калінаў, / І восеньскіх клёнаў зрудзелыя вехці / Патраціць набрацца прыгожасьці дзіўнай / І з россыпаў зорных, і з сонечных пасмаў, / І з чорна-кывавых рабрынаў руінаў...* („Нашым паэтам“).

²⁴ Лясовіч, С. Колераабзначэньне як сродак вобразнасьці ў паэзіі Натальлі Арсеньневай // Вестник Полоцкого государственного университета. Гуманитарные науки. Т. 1. № 4. 2002. С. 99.

6) Кампазыты, утвораныя ад двух адносных прыметнікаў, адзін зь якіх абазначае колер: *А захад заграе ў зьменных адценьнях / Прадзіўнае хварбы шыпшынна-жывой...* („Вячорная часіна“).

7) Кампазыты, якія ўтварыліся ад сьветлавога й колеравага адноснага прыметніка: *І чаму на гнуткіх і пявучых струнах / Новых пуцявінай сьцежак і дарог / Не пайсьці вось гэткім раньнем цемнарунным / Рэзаць маршы жвавым, рэзвым сьмыкам ног!* („Велікодным раньнем“). Зьвяртае на сябе ўвагу, што калі ў лексэме *зеленарунны* колеравае значэньне другой часткі кампазыту — „рунны“ — паслабленае праз прысутнасьць у першай колеру, сэмантыку якога прыняло на сябе слова „рунь“ („зеляніна“), то ў колераабазначэньні *цемнарунны* другі кампанэнт мае выразнае значэньне „зьялёны“.

8) Кампазыты, утвораныя ад якаснага колеравага прыметніка й няколеравага дзеепрыметніка. У Натальі Арсеньневай гэта ў асноўным дзеепрыметнік „тканы“ — *белатканы, чорнатканы, жоўтатканы: І туман ручніком белатканым / Ужо сьцэлеца нізка і роўна...* („Ноч“).

Побач з двухкампанэнтавымі кампазытамі Наталья Арсеньнева часам уводзіць у кантэкст і трохкампанэнтавыя колералексэмы. Гэта *бел-чырвона-белы*, які зноў жа цесна зьнітаваны з нацыянальнай беларускай сымболікай і ўжываецца ў вершах патрыятычнай тэматыкі, а таксама *бела-зялёна-ўспенены*, дзе трэці кампанэнт — „няколеравы“: *Усё, што ў нас было, што ёсьць, / Усё, што будзе, / Убел-чырвона-белае ўваткана палатно* („Зьняважным сьцягам“); *І хоць гэтулькі іх ўжо было / Вёснаў бела-зялёна-ўспененых, / Яшчэ раз да яе ў палон / Пойдзе сьвет, каб цьвісьці й зяленіца!* („На прадвесьні“).

Такім чынам, колеравыя кампазыты — своеасаблівае, самабытнае лексыка, якая дапамагае мастаку слова ствараць сапраўды маляўнічыя карціны, што так і струменяць рознымі фарбамі й адценьнямі. Зразумела, што гэта вымагае ад паэта дасканалага веданьня законаў колеравай спалучальнасьці, асаблівасьцяў словаўтварэньня. І ў кожным разе колеравыя кампазыты выразна ілюструюць эстэтычныя перавагі аўтара. Можна сказаць, што ў сыстэме колераабазначэньня Натальі Арсеньневай складаныя колералексэмы — надзвычай важны элемент колерапісу. Як, зрэшты, і колеравая мэтафара, колеравае параўнаньне, колеравы эпітэт. Спынімся больш падрабязна на названых стылістычных фігурах, акцэнтуючы ўвагу на спэцыфіцы іх выкарыстаньня паэткай.

Асабліва важная роля ў колерапісе Натальі Арсеньневай належыць мэтафары. Паводле наяўнасьці ў структуры колеравага кампанэнта мэтафары варта падзяліць на дзьве групы: 1) у склад якіх ува-

ходзіць колеранайменьне; 2) у складзе якіх каляронім адсутнічае, а іх прыналежнасьць да пэўнага колеракоду вызначаецца паводле асацыятыўных сувязяў.

У мастацкіх тэкстах паэткі кожны колеракод у большай ці меншай ступені мае мэтафарычныя спалучэньні першай групы: *На заходзе — штурком пацёркай / Зьзяюць хмараў чырвоных каралі* („Запалілі каштаны“); *А нядаўна, здаецца, учора, / На блакітных палотнах нябёс / Ткалі шоўкам зялёным вузоры / Маладыя галіны бяроз* („Новая зіма“); *Не ківайце, калматыя хвоі, / Чорнай пражаяю тонкіх галінаў* („Ноч“); *Калі воўнай белая авечкай / Устаюць туманы з сенажаці* („Калі“); *Пахучай сьвечкай з воску залатога / Канае над палеглымі асеньні дзень...* („Палеглым“) і г.д. Бачна, што даволі распаўсюджаная своеасаблівая інфільтрацыя мэтафары й колеравага эпітэту. Гэта, на думку Л. Сямешкі, „па-першае, эканоміць аб’ём апісаньня, па-другое, дапамагае стварыць такую зрокнава-асацыятыўную вобразнасьць, якая актывізуе пачуцьці, уяўленьні ў сьвядомасьці чытача, дапамагае ўстанавіць аналёгіі паміж сьветам прыроды й сьветам чалавека“²⁵.

Другая група мэтафараў рэпрэзэнтаваная ў Натальлі Арсеньневай тропамі ўсіх кодаў, акрамя „чорнага“: *І ў сваім падарожжы захоплены / Характам сарабраных сузор’яў / Ці вячорнае медзі растопамі* („Музыка“); *Зноў васількамі красуе паднеб’е...* („Успаміны“); *Квола зорная рунь каласіцца, / Квола месяца зьзяе пажар* („Незгаданае“); *У попеле суцьмы / Руды асіннік тоне...* („Восень“) і інш. Як бачна, пераважаюць мэтафары, што належаць да коду чырвоны. Акрамя таго, у колеравых мэтафарах, кодавая прыналежнасьць якіх вызначаецца праз асацыяцыі, патэнцыйнае кола пашыраецца яшчэ й за кошт выкарыстаньня лексэмаў „зара“, „мак“, „шыпшына“: *Што з таго, калі й цвітуць зарюю вейкі, / Водбліск вечару трапеча уваччу?* („Характаво“); *Зблякне ноч... / Запалае макам-відуком балачын града...* („Маці“); *Можна ў мораку яму шьтшынай кроплі / Згуслае крыві цвітуць?* („Ён дайшоў“).

Часьцей за ўсё ў творах Натальлі Арсеньневай адзначаюцца мэтафары, значэньне якіх раскрываецца ў канкрэтным мікракантэксьце. У той жа час мэтафара можа выступаць як канструкцыйны кампанэнт

²⁵ Сямешка, Л. Мастацкія азначэньні колеру і сьвятла ў „Казках жыцьця“ Я. Коласа // Творчая спадчына Я. Купалы і Я. Коласа і разьвіццё славянскіх моў і літаратуры. Менск, 1982. С. 106.

тэксту, як элемент мастацкай вобразнай мовы, падрыхтаваны папярэднім (ці наступным), больш шырокім кантэкстам (Р. Будагаў). А гэта ўжо патрабуе пэўнай падрыхтоўкі ад чытача, прымушае яго думаць, ацэньваць фрагмэнт зыходзячы з вэртыкальнага кантэксту.

Паводле сэмантичнай суадноснасьці й сьінтагматычных уласьцівасьцяў зафіксаваныя мэтафарычныя колеравыя спалучэньні можна падзяліць на некалькі групаў:

1) Мэтафары, выкарыстаныя ў пейзажных замалёўках. Гэта самая вялікая група: *Выходзіць з лагчынай зьмярканьне, / Абхінуўшыся хусткаю сінняй* („Калі“); *Сплёў вечар вянок прамяністы / З шыпшыны і макаў чырвоных...* („Вячорная містэрыя“).

2) Мэтафары, што характарызуюць вонкавы выгляд, псыхалягічны й фізычны стан пэрсанажа: *Аж затліцца ізноў у крыві / Хваляваньняў блакітны агеньчык...* („О, шыпшына мая, Беларусь!“); *Шоўк палявы валос* („Маці“).

3) Мэтафары, якія абазначаюць тэмпаральна-сымбалічныя паняцьці: *Мой расьпяты ворагам шматпакутны край, / Не тужы, йшчэ ў сполахх / Расьцьвіце зара* („Бацькаўшчыне“); *Дні за рукі ўзяліся, / Ідуць шэрым, глухім карагодам...* („Краіне“).

На думку В. Старычонка, шырокае выкарыстаньне мэтафараў у паэзіі абумоўленае пазнавальнай дзейнасьцю чалавека, яго вобразным мысьленьнем, бо мэтафара спрыяе фармаваньню індывідуальнай мадэлі сьвету, адлюстроўвае навакольную рэчаіснасьць ва ўзаемасувязі ўсіх яе элемэнтаў. Гэтая спэцыфіка асабліва выразна выяўляецца ў межах разгорнутай мэтафары, бо „паэту важна выказаць ня толькі сваё разуменьне і ўспрыманьне якой-небудзь зьявы; але галоўнае — прымусяць чытача суперажываць зь ім. Для дасягненьня гэтай мэты ён выкарыстоўвае разгорнутую мэтафару, рэалізацыя якой і вызначае кампазыцыйную пабудову цэлага верша“²⁶: „Сярэднявечны маг — альхэмік у васіньнік зашыўся. / Падаслаў пад ногі шэры порт, — / З іртуці ймглы, з іржы зьмярканьняў / Нясупынна скарб плавіці залаты, / Што жоўтым лісьцем стьне на дне лагчыны — / Сівых запыленых рэторт („Восеньскія чары“). У самым пачатку верша згадваецца мэтафарычны вобраз мага-алхіміка — самой вясені, — што падрыхтоўвае нізку наступных тропаў. Вядомая беларуская дасьледніца М. Кавалёва на гэты конт заўважае, што „*слова, ужытае ў*

²⁶ Морозова, Г. Цветовая развёрнутая метафора в стихах Вл. Солоухина // Русская речь. 1975. № 2. С. 76.

мастацкім тэксьце вобразна, мэтафарычна, можа цягнуць за сабой залежныя ад яго іншыя словы-мэтафары, зьвязаныя зь ім сэнсавы²⁷. У прыведзеным фрагмэнце разгорнутая мэтафара складаецца з вобразна-выяўленчых сродкаў, якія перадаюць дзеянне „восені-алхіміка“. Кожны троп мае ў сваім складзе колеравую лексэму: іртуць імглы — мэтафара, дзе колер не называецца наўпрост, а праяўляецца праз згадку серабрыста-белага мэталу; мэтафара іржа зьмярканьняў перадае „чырвона-буры колер“; жоўтае лісьце параўноўваецца з залатым скарбам, а лагчыны — зь сівымі рэтортамі. Такім чынам, у межах разгорнутай мэтафары ўтвараецца й колеравая гармонія.

Даволі прадуктыўным у творах Натальі Арсеньневай ёсьць яшчэ адзін сродак мастацкай выразнасьці — колеравае параўнаньне. Гэта мастацкі троп, у аснове якога ляжыць супастаўленьне дзвюх зьяваў з мэтай іх характарыстыкі адной праз другую.

Паводле сынтасычна-кампазыцыйнага афармленьня выяўленьня ў мастацкіх тэкстах Натальі Арсеньневай параўнаньні можна падзяліць на тры групы:

1) Параўнаньні, дзе каляронім зьвязаны злучнікамі ці злучальнымі словамі „як“, „нібы“, „быццам“: *Белы пыл, як туман серабраны, / Залёг нізам, вышай...* („Тае вечар“).

2) Параўнаньні, выражаныя каляронімам-назоўнікам у творным склоне: *Бярозай белай вежа / Над крыжам рвецца ўгору* („Вежа“). Гэта так званы „творны параўнаньня“.

3) Параўнаньні ў форме бяззлучнікавага сказа: *І зігціць, найзьверх успльцішы, / Зводны месяц — белы берасьцяны коўшык* („Ліпкі“).

У межах гэтай клясыфікацыі можна яшчэ вылучыць групы тропай паводле наяўнасьці колеравай сэмы ў частках параўнальнага звароту. Прыгадаем, што традыцыйна ў параўнаньні выдзяляюць тры складнікі: „*прадмет параўнаньня, вобраз параўнаньня й прымету падабенства*“. Таму асобна клясыфікуем:

1) Параўнаньні, дзе каляронім прысутнічае ў прадмеце і ў вобразе параўнаньня: *Закруцілася слупам рыжавым / Іржавае лісьце ігрушаў...* („Асеньня элегія“).

2) Параўнаньні, у якіх колеранайменьне ёсьць у прадмеце параўнаньня і звычайна тлумачыцца вобразам параўнаньня. Мяркуецца, што колер вобразу, аб'екту параўнаньня, загадзя вядомы: *Казыча пяты*

²⁷ Кавалёва, М. Мэтафара і кантэкст // Слова, фразэалогізм, словазлучэньне: зб. артыкулаў. Менск, 1984. С. 22.

босья пясок. / **Ён белы, быццам сьнег**, і гэтаксама іскрыцца („Радасьць“).

3) Блізкія да папярэдняй групы параўнаньні, дзе колеравая лексэма — уласна прымета падабенства, а вобраз параўнаньня мае сталую колеравую сэму. Часам у вобразе параўнаньня значэньне колеру ўдакладняе колеравы эпітэт: *Шчасьце — ява, праўда, не адно — надзея, / Васільковай цішай Беларусь сьнее...* („Не заплачу болей“).

4) Параўнальныя звароты, калі каляронім уваходзіць непасрэдна ў вобраз параўнаньня: *Мае вершы — над сонным балотам трысьце, / Ёмгла сівая асеньняга раньня...* („Маладым паэтам“)²⁸.

Паводле аналёгіі з разгорнутай мэтафарай можна вылучыць і разгорнутае параўнаньне, якое мае ў сваім складзе каляронімы: *Шчасьце — як вішняў вясняных краскі: / Вецер павее, заплача вясна, — / Сьплюцца сьнегам на дол яны граскі, / Момант — і красак няма* („Шчасьце“).

Значнае месца ў паэзіі Натальлі Арсеньневай займаюць эпітэты — мастацкія азначэньні, якія вобразна характарызуюць прадмет ці жыцьцёвую зьяву. Звычайна эпітэт называюць найпрасьцейшым тропам, аднак насамрэч гэта не заўсёды так, сьцьвярджае В. Барысенка. Гэтая стылістычная фігура можа быць складанай паводле зьместу, багатай і разнастайнай на прыпадабненьні, асацыяцыі, вобразы. Таму характар эпітэтаў у творчасці пісьменьніка дазваляе меркаваць пра шырыню й багацьце яго назіраньняў, пра яго жыцьцёвы й творчы досьвед. І сапраўды, у прааналізаваных паэтычных творах намі выяўленыя колеравыя мэтафарычныя эпітэты й сталыя — як сьведчаньне сувязі з вуснай народнай творчасцю: **Зялёным** сьмехам ляшчэйнікі заходзяцца, / *Аж весела мінаць* („На сьцежцы“); *Дык як тут ня жыць мне табою, Ледзь верасень жоўтай журбою / На менскія сьплецца брукі?* („Вяселье“). Мастацкія азначэньні прадуктыўна выказваюцца прыметнікамі, але ў Н. Арсеньневай зафіксаваны і эпітэт-назоўнік: *Косы зьвіняць...* **Сьпеўна ўзносяцца зькі, / Поўняць жыцьцём жайтаць-вет-сенажаць...** („На сенажці“). Сэнс эпітэту актуалізуецца праз адмысловы мастацкі прыём — рэдуплікацыю. Прычым у Натальлі Арсеньневай паўтараюцца ў асноўным тры каляронімы — *белы, сіні, сівы: Без такіх мы прыжджом бела-бела ўсьпенных маяў, / Залатога пяску каласой...* („Краіне“); *Бо што знойдзецца дзесь між галінамі — /*

²⁸ Лясовіч, С. Колераабазначэньне як сродак вобразнасьці ў паэзіі Натальлі Арсеньневай... С. 101—102.

*Што ж тут дзіўнага? / Толькі б імкненьне, / Ёй зноў асмужным вятранымі плынямі, **сінімі-сінімі**, / Нашу штодзённасць! („Мяцеліца“); Дзіка крыкнуў музыка... / (Сугуччамі адгукнуўся асіньнік асеньні), / І разьбіў сваю йскрыпку пявучую / Аб **сівое-сівое** каменне (Музыка“).*

Паэтка дастаткова часта павялічвае выяўленчыя магчымасці каляронамаў ізаляваным іх ужываньнем, часцей за іншыя — белага й сіняга: *Мо таму, што над **беляй** лядаў / **Белы** сьнежны імкне вагонь? („Першы сьнег“); Там ўсё мне мілей: / **Сіняе, сіняе** неба бясконца, / **Шчыра вясёлае яснае сонца**... („Родны край.“).* Такім чынам ствараецца эстэтыка ізаляванага колеру. Дадамо, што канструкцыі са значеньнем сіняга колеру па сваёй будове нагадваюць рэдуплікацыю: каляронімы выражаныя адной часьцінай мовы ў адной граматычнай форме, характарызуюць адзін прадмет ці зьяву, у сказе знаходзяцца побач і нават набліжаныя часам да інтанацыйнага адзінства: *Неба **сіняе, сіняе, сіняе**. / Ані межаў у ім, ані дна („Красавік“); Якіх даць вершаў, ветраў, плыняў, / Каб **сіне** ўрэшце, **сіне, сіне** / Было і ў сэрцах, і на сьвеце! („Хто ён, паэт?“).* Такія стылістычныя фігуры павялічваюць сэнсавую ёмістасьць слова, узбагачаюць кантэкст новымі адценьнямі, ствараюць яркія вобразы, а ў сукупнасьці адлюстроўваюць непаўторны індывідуальна-аўтарскі стыль колерапісу.

Такім чынам, намі прааналізаваная спэцыфіка выкарыстаньня колеравай лексыкі ў мове твораў Натальлі Арсеньневай.

Як паказвае матэрыял, у тройку прыярытэтных колераў паэткі ўваходзяць *жоўты, белы й сіні*. Гэта не ў апошнюю чаргу зьвязана зь іх сымбалічным значеньнем. В. Тэрнер разглядае колеравы сымбалізм „як вынік сацыяльнага, біялягічнага, псыхалягічнага досьведу“. *Белы й сіні* для Натальлі Арсеньневай — найперш сымбаль Радзімы, боскасьці, веры. Прыхільнасьць жа паэткі да *жоўтага* колеру часткова тлумачыць меркаваньне Антона Адамовіча, што „і сваім першым вершам друкаваным Н. Арсеньнева пачынала свой шлях як паэтка восені. Вобраз восені ад самых гэтых пачаткаў стаўся для яе найбліжэйшым, найулюбёнейшым, найінтымней зродненым канкрэтным, увасабляльным вобразам тае прыроды, на якой засяроджвалася й нат перазасяроджвалася яна ў сваёй творчасьці ўвесь даваенны час“²⁹. Гэта можа быць абумоўлена й элегічнай скіраванасьцю паэзіі.

²⁹ Адамовіч, Антон. Н. Арсеньнева: „Між берагамі“. Біяграфічна-крытычны нарыс // Арсеньнева, Натальля. Між берагамі: выбар паэзіі. Нью-Ёрк—Таронта, 1979. С. 20.

На думку М. Мішчанчука, усе жанравыя разнавіднасці элегіі „прыт-рымліваліся зыходных пазыцый — малюнкi прыроды... аказваліся во-сеньскія, часцей сiратліва сумныя, змрочныя, фарбы іх цікавілі ў пэ-рыяд свайго згасання, пацямнення“³⁰. А. Навіна гаварыў пра паэтку, што, „як і Багдановіч, яна з малюнкамі прыроды зайсёды злучае той ці іншы глыбейшы настрой, тое ці іншае асабістае перажываньне, рэфлексію, думку-разважаньне“³¹. Адзначым таксама наяўнасць у ко-лерапісе Натальлі Арсеньневай пэўных рысаў імпрэсіянізму. У яе вер-шах мы бачым своеасаблівую поліфанію радасці й суму: радасць праз сум і сум праз радасць, выяўленыя ў прадуманай і часам незвычайнай колеравай палітры, зьнітаваныя з адпаведным настроем і дынамікай сюжэту: *Але прыйдзе мой дзень, / І знайду я патрэбныя словы, / Тыя словы, якія цяпер не пачую ніколі і нідзе, / Буду ўмець і чмялямі гусяці ў раззлочаным цьвеце ліповым, / І шаўковай шасьцець асакой / На зялёнай, зацьвілай вадзе („Лебядзіная песня“); Хай жайцее, сьціхае сад з кажнай гадзінай, / Сонца косы гарачыя ўсюды ня сее, / Хай га-рыць, як агонь, ліст чырвонай асіны, / Хай апошнія кветкі у садзе жайцеюць — / Будзем чакаць вясны! („Восень“). Тут прыгадаем мер-каваньне І. Сапегі, што „карціна сьвету ў творах імпрэсіяністаў пра-сякнутая ігчасьцем чалавека штодзённа адчуваць, бачыць наваколь-нае асяродзьдзе. А больш за ўсё яна ўражвае тым, што мы зайсёды ўгадваем у ёй агульны модуль адзінага, як вонкавага, зрокавага, так і ўнутранага паводле стану, існаваньня ўсіх складовых частак — ад чалавека да лістоты на дрэвах ці водбліскаў неба ў вадзе“³².*

З мэтай найбольш яскравага выяўленьня аўтарскай задумы На-тальля Арсеньнева ўжывае разнастайныя прыёмы колерапісу — ко-леравы мэтафары, параўнаньні, эпітэты, рэдуплікацыю, колеравую гар-монію. Апошняя вельмі разнастайна й поўна рэпрэзэнтаваная ў паэткі, нават вылучаецца своеасаблівы тып гармоніі — слабая. Больш за тое, зьява слабай колеравай гармоніі — адметная рыса паэзіі Натальлі Ар-сеньневай, якая ў колеры ўвасобіла сынтэз сумных інтанацый жанру элегіі й жыцьцесцьвярджальныя матывы імпрэсіянізму.

Значную частку колеравай лексыкі складаюць кампазыты, па-ма-стацку адметна выкарыстаныя Натальляй Арсеньневай. Яны падкрэсь-

³⁰ Мішчанчук, М. „Між берагамі“ // Культура беларускага замежжа. Кн. 1. Менск, 1993. С. 26.

³¹ Навіна, А. Адбітае жыцьцё. Вільня, 1929. С. 111.

³² Сапегі, І. Эстетические принципы импрессионизма // Искусство. 1975. № 5. С. 55.

ліваюць спецыфіку праяўленьня колеру, можна сказаць, утвараюць гармонію ці дысгармонію ў межах аднаго слова.

У Натальлі Арсеньневай колер — гэта сапраўдны фэномэн мастацкага тэксту, які нясе істотную сэнсавую нагрузку. Невыпадкова колеравы эпітэт ёсць у назвах яе першых двух зборнікаў — „Пад сінім небам“ і „Жоўтая восень“, а таксама часта адзначаецца ў загаловках (або ў першым радку) вершаў: „Залатое“, „Люблю я сонца залатое...“, „Сівай вярбой“, „Ахрысьціў мяне нехта ў зялёнай дуброве...“, „У небе палаюць чырвоныя хмары“ ды іншы.

Варта адзначыць, што асобныя элементы колерапісу паэткі часам пераклікаюцца з колерапісам Максіма Багдановіча. Натальля Арсеньнева — таленавітая паслядоўніца вялікага паэта — пераняла ад яго вобразны калярыт вершаў, асабліва вечаровай пары й ночы. Разам з тым не падлягае сумневу, што ў сваіх творах Натальля Арсеньнева стварыла ўласны непаўторны й яскравы колерапіс, які стаўся неад’емнай часткай мастацкай вобразнасці й выразнасці яе твораў. А багацьце й разнастайнасць выкарыстаных каляронімаў арганічна дапаўняе сытэму колераабзначэння беларускай мовы.

Arnold McMillin

London

BYKAU AND BARADULIN: A CREATIVE LITERARY FRIENDSHIP¹

*„За словам Быкава іду!“
Рыгор Барадулін²*

It is far from usual for great contemporaries in the world of the arts to respect and admire each other. One only has to think of, for example, Prokof'ev's description of Stravinski's music as „Bach on the wrong notes“³ or, slightly nearer to the theme of this paper, the fact that two of Russia's greatest writers, Tolstoi and Dostoevskii, apparently never even met. Belarusians are not, of course, Russians (the differences have been excellently analysed in an article by Nina Mechkovskaia⁴), and there is a much greater sense of community and shared interests and values amongst Belarusian writers, from Janka Kupała and Jakub Kołas to the leading poet and prose writer of the present day, Ryhor Baradulin (b. 1935) and Vasil Bykau (1924—2003), the latter spending his last years in enforced exile, the former closely tied to Belarus and in particular their shared native Vušača region. Both Bykau and Baradulin act as moral and patriotic beacons in a country where values of all kind, including the linguistic heritage, are in constant danger of erosion through political decisions and inertia. This paper is intended to highlight the ways in which over several decades they have responded to each

¹ A version of this paper was given at the 35th Annual Convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studies, Toronto, November 2003.

² Барадулін, Рыгор. Трэба дома бываць часцей: Выбраныя старонкі лірыкі / Прадмова В. Быкава. Менск: Мастацкая літаратура, 1993. С. 298—299.

³ Цыт. паводле: The Guinness Dictionary of Poisonous Quotes / Ed. by Colin Jarman. Enfield: Guinness Publishing, 1991. P. 155.

⁴ Мечковская, Нина. Чем белорусы отличаются от русских? // New Zealand Slavonic Journal. 2002. P. 159—172.

other with love and admiration, paying particular attention to the remarkable collection of poems and drawings entitled „Лісты ў Хельсінкі“ („Letters to Helsinki“, 2000) and their last joint project, „Калі рукаюцца душы...“ („When Souls Shake Hands...“, 2003). This is not the place to quote extensively their highly perceptive comments on each other's work, tempting though it may be, since both have unassailable reputations in any case, though it should be said that Baradulin's triptych⁵ of articles on Bykau written 1993–1994 and Bykau's brief but intense and immensely perceptive introduction to Baradulin's collection of poems published at about the same time, „Трэба дома бываць часцей...“ („One Should Be at Home More...“)⁶ are amongst the best things written about these two writers. Some reference will be made to these outstanding essays.

In an interview of 1987 Baradulin remembers how in the early 1960s Vasil Bykau brought him from Hrodna where he then worked, a book of gruesomely fulsome tributes to Stalin by Belarusian writers, having inscribed in it the words, „Read and do not repeat the mistakes of your elders“⁷. The book was probably „Ад шчырага сэрца: Письмы беларускіх пісьменнікаў таварышу Сталіну“ („From a Sincere Heart: Letters from the Belarusian Writers to Comrade Stalin“, 1952), which had been edited by Piatrus Brouka who contributed to it with especial enthusiasm and invention⁸. Later, Baradulin recalls, he and his friends would make merry by singing some of these choice verses to well-known tunes

At around this time Baradulin wrote the first of his poems dedicated to Bykau: the extremely musical „Бусел“ („The Stork“, 1962), seems to be mainly about patience and frustration, as the poet spends much energy over many years, trying in vain to catch a stork, Belarus's national bird⁹, by the tail:

⁵ Apparently quite unconnected the saying popular amongst drinkers, „Бог тройцу любіць“, Baradulin shows a great fondness for triptychs in his poetry. The most celebrated are „Трыпціх: Бацьку; Куліна; Матчына хата“ („A Triptych: To My Father; Kulina; Mother's House“, 1963) and „Трыпціх Ушацчыны“ („A Triptych of the Vušača Region“, 1972).

⁶ Барадулін, Рыгор. Трэба дома бываць часцей... С. 3–5.

⁷ Семенова, Алла. Братъ и отдавать: Диалог с поэтом Рыгором Бородулиным // Неман. 1987. №2. С. 157–158.

⁸ Ад шчырага сэрца: Зборнік вершаў беларускіх пісьменнікаў, прысвечаных т. Сталіну / Рэд. П. Броўка. Мінск: Белдзяржвыд БССР, 1952. С. 135–152.

⁹ Many years later, in 1993, Baradulin again wrote about a stork in „Буслова нарарочка“ („The Stork's Fiancée“): Барадулін, Рыгор. Буслова нарарочка // Барадулін, Рыгор. Збор твораў. Т. 3. Мінск, 1999. С. 171–174. ⇨

Непаседа,
даўгацьбы бусел —
Даўняе вясны
забыты сон.
...Я злавіць яго
за хвост цягнуўся,
Дражніцца
і уцякае ён.

[От, здаецца,
ушчамлю пад паху
(Лугавінаю
бягу
наўпрост).
Нада мною —
крылы белым дахам,
А перад мною —
чорны хвост...]¹⁰

Змораны,
я доўга плачу потым.
Суцяшаць
стараюцца усе:
— Бусел ходзіць
у чырвоных ботах

⇒ A famous image of the stork belongs to another highly significant writer, who during his lifetime was close to both Baradulin and Bykau, namely Uładzimir Karatkievič (1930–1984) in a well known sketch of his native country entitled „Зямля пад белымі крыламі“ (1971): Караткевіч, Уладзімер. Зямля пад белымі крыламі // Караткевіч, Уладзімер. Збор твораў у 8 тамах. Т. 8. Ч. 1. Мінск, Мастацкая літаратура, 1990. С. 385–470. Apart from its role as a protection for Belarus, the stork is also a teacher: see, for instance, Karatkievič's early poem, „Буслы вучаць дзяцей“ („Storks Teach Children“, 1959): Караткевіч, Уладзімер. Буслы вучаць дзяцей // Караткевіч, Уладзімер. Збор твораў у 8 тамах. Т. 1. Мінск: Мастацкая літаратура, 1987. С. 79–82. Unsurprisingly, Karatkievič is the subject of several poems by Baradulin, always keen to celebrate Belarus's best and most promising writers.

¹⁰ The bracketed section of the poem is omitted in the later version of the poem in: Барадулін, Рыгор. Трэба дома бываць часцей... С. 32–33.

І табе
такія ж
прынясе...

Горбіць плечы гора,
горбіць праца.
Усяго спаўна
мне лёс паслаў...
Вось ужо і скроні серабрацца.
Ды яшчэ й цяпер
лаўлю бусла.

Ну, на гэты раз
вярнуся з птахам —
Я ж за ім прайшоў
багата вёрст!
Нада мною —
крылы белым дахам.
Паспрабуй
злаві
бусла за хвост...¹¹

¹¹ The stork

The restless, long-legged stork —
The forgotten dream of distant spring.
... I tried to catch it by the tail,
It teases me and runs away.

[Oh, it seems I can pinch it under its wing
(I am running straight across the meadow).
Above me the wings are a white roof,
And before me is a black tail...]

Exhausted, I later weep for a long time.
Everyone tries to comfort me:
The stork wears red boots
And will bring you similar ones...

Grief and work bend my shoulders.
Fate has sent me a good measure of everything...
Now already I am growing grey at the temples.
And yet I am even now trying to catch a stork. ⇨

The combination of simplicity with the subtle art that conceals art in this poem is entirely characteristic of Baradulin's work throughout his life.

Fifteen years later he dedicated another poem to Bykau, linking philosophy with the natural world, „Мы на агонь глядзім...“ („We Gaze at the Fire...“, 1977). Again simplicity of form, musicality and a broad idea are of the essence:

*Мы на агонь глядзім
Пры вогнішчы рудым.
Як схімнак-нелюдзім,
Зьнікае ў неба дым.*

*Гарыць агонь-багач
І цемру й ціш ірве.
Цень жудасьці,
Пабач, —
Ступае на траве.*

*Няйнакш
І праішчур наш,
Укленчыўшы агню,
Узьняў свой позірк
Аж
Да зор
Упершыню.*

*Зглыдаў агонь датла
Галья рудую медзь.*

*І нам пасля сьвятла
Страшней у змрок глядзець.¹²*

⇒ *Well, this time I come back with a bird
I certainly went many miles to get him!
Above me the wings are like a white roof;
Just try to catch a stork by the tail.*

(Барадулін, Рыгор. Выбраныя творы ў двух тамах. Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. Т. 1. С. 100–101).

¹² *We gaze at the fire
With its red-brown flame.
Like a hermit monk,
The smoke disappears into the sky. ⇒*

In the poem whose title is taken as the epigraph of this piece, „*За словам Быкава іду!*“ („I Follow Bykau's Words!“ , 1989), we are reminded strongly that the two writers, as indeed, several others, good, bad and indifferent¹³, come from the same part of Belarus, as in the opening lines:

Чытаю Быкава
І зноў
Вяртаюся ў краіну сной,
У старану маю лясную,
Якую,
Покуль я існую,
Люблю ў затуле туманой,
Ёй плачу, бачу, ёй блазную.

Завецца ўшацкай старана [...]”¹⁴

⇒ *The rich fire burns
And tears apart the darkness and the silence.
A shadow of horror,
Look, —
Is moving across the grass.*

*No differently
Our ancestor likewise,
Kneeling before the fire
Raised his gaze
For the first time
Right
To the stars.*

*The fire completely gobbled up
The red-brown copper of the branches.
And for us, after the light,
It is more fearsome to gaze into the darkness.*

(Барадулін, Рыгор. Трэба дома бываць часцей... С. 132—133.)

¹³ Amongst them is the same Piatruś Brouka, who wrote so enthusiastically about Stalin as his „very best friend“ in „*Думы аб правадыру*“ in: Ад шчырага сэрца: Зборнік вершаў беларускіх пісьменнікаў, прысвечаных т. Сталіну... С. 135—138.

¹⁴ *I read Bykau
And again
Return to my native region* ⇒

He describes himself as being led by Bykau's „economical line“ („*Ашчадны быкаўскі радок*“), showing how it evokes in him by the simplest of means, a strongly emotional memory of his native parts. A word with the same root as *ашчадны* (*нашча* — on an empty stomach) plays a prominent part in the opening of Baradulin's triptych of articles about Bykau. Here are the first three lines:

Нашча трэба чытаць Васіля Быкава.

Нашча трэба думаць пра Васіля Быкава.

Нашча трэба хінуцца душой да сьвятла слова ягонага¹⁵.

Not for nothing did Bykau refer to Baradulin as „*the nightingale of Belarus*“¹⁶, and in examining the relationship of these two writers it is essential to stress that artistically they are completely different: Bykau's severe, even harsh, realism, relating past to present is far from the virtuosic, highly metaphorical, ludic nature of much of Baradulin's poetry. This is not to say, however, as has already been noted, that they do not thoroughly appreciate the essence of each other's work. Where they are truly close is in their patrio-

⇒ *To my forest parts,
which, For as long as I live,
I love it shrouded in mist,
I weep to it, I see it,
I play the fool before it.*

It is called the Vušača region [...].

(Барадулін, Рыгор. Трэба дома бываць часцей... С. 298.)

¹⁵ *You must read Vasil Bykau on an empty stomach.*

You must think about Vasil Bykau on an empty stomach.

You must bring your soul to the light of his word on an empty stomach.

(Барадулін, Рыгор. Аратай, які пасьвіць аблокі: Сяброўскае слова, эсэ і некананізаваныя ўспаміны. Мінск: Мастацкая літаратура, 1995. С. 61.)

¹⁶ Гл.: Законнікаў, Сяргей. Пакуль баліць душа // *Полымя*. 1995. №1. С. 219. In the Belarusian context it is hard for the present writer to think of any nightingale without the hero of Žmitrok Biadula's multi-faceted historical novel „*Салавей*“ („*The nightingale*“, 1927) who declares with a resolution worthy of Vasil Bykau himself, „*Нядобра быць панскім салаўём!*“ („*I do not wish to be a nobleman's nightingale!*“): Бядуля, Змітрок. *Збор твораў у чатырох тамах*. Т. 3. Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1953. С. 108. Indeed, the peasant nightingale's subsequent fate as a bandit in the forests an in no way be compared to Baradulin's as a people's poet. In all probability, therefore, Bykau's idea of a nightingale was similar to that of John Keats and many other poets.

tism, their concern for the future of Belarus and its language, their intolerance of immorality¹⁷, and, above all, their role as inspirational leaders of all nationally conscious Belarusians.

In his essay of 1993 entitled „Апостал нацыі“ („The Nation's Apostle“) Baradulin links Bykau with such great figures of the past as Skaryna, Kalinouski and Kupała, suggesting, rightly, that it is Bykau who made Belarusian literature known in the world. Acclaiming him as „the shining apostle of the nation“, he, also rightly, observes that, though apostles are few, they cannot be stopped and that „the nation will live so long as its apostles live“¹⁸. In another essay of the same year, „Космас Васіля Быкава“ („The Cosmos of Vasil Bykau“), Baradulin describes Bykau as personifying the conscience and intellect of Belarus, as bearing his fatherland within himself¹⁹.

The third essay of this triptych, written a year later, is entitled „Як васілёк у жыцце Беларуччыны“ („Like a Cornflower in the Corn of the Belarusian World“). Even better known than the stork as a national symbol is the cornflower, and Baradulin seems to relish the phonemic connection of the work „vasilok“ with that of his friend Vasil. In a poem from the „Вечальле“ collection of 1980, „Васільковая баляда“ („Ballad of a Cornflower“), he clearly links Vasil and *vasilok* (there is also a *Vasilicha*). Two lines will suffice to establish this association:

Капаць акопы
Пайшоў Васілёк²⁰.

¹⁷ Baradulin's attitude may be summed up in a spectacular portmanteau word, *kulasoramunięprabivaјetuja* (proof against the bullets of conscience) he created in a poem of the early 1990s, „А жалезныя хлопчыкі...“ („But Iron Youths...“): Барадулін, Рыгор. Міласэрнасьць плахі. Мінск: Мастацкая літаратура, 1992. С. 161. The fact that venal communist critics so frequently attacked Bykau for his „moralizing“ speaks for itself. See, for instance, an article entitled „Пена на волне перестройки“ in „Вечерний Минск“, 27 October 1988, P. 3, where an anonymous writer complains, „in every statement they make one constantly finds hints about „morality“, „ethics“ and „duty““. Another journal particularly active in the anti-liberal backlash was „Политический собеседник“. See, for instance: Бумажкова, Т. Барьер политической слепоты // Политический собеседник. 1989. №1. С. 34.

¹⁸ Барадулін, Рыгор. Аратай, які пасвіць аблокі... С. 62—65.

¹⁹ Барадулін, Рыгор. Аратай, які пасвіць аблокі... С. 65—66.

²⁰ *Little Vasil [cornflower] went
To dig trenches.*

(Барадулін, Рыгор. Вечальле. Мінск: Мастацкая літаратура, 1980. С. 168).

It is, perhaps, not surprising that the severe prose writer Vasil Bykau is less effusive about his friend than vice versa. Apart from the intrinsic differences between prose and poetry, Bykau's mission to speak the truth about the past and present of his unfortunate country is made the more powerful by his use of understatement and reserve. Baradulin's form of patriotism and concern for the future is more emotional and, at times, openly bitter. Nonetheless, Bykau from early years encouraged his younger colleague, and in introducing a milestone collection of his works, „Трэба дома бываць часцей“, referred with total conviction to Baradulin's unswerving conscience, and to the universal, even encyclopedic nature of his verse.

The most touching and, in literary terms, finest expressions of Baradulin's attitude towards Bykau are in the already mentioned outstanding little book „Лісты ў Хельсінкі“ where Bykau's quasi-naive sketches of Finnish life complement brilliantly some of Baradulin's most heartfelt verses²¹. In them the poet both laments his friend's absence and begs him to return home, although he probably knows better than anyone the impossibility of the latter course²².

As anyone who has written about Baradulin knows, there is always a temptation to quote and quote, nowhere more so than in this brilliant collection. The book is divided into letters from Vušaća²³, letters from Miensk, with Bykau's sketches forming the third and last part. For simplicity of reference, the first letter from Vušaća, for instance, will be referred to as V1, and the third letter from Miensk as M3, and so on. These verse epistles are, unsurprisingly, far from cheerful, as the last two lines of V1 (3 July 1998) demonstrate:

*Яшчэ імгненне —
І душа завье...²⁴*

²¹ It should not be forgotten that Bykau studied at the Viciebsk School of Art, made famous earlier by such outstanding figures as Mark Shagal (Chagall) and Kazimir Malevič, although he had to leave prematurely for economic reasons.

²² Bykau's recent book of memoirs is entitled „Доўгая дарога дадому“ („The Road Home Is a Long One“, Minsk, 2002).

²³ This how Ryhor Baradulin refers to his native region, although the Russified Belarusian encyclopedia, for instance, give the name of the central place as Ušačy, and the river as Ušača: Беларуская савецкая энцыклапедыя. Т. 10. Мінск, 1974. С. 521.

²⁴ *One moment more —
And my soul will start to wail...*

(Барадулін, Рыгор. Лісты ў Хельсінкі. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2000. С. 9).

Although each poem stands independently, some themes and images inevitably recur. For instance, Bykau is directly and indirectly compared to a prodigal son (something that requires considerable poetic license in view of the writer's involuntary exile); memory and forgetfulness are also recurrent themes to which Baradulin brings vivid imagination and characteristically rich imagery. Religious feelings are to the fore in some of the letters (see, for example, M26 (3 December 1999)), but even more frequent are poems placing nostalgia for the joys of Belarusian rural life alongside the far more negative reality of life for the poet. M9 (11 February 1999), for example ends with a heartrending paradox:

*На радзіме чужыя — свае,
На чужыне свае — чужыя...*²⁵

Another poem, M24 (27 November 1999), after some expressions of optimism for a distant future, ends: „*А пакуль усё наадварот*“ („For the time being everything is the other way round“)²⁶.

In V7 (23 August 1998), asserting the need for everyone to have a guardian angel, Baradulin seems to refer indirectly to Bykau as a prodigal son, and in M12 (12 March 1999) the prodigal son is sought by the stars, but the last lines indicate that, wherever he is physically, he will live in his own country for ever:²⁷

*На зямлі, дзе продкі спачываюць,
Дзе б ні быў,
Жывеш да скону дзён*²⁸.

Baradulin appears to oscillate between impatience and resignation: V8 (11 November 1998), for instance, ends with the word *пара...* („it is time“...), whilst the end of M11 (17 February 1999) gains pathos by repetition:

²⁵ *In one's Fatherland alien people are one's own
In foreign places one's own are alien.*

(Барадулін, Рыгор. Лісты ў Хельсінкі... С. 36.)

²⁶ Барадулін, Рыгор. Лісты ў Хельсінкі... С. 50.

²⁷ This idea relates directly to the earlier reference to „Аратай“ where Baradulin suggests that Bykau bears his Fatherland within him.

²⁸ *In the land where your ancestors rest,*

Wherever you may be,

You live to the end of your days.

(Барадулін, Рыгор. Лісты ў Хельсінкі... С. 38.)

*Паціху самота
Да змойклад тугі
Звыкае,
Звыкае,
Звыкае...²⁹*

²⁹ Baradulin seems tired and depressed. M15 (12 April 1999) ends with four lines of the simplest pathos:

*Голас жыве —
І жыве спадзяваньне.
Голас жыве —
І трывога жыве...³⁰*

In M25 (1 December 1999) Baradulin's imagery is very characteristic, as in the last five lines of the poem:

*І тоіцца
Журба ў жывой красе.
Журбою пахнуць
Словы нашы ўсе,
Наш хлеб надзённы³¹.*

²⁹ *Gradually loneliness*

Will get used,

Get used,

Get used,

to silenced grief...

(Барадулін, Рыгор. Лісты ў Хельсінкі... С. 37).

³⁰ *The voice lives —*

And hope lives.

The voice lives —

And anxiety lives...

(Барадулін, Рыгор. Лісты ў Хельсінкі... С. 41).

³¹ *And there is hidden*

Sadness in living beauty.

All our words,

Our daily bread

Smell of sadness

(Барадулін, Рыгор. Лісты ў Хельсінкі... С. 51).

Memory takes many forms in these verse epistles. In V11 (23 July 1999) there is a danger of silence away from native places³²:

*Гаворыць забыцьцё.
А ты нямееш...*³³

Memory can also be a prison, and this theme³⁴ dominates in M9 (11 January 1999) which begins thus:

*Памяць —
Цямніца суровая —
Вязьняў не адпускае,
Ухмары іх замуроўвае,
Як у жывыя скалы*³⁵.

Not everyone, however is imprisoned by memory: in M13 (27 March 1999), for example, memory is portrayed as a fierce wild beast which, as Baradulin bitterly observes in the last three lines, spares tame animals; it is not difficult to decode the latter as conformist writers, a characteristic feature of intolerant societies:

³² This is a recurrent theme. See, for instance, V15 (12 August 1999) where a wall grows suddenly between early memories and reality: this barrier from the Fatherland is „willingly“ overgrown with grass [of oblivion]: Барадулін, Рыгор. Лісты ў Хельсінкі... С. 23.

³³ *Oblivion speaks.*

But you are becoming dumb...

(Барадулін, Рыгор. Лісты ў Хельсінкі... С. 19).

³⁴ Perhaps not surprisingly in a country with such an unhappy history, prisons play a considerable part in the language and imagery of literature. For a very recent example, see: Быкаў, Васіль. Вязніца траўм (прыпавесьць) [The Trauma Prison (a Parable)] // *New Zealand Slavonic Journal*. 2002. P. 5—8. This version of the parable is accompanied by a translation into English. It was republished with slight modifications in: Барадулін, Рыгор, Быкаў, Васіль. Калі рукаюцца душы. Мінск: Кніга, 2003. С. 224—226.

³⁵ *Memory is*

A stern prison

It does not release its prisoners,

It walls them up in clouds,

As in living rock faces.

(Барадулін, Рыгор. Лісты ў Хельсінкі... С. 35).

Памяць — дзікі зьвер,
Відаць, таму
Ён усіх прыручаных шкадуе...³⁶

This brief review of „Лісты ў Хельсінкі“ may be concluded by a letter, M22 (5 October 1999, from Hospital No. 10)³⁷ where the clouds bear a message to Baradulin's dearest friend, however unhelpful they may have been earlier³⁸ :

Нахмурыліся хмары на мяне,
Што даўнавата не сачыў за імі.
Плывуць сабе ў нябеснай старане
Дарогамі бясследнымі сваімі.

Я імі перадаць хачу паклон
Найдарагому сябру на чужыне.
Сум асланіўшы, дагарае клён,
Адаўшы долу золатам даніну.

Пастух нябесны, вецер, не гані
Так хутка хмары,
Дай ім запыніцца.
Дай падзвіўца зь ціхай сьветлыні,
Якая ў даўганоч выгнанцу сьніцца...³⁹

³⁶ *Memory is a wild beast,
Apparently that is why
It spares all tame animals...*
(Барадулін, Рыгор. Лісты ў Хельсінкі... С. 39).

³⁷ Apart from the general points of despatch, this is the only one of the epistles to have a specific address.

³⁸ See, for instance, V10 (18 July 1999) where after two years the clouds will still not give a response.

³⁹ *The dark clouds frowned at me,
Because I had not watched them some time.
They sail along in their heavenly realm
Along their traceless paths.*

*I wish through them to greet
My dearest friend, who is abroad.
Screening my longing, the maple burns its last,
Handing down its tribute in gold. ⇨*

The final joint venture between Bykau and Baradulin, „*Калі рукаюцца душы...*“, appeared in 2003, the year of the former's death. Subtitled simply „Poetry and Prose“, it takes as its title an evocative line from one of Baradulin's poems. This unique book comprises verse epistles by Baradulin and three sets of prose miniatures, described as parables, by Bykau. The poems, also in three sections, were written as follows: twenty-six to Germany from the Vušača region (from underneath the eaves of mother's house); eighty-three to Germany from Miensk (from beneath a glassy sky); and eighteen to Golden Prague from Miensk (covered by a gloomy blizzard). The prose sections, which are philosophical rather than epistolary in form, are entitled „*Байкі жыцьця*“ („Fairytale of Life“)⁴⁰, „*Абязбожаны люд*“ („A People Who Have Lost Their God“), and „*Хутаранцы*“ („Farming Folk“). There are also a few graphic sketches by Bykau, recalling the illustrations in „*Лісты ў Хельсінкі*“, as well as some reflections on the phenomenon of verse correspondence: having first explained the immense importance of the correspondence for him during his exile, and having explained that this 'duet' is not intended to be more powerful than a solo voice, he turns, ironically, to a theme, memorably raised by Janka Kupała a century earlier in his poem, „*А хто там ідзе?*“ („And, Say, Who Goes There?“, 1905–1907):

*Шкада, але мы, беларусы, насуперак усяму (часам і сабе) усё
яшчэ імкнемся даказаць сьвету, што маем неадчэпны намер
людзьмі звацца. Прынамсі, ня горшымі за іншых⁴¹*

The book concludes with a stirring prose reflection by Baradulin, „*Дарасьці!*“ („Grow Up To [Him]!“), in which he reflects on the genre of parable as employed by Bykau, pointing out the futility of trying to retell or explain a parable, and underlining his friend's unique role, not only as the nation's conscience but as the apostle entrusted with the thankless task of

⇒ *Wind, O heavenly shepherd, do not drive*

The clouds so quickly,

Let them stop.

Let me guess from their quiet brightness,

What dream the exile is dreaming during the long night...

(Барадулін, Рыгор. Лісты ў Хельсінкі... С. 48).

⁴⁰ The title, of course, recalls Jakub Kołas's „*Казкі жыцьця*“ (1921).

⁴¹ *It is a pity, but we Belarusians, despite everything (at times ourselves too), still try hard to prove to the world that we have an unshakeable desire to call ourselves people. At least, not worse than other people* (Барадулін, Рыгор, Быкаў, Васіль. Калі рукаюцца душы... С. 5).

keeping the people's memory awake and not letting them sleep, however strong the desire to shut their eyes to what is going on. In „Сыноптык“ („The Weatherman“) Bykau remarks with melancholy irony, „Усё добра, калі ёсць надзея, тады й сьніцца лепей“ („Everything's alright when you have hope; then you sleep better too“)⁴². The temptation to quote Baradulin endlessly is not reduced by the melancholy nature of many of the poems in this volume, and the difficulty of quoting Bykau's concise, precise prose is as difficult in his last book as it was in the stories with which he made his name in the 1960s. What follows is an attempt to convey something of the flavour of this unusual and very touching volume.

Of Bykau's written contributions, half of the parables had already appeared in print: mostly in his 1999 collection, „Пахаджане“ („Wanderers“)⁴³ and one in „New Zealand Slavonic Papers“⁴⁴. The new ones published for the first time in „Калі рукаюцца душы...“ are in the same deeply pessimistic vein, and readers of „Пахаджане“ will know what to expect, and be delighted to find more reflections in the same genre. Earlier in his career Bykau was plagued by ignorant critics who accused him of self-repetition⁴⁵, but these philosophical miniatures with a strong political undercurrent cover a wide range of themes within the same genre. Despite Baradulin's warnings quoted above, that one should read and not retell or interpret parables, some idea of their content may be given here by a few brief outlines. The first of the new tales in „Пахаджане“, „Насарогі ідуць“ („The Rhinoceros are Coming“), concerns a tribe led by Ko who are attacked by rhinoceros-people and forced to surrender their crops and valuables, then their womenfolk. Ko is opposed by Džo, who disappears before a major, ultimately victorious, battle against the rhinoceros-people in which Ko is amongst the slain. When he returns no one invites him to take Ko's place as leader, and he does not ask for that: he knew how to deal with rhinoceros⁴⁶. In „Вязьніца траўм“ („The Traum Pri-

⁴² Барадулін, Рыгор, Быкаў, Васіль. Калі рукаюцца душы... С. 83.

⁴³ Быкаў, Васіль. Пахаджане: Прыпавесці. Вільня: Вострая Брама — Наша Ніва, 1999.

⁴⁴ Быкаў, Васіль. Вязьніца траўм (прыпавесць) [The Traum Prison (a Parable)]...

⁴⁵ The last illustration in the book is of a wolf with blood or saliva dripping from its jowls, with the caption, „The critics are waiting for new works“: Барадулін, Рыгор, Быкаў, Васіль. Калі рукаюцца душы... С. 343.

⁴⁶ This beast seems a fertile symbol for the Slav literary imagination. The Russian émigré Vladimir Maksimov, for instance, used it as a symbol of political struggles between émigré writers: Сага о носорогах. Франкфурт-на-Майне: Посев, 1981.

son“) the prisoners long for freedom and engage in a hunger strike, whilst protests by those outside the prison lead to a destructive and violent struggle with the authorities. Despite the dire situation beyond the prison walls, the prisoners still longed for liberty, and eventually they are released into the cold and hunger outside. The euphoria of reunion, however, is soon dispelled by the lack of anything to eat. A former prisoner, Vosip, takes charge but can offer only heady rhetoric, and after bloody recriminations and accusations, some of the prisoners return to their prison. Allies of the regime soon come and crush the remains of the rebellion, hanging Vosip in the prison yard. The parable ends thus:

„Зьявольеныя ў бальшыні паставіліся да таго абьякава, бо ўжо перасталі паважаць свайго завадатара, які змусіў усіх перажыць немалую мінтрэгу. І не дамогся нічога“⁴⁷.

Baradulin's poems in this book, like those in *„Лісты ў Хельсінкі“*, are untitled apart from the prominent numeration that precedes each one. Bykau's titles, on the other hand, are notably brief for such short pieces, just as they were in *„Пахаджане“*. A few examples of the new ones will suffice: *„Чарапы“* („Skulls“), *„Гонар і сьмерць“* („Honour and death“), *„Другая альтэрнатыва“* („A Second Alternative“), *„Вежа“* („The Tower“), *„Ідэя“* („An Idea“) and so on. It is from the latter parable that Baradulin quotes Bykau's ironic, almost bitter, remark that the people do not want ideas because their stomachs are rumbling. Bykau's parables are immensely thought provoking, condensed and yet unostentatiously elegant, melancholy though anything but maudlin expositions of his last thoughts about his native country.

Baradulin's last verse letter to Bykau is a bitter reflection about Belarus as a jewel in Europe's crown, a beggar to which Europe will not extend a hand, whilst those who wish to seize the jewel have for centuries not held back. Eternity is the theme of his penultimate letter; for all the short memories of some of their fellow-countrymen, Bykau and Baradulin, the outstanding representatives of Belarusian literature in the twentieth century, are sure of eternity. The poem is not, of course, from this point of view, but it has a wry twist:

⁴⁷ *„The majority of prisoners were indifferent to this event, for they had already lost respect for their leader who had made them go through so much misery. And had achieved nothing“* (Барадулін, Рыгор, Быкаў, Васіль. Калі рукаюцца душы... С. 226).

Ліст сямнацаты

Не на вечнасьць,
А на разьвітаньне
Пішуцца шчымлівыя радкі.
Вечнасьць —
Самасьцьверджаная пані,
Ёй самоту слухаць не з рукі.

Вечнасьці сябе самой хапае,
На паслугах мудрасьць у яе.
Вечнасьць —
Гаспадыня не скупая,
Лішняя ахвоча раздае⁴⁸.

The relationship between Belarus's best prose writer and greatest living poet, whilst undoubtedly interesting in the form it takes, provides yet another example of the remarkable warmth and generosity for which the Belarusian people are well known.

⁴⁸ *Letter Seventeen*

*These aching lines
Are written not for eternity,
But for parting.
Eternity
Is a self-assertive lady,
She does not naturally pay attention to loneliness.*

*Eternity is sufficient unto herself,
Wisdom serves her.*

*Eternity
Is not a mean lady,
She willingly distributes what she does not need.*

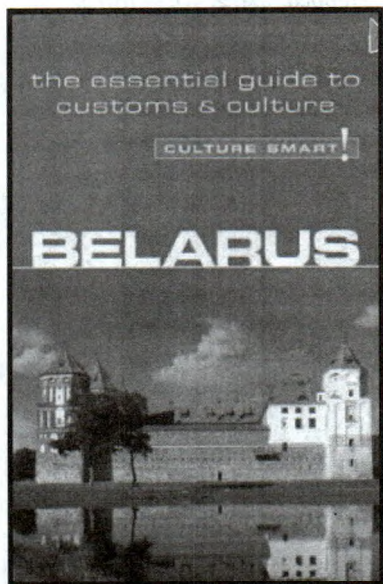
(Барадулін, Рыгор, Быкаў, Васіль. Калі рукаюцца душы... С. 258).

**Вітаўт Кіпель
Наталья Гардзіенка
Яна Славіна**

КНІЖНЫ АГЛЯД

За апошнія гады колькасць друкаў, звязаных зь беларускім замежжам тэматыкай або месцам выдання, істотна павялічылася. Актывізаваліся беларускія выдаўцы, што пачалі з ахвотаю зьвяртацца да публікацыі эміграцыйных аўтараў, дый колькасць даследных публікацый павялічылася. Таму ў гэтым аглядзе давалася прывесці пэўны адбор пазыцыяў, на якія была зьвернутая ўвага. Так, па-за згадкамі аўтараў засталіся асобныя тэксты, прысьвечаныя праблемам эміграцыі ў пэрыядычных выданнях кшталту альманаху „Асоба і час“, а таксама ў большых выданнях, непасрэдна не звязаных з праблематыкай замежжа, прыкладам, другі том „Гісторыі беларускай кнігі“ (Менск, 2011), апошня частка акадэмічнага шматтамовіка „Гісторыя Беларусі“ (Менск, 2011), кніга „Інтэлектуальная гісторыя беларускага нацыяналізму“ Максіма Кірчанінава (Смаленск, 2011) і некаторыя іншыя. Магчыма, для наступнага выпуску альманаху будзе пададзены адмысловы тэкст, прысьвечаны гэткага кшталту публікацыям. Па-за сёлетнім аглядам засталася і некалькі важных манаграфічных выданняў, такіх як працы Вольгі Коваль „Узаемасувязі беларускай і ўкраінскай дыяспар у міжваенны перыяд“ (Менск, 2012) або Васіля Саковіча „Беларусы ў этнакультурнай прасторы Малдовы“ (Менск, 2011). Плянуйца зьвярнуцца да іх у наступным выпуску „Запісаў“.

Coombes, Anne. *Belarus - Culture Smart!: The essential guide to customs and culture*. London, 2008. — 168 p.

Кніга пазначаная 2008 г., але яна не перадрукоўвалася ў пазнейшыя гады, таму кароткі агляд яе тут цалкам апраўданы. Публікацыя — кніжка сярэдняга, кішэннага памеру, ёсць спадарожнікам турысту й наведніку Беларусі — бізнэсмэну, прадпрымальніку, урадоўцу.

У выданні ў сьціслай, часам тэлеграфнай форме карыстальніку даецца маса інфармацыі пра Беларусь: гісторыя краіны ад часоў Палаччыны, Францішка Скарыны, Вялікага Княства Літоўскага, змаганьня з Масквой, імперскай русыфікацыі, супраціву (зазначаецца, што Касьцюшка народжаны на Беларусі). У найноўшым пэрыядзе адзначаецца, што беларусы аднавілі сваю дзяржаўнасць 25 сакавіка 1918 г.

Большая частка даведніка-спадарожніка прысьвечаная Рэспубліцы Беларусь: культура, адміністрацыя, звычаі. Шмат увагі надаецца складаным беларуска-расейскім узаемадачыненням, прарасейскай палітыцы А. Лукашэнкі, пры гэтым падкрэсьліваецца імкненьне беларусаў мець сувязі з Эўрапейскім саюзам. Адзначаюцца й факты „знікненьня“ лідэраў апазыцыі, як, прыкладам, Юрыя Захаранкі й іншых.

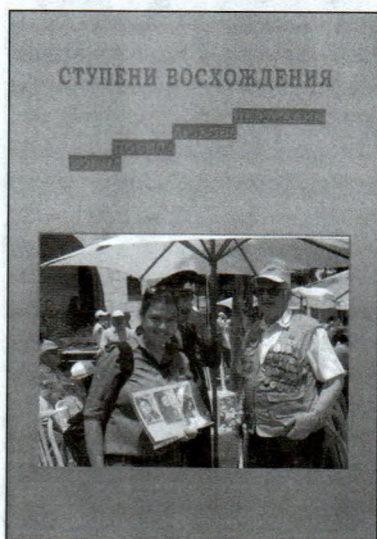
У кнізе зьмешчаная карта зь беларускай транслітараванай, прыклады фразалёгіі, беларускія выразы кшталту „Вітаю“, „Дзякую“, „Калі ласка“. Дарэчы, зазначаецца таксама, што першай друкаванай кнігай усходніх славянаў быў „Псалтыр“, перакладзены на беларускую Францішкам Скарынам і надрукаваны ў Празе ў 1517 г.

Бясспрэчна, у выданні сустракаюцца й памылкі, але наогул гэты спадарожнік — надзвычайна ўводзіны ў пазнаньне Беларусі. Укладальніца ладны час працавала ў Беларусі англамоўным рэдактарам „Minsk Times Belexport magazine“.

Кніга прадаецца ў вельмі шырокай сетцы турыстычнай літаратуры, папулярных крамах англамоўнага сьвету.

В. К.

Ветераны войны — іерусалімцы. Іерусалім, 2010. — 270 с.
Ступени восхождения. Война, Победа, Любовь, Іерусалім. Коллективный сборник стихов и прозы. Іерусалім, 2010. — 180 с.

Габрэйская эміграцыя зь беларускіх земляў уяўляе сабою спэцыфічную й неад’емную частку нашай міграцыйнай гісторыі. І на мяжы XIX—XX стст., і ў 1990-я гг. у розныя краіны сьвету, а найперш у Ізраіль, выяжджалі людзі, што нарадзіліся на нашай тэрыторыі, мелі досвед сужыцця зь беларусамі, былі ўдзельнікамі супольнай гісторыі. І ў новых краінах сталага жыхарства яны часта складаюць свае „беларускія зямляцтвы“. Сёньня ў Ізраілі гэткае зямляцтва — адно з найвялікшых. Беларускія габрэі як бы ствараюць уласную гісторыю „беларускай эміграцыі“, пры гэтым мала кантактуючы ўласна зь беларускімі эмігрантамі, затое падтрымліваючы сувязі з „краінай выхаду“.

Разглядаючы габрэйскую эміграцыю як частку беларускай, варта зьвяртаць увагу й на тыя выданьні, што зьяўляюцца ў беларускіх зямляцтвах ці зь беларускім удзелам. Некалькі такіх выданьняў пабачылі сьвет у Ерусаліме ў 2010 г. Першае — энцыкляпэдычны даведнік вэтэранаў Другой сусьветнай вайны, што жывуць у гэтым горадзе, другое — паэтычны зборнік твораў ерусаліmsкіх вэтэранаў. Сярод ініцыятараў і стваральнікаў абедзвюх кніг — сакратарка ерусаліmsкага аддзяленьня Аб’яднаньня выхадцаў зь Беларусі ў Ізраілі Алена Элімелех.

У другой са згаданых кніг — „Прыступкі ўзыходжаньня“ — нараджэнцы Беларусі прадстаўленыя даволі сьціпла: з 30 аўтараў — толькі тры „беларусы“. З іх толькі двое: былы супрацоўнік Гомельскага гарвыканкаму Яфім Ліўшыц і паэт, лаўрэат прэміі Саюзу габрэйскіх пісьменьнікаў і журналістаў (1979) Зінові Цялесін — уласна вэтэраны, а адзін — Яфім Урыцкі — сын вэтэрана вайны. Творы гэтых аўтараў асабліва не вылучаюцца з агульнага шэрагу вершаў ды апавяданьняў, прасякнутых пераважна гераічным патасам і пачуцьцём удзячнасьці лёсу за магчымасьць жыць у Ізраілі. Можна сказаць, што гэта своеасаблівае пацьверджаньне агульнасьці постсавецкай габрэйскай супольнасьці ў гэтай краіне.

Першая кніга — „Вэтэраны вайны — ерусалімцы“ — выдадзеная пры спрыяньні Міністэрства абсорбцыі дзяржавы Ізраіль, Саюзу вэтэранаў ды муніцыпалітэту гораду Ерусаліму. У прадмове зазначана, што гэтая кніга — частка своеасаблівага міжнароднага праекту па стварэньні кнігі памяці габрэяў — вэтэранаў вайны з нацызмам. Гэты праект спантанна нараджаецца ў розных гарадах і краінах (Ізраіль, ЗША, Украіна ды інш.), ствараючы адмысловую „бібліятэку памяці“.

Выдадзеная ў Ерусаліме энцыклапэдыя ўяўляе сабою ўласна першую частку даведніка. Яна складаецца з 714 біяграфічных артыкулаў, разьмешчаных у альфавэтнай паслядоўнасьці. Больш чым сто артыкулаў прысьвечаныя менавіта беларускім габрэям. Звычайная структура біяграмы: зьвесткі пра дату й месца нараджэньня, адукацыю, занятак да пачатку вайны, ваенны шлях зь пералікам узнагародаў, паваенны лёс і час прыезду ў Ізраіль. Зразумела, што не пра ўсіх герояў магчыма было знайсці аднолькавы аб’ём зьвестак, таму часам біяграма складаецца зь некалькіх радкоў, а бывае, што займае й больш за палову старонкі. Па магчымасьці аповед пра жыцьцё чалавека суправаджаецца фатаздымкамі.

Сярод прадстаўленых у выданьні выхадцаў зь Беларусі ёсьць надзвычай цікавыя асобы. Прыкладам, нараджэнец Менску Аўрам Шыфрын (1923—1998) быў ідэйным антысавецчыкам. Сын ворага народу, пачатак вайны ён праслужыў у штрафбатах і пасля таго, як колькі разоў быў паранены, зьнішчыў свае габрэйскія дакумэнты, назваўся прудуманым імем і такім чынам здолеў трапіць у „нормальную“ вайсковую частку й нават даслужыцца да афіцэрскага званьня маёра. У паваенны час, працуючы юрысконсультам пры Міністэрстве абароны, Аўрам Шыфрын даведаўся пра расправу савецкага кіраўніцтва над габрэямі, што запісаўся ў сьпіс на выезд у наваствораную дзяржаву Ізраіль, ды пачаў працаваць на амэрыканскую выведку. Быў схоплены

ҚДБ, прыгавораны да расстрэлу, але пасля арышту Бэрыі прысуд быў зьменены, і Шыфрын адбыў 10 гадоў лягераў ды 4 на пасяленьні. Па вызваленні стаў адным з арганізатараў падпольнага руху савецкіх габрэяў за права вольнага выезду ў Ізраіль і ў 1970 г. разам з групай з 60 чалавек ажыццявіў сваю мару. Аднак і на зямлі абяцанай не спыніў сваёй барацьбы й абароны палітзьявольных у СССР. Аўтар шэрагу кніг.

Іншы шлях у нараджэнкі Магілёву Леа (Лізаветы) Цыёнскай (нар. 1920). Яна скончыла школу мэдсёстраў, прайшла шляхамі вайны праз Сталінградзкую бітву, дайшла да Бэрліну, мела ўзнагароды. Аднак „шматразова зьведаўшы на сабе зьневажальнае стаўленьне да габрэяў у арміі“, у 1946 г. перайшла ў амэрыканскую акупацыйную зону, адкуль перабралася ў Палестыну й у 1949 г. стала жыхаркаю Ерусаліму.

Сярод прадстаўленых у кнізе вэтэранаў-беларусаў — людзі розных прафэсіяў: фатографы, друкары, настаўнікі, лекары й г.д. Марк Тайц, прыкладам, быў вядучым супрацоўнікам Інстытуту фізыялёгіі АН БССР, а Вульф Саламонаў працаваў адміністратарам на кінастудыі „Беларусьфільм“, а ў Ерусаліме стаў адным з ініцыятараў стварэньня на гары Герцяя помніку габрэйскім вайскоўцам, што загінулі ў шэрагах Чырвонай Арміі.

У біяграфіях, зьмешчаных у даведніку, адлюстраваныя разнастайныя шляхі беларускіх габрэяў у часы вайны й пасля яе. З асобных лёсаў складваецца цікавая карціна габрэйскай гісторыі Беларусі савецкага часу, зь яе барацьбой з касмапалітызмам, калі габрэі ня мог працаваць настаўнікам, бо гэта была ідэалягічная праца, ня мог займаць кіроўную пасаду, першым трапляў пад звальненьне падчас „скарачэньня кадраў“. Гэта асобны пласт гісторыі, які, здаецца, пакуль спэцыяльна не дасьледаваўся ў Беларусі.

Кніга пра ерусалімскіх вэтэранаў, прынамсі яе беларуская частка, дае добрыя падставы для асэнсаваньня ваеннай і паваяеннай гісторыі айчыннага габрэйства. Разам з тым, выданьне, што ўяўляе сабою біяграфічны даведнік, дарма названае „энцыкляпэдыяй“, бо да ўзроўню апошняй, строга кажучы, недацягвае. Тут ёсьць багата рэдакцыйных хібаў, розначытаньняў у назвах устаноў, непаслядоўнасьці ў вызначэньні краінаў нараджэньня вэтэранаў. Артыкулам не хапае пазначэньня крыніцаў інфармацыі, у некаторых выпадках — бібліяграфіяў вэтэранаў-аўтараў. Аднак як на папулярнае выданьне, узровень падачы й сыстэматызацыі інфармацыі ў кнізе даволі высокі. Добра было б дачакацца й другой часткі гэтай кнігі памяці, зробленай на такім жа ўзроўні.

Н. Г.

*Беларус: літаратурны альманах беларускіх пісьменьнікаў за-
межжа. Нью-Ёрк: Выдавецтва „Беларус“, 2011. — 240 с.*

*Шамецька, Юрась. Шлях да вяртаньня. Менск: Кнігазбор, 2011. —
96 с.*

*Шчур, Макс. Ліст, знойдзены на папалішчы. Апавяданьні. Белы
крумкач, 2011. — 204 с.*

Апошнім часам публікацыя твораў сучасных аўтараў беларускага замежжа зрабілася зьявай больш частай, чым пяць ці дзесяць гадоў таму. Гэта адбываецца не ў апошнюю чаргу дзякуючы заснаванаму ў 2007 г. у Нью-Ёрку літаратурнаму альманаху беларускіх пісьменьнікаў замежжа „Беларус“. Чарговы нумар выдання пабачыў сьвет у 2011 г. і аб'яднаў на сваіх старонках паэтаў, празаікаў, перакладнікаў з розных краінаў. Тут ёсьць беларускія аўтары з Аўстраліі, Бэльгіі, ЗША, Канады, Нямеччыны, Польшчы, Расіі, Украіны, Фінлянды, Чэхіі. Хтосьці зь іх — ужо вядомы

творца, іншыя толькі пачынаюць творчы шлях. І даволі важна, што дзякуючы намаганьням выдаўца Марата Клакоцкага ёсьць пляцоўка, дзе могуць публікавацца гэтакія розныя аўтары. Можна сьцьвярджаць, што, вывучаючы зьмест штогадовых выпускаў альманаху, зацікаўленыя змогуць зразумець, што такое літаратура сучаснага беларускага замежжа.

Адзін з аўтараў альманаху — канадзкі беларус Юрась Шапецька — у 2011 г. выдаў у Менску й першы свой паэтычны зборнік „Шлях да вяртаньня“. Ён зьехаў у Канаду ў 1997 г., але пачаў друкавацца на старонках мэтрапольных часопісаў „Маладосьць“ ды „Дзеяслоў“, разумеючы, што ягоная чытацкая аўдыторыя застаецца найперш на радзіме. Юрась Шапецька быў заўважаны чытачамі ды крытыкамі, і вынікам творчага памкненьня стаў якраз першы зборнік. Кнігу склалі вершы, дзе яскрава прысутнічаюць і беларуская, і канадзкая рэчаіснасьць ды шчырыя й зразумелыя чалавечыя пачуцьці.

Істотна адрозьніваецца ад гэтай своеасаблівай „першай спробы“ новае выданьне яшчэ аднаго сталага аўтара „Беларуса“, вядомага беларускага творцы з Прагі Макса Шчура. Ягонае чарговая кніга — зборнік апазданьняў „Ліст, знойдзены на папялішчы“ — пабачыла сьвет у тым самым 2011 г. у выдавецтве „Белы крумкач“. Паводле словаў Юнэлі Сальнікавай, аўтаркі своеасаблівай літаратурна-крытычнай пасьямовы „Мадэрны закладнік постмадэрнасьці“, арыгінальны паэт, перакладнік, эсэіст, адзіны ляўрэат прэміі Янкі Юхнаўца (2004) і ў новай сваёй кнізе сьведчыць, што „пры ўсім падабенстве зь літаратурай мэтраполіі Макс Шчур застаецца ўнікальным менавіта дзякуючы спалучэньню неспалучальнага. Ён сам сабе стварае кантэкст і сам яго дэканструюе. Гадзінамі адшліфоўвае радкі, а потым называе гэта графаманствам. Артыкулюе жаданьне захаваць творчыя павязі з радзімай, але ў сваіх творах цытуе й закладае алюзіі на заходніх і цэнтральнаэўрапейскіх літаратараў. Пры ўсіх супярэчнасьцях творчай і чалавечай натуры Макс Шчур — гэта гарманічная таленавітая асоба, варта толькі даверыцца ягонаю творчай інтуіцыяй на пакручастым шляху ў сьвеце літаратуры“.

Зьяўленьне згаданых вышэй новых літаратурных выданьняў дазваляе сьцьвярджаць пра наяўнасьць адметнага творчага патэнцыялу беларускага замежжа, вартага асаблівай увагі мэтраполіі.

Н. Г.

Віцьбіч, Юрка. *Лшоно Габоо Бійрушалайм: даваенная проза.* Менск: Кнігазбор, 2011. — 232 с. — (Бібліятэка Бацькаўшчыны; кн. 19). — (Наклад 300 ас.)

Многія беларускія эміграцыйныя пісьменьнікі сфармаваліся як творцы яшчэ на Бацькаўшчыне. Больш за тое, шэраг літаратараў на эміграцыі напісаў значна меней, чым да яе. Гэта, што праўда, не асабліва дачытыць Юркі Віцьбіча (1905—1975), аднаго з двух „узвышэнцаў“, што апынуліся на Захадзе. Ён пачаў публікавацца яшчэ ў 1929 г. і да пачатку савецка-нямецкай вайны паспеў выдаць дзве кнігі прозы — „Смерць Ірмы Лаймінг“ (1932) і „Формула супраціўленьня касцей“ (1937). І хаця, прыйшоўшы ва „Ўзвышша“ даволі позна, Віцьбіч ня быў, як большасьць сябраў згуртаваньня, рэпрэсаваны, аднак цкаваньне з боку

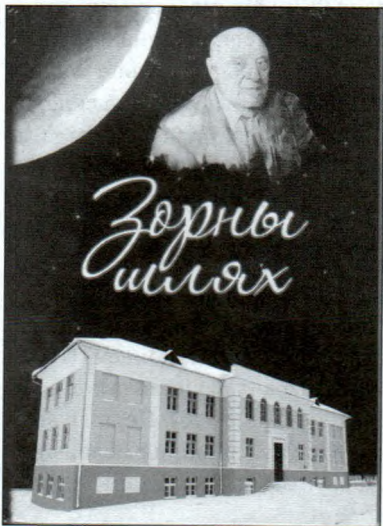
функцыянераў ад літаратуры зьведаў добра. Гэта абумовіла складанасьці, што меў аўтар з выданьнем сваіх кніг у 1930-х гг. Пры ўсім тым, у 1939 г. Юрка Віцьбіч быў прыняты ў сябры Саюзу пісьменьнікаў СССР. У часе вайны менавіта ён быў рэдактарам адроджаннага часопісу „Ўзвышша“, адзіны нумар якога быў падрыхтаваны да друку ў чэрвені 1944 г. Пазьней, на эміграцыі, ён быў актыўным выдаўцом і аўтарам, які шмат друкаваўся, асабліва ў пэрыёдыцы. Таксама на эміграцыі ў яго выйшлі: кніга гістарычных нарысаў „Плыве з-пад Сьвятога гары Нёман“ (Мюнхэн, 1956), зборнік артыкулаў на рускай мове „Мы дойдем“ (Нью-Ёрк, 1975), а таксама збор матэрыялаў „Антыбальшавіцкія паўстанні і партызанская барацьба на Беларусі“ (Нью-Ёрк, 1996). Першая зь іх была рэпрынтам выдадзеная ў Менску ў 1995 г., апошняя мела нават два наклады ў 2007 г., што й абумовіла пэўным чынам веданьне творчасці літаратара на радзіме.

У той жа час даваенная творчасць Юркі Віцьбіча заставалася малавядомай мэтрапольнаму чытачу (нават нягледзячы на, прыкладам, публікацыю аднаго з найбольш вядомых даваенных твораў — „Смерць

Ірмы Лаймінг“ — на старонках „Спадчыны“). Паказаць менавіта першы этап творчасці аўтара мелі на мэце выдаўцы новага зборніка „Лшоно Габоо Бйрушалайм“, што пабачыў сьвет у сэрыі „Бібліятэка Бацькаўшчыны“ ў 2011 г.

Укладальнік тому Лявон Юрэвіч адзначыў, што „гэты зборнік зьмяшчае найлепшае й найбольш характэрнае з даваеннай творчасці Віцьбіча“¹. Літаратурную частку выданьня склалі апавяданьні „Сьмерць Ірмы Лаймінг“ і дзьве аповесці — „Лшоно Габоо Бйрушалайм“ ды „Арцыбіскуп і сьмерд“. Акрамя таго ў кнігу ўвайшлі: „Аўтабіяграфія“ Юркі Віцьбіча, напісаная ў 1965 г., невялікі тэкст-успамін пра „Ўзвышша“, літаратуразнаўчы нарыс „Не чарнілам, а крывёю“ пра лёсы рэпрэсаваных пісьменьнікаў, эсэ „Люблю я, разумеце, Віцебск“, а таксама ліставаньне аўтара, прысьвечанае даваеннаму літаратурнаму жыцьцю. Дапаўняе выданьне бібліяграфія Юркі Віцьбіча, складзеная Аленай і Лявонам Юрэвічамі, якая выдатна адлюстроўвае як эміграцыйны, так і даэміграцыйны пэрыяды творчасці пісьменьніка ды можа стаць добрай падказкай для будучых дасьледнікаў ягонай творчасці.

Я. С.

Зорны шлях: Да 100-годдзя Барыса Кіта. — Менск: Кнігазбор, 2011. — 112 с. (Наклад 300 ас.)

У красавіку 2010 г. адзначыў стогадовы юбілей адзін з найбольш вядомых у мэтраполіі эміграцыйных беларусаў, доктар матэматыкі, прафэсар Вашынгтонскага ўнівэрсытэту, акадэмік Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі Барыс Кіт. Вынікам сьвяткаваньня юбілею стала і адкрыцьцё пэрсанальнага музэю гэтага ганаровага грамадзяніна Наваградку, і выданьне (праўда, толькі праз год) новай кнігі, прысьвечанай дзеячу.

Дзякуючы намаганьням дасьледніцы Лідзіі Савік Барыс Кіт ня

¹ Віцьбіч, Юрка. Лшоно Габоо Бйрушалайм: даваенная проза. Менск: Кнігазбор, 2011. С. 7.

можа, як шмат іншых беларускіх эміграцыйных дзеячаў, паскардзіцца на невядомасць на Бацькаўшчыне. Таму як раней ужо неаднойчы выходзілі кнігі, прысьвечаныя яму, новае выданьне, укладзенае ўсё тым жа асабістым біёграфам прафэсара, мае выключна юбілейны характар. Яго склалі: невялікі біяграфічны артыкул аўтарства Лідзіі Савік, прысьвечаныя Барысу Кіту вершы ды прынагодна-віншавальныя тэксты розных беларускіх аўтараў, звесткі пра стварэньне й адкрыцьцё музэю юбіляра, ягонае інтэрвію з гэтай нагоды, хроніка жыцьця й фотагалерэя. Больш як траціну выданьня складае вопіс дакумэнтаў і рэчаў, перададзеных дзеячам у Наваградак. Зьвяртае на сябе ўвагу тое, што ліставаньне — ці не асноўная частка архіву Барыса Кіта — датычыць апошніх двух дзесяцігодзьдзяў ягонага жыцьця, і адрасатамі пераважна ёсьць мэтрапольныя беларусы. Магчыма, гэта тлумачыцца спэцыфікай прафэсійнай дзейнасьці Барыса Кіта ў галіне амэрыканскай астранаўтыкі, што вымагала абмежаваньня кантактаў, у тым ліку і з суайчыньнікамі на Захадзе.

„Зорны шлях“, выдадзены сумеснымі намаганьнямі Саюзу беларускіх пісьменьнікаў ды Згуртаваньня беларусаў сьвету „Бацькаўшчына“, няшмат дадае да ўжо створанага вобразу вядомага беларуса, а ёсьць хутчэй своеасаблівай данінай павагі гэтаму дзеячу.

Н. Г.

Лукаш Дзекуць-Малей і беларускія пераклады Бібліі: зборнік матэрыялаў, артыкулаў і дакумэнтаў / рэдкалегія: А. У. Унучак (гал. рэд.) [і інш.]. Брэст: Альтэрнатыва, 2011. — 200 с.: іл. (Наклад 1000 ас.)

Можна пагадзіцца з адным з укладальнікаў зборніка „Лукаш Дзекуць-Малей і беларускія пераклады Бібліі“ Андрэем Унучкам, што беларускай гістарыяграфіі вельмі не хапае сур’ёзных біяграфічных дасьледаваньняў. Удалыя навуковыя біяграфіі беларускіх дзеячаў можна пералічыць на пальцах. Яшчэ горш з гэтым у эміграцыяз-

наўстве, дзе акрамя праблемы доступу да крыніцаў, што могуць быць шырока раскіданыя геаграфічна, існуе й праблема трактоўкі дзеяча ў розныя пэрыяды ягонай біяграфіі. Асабліва гэта датычыць нацыянальнай ідэнтыфікацыі дзеячаў да пачатку ХХ ст., а таксама пэрыяду Другой сусветнай вайны ў біяграфіях паваенных эмігрантаў (дасёння яшчэ закідаецца Натальлі Арсеньневай, прыкладам, супрацоўніцтва ў „Беларускай газэце“ як нейкі недаравальны факт біяграфіі).

Згаданы вышэй зборнік матэрыялаў, артыкулаў і дакумэнтаў „Лукаш Дзекуць-Малей і беларускія пераклады Бібліі“, выдадзены ў Брэсце пры дапамозе розных баптысцкіх суполак, таксама не вырашае праблемы беларускай біяграфістыкі. Тым ня менш, тут утрымліваюцца малавядомыя звесткі пра розныя пэрыяды жыцця й дзейнасьці пастара. Выданьне заснаванае на матэрыялах аднайменнай канфэрэнцыі, якая адбылася ў 2008 г. у Менскай багаслоўскай сэмінарыі эвангельскіх хрысьціянаў-баптыстаў. Аднак відавочна, што выступы на канфэрэнцыі былі дапоўненыя дакумэнтамі й тэкстамі, што мэтанакіравана рыхтаваліся для зборніка пазьней. У выніку ў зборнік увайшла вялікая частка матэрыялаў пра жыццё й дзейнасьць Лукаша Дзекуць-Малея, выяўленых на тэрыторыі Беларусі ды суседніх краінаў.

Лукаш Дзекуць-Малей (1888—1955) вядомы сваім удзелам у беларускім нацыянальным руху ад 1910-х гг., а найбольш сваім перакладам на беларускую мову з грэчкай (сумесна з жонкаю ды з дапамогаю Антона Луцкевіча) Новага Запавету й Псалмаў, што пабачылі сьвет у Хэльсынгфорсе (Хэльсынкі) у 1931 г. пры падтрымцы Брытанскага біблійнага таварыства. Фантастычны наклад у 25 тыс. асобнікаў цалкам разышоўся, а сам пераклад яшчэ некалькі разоў перавыдаваўся. Менавіта на гэтым аспэктэ дзейнасьці Лукаша Дзекуць-Малея засяроджаная большасьць матэрыялаў зборніка. Прыкладам, у артыкуле Антонія Бокуна „Гісторыя перакладу Бібліі на беларускую мову“ зроблены агляд перакладніцкіх ініцыятываў ад самых першых эўрапейскіх да сучасных беларускіх. Прычым згадваюцца таксама пераклады, зробленыя на эміграцыі. Шкада толькі, што за пералікам выдадзеных беларускамоўных біблійных тэкстаў няма іх хоць невялікага аналізу, акрэсьленьня перавагаў і недахопаў. Артыкул „Яшчэ пра беларускі пераклад „Новага Запавету і Псалмаў“ (1931): на аснове новых крыніцаў“ больш дэтальна прадстаўляе працу над перакладам і абставіны яго выданьня, у тым ліку й на падставе лістоў Лукаша Дзекуць-Малея, што былі знойдзеныя ў адзеле рукапісаў і рэдкай кнігі бібліятэкі Акадэміі навук Літвы ў Вільнюсе. У дадатку да артыкула якраз і прыводзіцца вялікая

нізка згаданых лістоў да Антона Луцкевіча (1926—1929) і Яна Пятроўскага (1945).

Згаданая публікацыя лістоў не адзіная ў зборніку. Вялікую яго частку складае Дададак II, у які ўвайшлі дакумэнты й матэрыялы да гісторыі перакладу Новага Запавету й Псалмаў на сучасную беларускую мову 1925—1932 гг. Тут каля 20 лістоў і ня толькі, аб'яднаных праблемай ажыццяўлення, выдання ды распаўсюду перакладу Дзекуць-Малея. Лісты Антона Луцкевіча да Гальяша Леўчыка, Аляксандра Ёласава, Антона Неканда-Трэпкі, мэтадысцкага пастара Джона Віта, супрацоўнікаў Брытанскага й Замежнага біблейнага таварыства, прадстаўніка выдавецтва „Компас“ у Лодзі ды ўкраінскага мітрапаліта Андрэя Шаптыцкага пераважна захоўваюцца ў той самай бібліятэцы Акадэміі навук Літвы (толькі некаторыя дакумэнты ўзятыя з пэрыёдыкаў ці зборнікаў). Паказальна, што кожны дакумэнт падаецца як на мове арыгіналу, так і ў беларускім перакладзе, нават калі арыгінал рускамоўны, што нячаста робяць айчынныя публікатары.

Непрацяглы гарадзенскі пэрыяд жыцця Лукаша Дзекуць-Малея прадстаўлены ў адпаведным артыкуле Ўладзімера Ляхоўскага й Андрэя Чарнякевіча, а таксама падборцы дакумэнтаў з Нацыянальнага архіву Рэспублікі Беларусь, якія сьведчаць пра дзейнасьць будучага пастара на ніве беларускага школьніцтва ў Гародні ў 1919—1921 гг.

Надзвычай важным тэкстам ёсьць артыкул Сьцяпана Пекуна „Лукаш Дзекуць-Малей: жыцьцё і служэньне“, спроба як мага больш поўнай рэканструкцыі біяграфіі дзеяча. Гэты тэкст арганічна дапаўняюць матэрыялы ды здымкі зь сямейнага архіву Дзекуць-Малеяў.

Асобныя зьвесткі да агульнай тэмы дадаюць тэксты Аляксандра Ёльіна „Лукаш Дзекуць-Малей у дакумэнтах Дзяржаўнага архіву Беларускай вобласці“, а таксама Алены Глагоўскай „Быў такі доктар... памяці Данілы Дзекуць-Малея (1930—2010)“. Больш аддаленыя зместава тэксты Юрыя Бачышча „Царква і нацыя“ ды Захара Шыбекі „Адраджэньне пратэстантызму ў незалежнай Беларусі“. Тым ня менш, сам зборнік выглядае даволі арганічна і, галоўнае, сапраўды шмат новага дадае да біяграфіі беларускага дзеяча, што скончыў сваё жыцьцё ў польскім Гданьску, і да гісторыі перакладаў Сьвятога Пісьма.

Н. Г.

Матвейчык, Дзьмітрый. Выгнаньня з роднага краю: Пасьлялістападаўская эміграцыя зь Беларусі і Літвы (1830—1870-я гады). Менск: Лімарынос, 2011. — 200 с.: іл. (Наклад 200 ас.)

У беларускай гістарыяграфіі наогул і ў эміграцыязнаўстве ў прыватнасці багата асобаў і тэмаў, „прыватызаваных“ іншымі народамі. Так, эміграцыйныя хвалі з нашых земляў у XIX ст. амаль скрозь лічацца польскімі, а хвалі мяжы XIX—XX стст. — расейскімі. Зразумела, што гэтка стан рэчаў можна патлумачыць рознымі прычынамі, але ж вынікам усё роўна будзе тое, што сёння вельмі не хапае менавіта беларускіх грунтоўных даследаванняў тых міграцыйных працэсаў. І кніга Дзмітрыя Матвейчыка „Выгнаныя з роднага краю“ ёсць такім доўгачаканым выданнем, якое сур’ёзна, абгрун-

тавана паказвае гісторыю эміграцыі зь беларускіх і літоўскіх губэрняў пасьля паўстання 1830—1831 гг.²

Згаданая кніга ёсць публікацыяй вынікаў дысэртацыі аўтара на спашуканьне ступені кандыдата гістарычных навук, абароненай у 2008 г. Менавіта гэтым тлумачыцца строга навуковы характар выдання. Што праўда, аналіз гістарыяграфіі ў кнізе, відавочна, быў скарачаны й выглядае хутчэй агульным аглядам, дзе хіба што пералічваюцца аўтары ды працы бязь іх крытычнага аналізу. Інфармацыя ж пра скарыстаныя крыніцы крыху паўнейшая, прынамсі, акрэсьліваюцца вартасці фондаў розных архіваў (Беларусі, Літвы, Польшчы) для вывучэння тэмы. А архіўных дакумэнтаў, гледзячы на сьпісе крыніц, аўтар перагледзеў сапраўды багата.

Асноўная частка кнігі пачынаецца з разьдзела „Прычыны эміграцыі, расьсяленьне эмігрантаў зь беларуска-літоўскіх губэрняў“, дзе Дзмітрый Матвейчык пасьлядоўна разглядае розныя групы фактараў, што спрычыніліся да эміграцыі, а таксама аналізуе колькасныя й геаг-

² Можна, праўда, згадаць працу Вольгі Гарбачовай „Удзельнікі паўстання 1830—1831 гг. на Беларусі. Біябібліяграфічны слоўнік“ (Менск, 2004), аднак гэта было менавіта даведкавае выданьне, дзе ўтрымліваліся зьвесткі пра эміграцыйныя лёсы паўстанцаў.

рафічныя характарыстыкі хвалі. Трэба заўважыць, што эміграцыя пасля паўстання 1830—1831 гг. была фактычна першай масавай эміграцыяй зь беларускіх земляў, лік удзельнікаў якой вымяраўся тысячамі асобаў пераважна шляхецкага стану. Паказальна, што Дзьмітрый Матвейчык робіць даволі дакладны колькасны аналіз эміграцыі зь беларуска-літоўскіх земляў на падставе складзенай ім базы звестак, што ўтрымлівае 1515 асобаў. Веданьне эмігрантаў пайменна дае аўтару магчымасьць больш дакладнага аналізу іх сацыяльнага статусу, а таксама лёсаў на эміграцыі. У кнізе літаральна па месяцах і гадах прасочваецца шлях нашых суайчынінікаў праз Прусію й Аўстрыю далей на Захад і зьмяненьне іх колькасці у розных рэгіёнах краіны найбольшага іх расьсяленьня — Францыі. Згадвае аўтар таксама пра эмігрантаў гэтай хвалі ў Бэльгіі, Вялікабрытаніі, Алжыры, Гішпаніі, Партугаліі, Італіі. Што праўда, забыўся Дзьмітрый Матвейчык адзначыць, што некаторыя ўдзельнікі паўстаньня апынуліся і ў далёкай Аўстраліі, напрыклад, Алаізы Канстанты Друцкі-Любецкі, Люцыян і Фэрдынанд Плятэры³.

Наступны разьдзел кнігі — „Гуртаваньне ўраджэнцаў беларуска-літоўскіх губэрняў у эміграцыі“ — расказвае пра асноўныя арганізацыі як „Вялікай эміграцыі“ наогул, так і менавіта выхадцаў зь беларускіх тэрыторыяў. Так, асаблівую ўвагу аўтар надае парыскаму Таварыству літоўскаму і рускіх зямель, якое мела на мэце збор матэрыялаў па гісторыі паўстаньня 1830—1831 гг. „у Літве і рускіх землях“, апісаньне згаданых краінаў з гістарычнага й статыстычнага пунктаў гледжаньня, а таксама дасьледаваньне насельніцтва. Пры гэтым варта адзначыць, што ў пытаньні ацэнкі паўстаньня й ролі прадстаўнікоў розных рэгіёнаў у шэрагах эмігрантаў назіралася выразнае супрацьстаяньне прадстаўнікоў беларуска-літоўскіх земляў з выхадцамі з Кароны Польскай. Дзякуючы сябрам Таварыства паўстаў цэлы комплекс мэмуараў, прысьвечаных падзеям паўстаньня.

Падае аўтар і інфармацыю пра дзейнасьць Таварыства братэрскага аб'яднаньня ў Бэзансоне, што складалася з выхадцаў з тэрыторыі былога Вялікага Княства Літоўскага, якія ў вялікай колькасці пасяліліся ў гэтым горадзе, а таксама пра створаны значна пазьней, у 1848 г., сумесна з нараджэнцамі ўкраінскіх зямель Літоўска-рускі клуб. Хоць згаданьня арганізацыі й не праіснавалі доўга (дзейнічалі ня болей за два гады), аднак іх наяўнасьць яшчэ раз пацьвярджае неабходнасьць раз-

³ Гардзюк, Наталья. Беларусы ў Аўстраліі: Да гісторыі дыяспары. Менск, 2004. С. 27.

глядаць эмігрантаў з тэрыторыі былога ВКЛ як спецыфічную групу ў шэрагах „Вялікай эміграцыі“.

Асобна спыняецца Дзьмітрый Матвейчык на пытаньнях самасьведомасьці й самавызначэньня эмігрантаў зь беларуска-літоўскіх губэрняў, спрабуючы разабрацца ў тагачасным зьмесьце саманазваў „ліцьвін“ і „палак“, а таксама на існаваньні розных узроўняў самасьведомасьці сваіх герояў.

У наступным разьдзеле кнігі — „Уплыў эміграцыі на грамадзка-палітычны рух на радзіме“ — разглядаюцца дзьве найбольш значныя акцыі: няўдалая Экспэдыцыя Заліўскага на Беларусі й Літве ў 1832—1834 гг. з мэтай падняцьця новага паўстаньня зь яе героямі Міхалам Валовічам і Марцэліем Шыманскім, а таксама дзейнасьць эмісара Шымана Канарскага з той самай мэтай ды гэтка ж беспасьпяхова. Аўтар даволі падрабязна расказвае пра асаблівасьці абедзвюх акцыяў і прычыны іх паразы, даказваючы, што менавіта такім спосабам — рэалізацыяй ідэі падняцьця новага паўстаньня — беларуска-літоўскія эмігранты ўплывалі ў 1830—1840-х гг. на падзеі на радзіме.

Праўда, быў яшчэ й іншы ўплыў — апасродкаваны, праз пісьменьніцкую ды выдавецкую дзейнасьць, якую Дзьмітрый Матвейчык разглядае ў асобным разьдзеле. Менавіта тут прадстаўленьня літаратурныя творы і ўспаміны, якія пачалі актыўна стварацца ды публікавацца выхадцамі з былога ВКЛ на эміграцыі. У гэтым аглядзе можна знайсці згадкі прац Караля Нямцэвіча, Кунегунды Гедройц, Вінцэнта Нешакоця, Міхала Пяткевіча, Юзафа Шашэвіча, Міхала Ходзькі, Антонія Гарэцкага й многіх іншых. Можна сказаць, што творчая спадчына выхадцаў зь беларуска-літоўскіх зямель у гэтай хвалі эміграцыі налічвае сотні назваў. Парадаксальна, але менавіта сытуацыя эміграцыі дала магчымасьць гэтым творам пабачыць сьвет, бо многія зь іх проста ня мелі шансаў быць выдадзенымі ва ўмовах Расейскай імперыі.

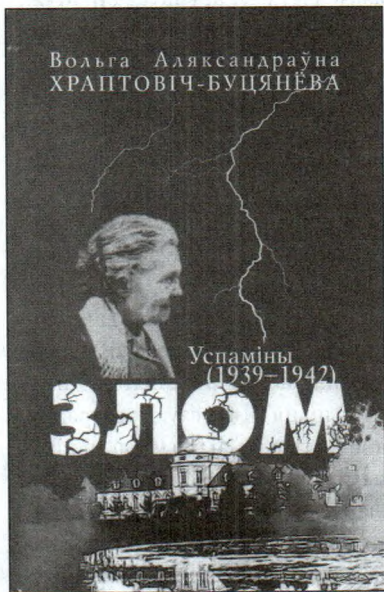
Апошні разьдзел кнігі расказвае пра амністыю й вяртаньне эмігрантаў на радзіму. Складаныя шляхі і ўмовы вяртаньня былых паўстанцаў, асаблівасьці „памілаваньня“ 1856 г., а таксама колькасныя паказчыкі рэ-эміграцыі лягічна завяршаюць аповед пра „Выгнаных з роднага краю“.

Акрамя аўтарскага тэксту кніга мае дадаткі („Іменны сьпіс сябраў Таварыства братэрскага аб'яднаньня“ ды „Акт заснаваньня і Статут Літоўска-рускага клюбу“), ілюстрацыі, сьпіс выкарыстаных крыніц і літаратуры з 505 пазіцыяў, а таксама такія неабходныя іменны й геаграфічны паказальнікі. Пры канцы падаецца рэзюмэ на чатырох мовах, што завяршае амаль ідэальны варыянт навуковага апарату кнігі.

Можна сьмела сьцьвярджаць, што кніга „Выгнаньня з роднага краю“ атрымалася надзвычай сур’ёзным, узважаным і якасным дасьледаваньнем даволі складанай тэмы з гісторыі эміграцыі. Безумоўна, яно ня вычарпала праблемы цалкам, шэраг аспэктаў, як, прыкладам, дзейнасьць выхадцаў з былога ВКЛ па-за межамі Эўропы, засталіся фактычна па-за ўвагаю навукоўца. Аднак праца Дзьмітрыя Матвейчыка заклала своеасаблівы падмурак у вывучэньні эміграцыяў XIX ст. менавіта зь беларускага гледзішча, і ў гэтым, бадай, найбольшая каштоўнасьць гэтага дасьледаваньня.

Н. Г.

Храптовіч-Буцянёва, Вольга. Злом (1939—1942): Успаміны. Менск: Кнігазбор, 2011. — 280 с. (Наклад 500 ас.)

Багата ёсьць тэкстаў на розных мовах (успамінаў, дзёньнікаў, мастацкай літаратуры), створаных іншаземнымі аўтарамі, дзе закрапаюцца падзеі ў Беларусі. Перакладзеныя ці не, яны таксама ёсьць крыніцамі па нашай гісторыі, вартымі ўвагі дасьледнікаў. Аднак да іх публікацыі па-беларуску, як і да ўвядзеньня ў айчынную гістарыяграфію вярта ставіцца вельмі ўважліва. У гэтым сэнсе ўспаміны Вольгі Храптовіч-Буцянёвай, выдадзеныя ў выдавецтве „Кнігазбор“, — унікальны прыклад у многіх аспэктах.

Аўтарка, расейка па нараджэньні, паходзіць з Наўтародзкай губэрні, разам з бацькамі ўцякала ад рэвалюцыі, трапіла ў Італію, потым у Францыю, дзе й пазнаёмілася са сваім мужам, на той момант ужо ўдаўцом, Апалінарыем Храптовічам-Буцянёвым. У іх была розьніца ва ўзросьце больш за 15 гадоў, аднак шлюб можна назваць шчаслівым. Ягоньня дзеці, ужо дарослыя, добра прынялі новую бацькаву жонку, і разам сужэньцы пасьпелі пражыць шэсьць шчаслівых гадоў у вандроўках па Італіі ды спакойным жыцьцём ў Шчорсах — родавым маёнтку Храптовічаў. Менавіта з апош-

няга пачынаецца аповед графіні Вольгі Аляксандраўны. Яна мела 45 гадоў, Апалінары (Поль) — за 60, калі прыйшоў верасень 1939 г. За час сужэнства аўтарка ўспамінаў перарабілася на сапраўдную польку, і гэтая яе ідэнтычнасьць дамінуе ў аповедзе пра падзеі. Яна сама паўсюль называе сябе полькаю, Заходнюю Беларусь уважае за Польшчу, а за Стоўпцамі для яе пачынаецца Расея, якая за 20 гадоў за мяжою стала „далёкая і чужая“⁴. Вось чаму згаданыя мэмуары, хоць і належаць прадстаўніцы беларускага шляхецкага роду, нельга назваць беларускімі. Праўда, Беларусь, беларусы, беларускі кантэкст трывала прысутнічае ва ўспамінах, але аўтарка ўспрымае ўсё гэта як „чужое“, „несваё“. І аповед атрымліваецца як бы і зь Беларусі, але не беларускі.

Тым ня менш, „Злом“ — важны дакумэнт свайго часу. Аўтарка расказвае тут пра тры гады свайго жыцця, поўныя пакутаў, стратаў. Адразу па прыходзе савецкай улады яе разам з мужам арыштавалі. Муж, асуджаны застаўся ў турме ў Наваградку, а Вольга Храптовічава-Буцянёва, расейка з паходжаньня, была высланая на пасяленьне ў Казахстан як жонка паляка. Графіня, яна прайшла шлях, знаёмы тысячам беларусаў і палякаў, вывезеных з Заходняй Беларусі ў 1940—1941 гг. Яе аповед — пра працу ў зьбяднелым калгасе ў Казахстане, потым пра жыццё тамсама ў Акцюбінску, далей — калгас на ўзбэцкай тэрыторыі. Менавіта там засьпела аўтарку ўспамінаў навіна пра пагадненьне Сікорскага са Сталіным 1941 г. і стварэньне Арміі Андэрс. Вольга Аляксандраўна як вывезеная з Польшчы далучылася да Арміі, працавала ў дэлегатуры пры ёй і разам з войскам праз Азію дайшла да Эўропы, дзе й жыла пасля вайны.

Ва ўспамінах цікава, па-мастацку апісваюцца трагічныя падзеі першых гадоў Другой сусьветнай, лёсы выхадцаў зь Беларусі. Вольга Храптовіч-Буцянёва падае асобныя карцінкі жыцця Шчорсаў, Наваградку, высланых у Казахстане ці ва Ўзбэкістане. Гэтыя ўспаміны вельмі цікава было б суаднесці з аўтабіяграфічнымі аповедамі Натальлі Арсеньневай ці каго зь іншых беларусаў і беларусак, што прайшлі праз рэпрэсіі таго ж часу. На жаль, публікатары ўспамінаў не парупіліся пра камэнтары да іх, спаслаўшыся на мастацкасьць тэксту. Аднак для беларускага чытача, здаецца, аповед Храптовіч-Буцянёвай быў бы варты адмысловага камэнтаваньня што да пэўных асобаў, падзеяў, месцаў. Нават прадмова неяк недарэчна расказвае ня так пра ўспаміны ды іх аўтарку ці герояў, як пра перакладчыкаў і іх сямейную гісторыю. У выні-

⁴ Храптовіч-Буцянёва, Вольга. Злом (1939—1942): Успаміны. Менск: Кнігазбор, 2011. С. 74.

ку пра сам тэкст мэмуараў даведваемся няшмат. Пераклад быў зроблены адразу з двух варыянтаў: франкамоўнага й рускамоўнага выданняў (дакладных звестак пра арыгінальныя тэксты ў прадмове няма). Рускамоўнае выданьне пабачыла сьвет у Парыжы ў 1984 г. Аднак быў гэта арыгінальны тэкст ці пераклад, напрыклад, з францускай ці польскай, сказаць складана. Перакладнікаў, здаецца, гэткая дробязі наогул не турбавалі, а выніковы беларускі тэкст аказаўся даволі няроўны й неахайны (сустракаюцца выразы кшталту „бескарысная праца“ (у сэнсе непрыбытковая, на грамадзкіх пачатках) і іншыя такога ж кшталту).

У выніку пабачыла сьвет выданьне, зь якога складана даведацца пра арыгінал успамінаў ды аўтарку, у якім няма камэнтароў, а ёсьць толькі тэкст, пераклад якога не вылучаецца высокай якасьцю. Затое тут зьмешчаныя здымкі перакладчыкаў Тацьцяны й Аўгена Лецакаў ды ўспаміны зь дзяцінства апошняга. Неяк недарэчна выглядае гэткая публікацыя.

І тым ня менш, самі па сабе ўспаміны Вольгі Храптовіч-Буцянёвай „Злом“ безумоўна вартыя ўвагі ды аналізу як тэкст аўтаркі-эмігранткі і як сьведчаньне пра падзеі ў Беларусі.

Н. Г.

Черепица, В. П. От Волковыска до Харбина. Торгово-промышленная династия Скидельских (конец XIX — середина XX с.) в документах и материалах. Гродно: ГрГУ, 2011. — 287 с.

Адна зь цікавых і нераспрацаваных дасяньня старонак гісторыі беларускай эміграцыі пачатку ХХ ст. — прысутнасьць выхадцаў зь беларускіх і літоўскіх губэрняў на Далёкім Усходзе, у Манчжуры. У шматлікіх дасьледаваньнях і даведніках, прысьвечаных расейскай эміграцыі ў Кітаі, даволі часта можна спаткаць згадкі пра нашых суайчыннікаў. Асобныя вядомыя на сёньня беларускай публіцы сюжэты звязаныя з жыцьцём у Манчжуры, прыкладам, Міхася Забэйдзі-Суміцкага або зь дзейнасьцю грэка-каталіцкіх сьвятароў, у тым ліку а. Язэпа Германовіча, які пакінуў

цікавыя ўспаміны й пра гэты пэрыяд сваёй духоўнай працы. Аднак гэтыя асобныя эпізоды пакуль так і ня склаліся ў агульную даволі драматычную карціну беларускай прысутнасці на Далёкім Усходзе.

Не вырашае праблемы й манаграфія загадчыка катэдры славянскай гісторыі Гродзенскага дзяржаўнага ўнівэрсытэту Валерыя Чарапіцы. „Ад Ваўкавыску да Харбіну“ — дасьледаваньне, прысьвечанае сям’і Скідэльскіх, габрэяў-прамыслоўцаў з Гарадзеншчыны, што сталі значнымі асобамі на Далёкім Усходзе. Праца заснаваная на матэрыялах двухтамавай сьледчай справы Сялямона Скідэльскага з архіву КДБ Гарадзенскай вобласьці. Што праўда, аўтар манаграфіі падае грунтоўную гісторыю сям’і Скідэльскіх, пачынальнік купецкай дынастыі якіх Хаім Лейба Шымон Скідэльскі (1845—1916) паходзіў са Слоніму, дзе меў галянтарэйную лаўку, а пры канцы жыцьця, дзякуючы ўдалай прадпрымальніцкай дзейнасьці, асабліва на будаўніцтве далёкаўсходняй чыгункі й распрацоўцы вугальных радовішчаў, пакінуў сваім нашчадкам прамысловую імперыю, капіталы якой ацэньваліся ў 9,5 мільёнаў расейскіх рублёў. Варта таксама згадаць, што старэйшы Скідэльскі быў вядомы й як мэцэнат, шмат дапамагаў розным установам, а фінансаваньня ім будынку дасеньня вызначаюць архітэктурны вобраз Уладзівастоку.

Сялямону Скідэльскаму, які стаў галоўным спадчыннікам маёмасьці бацькі, маладому чалавеку з брытанскай адукацыяй, давялося працягваць бацькоўскую справу, і ён няблага даваў гэтаму рады. Нягледзячы на тое, што савецкая ўлада нацыяналізавала прадпрыемствы прамыславікоў у Прымор’і, ён здолеў аднавіць магутнасьць бацькоўскай імперыі ў кітайскай, а потым японскай Манчжурый, атрымаў пасаду ганаровага консула Партугаліі ў Харбіне ды працягнуў сямейную мэцэнацкую дзейнасьць. Пра яго пісала мясцовая прэса, ён быў кіраўніком мясцовай габрэйскай грамады, кантактаваў з расейскімі эміграцыйнымі арганізацыямі ды японскай вайскавай місіяй, што пазьней і было пакладзена ў аснову абвінавачаньня супраць яго з боку савецкіх уладаў.

Валеры Чарапіца намагаецца прасачыць асноўныя моманты біяграфіі Сялямона Скідэльскага да арышту, падаючы яе па магчымасьці на фоне падзеяў агульнай гісторыі рэгіёну й расейскай эміграцыі ў ім. Побач з удалымі камэрсантамі часам аказваліся й іншыя выхадцы зь беларускіх губэрняў, што таксама згадваецца ў кнізе. Праўда, аўтар адмыслова не разьвівае менавіта беларускую тэму ў гісторыі „расейскай“ эміграцыі на Далёкім Усходзе.

Значная частка кнігі ўяўляе сабою ўплеценую ў агульны аповед публікацыю матэрыялаў сьледчай справы Сялямона Скідэльскага, які разам з братам Сямёнам быў арыштаваны савецкімі ўладамі ў 1945 г., нават нягледзячы на згоду прамыслоўцаў перадаць новым гаспадарам свае прадпрыемствы. Расьсьледаваньне працягвалася некалькі гадоў і ў розных месцах: на Далёкім Усходзе, ва Ўзбэкістане, у Бутырскай турме ў Маскве... У выніку Сямён Скідэльскі памёр у лягеры ў 1948 г., а Сялямон перажыў брата роўна на чатыры гады й памёр у той самы дзень у 1952 г. Так скончылася яркая гісторыя магутнай прамысловай дынастыі беларускага паходжаньня, якая была часткаю гісторыі расейскай (у тым ліку й белагвардзейскай) эміграцыі на Далёкім Усходзе.

Вядома, што ў Скідэльскіх засталіся нашчадкі. Дачка Сялямона Сібла жыла ў Вашынгтоне, дзе была літаратаркай ды кіраўніком мастацкага аддзелу ў „Вашынгтан Пост“ у 1930-я. А ў 2005 г. на Гарадзеншчыну прыяжджаў пляменьнік Сялямона Робэрт Скідэльскі, прафэсар Уорвікскага ўнівэрсытэту, старшыня Цэнтру глянбальных дасьледаваньняў ды чалец Палаты лордаў Брытанскага парлямэнту. Што праўда, і ён, як некалі ягоныя продкі, больш кантактуе з сучаснымі расейскімі дзеячамі. Сялямон і Сямён Скідэльскія былі рэабілітаваныя ў 1990 г.

Кніга „Ад Ваўкавыску да Харбіну“ ілюстраваная копіямі дакумэнтаў і здымкаў пераважна з той самай сьледчай справы, аднак пададзеныя выявы — надзвычай дрэннай якасьці. Сама ж манаграфія Валерыя Чарапіцы — гэта й спроба вяртаньня ў беларускую прастору імя даволі значнай дынастыі суайчыньнікаў-прамыслоўцаў, і сьведчаньне таго, як шмат яшчэ трэба зрабіць, каб зьявілася паўнаwartаснае дасьледаваньне пра беларускую гісторыю „рускага Харбіну“.

Н. Г.

Шабельцев, С. В. Иммигранты-чакарано из II Речи Посполитой в Аргентине и Парагвае. Воспоминания белорусов и украинцев. Минск: РИВШ, 2011. — 94 с. (Наклад 80 ас.)

Няшмат вядома пра першых беларусаў, што адначасова з украінцамі пачалі перасяляцца ў Паўднёвую Амэрыку яшчэ ў 1880-я гг. Крыху больш вядома пра перасяленцаў пачатку ХХ ст. і міжваеннага часу. Аб’ядноўвае гэтыя эміграцыйныя хвалі, якія ішлі фактычна з розных краінаў (Расейскай імперыі, Рэчы Паспалітай), тое, што былі гэта ў пэўнай ступені „падманутыя“ эмігранты. Купіўшыся на абяцаньні „райскага жыцьця“ ад міграцыйных агентаў, нашыя суайчыньнікі цэлымі сям’ямі перасяляліся ў далёкія Аргентыну ці Парагвай, дзе ча-

ста апыналіся ва ўмовах на мяжы выжывання. Яны атрымлівалі для апрацоўкі ўчасткі зямлі („чакры“), зарослыя лесам, населеныя дзікімі зьвярамі й небяспечнымі рэптыліямі, а ў выніку цяжкай працы мелі мізэрны прыбытак. Такімі аповедамі поўняцца ўспаміны беларусаў і ўкраінцаў, прыведзеныя ў новай кнізе Сяргея Шабельцава.

„Імігранты-чакаро з II Рэчы Паспалітай у Аргентыне й Парагваі“ — другая кніга аўтара, прысьвечаная эміграцыі ў Паўднёвую Амэрыку, — вынік паездкі 2010 г., калі дасьледнік атрымаў магчымасьць непасрэдна ў Аргентыне

спаткацца з сваімі героямі, запісаць іх успаміны.

У аўтарскай прадмове да выданьня Сяргей Шабельцаў спрабуе сыстэматызаваць зьвесткі пра першых перасяленцаў зь беларускіх і ўкраінскіх земляў у дзвюх паўднёваамэрыканскіх краінах. Тут прыведзеныя цікавыя цытаты з успамінаў земляробаў-чакаро, якія адлюстроўваюць складаныя ўмовы жыцьця й працы на новых землях, тлумачаць сымпаты эмігрантаў да СССР і рух пасяляваеннай рээміграцыі ў гэтую краіну. Праўда, аўтар побач з нацыянальнымі („нацыяналістычнымі“, паводле не ацэначнага, але сутнаснага вызначэньня аўтара) украінскімі арганізацыямі Аргентыны ня згадвае нацыянальных беларускіх пасяляваенных арганізацый, якія, што праўда, дзейнічалі ня так доўга, у канцы 1940-х — сярэдзіне 1950-х гг. Тым ня менш, іх наяўнасьць усё ж не дазваляе адназначна сьцьвярджаць, што беларусы ідэнтыфікавалі сябе выключна як сябры „рускіх“ арганізацый. Проста ўдзельнікі колішніх нацыянальных беларускіх арганізацый належалі да паваеннай эміграцыі і з часам большаю часткаю перабраліся ў ЗША.

Міжваенныя перасяленцы, чые ўспаміны прыведзеныя аўтарам у кнізе, сапраўды сымпатызавалі СССР, што й адлюстравалася ў тэкстах. Зь дзевятнаццаці новых успамінаў трынаццаць запісаныя самім аўтарам у часе паездкі, а астатнія былі перададзеныя яму або ўзятыя з пэрыёдыкаў. З усіх тэкстаў дзевяць належаць беларусам і толькі адзін зь

іх — па-беларуску, што таксама адлюстроўвае адметнасці нацыянальна-ідэнтычнасці нашых суайчыньнікаў.

Наогул, кніга нараджае шэраг пытанняў што да вывучэння паўднёваамерыканскіх дыяспараў. Беларусы тут амаль ня мелі ўласных нацыянальна-арыентаваных арганізацый як у даваенны, так і ў паваенны час (за выняткам Беларускага аб'яднання ў Аргентыне), а былі сябрамі агульных з украінцамі клюбаў савецкіх грамадзян — носьбітаў саветызаванага варыянту інтэрнацыянальнай славянскай культуры. Такім чынам, паняцце „беларуская дыяспара“ тут мае свой спецыфічны сэнс, і выяўленьне адметнасці гэтага феномену аргентынскай беларускай прысутнасці павіннае стаць тэмай асобнага даследавання.

Цікавы таксама лёс тых, хто рээміграваў у 1950-х у СССР, а потым зноў вярнуўся ў Аргентыну. Іх вопыт, іх успаміны маглі б стаць цікавым аб'ектам вывучэння.

Важны плюс кнігі — пашырэнне аўтарам геаграфічных межаў сваіх даследаванняў і ўключэнне інфармацыі пра беларусаў у Парагваі. Гэтай краіне амаль не было прысьвечана ня толькі спецыяльных выданняў, але й асобных публікацыяў⁵. Цікава, што згаданая Сяргеем Шабельцавым беларуская калёнія „Фрам“ фігуруе таксама ў кнізе расейскага даследніка Мартынава, прысьвечанай дзейнасці генэрала Бялова ў Парагваі⁶. Гэта былі перасяленцы менавіта „белай“ эміграцыі — малавядомы эпизод у гісторыі нашага міграцыйнага руху.

Варта заўважыць, што паўднёваамерыканскую гісторыю беларускай эміграцыі можна пашырыць і за кошт Вэнэсуэлы, куды пасля Другой сусветнай вайны прыехала больш за сотню беларусаў і дзе нейкі час існавала асобнае Згартаванне беларусаў.

Сутнасна новая кніга Сяргея Шабельцава вельмі нагадвае першую, аснову якой таксама склалі аўтэнтычныя сьведчанні: дакументы, успаміны, публікацыі⁷. Аднак новае выданне зьмештава дапаўняе папярэдняе. Кніга ілюстраваная арыгінальнымі здымкамі з сямейных архіваў апытаных беларусаў і ўкраінцаў, хоць друкавання выявы й аказаліся ня надта добрай якасці.

⁵ Бадай, адзіная нам вядомая: Цяўлоўскі, Э. Пад пякучым сонцам: Беларусы ў Парагваі // Беларус. № 452. Сакавік 1998. С. 6—7.

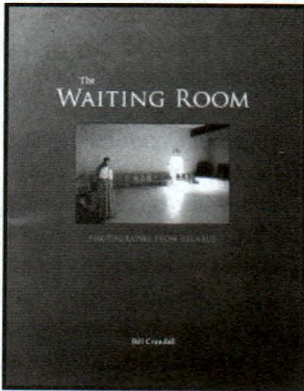
⁶ Мартынов, Б. Ф. Русский Парагвай: Повесть о генерале Белове, людях и событиях прошлого века. Москва, 2006. С. 176.

⁷ Шабельцаў, Сяргей. Беларусы ў Аргентыне: грамадзкая дзейнасць і рээміграцыя ў СССР (1930—1960-я гг.): зборнік дакументаў і ўспамінаў. Менск: Медысонт, 2009. — 368 с.

Наогул жа варта адзначыць, што сама па сабе кніга „Імігранты-чакарэра з ІІ Рэчы Паспалітай у Аргентыне й Парагваі“ — цікавы эпізод, які ўсё ж бачыцца як неабходная частка значна больш ґрунтоўнага й шырокага дасьледаваньня беларускай прысутнасьці ў Паўднёвай Амэрыцы, якое, хочацца верыць, неўзабаве таксама зьявіцца. Мэтанакіраваная праца аўтара ў гэтым кірунку абнадзейвае.

Н. Г.

Crandall, Bill. The Waiting Room. Photography from Belarus / Introduction by Victor Martinovich. Printed and bound by Sveconway, 2011. — 111 p.

Увагу чытача-карыстальніка адразу прыцягвае незвычайная назва альбому: „*The Waiting Room*“ — „Пачакальня“ — ды разважаньні мастака: „*Гадзіннік у пачакальні цікае-рухаецца павольней, і Вы можаце аддацца думкам. Беларускі народ вытрывалы (stoic), ён ведае, як чакаць*“. Нібы ўсьлед караценькім, але зьмястоўным разважаньням аўтара альбому Біла Крандэла ідзе ґрунтоўная прадмова вядомага беларускага журналіста Віктара Марціновіча (на жаль, тэкст прадмовы толькі на ангельскай і рускай мовах, а беларуская ў гэтым выпадку проста неабходная!) аб імкненьнях аўтара ды зьмесьце альбому — мастак знаёміць з рэчаіснасьцю сёньняшняй Беларусі праз фатаграфіі, але й больш — ён перадае ўнутраныя пачуцьці беларусаў што да нялёгкай штодзённасьці краіны. Бясспрэчна, мастак-фатограф пры дапамозе аб’ектыву ўхапіў унікальнасьць беларусаў: глыбіню думкі, пагляду, мудрасць.

Упэўнены, што шмат жыцьцёвых абразкоў Біла Крандэла, як, прыкладам, працэсія з Крыжам у Курапатах, задуменнасьць курца, ягонае існаваньне ў іншым сьвеце, хітраватасьць кабеты, якая рыхтуецца пачаставаць яблыкам козаў, ці сёньняшнія клопаты гораду на дошцы абвэстак, як і ўводная фатаграфія: хвілінная сустрэча — скрыжаваньне дарожкі — групы жаўнераў з маладзенькаю гімнасткаю — стануцца шырокавядомымі, клясычнымі ў беларускім фатаграфічным мастацтве.

Цікавыя й важныя беларускаскіраваныя й наступныя дэталі альбому: інтэрвію з маладым беларускім актывістам Валерам Кавалёўскім аб

значаньні-пачатках беларускае самаідэнтычнасьці, гістарычнасьці краіны ды камэнтары знаёмых аўтара альбому беларусаў: „*Мару, каб Беларусь у будучыні сталася нармальнай сучаснай дзяржавай, як прыкладам, Літва*“, — або: „*Чаму Вы паказваеце гэтыя шэрыя абразкі? Гэта ж ня наша рэальнасьць*“.

Альбом Біла Крандэла — выдатны твор мастака-фатографа-сацыёляга, месца якога — у шырокай сетцы бібліятэкаў.

В. К.

Grzybowski, Jerzy. Pogoń między Orłem Białym, Swastyką i Czerwoną Gwiazdą. Białoruski ruch niepodległościowy w latach 1939–1956. Warszawa, 2011. — 907 s.

Беларускі незалежніцкі рух — сёньня даволі балючая тэма для беларускай гістарыяграфіі. Ёй прысьвячаецца багата паасобных публікацыяў, што датычаць канкрэтных сюжэтаў і праблем. Аднак даволі мала зьяўляецца прац абагульняльных, якія праз сыстэматызацыю разнастайных зьвестак і поглядаў вымалёўвалі б нейкае канцэптуальнае бачаньне згаданага руху на фоне сусьветных гістарычных падзей. Менавіта з гэтага шэрагу — новая польскамоўная кніга беларускага дасьледніка з Польшчы Юрыя Грыбоўскага, што пабачыла сьвет у Варшаве.

Аўтар паспрабаваў даць агульны нарыс разьвіцця беларускага незалежніцкага руху ў адзін з найбольш складаных для яго пэрыядаў — час Другой сусьветнай вайны й першае паваяеннае дзесяцігодзьдзе. У прадмове аўтар акрэсьліў, што ў сваёй працы ён надаў асаблівую ўвагу стаўленьню беларусаў да Польшчы й палякаў, а таксама пытаньню беларускіх вайсковых фармацыяў у часы Другой сусьветнай вайны.

Аднак для нас найбольш цікавы іншы значны сюжэт кнігі — „Пагоня паміж Белым Арлом, Свастыкай і Чырвонай зоркай“ — сюжэт, зьвязаны з эміграцыяй. Апошняя адыгрывала значную ролю ў міжваенным, ваенным і паваяенным незалежніцкім руху, таму матэры-

ялы пра яе праходзяць праз увесь тэкст кнігі пачынаючы ад першага разьдзелу „Беларуская дзяржава — ідэя ці магчымасьць? Беларускія грамадзкія дачыненні да акупацыі Беларусі Трэцім Рэйхам (сакавік 1918 — чэрвень 1941)“⁶. У пададзенай тут шырокай перадгісторыі беларускага незалежніцкага руху асобным падразьдзелам „Выгнанцы. Беларуская палітычная эміграцыя“ прадстаўлены агляд асноўных асяродкаў беларускай міжваеннай эміграцыі. Юры Грыбоўскі згадвае Латвію, Чэхаславаччыну, Францыю й Злучаныя Штаты Амэрыкі, падаючы толькі агульныя характарыстыкі гэтых асяродкаў, найперш палітычна значных беларускіх структураў. Больш месца ў першым разьдзеле аддадзенае (што й зразумела) беларускай прысутнасьці ў перадаваенай Нямецчыне, а таксама беларускім групам тут на першым этапе Другой сусьветнай вайны. Разам з тым дасьледнік характарызуе стаўленьне разнастайных эміграцыйных групаў і дзеячаў да тагачаснага Трэцяга Рэйху й ягонай палітыкі, а таксама да Літвы ды пытання Вільні, што надалей стала адным з прынцыповых пунктаў незалежніцкага руху на эміграцыі.

У наступных разьдзелах кнігі падзеі, звязаныя з эміграцыяй, прысутнічаюць фрагмэтарна, прыкладам, у частцы „Барацьба за незалежнасьць ці калябарцыя? Беларускі незалежніцкі рух у часе нямецка-савецкай вайны (чэрвень 1941 — травень 1945)“ расказваецца пра дзеячаў, якія пазней былі актыўнымі на эміграцыі, таксама закранаецца пытаньне беларускай дзейнасьці ў Варшаве, Бэрліне ды наогул на тэрыторыі Нямецчыны, асобна разглядаецца сюжэт выезду зь Беларусі й дзейнасьці Беларускай Цэнтральнай Рады ў 1944—1945 гг. У трэцім разьдзеле „Субстытут незалежнасьці“. Беларускі ўзброеныя фармаваньні на нямецкай службе (1941—1944)“ ёсьць нарысы пра беларускія вайсковыя структуры на тэрыторыі Нямецчыны.

Аднак найбольш цікавы для нас апошні, шосты, разьдзел кнігі, у якім аўтар, папярэдне разгледзеўшы асобна беларуска-польскія дачыненні ды стаўленьне да беларускага пытаньня ў савецкай дзяржаве, звяртаецца ўласна да тэмы паваеннай беларускай эміграцыі. У частцы з красамоўнай назвай „Несвоечасовыя намеры, спозьненыя жалі, згубныя сваркі. Беларуская палітычная эміграцыя на Захадзе ў 1945—1956 гадах“ Юры Грыбоўскі дае спэцыяльны агляд падзеяў і арганізацый паваеннай беларускай эміграцыі.

Пачынаецца гэты разьдзел з абагуленай інфармацыі пра беларускіх уцекачоў у паваеннай Нямецчыне: колькасьць, арганізацыі, беларускія лягеры для перамешчаных асобаў. Ідучы сьледам за колішняй працай Алесья Вініцкага, пашыраючы яе інфармацыю за кошт новых, у

тым ліку архіўных звестак, Юры Грыбоўскі дае характарыстыку беларускаму жыццю ў лягерах *DP*, праблемам дачыненняў з саюзніцкімі ўладамі ды савецкімі рэпатрыяцыйнымі місіямі, арганізацыі нацыянальнага культурніцкага ды палітычнага жыцця. Важна, што даследнік адэкватна прадстаўляе складанасці колькаснага акрэслення беларускай паваеннай эміграцыі ў Нямеччыне, а таксама тое, што ён зрабіў адмысловую сыстэматызацыю звестак пра беларускія лягеры *DP* у розных зонах Нямеччыны, якая ўключае час іх дзеяння, колькасць беларусаў, асноўныя структуры і г.д. Пададзеныя ў табліцы, гэтыя звесткі даволі ўдала рэпрэзэнтуюць карціну арганізаванага беларускага жыцця ў той час.

Асобны падраздзел прысьвечаны праблеме палітычнага падзелу паваеннай эміграцыі, фармаванню двух яе цэнтраў: Рады Беларускай Народнай Рэспублікі й Беларускай Цэнтральнай Рады. Аднаўляючы храналёгію падзеяў, характарызуючы асноўныя праблемы дачыненняў, аўтар акрэслівае маштабы ўплыву падзелу на масы шараговых эмігрантаў, асабліва праз друк.

Важны падраздзел са сваёй унутранай структурай, прысьвечаны развіццю палітычнай эміграцыі пасля падзелу. І тут найперш аддаецца ўвага агляду галоўных асяродкаў беларускай эміграцыі й іх арганізацый. Варта адразу заўважыць, што зроблены аўтарам агляд яскрава адлюстроўвае сучасны стан даследавання гісторыі паваеннай беларускай эміграцыі, што паўплывала на розную прадстаўленасць згаданых асяродкаў у кнізе. Так, аповеды пра Францыю й Бэльгію разам складаюць паўтары старонкі, а інфармацыя пра іх заканчваецца пачаткам 1950-х гг. Затое тэкст, прысьвечаны Вялікабрытаніі, займае трынаццаць з паловай старонак і вылучаецца падрабязнасцю станаўлення беларускага жыцця ў гэтай краіне. Праўда, варта заўважыць, што першыя чатыры старонкі гэтага падраздзелу прысьвечаны падзеям не ў Вялікабрытаніі, а ў Італіі, дзе знаходзіліся беларускія жаўнеры Другога польскага корпусу, якія пазней сталі стваральнікамі беларускага асяродку на Брытанскіх выспах. Напэўна, лягчна было б далучыць гэты сюжэт да аповеду пра беларусаў у Італіі й паставіць яго перад часткай пра Вялікабрытанію. Таксама нельга не звярнуць увагі на тое, што ў аглядзе падзеяў гэтага беларускага асяродку звесткі абмяжоўваюцца канцом 1940-х, уласна расколам у грамадскім жыцці.

Адносна невялікі (крыху большы за старонку) аповед пра беларускае жыццё ў Скандынавіі збольшага прысьвечаны Даніі, дзе беларуская група жыла недзе да 1948 г. пасля чаго пераважна перабралася ў

Францыю. Надзвычай бедна глядзіцца аповед пра беларускую прысутнасць у Італіі. Пры гэтым згадваецца Радыё Ватыкану, а ў зьвязку зь ім — імёны Льва Гарошкі, Робэрта Тамушанскага ды Пётры Татарыновіча, прытым што першыя двое для працы ў радыё прыбылі ў Рым толькі ў 1960-я гг. Інфармацыя пра беларускую групу ў Гішпаніі закранае пачатак 1950-х, калі тут намаганьнямі Ўладзіслава Рыжыга-Рыскага паўстаў Інстытут беларусістыкі імя Льва Сапегі, які складаўся ці не з аднаго заснавальніка. Затое значна больш важны Інстытут вывучэньня СССР у Мюнхэне, у якім дзейнічаў беларускі аддзел, зусім ня згадваецца ў тым адным абзацы, што прысьвечаны беларусам Нямецчыны. А гэтая структура храналёгічна ўпісваецца ў межы дасьледаваньня, гэтаксама як і згаданае тут Радыё „Вызваленьне“, якое ў палітычнай гісторыі эміграцыі адыграла значна большую ролю, чым яму адведзена ў тэксьце. Пры гэтым зусім ня згадваецца, што беларускае жыццё ў Нямецчыне ў 1950-я было зьвязанае і з выданьнем найбольш масавай тагачаснай беларускай газеты „Бацькаўшчына“.

Аповед пра беларусаў у краіне найбольш масавай беларускай паваяеннай эміграцыі заняў чатыры старонкі, на якіх даволі фрагмэнтарна згадваюцца мясцовыя беларускія асяродкі ды арганізацыі, таксама абмяжоўваючыся пачаткам 1950-х гг. На палову старонкі зьмясьціліся й характарыстыкі беларускага жыцця ў Канадзе ды Аўстраліі, пры гэтым амаль тры старонкі займае аповед пра беларусаў у Аргентыне. Аднак нераўназначнасьць у падачы матэрыялу, як ужо згадалася вышэй, часам можна патлумачыць нераўназначнасьцю распрацаванасьці гісторыі згаданых асяродкаў у айчыннай гістарыяграфіі, а таксама абгульняльным характарам працы, дзе аўтар не заўсёды, асабліва пры вялікім аб’ёме даступнай інфармацыі, здольны зрабіць адэкватны яе адбор. У выніку зробленая сыстэматызацыя не выглядае ўдалай, у адрозьненне, прыкладам, ад частак, прысьвечаных камбатанцкім арганізацыям ці партыям і палітычным арганізацыям паваяеннай эміграцыі. Тут матэрыял падаецца значна больш уважана. Асобна трэба адзначыць падразьдзел, прысьвечаны рэлігійнаму падзелу эміграцыі, які быў цесна зьвязаны з палітычным. Юры Грыбоўскі прадстаўляе храналёгію падзеяў пераходу беларускіх герархаў у юрысыдыкцыю РЗПЦ, а таксама аднаўленьня БАПЦ. Пры гэтым прасочваецца выразная сувязь зь дзейнасьцю галоўных палітычных цэнтраў беларускай эміграцыі і ўзаемаўплывы палітычнага й рэлігійнага падзелаў.

Два наступныя падразьдзелы кнігі прысьвечаныя, адпаведна, Радзе БНР і БЦР у паваяенны час. Яны пабудаваныя ў клясычных трады-

цыях параўнаньня паводле агульнай схемы, калі спачатку разглядаецца станаўленьне й структура арганізацый, потым асноўныя кірункі дзейнасьці й адмыслова — стасункі з прадстаўнікамі палітычных структураў іншых нацыяў. Аднак адносна дзейнасьці Рады БНР у аўтара відавочна было больш інфармацыі, і яна храналягічна даходзіць нават да 1968 г., у той час як падзеі ў БЦР заканчваюцца сярэдзінай 1950-х. Пры гэтым варта заўважыць, што самі храналягічныя межы ўсяго шостага разьдзелу кнігі, прысьвечанага эміграцыі, выклікаюць пытаньні з тае нагоды, што 1956 г., хоць і ёсьць своеасаблівым заканчэньнем паваеннага дзесяцігодзьдзя (праўда, арытмэтычна ім мае быць 1955 г.), аднак няк ня ёсьць сэнсавай мяжой для дзейнасьці беларускай эміграцыі. Магчыма, гэтым часткова і тлумачыцца тое, што інфармацыя ў асобных частках разьдзелу або значна недацягвае храналягічна да гэтага часу, або яго выразна перакрочвае.

Акрамя згаданых лягічных недасканаласьцяў вялікі аб'ём кнігі часткова стaeцца прычынай пэўнай колькасьці аўтарскіх і рэдактарскіх недаглядаў, калі, прыкладам, вядомая дзяўчка СБМ Надзея Абрамава-Тэадаровіч падаецца ў тэксьце і ў паказьніку як Натальля. Або дата першага зьезду Згуртаваньня беларусаў у Вялікабрытаніі пазначаецца 1949 годам, а не 1947. Хоць далей зразумела, што мае месца звычайная абдрукоўка. Гэткага кшталту недарэчнасьцяў можна было б пазьбегнуць, далучыўшы да працы над ёй добрага рэдактара.

Тым ня менш, хацелася б заўважыць, што вартасьць зробленага дасьледнікам усё ж перавышае згаданыя недарэчнасьці. Юры Грыбоўскі ўпершыню ў айчынай гістарыяграфіі ўзяў на сябе смеласьць зрабіць такое шырокае й грунтоўнае абагульненьне гісторыі беларускага незалежніцкага руху з уключэньнем у яго праблемаў як мэтраполіі, так і эміграцыі. Больш за тое, аўтар прапанаваў уласную своеасаблівую канцэпцыю бачаньня гэтага руху, заснаваную на шырокай крыніцазнаўчай базе. Безумоўна, гэтую базу можна пашыраць, а абагульненьне ўдасканальваць, аднак прадстаўленьне Юрыем Грыбоўскім беларускага нацыянальнага руху ў няспынным пошуку свайго ўласнага шляху паміж рознымі заваёўнікамі ўсё ж не прыводзіць да адназначнай высновы пра марнасьць тых намаганьняў. І сам аўтар сьцьвярджае, што зь сямідзесяцігадовай пэрспектывы плён тае дзейнасьці выглядае больш значным, і гэта можна разглядаць адным з крокаў на шляху да адэкватнай ацэнкі ў тым ліку й ролі паваеннай эміграцыі ў незалежніцкім руху.

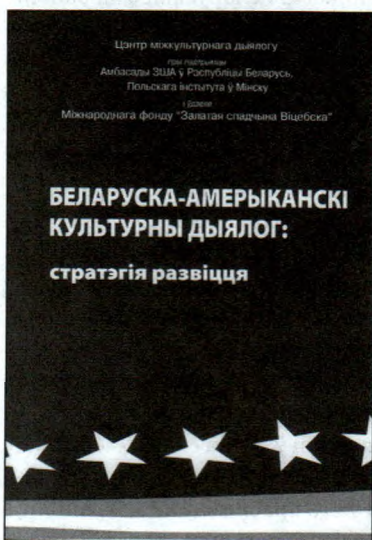
Таксама варта дадаць, што кніга Юрыя Грыбоўскага мае сур'ёзны навуковы апарат, біяграфічны даведнік і паказьнік, сьпіс крыніцаў і

літаратуры, а таксама багаты ілюстрацыйны дадатак. Усё гэта яшчэ больш падвышае навуковую вартасць выдання, якое тым больш добра глядзелася б па-беларуску.

Н. Г.

Беларуска-амэрыканскі культурны дыялёг: стратэгія развіцця / рэдкал.: Л. Уладзькоўская (гал. рэд) [і інш.]. Менск, Тэсей, 2012. — 208 с.: іл. Наклад 300 ас.

Уладзькоўская, Л. Адкрыццё маёй Амэрыкі, або Навошта беларусам ЗША? Менск: Тэсей, 2012. — 80 с. Наклад 300 ас.

Праблема беларуска-амэрыканскіх узаемадчыненьняў мае шмат аспектаў — і палітычных, і эканамічных, і сацыяльных, і розных іншых. Важнымі, безумоўна, ёсць магчымасьці міжкультурнага дыялёгу, тым больш што гісторыя кантактаў двух народаў вымяраецца стагодзьдзямі. Менавіта асаблівасьцям беларуска-амэрыканскага культурнага дыялёгу, яго патэнцыялу й пэрспэктывам прысьвечаны два выданьні, што пабачылі сьвет з ініцыятывы менскага Цэнтру міжкультурнага дыялёгу. Гэтая структура на чале з генэральным дырэктарам Любоўяў Уладзькоўскай, створаная два гады таму, мае цесныя кантакты з амэрыканскай амбасадай у Беларусі, і менавіта 20-годзьдзю ўсталяваньня дыпляматычных адносінаў паміж дзьвюма

краінамі прысьвечанае першае са згаданых выданняў — „Беларуска-амэрыканскі культурны дыялёг...“

Паводле сьцьверджаньня кіраўніцы Цэнтру, аўтаркі другога з разгляданых выданняў („Адкрыцьцё маёй Амэрыкі...“) і шэрагу артыкулаў у першым, гэтая ўстанова пачала грунтоўна распрацоўваць тэму міжкультурнага дыялёгу зь беларуска-амэрыканскага вэктару, у тым ліку й таму, што гэты напрамак на сёньня нераспрацаваны⁸. У выніку двухгадовай працы быў праведзены конкурс „Амэрыканская культура: якая яна?“ ды шэраг тэматычных круглых сталаў, на якіх закраліся праблемы амэрыканістыкі ў Беларусі, беларусістыкі ў ЗША, магчымасьцяў рэлігійнага й прадпрымальніцкага ўзаемадзеяньня, а таксама былі сфармуляваны канкрэтныя прапановы па разьвіцьці беларуска-амэрыканскага культурнага дыялёгу⁹. Менавіта зьмест самога праекту з аднайменнай назвай і адлюстроўвае зборнік „Беларуска-амэрыканскі культурны дыялёг: стратэгія разьвіцьця“.

Выданьне, у рэдакцыйнай калегіі якога 16 чалавек, у тым ліку дактары навук, прафэсары, акадэмікі, і пазначанае як навуковае, уяўляе сабою збор матэрыялаў выступоўцаў на згаданых круглых сталах, а таксама працаў пераможцаў конкурсу. Насамрэч тут ёсьць тэксты й навуковага пляну, і публіцыстычнага, ёсьць нават проста перадрук слайдаў мультымэдыйных прэзэнтацыяў, дэманстраваных на круглых сталах, а таксама малюнкi й фотаздымкі, дасланыя на конкурс. Шматаспэктнасьць раскрыцьця тэмы культурнага дыялёгу ўражае: тут і тэарэтычныя развагі пра магчымасьці ўзаемадзеяньня культураў у сучасным сьвеце ды глябальныя тэндэнцыі міграцыі, і нарысы пра адметнасьці амэрыканскай сыстэмы адукацыі, і інфармацыйныя паведамленьні пра дзейнасьць цэнтраў амэрыканістыкі пры розных установах Беларусі ды ў Эўропе наогул, і аналіз разьвіцьця славяназнаўства ў ЗША, і развагі пра магчымасьці міжканфэсійнага беларуска-амэрыканскага супрацоўніцтва. Багата тэкстаў прысьвечана тэме прадпрымальніцтва й выкарыстаньню ў Беларусі амэрыканскага досьведу, праблемам сацыяльнай адказнасьці бізнэсу.

⁸ Уладыкоўская, Любоў. Беларусь і Злучаныя Штаты Амэрыкі: асоба, культура, дыялёг // Беларуская-амэрыканскі культурны дыялёг: стратэгія разьвіцьця / рэдкал.: Л. Уладыкоўская (гал. рэд) [і інш.]. Менск, Тэсей, 2012. С. 7.

⁹ Уладыкоўская, Л., Зелянкоў, А., Рычкова, Л. Прапановы па разьвіцьці беларуска-амэрыканскага культурнага дыялёгу // Беларуская-амэрыканскі культурны дыялёг... С. 166—169.

Найбольш цікавы для нас разьдзел аб'ядноўвае тэксты, прысьвечаныя беларускай эміграцыі ў ЗША. Пачынаецца ён з артыкулу доктара гістарычных навук, прафэсара Леаніда Лыча „Ля вытокаў беларуска-амэрыканскага культурнага дыялёгу“ з адмысловым прысьвячэньнем: „*Амэрыканскаму беларусу цьвэрддай нацыянальнай арыентацыі Вітаўту Кіпелю*“. Уласна, на матэрыялах з кнігі апошняга й пабудаваны гэты тэкст Леаніда Лыча (пра што аўтар шчыра прызнаецца ў першым жа абзацы й далей акуратна робіць спасылкі на выданьне 1993 г.¹⁰). Тут расказваецца пра першыя вядомыя імёны выхадцаў зь беларускіх земляў у ЗША, вызначаюцца важныя постаці нашых суайчыннікаў на амэрыканскім кантынэнце, даецца характарыстыка масавай эміграцыі мяжы XIX—XX стст. Уласна, на падзеях пачатку XX ст. аўтар і спыняе свой аповед, дапоўніўшы яго асаблівасьцямі прысутнасці беларусаў у тагачаснай інфармацыйнай прасторы заакіянскай краіны¹¹.

Наступны тэкст гэтай сэрыі, „Беларуская эміграцыя ў Злучаныя Штаты Амэрыкі“, належыць доктару гістарычных навук, акадэміку Міхасю Касьцюку й працягвае аповед пра гісторыю беларускай эміграцыі ў гэтай краіне. Што праўда, зьмест выклікае шэраг сур'ёзных пытаньняў. І рэч ня ў тым, што багатая гісторыя беларускай эміграцыі ў ЗША XX ст. выкладзеная занадта сьцісла ў параўнаньні з аглядам папярэдняга пэрыяду (аўтары, відавочна, не ўзгаднілі свае тэксты), і ня ў тым, што ў публікацыі зусім няма спасылак на крыніцы інфармацыі й немагчыма ацаніць, адкуль узятыя дадзеныя. Праблема ў тым, што ў гэтым зашмат памылак і неадпаведных зьвестак як на ягоны памер (тры старонкі). Так, з артыкулу можна даведацца, што заснавальнікам БІНіМу быў Вітаўт Кіпель¹², а ня Вітаўт Тумаш, як гэта было насамрэч, што ў 1980-я гг. у ЗША выходзіла 15 выданьняў на беларускай і ангельскай мовах¹³, а насамрэч іх было ня менш за 27, прынамсі, так зафіксавана ў Бібліяграфіі Кіпеляў¹⁴, а на чым грунтуецца інфармацыя пра 8

¹⁰ Кіпель, Вітаўт. Беларусы ў ЗША. Менск, 1993. — 352 с.

¹¹ Лыч, Леанід. Ля вытокаў беларуска-амэрыканскага культурнага дыялёгу // Беларуская-амэрыканскі культурны дыялёг... С. 78—94.

¹² Касьцюк, Міхась. Беларуская эміграцыя ў Злучаныя Штаты Амэрыкі // Беларуская-амэрыканскі культурны дыялёг... С. 96.

¹³ Касьцюк, Міхась. Беларуская эміграцыя ў Злучаныя Штаты Амэрыкі // Беларуская-амэрыканскі культурны дыялёг... С. 96.

¹⁴ Kipel V., Kipel Z. Belarusian Publishing in the West: A Bibliography = Беларускі друк на Захадзе: Бібліяграфія / Пад рэд. Ю. Гарбінскага й Л. Юрэвіча. Нью-Ёрк—Варшава, 2006. — XVI+841 с.

тысяч асобнікаў накладу выданняў, нам невядома. Таксама складана зразумець, адкуль зьявілася інфармацыя пра працу беларусазнаўчых курсаў у штатах Нью-Ёрк, Агаё, Ілінойс і Нью-Джэрзі цягам 1975—1985 гг. з ініцыятывы БІНіМу¹⁵. Звесткі самой арганізацыі гэтага не пацвярджаюць. Не зусім зразумела гучыць сьцьверджаньне, што „ў 1990-х гг. беларускія цэнтры грамадзкай і культурнай працы былі адкрытыя ў Нью-Ёрку, Кліўлэндзе, Сант-Рыверы [насамрэч горад Сайт-Рывэр. — Я.С.], Чыкага, Нью-Брансвіку“¹⁶. Беларускія арганізацыі й цэнтры ў гэтых гарадах дзейнічалі яшчэ ад 1950-х, а недзе — і раней.

Як было некалі ў тэкстах пачатку 1990-х гг., у артыкуле Міхася Касьцюка, акрамя таго, што падаецца даволі рамантызаваны вобраз беларускай эміграцыі, прадстаўнікі якой „з самага пачатку займалі даволі актыўныя жыцьцёвыя пазыцыі“¹⁷, дык яшчэ часам не зусім адпаведна расстаўляюцца акцэнтны. Наўрад ці ў такім невялікім аглядзе варта было асобна згадваць эфэмэрны Цэнтар беларускай прэсы, дзейнасьць якога, відавочна, не была ня толькі вызначальнай, але й колькі-небудзь заўважнай у беларускай грамадзе ЗША. Згаданьня ж далей выставы, прысьвечаныя ўгодкам беларускага друку, Статуту ВКЛ і інш., ладзіліся якраз найперш з ініцыятывы БІНіМу, пра што згадкі ў тэксьце няма.

Бессэнсоўна казаць пра тое, чаго ў згаданым артыкуле няма, бо, цалкам магчыма, аўтар меў на мэце зрабіць проста агульны агляд найважнейшых момантаў гісторыі беларускай эміграцыі ў ЗША ў XX ст. Аднак можна канстатаваць, што ўзровень рэалізацыі пастаўленай мэты аказаўся неналежным.

Наступным тэкстам у зборніку ідзе артыкул Натальлі Гардзіенкі з асьцярожнай назвай „Да пытаньня цэнтраў беларусістыкі ў ЗША“. Тут зроблены агляд усіх наяўных у аўтаркі звестак пра якія-небудзь працы беларусазнаўчых ініцыятываў, што мелі месца ў Штатах цягам апошніх 60 гадоў¹⁸. Праўда, паколькі саміх ініцыятываў было ня так шмат і яны часта былі эпизадычныя, то й артыкул мае своеасаблівы

¹⁵ Касьцюк, Міхась. Беларуская эміграцыя ў Злучаныя Штаты Амэрыкі // Беларуска-амэрыканскі культурны дыялёг... С. 96.

¹⁶ Касьцюк, Міхась. Беларуская эміграцыя ў Злучаныя Штаты Амэрыкі // Беларуска-амэрыканскі культурны дыялёг... С. 97.

¹⁷ Касьцюк, Міхась. Беларуская эміграцыя ў Злучаныя Штаты Амэрыкі // Беларуска-амэрыканскі культурны дыялёг... С. 96.

¹⁸ Гардзіенка, Натальля. Да пытаньня цэнтраў беларусістыкі ў ЗША // Беларуская эміграцыя ў Злучаныя Штаты Амэрыкі // Беларуска-амэрыканскі культурны дыялёг... С. 998—103.

мазаічны характар. У ім прысутнічае таксама невялікая фактычная супярэчнасць з наступным матэрыялам — „*Belarusian Studies in US. The Center for Belarusian Studies in Southwest College, Kansas*“ Аляксандра Лагвінца¹⁹. Пададзены ў выглядзе прэзентацыі даклад сьцьвярджае, што стваральнікам Цэнтру беларускіх дасьледаваньняў у Канзасе ёсьць Дэвід Суорц — першы амбасадар ЗША ў Беларусі, тады як у папярэднім тэксьце заснавальніцай падаецца Марыя Паўла Сурвілла. Гэтую неадпаведнасьць мусілі б заўважыць рэдактары зборніка.

Зборнік „Беларуска-амэрыканскі культурны дыялёг: стратэгія разьвіцьця“, як бачым, аказаўся як разнастайным паводле зьместу, так і няроўным паводле формы прэзентацыі ды ўзроўню апублікаваных матэрыялаў. І ў строгім сэнсе ён абсалютна не адпавядае паняцьцю „навуковае выданьне“.

Канцэпцыя „расказаць усё пра ўсё“ ў згаданым зборніку не працуе на карысьць. Лепш яна вырашаная ў другой кнізе, выдадзенай тым самым Цэнтрам міжкультурнага дыялёгу: „Адкрыцьцё маёй Амэрыкі, або Навошта беларусам ЗША?“. Аўтарка, Любоў Уладзькоўская, прадстаўляе тут развагі на тэму неабходнасьці перайманьня карыснага амэрыканскага культурнага досьведу беларусамі. Выданьне, прысьвечанае асабіста часоваму паверанаму ў справах ЗША ў Рэспубліцы Беларусь Майклу Скэнлану, грунтуецца на тым самым рэалізаваным праекце беларуска-амэрыканскага культурнага дыялёгу, аднак ужо ў аднаасобнай інтэрпрэтацыі. Па выніках праведзенага конкурсу Любоў Уладзькоўская спрабуе сфармуляваць асаблівасьці беларускіх уяўленьняў і стэрэатыпаў адносна амэрыканскай культуры. Аднак зроблены аналіз выглядае даволі павярхоўным, а вобраз самой культуры і ў гэтым выданьні, і ў згаданым вышэй зборніку падаецца ў звышрамантазаваным выглядзе. Наогул, частка „Што беларусы думаюць пра ЗША“ пабудаваная на матэрыялах тых самых круглых сталаў з шырокім пераказам, а часта й проста цытаваньнем, тэкстаў іншых асобаў з вышэйзгаданага „навуковага“ зборніка. Іншыя тэксты кнігі Любоў Уладзькоўскай прысьвечаныя станаўленьню амэрыканскай нацыі, асабе Аўраама Лінкальна, сацыяльным і міжнародным аспектам амэрыканскай культуры ды адметнасьцям беларускага варыянту нацыянальнай ідэнтычнасьці. Тут выкладаецца своеасаблівае канцэпцыя каштоўнасьці амэрыканскага культурнага досьведу для Беларусі.

¹⁹ Лагвінец, Аляксандр. *Belarusian Studies in US. The Center for Belarusian Studies in Southwest College, Kansas* // Беларуская-амэрыканскі культурны дыялёг... С. 104—107.

Наогул жа абодва выданьні Цэнтру міжкультурнага дыялёгу можна назваць хутчэй утылітарнымі, бо яны маюць адносную каштоўнасьць найперш як лягічнае заканчэньне рэалізацыі пэўнага этапу праекту, як справаздача аб зробленай працы. Эклектычнасьць „навуковага“ зборніка наўрад ці можа быць прывабнай для чытача, а аўтарскае бачаньне беларуска-амэрыканскага дыялёгу ў кнізе Любові Ўладыкоўскай часта занадта павярхоўнае, каб успрымаць яго сур’ёзна.

Я. С.

Данілюк, Барыс. *Азіраючыся расой выетымі вачыма: Успаміны.* Менск: Лімарыюс, 2012. — 524 с. (Беларуская мэмуарная бібліятэка). — (Наклад 300 ас.)

Сярод эміграцыйных мэмуараў багата тэкстаў недапісаных, а яшчэ больш — зусім не напісаных дзеячамі, якія проста мусілі б гэта зрабіць. Як бы цікава, напэўна, чыталіся ўспаміны Антона Адамовіча, Вітаўта Тумаша, Станіслава Станкевіча, Кастуся Акулы. Аб’ёмнае ліставаньне гэтых людзей не замяняе адмыслова напісаных успамінаў. У гэтым сэнсе мэмуары Барыса Данілюка, хоць і няскончаныя, безумоўна каштоўныя. Гэта той выпадак, калі аўтар, здаецца, пасьпеў напісаць больш за палову таго, што хацеў.

„Азіраючыся расой выетымі вачыма“ — гэта ўспаміны знанага дзеяча беларускай эміграцыі ў ЗША.

Народжаны на Слонімшчыне ў 1923 г. сын удзельніка Слуцкага паўстаньня, праваслаўнага сьвятара Хведара Данілюка, падрабязна расказвае гісторыю свайго жыцьця, пачынаючы ад самага дзяцінства. Са старонак успамінаў паўстаюць дэтальныя апісаньні побыту сям’і праваслаўнага сьвятара ў Заходняй Беларусі, складанасьці й радасьці жыцьця малага беларуса, вымушанага вучыцца ў польскай школе. Барыс Данілюк раскрывае асаблівасьці беларуска-польскіх, беларуска-савецкіх ды беларуска-нямецкіх дачыненняў у 1930—1940-х гг. Шмат месца ў тэксьце аддадзена пэрыяду Другой сусьветнай вайны, калі ся-

м'я спачатку апынулася пад пагрозай савецкіх рэпрэсіяў, а потым як і шмат хто зь беларусаў, з жахам сачыла за крывавым змаганьнем партызанаў і немцаў. Расказваючы пра беларускую працу ў часе вайны на Слонімсчыне, у якой Барыс Данілюк браў непасрэдны ўдзел, ён далёкі ад ідэалізацыі нацыянальных дзеячаў, таксама як і немцаў, сьцьвярджаючы, што зрабіць магчыма было значна больш.

Падрабязна апісваецца ва ўспамінах і лета 1944 г.: Другі ўсебеларускі кангрэс ды ўцёкі ў Нямецчыну, пошукі там прытулку, складанасьці ўцякацкага жыцця пазьней, у французскай зоне акупацыі Нямецчыны. На жаль, на аповедзе пра паваеннае жыццё ў лягерах *DP* сыстэматызаваныя ўспаміны Барыса Данілюка перапыняюцца, што вымусіла выдаўцоў кнігі дапоўніць іх схематычнымі мэмуарнымі нататкамі, напісанымі раней. Дый тыя спыняюцца на падзеях 1970 г.

Тым ня менш, нават тое, што пасьпеў напісаць Барыс Данілюк, ёсьць надзвычай цікавай крыніцай па гісторыі беларускага жыцця ў Заходняй Беларусі ў міжваенны ды ваенны час. Падзеі сямейнай гісторыі, цесна зьнітананыя зь гісторыяй Бацькаўшчыны, апісаныя вельмі спэцыфічнай аўтарскай мовай, якую выдаўцы ашчадна захавалі пры публікацыі, нягледзячы на ​​неабходнасьць зьмены правапісу.

„Азіраючыся расой выетымі вачыма“ — гэта яшчэ й даволі тыповая гісторыя прадстаўніка маладога пакаленьня паваеннай беларускай эміграцыі. Тысячы гэткіх жа, як Барыс Данілюк, народжаных у 1920-х гг. беларусаў, апынуліся пасля Другой сусьветнай за межамі Беларусі й сталі стваральнікамі дыяспараў у розных заходніх краінах. Успаміны дазваляюць зразумець матывы, якімі кіраваліся гэтыя людзі, што штурхала іх на чужыну й як фармаваўся іх нацыянальны сьветапогляд, які не дазваляў згубіцца ў шматкультурным сьвеце.

Барыс Данілюк не пасьпеў скончыць свае мэмуары, як і не дарабіў своеасаблівыя ілюстраваныя летапіс беларускай эміграцыі, для якога сабраў вялікую колькасьць фотаздымкаў. Тым ня менш, дзякуючы намаганьням архівіста Лявона Юрэвіча, які ініцыяваў выданьне ўспамінаў, ды гісторыка Аляксандра Пашкевіча, які падрыхтаваў ды пракаментываў тэкст, а таксама напісаў прадмову, успаміны Барыса Данілюка ня згінулі ў нетрах сямейных архіваў, а сталі здабыткам айчыннага чытача. Падзеі, апісаныя ва ўспамінах, ілюстраваныя здымкамі за збораў аўтара, што дадае вартасьці выданьню, таксама як і сур'ёзны навуковы апарат. Можна сьцьвярджаць, што высылкамі невялікай групы спэцыялістаў айчынная мэмуарыстыка ўзбагацілася яшчэ адным каштоўным выданьнем.

Я. С.

Доля беларускае культуры пад Саветамі. 1920—1991 гг. / Укладальнік А. Е. Тарас. Рыга: Інстытут беларускай гісторыі і культуры, 2012. — 336 с.: малюнкі. — (Неизвестная история) — Наклад 100 ас.

Новая кніга ў сэрыі „Неизвестная история“, што пабачыла сьвет у 2012 г., мае амаль аднолькавую назву з працай аднаго зь беларускіх эміграцыйных дзеячаў Уладзімера Сядуры (Глыбіннага) „Доля беларускае культуры пад Саветамі. 1920—1957 гг.“. Перадрук гэтай працы складае першую і асноўную частку выданьня. Укладальнік кнігі Анатоль Тарас у прадмове так характарызуе працу эміграцыйнага дасьледніка: „*Аўтар здолеў у даволі кароткім пераказе дакладна паказаць на прыкладзе Беларусі тых шляхі і мэтады, якімі „ўсесаюзны цэнтар“ (гэта значыць Масква) нішчыў нацыянальныя культуры, нацыянальныя мовы і нацы-*

янальную сьвядомасьць ва ўсіх так званых „саюзных і аўтаномных“ рэспубліках былога СССР і ў першую чаргу іх творцаў і носьбітаў — нацыянальных інтэлігентаў“²⁰. Што праўда, стаўленьне да Ўладзімера Сядуры (Глыбіннага) на эміграцыі сярод „калегаў па цэху“ было даволі скептычнае. Нездарма яго часам іранічна называлі „Павярхоўным“. Хоць праца „Доля беларускай культуры пад Саветамі“, здаецца, была адной з больш-менш удалых у гэтага аўтара.

Аднак кніга Ўладзімера Сядуры (Глыбіннага) пабачыла сьвет у Мюнхэнскім інстытуце вывучэньня СССР у 1958 г., а Савецкі Саюз прайснаваў значна даўжэй. Таму ўкладальнік кнігі вырашыў дапоўніць выданьне публікацыямі пазьнейшых аўтараў: фрагмэнтам з кнігі Юрыя Вашкевіча „Сацыяльна-палітычныя ўмовы функцыянаваньня культуры (БССР. 1946—1990 гг.)“, іншай працай таго ж Уладзімера Глыбіннага „3 гісторыі беларускага тэатру. „Тэатральная дыскусія“ 1928—1929“ гг.“,

²⁰ Тарас, Анатоль. Прадмова // Доля беларускае культуры пад Саветамі. 1920—1991 гг. Рыга: Інстытут беларускай гісторыі і культуры, 2012. С. 4.

тэкстам Пятра Васючэнкі „Літаратура ва ўмовах таталітарызму“, Сяргея Харэўскага „Мастацтва таталітарызму“, публікацыяй Рамана Абрамчука „Ідэалізацыя музычнай культуры ў савецкай Беларусі 1920—1950-х гадоў“. Тэксты розныя паводле паходжання, але аб’яднаныя агульнай праблемай лёсу беларускай культуры ў савецкія часы. Праўда, не заўсёды зразумелы прыныцы размяшчэння згаданых тэкстаў у другой частцы кнігі: чаму, прыкладам, тэкст Рамана Абрамчука ідзе апошнім, хоць храналогічна датычыць больш раньняга часу, а тэкст Юрыя Вашкевіча адкрывае другую частку, хоць ахоплівае больш позні перыяд, чым іншыя тэксты ў ёй?

Сама ж праца ўладзімера Сядуры (Глыбіннага) падаецца паводле першага выдання 1958 г. зь нязначнымі рэдакцыйнымі выпраўленнямі й дадаткам вялікай колькасці ілюстрацыяў, якіх у аўтарскім вяршыце не было. Наогул, прадстаўленыя ў кнізе здымкі значна ажыўляюць яе.

Укладзеная Анатолям Тарасам кніга, безумоўна, цікавая беларускаму чытачу, пераважна незнаёмаму як з працамі эміграцыйных дзеячаў, так і з сучаснымі навучальнымі матэрыяламі з гісторыі таталітарызму Эўрапейскага дзяржаўнага ўніверсітэту. Аднак, як і шмат якія іншыя кнігі згаданага выдаўца, гэтая не пазбаўленая некаторых фактычных недакладнасцяў і памылак у ягоным уласным тэксьце, прысьвечаным біяграфіі ўладзімера Сядуры (Глыбіннага). Так, паводле напісанай гэтым дзеячам аўтабіяграфіі (выдадзенай, праўда, пад псеўданімам да юбілею сваёй творчасці), Уладзімер Сядура ў 1930 г. паступіў ня ў Менскі пэдагагічны інстытут, а на пэдагагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэту, які толькі праз год вылучыўся ў асобную ўстанову — Беларускі дзяржаўны вышэйшы пэдагагічны інстытут²¹. З аналізу творчасці літаратара зусім не вынікае, што ўладзімер Сядура лічыў сваю англамоўную працу „Беларускі тэатар і драма“, выдадзеную ў 1955 г., „галоўнай працай свайго жыцця“, як падае Анатоль Тарас. І пасьля яе ў дзеяча было багата кніжных публікацый, якія маглі б прэтэндаваць на гэткае званьне, але сам ён лічыў сябе найперш спецыялістам у галіне вывучэння Дастаеўскага. Між іншага, у пераліку выданняў Уладзімера Сядуры ў біяграфічным нарысе чамусьці ня згадваецца зусім не апошняя паводле значнасці праца „Паэта з Божае ласкі. Успамін і роздум пра паэта Язэпа Пушчу“, што пабачыла сьвет у

²¹ Старажоўскі, Кастусь. 30 гадоў на службе роднай культуры. Дзятройт, 1961. С. 1.

1979 г. Заканчваецца тэкст Анатоля Тараса, прысьвечаны жыццю й творчасці ўладзімера Сядуры, таксама памылкаю: сьцьвярджаецца, што дзеяч памёр і пахаваны „там, дзе ён жыў і працаваў, — у горадзе Трой, штат Нью-Ёрк“. Насамрэч пісьменьнік пахаваны на могільніку манастыра Сьв. Тройцы ў Джорданвілі, то бок зусім у іншым мястэчку таго ж штату. Згаданыя прыкрыя недакладнасці падкрэсліваюць неахайнасць аўтара тэксту і ўкладальніка выдання ў абыходжанні з фактамі. Хоць, безумоўна, вяртаньне ў айчынную інтэлектуальную прастору імені эміграцыйнага аўтара варта вітаць.

Н. Г.

Ляхоўскі, Уладзімер. Ад гоманаўцаў да гайсакоў. Чыннасць беларускіх моладзевых арганізацый у 2-й палове XIX ст. — 1-й палове XX ст. (да 1939 г.). Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства — Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2012. — 483 с.

Даўно вядома, што моладзь ёсць самай палітычна й сацыяльна актыўнай часткай грамадства. У беларускай гісторыі апошніх стагоддзьяў можна знайсці гэтаму багата пацверджанняў. Аднак агульная грунтоўная гісторыя моладзевага руху ў айчынай гістарыяграфіі яшчэ ня створаная. Тым больш цікавая кніга гісторыка ўладзімера Ляхоўскага „Ад гоманаўцаў да гайсакоў“, выдадзеная намаганьнямі беластоцкага Беларускага гістарычнага таварыства ды віленскага Інстытуту беларусістыкі. Як пазначае сам аўтар, кніга ўяўляе сабой „*навукова-папулярны нарыс і папярэднічае навуковай манаграфіі на згаданай тэме*“²²,

²² Ляхоўскі, Уладзімер. Ад гоманаўцаў да гайсакоў. Чыннасць беларускіх моладзевых арганізацый у 2-й палове XIX ст. — 1-й палове XX ст. (да 1939 г.). Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства — Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2012. С. 13.

якая мае выйсці праз нейкі час. Тым ня менш, стыль прадмовы, вызначэнне тут аб'екту ды прадмету даследавання, фармулёўка мэтай і задач, сама пастаўка праблемы сведчыць хутчэй пра менавіта навуковы характар выдання.

Уладзімер Ляхоўскі ў сваёй кнізе вырашыў зрабіць спробу адлюстраваць ролю моладзевага руху ў нацыятворчых працэсах і станаўленні беларускай дзяржаўнасці. Пры гэтым значная частка моладзевых арганізацый другой паловы XIX — першай паловы XX стст. дзейнічалі па-за межамі сучаснай Беларусі. Так, у першай частцы „А хто там ідзе?“ Пачатак беларускага пазытывізму“ прысутнічаюць асобныя нарысы пра беларускія суполкі ў Санкт-Пецярбургу, Маскве, Тарту, Вільні, ва Украіне. У наступнай частцы „Мы выйдзем шчыльнымі радамі...“ Беларускі маладзёвы рух ва ўмовах глыбальнага ваеннага канфлікту 1914—1921“ асобна разглядаецца дзейнасць Беларускага нацыянальнага камітэту ў Маскве ды лёс беларускіх суполак на абшарах Расеі ў 1918 г. Пры гэтым цікава, што аўтар параўноўвае вынікі працы маскоўскага Белнацкаму й Беларускага нацыянальнага камісарыяту ў Адэсе і робіць выснову, што ў многіх кірунках паўднёваўкраінская арганізацыя зрабіла для беларускага руху болей.

Пасля разгляду працы беларускіх моладзевых арганізацый у БССР ды Заходняй Беларусі ўладзімер Ляхоўскі звяртаецца да праблемы ўсходняй Латгаліі. Тут расказваецца пра дзейнасць вучнёўскіх гурткоў у Дзвінскай і Люцынскай гімназіях. Гэтая актыўнасць падаецца на агульным фоне падзеяў у беларускай грамадзе ў Латвіі ў міжваенны перыяд.

Варта адзначыць, што даследнік праз увесь свой нарыс мэтанакіравана ўпісвае дзейнасць моладзевых суполак у агульную гісторыю нацыянальнага руху. І гэта асабліва выразна прасочваецца ў апошняй частцы „За кардонам... Беларускі студэнцкі рух на эміграцыі“. Гісторыя беларускага замежнага студэнцтва на сёння застаецца маладаследаванай у айчынным гістарыяграфіі й патрабуе адмысловай увагі. Уладзімер Ляхоўскі падае асноўныя сюжэты з гэтай гісторыі, пачынаючы яшчэ ад другой паловы XIX ст. Так, разглядаецца дзейнасць „Беларускага студэнцкага кола“, што паўстала ў Кракаве яшчэ ў 1900 г., згадваюцца моладзевыя арганізацыі ў міжваеннай Італіі, Нямеччыне, Літве ды Польшчы. Аднак найбольш шырока асвятляецца праца студэнцкіх арганізацый у Чэхаславацчыне. Менавіта тут беларускае студэнцтва ў першай палове XX ст. выявіла ці не найвялікшую актыўнасць.

Беларуска-чэскія кантакты на ўзроўні грамадзкіх і культурніцкіх дзеячаў пачалі наладжвацца яшчэ ў самым пачатку XX ст. І ня дзіва,

што ўжо ў 1905 г. у Карлавым універсітэце зьявіўся першы беларускі моладзевы гурток на тэрыторыі Чэхіі — „Табор“. Аднак найбольш шырокая студэнцкая дзейнасьць у краіне пачалася па сканчэньні Першай сусьветнай вайны, калі асаблівым спрыяньнем студэнты карысталіся з боку першага прэзыдэнта Чэхаславацкай Томаша Масарыка. Акрамя таго, у міжваенны час у Празе дзейнічалі структуры Рады БНР, што таксама ўплывала на моладзевую актыўнасьць. Усяго ў Чэхаславацкай не налічвалася больш за 600 беларускіх студэнтаў, аднак хіба толькі трэцяя частка зь іх трапіла на навучаньне дзякуючы пратэктыву нацыянальных арганізацыяў у Вільні, Коўне, Рызе і ўсьведамляла сябе беларусамі. Значная колькасьць выхадцаў зь Беларусі трапляла ў чэскія навучальныя ўстановы ў сувязі зь немагчымасьцю працягнуць навучаньне ў расейскіх, да таго ж пэўную частку студэнтаў складалі былыя ўдзельнікі белага руху, якія ў вельмі невялікім адсотку вызнавалі сябе менавіта беларусамі.

Сярод прадстаўленых у кнізе беларускіх студэнцкіх арганізацыяў у Чэхаславацкай варта адзначыць Беларускі студэнцкі гурток імя Францішка Скарыны, патрыятычна-спартыўную арганізацыю „Беларускі сокол“, Аб’яднаньне беларускага паступовага студэнцтва й іншыя. Студэнцкі рух ня быў ідэалягічна зьнітаваны, узнікалі падзелы паводле палітычных перакананьняў, стаўленьня да СССР і г. д. Розныя студэнцкія арганізацыі мелі ўласныя пэрыёдыкі, ладзілі свае мерапрыемствы. Нягледзячы на тое, што далёка ня ўсе надзеі ў дачыненні да беларускага студэнцтва ў Чэхаславацкай спраўдзіліся, ягоную ролю ў нацыянальным міжваенным руху немагчыма пераацаніць, у ім бралі ўдзел шматлікія значныя дзеячы беларускай навукі, культуры, а таксама пазьнейшыя лідэры паваяеннай беларускай эміграцыі.

Зразумела, што ў навукова-папулярным нарысе аўтар зрабіў толькі своеасаблівы накід гісторыі беларускага моладзевага руху. Добра ілюстраванаму аповеду, заснаванаму часам на ўнікальных архіўных крыніцах, месцамі не хапае канцэптуальнай завершанасьці, якая б зьнітавала асобныя накіды-сюжэты. Для больш навуковага ўспрымання тэксту бракуе спасылак на крыніцы, асабліва ў выпадках цытатаў з дакумэнтаў. Зразумела, што ёсьць вялікі сьпіс выкарыстаных крыніц пры канцы кнігі, аднак ён ня надта прыдатны падчас вызначэньня паходжаньня канкрэтных сьведчаньняў, што зьмяняе навуковую вартасьць выданьня. Пры гэтым даволі цікава зроблены анатаваны іменны паказьнік у кнізе, які дазваляе лёгка арыентавацца ў вялікай колькасьці згаданых у працы асобаў.

Наогул жа, прачытаўшы кнігу ўладзімера Ляхоўскага „Ад гоманаўцаў да гайсакоў“, вельмі хочацца дачакацца абяцанай аўтарам сур’ёзнай навуковай манаграфіі, прысьвечанай дзейнасці беларускіх моладзевых арганізацый.

Н. Г.

Стагановіч, Марыя. *Мае ўспаміны*. Менск: Лімарыюс, 2012. — 200 с. — (Беларуская мэмуарная бібліятэка) — (Наклад 300 ас.)

У эміграцыйнай мэмуарыстыцы апошніх дзесяцігодзьдзяў адметнае месца займаюць жаночыя ўспаміны (чаго не назіралася раней). Часткова гэта тлумачыцца той дэмаграфічнай адметнасцю, што жанчыны даволі часта жывуць даўжэй за мужчын, і бадай палова жаночых мэмуараў мае на мэце стварыць своеасаблівы пісьмовы помнік свайму сужэнцу. Магчыма, таму гэтыя ўспаміны даволі падобныя адно да аднаго. Разам з тым, зьяўляюцца й жаночыя ўспаміны пра сябе, як „Дарога“ Івонкі Сурвілы, або „Птушкі пералётныя“ Галіны Ганчарэнкі.

„Мае ўспаміны“ Марыі Стагановіч, што пабачылі сьвет у сэрыі „Беларуская мэмуарная бібліятэка“, выразна адрозніваюцца ад іншых жаночых эміграцыйных успамінаў. Яны мелі на мэце не расказаць пра свайго сужэнца, бо асьвятляюць той час, калі аўтарка яшчэ ня мела мужа, і ня выкласьці пасьядоўна ўласны жыцьцёвы шлях, бо абрываюцца на 1917 г., пасья якога Марыя Стагановіч пражыла яшчэ амаль 70 гадоў. Мэмуары Марыі Стагановіч пісаліся для дзяцей як выклад старой сямейнай гісторыі, а таму маюць выразны этнаграфічны характар. Сваім дэталёвым апісаньнем традыцыйнага беларускага жыцьця, абрадаў, страваў, дробязяў сялянскага побыту яны адрозніваюцца і ад мужчынскіх успамінаў, прычым ня толькі мэтрапольных.

Хаця выхадцаў з Наваградчыны і пісьмовых сьведчаньняў пра яе на эміграцыі было багата, пра часы самага пачатку ХХ ст. расказвалася

даволі мала. А менавіта гэтаму пэрыяду прысьвечаныя ўспаміны Марыі Стагановіч. Аўтарка — звычайная беларуская жанчына, што адыгрывала ў сям’і традыцыйную ролю хатняй гаспадыні, на якой трымаўся дабрабыт блізкіх розных пакаленьняў. Менавіта на просьбу дачкі Тамары Марыя Стагановіч узялася расказаць пра сваіх дзядоў і бацькоў, дзяцінства на Наваградчыне ў маёнтках графа Храптовіча-Буцянёва, навучаньне на курсах у Менску, пачатак Першай сусьветнай вайны й бежанства ў Смаленшчыну, бадзяньні на гаспадарках усходняй Беларусі ў часы рэвалюцыі... Аўтарка, ня маючы добрай адукацыі, выклала свае ўспаміны як магла, нібыта проста расказвала сваім удзячным слухачам казку пра мінулыя часы. І атрымаўся вельмі своеасаблівы помнік, які мае каштоўнасьць і для гісторыкаў (асабліва тых, што вывучаюць штодзённасьць), і для этнолягаў.

Унікальнасьць „Маіх успамінаў“ яшчэ і ў тым, што іх напісала жонка аўтара больш вядомых мэмуараў „Успаміны пасла“ Аляксандра Стагановіча. Пры гэтым успаміны Марыі адрозныя ад мэмуараў мужа і паводле зьместу ды храналёгіі, і паводле характару апаведу, дый часам чытаюцца таксама цікавей.

Этнаграфічны характар успамінаў Марыі Стагановіч добра дапоўнены ў выданьні яе ўспамінамі пра беларускія песьні й абрады, стравы, а таксама згадкамі пра лекавыя траўкі й зёлкі. Цікава глядзіцца зроблены дачкой Марыі радавод Стагановічаў, які дазваляе лепей разабрацца ў тэксьце ўспамінаў. Да вобразу нешта дадаюць і ўспаміны Тамары Стагановіч-Кольбы, прысьвечаныя маці. Што праўда, спробы літаратурнай творчасці самой Марыі ды ейнага сына ў выданьні падаюцца крыху не да месца. Затое вельмі цікава глядзяцца здымкі зь сямейнага архіву.

Кніга даволі добра падрыхтаваная да друку, удала пракаментаваная, мае анатаваны геаграфічны паказьнік, што сьведчыць пра падтрыманьне ўзроўню публікацыяў у сэрыі „Беларуская мэмуарная бібліятэка“.

Я. С.

Юрэвіч, Лявон. Шматгалосы эпісталярыйюм: Гісторыя ідэй і людзей на эміграцыі ў ліставаньні. Менск: Кнігазбор, 2012. — 660 с. (Бібліятэка Бацькаўшчыны: кн. 20) Наклад 200 асобнікаў.

Жыцьцё эмігрантаў, што ішло ды ідзе на адлегласьці і ў адрозных ад мэтраполіі ўмовах, даволі часта міталягізуецца суайчыньнікамі на радзіме. Здалёк здаецца, што жыцьцё ў замежжы больш бесклапотнае,

больш заможнае, а людзі больш нацыянальна сьвядомыя, прынцыповыя й г.д. Гэткія ўяўленьні прымушалі шараговых мэтрапольных беларусаў дасылаць у пачатку 1990-х сотні лістоў эміграцыйным беларускім арганізацыям з просьбамі фінансавай падтрымкі ці дапамогі ў эміграцыі, а навукоўцаў — ствараць гераічны вобраз замежных змагароў за Беларусь. Аднак чым больш заглыбляеся ў крыніцы, тым больш яскрава разумееш, што штодзённае жыцьцё беларусаў на эміграцыі мела, бадай, тыя самыя галоўныя праблемы, што й жыцьцё суайчыннікаў у мэтраполіі: складанасьці працаўладка-

ваньня, адносіны бацькоў і дзяцей, міжасабовыя дачыненні. Так, розная геаграфія, вонкавыя акалічнасьці, аднак тое самае існаваньне ў коле вялікіх і малых жыцьцёвых клопатаў. І найбольш яскрава гэтыя абставіны эміграцыйнай штодзённасьці ды міжасабовых адносінаў адлюстроўваюцца ў самай масавай гістарычнай крыніцы — ліставанні.

Апынуўшыся на чужыне, паваенныя эмігранты наладжвалі сувязі з суайчыннікамі ў розных краінах і багата пісалі лістоў, бо іншыя віды сувязі былі маладаступныя. Эпістальярныя архівы эміграцыі складаюцца з тысячаў, нават дзясяткаў тысячаў лістоў. Безумоўна, эпістальярыі — надзвычай суб'ектыўныя крыніцы. Аднак такая суб'ектыўнасьць можа ўважацца ня толькі за іх мінус. Прывуцнасьць у дакумэнце выразнай асобы аўтара й адрасата надае своеасаблівае „чалавечае“ вымярэньне прадстаўленай тут рэчаіснасьці, робіць апісаньня падзеі ды адносіны больш зразумелымі.

Кнігу беларускага архівіста й дасьледніка эміграцыі зь Нью-Ёрку Лявона Юрэвіча можна назваць першай спробай асэнсаваньня эпістальярыяў як крыніцы па гісторыі й культуры эміграцыі. Ужо ў пачатковым тэксьце, назва якога паўтарае назву кнігі, аўтар ставіць агульнае пытаньне пра фэномэн „Лістоў“ у беларускай літаратуры. У далейшых тэкстах Лявон Юрэвіч разглядае асаблівасьці эміграцыйных эпістальярыяў на канкрэтных прыкладах.

Адзін з найбольшых архіваў ліставання меў літаратар Юрка Віцьбіч. Менавіта на ягоных зборах у найбольшай ступені заснаваныя публікацыі „Шматгалосага эпісталярыюму“, а самой асобе дзеяча прысьвечаны важны тэкст „Эпісталярыюм як форма аўтабіяграфіі карэспандэнта і біяграфіі ягонага часу (Выпадак Юркі Віцьбіча)“. З прыведзенага ў тэксце ліставання Віцьбіча з Антонам Адамовічам ды Янкам Запруднікам можна зразумець асаблівасці дачыненняў гэтых асобаў, іх агульных справаў і інтарэсаў, а таксама акалічнасці штодзённага жыцця ды кантактаў зь іншымі беларусамі.

Разьдзел „Выпадак Кастуся Акулы“ заснаваны на архівах гэтага беларускага літаратара, што жыў у Канадзе. Сабраныя тут лісты адлюстроўваюць акалічнасці стварэння двух найбольш вядомых твораў аўтара: рамана „Змагарныя дарогі“ ды трылёгіі „Гараватка“, а таксама чытацкую рэакцыю на іх. У зьмешчаных тут эпісталярыях, што суправджаюцца заўвагамі Лявона Юрэвіча, можна знайсці адбітак таго самага жыццёвага ды гістарычнага кантэксту, у якім адбываўся літаратурны працэс на эміграцыі. Тое самае можна сказаць і пра тэкст „Чаму нельга заўсёды верыць мэмуарам? (Выпадак Уладзімера Клішэвіча)“, заснаваны на ліставанні згаданага творцы зь літаратарам Міхасём Кавалём. З апублікаваных тут эпісталярыяў бачныя складаныя дачыненні ўладзімера Клішэвіча з Масеем Сяднёвым, Янкам Золакам.

Асабліва цікавы разьдзел „Трэба жыць як набяжыць. Праўдзівая біяграфія амэрыканскіх гадоў Натальі Арсеньневай“. Тут на падставе ліставання паэткі з сяброўкай Янінай Каханюўскай можна прасачыць рэальныя жыццёвыя абставіны й справы, тое, чым жыла Наталья Арсеньнева ў добраахвотна-вымушаным выгнанні ў правінцыйным амэрыканскім Рочэстэры. Гэтае жыццё складанае й поўнае перажываньняў, але бязь нейкае „тугі па радзіме“, бяз патасу і ўсведамленьня сябе найлепшай паэткай эміграцыі, жыццё звычайнай беларускай жанчыны.

Малавядомыя старонкі працы эміграцыйных беларусаў над перакладамі біблейскіх тэкстаў, што ўважалася за важны напрамак нацыянальнай інтэлектуальнай дзейнасьці, можна знайсці ў тэксце „Пра дзейнасьць камісіі... і ня толькі: матэрыялы „Камітэту па перакладзе Бібліі ў беларускую мову“ (1946—1950 гг.)“. Своеасаблівы працяг тэмы — у зьмешчаным далей ліставанні Юркі Віцьбіча з Уладыкам Васілём (Тамашчыкам).

У кнізе Лявона Юрэвіча сабраныя нізкі эпісталярыяў, якія датычаць розных аспектаў беларускай дзейнасьці эмігрантаў і паходзяць з

розных краінаў: ЗША, Канады, Аўстраліі, Вэнэсуэлы, Швэцыі. Тут ёсць лісты вядомых дзеячаў, прыкладам, Янкі Чарапука-Змагара, і шараго-вых беларусаў, чые імёны малавядомыя нават знаўцам эміграцыі або не захаваліся наогул. Аднак якімі б рознымі ні былі прадстаўленыя даследнікам эпісталарый, яны аб'яднаныя агульнасьцю эміграцыйнай сытуацыі іх аўтараў. І гэтая адметнасьць, калі адрасат і адрасант ад-нолькава далёкія ад бацькаўшчыны і займаюцца выжываньнем у чужым сьвеце, аднолькава маюць патрэбу ў кантактах „са сваімі“, зь людзьмі блізкімі ня толькі па крыві, але й духоўна, — гэта якраз і адчу-ваецца ў шматлікіх галасах, якімі прамаўляе сабраны Лявонам Юрэ-вічам эпісталарый.

Варта заўважыць, што нізкі лістоў, зьнітананыя аўтарскім тэкстам эміграцыязнаўцы ды грунтоўна пракамэнтаваныя, уяўляюць сабой за-вершаныя сюжэты. Аднак пры гэтым сабраныя разам тэксты, сярод якіх і друкаваныя раней, і зусім новыя, вельмі ўдала працуюць дзеля агульнае мэты — рэпрэзэнтацыі разнастайнасьці й каштоўнасьці эміг-рацыйнай эпісталарнай спадчыны, яе адметнасьці й значнасьці як гістарычнай крыніцы.

Н. Г.

Юхнавец, Янка. Паэзія. Менск: Лімарьюс, 2012. — 620 с. — (Гала-сы Айчыны). (Наклад 200 ас.)

У 2011 г. споўнілася 90 гадоў з дня нараджэньня аднаго з най-больш арыгінальных беларускіх літаратараў на эміграцыі — Янкі Юхнаўца. Ён нарадзіўся ў вёсцы Забродак (сёньня Докшыцкі раён Віцебскай вобласьці), у часе нямецкай акупацыі быў вывезены на прымусовыя працы ў Нямецчыну. Вялікая бацькоўская сям'я была зьнішчаная немцамі, таму малады чалавек па сканчэньні вайны выра-шыў не вяртацца на радзіму. Мена-віта ў паваяннай Нямецчыне ён пачаў пісаць. Прачытаўшы колькі сваіх вершаў Масею Сяднёву, ён пачуў: „Ты не перастанеш пісаць“.

Так і сталася. Пасля лягераў DP Юхнавец перабраўся ў ЗША, пасяліўся ў Нью-Ёрку й праз усё жыццё не спыняў літаратурнай дзейнасці. Ён друкаваўся на старонках беларускіх эміграцыйных пэрыёдыкаў, быў аўтарам кніг „Шорах моўкнасьці“ (1955), „Новая элегія“ (1961), „Калюмбы“ (1967), „Творы“ (Т.1—3, 1987—1990), „Дань майго часу“ (1993), „Драматычныя начыркы“ (1996).

Да творчасці Янкі Юхнаўца ставіліся неадназначна як на эміграцыі, так і ў Беларусі, дзе зборнік ягоных вершаў „Сны на чужыне“ быў укладзены Алесем Бяляцкім і пабачыў сьвет у 1994 г. Нягледзячы на ​​немалую колькасць аўтарскіх зборнікаў, творчасць літаратара нельга назваць добра вядомай беларускаму чытачу. Эміграцыйныя выданні выходзілі мізэрнымі накладамі, прыкладам, „Збор твораў“ аўтар друкаваў самастойна ў колькасці пяці асобнікаў кожнага з тамоў. Акрамя таго, была значная колькасць твораў ужо 1990-х, што не ўвайшлі ў кніжныя выданні.

Усе згаданыя акалічнасці сталі падставай для стварэння адмысловага збору паэтычных твораў Янкі Юхнаўца, што пабачыў сьвет у сэрыі „Галасы Айчыны“ выдавецтва „Лімарыус“. Укладальнік Лявон Юрэвіч сабраў у даволі вялікім паводле памеру томе ўсю паэтычную спадчыну эміграцыйнага творцы. Вершы й паэмы разьмешчаныя паводле храналёгіі выхаду зборнікаў і дапоўненыя творами, што не ўвайшлі ў кніжныя выданні. Такім чынам, можна сьцьвярджаць, што „Паэзія“ Янкі Юхнаўца ёсьць найпаўнейшым зборам паэтычнай спадчыны літаратара. Гэта мае паспрыяць больш шырокаму вывучэнню творчасці арыгінальнага эміграцыйнага аўтара.

Лягічным наступным крокам было б выданьне багатай прозы літаратара, чаго, магчыма, некалі й дачакаемся. Шкада, што недасяжнымі аказаліся асабістыя архівы Янкі Юхнаўца. Аднак найважнейшая місія як мага больш поўнага зьбіраньня й публікацыі творчай спадчыны эміграцыйнага аўтара, прынамсі ў галіне паэтычнай, новае мэтрапольнае выданьне, можна лічыць, выканала.

Я. С.

Янковяк, Міраслаў. Беларускія гаворкі ў Краслаўскім раёне Латвіі. Сацыялінгвістычнае дасьледаваньне. Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства — Вільня: Інстытут беларусаведы, 2012. — 287 с.

Апошнія гады характарызуюцца актывізацыяй эміграцыі зь Беларусі. Адначасова ідзе працэс скарачэння колькасці беларусаў у су-

седніх краінах паводле звестак перапісаў. У гэтай сытуацыі ўсё больш актуальнай праблемай робіцца адэкватная ацэнка гісторыі і сучаснасці беларускай прысутнасці ў бліжнім замежжы, дзе яна заўсёды была колькасна найбольшай. Аднак сур'ёзныя даследаванні на гэтых тэмах з'яўляюцца вельмі рэдка. Тым больш цікавай ёсць публікацыя дысэртацыйнай працы польскага даследніка Міраслава Янковіяка, прысьвечанай беларускім гаворкам у Краслаўскім краі Латвіі.

Мэты свайго даследавання аўтар сфармуляваў як прадстаўленне сацыялінгвістычнай сытуацыі

носьбітаў беларускай гаворкі ў канкрэтным рэгіёне Латвіі. На дасягненне згаданай мэты працуе ўся структура кнігі. Ва ўводзінах Міраслаў Янковіяк акрэсьлівае мэтады, матэрыялы і крыніцы даследавання, робіць гістарыяграфічны аналіз праблемы. Варта згадаць, што аўтар збіраў матэрыялы для сваёй працы ў часе спатканьняў і запісаў інтэрвію з жыхарамі абранага рэгіёну. Гэта дазволіла яму зрабіць даволі глыбокае вивучэнне моўнай сытуацыі на Краслаўшчыне.

У частцы „Характарыстыка Краслаўскага раёну“ Міраслаў Янковіяк дае кароткі накід гісторыі рэгіёну, найперш яе палітычнага аспекту. Тут жа характарызуецца нацыянальны склад насельніцтва і моўныя кантакты, а таксама вызначаецца сучасная нацыянальная, дэмаграфічная і моўная сытуацыя. Як асобнае важнае пытаньне аўтар вылучае праблему нацыянальнай ідэнтычнасці і ўплыву на яе моўнага фактару.

Разьдзел „Сацыялінгвістычныя аспекты функцыянавання беларускіх гаворак“ складаецца з характарыстыкі розных катэгорый носьбітаў беларускіх гаворак, а таксама спецыяльнага вивучэння сфэраў функцыянавання гэтых гаворак (сям'я, міжсуседзкія дачыненні, школа, рэлігія, адміністрацыя). Адмыслова даследуе аўтар і стаўленне сваіх інфармантаў да розных моваў, якія выкарыстоўваюцца ў рэгіёне.

Апошняя частка даследавання мае назву „Беларускія гаворкі ў Краслаўскім раёне: выбраныя рысы“. Тут аўтар робіць клясыфікацыю

беларускіх гаворак рэгіёну, а таксама разглядае іх асобныя фанэтычныя, граматычныя, сынтаксычныя, лексычныя асаблівасці.

У выніку праведзенага грунтоўнага даследавання Міраслаў Янковяк прыходзіць да высновы, што дзясяткі гадоў палянізацыі й русыфікацыі, а таксама сучасная моўная палітыка латыскіх уладаў істотна абмежавала сферу ўжывання беларускіх гаворак. Тым ня менш, „простая мова“ захоўваецца як мова сямейных і міжсуседзкіх зносінаў, што праўда, разам зь мясцовым варыянтам расейскай мовы.

Каб зрабіць вынікі свайго даследавання найбольш празрыстымі, Міраслаў Янковяк публікуе ў дадатку прыклады тэкстаў запісаных інтэрвію, падае звесткі пра інфармантаў, зьмяшчае выкарыстаныя апытальнікі, дае сьпісы мясцовасьцяў ды літаратуры, а таксама фотаздымкі. І хоць даследаваньне не вычэрпае пытанняў, звязаных з сацыялінгвістычнай сытуацыяй беларускага насельніцтва ў Латвіі, кніга Міраслава Янковяка дае добры прыклад якаснай навуковай працы, што дазваляе адекватна ацаніць адзін з важных аспектаў беларускай прысутнасці ў асобнай краіне.

Н. Г.

ЗЬВЕСТКІ ПРА АЎТАРАЎ

Антон Адамовіч (1909—1998), грамадзкі дзеяч, літаратуразнаўца, гісторык, публіцыст, літаратар. Уваходзіў у літаб'яднаньне „Ўзвышша“. У 1930 г. арыштаваны па справе „Саюзу вызваленьня Беларусі“ і высланы ў Глазаў, у 1934 г. пераведзены ў Вятку (Кіраў), дзе працаваў у навучальных установах. Арыштаваны паўторна ў 1937 г., вызвалены ў 1938 г., вярнуўся ў Менск, працаваў у школе, скончыў БДУ. Падчас нямецкай акупацыі працаваў у Менскай гарадзкой управе, „Беларускай газэце“, галоўным рэдактарам выдавецтва „Менск“, уваходзіў у Цэнтральную Раду БНС, выконваў абавязкі рэфэрэнта па справах прэсы й прапаганды Генэральнага камісарыяту Беларусь. Увосень 1943 г. выехаў у Нямеччыну. Па вайне працаваў у Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы ў Рэгенсбургу, быў адным з заснавальнікаў газэты „Бацькаўшчына“, яе рэдактарам. Ад 1949 г. жыве ў ЗША. Займаўся навуковымі дасьледаваньнямі, аўтар вялікай колькасьці літаратуразнаўчых прац. Адзін з заснавальнікаў БНіМу.

Юрась Бабіч (нар. 1966), мовазнаўца, кандыдат філялягічных навук. Аўтар манаграфіі „Колеравая і сьветлавая эстэтыка ў мове твораў Якуба Коласа“ (2002), а таксама больш як пяцідзсяці артыкулаў па праблемах колераабзначэньня мастацкага тэксту й культуры беларускай мовы. Жыве ў Віцебску.

Васіль Быкаў (1924—2003), пісьменьнік і грамадзкі дзеяч. Народны пісьменьнік БССР.

Юрка Віцьбіч (сапр. Серафім Шчарбакоў, 1905—1975), літаратар, публіцыст, краязнаўца, грамадзкі дзеяч. Вучыўся ў педагагічным тэхнікуме. У 1922—1933 гг. працаваў на хімічных заводах у Маскве. Уваходзіў у літаратурнае аб'яднаньне „Ўзвышша“, у 1939 г. прыняты ў Саюз пісьменьнікаў СССР. У часе нямецкай акупацыі актыўна выступаў у друку, выдаў два зборнікі публіцыстыкі — „Вяліжскія паўстанцы“ і „Нацыянальныя сьвятыні“, выступаў у друку з артыкуламі па гісторыі Беларусі. Быў сябрам Беларускага культурнага згуртаваньня, рэдактарам часопіса „Ўзвышша“, адзіны нумар якога быў падрыхтаваны ў 1944 г.

Ад лета 1944 г. — на эміграцыі. У 1946 г. у Нямецчыне стварыў і ўзначаліў літаратурнае аб'яднаньне „Шышына“, выдаваў аднайменны часопіс, а таксама часопісы „Зьвіняць званы Сьвятой Сафіі“, „БІС“, газэту „Беларускае слова“. Ад 1949 г. жыў у ЗША. Друкаваўся ў беларускім і расейскім пэрыядычным друку, у тым ліку „Новым рускім слоўце“. Супрацоўнічаў з радыё „Свабода“. Як пісьменьнік дэбютаваў у 1929 г. у часопісе „Ўзвышша“. Аўтар кніг прозы „Сьмерць Ірмы Лаймінг“ (1932), „Формула супраціўленьня касцей“ (1937). У эміграцыі выдаў кнігу гістарычных нарысаў „Плыве з-пад Сьвятое гары Нёман“ (Мюнхен, 1956) і зборнік артыкулаў на рускай мове „Мы дойдем“ (Нью-Ёрк, 1975).

Наталля Гардзіенка (нар. 1977), гісторык, кандыдат гістарычных навук. Аўтарка дзьвюх манаграфіяў і некалькіх дзясяткаў артыкулаў, прэсьвечаных гісторыі беларускай эміграцыі. Адказны рэдактар „Запісаў БІНІМ“.

Ларыса Геніюш (1910—1983), паэтка, празаік, дзялячка беларускага нацыянальнага руху. У 1937—1948 гг. жыла разам з мужам у Чэхіі. У 1942 г. выйшаў першы зборнік яе паэзіі „Ад родных ніў“. У 1948 г. разам з мужам арыштаваная органамі МДБ і праз год асуджаная да 25 гадоў лягераў. У 1956 г. была вызвалена і ад таго часу жыла ў Зэльве пад наглядам КДБ. Творчасць яе доўгі час была ў БССР пад забаронай.

Мікалай Гоголь (1809—1852), расейскі пісьменьнік, драматург, паэт, крытык, публіцыст украінскага паходжаньня.

Тамаш Грыб (1895—1938), грамадзка-палітычны й культурны дзеяч. Навучаўся ў Пецябурскім псыханэўралягічным інстытуце. Дэлегат Першага Ўсебеларускага кангрэсу. Адзін з аўтараў Устаўных граматаў БНР, сябра Рады БНР і яе Выканкаму ў 1918 г., займаў пасады міністра земляробства й міністра ўнутраных справаў. Уваходзіў у Цэнтральную Беларускаю вайсковую раду. Адзін зь лідэраў Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў. Ад 1922 г. жыў у Чэхіі. Скончыў філязофскі факультэт Карлава ўнівэрсытэту (1928). Абараніў доктарскую дысэртацыю на тэму „Пытаньне народу і нацыі“. Стварыў у Празе Беларускае (Крывіцкае) культурнае таварыства імя Ф. Скарыны. Актыўна працаваў у суполцы Беларускага студэнцкага саюзу. Удзельнічаў у працы Беларускай Рады ў Празе. Ад 1930 г. працаваў у Славянскай бібліятэцы. У 1934—1938 гг. — загадчык беларускага замежнага архіву ў Празе. Друкаваў артыкулы на тэмы гісторыі, грамадзкай думкі, нацыянальна-палітычнага жыцьця Беларусі ў часопісах „Студэнцкая думка“, „Золак“, „Iskry Skaryny“. Перакладаў публіцыстыку з рускай і чэскай моваў. Складаў бібліяграфію беларусазнаўства.

Віктар Жыбуль (нар. 1978), літаратуразнаўца, архівіст, паэт, кандыдат філялягічных навук. Вядучы навуковы супрацоўнік Беларускага дзяржаўнага архіву-музею літаратуры й мастацтва. Адзін з укладальнікаў і рэдактар Збору твораў Адама Бабарэкі (Т. 1—2. Вільня—Беласток, 2011).

Алесь Карповіч (1909—1992), беларускі кампазытар, музыказнаўца, дзеяч паваеннай эміграцыі. Нарадзіўся ў Горадні. Ад 1944 г. — на эміграцыі ў Нямеччыне. Выступаў разам зь Беларускім студэнцкім хорам зь Лювэну (Бэльгія). У 1950-х гг. пераехаў у ЗША. Сябра БІНІМу. Аўтар „Матэрыялаў да гісторыі беларускае музыкі“ (1950) і шэрагу музыказнаўчых артыкулаў, а таксама музычных твораў.

Вітаўт Кіпель (нар. 1927), грамадзкі дзеяч, навуковец, дасьледнік беларускай эміграцыі, доктар мінэралёгіі. Жыве ў Нью-Джэрзі. З 1982 г. — старшыня БІНІМу. Аўтар працы „Беларусы ў ЗША“ (1993 г.; ангельскамоўнае выданьне — 1999 г.), шэрагу грунтоўных бібліяграфічных даведнікаў, а таксама дзясяткаў публікацыяў, у т.л. артыкулаў на беларусазнаўчую тэматыку ў амэрыканскіх энцыклапэдыях.

Францішак Кушалё (1895—1968), вайсковы й грамадзкі дзеяч, муж Н. Арсеньевой. У 1915—1917 гг. служыў у царскім войску. У 1919—1920 гг. быў сябрам Беларускай вайсковай камісіі, якая займалася стварэньнем беларускіх вайсковых адзінак у складзе польскага войска. У 1924—1939 гг. — кадравы афіцэр польскага войска. Увосень 1939 г. трапіў у савецкі палон, у красавіку 1941 г. выпушчаны пад нагляд НКВС. У 1941—1943 гг. займаў розныя вайсковыя пасады ў Менску: быў кіраўніком афіцэрскіх курсаў, начальнікам штабу Самааховы. У лютым 1944 г. стаў камандзірам Беларускай краёвай Абароны. Ад лета 1944 г. — на эміграцыі. У Нямеччыне стаў адным з заснавальнікаў Згуртаваньня беларускіх вэтэранаў. У 1950 г. выехаў у ЗША. Жыў у Нью-Ёрку. Браў актыўны ўдзел у працы Рады БНР, БАЗА (у 1952—1954 г. — старшыня арганізацыі). У 1967 г. пераехаў з жонкай да сына ў Рочэстэр.

Арнольд Макмілін (*Arnold Barratt McMillin*, нар. 1941), брытанскі беларусіст, літаратуразнаўца. Вучыўся ў Лёнданскім унівэрсытэце, дзе ў 1971 г. абараніў дысэртацыю (доктар славянскай філялёгіі). Выкладаў рускую мову й літаратуру ва ўнівэрсытэтах Лёндану (1965—1976) і Лівэрпулю (1976—1987). Ад 1987 г. — прафэсар рускай літаратуры Лёнданскага ўнівэрсытэту. У 1984—1986 гг. быў прэзыдэнтам Брытанскай унівэрсытэцкай асацыяцыі славістаў, у 1978—1988 гг. — брытанскім прадстаўніком у Міжнародным камітэце славістаў, пазьней стаў сябрам Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў. Арнольд Макмі-

лін — аўтар шэрагу важных публікацый, прысьвечаных беларускай літаратуры ў разнастайных пэрыёдыках, а таксама кніг: „*The Vocabulary of the Byelorussian Language in the 19th Century*“ (London, 1971); „*A History of Byelorussian Literature from its Origins to the Present Day*“ (Giessen, 1977); „*Belarusian Literature in the 1950s and 1960s. Release and Renewal*“ (Köln–Weimar–Wien, 1999); „*Belarusian Literature of the Diaspora*“ (Birminghams, 2002); „*Writing In A Cold Climate: Belarusian Literature From The 1970s To The Present Day*“ (London, 2010).

Норбэрт Рандаў (нар. 1929), нямецкі беларусіст, перакладнік. Укладальнік анталёгіяў беларускай прозы „Буслы на балоце“, „Маладая сасна“, аўтар дзясяткаў артыкулаў, прысьвечаных беларускай літаратуры. Ганаровы сябра беларускага ПЭН-Цэнтру.

Яна Славіна (нар. 1984), пэдагог. Завочна вучыцца ў Расейскім дзяржаўным гуманітарным унівэрсытэце на факультэце архіўнай справы. Цікавіцца праблемамі беларускай эміграцыі. Жыве ў Падмаскоўі.

Ціхан Чарнякевіч (нар. 1986), літаратуразнаўца. Навучаўся на факультэце беларускай філялёгіі й культуры Белдзяржпэдунівэрсытэту, у магістратуры й аспірантуры пры ім. Укладальнік і камэнтатар крытычна-архіўнага зборніка „Максім Багдановіч: вядомы і невядомы“ (2011), выбраных твораў Лявона Савёнка „Творы“ (2012, разам з Л. Юрэвічам). Жыве ў Радашкавічах.

Макс Шчур (нар. 1977), паэт, перакладнік, эсэіст. Вучыўся ў Менскім лінгвістычным унівэрсытэце. Ад 1998 г. жыве ў Празе. Аўтар п’есы „Сьмерць тырана“ (Менск, 1997), зборнікаў вершаў „Амфітэатар“ (Прага–Гданьск, 1999), „Амальгама“ (Менск, 2010), зборніка апавяданьняў „Ліст, знойдзены на папялішчы“ (Познань, 2011), шэрагу літаратуразнаўчых эсэ. Ляўрэат прэміі Янкі Юхнаўца (2004), гішпаніст (Premio Iberoamericano 2003). Перакладае з чэскай, гішпанскай, ангельскай моваў. Цікавіцца тэорыяй інтэрпрэтацыі, філязофіяй мастацтва, дачыненнямі культуры й палітыкі.

Лявон Юрэвіч (нар. 1965), архівіст, працуе ў Нью-ёрскай публічнай бібліятэцы. Сябра БІНіМу й рэдкалегіі „Запісаў“.

ШАНОЎНЫЯ ЧЫТАЧЫ!

Наступны выпуск альманаху “Запісы БІНІМ” будзе прысьвечаны разнастайным эміграцыйным калекцыям, гісторыям іх стварэння і падрабязным апісаньням. Запрашаем усіх зацікаўленых да ўдзелу ў падрыхтоўцы выпуску.

Свае прапановы можна кіраваць на электронную адрэсу zapisybinim@gmail.com.

Рэдакцыя

У Беларускім інстытуце навукі й мастацтва выйшлі наступныя кнігі:

у „Бібліяграфічнай сэр’і“:

1. **Янка Купала й Якуб Колас на Захадзе.** Нью-Ёрк, 1985. — 350 с.
2. **Byelorussian Statehood.** New York. 1988. — 398 p.
3. **Пяць стагодзьзяў Скарыніяны.** Нью-Ёрк, 1989. — XXVIII+283 с.
4. **Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі.** Том I. Кн. 1—2. Вільня—Нью-Ёрк—Менск—Прага, 1998. — 1721 с.
5. **Беларускія слоўнікі й энцыклапэдыі.** Нью-Ёрк—Менск, 2002. — XXXIII+570 с.
6. **Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе: Асобныя выданні.** Бібліяграфія. Нью-Ёрк—Менск, 2003. — XXII+582 с.
7. **Belarusian Publishing in the West: A Bibliography — Periodicals = Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе: Бібліяграфія — Часопісы, газэты.** New York, 2004. — XX+152 с.
8. **Vitaut Kipel, Zora Kipel. Belarusian Publishing in the West: A Bibliography / Published by Belarusian Institute of Arts and Sciences; Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.** New York — Warsaw, 2006. — XVI+841 p.

у сэр’і „Гісторыя эміграцыі“:

1. **Ян Максімук. Беларуска гімназія імя Янкі Купалы ў Заходняй Нямецчыне (1945—1950).** Нью-Ёрк—Беласток, 1994. — 196 с.
2. **Янка Запруднік. Дванаццатка: Дакументальная аповесць пра дванаццаць беларускіх хлапцоў у Нямецчыне, Вялікабрытаніі й Бэльгіі (1946—1954 гг.).** Нью-Ёрк, 2002. — 510 с.

3. *Лявон Юрэвіч. Летапісны звод сусьвету Чалавека Сьведа-мага: Гісторыя газэтаў „Бацькаўшчына“ й „Беларус“ (1947—2000)*. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2006. — 256 с. — (Бібліятэка Бацькаўшчыны, кн. 8).

4. *Барыс Рагуля. Беларускае студэнцтва на чужыне. Выданьне другое, выпраўленае і дапоўненае*. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2006. — 188 с. — (Бібліятэка Бацькаўшчыны; кн. 10).

5. *Алег Гардзiенка. Беларускі Кангрэсавы Камітэт Амэрыкі (БККА)*. Смаленск, 2009. — 428 с. — (Бібліятэка Бацькаўшчыны, кн. 16).

6. *Юры Гарбiнскі. Беларускі рэлігійны друк на Захадзе: пэрыёдыка, графічныя друкі 1945—2005*. Нью-Ёрк—Варшава, 2009. — 884 с. + CD.

7. *Лявон Юрэвіч. Шматгалосы эпістэлярыум: Гісторыя людзей і ідэй на эміграцыі ў ліставанні*. Мінск: Кнігазбор, 2012. — 660 с. — (Бібліятэка Бацькаўшчыны, кн. 20).

рыхтуецца да друку:

7. *Зьміцер Сайка. Гісторыя Беларуска-Амэрыканскага Задзіночанья (1949—1999)*.

у сэрэй „Беларускія паэты й пісьменьнікі“:

1. *Натальля Арсеньнева. Між берагамі*: Выбар паэзіі. Нью-Ёрк—Таронта, 1979. — XXXIX+350 с.

2. *Алесь Салавей. Нягуская краса*: Збор твораў. Нью-Ёрк—Мэльбурн, 1982. — XVI+373 с.

3. *Аляксандра Саковіч. У пошуках праўды*: Аповяданьні й апавесьці. Нью-Ёрк—Кліўлэнд, 1986. — 254 с.

4. *Міхась Кавыль. Міжагнёўе*: Выбраныя творы. Нью-Ёрк, 1990. — XXI+344 с.

5. *Уладзімер Дудзіцкі. Напярэймы жаданьням*: Збор твораў. Нью-Ёрк, 1994. — XXIX+312 с.

6. *Мікола Цэлеш. Хмары над Бацькаўшчынай*: Аповяданьні. Нью-Ёрк, 1995. — XXXV+299 с.

7. *Юрка Віцьбіч. Антыбальшавіцкія паўстаньні і партызанская барацьба на Беларусі*. Нью-Ёрк, 1996. — XVI+397 с.

8. **Архіўная кніга** / Аўтар-укладальнік *Лявон Юрэвіч*. Нью-Ёрк, 1997. — 446 с.

9. *Лявон Крывічанін. Беларусізацыя пад №...* Нью-Ёрк, 1998. — 164 с.

10. *Лявон Юрэвіч. Беларуская мэмуарыстыка на эміграцыі*. Нью-Ёрк, 1999. — 360 с.

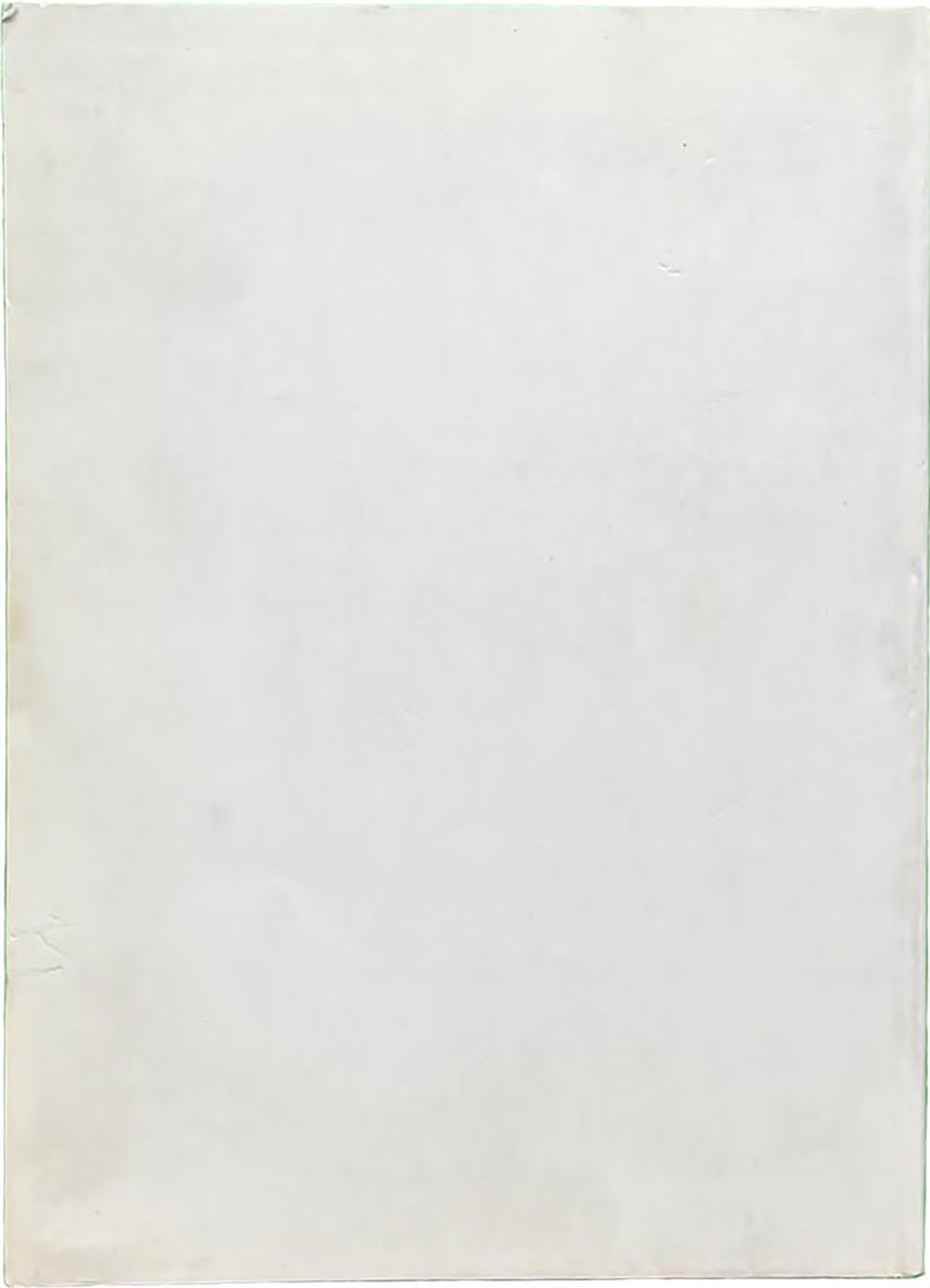
11. *Антон Адамовіч. Творы*. Нью-Ёрк, 2003. — XXXIV+764 с.

12. **Урачыстасьць у садзе**: Драматургія беларускай эміграцыі XX стагодзьдзя / Укладаньне і прадмова *Ванкарэма Нікіфаровіча*. Менск: Медысонт, 2007. — 536 с. (Бібліятэка Бацькаўшчыны; кн. 14).

Макет *Вінцэс Жынкін*
Карэктурa *Кацярына Маціеўская*

Падпісана да друку 08.12.2012. ФармаТ 60x84 1/16
Друк афсэтны. Ум. друк. арк. 31,62
Наклад 299 паасобнікаў. Замова 2201

35

ЗАПИСЫ —

2012